

17920

BIBLIOTEKA NARODOWA
INSTYTUT BIBLIOGRAFICZNY

Metodyka
Bibliograficzna

PORADNIK DLA AUTORÓW BIBLIOGRAFII SPECJALNYCH

METODYKA BIBLIOGRAFICZNA

B I B L I O T E K A N A R O D O W A
I N S T Y T U T B I B L I O G R A F I C Z N Y

METODYKA BIBLIOGRAFICZNA

PORADNIK DLA AUTORÓW
BIBLIOGRAFII SPECJALNYCH

PRACA ZBIOROWA POD REDAKCJĄ
Heleny Hleb-Koszańskiej
Marii Dembowskiej i Henryka Sawoniaka

WARSZAWA 1963

STOWARZYSZENIE BIBLIOTEKARZY POLSKICH

Wydanie 2 zmienione

Wydanie pierwsze

pt.

BIBLIOGRAFIA

Poradnik metodyki bibliograficznej
dla autorów bibliografii specjalnych

Projekt okładki
i karty tytułowej:

EWA FRYSZTAK-WITOWSKA

~~nr inw. 5852~~

Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich — Warszawa, ulica Konopczyńskiego 5/7

Wyd. II. Nakład 3000+250 egz. Ark. druk. 25,25. Ark. wyd. 25,6. Papier druk. sat. kl. V, 80g 70×100 cm/16. Oddano do składania 2 XI 1962. Podpisano do druku w maju 1963. Druk ukończono w czerwcu 1963. Zam. 446/62 L-43. Cena 65 zł

Warszawska Drukarnia Naukowa Warszawa, ul. Śniadeckich 8

SPIS RZECZY

Przedmowa	7—9
Rodział I: Przedmiot i zadania bibliografii. Oprac. <i>Helena Hleb-Koszańska</i>	10—25
1. Znaczenie terminu (s. 10—12). — 2. Przedmiot spisów bibliograficznych (s. 12—16). — 3. Metoda bibliografii (s. 16—21). — 4. Zadania bibliografii (s. 21—5).	
Rodział II: Rodzaje bibliografii. Oprac. <i>Maria Dembowska</i>	26—48
1. Bibliografie wydawniczo-formalne i bibliografie treściowe (s. 27—34). — 2. Zakres i zasięg bibliografii (s. 34—8). — 3. Bibliografie ogólne i specjalne (s. 38—9). — 4. Bibliografie bieżące, retrospektywne, prospektywne (s. 39—41). — 5. Podział bibliografii ze względu na metodę opracowania (s. 41—4). — 6. Bibliografie bibliografii (s. 44—6). — 7. Formy wydawnicze spisów bibliograficznych. Bibliografie niepublikowane (s. 46—7). — 8. Inne (poza spisami) formy bibliografii (s. 47—8).	
Rodział III: Ustalenie planu bibliografii i dobór materiałów. Oprac. <i>Henryk Sawoniak</i>	49—72
1. Ustalenie zakresu bibliografii (s. 49—53). — 2. Ustalenie zasięgu bibliografii (s. 53—59). — 3. Kompletność czy selekcja (s. 59—62). — 4. Praca zespołowa. Współpraca bibliografów i specjalistów (s. 62—64). — 5. Technika gromadzenia materiałów (s. 64—70). — 6. Wskazówki praktyczne (s. 70—2).	
Rodział IV: Opis bibliograficzny. Oprac. <i>Maria Lenartowicz</i>	73—147
1. Ogólne zasady opisu bibliograficznego (s. 73—85). — 2. Opis wydawnictw zwartych (także części wydawnictw zbiorowych lub seryjnych) (s. 85—112). — 3. Opis wydawnictw ciągłych (s. 112—9). — 4. Opis utworów (s. 119—130). — 5. Opis fragmentów (s. 130—1). — 6. Opis starych druków (s. 131—3). — 7. Opis różnych wydań i przekładów tego samego dzieła (s. 133—6). — 8. Opis innych typów dokumentów graficznych i słuchowo-oglądowych (s. 136—47).	
Rodział V: Układ bibliografii. Redagowanie bibliografii. Oprac. <i>Henryk Sawoniak</i>	148—205
1. Kompozycja publikowanej bibliografii (s. 146—51). — 2. Rodzaje układów zrębu głównego (s. 151—73). — 3. Szeregowanie wewnątrz grup (s. 173—85). — 4. Założenia ogólne dotyczące układu (s. 185—186). — 5. Wskazówki praktyczne dotyczące ustalenia układu (s. 187—8). — 6. Indeksy jako uzupełnienie układu zrębu głównego (s. 188—92). — 7. Redagowanie bibliografii (s. 192—205).	
Rodział VI: Indeksy i inne spisy pomocnicze do bibliografii. Oprac. <i>Zofia Stasiewska</i>	206—240
1. Charakterystyka ogólna (s. 206—9). — 2. Rodzaje indeksów (s. 207—32). — 3. Technika opracowania indeksu (s. 232—6). — 4. Szeregowanie pozycji indeksowych (s. 237—8). — 5. Inne spisy pomocnicze (s. 238—40).	

Rozdział VII: Ukształtowanie typograficzne spisu bibliograficznego. Oprac. <i>Leokadia Gorzelska-Dybowiczowa</i> . . .	241—264
1. Format (s. 241—3) — 2. Rozmieszczenie poszczególnych części bibliografii (s. 243—4). — 3. Tytułatura (karta tytułowa) (s. 244—246). — 4. Spis rzeczy (s. 246—7). — 5. Wstęp lub przedmowa (s. 247). — 6. Wykaz skrótów i symboli (s. 247—8). — 7. Spis wykorzystanych źródeł i skrótów ich tytułów (s. 248—9). — 8. Zrąb główny bibliografii (s. 250—7). — 9. Indeksy (s. 258—9). — 10. żywa pagina. Paginacja (s. 259—60). — 11. Adlustacja (s. 260—1).	
Rozdział VIII: Bibliografia zalecająca. Oprac. <i>Krystyna Ramlau-Klekowska</i>	265—290
1. Uwagi wstępne (s. 265). — 2. Z przeszłości polskiej bibliografii zalecającej (s. 266—3). — 3. Typy bibliografii zalecającej (s. 268—72). — 4. Metodyka opracowania (s. 273—88). — 5. Sytuacja bibliografii zalecającej w Polsce (s. 288—90).	
Rozdział IX: Bibliografia regionalna i lokalna. Oprac. <i>Barbara Eychler</i>	291—312
1. Pojęcie bibliografii regionalnej i lokalnej (s. 291—3). — 2. Bibliografia podmiotowa regionalna i lokalna (s. 293—9). — 3. Bibliografia przedmiotowa regionalna i lokalna (s. 299—312).	
Rozdział X: Bibliografia osobowa. Oprac. <i>Elżbieta Stodkowska i Janina Wilgat</i>	313—344
1. Bibliografie osób (s. 313—36). — 2. Bibliografie zespołów osobowych (s. 336—44).	
Rozdział XI: Bibliografia zawartości czasopisma. Oprac. <i>Stefania Skwirowska</i>	345—366
1. Stan polskiej retrospektywnej bibliografii zawartości czasopism (s. 345—6). — 2. Metodyka bibliografii zawartości czasopisma (s. 346—64). — 3. Roczne spisy treści czasopisma (s. 364—6).	
Dodatek: Wydawnictwa Instytutu Bibliograficznego. Oprac. <i>Wanda Szolginiova</i>	367—387
1. Przewodnik Bibliograficzny (s. 367—74). — 2. Bibliografia Czasopism i Wydawnictw Zbiorowych (s. 375—6). — 3. Bibliografia Zawartości Czasopism (s. 376—8). — 4. Bibliografia Bibliografii i Nauki o Książce (s. 378—83). — 5. Przegląd Piśmiennictwa o Książce (s. 383). — 6. Pomoce dla bibliotek powszechnych (s. 383—4). — 7. Biuletyn Instytutu Bibliograficznego (s. 385—6). — 8. Inne wydawnictwa (s. 386—7).	
Summary	389
Резюме	390
Indeksy. Oprac. <i>Stefania Skwirowska</i>	391—402
Indeks rzeczowy (s. 391—396). — Indeks cytowanych bibliografii (s. 397—402).	

PRZEDMOWA

Opracowana zespołowo w Instytucie Bibliograficznym Biblioteki Narodowej *Metodyka bibliograficzna. Poradnik dla autorów bibliografii specjalnych* ukazuje się w drugim zmienionym wydaniu. Pierwsze — z 1960 r. — nosiło tytuł *Bibliografia. Poradnik metodyki bibliograficznej dla autorów bibliografii specjalnych*. Przystąpiliśmy do wznowienia wobec niezmiernie szybkiego wyczerpania pierwszej edycji, która nie zaspokoila wszystkich zamówień, ale dowodnie potwierdziła, że publikacja nasza odpowiada realnie istniejącym potrzebom. Wiązą się one z powojennym rozwojem bibliografii polskiej, pozostającej w służbie nauki i postępu technicznego, organizacji życia społecznego i gospodarczego, współdziałającej także w świadomym kształtowaniu światopoglądu i upowszechnianiu czytelnictwa.

Poradnik nasz — zgodnie ze sformułowaniem tytułu — zajmuje się metodyką bibliografii specjalnych. Jak wykazuje praktyka, są one niejednokrotnie owocem pracy zespołowej, toteż publikacja nasza pragnie zarówno dopomóc w szkoleniu bibliografów jak też służyć poradą przy rozstrzygnięciu konkretnych problemów, wyłaniających się w toku opracowywania bibliografii.

Pozostaliśmy przy poprzedniej koncepcji naszego wydawnictwa jako poradnika służącego praktyce bibliograficznej; rozważania teoretyczne ograniczyliśmy do spraw niezbędnych, ustalając na wstępie zasadnicze pojęcia i terminy. Uważny czytelnik dostrzeże bez trudu, ile zawdzięczamy w tym względzie pracom pierwszego dyrektora Instytutu Bibliograficznego Adama Łysakowskiego, a także innym teoretykom bibliografii. W zasadzie dążymy do wskazania najlepszych rozwiązań bibliograficznych, zdając sobie sprawę, że nie może być mowy o przedstawieniu wszystkich istniejących ani tym bardziej — możliwych ujęć poszczególnych zagadnień. Autorzy i redaktorzy poradnika byli zgodni, że należy wskazywać problemy i najbardziej typowe ich rozwiązania, ewentualnie traktując je dyskusyjnie, nie unikając egzemplifikacji jednostkowej, często nawet negatywnej, przy tym uzasadniać bardziej szczegółowo rozstrzygnięcia zalecone.

Pomocą były tu opracowane w Instytucie Bibliograficznym i ustanowione przez Polski Komitet Normalizacyjny państwowe normy pt. *Przepisy bibliograficzne*. Jak wielokrotnie podkreślano, normalizacja bibliograficzna — dzięki unifikacji przypadków typowych — może oddać istotne przysługi zarówno autorom i wydawcom spisów bibliograficznych, jak też ich użytkownikom. Do postanowień norm będą się odwoływali autorzy poszczególnych rozdziałów, poruszając także zagadnienia nie objęte normami. Co więcej — niejednokrotnie wskazujemy, że celowe może być odstępstwo od sformułowań normy, jeśli jest to uwarunkowane charakterem spisu i pozwala osiągnąć lepszą jakość informacji bibliograficznej.

W obecnym wydaniu rozszerzono wydatnie problematykę opisu bibliograficznego w rozdziale IV. Uwzględniono tutaj typy publikacji, wymagających nieco odmiennego potraktowania: patenty, normy, albumy, nuty; prócz tego — teksty rękopiśmienne, płyty z tekstem słownym, mikrofilmy, filmy i przezrocza. Coraz częstsza rejestracja w bibliografiach tego rodzaju dokumentów (rzutująca na pojęcie przedmiotu bibliografii) skłoniła nas do poruszenia tej problematyki, mimo że jest ona wybitnie dyskusyjna i nie ma jeszcze — jak wspomniano — ustalonych norm opisu.

W zespole autorów, przygotowujących drugie wydanie, zaszły pewne zmiany. Wynikło to z faktu, że w publikacji naszej, będącej pracą zespołową Instytutu Bibliograficznego, ograniczyliśmy się do współpracy kolegów bezpośrednio związanych z naszym Instytutem.

Podobnie jak w wydaniu pierwszym, poruszamy jedynie problematykę bibliografii o zasięgu krajowym, ewentualnie rozszerzonym przez uwzględnienie poloników zagranicznych. Wydaje się bowiem wskazane liczenie się z realnymi możliwościami naszej służby bibliograficznej. Zestawienie bibliografii międzynarodowej na użytek poza krajem wymaga bowiem — prócz znanstwa przedmiotu i bibliografii z tego zakresu — także odpowiedniego nasycenia naszych zbiorów piśmiennictwem zagranicznym i jego regularnego dopływu, ponadto — pewnych modyfikacji w opisie. Zrezygnowaliśmy z poruszenia tej problematyki, by nie zaciemniać naszego wykładu.

Mamy nadzieję, że poradnik nasz — mimo że nie wyczerpuje wszystkich problemów metodyki bibliograficznej — będzie mógł nieraz dostarczyć bibliografom odpowiedzi na ich wątpliwości. Będziemy się cieszyli, jeśli przyjmą nasze sugestie jako uzasadnione i celowe. Będą to rozwiązania, które zaoszczędzą także czas użytkownikom, przeważnie już przyzwyczajonym do spisów ukształtowanych w formie, jaką tu zalecamy.

Ale będziemy uważali, że osiągnęliśmy także nasz cel, jeśli autorzy bibliografii wyjdą poza sumę przedstawionych tu możliwości i, opracowując swoją bibliografię, uzasadnią przekonująco konieczność zastosowania nie spotykanego dotąd układu lub odmian w opisie. Chcielibyśmy podkreślić, że zarówno w przypadku, gdy bibliograf, odpowiedzialny za koncepcję bibliografii, posiłkuje się rozwiązaniami metodycznymi zaczerpniętymi z naszego poradnika, jak też wówczas, gdy daje odmienne, przemyślane własne rozstrzygnięcia — ukształtowanie spisu bibliograficznego wymaga od niego dużego wkładu twórczego. Należy zdawać sobie sprawę, że chociaż wysiłek włożony w opracowanie spisów bibliograficznych nie jest na ogół doceniany, to jednak bibliografia stała się nieodzowną pomocą, bez której nie może się rozwijać dzisiejsze społeczeństwo i jego kultura.

PRZEDMIOT I ZADANIA BIBLIOGRAFII

Opracowała *Helena Hleb-Koszańska*

1. Znaczenie terminu. — 2. Przedmiot spisów bibliograficznych. — 3. Metoda bibliografii. — 4. Zadania bibliografii.

1. ZNACZENIE TERMINU

Wielowiekowe istnienie bibliografii, jej rozwój i przemiany pozostające w ścisłym związku z historią kultury sprawiły, że zarówno w przeszłości jak dziś jeszcze niejednolity jest pogląd na zakres i zadania bibliografii. Na jej rozwój złożyły się bowiem obok powstających licznie spisów bibliograficznych także rozważania teoretyczne, zmierzające do wskazania miejsca bibliografii wśród innych dyscyplin, oraz rozprawy o metodach badania książek i sporządzania ich spisów. Te odmienne aspekty działalności bibliografów zadecydowały, że terminowi bibliografia przysługuje współcześnie parę znaczeń mających pełne prawo obywatelstwa.

Etymologia naszego terminu, greckiego pochodzenia, o dwu rdzeniach: *biblion* albo *biblos* (książka) i *graphein* (pisać) wskazuje na te dwa pojęcia, nie precyzując związków, jakie między nimi zachodzą. Wyjaśnień w tym względzie dostarcza analiza semantyczna. I tak, nazwą *bibliographos* (bibliograf) określano w Grecji w V w. p.n.e. pisarza skarg sądowych nie przeznaczonych do rozpowszechniania; potem — kopistę, rzadziej — autora, jak to miało miejsce w starożytnym Rzymie i średniowieczu, gdy książka powstawała w wyniku ręcznego przepisywania. Bibliografem nazywano niekiedy drukarza, powielającego tekst (tak w wydaniu *Opere volgati* Petrarki 1511—1512). W XVII w. zaczęto używać terminu bibliografia w znaczeniu nam współczesnym — spisu książek. Gabriel Naudé w swej *Bibliographia politica* (1633) oraz Louis Jacob de Saint Charles, autor *Bibliographia Parisina* (1643) i *Bibliographia Gallica universalis* (1644—1654), pierwsi posłużyli się terminem bibliografii w tym właśnie znaczeniu. Różnica jest tu istotna: zamiast poprzednio wskazanej czynności pisania, przepisywania lub powielania powodującej powstanie książki — występuje pojęcie spisu, mieszczącego w sobie opisy poszczególnych książek jako gotowych wytworów.

Odtąd termin bibliografia zaczyna się pojawiać równoległe obok używanych od dawna terminów *bibliotheca*, *catalogus*, *index*, *repertorium* itp. określających spisy książek, m. in. także sporządzane od

VII w. p.n.e. inwentarze — katalogi zbiorów bibliotecznych. (O różnicy między katalogiem bibliotecznym a bibliografią będzie mowa poniżej).

To nowe znaczenie bibliografii jako spisu nie jest zrazu powszechnie przyjęte, skoro *Encyklopedia* Diderota i d'Alemberta (1751) określa bibliografa jako znawcę rękopisów, a pomija termin bibliografii. Ten zaś doznaje na przełomie XVIII i XIX w. we Francji wydatnego rozszerzenia zakresu, stając się nazwą nauki o książce, obejmującej wszystkie problemy związane z książką. Tak rozległy zakres terminu bibliografia występuje w tej chwili u niektórych autorów, zwłaszcza w krajach anglosaskich. W piśmiennictwie amerykańskim użyto w ostatnich latach terminów „kontrola bibliograficzna” oraz „organizacja bibliograficzna”¹, które oznaczają pojemniejszą dziedzinę dokumentacji.

O szerokim zakresie tej ostatniej decyduje jej przedmiot — dokument, definiowany jako wszelkiego rodzaju utrwalona informacja, niezależnie od jej postaci fizycznej oraz charakteru treści². Zwykle się wyróżniają następujące kategorie dokumentów: a) graficzne, pokrywające się w większości z książką w różnych jej odmianach, b) oglądowe (m. in. ryciny, fotografie, filmy), c) słuchowe (płyty i taśmy z nagraniami mowy i dźwięku). Podobnie jak pojęcie dokumentu jest szersze od książki, tak też w zakresie metod dokumentacja wychodzi poza czynności bibliograficzne a także biblioteczne, skoro do jej świadczeń należy reprodukcja dokumentacyjna, tłumaczenia maszynowe itd. Ta zwięzła charakterystyka dokumentacji nie pozwala postawić znaku równości między nią a bibliografią, uzasadnia też potraktowanie terminów „kontrola bibliograficzna” oraz „organizacja bibliograficzna” jako wykraczających poza zakres bibliografii. Bez względu na te różnice można umownie zaczerpnąć z dokumentacji termin „dokument” na oznaczenie różnych odmian książki.

W piśmiennictwie polskim zwykle się nadawać trzy znaczenia terminowi bibliografia: a) uporządkowany spis dokumentów, dobranych według przyjętych kryteriów, mający określone zadania informacyjne; synonimem jego jest spis bibliograficzny; w tym znaczeniu użyty termin „bibliografia” może też występować w liczbie mnogiej; b) metodyka sporządzania spisów bibliograficznych; c) część

¹ O kontroli bibliograficznej pisze K. Oliver Murra: *Preliminary outline of a working paper for an international conference on the improvement and coordination of bibliographical services on a world-wide basis*. Washington 1949 (s. 5 — definicja). O organizacji bibliograficznej mowa w pracy zbiorowej pt. *Bibliographic organization*. Ed. by J. H. Shera a. M. E. Egan. Chicago 1951.

² Cytuję tu definicję dokumentu podaną przez Bernarda Fry: „Any recorded information regardless of its physical form or characteristics...” *American Documentation* vol. 11 : 1960 nr 2 s. 108.

nauki o książce, badająca i opisująca książki: jej wytworem są bibliograficzne spisy, omówienia lub monografie.

W zależności od różnych znaczeń terminu bibliografia kształtuje się jej przedmiot. Mianowicie: przedmiotem spisów bibliograficznych jest książka w rozległym tego słowa znaczeniu — inaczej dokument (szczegółowo o tym poniżej). Jeśli mowa o bibliografii jako metodyce bibliograficznej, jej przedmiot stanowią wytyczne ogólne oraz przepisy szczegółowe dotyczące działań prowadzących do powstania spisu bibliograficznego (w niniejszym poradniku od rozdz. III mamy wykład metodyki bibliograficznej). Bibliografia traktowana jako część nauki o książce zajmuje się książką, która jest przedmiotem działań bibliograficznych oraz wspomnianymi powyżej wytworami, tj. bibliograficznymi spisami, omówieniami i monografiami (niektóre problemy rozdz. I i II można odnieść do tego aspektu bibliografii).

2. PRZEDMIOT SPISÓW BIBLIOGRAFICZNYCH

Wspomniana powyżej wielowiekowa tradycja sporządzania bibliografii wymaga bliższego określenia książki jako ich przedmiotu. Dzieje książki mówią bowiem o różnych surowcach używanych do jej wytwarzania, o doskonaleniu metod jej produkcji aż do produkcji przemysłowej włącznie, o zmieniającym się wyglądzie książki oraz o jej funkcji kształtującej się odmiennie w poszczególnych epokach. Dziś książka ma typowy kształt zespołu kart, zawierających tekst przeznaczony do upowszechniania utrwalonych w nim treści myślowych.

Technika drukarska, zapoczątkowana w połowie XV wieku, stosowana odtąd powszechnie do powielania tekstów (dziś doznająca dalszych przemian) tworzy cezurę, oddzielającą książkę rękopiśmienną od drukowanej lub powielanej inną techniką mechaniczną. Rzuca to na określenie przedmiotu bibliografii. Niektórzy teoretycy opowiadają się za uznaniem jedynie książki drukowanej jako przedmiotu spisów bibliograficznych, podkreślając, że tylko powielenie tekstu może w pełni upowszechnić zawartą w książce treść. Inni wskazują także na rękopisy jako przedmiot spisów bibliograficznych. Bez trudu da się przytoczyć szereg bibliografii dawniejszych i nowszych, ogólnych i specjalnych, uwzględniających także rękopisy. Tak postąpili Karol Estreicher, założyciel *Bibliografii polskiej*, jej kontynuator i imiennik w t. 34 (przy wyliczeniu dzieł J. A. Załuskiego), E. Maliszewski w *Bibliografii pamiętników polskich* (1928), redaktorzy *Bibliografii literatury polskiej okresu Odrodzenia* (1954) itd.

W odniesieniu do książek rękopiśmiennych trzeba podkreślić, że służyły one swego czasu zaspokajaniu potrzeb czytelniczych pełniąc tę rolę, jaką od połowy XV w. przejęła książka drukowana. Należy wszakże odróżnić „książki rękopiśmienne” od rękopisów nie mających intencji publikacyjnej, tj. takich, które w genezie swej nie są przeznaczone do powielania i udostępniania ich treści szerszemu kręgowi odbiorców, jak np. korespondencja prywatna, akta kancelarii państwowej itp. Ten rodzaj rękopisów może jednak budzić zainteresowania badaczy, którzy z reguły w epoce późniejszej poddają takie teksty publikacji, bądź rejestrują je w bibliografiach jako teksty rękopiśmienne, stanowiące materiał źródłowy (np. listy pisarzy w bibliografiach historyczno-literackich).

Wykazywanie rękopisów w bibliografiach uwzględniających dokumenty bliższego nam okresu jest świadectwem pożytku płynącego z informacji o wszystkich tekstach — także rękopiśmiennych, jeśli czynią one zadość kryteriom doboru przyjętym w danej bibliografii. Co więcej, można odnotować istnienie w naszej dobie bibliografii bieżąco rejestrującej rękopiśmienne prace naukowe. Tak postępuje Deutsche Bibliothek we Frankfurcie n/Menem, uzupełniając od r. 1958 wydawaną przez siebie *Deutsche Bibliographie* dodatkiem pt. *Archiv ungedruckter wissenschaftlicher Schriften*. Bibliografia ta zawiera opisy deponowanych w tej bibliotece nie opublikowanych prac naukowych. Podobnie rozwiązują tę sprawę uniwersytety amerykańskie, rejestrując nie ogłoszone dysertacje doktorskie w bieżących bibliografiach analitycznych (tj. zapoznających bliżej z treścią prac)³. Ta właśnie szczegółowsza informacja o książkach rękopiśmiennych pozwala łatwiej się zorientować co do wartości nie wydanego tekstu, który na żądanie udostępnia się — najczęściej w postaci jednostkowej reprodukcji fotograficznej. Jeśli to mikroreprodukcja (mikrofilm, mikrokarta, mikrołona), występuje w niej daleko idące pomniejszenie tekstu, którego nie da się odczytać „gołym okiem” — bez specjalnej aparatury. Bez względu na ten brak komunikatywności mikrofilmy, będące w handlu księgarskim, tj. mające wieloegzemplarzowy nakład, jak tradycyjne wydanie książki, mogą być przedmiotem bibliografii, jak tego dowodzi m. in. ich rejestracja w *Deutsche Bibliographie*.

³ Cytuję przykładowo *Abstracts of Doctoral Dissertations*. Presented to the Graduate College in partial fulfillment of the requirements for the degree of doctor of philosophy. The University of Nebraska. Lincoln Ann. 12:1951; są tu 5-9-stronicowe streszczenia dysertacji. Warto odnotować, że u nas także ogłasza się wykazy prac doktorskich, habilitacyjnych i magisterskich. Niektóre z tych bibliografii stosują opis adnotowany, np. *Annales Academiae Medicae Cracoviensis. Index Dissertationum...*

Inną postacią zastępczą książki są płyty z utrwaloną wypowiedzią⁴, tj. z zapisem dźwiękowym tekstu słownego, w skrócie: płyty z tekstem słownym, inaczej: książki mówione. (Stanowią one odmianę dokumentów słuchowych). Służą one upowszechnieniu utrwalonych w nich treści myślowych, ale dla ich „odczytania” potrzebna jest — podobnie jak w przypadku mikroreprodukcji — odpowiednia aparatura. Od 1959 r. płyty z utrwaloną wypowiedzią są rejestrowane zarówno w *Deutsche Bibliographie* (w dziale „Sprechplatten”) jak też w *Deutsche Nationalbibliographie* (dodatkowy dział pt. Literarische Schallplatten).

W omówionych powyżej odmianach książki, stanowiących przedmiot bibliografii, w s p ó l n y m e l e m e n t e m j e s t t e k s t: występuje on w książce rękopiśmiennej, drukowanej, w ich mikroreprodukcjach oraz w zapisie dźwiękowym na płycie, różni się jedynie sposobem utrwalania treści myślowych. Na płycie — jak już wspomniano — jest to zapis dźwiękowy wypowiedzi językowej, w pozostałych odmianach książki na tekst składają się znaki graficzne (o tym szczegółowo za chwilę). Toteż wolno mówić, że właściwym przedmiotem spisów bibliograficznych jest tekst.

Spośród wyliczonych tu odmian książki najczęściej występują w bibliografiach dokumenty powielane z tekstem słownym, w zasadzie książki drukowane (stanowią one przeważającą grupę w obrębie dokumentów piśmienniczych). Toteż warto je poddać szczegółowej analizie.

Podstawowym ich elementem jest t e k s t, czyli zespół znaków służących do wyrażania określonych treści myślowych. Trzeba tu wymienić znaki graficzne: pisarskie odpowiadające różnym językom, symbole takie jak: cyfry, znaki matematyczne, muzyczne, linie. Powstają dzięki nim teksty słowne (przeważające w książkach) oraz tabele statystyczne, zapisy matematyczne, nuty, wykresy, rysunki techniczne, mapy itd. Tworzą one łącznie obszerną grupę d o k u m e n t ó w g r a f i c z n y c h (wśród nich wzmiankowane już dokumenty piśmiennicze) oraz dokumenty oglądowe (rysunki techniczne, mapy). Oprócz tego trzeba wymienić ilustracje odtwarzające fragmenty świata rzeczywistego lub przedstawiające fikcję artystyczną, dołączane do tekstu słownego (stanowiące także dokumenty oglądowe). Można by je nazwać „tekstami” pozajęzykowymi. Mogą one stanowić główny trzon książki, jak w przypadku zbioru rycin (albumów), map (atlasów), nut; w tego rodzaju dokumentach tekst słowny jest tylko uzupełnieniem. Niemniej przeto i te kategorie dokumentów są od dawna przedmiotem bibliografii narodo-

⁴ Definicję tekstu jako utrwalonej wypowiedzi zaczerpnęłam ze *Słownika wyrazów obcych*. Wyd. 4. Warszawa 1959 PIW s. 659.

wych oraz specjalnych, niejednokrotnie ograniczonych do wybranego typu tych dokumentów.

Z pojęciem tekstu słownego, jego kompozycji, wiąże się pojęcie formy piśmienniczej, stanowiącej jedną z cech książki.

Tekst — jak się nadmienilo — jest wyrazem określonych treści myślowych. Treść, czyli zawartość książki — to znaczenie zdań i innych elementów składowych tekstu. Treść jest przyczyną sprawczą książki, decyduje o jej powstaniu.

Tekst i treść tworzą cechy piśmiennicze książki.

Z postacią fizyczną książki, którą nabywa ona dzięki procesowi wydawniczo-drukarskiemu, łączą się cechy wydawnicze. Składają się na nie: format, objętość, różnej jakości papier, oprawa, barwa druku i ilustracji, forma wydawnicza — samoistna (lub niesamoistna, jeśli mowa o rozprawie w księdze pamiątkowej, artykule w czasopiśmie), tytulatura powstająca we współdziałaniu z autorem — oraz wydanie. Temu ostatniemu pojęciu odpowiada zespół identycznych w zasadzie egzemplarzy odbitych z tego samego składu drukarskiego.

Obok cech piśmienniczych (tekst i treść) oraz wydawniczych (tytulatura, forma wydawnicza i postać fizyczna), które są cechami bibliograficznymi wrodzonymi, książka drukowana może mieć cechy nabyte, występujące na poszczególnych egzemplarzach tego samego wydania i różniące je przeto między sobą. Mogą to być marginalia, zapiski proveniencyjne, ekslibrisy itp., niekiedy przydatne przy ustalaniu niektórych elementów opisu (np. brakującego roku wydania), kiedy indziej pozwalające wnioskować o recepcji dzieła. Jeśli są to sygnatury podające lokalizację biblioteczną książki, to ich przejęcie do opisu ułatwia użytkownikowi bibliografii dotarcie do konkretnego egzemplarza. W zasadzie wszakże informacja o cechach nabytych książki może być pomijana w opisie bibliograficznym.

Tyle o dokumentach powielanych z tekstem słownym.

Jeśli dokument ma postać rękopisu, mikroreprodukcji lub płyty z tekstem słownym, to obok treści i tekstu, pojęć znanych z analizy dokumentów drukowanych, wyodrębnimy cechy fizyczne różne od cech wydawniczych. Te odmienne cechy należy odpowiednio zaznaczyć w opisie, o czym mowa w rozdz. IV (s. 142—147).

Warto dodać, że obok najliczniejszej grupy dokumentów graficznych coraz częściej spotyka się w bibliografiach opisy dokumentów oglądowych takich, jak medale, filmy, obrazy, rzeźby oraz opisy dokumentów słuchowych, jak płyty i taśmy z nagraniami muzycznymi. Najczęściej tego rodzaju dokumenty rejestruje się w bibliografiach osobowych, zmierzających do kompletności, np. w *Bibliografii J. Słowackiego* opra-

cowanej przez W. Hahna, w *Bibliografii F. F. Chopina* autorstwa B. E. Sydowa itd. (zob. rozdz. X o bibliografii osobowej s. 316), ale można też przytoczyć kanadyjską bibliografię, która obok zawartości czasopism zamieszcza także opisy filmów dokumentalnych (*Canadian index to periodicals and documentary films*). To zróżnicowanie przedmiotu spisów bibliograficznych i wyjście poza dokumenty graficzne może być potraktowane jako dowód oddziaływania dokumentacji na bibliografię i zarazem jako zjawisko symptomatyczne dla naszej epoki, w której obok dokumentów graficznych coraz obficiej występują innego rodzaju dokumenty — oglądowe i słuchowe — służące przekazywaniu treści myślowych.

Zarazem ten fakt, że bibliografia nie ogranicza się do tradycyjnych dokumentów graficznych — rękopiśmiennych i powielanych — może świadczyć, że dotrzymuje ona kroku zmianom zachodzącym we współczesnej kulturze, a spis bibliograficzny jest w pełni żywotną formą piśmienniczą.

3. METODA BIBLIOGRAFII

Bibliografia jako część nauki o książce bada i opisuje książki; w wyniku tych czynności powstają spisy, czyniące zadość potrzebom różnych nauk oraz życia społecznego i gospodarczego. Bibliografia traktuje przy tym książkę odmiennie niż inne nauki, posługujące się także książką. Książka jest bowiem dla nich źródłem i narzędziem poznania twierdzeń i problemów poszczególnych nauk. Tego rodzaju postawa sprawia, że nauki te interesują się treścią książki, nauki historyczne i filologiczne — ponadto jej tekstem; natomiast w bibliografii przedmiotem badania jest książka jako całość, przy uwzględnieniu wszystkich jej elementów składowych: treści, tekstu (wyrazu) i postaci fizycznej. Trzeba tu jeszcze dodać, że bibliografia ujmuje treść inaczej niż tamte nauki — opisowo, dążąc do wskazania tematu lub jego ujęcia, przy czym posługuje się gotowymi sformułowaniami z tytułatury książki lub rozszerza je danymi zaczerpniętymi z tekstu; kiedy indziej — jak w przypadku dokumentów bez tytułu (np. rękopisu) — nadaje im tytuł, a w razie potrzeby — także formułuje uzupełniające wyjaśnienia tak, iżby opis charakteryzował treść dokumentu. Przy tym sądy oceniające i wartościujące treść dokumentu przejmuje bibliografia od innych nauk, chyba że bibliograf jest specjalistą danej dziedziny wiedzy i wówczas może sam dokonywać merytorycznej oceny dzieła.

Badanie książki drukowanej starszej ma własną problematykę i precyzyjne metody, pozwalające śledzić dzieje wydania (druku)

tekstu, aby ustalić poprawnie elementy potrzebne do jego opisu bibliograficznego. Zarówno w przypadku braku niektórych elementów tytułury (np. przy anonimach autorskich, drukarskich, braku roku wydania) jak przy tytułaturze pozornie poprawnej może zachodzić konieczność zastosowania metody analizy typograficznej. Wymaga ona zbadania kroju czcionki, elementów zdobniczych, stopnia ich zużycia lub ewentualnie — dokonania analizy papieru i jego filigranów. Kiedy indziej zachodzi potrzeba przesłedzenia ortografii. Wszystkie te zabiegi pozwalają zazwyczaj ustalić brakujące elementy (z większym lub mniejszym prawdopodobieństwem ich poprawności), bądź skorygować dane figurujące w tytułaturze.

Przy opisie książki nowszej bibliograf bada zazwyczaj kompletność tytułury i poprawność jej kompozycji, tj. wzajemny stosunek poszczególnych jej elementów i ich korelację z kompozycją książki, ewentualnie ustala różnice tekstu w poszczególnych jego wydaniach. Wyniki badania książki utrwała bibliograf w jej opisie, w którym w sposób schematyczny notuje cechy książki, dając jej charakterystykę tak, iżby można było ją odróżnić od innych książek lub innych jej wydań, tj. dokonać jej identyfikacji.

Prócz tego, w zależności od przeznaczenia spisu bibliograf może dążyć do wyczerpującej informacji o treści dokumentów. Opis w bibliografii o tego rodzaju zadaniach wykroczy poza dane tytułury i będzie wymagał ujawnienia tez i wniosków bądź wątków artystycznych zawartych w opisywanych dokumentach. Dodajmy, że tego rodzaju postulaty stawiane są dziś coraz bardziej stanowczo wobec bibliografii dziedzin i zagadnień.

Spojrzenie na opis bibliograficzny z perspektywy historycznej pozwala wykryć różnice w sposobie traktowania książki. Tak na początku dążono do scharakteryzowania przede wszystkim treści książki, co się ściśle wiąże z faktem, że ówcześni bibliografowie byli polihistorami lub specjalistami określonej dziedziny wiedzy. Przystępując do sporządzenia bibliografii chcieli poznać ówczesny stan wiedzy, utrwalonej w niezbyt licznym piśmiennictwie. Interesował ich autor i jego dzieło, mniej postać zewnętrzna książki w określonym wydaniu. Odbiło się to na swoistej niedokładności w podawaniu w opisie elementów wydawniczo-formalnych książki. Dopiero w końcu XVI w. zaczyna się wykształcać schematyczność opisu, z ustaloną kolejnością jego składników i poszanowaniem danych tytułury. Świadczy to, że uwagę bibliografa zaczyna przyciągać — obok autora i treści dzieła — także książka jako nosiciel zawartej w niej treści. W następnym okresie (XVIII i XIX w.) bibliofilski stosunek do książki sprawił, że

niektórzy bibliografowie przenieśli punkt ciężkości przy badaniu i opisie książki na jej postać fizyczną, nie przywiązując właściwej wagi do elementów piśmienniczych. Taka postawa zrodziła za naszych czasów zarzut formalizmu pod adresem bibliografii, zadowolającej się zewnętrzną znajomością książki, bez wniknięcia w jej zawartość treściową. Dziś postuluje się uwzględnienie w opisie bibliograficznym treści dokumentu, żądając — jeśli niedostateczne są w tym względzie dane tytułatury — wskazania tematu lub jego ujęcia, a przy dziełach literatury pięknej — określenia ich formy piśmienniczej. Można mówić o różnym stopniu wnikliwości opisu i co za tym idzie — różnych jego odmianach (o czym w rozdz. IV). Generalnie rzecz biorąc, opis zależy od charakteru dokumentów, rodzaju spisu bibliograficznego i jego przeznaczenia.

Z rozwojem produkcji wydawniczej, powstaniem nowych typów wydawnictw oraz zwiększonymi zadaniami usługowymi bibliografii wykształciło się pojęcie jednostek bibliograficznych, wchodzących w skład spisów. Wyróżnia się, uwzględniając samoistość piśmienniczą i wydawniczą tekstów, następujące rodzaje tych jednostek:

wydawnictwa, tj. dokumenty samoistne pod względem piśmienniczym i wydawniczym; należą tu dzieła jedno-lub wielotomowe, skompletowane roczniki czasopisma lub cały jego ciąg, odbitki itd.,

utwory bibliograficzne — samoistne pod względem piśmienniczym, wydawniczo niesamoistne, jak np. rozprawy w dziełach zbiorowych, artykuły w czasopismach; nazywamy je krótko **utworami**,

fragmenty bibliograficzne, tj. teksty pod względem piśmienniczym i wydawniczym niesamoistne: rozdziały książki, części rozdziałów lub artykułu itp. — potocznie zwane **fragmentami**.

Do tych trzech typowych kategorii trzeba dodać jednostki wydawniczo samoistne ale niesamoistne pod względem piśmienniczym, jak np. poszczególne tomy wielotomowej powieści, zeszyty czasopisma lub poszyty wydawnictwa zwarte. Tego rodzaju jednostki występują w bibliografiach bieżących, które, dbając o szybkość informacji, rejestrują części publikacji nie czekając dokończenia tych wydawnictw.

Wyróżnienie tych jednostek pozwala traktować spis bibliograficzny jako spis jednostek piśmienniczo-wydawniczych (oczywiście w przypadku ograniczenia się do dokumentów opublikowanych) lub — krócej: jako spis piśmiennictwa. Przy tym trzeba pamiętać, że każdej z tych jednostek piśmienniczo-wydawniczych odpowiada pojęcie wydania, tj. określonej liczby identycznych w zasadzie egzemplarzy. W konsekwencji tego stwierdzenia — cechy podane w opisie konkretnej jednostki są reprezentatywne dla wszystkich egzemplarzy danego wydania. Pewien

wyłom w tej zasadzie tworzą występujące w produkcji starszego okresu różnice w obrębie tego samego wydania — tzw. warianty. Są one wynikiem ówczesnych metod drukarskich oraz zwyczajów wydawniczych i wymagają poznania właściwie wszystkich zachowanych egzemplarzy danego wydania, aby za pomocą dodatkowych szczegółów wyodrębnić w opisie poszczególne warianty i na tej podstawie stworzyć prawidłowy obraz całego wydania.

W tej funkcji opisu bibliograficznego przejawia się najdobitniej różnica między bibliografią a katalogiem bibliotecznym. Mianowicie, bibliografia daje opis jednostek idealnego zbioru, niezależnie od tego, czy są one rzeczywiście skupione w określonym miejscu, uwzględniając także takie, które przestały istnieć skutkiem czytelniczego zużycia, kataklizmów dziejowych lub świadomego niszczenia. Przy tym — jak to się już podkreśliło — opis każdej jednostki jest reprezentatywny dla całego wydania. Przeciwnie, katalog biblioteczny zawiera opisy poszczególnych egzemplarzy różnych wydań, istniejących w konkretnym zbiorze w momencie sporządzania opisów, z uwzględnieniem cech indywidualnych nabytych przez każdy z tych egzemplarzy. Różnice między katalogiem bibliotecznym a bibliografią mogą się zmniejszać, jeśli to katalog biblioteki specjalnej systematycznie uzupełnianej, zawierającej materiały z obranej dyscypliny, które byłyby uwzględnione także w bibliografii tej dziedziny, bądź — jeśli to katalog centralny ewidencjonujący zasoby kilku bibliotek specjalnych tej samej dyscypliny. Trzeba wszakże podkreślić, że i w tym przypadku wystąpi istotna różnica między świadczeniami katalogu a bibliografii, jako że jednostką katalogową jest w zasadzie wydawnictwo samoistne.

Charakterystyczną odmianę katalogów stanowią katalogi księgarskie. Wyodrębnia je — poza przeznaczeniem, wiążącym je z rozprowadzaniem handlowym książek — fakt, że stosowany w nich opis, reprezentatywny dla całego wydania, dotyczy konkretnie istniejącego, przeważnie wieloegzemplarzowego zasobu wydań, który — zdeponowany w księgarni — ulega stopniowo zachodzącym zmianom w stanie jego posiadania.

Omówiono tu znaczenie opisu bibliograficznego w bibliografiach dokumentów powielonych. W odniesieniu do jednostkowych dokumentów rękopiśmiennych postuluje się podobnie, aby ich opis zawierał charakterystykę, umożliwiającą ich identyfikację.

Opis jest podstawową czynnością bibliografii.

Przy sporządzaniu spisów bibliograficznych poprzedza go dobór materiałów, dokonywany w myśl kryteriów, przyjętych w zależności od zadań, jakie ma spełnić dana bibliografia. Opis zebranych doku-

mentów oraz uporządkowanie wykonanych opisów — ich układ (systematyka) — to dwa dalsze działania bibliograficzne, realizowane konsekwentnie, zgodnie z ustalonymi wytycznymi, uzależnionymi — podobnie jak dobór — od zadań zamierzonej bibliografii. To zwięzłe przedstawienie działań bibliograficznych, których wytworem jest spis bibliograficzny, czyni bardziej zrozumiałą podaną na wstępie jego definicję: uporządkowany spis dokumentów, dobranych według przyjętych kryteriów, mający określone zadania informacyjne.

Z tą definicją spisu bibliograficznego wiąże się pojęcie zespołu schematycznych opisów. Odmienną metodą operują omówienia (przeglądy) bibliograficzne zapoznające z piśmiennictwem obranego zagadnienia lub dyscypliny. Zamiast zespołu schematycznych opisów jest tu wykład ciągły oceniający merytorycznie wybrane teksty, których opisy — zazwyczaj ograniczone do minimum elementów niezbędnych do identyfikacji dokumentów — przytaczane są w tekście wywodów lub w przypisach. Przegląd bibliograficzny, podsumowujący wyniki badań nad określoną tematyką, jest formą bibliografii wysoko cenioną przez specjalistów poszczególnych dyscyplin, zapoznających się niejednokrotnie w ten sposób z problematyką obwodowej lub nawet obcej im dyscypliny. O różnych odmianach omówienia bibliograficznego mowa jest w rozdz. II (s. 47—48).

Ale chociaż bibliografia zajmuje się przede wszystkim zespołami dokumentów, to mogą też występować badania bibliograficzne ograniczone do jednego tekstu w jednym lub więcej wydań. Posunięta w głąb analiza, zajmująca się strukturą książki i związkami bibliograficznymi, rodzi odmienny typ opracowania, mianowicie monografię bibliograficzną (por. rozdz. II s. 48).

Zamykając te rozważania o metodzie bibliografii musimy wskazać, że obok analizy może stosować bibliografia także syntetyzujące uogólnienia, wykrywając prawidłowości, zachodzące między rozwojem nauk, produkcją wydawniczą a rozwojem bibliografii, śledząc zmiany strukturalne książki na tle rozwoju piśmiennictwa i kultury — ewolucję zachodzącą w metodach bibliografii i jej zadaniach.

Na materiale bibliograficznym opiera się też dziedzina pochodna — statystyka wydawnicza, dostarczająca swoistych uogólnień. Rezygnuje ona z podawania indywidualnych opisów poszczególnych wydawnictw, operuje natomiast zespołami dokumentów, utworzonymi wedle obranych cech, takich jak: przynależność treściowa do poszczególnych nauk, typy wydawnicze, nowości piśmiennicze a wydania dalsze, przekłady rozróżnione według języka oryginału, wysokość nakładów, ceny itp. Statystyka wydawnicza charakteryzuje te zespoły ilości-

ciowo. Jej rola podobna jest do demografii, która, zajmując się problemami ludności, nie bada poszczególnych jednostek, ale ich zespoły i charakteryzujące je zjawiska. Statystyka wydawnicza ma swoje własne problemy oraz niektóre zadania zbliżone do bibliografii. Pozwala bowiem — podobnie jak bibliografia narodowa — oceniać dorobek wydawniczy i w związku z tym może być pomocna przy planowaniu dalszego rozwoju piśmiennictwa.

4. ZADANIA BIBLIOGRAFII

Najogólniej ujęte zadania spisów bibliograficznych — to dostarczenie informacji o dokumentach piśmienniczych, o ich istnieniu i zawartości w celu zaspokojenia potrzeb naukowych, praktycznych, kulturalnych lub handlowych. Świadczeniami swymi obejmuje bibliografia badaczy, działaczy życia praktycznego, pracowników książki i jak najszerszej pojęte kręgi czytelnice. Można przeto w skrócie mówić, że zadaniem bibliografii jest informacja bibliograficzna dostosowana do wymagań i poziomu różnych kręgów użytkowników książki. Ma to swoje odbicie w odmiennych rodzajach spisów bibliograficznych, kształtowanych w zależności od zróżnicowanych zadań, jakie się im stawia.

Z natury rzeczy informacja bibliograficzna współdziała w udostępnianiu książki. W określonych warunkach organizacji księgarstwa można nawet twierdzić, że bibliografia — zwłaszcza bieżąca — udostępnia książki, skoro podawanie w opisie bibliograficznym nazwy instytucji wydawniczej jest równoznaczne niekiedy z lokalizacją książki w księgarni nakładowej, gdzie jest ona do nabycia. Ale rozwiązuje to sprawę tylko w pewnym zasięgu; jest nieskuteczne wobec książki wyczerpanej, starszej lub rozprowadzanej poza handlem księgarskim. Lokalizację dokumentów daje się osiągnąć w innej płaszczyźnie — mianowicie poprzez usługi katalogu centralnego, który — w myśl wytycznych Unesco — włączony jest do podstawowych ogniw służby bibliograficznej. U nas — skoro istniejące katalogi centralne nie objęły jeszcze całości naszych zbiorów — wskazywanie w bibliografiach miejsca przechowania rzadszych egzemplarzy przyjęte być musi z wdzięcznością. Lokalizacja dokumentów jest wszakże dodatkowym nie obowiązującym świadczeniem bibliografii.

Bibliografia może notyfikować istnienie książek przez utrwalanie w opisie ich cech rozpoznawczych, co umożliwi identyfikację poszczególnych książek oraz ich wydań. Notyfikowanie może dotyczyć książek bieżąco ukazujących się bądź zapowiedzianych. (W tym ostatnim przypadku podane w opisie cechy mogą być niewystarczające dla

zidentyfikowania książki opublikowanej — o tym szerzej zob. s. 41). Odmienne są zadania spisów rejestrujących całokształt dorobku piśmienniczego jednostek, zespołów osobowych lub narodów. W przypadku bibliografii poszczególnych autorów uzyskuje się dokumentację ich działalności pisarskiej, która jest pomocna przy podejmowaniu badań nad ich twórczością. Bibliografie zespołów osobowych zazwyczaj zmierzają do udokumentowania ich aktywności naukowej. Najszersze zadania mają bibliografie narodowe, stając się dokumentacją dorobku kulturalnego narodu, nieodzowną przy kreśleniu historii jego kultury lub też przy porównawczej ocenie rozwoju kulturalnego różnych narodów. Charakterystyczne dla bibliografii narodowych i osobowych jest zamieszczanie także opisów dokumentów nie zachowanych, których istnienie swego czasu zaświadcza właśnie opis bibliograficzny.

W pewnych warunkach bibliografie narodowe rejestrujące produkcję wydawniczą za większy czasokres mogą też mieć swoje zadania polityczne. O twórcy *Bibliografii polskiej* K. Estreicherze wiemy, że zakładał, iż dokonywana przezeń rejestracja dorobku polskiego jest równocześnie afirmacją odrębności i dojrzałości naszej kultury, a w konsekwencji staje się jej propagandą, która dostarcza argumentów dążeniom do odzyskania samodzielności państwowej.

Jeszcze szerzej pomyślane spisy obejmujące produkcję w skali międzynarodowej (Brunet *Manuel du libraire*, Paris 1810; J. G. Th. Graesse *Trésor des livres rares*, Dresde 1859—1869), zmuszone — z konieczności do selekcji opartej o wartościowanie książek — notyfikują tym samym publikacje najlepsze, dobrane zgodnie z kryteriami zastosowanymi w tej bibliografii.

Bibliografie narodowe bieżące i retrospektywne, powszechne oraz bibliografie prospektywne (tj. książek zapowiedzianych) służą informacją badaczom, bibliotekarzom jak też księgarzom, którzy niejednokrotnie je inicjują lub współdziałają finansowo w ich publikowaniu.

Informacja bibliograficzna kładąca nacisk przede wszystkim na wartość dokumentów służy dziś zaspokojeniu różnych potrzeb nauki i praktyki.

Dla zobrazowania ogromu zadań, jakie ma tu bibliografia, warto przytoczyć parę liczb: jeśli globalna produkcja drukarska XV w. ujmowana jest w przybliżeniu sumą 40 000 dzieł, to przyrost roczny wynosi dziś⁵ w skali światowej ok. 250.000 książek. Osobno trzeba wymieniły artykuły z czasopism, które wynoszą rocznie np. w dziedzinie techniki i nauk ścisłych ok. 2.000.000. Przy tym rzeczą charakterystyczną jest zarówno zróżnicowanie samej produkcji dostosowującej się do nowych

⁵ Liczby przyrostu rocznego odnoszą się do lat pięćdziesiątych naszego stulecia.

coraz liczniejszych kręgów jej użytkowników, jak — zmieniające się w związku z tym zadania bibliografii.

Jej obowiązkiem jest bowiem zarówno orientacja w tematyce tych dokumentów jak też umiejętne i jak najszybsze rozpowszechnianie informacji o nich w celowo pomyślanych spisach. Nie ulega dziś wątpliwości, że zastosowanie DDT, wynalazek samolotu, studia nad dziedzicznością i wyzyskanie badań w zakresie witamin były opóźnione z powodu niewydolności informacji bibliograficznej. Istotnie, międzynarodowość problemów naukowych wymaga informacji o cudzych doświadczeniach i osiągnięciach, informacji czerpanej z obcego piśmiennictwa dla spożytkowania jej na terenie własnego kraju w intencji skrócenia żmudnej i kosztownej drogi eksperymentów.

Jak wykazało doświadczenie ostatnich lat, współczesna organizacja nauki nie może się obyć bez tak pomyślanej służby bibliograficznej, której usługi pogębnione w świadczeniach dokumentacyjnych (dostarczających wyczerpującej informacji merytorycznej i reprodukcji dokumentów na żądanie) wielokrotnie się opłacają. Mimo usiłowań sprostania tak sformułowanym zadaniom bibliografię i dokumentację spotykają poważne zarzuty, a postulaty dotyczące doskonalenia obecnej organizacji bibliografii dominują nad stwierdzeniem jej pozytywów. Bez względu na te słuszne zarzuty nie należy przeoczać, że właśnie bibliografowie torują drogę w istniejącym gąszczu dokumentów, dobierając materiały o określonej tematyce zgodnie z konkretnymi postulatami poszczególnych nauk.

Porównanie ukazujących się dziś spisów bibliograficznych z bibliografiami XVI i XVII w. pozwala uchwycić dość istotną różnicę w ich genezie. Pierwsi bibliografowie, zestawiając spisy, kierowali się własnymi zainteresowaniami naukowymi. Ich dzieła stanowią niekwestionowany wkład w rozwój bibliografii, są też obrazem piśmiennictwa niezmiernie cennym dla historii nauki. W przeciwieństwie do tego stanu rzeczy dzisiejsze bibliografie dziedzin lub zagadnień odpowiadają w zasadzie konkretnym potrzebom wynikającym z postulatów organizacyjnych nauki oraz życia gospodarczego lub społeczno-politycznego. Bibliografie mają przeto określone zadania społeczne do spełnienia.

Na czoło wysuwa się konieczność bieżącego i sprawnego informowania o piśmiennictwie każdej dziedziny, by — jak wspomniano — móc śledzić dokonywany się postęp. Obok tego zachodzi czasem potrzeba — zwłaszcza w naukach społecznych — opracowania nowej syntezy korygującej dotychczasowy pogląd na rozwój danej dyscypliny bądź procesu dziejowego. Aby sprostać temu zadaniu, trzeba dokonać retrospektyw-

nego zestawienia piśmiennictwa tej dziedziny, bądź uzupełnić niewystarczające spisy. Tyle o zadaniach bibliografii dziedzin lub zagadnień.

Specyficzne zadania, jakie ma bibliografia wobec życia kulturalnego, wiążą się zarówno z upowszechnianiem wiedzy jak zaspokajaniem rozlicznych potrzeb czytelniczych. Bibliografia ma tu wyraźne powiązania z działalnością dydaktyczno-wychowawczą: zmierza poprzez dobór odpowiedniej lektury do rozszerzenia horyzontów umysłowych jej odbiorców, pragnie służyć pomocą w ich doskonaleniu zawodowym, w ugruntowaniu określonego poglądu na świat lub właściwej ideologii politycznej. Rozszerzone kręgi odbiorców — zwłaszcza mniej wyrobionych i potrzebujących kierowania ich lekturą — mają własny typ bibliografii zalecającej o tak sprecyzowanych zadaniach (por. rozdz. VIII). Dąży ona do zaspokojenia poprzez wskazaną lekturę już obudzonych zainteresowań czytelniczych bądź też może kierować uwagę odbiorców na piśmiennictwo o społecznie doniosłej problematyce, będącej poza ich zainteresowaniem. Równie wartościowe są usługi bibliografii zalecającej, jeśli zaleca dzieła o dużej wartości artystycznej, by tą drogą współdziałać w rozszerzaniu wrażliwości estetycznej mniej wyrobionych czytelników. Przy takim jej uwarunkowaniu ma bibliografia zadania świadomej propagandy książek najlepszych, dostosowanych do poziomu różnych kręgów jej użytkowników.

Wspomniane powyżej rodzaje bibliografii spełniają też wielorakie zadania wobec bibliotek: ułatwiając orientację w produkcji bieżącej krajowej i zagranicznej pozwalają celowo pomnażać księgozbiór, co więcej — przy wyzyskaniu zapowiedzi wydawniczych — umożliwiają planowanie nabytków — a to przez uwzględnienie produkcji oczekiwanej w przyszłości. Bibliografie stają się narzędziem pomocniczym przy opracowywaniu zasobów biblioteki, pozwalając identyfikować poszczególne dokumenty i ustalać poprawne elementy ich opisu. Ułatwiają zarazem udzielanie czytelnikom wyczerpujących informacji bibliograficznych.

Warto też nieco uwagi poświęcić zadaniom, jakie ma bibliografia wobec edytorstwa naukowego. Sporządzona dokładnie bibliografia narodowa retrospektywna lub osobowa pozwala lepiej zorientować się w twórczości pisarza, której znajomość niejednokrotnie pomnaża, wykrywając teksty nieznanne lub nowe wydania utworów już notyfikowanych. Co więcej, czasem właśnie bibliograf ustala właściwą kolejność wydań: pierwszego i ostatniego autoryzowanego; w odniesieniu do produkcji wydawniczej starszej — może on wskazać wydanie oryginalne tekstu, nieskażonego przez zabiegi wydawniczo-drukarские lub cenzorskie. W ten sposób ułatwia bibliografia wybór tekstu, trakto-

wanego jako kanon przy reedycji, oraz współdziała przy zestawianiu tekstów wydania zbiorowego. Wystarczy przypomnieć zasługi K. Piekarskiego, który stosując metodę analizy typograficznej wskazał prawidłowe następstwo pierwszych i dalszych wydań dzieł Jana Kochanowskiego w XVI i XVII w., przekreślając panujące w tym względzie poglądy historyków literatury. Podobnie K. Budzyk, zajmując się wydaniami *Worka Judaszowego* S. F. Klonowica, wskazał na rolę badań bibliograficznych przy ustalaniu wydań oryginalnych⁶.

Jeszcze inne zadania mają opisy bibliograficzne występujące w większości publikacji naukowych: w bibliografiach załącznikowych (tzw. literaturze przedmiotu) oraz w notkach bibliograficznych, przytaczanych w tekście zasadniczym lub w przypisach. Opisy te (z reguły uproszczone) kierują do dokumentów zawierających materiał dowodowy na poparcie poszczególnych faktów czy twierdzeń zawartych w dziele.

Wreszcie nie należy zapominać o zadaniach bibliografii jako środka zbliżenia międzynarodowego. Właśnie takie zadania wytyczyło Unesco, zachęcając do opracowania bibliografii obrazujących w sposób możliwie wszechstronny dzieje i kulturę państw członkowskich w celu wzajemnego poznania kultur Wschodu i Zachodu. Informacja bibliograficzna tego typu ułatwia niezaprzeczenie dostęp do wybranego piśmiennictwa, a tym samym powinna się przyczynić do poznania kultury innych krajów i ich specyficznych cech. Taka znajomość cudzych problemów może stanowić przesłankę do wyrobienia właściwego poglądu na rolę polityczną i kulturalną innych krajów i zaważyć na bardziej harmonijnym współżyciu narodów, opartym o poszanowanie cudzej odrębności kulturalnej.

Tak różnorodne zadania spisów bibliograficznych mogą świadczyć o ich wartościach społecznych, a zarazem powinny zachęcać autorów bibliografii do metodycznego postępowania, aby zapewnić osiągnięcie wytkniętych celów informacji bibliograficznej.

⁶ Mowa tu o nast. publikacjach: K. Piekarskiego *Bibliografia dzieł Jana Kochanowskiego. Wiek XVI i XVII*. Wyd. 2. Kraków 1934; K. Budzyka *Oryginalne wydania „Worka Judaszowego” S. F. Klonowica*. W: Budzyk K.: *Studia z zakresu nauk pomocniczych i historii literatury polskiej*. T. 2. Wrocław 1956 s. 189-191.

RODZAJE BIBLIOGRAFII

Opracowała *Maria Dembowska*

1. Bibliografie wydawniczo-formalne i bibliografie treściowe: A. Bibliografie narodowe; B. Bibliografie regionalne i lokalne; C. Bibliografie krajoznawcze; D. Bibliografie osobowe; E. Bibliografie publikacji o określonej formie wydawniczej lub piśmienniczej; F. Bibliografie treściowe. — 2. Zakres i zasięg bibliografii. — 3. Bibliografie ogólne i specjalne. — 4. Bibliografie bieżące, retrospektywne, prospektywne. — 5. Podział bibliografii ze względu na metodę opracowania. — 6. Bibliografie bibliografii. — 7. Formy wydawnicze spisów bibliograficznych. Bibliografie niepublikowane. — 8. Inne (poza spisami) formy bibliografii.

W rozdziale pierwszym omówiono różne zadania bibliografii i podkreślono, że w zależności od tych zadań poszczególne bibliografie wymagają odpowiednich rozwiązań w zakresie doboru materiałów, ich opisu i układu. Różnice tych rozwiązań decydują o podziale spisów bibliograficznych na szereg rodzajów, toteż zanim przejdziemy do zagadnień metodyki bibliograficznej, musimy zająć się rozróżnieniem istniejących rodzajów bibliografii.

Już pobieżne przejrzanie, czy choćby nawet pamięciowe uprzytomnienie sobie szeregu konkretnych spisów bibliograficznych pozwala stwierdzić, że te spisy obok cech wspólnych, właściwych wszystkim bibliografiom, wykazują nie raz daleko idące różnice.

Uprzytomnijmy sobie najpierw cechy wspólne wszystkim bibliografiom. Cechy te można stwierdzić przyglądając się zewnętrznej postaci spisu bibliograficznego, to jest samemu tekstowi bibliografii, bez analizy znaczenia tego tekstu, czyli bez badania treści bibliografii. Widzimy, że każdy spis bibliograficzny składa się z szeregu jednostek, wyodrębnionych za pomocą pewnych wyróżnień graficznych lub typograficznych i następujących po sobie w pewnym określonym porządku. Te części składowe spisu bibliograficznego — to pozycje bibliograficzne, z których każda obejmuje zasadniczo¹ opis jednego dokumentu. Przypatrując się z kolei poszczególnym opisom bibliograficznym stwierdzamy, że opisy te zbudowane są według pewnego schematu, tzn. składają się z szeregu elementów następujących po sobie w określonej kolejności.

Ponieważ o składnikach opisu bibliograficznego jest mowa w innym miejscu tego podręcznika, nie będziemy tutaj zatrzymywali się nad tą

¹ Mówimy „zasadniczo”, ponieważ czasem mamy do czynienia w bibliografii z tzw. pozycjami zbiorowymi, dotyczącymi kilku dokumentów (por. rozdz. V, s. 193).

sprawą, poprzestając na przypomnieniu, że cechą wspólną wszystkich spisów bibliograficznych jest to, że składają się one z szeregu opisów bibliograficznych ułożonych w pewien określony sposób.

Ale ta jednakowa forma zewnętrzna kryje ogromną różnorodność typów i odmian bibliografii. O podziale spisów bibliograficznych, o ich zróżnicowaniu decydują różne kryteria, które kolejno omówimy.

Kryteria podziału spisów bibliograficznych wyznacza przede wszystkim materiał, który bibliografia obejmuje. Każda bibliografia musi realizować jakieś z góry określone założenie, jeśli chodzi o zespół uwzględnianych przez nią dokumentów. Dokumenty te muszą być mianowicie dobrane według pewnych wspólnych cech i ze względu na te cechy zarejestrowane w danej bibliografii. Nie wchodzimy tutaj w kwestię wartościowania cech dokumentów i nie będziemy oceniać, które cechy są ważniejsze, a które mniej ważne, stwierdzimy tylko, że podstawą doboru materiału do bibliografii mogą być zarówno cechy wydawnicze jak i cechy piśmiennicze dokumentów. Przypomnimy, że na zespół cech wydawniczych składają się cechy zawarte w tytule, formie wydawniczej oraz cechy charakteryzujące jego postać zewnętrzną i formę piśmienniczą, na cechy piśmiennicze zaś — treść i formę piśmienniczą dokumentu. Wydzielając z cech piśmienniczych, to jest z tych cech, które posiada każdy dokument, niezależnie od tego, czy został opublikowany (wydany), cechy określające formę piśmienniczą i łącząc je z cechami wydawniczymi otrzymujemy podział na cechy treściowe i cechy wydawniczo-formalne. Według tego podziału możemy przeprowadzić zasadniczą klasyfikację wszystkich spisów bibliograficznych na dwie grupy: bibliografii wydawniczo-formalnych i bibliografii treściowych. Omówimy kolejno te dwie grupy, wyróżniając w każdej z nich szereg typów.

1. BIBLIOGRAFIE WYDAWNICZO-FORMALNE I BIBLIOGRAFIE TREŚCIOWE

Do grupy bibliografii wydawniczo-formalnych należą te wszystkie spisy bibliograficzne, które rejestrując dany zespół dokumentów biorą pod uwagę nie ich treść (tj. zawartość myślową tekstów), ale którąś z cech wydawniczo-formalnych. Z tych cech brany jest najczęściej pod uwagę wytwórca dokumentów. Musimy wyjaśnić, w jakim znaczeniu używamy w tym tekście nazwy „wytwórca dokumentów”. Otóż chodzi tu nie tylko o indywidualnego, jednostkowego autora, ale również o wszelkie zespoły osobowe w jakiś sposób zorganizowane,

o wszelkie zbiorowości tworzące różnorodny organizmy społeczne. Z tych organizmów do największych należą narody i państwa, a bibliografie rejestrujące ich dorobek wydawniczy — to bibliografie narodowe.

A. BIBLIOGRAFIE NARODOWE

Określenie „bibliografia narodowa” nie jest jednoznaczne, istnieją bowiem różne odmiany tego rodzaju bibliografii. Tak więc — po pierwsze — zgodnie z etymologią nazwy — bibliografią narodową jest bibliografia, która dąży do zarejestrowania dorobku piśmienniczo-wydawniczego całego narodu, wszystkich jego członków, bez względu na to, czy ten naród lub jego część żyje w granicach własnego państwa. Bibliografia narodowa w tym znaczeniu z jednej strony może się ograniczać do uwzględniania tylko twórczości członków danego narodu, pomijając twórczość mniejszości narodowych, współżyjących z tym narodem w granicach jednego państwa, z drugiej strony — może przekraczać granice danego państwa i uwzględniać również prace autorów narodowych, wydane w oryginale lub w tłumaczeniach za granicą.

Nazwa „bibliografia narodowa” odnosi się po drugie do bibliografii rejestrującej produkcję wydawniczą danego państwa. Tego typu bibliografia narodowa nie bierze pod uwagę narodowości autorów, tylko fakt opublikowania danego druku na terenie określonego państwa. Taką bibliografią jest polski *Przewodnik Bibliograficzny* (od 1949 r.), a z bibliografii zagranicznych *Bibliographie de la France* i bibliografia radziecka *Kněžnaja letopis'*.

Innym jeszcze typem bibliografii narodowej jest bibliografia zdążająca do zarejestrowania całego piśmiennictwa w określonym języku, bez względu na miejsce wydania druków oraz na przynależność narodową i państwową autorów. Przykładem tego typu bibliografii narodowej jest bibliografia niemiecka *Deutsche Nationalbibliographie* wydawana w NRD przez Deutsche Bücherei w Lipsku. Bibliografia ta nie tylko stara się ująć produkcję wydawniczą obu republik niemieckich, ale dąży ponadto do zarejestrowania wydawnictw w języku niemieckim pochodzących z innych krajów, przede wszystkim z Austrii i Szwajcarii. Podobnie *Deutsche Bibliographie*, redagowana przez Deutsche Bibliothek we Frankfurcie n. Menem, poza publikacjami Niemieckiej Republiki Demokratycznej i Niemieckiej Republiki Federalnej uwzględnia wydawnictwa w języku niemieckim z innych krajów, przy czym publikacje niemieckie ukazujące się w Austrii i Szwajcarii wykazywane są tylko w indeksach miesięcznych i rocznych oraz w komasacjach półrocznych i wieloletnich.

Wymienione typy bibliografii narodowej nie zawsze występują w czystej postaci. Niektóre bibliografie narodowe prezentują typ „mieszany”, tzn. stosują różne kryteria doboru materiałów, uwzględniając zarówno druki wydane w granicach danego państwa jak i prace autorów rodzimych opublikowane za granicą, a są i takie bibliografie, które ponadto interesują się piśmiennictwem zagranicznym dotyczącym danego narodu czy państwa, jak np. bibliografie narodowe bieżące Belgii i Szwajcarii (*Bibliographie de Belgique* i *Das Schweizer Buch*), a z bibliografii narodowych retrospektywnych — *Bibliografia polska* Estreicherów.

W tym miejscu trzeba jednak wyjaśnić, że bibliografia narodowa, uwzględniająca również piśmiennictwo o danym kraju, państwie czy narodzie nie jest „czystym” typem bibliografii wydawniczo-formalnej, ponieważ część materiału ujętego przez taką bibliografię, mianowicie ta część produkcji zagranicznej, która odnosi się do danego kraju (narodu, państwa), została zarejestrowana nie ze względu na cechy wydawniczo-formalne, ale z uwagi na treść druków (treść, która dotyczy danego kraju, narodu, państwa).

Z tej krótkiej charakterystyki odmian bibliografii narodowej wynika jasno, że pojęcie bibliografii narodowej jest pojęciem zróżnicowanym, któremu w praktyce odpowiadają spisy bibliograficzne o niejednakowych cechach.

W ostatnich czasach powstała nowa koncepcja bibliografii narodowej. Zgodnie z tą koncepcją bibliografię narodową, czy raczej system bibliografii narodowej, tworzy zespół bibliografii prymarnych (por. s. 42), obejmujących w sumie wszelkie rodzaje i typy dokumentów publikowanych na obszarze danego państwa. Taki rozbudowany system bibliografii narodowej istnieje w Związku Radzieckim, gdzie poszczególne typy publikacji rejestrowane są w oddzielnych spisach. Tak więc opisy wydawnictw zwartych zamieszczane są w tygodniku *Knižnaja letopis'*, tytuły wydawnictw ciągłych — w roczniku *Letopis' periodičeskich izdanij*, nuty — rejestruje kwartalnik *Letopis' muzykałnoji literatury*, mapy — rocznik *Kartografičeskaja letopis'*, a ryciny — kwartalnik *Letopis' izobrazitel'nogo iskusstva*. Ponadto artykuły ukazujące się w czasopiśmie rejestrowane są w tygodniku *Letopis' žurnalnych statej*, artykuły z gazet — w tygodniku *Letopis' gazetnych statej*, a recenzje publikowane w gazetach i czasopiśmie — w tygodniku *Letopis' recenzij*.

W Polsce, jak wiadomo, wszystkie typy wydawnictw samoistnych (dokumenty piśmiennicze, mapy, nuty, ryciny) rejestrowane są w *Prze-*

wodniku *Bibliograficznym*, tytuły czasopism w roczniku *Bibliografia Czasopism i Wydawnictw Zbiorowych*, a utwory zamieszczone w czasopismach (w tym i recenzje) — w *Bibliografii Zawartości Czasopism*. Publikowana jest poza tym oddzielnie bibliografia poloników zagranicznych². Ponadto — w związku z przyznaniem Bibliotece Narodowej (zarządzeniem Ministra Kultury i Sztuki z dnia 27 VII 1961) egzemplarza obowiązkowego płyt gramofonowych — ma być podjęta w najbliższym czasie ich bieżąca rejestracja w formie odrębnej publikacji.

Według niektórych poglądów do systemu bibliografii narodowej należy również bibliografia bibliografii, a uzupełnienie tego systemu mogą tworzyć spisy instytucji wydawniczych i księgarni oraz spisy bibliotek, instytucji i towarzystw naukowych.

B. BIBLIOGRAFIE REGIONALNE I LOKALNE

Z kolei przechodzimy do omówienia następnej grupy bibliografii wydawniczo-formalnych, biorąc w dalszym ciągu pod uwagę dobór materiałów ze względu na wytwórcę dokumentów. Tym razem będzie chodziło o bibliografie rejestrujące dokumenty wytworzone nie na obszarze całego państwa, ale w obrębie jednej jego dzielnicy (regionu) lub jednej miejscowości, czyli o bibliografie regionalne³ i lokalne (podmiotowe).

Bibliografie tego typu uwzględniają najczęściej produkcję wydawniczą danego terenu, tj. rejestrują wydawnictwa opublikowane w danym regionie lub miejscowości, ale mogą również obejmować prace napisane przez autorów pochodzących z tego regionu lub miejscowości, niezależnie od tego, gdzie te prace zostały wydane.

Mówiąc o bibliografiach regionalnych i lokalnych musimy zaznaczyć, że nazwy te stosujemy nie tylko do spisów rejestrujących dokumenty związane z danym regionem czy miejscowością ze względu na cechy wydawniczo-formalne, tj. pochodzenie dokumentów, ale również nazywamy regionalnymi czy lokalnymi bibliografie wykazujące piśmiennictwo o danym regionie lub miejscowości, czyli dokumenty, których treść dotyczy danego terenu, niezależnie od tego, gdzie te dokumenty zostały opublikowane. W celu rozróżnienia tych dwóch odmian bibliografii regionalnej i lokalnej przyjmuje się dla nich różne określenia,

² pt. *Polonica Zagraniczne. Bibliografia*. Pierwszy rocznik za rok 1956 ukazał się w 1960 r.

³ Termin „regionalny” w piśmiennictwie obcojęzycznym bywa zwykle używany w innym znaczeniu, mianowicie w odniesieniu do zespołu państw sąsiadujących ze sobą.

nazywając bibliografie typu wydawniczo-formalnego bibliografiami regionalnymi lub lokalnymi podmiotowymi, a bibliografie treściowe — bibliografiami regionalnymi lub lokalnymi przedmiotowymi. Określenia te (które spotkamy również przy omawianiu innego typu bibliografii, mianowicie bibliografii osobowej) tłumaczymy w sposób następujący: bibliografia regionalna lub lokalna podmiotowa — jest to bibliografia uwzględniająca dokumenty, których wytwórcą czyli podmiotem sprawczym jest dany region lub miejscowość; bibliografia regionalna (lokalna) przedmiotowa — jest to bibliografia rejestrująca dokumenty, które mówią o danym regionie (miejscowości), dokumenty, których przedmiotem jest dany region (miejscowość).

Tak np. *Bibliografia polskich druków lwowskich XVI—XVIII w.* pod red. R. Kotuli (Lwów 1928) jest bibliografią lokalną podmiotową (rejestruje druki wytłoczone we Lwowie), praca W. Polakowskiej *Łódź i region łódzki w nauce polskiej* (Łódź 1958) jest bibliografią regionalną przedmiotową (rejestruje piśmiennictwo dotyczące Łodzi), a *Spis bibliograficzny druków łódzkich* zestawiony przez M. B[arucha] (Łódź 1896) ma charakter bibliografii lokalnej podmiotowo-przedmiotowej, ponieważ — jak zaznaczono w przedmowie — „zawiera wszelkie rzeczy drukowane w Łodzi oraz druki pozamiejscowe, o ile dotyczą spraw i stosunków łódzkich”.

C. BIBLIOGRAFIE KRAJOZNAWCZE

Omawiając trzy typy bibliografii narodowych wspomnieliśmy o tym, że niektóre z tych bibliografii uwzględniają również piśmiennictwo obce o danym narodzie lub państwie, co nadaje takim bibliografiom częściowo charakter bibliografii treściowych, czyli przedmiotowych. Ale niezależnie od bibliografii narodowych, uwzględniających dodatkowo (to znaczy obok produkcji piśmienniczo-wydawniczej danego narodu lub państwa) dokumenty dotyczące danego narodu lub państwa, istnieją odrębne bibliografie poświęcone wyłącznie rejestracji piśmiennictwa o danym państwie, czyli o danym kraju i jego mieszkańcach. Tego typu bibliografie, różniące się od bibliografii regionalnych przedmiotowych szerszym tematem geograficznym (ponieważ dotyczą całego kraju), nazywamy bibliografiami k r a j o z n a w c z y m i.

Przykładem bibliografii krajoznawczej jest I. Schreibera *Polska bibliografia japońologiczna po rok 1926* (Kraków 1929) albo *Bibliographie sur la Pologne. Pays, histoire, civilisation* (Warszawa 1963).

D. BIBLIOGRAFIE OSOBOWE

Do rodzaju bibliografii wydawniczo-formalnych należą również bibliografie osobowe podmiotowe. Są to bibliografie rejestrujące twórczość poszczególnych osób: uczonych, pisarzy, publicystów, działaczy społecznych. Pojęcie twórczości może być rozumiane bardzo szeroko: wchodzi w jej zakres nie tylko prace oryginalne napisane w całości przez danego autora, ale również prace przez niego przerobione, redagowane, tłumaczone, opatrzone przedmową, a także prace napisane wspólnie z innymi autorami. Obok prac publikowanych może być uwzględniona również spuścizna rękopiśmienna danego autora.

Nazwa „bibliografia osobowa” odnosi się nie tylko do spisów rejestrujących dorobek poszczególnych osób, ale również do tych bibliografii, które wykazują piśmiennictwo dotyczące poszczególnych osób. Analogicznie do omówionych poprzednio bibliografii regionalnych (lub lokalnych) — przedmiotowych lub podmiotowych — bibliografie spisujące prace poszczególnych osób nazywamy bibliografiami osobowymi podmiotowymi (dana osoba jest podmiotem, czyli wytwórcą piśmiennictwa objętego bibliografią), a bibliografie obejmujące piśmiennictwo dotyczące poszczególnych osób — bibliografiami osobowymi przedmiotowymi (dana osoba jest przedmiotem piśmiennictwa uwzględnionego przez bibliografię).

Bibliografią osobową podmiotową jest więc np. A. Semkowicza *Bibliografia utworów Adama Mickiewicza do roku 1855* (Warszawa 1958), a bibliografią osobową przedmiotową — opracowana przez M. Tyrowicza *Bibliografia literatury i źródeł drukowanych dotyczących ks. Piotra Ściegiennego* (Kraków 1949).

Zdarza się, że jedna publikacja bibliograficzna obejmuje zarówno wykaz prac danego autora jak i piśmiennictwo o nim, tzn. zawiera obok bibliografii osobowej podmiotowej bibliografię osobową przedmiotową. Przykładem takiej publikacji jest K. Świerkowskiego *Karol Estreicher. Bibliografia prac jego i literatury o nim* (Warszawa 1928).

Odmianą bibliografii osobowej są bibliografie rejestrujące prace ze społów osób będących członkami jednej instytucji lub organizacji bądź osób tworzących określoną grupę społeczną, np. *Bibliografia publikacji pracowników nauki Wyższej Szkoły Rolniczej we Wrocławiu za lata 1945—1959* (Wrocław 1960) albo *Bibliografia piśmiennictwa kobiet polskich*. Red. E. Kurkowa. Z. 1 (Lwów 1929).

E. BIBLIOGRAFIE PUBLIKACJI O OKREŚLONEJ FORMIE WYDAWNICZEJ
LUB PIŚMIENNICZEJ

Z grupy bibliografii wydawniczo-formalnych pozostają jeszcze do omówienia spisy obejmujące dokumenty dobrane według kryterium formy — wydawniczej lub piśmienniczej. Do bibliografii rejestrujących dokumenty posiadające określoną formę wydawniczą należy np. *Bibliografia Zawartości Czasopism*, która wykazuje artykuły i inne utwory umieszczone w różnego rodzaju periodykach; do tego typu zaliczymy również bibliografie tytułów czasopism, bibliografie wydawnictw seryjnych czy zbiorowych, bibliografię odbitek.

Do bibliografii stosujących w doborze dokumentów kryterium formy piśmienniczej zaliczymy bibliografie pamiętników, podręczników, powieści, sztuk dramatycznych, słowników itp. Z przykładów konkretnych zacytujemy: E. Maliszewski *Bibliografia pamiętników polskich i Polski dotyczących* (Warszawa 1928), *Literatura Piękna. Przewodnik bibliograficzny* [R. 1:] 1954 (Wyd. Instytut Bibliograficzny Biblioteki Narodowej), A. F. Kucharski *Spis bibliograficzny gramatyk i słowników polskich*⁴.

Do bibliografii tego typu należą też bibliografie bibliografii, o których będzie mowa dalej.

Zaliczając do grupy bibliografii wydawniczo-formalnych bibliografie dokumentów o określonej formie wydawniczej lub piśmienniczej należy zrobić jedno zastrzeżenie: bibliografiami wydawniczo-formalnymi są tylko te bibliografie, które mają zakres ogólny, tzn. biorą pod uwagę dokumenty różnej treści, nie ograniczając się do wykazywania piśmiennictwa określonej dziedziny. Tak np. bibliografia tytułów czasopism, jeżeli obejmuje czasopisma różnej treści, jest bibliografią wydawniczo-formalną, jeśli natomiast rejestruje tylko czasopisma dotyczące jednej dziedziny, np. S. Strausa *Bibliografia czasopism teatralnych* (Wrocław 1953) — należy do grupy bibliografii treściowych.

F. BIBLIOGRAFIE TREŚCIOWE

Bibliografie tego rodzaju dobierają dokumenty (publikacje) nie według ich cech wydawniczo-formalnych, lecz według zawartości. Wśród bibliografii treściowych można wyróżnić trzy grupy w zależności od szerokości zakresu piśmiennictwa uwzględnianego przez poszczególne spisy.

⁴ W: Zaborowski S.: *Ortografia polska*. Warszawa 1825 i odb.

Najszerzy zakres mają bibliografie obejmujące piśmiennictwo wielkich dziedzin wiedzy, np. historii, matematyki, techniki, medycyny. Z konkretnych przykładów można tu zacytować *Polską Bibliografię Lekarską* (rocznik, oprac. S. Konopka) i *Bibliografię retrospektywną polskiego piśmiennictwa technicznego za lata 1945—1949* (Warszawa 1954).

Grupę drugą o zakresie bardziej ograniczonym tworzą bibliografie poszczególnych dziedzin, stanowiących części większych dziedzin wiedzy. Tak np. obok bibliografii obejmującej piśmiennictwo z zakresu całej medycyny istnieją bibliografie poszczególnych jej dziedzin, np. chirurgii, internistyki, pediatrii; obok bibliografii całej techniki mamy bibliografie poświęcone różnym jej gałęziom, np. mechanice, elektrotechnice, budownictwu.

Trzecia wreszcie grupa bibliografii treściowych obejmuje piśmiennictwo dotyczące poszczególnych zagadnień, czyli tematów, np. *Bibliografia z zakresu współzawodnictwa socjalistycznego w ZSRR* (opracowana przez Z. Tyszyńską i opublikowana w czasopiśmie *Ekonomika i Organizacja Pracy* 1954 nr 1) czy H. Sawoniaka *Bibliografia zagadnień współpracy bibliotek*⁵. Do kategorii bibliografii treściowych, dotyczących tematów jednostkowych, należą omówione wyżej przedmiotowe bibliografie regionalne, lokalne i osobowe, bibliografie krajoznawcze, a także bibliografie rejestrujące piśmiennictwo związane z określonym wydarzeniem historycznym, np.: H. Chabielska-Sypniewska, M. Wierzbicka *Wiosna Ludów. Poradnik bibliograficzny* (Warszawa 1948). Wszystkie typy bibliografii treściowych obejmujemy wspólną nazwą bibliografii dziedzin lub zagadnień.

2. ZAKRES I ZASIĘG BIBLIOGRAFII

Cechą wspólną całej grupy bibliografii dziedzin lub zagadnień jest to, że zwracają one uwagę przede wszystkim na zawartość dokumentów, która stanowi podstawowe kryterium doboru materiału do bibliografii, podczas gdy inne cechy dokumentów decydują dopiero w dalszej kolejności o uwzględnieniu publikacji w określonej bibliografii. Każda bowiem bibliografia obejmuje zbiór dokumentów posiadających pewien zespół cech wspólnych, które stanowią o zakresie i zasięgu danej bibliografii. Zakres bibliografii wyznaczony jest przez cechy treściowe dokumentów, a zasięg — przez cechy formalne.

⁵ W: *Współpraca bibliotek*. Warszawa 1960.

W zależności od odpowiednich cech wydawniczo-formalnych różniamy zasięg bibliografii terytorialny, chronologiczny i formalny. Zasięg terytorialny wyznaczony jest przez terytorium, na którym zostały opublikowane dokumenty zarejestrowane w danej bibliografii, zasięg chronologiczny — przez czas opublikowania dokumentów objętych bibliografią, a zasięg formalny — przez formę wydawniczą lub piśmienniczą dokumentów ewentualnie przez typy dokumentów (np. rękopisy, mikrofilmy, płyty).

Bibliografia może mieć zakres ogólny (pełny) lub ograniczony oraz zasięg (terytorialny, chronologiczny, formalny) nieograniczony lub ograniczony.

Wyłomaczymy to na przykładach, biorąc pod uwagę omówione już wyżej typy bibliografii.

Zacniemy od polskiej bieżącej bibliografii narodowej, *Przewodnika Bibliograficznego*, i zbadamy, jakie cechy wydawniczo-formalne i treściowe dokumentów brane są pod uwagę przy dobieraniu materiału do tej bibliografii. *Przewodnik Bibliograficzny* rejestruje publikacje, których miejsce wydania znajduje się na terenie państwa polskiego. W dalszym ciągu analizy cech dokumentów rejestrowanych przez tę bibliografię stwierdzamy, że wydawnictwa w niej opisywane ukazują się bieżąco, to znaczy, że w danym roku *Przewodnik* rejestruje zasadniczo publikacje w tym roku ogłoszone. Oznacza to, że zasięg chronologiczny poszczególnych roczników *Przewodnika* ograniczony jest do roku bieżącego; tylko wyjątkowo ogłasza się w pierwszych zeszytach następnego rocznika wydawnictwa, które ukazały się w końcu roku ubiegłego i wpłynęły do Biblioteki Narodowej już w roku następnym⁶. Jeżeli teraz z kolei uświadomimy sobie, jakiego typu wydawnictwa rejestruje *Przewodnik* (dokumenty z tekstem słownym, wydawnictwa zwarte i ciągłe, mapy, nuty, ryciny), to powiemy, że zasięg formalny tej bibliografii jest ograniczony do wydawnictw samoistnych, to znaczy wydanych oddzielnie, nie są natomiast rejestrowane w *Przewodniku* jako odrębne pozycje bibliograficzne utwory niesamoistne pod względem wydawniczym, np. artykuły z czasopism. A jak przedstawia się sprawa zakresu *Przewodnika Bibliograficznego*? Aby odpowiedzieć na to pytanie, musimy stwierdzić, jakiej treści wydawnictwa są rejestrowane w *Przewodniku*. Otóż wiemy już z poprzednich wywodów, że cechą charakterystyczną bibliografii narodowych jest to, że obejmują one wszystkie wydawnictwa danego państwa (lub wszystkie dzieła w danym języku, ewentualnie całe piśmiennictwo danego narodu) bez względu na ich treść. Znaczy to,

⁶ O opisach spóźnionych, ogłaszanych od 1959 r., zob. Dodatek s. 372.

że jak wszystkie bibliografie narodowe *Przewodnik Bibliograficzny* ma zakres ogólny (nieograniczony) czyli opisuje wydawnictwa należące do wszystkich dziedzin wiedzy.

W celu lepszego zrozumienia znaczenia pojęć „zasięg” i „zakres bibliografii” zanalizujemy jeszcze inne konkretne spisy bibliograficzne. Zbadajmy więc np. jaki jest zasięg i zakres wspomnianej *Bibliografii polskich druków lwowskich XVI—XVIII w.* Przypadek ten jest prosty, ponieważ już sam tytuł bibliografii wskazuje na jej zasięg terytorialny i chronologiczny: zasięg terytorialny jest ograniczony do Lwowa, a zasięg chronologiczny, wyznaczony przez czas, z którego pochodzą druki rejestrowane w bibliografii, obejmuje wieki od XVI do XVIII. Przejrzenie zawartości bibliografii pozwala stwierdzić, że obejmuje ona tylko wydawnictwa samoistne, ma więc zasięg formalny (wydawniczy) ograniczony. Wydawnictwa zarejestrowane w bibliografii mają różnorodną treść, jest to zatem bibliografia o zakresie ogólnym, nie ograniczonym z góry do jednej lub kilku określonych dziedzin.

Z kolei scharakteryzujemy pod względem zasięgu i zakresu *Bibliografię utworów Joachima Lelewela* (Wrocław 1952)⁷ opracowaną przez H. Hleb-Koszańską i M. Kotwiczównę. Bibliografia ta, jak wskazuje tytuł, ma ściśle oznaczony zasięg autorski: bierze pod uwagę prace określonego autora — Lelewela. Dążąc do zarejestrowania całego dorobku uczonego, autorki wykazały prace Lelewela wydane w różnych krajach i różnych miejscowościach — w Polsce i za granicą — czyli zasięg terytorialny bibliografii nie był z góry ograniczony. Zasięg chronologiczny bibliografii jest wyznaczony przez daty 1807 i 1951. Daty te wskazują, że bibliografia zarejestrowała nie tylko publikacje wydane za życia Lelewela, począwszy od najwcześniejszych, ale również wydania i reedycje późniejsze, ogłoszone aż do czasu ukazania się bibliografii. Zasięg formalny bibliografii nie jest ograniczony, ponieważ rejestruje ona zarówno wydawnictwa samoistne jak i publikacje niesamoistne. Jeżeli chodzi o zakres bibliografii, to nie był on z góry ustalony przez autorki bibliografii, ale został uwarunkowany tematyką twórczości Joachima Lelewela, która, jak wiadomo, ogarniała wiele dziedzin (wymienionych w indeksie rzeczowym bibliografii).

Zbadajmy jeszcze pod względem zasięgu i zakresu kilka bibliografii treściowych, to jest takich, których głównym założeniem jest ujęcie pewnego zespołu piśmiennictwa z określonej dziedziny lub na dany temat. Zaczniemy od *Bibliografii historii polskiej* L. Finkla (Część 1-3 i Dodatki. Lwów, Kraków 1891—1914). Zakres bibliografii podany jest

⁷ Wyraz „utwór” został użyty w tytule tej bibliografii w znaczeniu ogólnym, nie zacieśnionym tylko do publikacji niesamoistnych pod względem wydawniczym.

w tytule (historia Polski), natomiast informacji o zasięgu bibliografii musimy szukać w przedmowie, choć już z góry możemy przyjąć, że zasięg formalny (wydawniczy) jak i zasięg terytorialny omawianej bibliografii nie może być z góry ograniczony, to znaczy, że bibliografia powinna uwzględniać publikacje samoistne i niesamoistne i nie ograniczać się do druków wydanych w Polsce.

Badając zasięg chronologiczny bibliografii historycznych, który — jak wiadomo — jest wyznaczony przez chronologię wydawniczą dokumentów zarejestrowanych w bibliografii, nie należy mylić go z *chronologią przedmiotową*, tj. okresem, którego dotyczy treść dokumentów uwzględnionych przez bibliografię.

W przypadku *Bibliografii* Finkla przedmiotem jest historia Polski do r. 1815, to znaczy, że chronologia przedmiotowa bibliografii określona jest w górnej granicy datą 1815, albo inaczej: wszystkie prace podane w bibliografii odnoszą się do historii Polski do r. 1815. Natomiast *chronologią wydawniczą bibliografii* — czyli jej zasięg chronologiczny — wyznaczona jest w górnej granicy datą 1910, to znaczy, że bibliografia zarejestrowała prace wydane do r. 1910.

Bibliografia treściowa może mieć z góry określony zasięg formalny (wydawniczy), jak to ma miejsce np. w *Bibliografii tytułów czasopism teatralnych* S. Strausa (Wrocław 1953). Zasięg formalny, ograniczony do czasopism, uwidocznił się w tytule bibliografii, w przedmowie natomiast sprecyzował autor zasięg chronologiczny mówiąc, że „bibliografia zestawia tytuły czasopism teatralnych, wychodzących do roku 1950”. W przedmowie również znajdujemy informacje określające bliżej zakres bibliografii: jest nim historia teatru w Polsce; nie powiedziano natomiast wyraźnie, jaki jest zasięg terytorialny bibliografii i dopiero przejrzanie jej pozwala stwierdzić, że zarejestrowano czasopisma wychodzące nie tylko na terenie Polski, ale i poza jej granicami (np. w Kijowie i w Czerniowcach).

Analizowanie bibliografii pod względem ich zasięgu i zakresu zakończymy scharakteryzowaniem *Bibliografii ekslibrisu polskiego* Z. Klemensiewicza (Wrocław 1952). Jest to przykład bibliografii poświęconej określönemu zagadnieniu (przedmiotowi). Przedmowa (napisana przez E. Chwalewika) informuje dokładnie o zasięgu chronologicznym, terytorialnym i formalnym omawianego spisu. Zasięg chronologiczny mieści się w ramach dat 1874 (pierwsze polskie dzieło o ekslibrisach) i 1950; zasięg terytorialny wykracza poza Polskę, ponieważ autor dążył do zarejestrowania także publikacji obcych dotyczących polskiego ekslibrisu. Zasięgiem formalnym obejmuje bibliografia wszystkie rodzaje jednostek bibliograficznych, bo — jak czytamy w przedmowie — „obok dzieł

książkowych i broszur autor włączył do swej pracy wszelkie artykuły oraz drobne wzmianki z zakresu ekslibrisologii, rozsiane bądź po encyklopediach i wydawnictwach zbiorowych, bądź po czasopismach naukowych i literackich, bądź też umieszczane przy opisach bibliotek i rękopisów, w katalogach antykwarskich, licytacyjnych i wystaw sztuki, a nawet w prasie codziennej". Nie ograniczył się też autor do prac drukowanych, uwzględniając również rękopisy i maszynopisy powielane w małej liczbie egzemplarzy.

Scharakteryzowaliśmy szereg bibliografii pod względem zasięgu i zakresu, aby uświadomić sobie, w jak różnorodny sposób mogą być ustalane kryteria doboru materiałów do spisów bibliograficznych, jak różne mogą być założenia, które stawia sobie bibliograf przy bibliograficznym opracowywaniu danego zagadnienia.

3. BIBLIOGRAFIE OGÓLNE I SPECJALNE

Rozpatrując ogół spisów bibliograficznych pod względem zasięgu i zakresu wyróżniamy dwa rodzaje bibliografii:

1. Bibliografie, które mają pełny zakres (to znaczy uwzględniają piśmiennictwo wszystkich dziedzin) i zasięg terytorialny obejmujący co najmniej obszar jednego państwa, nazywamy bibliografiami ogólnymi.

2. Bibliografie, które mają zakres ograniczony (do określonej dziedziny lub zagadnienia) lub zakres pełny, a ograniczony zasięg autorski lub wydawniczo-formalny — nazywamy bibliografiami specjalnymi.

Mówiąc prościej: bibliografią ogólną jest spis kompletnej produkcji wydawniczej przynajmniej jednego państwa, czyli bibliografia narodowa, wszystkie inne bibliografie natomiast są bibliografiami specjalnymi.

Pamiętając o nowoczesnej koncepcji bibliografii narodowej rozumianej jako zespół spisów rejestrujących różne typy dokumentów (por. s. 29) trzeba uświadomić sobie, że do tego zespołu należy szereg bibliografii specjalnych. Bibliografiami specjalnymi są bowiem zarówno bibliografie nut, rycin, map jak i bibliografia zawartości czasopism, czy też publikowane oddzielnie (jak w Związku Radzieckim) — bibliografia artykułów z gazet i czasopism i bibliografia recenzji. Bibliografią specjalną jest również, włączana w system bibliografii narodowej, bibliografia bibliografii.

Utożsamiając w praktyce bibliografię ogólną z bibliografią narodową mamy na uwadze współcześnie opracowywane bibliografie, musimy jednak pamiętać, że w historii bibliografii istnieją przykłady spisów bi-

bibliograficznych, podejmowanych z intencją ujęcia całości piśmiennictwa w zasięgu światowym. Pierwszą taką bibliografią powszechną albo uniwersalną jest *Bibliotheca universalis* Konrada Gesnera, wydana w Zurychu w latach 1545—1555, której autor postawił sobie za cel zarejestrowanie wszystkich wydanych do jego czasów druków w językach łacińskim, greckim i hebrajskim. Ostatnią próbę stworzenia bibliografii uniwersalnej podjął w końcu XIX wieku Międzynarodowy Instytut Bibliograficzny (założony w 1895 r. w Brukseli, poprzednik dzisiejszej Międzynarodowej Federacji Dokumentacji), który zamierzał stworzyć kompletną kartotekę światowego piśmiennictwa i przez szereg lat gromadził do niej materiały. Jednakże — jak należało przewidywać — przedsięwzięcie to okazało się niemożliwe do zrealizowania, było zresztą niecelowe, ponieważ w związku z postępującą stale specjalizacją wiedzy i ciągłym przyrostem piśmiennictwa odczuwa się potrzebę coraz większej ilości bibliografii specjalnych, a nie jednej olbrzymiej bibliografii ogólnej o zasięgu światowym.

Wśród bibliografii specjalnych — zwłaszcza treściowych — spotykamy spisy o zasięgu terytorialnym nieograniczonym, rejestrujące piśmiennictwo z danego zakresu ukazujące się w różnych krajach. Przykładem takiej bibliografii specjalnej międzynarodowej jest *International Bibliography of Historical Sciences* (R. 1 : 1926), uwzględniająca m.in. również publikacje polskie.

Przypominając przeprowadzony na wstępie niniejszego rozdziału podział bibliografii na wydawniczo-formalne i treściowe, określimy stosunek tamtej klasyfikacji do omówionego ostatnio podziału bibliografii na ogólne i specjalne. A więc — z bibliografii wydawniczo-formalnych tylko bibliografie narodowe, a w aspekcie historycznym również bibliografie powszechne są bibliografiami ogólnymi. Wszystkie inne bibliografie z grupy wydawniczo-formalnych, tj. bibliografie regionalne i lokalne podmiotowe, bibliografie osobowe podmiotowe oraz bibliografie publikacji o określonej formie wydawniczej lub piśmienniczej — są bibliografiami specjalnymi. Specjalnymi bibliografiami są poza tym wszystkie bibliografie treściowe, włącznie z przedmiotowymi bibliografiami regionalnymi, lokalnymi i osobowymi.

4. BIBLIOGRAFIE BIEŻĄCE, RETROSPEKTYWNE, PROSPEKTYWNE

Z kolei poświęcimy nieco uwagi podziałowi spisów bibliograficznych ze względu na ich zasięg chronologiczny.

Porównawszy pod względem zasięgu chronologicznego dwie podstawowe polskie bibliografie: *Przewodnik Bibliograficzny z Bibliografią*

polską Estreicherów stwierdzamy, że *Przewodnik* rejestruje w wychodzących co tydzień zeszytach bieżące wydawnictwa polskie, „Estreicher” natomiast stanowi spis druków polskich i Polski dotyczących wydanych w minionym, zamkniętym okresie czasu — od początku drukiarstwa do końca w. XIX. *Przewodnik* jest polską narodową bibliografią bieżącą, „Estreicher” — polską narodową bibliografią retrospektywną. Podział bibliografii na bieżące i retrospektywne odnosi się oczywiście i do wszystkich innych rodzajów spisów bibliograficznych. Tak więc np. *Bibliografia historii polskiej* Finkla jest bibliografią retrospektywną, a *Bibliografia Historii Polskiej*, redagowana przez J. Baumgarta i wychodząca jako rocznik jest bibliografią bieżącą. Podobnie G. Korbuta *Literatura polska* jest bibliografią retrospektywną, a *Polska Bibliografia Literacka*, opracowywana pod redakcją S. Wierczyńskiego i wydawana tomami obejmującymi piśmiennictwo z dziedziny literatury polskiej, opublikowane w kolejnych latach, jest bibliografią bieżącą.

Opierając się na definicjach podanych w normach bibliograficznych⁸ powiemy, że bibliografia bieżąca jest to spis rejestrujący w odcinkach ciągłych (to znaczy w periodycznie wydawanych zeszytach) publikacje ukazujące się w oznaczonych kolejnych okresach czasu, a bibliografia retrospektywna jest to spis rejestrujący publikacje wydane w oznaczonym zamkniętym okresie czasu — bez bieżącej kontynuacji.

Bibliografie bieżące i retrospektywne rejestrują książki już opublikowane, istnieją jednak również spisy książek zamierzonych lub będących w toku publikacji. Przykładem takich spisów są plany wydawnicze poszczególnych instytucji, a przede wszystkim *Zapowiedzi Wydawnicze*. *Arkusze Zamówień*, tygodnik wydawany przez Składnicę Księgarską, który na podstawie materiałów dostarczonych przez instytucje wydawnicze podaje informacje o mających się ukazać w Polsce wydawnictwach. Istnieją również tego rodzaju spisy o zasięgu międzynarodowym, jak np. czasopismo firmy holenderskiej Brill pt. *Bookforecast. Bibliographia internationalis* (Książki przewidywane. Bibliografia międzynarodowa), które wychodziło w latach 1948/1949 i zamieszczało notatki o publikacjach przygotowywanych przez firmy wydawnicze w różnych krajach. Tego rodzaju spisy książek jeszcze nie wydanych nazywamy bibliografią *prospektywną*, tj. jak gdyby „sięgającą w przyszłość”. Opis książki w bibliografii prospektywnej nie jest pełny ani dokładny, ponieważ spis ten sporządzony jest nie na podstawie gotowego już wydania, ale

⁸ PN/N-01152. *Opis bibliograficzny w bibliografii bieżącej dziedzin lub zagadnień* i PN-56 N-01156 *Opis zasadniczy w bibliografii retrospektywnej dziedzin lub zagadnień*.

na podstawie tekstu nie opublikowanego. Nie można więc np. podać dokładnej objętości książki (*Zapowiedzi Wydawnicze* podają przybliżoną liczbę arkuszy wydawniczych), a może się też zdarzyć, że przewidywany termin wydania książki, podany w opisie, ulegnie zmianie i np. książka ukaże się nie w r. 1957, jak sygnalizowały *Zapowiedzi*, ale w r. 1958. Mogą być również takie przypadki, że książka zapowiedziana w ogóle się nie ukaże i wówczas jej opis w bibliografii prospektywnej staje się bezprzedmiotowy. Dlatego też należy przestrzec autorów bibliografii przed przejmowaniem opisów z bibliografii prospektywnej bez sprawdzenia, czy dana książka rzeczywiście się ukazała.

5. PODZIAŁ BIBLIOGRAFII ZE WZGLĘDU NA METODĘ OPRACOWANIA

W dotychczasowych rozważaniach na temat rodzajów bibliografii braliśmy pod uwagę podział spisów bibliograficznych ze względu na cechy charakteryzujące ten zespół dokumentów, które dana bibliografia rejestruje. Można jednak rozpatrywać i klasyfikować bibliografie przyjmując za podstawę podziału metodę ich opracowania. Metoda ta ujawnia się w sposobie doboru materiału do bibliografii, opisu dokumentów i układu opisów.

Dobór materiałów do bibliografii określony jest zasadniczo przez ustalony z góry zakres i zasięg bibliografii, tj. przez wyznaczenie cech treściowych i wydawniczo-formalnych, które mają stanowić kryterium zakwalifikowania dokumentów do danej bibliografii. Ale w granicach ustalonego zasięgu i zakresu bibliografii można bądź dążyć do objęcia danym spisem wszystkich publikacji posiadających oznaczone cechy bądź dokonywać wyboru, kierując się przy tym różnymi założeniami. Znaczy to, że bibliografie mogą być *kompletne* lub *selekcyjne*. Dawniej ideał kompletności obowiązywał przede wszystkim bibliografie narodowe, ale dążyły również do niego bibliografie specjalne, dziś natomiast wobec coraz szybciej narastającej produkcji wydawniczej coraz trudniejsze staje się osiągnięcie pełnej kompletności bibliografii. Współcześnie nawet bibliografie narodowe nie są bezwzględnie kompletne i pomijają określone kategorie dokumentów. Tak np. *Przewodnik Bibliograficzny* nie rejestruje wszystkich dokumentów życia społecznego, ale tylko te spośród nich, których treść ma znaczenie trwalsze, ogólnopubliczne lub wartość naukową. Od r. 1956 nie rejestruje również *Przewodnik* niezmienionych odbitek i nadbitek z czasopism, aby nie powtarzać informacji podawanych przez *Bibliografię Zawartości Czasopism* (por. Dodatek s. 368).

Selekcja materiałów bibliograficznych może dotyczyć bądź określonych formalnych kategorii dokumentów (np. odbitek) bądź poszczególnych publikacji w zależności od ich wartości indywidualnej. Tak np. *Bibliografia Zawartości Czasopism* stosuje dwojakie kryteria selekcji: 1) kryterium formalne — pomijając czasopisma popularne na poziomie elementarnym, czasopisma dla dzieci i młodzieży, tygodniowe dodatki do dzienników, dzienniki (z wyjątkiem *Trybuny Ludu* i *Zycia Warszawy*), czasopisma społeczno-literackie i propagandowe wydawane w językach obcych, 2) kryterium rzeczowe — pomijając artykuły o małej wartości.

Bibliografie specjalne treściowe są z reguły selekcyjne. Do kompletności dążą natomiast podmiotowe bibliografie osobowe, regionalne i lokalne.

Bibliografie, które ograniczają się do wykazania tylko szczególnie wartościowego piśmiennictwa z danej dziedziny określa się czasem mianem bibliografii wyborowych. Mogą to być bibliografie opracowane bądź dla potrzeb dziedzin praktycznych (techniki, przemysłu) bądź dla celów oświatowych. Bibliografie wyborowe, służące potrzebom społecznym, upowszechnianiu oświaty, przeznaczone dla określonej grupy użytkowników i dobierające materiały odpowiednio do poziomu tego określonego typu użytkownika, nazywamy bibliografiami zalecającymi (por. rozdz. VIII).

Bibliografie mogą się różnić między sobą również metodą opisu, a mianowicie — zarówno ze względu na podstawę opisu jak i jego rodzaj czy charakter. Opis bibliograficzny nie zawsze jest sporządzany na podstawie samego dokumentu, czyli z autopsji dokumentu. Opisywanie druków z autopsji stanowi regułę w bibliografiach narodowych bieżących, choć i tu zachodzą przypadki przejmowania opisu z drugiej ręki, gdy np. bibliografia podaje opis druku wydanego za granicą na podstawie bibliografii narodowej danego kraju.

Ale w zasadzie bibliografie narodowe bieżące dokonują opisu wydawnictw na podstawie konkretnych egzemplarzy, przy czym opis w bibliografii narodowej bieżącej jest z reguły opisem najpełniejszym, podającym wyczerpujące informacje o cechach wydawniczych dokumentów. Bibliografie narodowe bieżące podają w zasadzie opisy wydawnictw wcześniej niż inne bibliografie, z reguły na podstawie autopsji i ze względu na to nazywamy bibliografie narodowe bieżące bibliografiami prymarnymi.

Przeciwstawieniem bibliografii prymarnych są bibliografie pochodne, to jest takie, które zbierają materiały na podstawie innych bibliografii.

W historii bibliografii był jednak długi okres czasu, kiedy bibliografie retrospektywne miały charakter bibliografii prymarnych. Okres ten trwał aż do czasu pojawienia się bibliografii narodowych bieżących, które zaczęły powstawać dopiero w XIX wieku. Należy tu jednak wspomnieć, że nawet w okresie przed powstaniem bibliografii narodowych bieżących bibliografie retrospektywne nie zawsze były bibliografiami prymarnymi w pełnym znaczeniu, to znaczy, że nie wszystkie materiały były opisane z autopsji, bo w wielu przypadkach opisy były przejmowane z katalogów księgarskich. Tak np. Karol Estreicher w swojej *Bibliografii* nie wszystkie pozycje sprawdził z egzemplarzami, wiele opisów przejął z drugiej ręki: z dawniejszych bibliografii ogólnych i specjalnych, z katalogów księgarskich, encyklopedii, czasopism i innych źródeł.

Rozpatrując bibliografie ze względu na metodę ich opracowania zwrócimy z kolei uwagę na podział spisów bibliograficznych w zależności od rodzaju opisu bibliograficznego. Szczegółowemu omówieniu zagadnień związanych z opisem bibliograficznym poświęcony jest rozdział IV, w tym miejscu więc ograniczymy się tylko do stwierdzenia, że istnieją dwa główne rodzaje opisu bibliograficznego: opis zasadniczy czyli rejestracyjny i opis adnotowany. Opis rejestracyjny wymienia tylko cechy wydawnicze niezbędne do zidentyfikowania dokumentu, tj. autora, tytuł, oznaczenie wydania, adres wydawniczy, formę wydawniczą oraz opis zewnętrzny, uzupełniając te dane — w przypadku niejasnego tytułu — krótką informacją o treści publikacji. Natomiast opis adnotowany zawiera oprócz danych opisu zasadniczego dokładniejsze informacje dotyczące treści dokumentu lub jego strony zewnętrznej (adnotacje treściowe lub księgoznawcze, por. rozdz. IV).

W zależności od rodzaju opisu bibliograficznego rozróżniamy bibliografie rejestracyjne, stosujące opis zasadniczy (rejestracyjny) i bibliografie adnotowane, stosujące adnotacje.

Dodać tu jeszcze trzeba, że bibliografie adnotowane, zawierające adnotacje informujące szczegółowiej o treści dokumentów, czyli analizy (por. rozdz. IV, s. 109—110), nazywane też są bibliografiami analitycznymi (np. *Polska Bibliografia Analityczna* wydawana w 8 seriach w latach 1955—1957) przez Ośrodek Bibliografii i Dokumentacji Naukowej Polskiej Akademii Nauk.

W zasadzie bibliografie narodowe bieżące i retrospektywne są bibliografiami rejestracyjnymi (choć zdarzają się wyjątki, np. bibliografia bieżąca Czechosłowacji: *České knihy* i *Slovenské knihy*, a z bibliografii retrospektywnych — „Estreichera” cz. III — staropolska), bibliografie specjalne są bądź rejestracyjne bądź adnotowane. Z reguły bibliogra-

fiami adnotowanymi są tzw. bibliografie dokumentacyjne, tj. zestawienia piśmiennictwa sporządzane najczęściej dla potrzeb przemysłu, techniki i dziedzin gospodarczych i publikowane u nas jako *Przeglądy Dokumentacyjne* w poszczególnych czasopismach fachowych. Przykładem bibliografii dokumentacyjnej dziedziny humanistycznej jest *Przegląd Piśmiennictwa o Książce*, opracowywany przez Instytut Bibliograficzny i publikowany jako dodatek do *Przeglądu Bibliotecznego*.

Kończąc charakterystykę bibliografii według metody ich opracowania wspomniemy jeszcze, że poszczególne spisy bibliograficzne mogą się różnić u k ł a d e m, tj. sposobem szeregowania opisów bibliograficznych. Można przy tym wyróżnić dwa zasadnicze sposoby szeregowania: 1) według cech wydawniczych dokumentów zarejestrowanych w bibliografii, 2) według treści dokumentów. Do pierwszej grupy należą układy: alfabetyczny (wg autorów lub tytułów) i chronologiczny (wg dat wydania druków), do drugiej grupy — wszelkie układy rzeczowe: działowy, systematyczny, klasowy, przedmiotowy. Układem o typie „mieszanym” jest układ krzyżowy. Nie objaśniamy tutaj zasad poszczególnych rodzajów układu bibliografii, ponieważ tej sprawie poświęcony jest rozdział V.

6. BIBLIOGRAFIE BIBLIOGRAFII

Bibliografie bibliografii stanowią szczególny typ spisów bibliograficznych. Są to mianowicie spisy spisów bibliograficznych, czyli jak gdyby bibliografie drugiego stopnia. Tworzą one źródła informacji o istniejących bibliografiach i podobnie jak inne spisy bibliograficzne mogą mieć różny zakres lub zasięg. Najbardziej rozpowszechnione są bibliografie bibliografii o zakresie ogólnym, to znaczy takie, które rejestrują bibliografie wszelkich typów. Taką jest *Bibliografia bibliografii polskich* W. Hahna (wyd. 2 Wrocław 1956). Obejmuje ona bibliografie ogólne i specjalne, a ponadto w Dziale pierwszym — bibliografie bibliografii. Prócz właściwych spisów bibliograficznych zarejestrował Hahn również inne materiały zastępujące bibliografie: katalogi księgarskie i wydawnicze, katalogi bibliotek, encyklopedie, historie literatury. Uwzględnił również w poddziale „Księgoznawstwo i bibliotekarstwo” prace teoretyczne i metodyczne z zakresu bibliotekarstwa i bibliografii⁹.

⁹ Por. recenzje: H. Sawoniaka w *Przeglądzie Bibliotecznym* 1956 s. 246-255 i E. Słodkowskiej w *Pamiętniku Literackim* 1956 s. 614-621.

Bibliografia bibliografij Hahna jest bibliografią retrospektywną, obejmującą okres do r. 1950 (wyjątkowo tylko uwzględniono niektóre materiały z r. 1951). Wykorzystała ona i skomasowała (stosując jednak pewną selekcję) materiały zawarte we wcześniej opublikowanych bibliografiach bibliografii, a więc przede wszystkim w 1. wydaniu „Hahna” z r. 1921, następnie w bieżących publikacjach tego typu, to jest w *Bibliografii Bibliofilstwa i Bibliografii Polskiej* za lata 1914—1922, opracowywanej przez W. T. Wisłockiego (publikowanej w czasopiśmie *Exlibris* 1918—1922, odcinek za lata 1921—1922 wydany oddzielnie, Kraków 1924), w *Bibliografii Bibliografii, Bibliotekarstwa i Bibliofilstwa* za lata 1928, 1930—1936, wydawanej jako dodatek do czasopisma *Przegląd Biblioteczny*, i w *Bibliografii Bibliografii i Nauki o Książce*, wychodzącej od r. 1947. O tej ostatniej bibliografii, zainicjowanej przez Państwowy Instytut Książki (istniejący w latach 1946—1949), a prowadzonej obecnie przez Instytut Bibliograficzny Biblioteki Narodowej, będzie jeszcze mowa w Dodatku poświęconym wydawnictwom Instytutu Bibliograficznego.

Prócz bibliografii bibliografii o zasięgu krajowym istnieją spisy bibliografii o charakterze międzynarodowym. Pierwszym tego rodzaju dziełem jest wydana w r. 1866 w Lipsku przez J. Petzholdta *Bibliotheca bibliographica*, która obejmuje ok. 5500 pozycji. Z najnowszych bibliografii bibliografii należy wymienić następujące:

Th. Besterman: *A world bibliography of bibliographies and of bibliographical catalogues, calendars, abstracts, digests, indexes and the like*. 3 wydanie tego dzieła, opublikowane w latach 1955—1956 (w Genewie), obejmuje ponad 80.000 pozycji w układzie przedmiotowym; L. N. Malclès: *Les sources du travail bibliographique*. T. 1. *Bibliographies générales*. T. 2—3. *Bibliographies spécialisées*. (Genève 1950—1958).

Omówione bibliografie bibliografii — zarówno polskie jak i międzynarodowe — rejestrują wszelkie rodzaje bibliografii, można je więc nazwać ogólnymi bibliografiami bibliografii. Istnieją jednak bibliografie wykazujące pewien określony rodzaj czy typ bibliografii, czyli jak gdyby bibliografie bibliografii specjalne. Do tego typu należy np. wydawnictwo *Index bibliographicus*, bibliografia o zasięgu międzynarodowym, rejestrująca tylko bibliografie bieżące (1 wyd. — 1925, 3 wyd. — 1952), oraz w zasięgu jednego kraju — *Wykaz bieżących bibliografii specjalnych w Polsce*, opracowany przez A. Łasiewicką i opublikowany w *Biuletynie Instytutu Bibliograficznego* (1956 t. 5 nr 1). Tu również zaliczyć należy bibliografie bibliografii narodowych, np. H. F. Conover: *Current national bibliographies* (Washington 1955) oraz

bibliografie bibliografii regionalnych lub krajoznawczych, np. W. Chojnackiego *Niemieckie i polskie bibliografie b. Prus Wschodnich i Pomorza Gdańskiego* (Przegląd Zachodni 1955, s. 744-750 i nadb.) oraz W. Chojnackiego i J. Kowalika *Bibliografia niemieckich bibliografii dotyczących Polski 1900—1958* (Poznań 1960).

Istnieją również bibliografie bibliografii z zakresu jednej dziedziny, np. E. M. Coulter, M. Gerstenfeld: *Historical bibliographies. A systematic and annotated guide* (Berkeley 1935) albo Kosiek Z.: *Bibliografia polskich bibliografii gospodarstwa wiejskiego*. (Warszawa 1962). Pierwsza z wymienionych bibliografii bibliografii ma zasięg międzynarodowy, druga ogranicza się do bibliografii polskich.

7. FORMY WYDAWNICZE SPISÓW BIBLIOGRAFICZNYCH. BIBLIOGRAFIE NIEPUBLIKOWANE

Bibliografie, podobnie jak inne prace, publikowane są najczęściej w postaci drukowanej, bywają jednak także powielane nie ze składu drukarskiego, ale inną techniką. Bibliografie retrospektywne o większej objętości wychodzą jako wydawnictwa samoistne zwarte, jedno lub wielotomowe (Estreicher, Korbut, Finkel). Niektóre bibliografie bieżące mają formę odrębnych czasopism o różnej częstotliwości (*Przewodnik Bibliograficzny, Bibliografia Zawartości Czasopism, Bibliografia Bibliografii i Nauki o Książce*) lub samoistnych dodatków do czasopism (*Przegląd Piśmiennictwa o Książce*). Wiele spisów bibliograficznych — retrospektywnych i bieżących — ukazuje się w postaci niesamoistnej pod względem wydawniczym — w działkach lub w czasopismach. Czasem te niesamoistne z początku bibliografie bywają wydawane również w formie odbitek lub nadbitek (np. J. J. Karpiński: *Bibliografia białowieska*. Odbitka z czasopisma *Ochrona Przyrody* 1948; P. Grzegorzcyk: *Problematyka tłumaczeń. Szkic bibliograficzny*. W: *O sztuce tłumaczenia*. Wrocław 1955 s. 444-477 i nadb.).

Oddzielnie należy wspomnieć o zestawieniach bibliograficznych, dołączanych do książek lub artykułów jako literatura przedmiotu lub spis dzieł autora bądź osoby, której dotyczy dana praca. Zestawienia tego rodzaju noszą nazwę bibliografii załącznikowej lub kryptobibliografii.

Spisy bibliograficzne mogą mieć również postać kartoteki. Kartoteki bibliograficzne gromadzone są w poszczególnych ośrodkach (bibliotekach, instytutach, ośrodkach dokumentacji) i służą do użytku pracowników danej instytucji, a także bywają udostępniane użytkownikom.

kom z zewnątrz. Kartoteki takie stają się często podstawą publikowanej bibliografii, przy czym nieraz ogłasza się tylko pozycje wybrane, bardziej wartościowe. W tych przypadkach kartoteka obejmuje materiały bardziej kompletne niż spis opublikowany.

8. INNE (POZA SPISAMI) FORMY BIBLIOGRAFII

Spis bibliograficzny, składający się z szeregu opisów bibliograficznych, uporządkowanych w określony sposób i reprezentujący oznaczony zespół dokumentów, jest najczęściej spotykaną formą bibliografii.

Inną, rzadko stosowaną formą schematycznego zestawienia bibliograficznego jest układ tabelaryczny. Polega on na podawaniu poszczególnych elementów opisu w odpowiednich rubrykach. Taki układ ma wydana w połowie XVIII w. bibliografia Th. Georgi'ego *Allgemeines europäisches Bücherlexikon* (Leipzig 1742—1758), stanowiąca próbę bibliografii uniwersalnej, ale uwzględniająca przeważnie druki niemieckie i francuskie. Nowszy przykład bibliografii w układzie tabelarycznym stanowi *Bibliografija trudov I. P. Pavlova i literatury o nem.* Pod red. E. S. Ajrapet'janca (Moskwa 1954) albo bibliografia drukowanych dzieł F. Chopina, zamieszczona w angielskim dziele: F. Niecks: *Frederick Chopin* (London ok. 1902, vol. 2 s. 349-359: *List of the published works of Frederick Chopin*).

Istnieją jednak prace bibliograficzne o formie nieschematycznej, omawiające dany zespół piśmienniczy w toku rozwiniętego wykładu. Przykładem takiego omówienia jest praca W. Bartoszewskiego *Konspiracyjne warszawiana poetyckie 1939—1944. Zarys informacyjny*¹⁰ oraz *Przewodnik dla posługujących się piśmiennictwem dla oznaczania zwierząt krajowych.* (Oprac. zbiorowe pod red. St. Feliksiaka i in. Warszawa 1954).

Charakter omówień bibliograficznych mają również tzw. stany badań, podające przegląd piśmiennictwa danej dziedziny lub zagadnienia i zwracające uwagę na potrzebę nowych lub uzupełniających opracowań w danym zakresie. Bibliograficzny charakter takich „stanów badań” bywa uwidoczniiony w tytule np. J. Bieliński: *Stan nauk lekarskich za czasów Akademii Medyko-Chirurgicznej Wileńskiej bibliograficznie przedstawiony* (Warszawa 1889). Z nowszych prac tego rodzaju można wymienić W. Góry *Stan badań nad dziejami Polski Ludowej*¹¹.

¹⁰ *Rocz. warsz.* 1961 s. 221-270 i nadb.

¹¹ *Kultura i Społeczeństwo* 1960 nr 1/2 s. 214-222.

Formą omówienia bibliograficznego posługują się nieraz historie poszczególnych nauk, przedstawiając dzieje danej gałęzi nauki na tle rozwoju piśmiennictwa. Taki charakter mają niektóre prace publikowane przez Polską Akademię Umiejętności w cyklu *Historia Nauki Polskiej w Monografiach*.

Dotychczas mówiliśmy o pracach bibliograficznych dotyczących całych zespołów piśmienniczych, tj. o spisach bądź omówieniach wielu dzieł, z kolei przypomnimy tzw. monografie bibliograficzne, których przedmiotem jest jedno dzieło. Monografią bibliograficzną jest np. dzieło L. Bernackiego *Pierwsza książka polska* (Lwów 1918), które sam autor nazwał w podtytule „studium bibliograficznym”. Dzieło to, liczące ponad 500 stron, przedstawia wyniki badań nad ustaleniem autora i drukarza pierwszej książki polskiej *Hortulus animae. Raj duszny* — Biernata z Lublina, drukowanej w latach 1513/14 u Floriana Unglera w Krakowie. Inny typ monografii bibliograficznej stanowi praca A. Birkenmajera *Rocznik Wojskowy Królestwa Polskiego 1817—1830* (Kraków 1929).

USTALENIE PLANU BIBLIOGRAFII I DOBÓR MATERIAŁÓW

Opracował *Henryk Sawoniak*

1. Ustalenie zakresu bibliografii. — 2. Ustalenie zasięgu bibliografii: A. Zasięg chronologiczny; B. Zasięg terytorialny; C. Zasięg językowy; D. Zasięg wyznaczony przez formę wydawniczą; E. Zasięg wyznaczony przez formę piśmienniczą; F. Zasięg wyznaczony przez typy dokumentów. — 3. Kompletność czy selekcja. — 4. Praca zespołowa. Współpraca bibliografów i specjalistów. — 5. Technika gromadzenia materiałów: A. Gromadzenie materiałów do bibliografii bieżącej; B. Gromadzenie materiałów do bibliografii retrospektywnej; C. Autopsja. — 6. Wskazówki praktyczne.

Do gromadzenia materiałów bibliograficznych powinno się przystąpić dopiero wówczas, gdy jest obmyślony plan bibliografii, czyli gdy jest ustalona koncepcja spisu bibliograficznego, który ma być opracowany, a więc: przeznaczenie czytelnicze, zakres i zasięg, metoda opisu, rodzaj układu oraz ogólne zasady organizacji pracy (terminy opracowania, środki finansowe, dobór współpracowników przy pracy zespołowej, ustalenie dla nich instrukcji, zapewnienie współpracy ze specjalistami itd.).

Ważnym czynnikiem, wpływającym na koncepcję bibliografii i na metodę pracy, jest przeznaczenie czytelnicze czyli adresat bibliografii. Mogą być bibliografie o tym samym zakresie, a opracowywane według różnych metod. Inaczej będzie opracowywana bibliografia zalecająca dla szerokiego kręgu czytelników, a inaczej bibliografia, której adresatem są naukowcy. Różny będzie dobór piśmiennictwa, zasady selekcji, metoda opisu (m.in. ustalenie, czy bibliografia ma być adnotowana czy rejestracyjna), odmienne zasady redagowania adnotacji dla każdego z tych typów bibliografii. Nie można w takim przypadku mówić o niepotrzebnym dublowaniu pracy, bo z bibliografii naukowej nie będzie najczęściej umiał korzystać przeciętny czytelnik, a bibliografia zalecająca będzie mało przydatna przy pracy badawczej. (Np. *Polska Bibliografia Literacka* oprac. pod kier. S. Wierczyńskiego i *Literatura Piękna. Adnotowany Rocznik Bibliograficzny* oprac. w Zakładzie Bibliografii Zalecającej Instytutu Bibliograficznego).

1. USTALENIE ZAKRESU BIBLIOGRAFII

Ustalenie zakresu bibliografii polega na sprecyzowaniu, jakiej treści publikacje chcemy w niej umieścić. Chodzi tu przy tym nie tylko o ustalenie ogólnej tematyki bibliografii. Przy opracowywaniu np. bibliografii

określonej dziedziny można ją ujmować wszechstronnie ze wszystkich punktów widzenia, można też ograniczyć się tylko do niektórych ujęć, pomijając inne. Np. bibliografia rolnictwa może obejmować obok zagadnień agrotechniki i zootechniki także zagadnienia społeczno-gospodarcze (tak jest w *Bibliografii polskiego piśmiennictwa rolniczego za lata 1945—1953*. Warszawa 1954); może też ograniczać się tylko do zagadnień techniki rolnej (np. *Przegląd Naukowej Literatury Rolniczej*. T. 1. 1955 i nast.).

Ograniczenia zakresu mogą być uwarunkowane istnieniem już wydanych bibliografii, uwzględniających pewne dziedziny lub działy, które w innych przypadkach wchodziłyby w zakres podejmowanej bibliografii. Autorzy wspomnianej *Bibliografii polskiego piśmiennictwa rolniczego* świadomie wyłączyli ze swojej bibliografii leśnictwo ze względu na istnienie oddzielnej *Bibliografii polskiego piśmiennictwa leśnego*, a weterynarię uwzględnili jedynie za lata 1951—1953, gdyż piśmiennictwo weterynaryjne z lat poprzednich miało także osobną bibliografię.

Ważnym problemem, sprawiającym dużo kłopotów autorom bibliografii, są dziedziny pokrewne, które tylko częściowo wchodzą w zakres opracowywanej bibliografii.

Weźmy np. bibliografię historyczną. Czy ma ona dotyczyć tylko historii politycznej, społecznej i gospodarczej? Jeśli włączyć do niej historię kultury, to czy tylko prace ogólne, czy też historię poszczególnych jej dziedzin (a więc np. historię sztuki)? Jeśli wejdzie historia oświaty, to czy należy uwzględnić także historię bibliotek? Jeśli uwzględni się historię nauki, to czy również historię poszczególnych jej gałęzi, a więc np. historię zoologii?

Finkel w swojej *Bibliografii historii polskiej* pojmuje historię bardzo szeroko, uwzględniając także etnografię, historię kościoła, historię prawa, gospodarki, oświaty, a nawet historię literatury i języka oraz historię sztuki. W bieżącej *Bibliografii Historii Polskiej* J. Baumgarta te dziedziny pokrewne są zasadniczo także reprezentowane, choć nie tak szeroko jak u Finkla.

Ponieważ nie ma dziedziny, która by nie wiązała się mniej lub bardziej pośrednio z innymi (ostatecznie można w ten sposób powiązać z sobą całość wiedzy), należy przemyśleć problem dziedzin pokrewnych i w rozsądny sposób ustalić obszar zainteresowań podejmowanej bibliografii. Należy przy tym mieć na uwadze: 1) kategorię użytkowników, tj. zdać sobie sprawę, czy dla tych, którzy z bibliografii będą korzystać, grupa opisów z takiej pokrewnej lub obwodowej dziedziny będzie istotnie przydatna; 2) czy istnieją inne bibliografie obejmujące te dziedziny,

do których można się odwołać sumarycznie bez potrzeby uwzględniania w naszej bibliografii materiałów z zakresu tych dziedzin.

Można np. postawić pytanie, czy wobec istnienia *Bibliografii Bibliografii i Nauki o Książce*, obejmującej m.in. historię książki i bibliotek, są potrzebne odpowiednie działy w *Polskiej Bibliografii Literackiej* wydawanej bieżąco pod red. S. Wierczyńskiego lub w *Bibliografii Historii Polskiej* J. Baumgarta, w której nauka o książce jest także reprezentowana i to nie tylko w aspekcie historycznym, ale także teoretycznym, metodycznym i organizacyjnym.

Umieszczanie w opracowywanej bibliografii opisów bibliografii danej dziedziny jest jak najbardziej uzasadnione, ale nie warto podawać wykazu (w pełnych opisach) bibliografii ogólnych lub bibliografii innych dziedzin, z których się czerpało materiały do danej bibliografii; co najwyżej można o nich wzmiankować w przedmowie¹ lub podać je w postaci opisów skróconych w spisie pomocniczym. We wspomnianej *Bibliografii Historii Polskiej* Baumgarta, zresztą dobrze opracowanej pod względem metodycznym, spotyka się (w roczniku 1950—1951) opisy bibliografii ogólnych (łącznie z katalogami wydawniczymi towarzystw naukowych) i bibliografii osób, których związek z historią jest dość luźny (np. bibliografie Chopina, malarza Gersona, muzykologa Chybińskiego, językoznawcy Lehra-Spławińskiego i in.), a w grupie bibliografii dziedzin i zagadnień takie pozycje jak bibliografia bieżąca teatraliów, bibliografia bieżącej literatury papierniczej, bibliografia literacka, muzyczna, ekonomiki i organizacji pracy, włókiennictwa i jeszcze inne.

Podobnie przedstawia się sprawa zamieszczania opisów czasopism. W tymże roczniku 1950—1951 *Bibliografii Historii Polskiej* jest dział czasopism, w którym są podane pełne opisy takich czasopism jak: *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego*, *Chłopska Droga*, *Demokratyczny Przegląd Prawniczy*, *Ekonomista*, *Eos*, *Gospodarka Materiałowa*, *Gospodarka Wodna*, *Kwartalnik Filozoficzny*, *Muzyka*, *Nowe Prawo*, *Praca i Opieka Społeczna*, *Przegląd Biblioteczny*, *Studia i Prace Statystyczne* (ogółem w tym roczniku zamieszczono pełne opisy 199 czasopism, czyli około połowy ogólnej liczby polskich czasopism naukowych i fachowych wydawanych w tym okresie). W ten sposób wykaz taki staje się prawie bibliografią tytułów czasopism polskich². Jest to nie-

¹ Tak postąpiono np. w *Bibliografii geologiczno-gleboznawczej Tatr 1639—1953* Janiny Pirożek (Warszawa 1956).

² Podobnie *Polska bibliografia zielarstwa za okres od pocz. XVI w. do r. 1940* M. Chmielińskiej (Warszawa 1954) daje niepotrzebnie pełne opisy 255 czasopism, które dostarczyły materiału bibliograficznego, a prócz tego oddzielny wykaz skrótów tytułów tych czasopism.

potrzebne; w bibliografii specjalnej można ograniczyć się do opisów tych czasopism, które w całości lub w większości należą do danej dziedziny i stanowią wydawnictwa jak najściślej z nią związane, a nie tylko poprzez niektóre artykuły w nich zawarte. Wystarczy, że jedynie opisy tych niektórych artykułów znajdują się w odpowiednich miejscach bibliografii; czasopisma zaś, w których są zawarte, nie mieszczą się jako całość w zakresie danej bibliografii, dlatego należy ograniczyć się do podawania ich w wykazie czasopism wykorzystanych.

Zakres treściowy bibliografii może być uzależniony od jej przeznaczenia. Np. bibliografia rzemiosła może ograniczyć się do piśmiennictwa dotyczącego historii i organizacji rzemiosła, ale może mieć także szerszy zakres przez objęcie piśmiennictwa, które jest ważne dla rzemieślników, a więc piśmiennictwa dotyczącego techniki pracy w różnych gałęziach rzemiosła (blacharstwo, krawiectwo, ślusarstwo i in.). Podobnie bibliografia pedagogiczna może obejmować zarówno piśmiennictwo dotyczące zagadnień pedagogicznych, jak i wydawnictwa potrzebne w pracy pedagoga, a więc np. podręczniki szkolne bez względu na ich treść.

Zdarza się niekiedy, że do bibliografii określonej dziedziny włącza się cały dorobek pisarski lub całe piśmiennictwo dotyczące osoby związanej w pewien sposób z tą dziedziną, niezależnie od tego, że część tego dorobku i piśmiennictwa nie wchodzi do zakresu danej bibliografii. Np. bieżąca *Polska Bibliografia Lekarska* S. Konopki rejestruje materiały odnoszące się do działalności literackiej Boya-Żeleńskiego (jego prace, tłumaczenia i piśmiennictwo o nim), Rabelais'go, Czechowa lub piśmiennictwo odnoszące się do działalności Kopernika jako astronoma czy ekonomisty, ponieważ te osoby — działające przede wszystkim lub prawie wyłącznie na innych polach — były także lekarzami.

Bibliografia dziedziny powinna zasadniczo ograniczyć się do uwzględnienia tylko tego piśmiennictwa, które się pokrywa z zakresem danej bibliografii. Np. Mickiewicz był także publicystą i dziennikarzem. Trudno sobie jednak wyobrazić, aby ewentualna bibliografia dziennikarstwa polskiego XIX w. miała anektować całego Mickiewicza. Nazwisko Mickiewicza — dzięki jego artykułom o socjalizmie — może się znaleźć także w bibliografii polskiej myśli ekonomicznej, ale nie uwzględni ona całego piśmiennictwa o Mickiewiczu, ani też jego prac literackich. Kopernik był także ekonomistą, ale od tej strony będzie interesował tylko bibliografię ekonomiczną. Idąc zaś za przykładem *Polskiej Bibliografii Lekarskiej* całe ogromne piśmiennictwo o Koperniku można by umieścić nie tylko w bibliografii astronomicznej, ale także ekonomicznej, lekar-

skiej, literackiej, historycznej, historii techniki, co jest oczywiście niewskazane.

Zakres bibliografii może być także wyznaczony przez chronologię przedmiotową. Np. *Bibliografia historii polskiej* Finkla zarejestrowała z piśmiennictwa historycznego wydanego do r. 1910 tylko pozycje odnoszące się do dziejów Polski sięgających do r. 1815.

Niezależnie jednak od tego, że z góry się ustali, co wchodzi do opracowywanej bibliografii, a co pozostaje poza jej zakresem, w toku zbierania materiałów trzeba będzie w wielu przypadkach decydować przy poszczególnych publikacjach, czy je w bibliografii umieszczać czy też nie. Gdy trudno od razu powziąć decyzję, lepiej na razie wątpliwą pozycję włączyć do zebranych materiałów, ewentualnie z adnotacją ułatwiającą późniejszą decyzję o jej zamieszczeniu bądź odrzuceniu przy ostatecznej redakcji.

Ustalenie zakresu i trafny dobór materiałów do bibliografii w ramach tego zakresu jest sprawą trudną i wymaga porozumienia bibliografa z fachowcem-specjalistą danej dziedziny.

2. USTALENIE ZASIĘGU BIBLIOGRAFII

Zasięg bibliografii jest wyznaczony przez cechy wydawniczo-formalne dokumentów, które mają być w niej uwzględnione (por. rozdz. II o rodzajach bibliografii s. 27). Opracowując bibliografię należy więc ustalić zasięg chronologiczny, terytorialny, językowy oraz zasięg formalny określony przez formę wydawniczą, formę piśmienniczą i typy dokumentów.

A. ZASIĘG CHRONOLOGICZNY

Zasięg chronologiczny jest określony przez graniczne daty wydania publikacji uwzględnionych w bibliografii. Np. opracowywana w Zakładzie Nauk Ekonomicznych PAN *Bibliografia polskiej myśli ekonomicznej 1831—1871* H. Uniejewskiej i H. Sawoniaka ogranicza się tylko do piśmiennictwa wydanego w tym okresie. Wybór dat nie jest tu przypadkowy, ale uzasadniony względami rzeczowymi, istotnymi dla historyka myśli ekonomicznej³.

³ Jak wynika z przedmowy do 1 zeszytu *Bibliografii*, datę graniczną 1831 przyjęto ze względu na to, że okres po powstaniu listopadowym jest mniej opracowany niż okresy poprzednie, a z drugiej strony jest szczególnie interesujący dla historyka myśli ekonomicznej. Datą graniczną 1871 jest rok Komuny Paryskiej, który spowodował wzrost zainteresowania kwestią robotniczą również na ziemiach polskich i od którego datują się wpływy ideologii marksistowskiej w Polsce.

B. ZASIĘG TERYTORIALNY

Zasięg terytorialny jest określony przez miejsce wydania publikacji. Przy opracowywaniu niektórych bibliografii powstaje problem, czy należy uwzględnić tylko piśmiennictwo polskie, czy także piśmiennictwo obce odnoszące się do Polski. *Bibliografia Historii Polskiej* Baumgarta włączyła słusznie polonica zagraniczne, których sporo znajduje się w zagranicznych wydawnictwach (przegląda się ponad 200 obcych czasopism), natomiast bibliografia polskiego piśmiennictwa technicznego może zrezygnować z przeglądania obcych czasopism, w których prawie nie ma poloników technicznych. Przy ustalaniu zasięgu terytorialnego jest też rzeczą ważną, czy chodzi o dokumentację piśmiennictwa polskiego, czy też o informację o stanie nauki światowej. *Bibliografia Bibliografii i Nauki o Książce* rejestruje piśmiennictwo polskie i polonica zagraniczne odnoszące się do zagadnień związanych z polską książką, bibliotekami i czytelnictwem. *Przegląd Piśmiennictwa o Książce* uwzględnia zaś wyłącznie piśmiennictwo zagraniczne wychodząc z założenia, że polskie piśmiennictwo z zakresu nauki o książce jest polskiemu czytelnikowi znane bieżąco poprzez tygodniowy *Przewodnik Bibliograficzny*, miesięczną *Bibliografię Zawartości Czasopism* i roczną *Bibliografię Bibliografii i Nauki o Książce*. Natomiast kilkadziesiąt przeglądów dokumentacyjnych z różnych dziedzin techniki informuje o najważniejszym piśmiennictwie w danej dziedzinie, przede wszystkim zagranicznym, nie pomijając jednak i prac polskich.

C. ZASIĘG JĘZYKOWY

Ustalenie zasięgu językowego polega na powzięciu decyzji, w jakich językach dokumenty wejdą do opracowywanej bibliografii. Opracowana przez J. Londzina *Bibliografia druków polskich w Księstwie Cieszyńskim od r. 1716 do r. 1904* (Cieszyn 1904) jest przykładem ograniczenia zasięgu językowego przez dobór do bibliografii tylko publikacji w języku polskim spośród wydawnictw opublikowanych na Śląsku Cieszyńskim. Podobnie praca S. Antoniewskiego *Zarys bibliografii polskiego czasopiśmiennictwa rolniczego i pokrewnego na ziemiach polskich za okres 200 lat* (Warszawa 1960) ogranicza rejestrację tylko do czasopism w języku polskim.

D. ZASIĘG WYZNACZONY PRZEZ FORMĘ WYDAWNICZĄ

Bibliografia może objąć trzy rodzaje jednostek wydawniczych: wydawnictwa, utwory i fragmenty. Niekiedy bibliografie ograniczają się tylko do rejestracji wydawnictw. Tak postępują bibliografie na-

rodowe i niektóre bibliografie specjalne, nie jest to jednak słuszne w odniesieniu do bibliografii dziedziny. Należy bowiem podkreślić wagę artykułów z czasopism. Bibliografie obejmujące tylko publikacje samostanowione wydawniczo nie mają pełnej wartości dla badacza. Bieżące wyniki badań są bowiem zawarte przede wszystkim w czasopismach i nie zawsze znajdują się potem w książkach. Nie mówiąc już o bibliografii bieżącej, dla której właśnie artykuły są najważniejsze, nawet dla bibliografii retrospektywnej materiały zawarte w czasopismach są nie mniej wartościowe od książek. Niekiedy względy czysto praktyczne dotyczące organizacji pracy decydują o opracowaniu bibliograficznym osobno wydawnictw. Np. z zakresu na wielką skalę *Bibliografii Warszawy* opracowywanej w Muzeum Historycznym m.st. Warszawy, która ma objąć pełne materiały od najdawniejszych czasów do chwili obecnej, został na razie opracowany i opublikowany (w 1958) tom I, obejmujący druki zwarte, dzięki czemu udostępnia się badaczom przynajmniej częściowy materiał. Czekanie na zebranie i opracowanie całości materiałów mogłoby trwać zbyt długo, w zamierzeniu jednak jest to bibliografia mająca objąć wydawnictwa i utwory. Nie ma jednak uzasadnienia rozdzielenie bibliografii na druki zwarte i artykuły z czasopism przy opracowaniach stosunkowo niedużych, wydawanych prawie jednocześnie. (Np. *Materiały do bibliografii słowotwórstwa w językach słowiańskich*. Z. 1: *Prace drukowane w polskich periodykach językoznawczych*. Warszawa 1958 ss. 68; Z. 2: *Druki zwarte* [polskie]. Warszawa 1959 ss. 60).

Niekiedy spotyka się bibliografie rejestrujące tylko artykuły z czasopism, np. miesięczny *Przegląd Bibliograficzny Zawartości Czasopism Rolniczych i Biologicznych otrzymanych przez Centralną Bibliotekę Rolniczą* lub dwumiesięczny *Przegląd Bibliograficzny Czasopism Gospodarczych i Społeczno-Gospodarczych wychodzących na terenie Rzeczypospolitej Polskiej* (R. 1:1946—1947 i nast.). Jako uzupełnienie tego drugiego wydawnictwa był pomyślany *Rocznik Bibliograficzny Polskich Wydawnictw Ekonomicznych*, obejmujący tylko wydawnictwa zwarte (ukazał się tylko jeden tom za lata 1946—1947). W r. 1949 zrezygnowano z wydawania dwu oddzielnych publikacji, przekształcając wspomniany dwumiesięcznik na *Przegląd Bibliograficzny Wydawnictw Gospodarczych* (obecnie *Przegląd Bibliograficzny Piśmiennictwa Ekonomicznego*); rozszerzono nadto jego zasięg terytorialny przez uwzględnienie piśmiennictwa innych krajów.

Można także spotkać bibliografie rejestrujące tylko same czasopisma danej dziedziny, np. praca S. Strausa *Bibliografia tytułów czasopism teatralnych* (Wrocław 1953). Bibliografia ta podaje szczegó-

łowe opisy, charakteryzując w adnotacji zakres treściowy czasopisma (jego tematykę), wykazując niekiedy wybitniejszych współpracowników oraz zamieszczając tytuły ważniejszych prac. Wydawnictwo to można jednak traktować tylko jako źródło do bibliografii, a nie bibliografię właściwą teatru. Nie dając bowiem dokładnego wglądu w treść, informuje użytkownika jedynie o tym, gdzie można znaleźć szczegółowe materiały, nie podaje zaś wskazówek bibliograficznych dotyczących poszczególnych artykułów i innych materiałów zawartych w tych czasopismach. Uzupełnieniem tej bibliografii jest opracowana przez tegoż autora *Bibliografia źródeł do historii teatru w Polsce. Druki zwarte i ulotne* (Wrocław 1957) nadto *Czasopisma teatralne dziesięciolecia 1944—1953. Bibliografia zawartości* oprac. przez M. K. Maciejewską i A. Polakowską (Wrocław 1956). Do pełnej polskiej bibliografii teatralnej brak jest jednak bibliografii artykułów w czasopismach ogólnych i innych specjalnych za okres 1944—1953 oraz bibliografii artykułów w czasopismach ogólnych i teatralnych za okres poprzedni.

Podział materiałów według formy wydawniczej (jak we wskazanym przypadku bibliografii teatralnej) może być pewną wygodą dla autorów bibliografii, trzeba jednak mocno podkreślić, że dzielenie całości materiału na odrębne publikacje tylko według kryteriów wydawniczo-formalnych nie jest wskazane, gdyż stwarza to wielką niedogodność dla badacza. Jeśli z pewnych względów nie można opracować całości bibliografii, to już lepiej podzielić ją na odcinki chronologiczne, aby nie rozbić całości piśmiennictwa z jednego okresu.

Biorąc pod uwagę artykuły z czasopism trzeba pamiętać, że nie wystarczy przejrzeć tylko czasopisma odnoszące się w całości lub w większej części do dziedziny nas interesującej. Nawet dziś w epoce coraz bardziej posuniętej specjalizacji, kiedy pojawia się coraz więcej czasopism specjalistycznych, poświęconych nieraz bardzo szczegółowej tematyce, nie można się ograniczać tylko do tych czasopism. Zostało nawet sformułowane prawo rozpraszania artykułów w czasopismach, stwierdzające, że tylko $\frac{1}{3}$ artykułów obchodzących jakąś dziedzinę znajduje się w czasopismach tej dziedziny, $\frac{1}{3}$ w czasopismach pokrewnych i obwodowych, pozostała $\frac{1}{3}$ w czasopismach ogólnych i innych dziedzin. Przy czym liczba czasopism, które należałoby przejrzeć, aby dotrzeć do potrzebnych artykułów, wzrasta w stosunku odwrotnie proporcjonalnym do liczby wybranych artykułów⁴.

⁴ Zob. S. C. Bradford: *Documentation*. 2 ed. London 1953 (rozdz.: Documentary chaos s. 148 i n.). Por. też T. Zamoyski: *Zagadnienie dokumentacji naukowo-technicznej*. — *Biul. Inst. Bibliogr.* 1952 t. 3 nr 7 s. 163-164.

Gdy istnieje bibliografia zawartości czasopism o zakresie ogólnym, nietrudno jest uchwycić interesujące nas artykuły zamieszczone w czasopismach należących do innych dziedzin niż opracowywana bibliografia; co najwyżej można niekiedy nie dotrzeć do pewnych pozycji opuszczonych wskutek stosowania określonej selekcji lub umieszczonych w nieodpowiednich działach z powodu błędnego przydziału rzeczowego. Treść powojennych czasopism polskich rejestruje *Bibliografia Zawartości Czasopism* i to nie za wszystkie lata. Dla lat dawniejszych bibliograf musi sam przeorać czasopiśmiennictwo, stąd ważnym zadaniem jest staranny dobór czasopism do opracowania. Z góry trzeba zdać sobie sprawę, że w czasopismach nie przejrzanych pozostanie pewna ilość artykułów nadających się do bibliografii. Należy jednak przy kalkulacji wziąć po uwagę stosunek włożonej pracy do ewentualnych wyników i ustalić czasopisma, które bezwzględnie trzeba przejrzeć, które warto przejrzeć i takie, które można pominąć.

Ogólnie biorąc — i o tym trzeba pamiętać — czasopisma dawniejsze mają szerszy zakres treściowy, tematyka ich jest ogólniejsza, nie tak sprecyzowana, i bibliograf ku swemu zdziwieniu może znaleźć ważne dla siebie artykuły w tych czasopismach, w których najmniej by ich oczekiwał.

Odrębne zagadnienie stanowią artykuły z dzienników. Można je uwzględniać w zależności od rodzaju bibliografii i od zasięgu chronologicznego. Przy zbieraniu materiałów do bibliografii obejmujących dawniejsze okresy (zwłaszcza sprzed I wojny światowej) dzienniki mogą dać prawie dla wszystkich rodzajów bibliografii (przede wszystkim w zakresie nauk humanistycznych) równie interesujący materiał co i pozostałe czasopisma, toteż ewentualna decyzja ich pominięcia musi być gruntownie przemyślana.

Obecnie wobec istnienia obfitego piśmiennictwa w postaci wydawnictw i czasopism specjalnych ze wszystkich dziedzin wiedzy można w doborze materiałów ograniczać się do gazet centralnych (jak *Trybuna Ludu* i in.) lub dzienników z pewnych okresów czasu. Np. w pierwszych latach powojennych (1945—1947) pojawiło się w dziennikach wiele pozycji dotyczących okresu okupacji (wspomnienia, zeznania, dokumenty), często nie przedrukowanych w innych czasopismach i opracowaniach książkowych. Pominięcie tych materiałów zubożyło *Bibliografię piśmiennictwa polskiego za lata 1944—1953 o hitlerowskich zbrodniach wojennych* oprac. przez J. Kosickiego i W. Kozłowskiego (Warszawa 1955)⁵.

⁵ Por. rec. W. Bartoszewskiego, *Przeł. Bibliot.* 1955 s. 341.

Dla niektórych rodzajów bibliografii, np. bibliografii literackiej, znajdzie się w dziennikach bieżących nieco interesujących materiałów, ważnych i dla badacza, natomiast przy opracowywaniu bibliografii lekarskiej czy technicznej można śmiało zrezygnować z ich przeglądania. Bieżące dzienniki mogą mieć natomiast większe znaczenie dla bibliografii regionalnej i lokalnej ze względu na zawarty w nich materiał informacyjny dotyczący danego miasta, w którym wychodzą, i najbliższego regionu.

Czy brać pod uwagę fragmenty bibliograficzne? Niewątpliwie tak. Wymagać to będzie jednak wnikliwego wglądu w piśmiennictwo i zwrócenia uwagi na prace o charakterze ogólniejszym, w którym mogą być części, rozdziały lub ustępy wchodzące w zakres opracowywanej bibliografii. Może być w ten sposób wydobytych wiele cennych informacji.

E. ZASIĘG WYZNACZONY PRZEZ FORMĘ PIŚMIENNICZĄ

Forma piśmiennicza może również być jednym z kryteriów doboru materiałów. Są całe bibliografie poświęcone danej formie piśmienniczej (np. bibliografie pamiętników, przekładów, podręczników). W bibliografii specjalnej może nas interesować zagadnienie, czy np. włączyć do bibliografii osobowej przedmiotowej materiały beletrystyczne dotyczące danej osoby. Częstość zjawiskiem są działy grupujące opisy prac beletrystycznych w bibliografiach regionalnych (np. *Bibliografia Warszawy. Druki zwarte*. Wrocław 1958).

Literatura piękna zazwyczaj nie bywa brana pod uwagę w bibliografiach dziedzin lub zagadnień (poza bibliografią literacką). Można jednak spotkać bibliografie, które uwzględniają także beletrystykę, np. praca Ż. Kormanowej *Materiały do bibliografii polskiego ruchu robotniczego 1918—1939* (Warszawa 1960), gdzie w aneksie podano oddzielny wykaz takich pozycji, uznając je za ważne dla scharakteryzowania ruchu robotniczego w Polsce. Literaturę piękną uwzględnia także polska roczna bibliografia wojskowa publikowana przez Centralną Bibliotekę Wojskową pt. *Komunikat Bibliograficzny*.

Podręczniki szkolne są naturalnym materiałem dla bibliografii pedagogicznej, ale raczej nie będziemy skłonni włączać ich do bibliografii innych dziedzin.

F. ZASIĘG WYZNACZONY PRZEZ TYPY DOKUMENTÓW

Typy dokumentów mogą również być brane pod uwagę przy ustalaniu zasięgu formalnego bibliografii; mogą to być np. patenty, normy, rękopisy, dokumenty wychodzące poza teksty słowne (jak nuty, mapy,

wydawnictwa albumowe), a nawet — co jest jeszcze zagadnieniem spornym — materiały ikonograficzne lub fonograficzne (płyty muzyczne).

Bibliografia nowoczesna, szczególnie z zakresu techniki, będzie się interesować typami dokumentów, charakterystycznymi dla warunków współczesnych i będącymi wytworem rozwoju techniki — jak patenty, normy, katalogi fabryczne, raporty techniczne itp.

Jak wiadomo już z rozdziału I, większość bibliografii specjalnych bierze pod uwagę tylko dokumenty drukowane lub powielane inną techniką, niektóre jednak bibliografie uwzględniają także inne typy dokumentów. Np. bieżąca bibliografia piśmiennictwa z zakresu nauki o książce *Library Literature* uwzględnia także nie opublikowane prace magisterskie z tego zakresu. Począwszy od rocznika 1957 *Bibliografia Bibliografii i Nauki o Książce* rejestruje w odrębnym dziale (II G) spisy filmów i płyt. Przygotowana do druku bibliografia L. Simona *Dramat polski 1759—1939. Bibliografia utworów* rejestruje także materiały rękopiśmienne poszczególnych autorów. Bibliografie osobowe podmiotowe włączają także czasami rękopisy (np. J. Krzyżanowski: *Dzieła Sienkiewicza*. Warszawa 1953; J. Stradecki: *Julian Tuwim. Bibliografia*. Warszawa 1959); bibliografie przedmiotowe zaś nawet materiały ikonograficzne (np. wspomniana bibliografia Tuwima; opracowana przez W. Hahnę *Bibliografia Słowackiego* załączona do poszczególnych tomów 2 wydania „Dzieł wszystkich”; *Bibliografia F. F. Chopina* oprac. przez B. E. Sydowa. Warszawa 1949). W bibliografiach muzycznych, zwłaszcza dotyczących poszczególnych kompozytorów, można rejestrować obok piśmiennictwa także materiały nutowe, tworząc wykazy kompozycji rękopiśmiennych lub opublikowanych. Można także spotkać bibliografie muzyczne rejestrujące obok piśmiennictwa także nagrania płytowe (np. K. Michałowski: *Bibliografia Karola Szymanowskiego*⁶).

3. KOMPLETNOŚĆ CZY SELEKCJA

Czy bibliografia może i powinna być kompletna, tzn. obejmująca wszystkie materiały piśmiennicze wchodzące w zakres i zasięg opracowywanej bibliografii?

Kompletność jest właściwie i nieosiągalna i niepotrzebna. Nawet te bibliografie, których celem zasadniczym jest wyczerpująca dokumentacja piśmiennictwa (tj. wykazanie całego dorobku wydawniczego), jak bibliografie narodowe bieżące, świadomie stosują pewną selekcję wyłączając niektóre kategorie dokumentów⁷.

⁶ W: *Z życia i twórczości K. Szymanowskiego*. Kraków 1960 s. 319-405.

⁷ Por. Dodatek, s. 368.

Selekcja może być formalna, gdy wyłącza się określone z góry kategorie dokumentów (np. artykuły z czasopism), lub merytoryczna polegająca na ocenie treści poszczególnych dokumentów.

W bibliografii dziedzin i zagadnień można rozróżnić dwa aspekty tego zagadnienia. W bibliografii retrospektywnej dążenie do kompletności może być uzasadnione, gdy się wychodzi z założenia, że dla celów badawczych związanych z historią danej dziedziny wyczerpująca dokumentacja piśmiennictwa może być potrzebna; i w tym jednak przypadku nie da się uniknąć pewnej selekcji wartościującej. Mniej ostra może być ona dla starszych okresów, w których było mniej piśmiennictwa. Dla badań historycznych związanych z jakąś dziedziną, zagadnieniem lub z osobą ważne są początki zainteresowania tym tematem i wówczas mogą być ważne (bo jedyne) i godne bibliograficznego ujęcia nawet drobne fragmenty lub wzmianki.

Np. w bibliografii *Marks i Engels w Polsce* (Warszawa 1953) jest pod nagłówkiem „1842” następujący zapis:

W roku wydania broszury Engelsa „Schelling und die Offenbarung” (1842) ukazał się w październikowym numerze „Przeglądu Naukowego” art. E. Dembowskiego „Odczyty berlińskie Schellinga”. Autor cytuje pracę Engelsa i charakteryzuje poglądy Schellinga kilkoma zdaniemmi zaczerpniętymi z broszury. Przytoczony tekst, wyodrębniony graficznie, jest wolnym przekładem paru ustępów Engelsa.

Opis ten jest ważny, bo dotyczy pierwocin recepcji dzieł Engelsa w Polsce. Natomiast, gdyby ktoś chciał rejestrować fragmenty dzieł Engelsa dziś cytowane, byłoby to nieosiągalne i nikomu nieprzydatne.

Także W. Borowy w swojej *Bibliografii Norwida*⁸ podaje nawet drobne (choć nie wszystkie) wzmianki o poecie, zwłaszcza najdawniejsze, uzasadniając ich dobór w przedmowie.

Można by sformułować następującą zasadę ogólną: dążenie do kompletności może być uzasadnione w odniesieniu do starszego piśmiennictwa; im wcześniejszy okres, tym mniej ostre mogą być kryteria selekcji.

Inaczej natomiast przedstawia się to zagadnienie w bibliografii obejmującej piśmiennictwo współczesne lub w bibliografii bieżącej, która stawia sobie za cel nie dokumentowanie, lecz tylko informację rzeczową. Piśmiennictwo współczesne jest tak obfite, że konieczność selekcji jest oczywista. Bibliograf może i powinien podać czytelnikowi materiał wartościowy, usuwając pozycje nie wnoszące nic nowego, a tylko powtarzające to, co już gdzie indziej było lepiej powiedziane.

⁸ W: *Pamięci Cypriana Norwida*. Warszawa 1946 s. 78-184.

Ocena taka nie jest łatwa, wymaga bowiem dobrej znajomości przedmiotu i nie da się tutaj ustalić ogólnej recepty. Pewnym miernikiem może być typ potencjalnego użytkownika, dla którego bibliografia jest przeznaczona. Odrzucając lub kwalifikując daną pozycję, trzeba sobie uświadomić, jaką korzyść może z niej mieć ów użytkownik. Jeśli żadnej — bezwzględnie można tę pozycję odrzucić; gdy bibliograf nie ma pewności, raczej należy ją umieścić. W bibliografii rejestrującej tylko piśmiennictwo naukowe odrzucimy prace popularnonaukowe (jak np. w wydawanym przez Polską Akademię Umiejętności *Katalogu Polskiej Literatury Matematyczno-Przyrodniczej*), natomiast w bibliografii zalecającej, przeznaczonej dla szerokich kręgów czytelników, uwzględni się przede wszystkim prace popularnonaukowe, a z prac naukowych tylko te, które z naukowym ujęciem łączą walory dostępności dla szerszego ogółu (głównie z dziedziny humanistyki). W bibliografii przeznaczonej na użytek zagraniczny (np. *Polish Technical Abstracts*) dobiera się tylko taki materiał, który może zainteresować obcego czytelnika.

Zadokumentowanie liczebności piśmiennictwa może niekiedy być celem w bibliografiach osobowych. Bibliografie podmiotowe tego rodzaju mogą dążyć do kompletności dla zobrazowania rozwoju czyjejs twórczości pisarskiej i recepcji tej twórczości wyrażającej się liczbą wydań, przedruków i tłumaczeń (np. J. Krzyżanowski: *Dzieła Sienkiewicza*. Warszawa 1953). Podobnie dążenie do kompletności może występować także w bibliografiach osobowych przedmiotowych, w których chodzi o przedstawienie rozwoju zainteresowania daną osobą. Przykładami takich bibliografii są: *Bibliografia F. F. Chopina* oprac. przez B. E. Sydowa (Warszawa 1949) i J. Krzyżanowskiego *Piśmiennictwo o H. Sienkiewiczu* (Warszawa 1955).

Jeśli natomiast celem jest tylko informacja rzeczowa, np. o postępie w jakiejś dziedzinie, wówczas selekcja staje się obowiązkiem bibliografa. Z tych względów ostre kryteria selekcji są stosowane w bieżących bibliografiach analitycznych, podających wybór piśmiennictwa zagranicznego, np. w *Przeglądzie Piśmiennictwa o Księżce*.

W pewnych przypadkach można ewentualnie postulować zbieranie pełniejszych materiałów bibliograficznych w kartotekach, które powinny się znajdować w centralnych ośrodkach dokumentacyjnych danej dziedziny, a publikowanie tylko wyboru cenniejszych pozycji.

Zasadniczo jednak trzeba pamiętać, że piśmiennictwo — zwłaszcza współczesne — jest gąszczem, którego przekarczowanie stanowi obowiązek bibliografa. Użytkownik bibliografii będzie wdzięczny, jeśli bibliograf pozostawi mu materiał wyselekcjonowany, przedstawiający dla

niego wartość istotną, a odrzuci niepotrzebny balast. Zasadą powinno być: nie trzeba w bibliografii zamieszczać pozycji, do których użytkownik sięgnie i stwierdzi, że nie są mu one potrzebne ze względu na małą ich wartość. Bibliograf powinien sam wykonać pracę odrzucenia tych pozycji, oszczędzając czas i trud czytelnika.

Przykładami bibliografii, którym zarzuca się przeprowadzanie zbyt małej selekcji, są *Materiały do bibliografii dziennikarstwa i prasy w Polsce w latach 1944—1954* (Warszawa 1957)⁹ lub bieżąca *Polska Bibliografia Literacka*, w której jednak od rocznika 1956 zastosowano — jak zaznaczono w przedmowie — „selekcję dalej idącą i bardziej rygorystyczną kierując się przy tym dotychczasowym zespołem kryteriów doboru”.

4. PRACA ZESPOŁOWA. WSPÓŁPRACA BIBLIOGRAFÓW I SPECJALISTÓW

Częstym dziś zjawiskiem jest zespołowość pracy bibliograficznej, wynikająca przede wszystkim z chęci przyśpieszenia prac nad zebraniem materiałów. Jest to zjawisko w zasadzie pożądane, gdyż skracca okres opracowania bibliografii, nosi jednak w sobie także zarodek niebezpieczeństwa — mianowicie trudność zapewnienia jednolitej metody opisu oraz jednolitych kryteriów doboru pozycji, zwłaszcza jeśli współpracownicy nie są dostatecznie wciągnięci w metodę pracy bibliograficznej.

Przy większej liczbie osób zbierających materiały (zbyt duża liczba współpracowników jest raczej niepożądana) konieczne jest opracowanie zilustrowanej przykładami instrukcji ustalającej zasięg i zakres bibliografii, zasady selekcji, formę opisu uzależnioną od zamierzonego układu i inne szczegóły regulujące współpracę. Trzeba jednak zdać sobie sprawę, że nawet najdokładniejsza instrukcja nie przewidzi (i nie może przewidzieć) wszystkich trudności związanych z doбором i opisem, które się wyłonią w toku pracy. Interpretacja może być w poszczególnych przypadkach różna nawet u doświadczonych bibliografów, a cóż dopiero u początkujących, nie mających często żadnego wyrobienia bibliograficznego. Stąd zachodzi potrzeba bieżącego kontrolowania zbieranych opisów pod względem celowości ich doboru i formy opisu. Kontrola ta — dokonywana przez porównanie sporządzonych opisów z dokumentami lub źródłami, z których zostały przejęte — powinna być częstsza na początku pracy, zanim współpracownicy nie nabędą pewne-

⁹ Por. rec. S. Skwirowskiej, *Kwart. Prasoznawczy* 1958 nr 1/2 s. 169-172.

go doświadczenia i zanim metody pracy ustalone teoretycznie w instrukcji nie będą w praktyce jednolicie stosowane. W toku pracy zajdzie w związku z tym nieraz potrzeba uzupełnienia instrukcji.

Pewne ustalenia i przykłady rozwiązań trudniejszych przypadków warto także zapisywać nawet wtedy, gdy tylko jedna osoba opracowuje bibliografię. Zapobiega to powstawaniu niekonsekwencji, które byłyby nieukniknione — zwłaszcza gdy praca rozciąga się na dłuższy okres czasu, gdyż nawet przy dobrej pamięci bibliograf nie jest zdolny zapamiętać wszystkich szczegółów.

Praca zespołowa może być także wynikiem współpracy bibliografa i specjalisty. Jest dziś truizmem twierdzenie, że wzorowa bibliografia dziedziny może powstać jedynie jako wspólne dzieło specjalisty danej dziedziny i fachowca-bibliografa. Specjalista daje gwarancję należytego opracowania bibliografii od strony merytorycznej, bibliograf zaś zapewnia poprawność z punktu widzenia metodycznego. Niekiedy bibliograf-fachowiec odpowiedzialny za całość bibliografii nie czuje się na siłach zagwarantować odpowiedni dobór materiałów stosownie do ustalonego zakresu, dokonać selekcji mniej wartościowych pozycji w ramach tego zakresu, opracowywać trafne analizy jeżeli bibliografia ma być adnotowana, ustalić szczegółowy schemat układu systematycznego lub system nagłówków przedmiotowych, decydować o przydziałach rzeczowych. Wówczas jego obowiązkiem jest pozyskać sobie stałą lub doraźną pomoc specjalisty lub specjalistów. Warto w takim przypadku nawiązać kontakt z odpowiednim instytutem naukowym, biblioteką specjalną lub ośrodkiem dokumentacyjnym.

I odwrotnie, specjalista podejmujący opracowywanie bibliografii powinien postarać się o doraźną lub stałą współpracę bibliografa, który mu zapewni należyte opracowanie bibliografii pod względem metodycznym tj. pod względem opisu, układu bibliografii, sporządzenia indeksów i opracowania typograficznego.

W jednym i drugim przypadku na tej współpracy zyska ostateczna postać bibliografii. Niestety częste są jeszcze bibliografie, które wykazują duży wkład czasu i pracy autorów w zebranie materiałów, a mimo to stanowią dzieła niedoskonałe pod względem metodycznym, przez co obniża się, a nieraz prawie przekreśla wartość użytkową bibliografii. Autorzy takich bibliografii, bibliografowie-amatorzy, nie widzą problemów metodycznych, bo ich nie znają, i popełniają błędy, którym by nieraz mogła zapobiec nawet jedna fachowa konsultacja. Przykładami takich bibliografii niewłaściwie pod względem metodycznym opracowanych, choć przynoszących cenny materiał informacyjny, mogą być

prace: B. E. Sydowa *Bibliografia F. F. Chopina* (Warszawa 1949)¹⁰, M. Szulca *Materiały do bibliografii fotografii polskiej 1840—1953*¹¹ oraz J. Kosickiego i W. Kozłowskiego *Bibliografia piśmiennictwa polskiego za lata 1944—1953 o hitlerowskich zbrodniach wojennych* (Warszawa 1955)¹².

Konsultacje z bibliografem są wskazane zwłaszcza przy rozpoczęciu pracy bibliograficznej i ewentualnie przed sporządzeniem maszynopisu, gdyż wtedy łatwiej można przeprowadzić pewne poprawki niż w gotowym już maszynopisie. Porady metodyczne można uzyskać w wielu ośrodkach informacyjno-bibliograficznych, w których często pracują wykwalifikowani bibliografowie. M. in. jednym z zadań Instytutu Bibliograficznego jest udzielanie takich właśnie porad i konsultacji (ustnych lub pisemnych); trzeba też stwierdzić, że coraz więcej osób i instytucji z takiej pomocy korzysta.

5. TECHNIKA GROMADZENIA MATERIAŁÓW

Przed przystąpieniem do gromadzenia materiałów do bibliografii dobrze jest porozumieć się z ośrodkiem informacyjnym instytutu naukowego lub biblioteki specjalnej, której zakres specjalizacji jest najbliższy dziedzinie lub zagadnieniu będącemu tematem bibliografii. Jednym z zadań służby informacyjnej, rozwijającej się wydatnie po wojnie w polskich bibliotekach i ośrodkach dokumentacyjnych, jest udzielanie pomocy w wyszukiwaniu źródeł bibliograficznych. Ośrodkami takimi są np. Główna Biblioteka Lekarska w zakresie nauk medycznych, Instytut Badań Literackich w zakresie literatury, Centralna Biblioteka Rolnicza w zakresie nauk rolniczych, Biblioteka Szkoły Głównej Planowania i Statystyki w zakresie nauk społeczno-ekonomicznych i in. W braku wiadomości o ośrodkach specjalnych można zwracać się do centralnych ośrodków, którymi są: Zakład Informacji Naukowej Biblioteki Narodowej, Ośrodek Dokumentacji i Informacji Naukowej Polskiej Akademii Nauk, Centralny Instytut Informacji Naukowo-Technicznej i Ekonomicznej, lub do ośrodków informacyjnych przy bibliotekach ogólnych (np. przy bibliotekach uniwersyteckich).

Technika pracy przy gromadzeniu materiałów jest inna przy bibliografii bieżącej, a inna przy bibliografii retrospektywnej.

¹⁰ Zob. rec. K. Michałowskiego, *Przegl. Bibliot.* 1950 s. 117-123.

¹¹ W: Szulc M.: *Fotografia na usługach etnografii*. Wrocław 1955.

¹² Zob. łączną recenzję H. Sawoniaka, *Przegl. Bibliot.* 1955 s. 331-336.

A. GROMADZENIE MATERIAŁÓW DO BIBLIOGRAFII BIEŻĄCEJ

Przystępując do opracowania bibliografii bieżącej należy sprawdzić, czy bibliografia o takim samym lub podobnym zakresie nie jest już opracowywana. Źródłem takich informacji jest *Bibliografia Bibliografii i Nauki o Książce*, w której bieżące bibliografie są sygnalizowane.

Praca przy bibliografii bieżącej jest ułatwiona dzięki wydawanym przez Instytut Bibliograficzny bibliografiom bieżącym o zakresie ogólnym: tygodniowemu *Przewodnikowi Bibliograficznemu* (dla wydawnictw) i miesięcznej *Bibliografii Zawartości Czasopism*¹³. Korzystanie z nich jest uproszczone przez to, że mają one jednakowy układ zasadniczy. Przeglądając te bibliografie należy zwracać uwagę nie tylko na działy pokrywające się z planowanym zakresem opracowywanej bibliografii, ale także na działy pokrewne. Np. zagadnienia ekonomiczne występują nie tylko w działach: Nauki społeczno-polityczne i ekonomiczne, Planowanie, Finanse, Praca, Handel, ale także w działach: Technika - Przemysł - Rzemiosło, Transport i łączność, Gospodarstwo wiejskie.

Nadto należy przejrzeć publikowaną przez Instytut Bibliograficzny *Bibliografię Czasopism i Wydawnictw Zbiorowych* (rocznik 1958 i nast.) w celu sprawdzenia, czy nie ma tam tytułów czasopism nie uwzględnionych w *Bibliografii Zawartości Czasopism*, które trzeba by przejrzeć dodatkowo.

Pewną pomocą w zbieraniu materiałów bieżących mogą być wycinki prasowe, które można abonować (w zakresie wybranej dziedziny) w Dziale Dokumentacji Prasowej R.S.W. „Prasa”. Dostarczane wycinki obejmują artykuły zarówno z dzienników jak i czasopism. Przy sporządzaniu opisów na podstawie wycinków trzeba pamiętać o konieczności sprawdzenia z autopsji cytaty wydawniczej, gdyż dołączane do wycinków informacje o pochodzeniu artykułu mogą być niekiedy mylne (np. częste jest podawanie tytułu czasopisma, do którego jest dołączany dodatek tygodniowy pod własnym tytułem, zamiast tytułu tego dodatku; mylnie bywają cytowane numery lub strony, błędnie oznaczane mutacje przy artykułach z dzienników itp.).

¹³ Zarówno *Przewodnik Bibliograficzny* jak i *Bibliografia Zawartości Czasopism* mają część nakładu w postaci egzemplarzy jednostronnie drukowanych w celu umożliwienia wycinania i naklejania opisów poszczególnych pozycji do wykorzystania w katalogach i bibliografiach.

B. GROMADZENIE MATERIAŁÓW DO BIBLIOGRAFII RETROSPEKTYWNEJ

Przy podejmowaniu bibliografii retrospektywnej trzeba się upewnić, czy ktoś już nie opracował lub nie pracuje nad taką samą lub pokrewną bibliografią. Uniknie się przez to dublowania pracy, niepotrzebnej straty czasu i kosztów.

Centralną ewidencję bibliografii retrospektywnych planowanych lub będących w opracowaniu jak też ukończonych a pozostających w kartotece lub maszynopisie prowadzi — jak wiadomo — Instytut Bibliograficzny. Toteż pierwszym obowiązkiem przy podejmowaniu pracy bibliograficznej jest sprawdzenie w centralnej ewidencji, czy nikt inny podobnej bibliografii nie opracowuje lub nie zamierza opracowywać, oraz zgłoszenie własnej planowanej bibliografii. Aby ułatwić orientację w planowanych bibliografiach, Instytut Bibliograficzny ogłasza co pewien czas odpowiedni wykaz¹⁴.

Oprócz sprawdzenia w centralnej ewidencji trzeba zorientować się, czy podobne bibliografie nie zostały już opublikowane. Źródłem podstawowym do tego jest *Bibliografia bibliografii polskich* W. Hahna (Wrocław 1956), obejmująca materiały ogłoszone do r. 1950¹⁵. Bibliografie publikowane w następnych latach są wykazywane w rocznej *Bibliografii Bibliografii i Nauki o Książce* wydawanej bieżąco przez Instytut Bibliograficzny¹⁶.

Źródła te wskażą, jakie bibliografie z danej dziedziny zostały ogłoszone drukiem. Jeśli takich bibliografii nie znajdziemy albo będą wykazane tylko bibliografie fragmentaryczne, nie wyczerpujące piśmiennictwa całej dziedziny lub zagadnienia, bądź odnoszące się tylko do pewnego okresu, wówczas trzeba sprawdzić, czy nie ma innych bibliografii, dotyczących zagadnień pokrewnych, które mogą częściowo zawierać materiał nas interesujący.

¹⁴ Ostatnim ogłoszonym spisem obejmującym 929 pozycji jest opracowany przez B. Eychler *Wykaz polskich bibliografii nie opublikowanych: planowanych, opracowywanych i ukończonych*. — *Biul. Inst. Bibliogr.* 1961 t. 7 nr 1.

¹⁵ Należy jednak mieć na uwadze, że bibliografia ta, aczkolwiek niezastąpiona i wykazująca wiele materiałów (6494 poz.) nie jest kompletna (autor nie zdołał dotrzeć do wszystkich bibliografii). Niektóre uzupełnienia są podane w recenzjach zarejestrowanych w *Bibliografii Bibliografii i Nauki o Książce*. Nowe uzupełnione wydanie *Bibliografii* Hahna jest w opracowaniu.

¹⁶ Wydawana w różnych latach i odcinkach bibliografia ta obejmuje okres od 1945 i kontynuowana jest bieżąco jako rocznik. W opracowaniu jest kumulacja części bibliograficznej tej bibliografii pt. *Bibliografia bibliografii polskich 1951—1960*. (Datę 1951 przyjęto ze względu na to, że *Bibliografia bibliografii polskich* W. Hahna jest doprowadzona do 1950 r.).

Bibliografie specjalne wybrane z bibliografii bibliografii należy przejrzeć i wypisać z nich interesujące nas pozycje. Opisy te najlepiej jest uporządkować w 2 zrębach: według kolejności alfabetycznej dla wydawnictw i według tytułów czasopism dla artykułów. Te materiały będą stanowiły załączek opracowywanej bibliografii. W osobnym szeregu należy gromadzić tytuły czasopism, które trzeba będzie przejrzeć w celu wybrania i opisania artykułów nadających się do opracowywanej bibliografii.

Następnym etapem — po przejrzaniu bibliografii bibliografii — jest wykorzystanie bibliografii ogólnych, a więc dla piśmiennictwa XX w. przede wszystkim *Urzędowego Wykazu Druków* i jego kontynuacji *Przewodnika Bibliograficznego*¹⁷; dla okresów nie objętych tymi bibliografiami należy przejrzeć inne bibliografie ogólne, których wykaz znajdziemy w *Bibliografii bibliografii polskich* W. Hahna. Dla wieków poprzednich podstawowym źródłem, od którego trzeba zacząć poszukiwania bibliograficzne, jest *Bibliografia polska* Estreicherów. Aby ułatwić korzystanie z *Bibliografii polskiej*, informujemy, że w pracowni bibliograficznej Instytutu Badań Literackich w Warszawie jest kartoteka, w której opisy z Estreichera, wycięte i naklejone na kartki, są uporządkowane w układzie działowym w 2 oddzielnych zrębach: XV—XVI w.; XVII—XVIII w. (w każdym zrębie — 14 działów)¹⁸.

Dalszym ważnym źródłem uzyskiwania materiałów mogą być katalogi bibliotek ogólnych i specjalnych. Należy wykorzystać przede wszystkim katalogi drukowane, których jest w bibliotekach polskich niestety bardzo mało (klasycznym przykładem jest bardzo starannie opracowany przez A. Grodka *Katalog Biblioteki SGH. 1: Nauki ekonomiczne i handlowe*. Warszawa 1939—1945) oraz drukowane katalogi centralne, jak A. Szwejczerowej i J. Groszyńskiej *Spis polskich biologicznych czasopism i wydawnictw ciągłych znajdujących się w bibliotekach polskich* (Warszawa 1952). Prócz centralnych katalogów

¹⁷ Przy korzystaniu z *Przewodnika Bibliograficznego* trzeba pamiętać, że obok rocznych indeksów alfabetycznych od 1956 zaczęły się ukazywać roczne indeksy przedmiotowe.

¹⁸ Działy te są następujące: 1. Filozofia. Nauka. Etyka; 2. Historia; 3. Zagadnienia społeczno-polityczno-ekonomiczne; 4. Prawo; 5. Druki prawno-państwowe (konstytucje, uniwersaty, statuty); 6. Religia; 7. Medycyna. Przyroda. Fizyka. Astronomia, Astrologia; 8. Matematyka; 9. Filologia polska i obca; 10. Literatura polska; 11. Sztuka; 12. Panegiryki; 13. Dysertacje uniwersyteckie; 14. Druki hebrajskie. — Bliższe informacje o tej kartotece są podane w *Biuletynie Polonistycznym* 1958 z. 1 s. 6-9.

drukowanych należy wziąć pod uwagę także centralne katalogi kartotekowe¹⁹.

Przede wszystkim jednak trzeba uwzględnić katalogi rzeczowe, w które są zaopatrzone prawie wszystkie biblioteki specjalne. Stan wyposażenia w katalogi rzeczowe bibliotek ogólnych jest niestety niezadowalający; w niektórych bibliotekach nie ma ich wcale, w wielu obejmują wpływy tylko za pewne okresy czasu. W braku katalogów rzeczowych można w mniejszych bibliotekach specjalnych przejrzeć w całości katalogi alfabetyczne, natomiast w bibliotekach ogólnych warto je uwzględnić już po zgromadzeniu zasadniczego zrębu materiałów w celu dodatkowego sprawdzenia kompletności piśmiennictwa tych autorów, których nazwiska występują w opisach już zebranych.

Do tego celu może posłużyć gromadzona w Instytucie Bibliograficznym, w związku z opracowaniem bibliografii retrospektywnej XX wieku, kartoteka alfabetyczna prowadzona w dwu zrębach obejmujących różne okresy chronologiczne, mianowicie 1901—1939 i od 1945 (okres okupacyjny nie jest jeszcze systematycznie opracowywany); ponadto oddzielna kartoteka poloników zagranicznych także w dwu zrębach: 1901—VIII 1939 i od IX 1939.

W ten sposób byłyby zebrane materiały odnoszące się do druków zwartych i fragmentarycznie do tytułów czasopism i ich zawartości.

Tytułów czasopism, które należy przejrzeć w całości trzeba szukać w spisach czasopism. Niestety nie ma do dziś pełnej retrospektywnej bibliografii tytułów czasopism polskich. Różne spisy, mniej lub bardziej fragmentaryczne, są wykazane w *Bibliografii bibliografii polskich* W. Hahna i w *Bibliografii Bibliografii i Nauki o Książce*²⁰. Pojawiają się natomiast niekiedy bibliografie czasopism odnoszące się do poszczególnych regionów lub dziedzin. Np. *Bibliografia czasopism pomorskich. Województwo bydgoskie* (Toruń 1960) lub S. Antoniewskiego *Zarys bibliografii polskiego czasopiśmiennictwa rolniczego i pokrewnego na ziemiach polskich za okres 200 lat* (Warszawa 1960).

Przy ustalaniu tytułów czasopism trzeba znów pamiętać o odrębnych katalogach bibliotecznych dla czasopism i wydawnictw ciągłych.

¹⁹ Por. opublikowany przez Zakład Katalogów Centralnych Biblioteki Narodowej *Wykaz centralnych katalogów w Polsce. Publikacje, kartoteki*. Warszawa 1961.

²⁰ W okresie powojennym bibliografia czasopism była opracowywana: przez Wydział Prasowy Min. Informacji i Propagandy za lata 1944—1945, przez Główny Urząd Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk za lata 1947—1954, przez „Ruch” (*Katalog Prasy Polskiej*, dwa roczniki wydane w 1957 i 1960). Bibliografię tytułów czasopism zaczął też wydawać Instytut Bibliograficzny publikując w r. 1960 jako pierwszy rocznik *Bibliografię Czasopism i Wydawnictw Zbiorowych 1958*.

Ułożone są one prawie zawsze w porządku alfabetycznym. Do wyjątków należy chronologiczny katalog czasopism polskich za okres 1661—1950, wykazujący zbiory Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie (ok. 14.000 tytułów); każdemu szukającemu piśmiennictwa za pewien okres katalog ten może oddać pewne usługi, gdyż pod każdym rokiem są wykazane wszystkie tytuły czasopism posiadanych przez Bibliotekę.

Warto pamiętać o jeszcze jednym źródle informacyjnym, mianowicie o *Bibliografii scalonych spisów zawartości czasopism Cz. Gutrego* (Wrocław 1953), podającej tytuły czasopism, dla których opracowano bibliografie zawartości, indeksy lub spisy treści za okresy co najmniej 3-letnie. Warto przejrzeć scalony spis takiego czasopisma, którego w zasadzie by się nie przeglądało w całości; mogą się w nim bowiem znajdować pozycje przydatne dla opracowywanej bibliografii. Ponadto — zwłaszcza jeśli są to bibliografie zawartości czasopisma lub spisy treści obejmujące większe okresy czasu — mogą niekiedy zawierać rozwiązania kryptonomów lub ustalać autorstwo prac anonimowych.

Pewne materiały uzupełniające (raczej dla starszego piśmiennictwa) można także znaleźć w pracach monograficznych, związanych tematycznie z dziedziną lub zagadnieniem, stanowiącym przedmiot opracowywanej bibliografii. Prace te będące wynikiem długich nieraz i szczegółowych poszukiwań mogą zawierać w zestawieniach wykorzystanego piśmiennictwa, w przypisach lub w samym tekście nieco uzupełniających informacji bibliograficznych.

Te dwa ostatnie źródła bibliograficzne należy raczej wykorzystywać już po zebraniu zasadniczego zrębu materiałów i przejrzaniu podstawowych czasopism.

Niedostateczne wykorzystanie istniejących materiałów zgromadzonych zarówno w katalogach bibliotek jak i w kartotekach bibliograficznych odbiło się ujemnie np. na pracy Ż. Kormanowej *Materiały do bibliografii polskiego ruchu robotniczego 1918—1959. T. 1* (Warszawa 1960)²¹. Bardziej jaskrawym przykładem bibliografii wykazującej dużo braków wskutek niewłaściwej metody poszukiwań jest wspomniana już praca J. Kosickiego i W. Kozłowskiego *Bibliografia piśmiennictwa polskiego za lata 1944—1953 o hitlerowskich zbrodniach wojennych*. Braki te spowodowały opublikowanie innej uzupełniającej bibliografii, mianowicie W. Chojnackiego, K. Pospieszalskiego i E. Serwańskiego *Materiały do bibliografii okupacji hitlerowskiej w Polsce. Uzupełnienia za lata 1944—1953* (Warszawa 1957). Znamienne jest, że uzupełnienia wykazują aż 1000 pozycji wobec 2400 zarejestrowanych w pierwotnej bibliografii.

²¹ Por. recenzję H. Uniejewskiej, *Przegl. Bibliot.* 1961 s. 192-197.

Jak różnorodne źródła są wykorzystywane przy zbieraniu materiałów bibliograficznych, informują często przedmowy do bibliografii, np. do bibliografii J. Stradeckiego *Julian Tuwim* (Warszawa 1959 s. 6—9). Wspomniana bibliografia jest jednak jednocześnie przykładem, jak trudno jest zebrać kompletny materiał w ramach przyjętych założeń²².

C. AUTOPSJA

Opisy zebrane z różnych bibliografii, katalogów i innych źródeł informacyjnych są dopiero surowcem, z którego będzie się kształtować bibliografię, — surowcem, który musi ulec uszlachetnieniu przez autopsję, czyli skonfrontowanie opisu z oryginalnym tekstem. Autopsja umożliwia poprawienie i ujednostajnienie formy opisu, gdyż opisy przejęte z różnych źródeł są sporządzane według różnych metod, często niedokładne — zwłaszcza w starszych bibliografiach. Następnie pozwoli ona na sporządzenie adnotacji bądź objaśnienie niedokładnego lub niejasnego tytułu, wreszcie umożliwi dokładny przydział rzeczowy. Dzięki autopsji odrzuci się część materiału jako nie wchodzącą w zakres opracowywanej bibliografii lub mało wartościową.

Zasadniczo powinno się zawsze dążyć do tego, aby robić opisy na podstawie autopsji. Dopuszczalne jest jednak przejmowanie opisów z innych bibliografii bez dokonywania autopsji, należy jednak zaopatrywać takie opisy specjalnymi znakami (np. gwiazdką), jeżeli bibliografia, z której opis przejęto, nie daje pełnej gwarancji dokładności. Taki znak specjalny orientuje czytelnika i w razie istnienia błędu, niedokładności lub nieodpowiedniego przydziału rzeczowego zwalnia od odpowiedzialności autora bibliografii.

6. WSKAZÓWKI PRAKTYCZNE

1. Zależność opisów od projektowanego układu. Przy sporządzaniu opisów należy pamiętać o przyszłych potrzebach układu. Wprawdzie norma opisu zasadniczego przewiduje, że powinien on wymieniać także cechy potrzebne do zaklasyfikowania rzeczowego dokumentu; jeśli się jednak zakłada bardziej rozbudowany układ systematyczny lub ma się zamiar stosować szeregowanie logiczne w obrębie nagłówków rzeczowych, wówczas mogą się okazać za mało szczegółowe te cechy, które by nawet wystarczyły do poprawnego ogólnego zaklasyfi-

²² Por. recenzję J. Kądzieli, *Pamiętnik Literacki* 1961 z. 1 s. 231-245.

kowania, i trzeba by ponownie sięgać do dokumentu po dokładniejsze dane. Uniknąć tego można przez podawanie informacji bardziej szczegółowych już w momencie sporządzenia opisu zasadniczego bądź w tekście adnotacji, bądź w postaci uwag dodatkowych (pisanych np. poza opisem na dole lub na górze karty), które będą miały znaczenie tylko dla klasyfikującego, a nie wejdą do opisu.

Jeśli się projektuje układ klasowy lub przedmiotowy, należy także formułować odpowiednie nagłówki rzeczowe już w chwili sporządzania opisu, gdyż ich dokładne sprecyzowanie (zwłaszcza nagłówków przedmiotowych) może być zapewnione tylko przy wglądzie w treść opisywanego dokumentu.

2. Dokładność w pracy jest niezbędnym warunkiem dobrej bibliografii. Nie należy lekceważyć czytelności sporządzanych opisów, zwłaszcza zapisywania nazwisk, wyrazów w obcych językach, numeracji i paginacji. Wiele błędów, zwłaszcza gdy maszynopis jest przepisywany z kartek przez inną osobę niż sporządzająca opis (co jest raczej regułą), wynika stąd, że opisy na kartkach bywają nieczytelne. Czytelność zapisów ma szczególne znaczenie przy pracy zespołowej, gdyż zdarza się, że nawet sam redaktor nie może odcyfrować zapisów, a cóż dopiero maszynistka.

3. Konsekwencja w stosowaniu przyjętych zasad. Niedopuszczalna jest zmiana metody w czasie pracy. Np. w *Bibliografii F. F. Chopina* opracowanej przez B. E. Sydowa zmieniono sposób opisu pozycji kryptonimowych; do połowy bibliografii podawano kryptonimy w tej kolejności liter, jaką zastosował dany autor podpisujący swoją pracę, a od połowy bibliografii przedstawiano kolejność liter w kryptonimie (suponując, że pierwsza litera jest skrótem imienia); w konsekwencji identyczny kryptonim tego samego autora ma odmienną formę w różnych opisach np. (Z.D. poz. 2290a, D.Z. poz. 4566). Wprawdzie autor podał informację o tym (przed indeksem), ale czytelnik nie zawsze będzie o tym pamiętał przy korzystaniu z poszczególnych opisów.

Z dwójga złego lepsza jest konsekwencja przy niewłaściwych założeniach metodycznych (ostatecznie z przedmowy może się czytelnik dowiedzieć o stosowanych zasadach), niż zmiana złych założeń na lepsze w czasie pracy, co powoduje niekonsekwencje w części bibliografii i w rezultacie dezorientuje czytelnika.

4. Kartoteki pomocnicze przy opracowywaniu bibliografii. W celu kontrolowania pracy w toku zbierania materiałów należy prowadzić bieżąco: 1) wykaz wykorzystanych źródeł bibliograficznych, i 2) wykaz wykorzystanych czasopism, z zaznaczeniem numerów przejranych. W tych wykazach (utrzymywanych w formie

kartoteki i w kolejności alfabetycznej, choćby nawet było niedużo kart) warto także podawać sygnatury książek i czasopism, z zaznaczeniem sigłów bibliotek, jeśli się korzysta z kilku księgozbiorów. W razie potrzeby dodatkowego sprawdzenia jakiejś pozycji nie trzeba już sięgać do katalogu biblioteki.

5. Kartki z opisami. Opisy należy sporządzać na luźnych kartkach jednakowej wielkości, co zapewnia łatwiejszą manipulację przy opracowywaniu i szeregowaniu. Format kart jest uzależniony od wielkości opisów. Gdy mają one pomieścić tylko opisy rejestracyjne, najdogodniej jest wybrać tzw. format międzynarodowy (75×125 mm); jeśli jednocześnie mają zawierać dłuższe adnotacje, praktyczniej będzie pisać na kartkach większych, np. formatu A6 (105×148 mm). Należy zapisywać wszystkie składniki opisu jeden za drugim, jedynie adnotacje zaczynając od nowego wiersza z wcięciem.

Pożądane jest, aby opisy sporządzane przez różnych pracowników w ramach pracy zespołowej były zaopatrzone w inicjały osób opracowujących w celu łatwiejszej kontroli pracy.

6. Szeregowanie sporządzonych opisów. Przy opracowywaniu bibliografii bieżącej najlepiej jest układać opisy prowizorycznie w zamierzonym układzie rzeczowym (zob. rozdz. V o układzie s. 187) lub w szeregu alfabetycznym; przy bibliografii retrospektywnej — w układzie alfabetycznym. Szeregowanie alfabetyczne nie jest jednak wskazane w przypadkach pracy zespołowej zarówno w bibliografii bieżącej jak retrospektywnej, jeśli opisy mają być kontrolowane przez kierownika zespołu lub przy ostatecznej redakcji przez redaktora bibliografii. Wówczas bardziej wskazane jest układanie zrobionych opisów artykułów w kolejności alfabetycznej tytułów czasopism, a w ich obrębie według roczników i zeszytów. Wydawnictwa mogą i wtedy pozostawać w kolejności alfabetycznej. W miarę sprawdzania opisy te mogą być układane — w sposób opisany w rozdziale V o układzie — według projektowanego dla danej bibliografii układu zasadniczego.

ROZDZIAŁ IV

OPIS BIBLIOGRAFICZNY

Opracowała *Maria Lenartowicz*

1. Ogólne zasady opisu bibliograficznego: A. Rodzaje opisu bibliograficznego; B. Normalizacja opisu bibliograficznego; C. Jednostki bibliograficzne; D. Podstawa opisu bibliograficznego; E. Technika opisu bibliograficznego. — 2. Opis wydawnictw zwartych (także części wydawnictw zbiorowych lub seryjnych): A. Wybór początkowego elementu opisu (autor bądź tytuł); B. Forma nazwy autorskiej; C. Tytuł; D. Współpracownicy; E. Szczegóły wydawnicze; F. Opis zewnętrzny; G. Adnotacje; H. Inne elementy opisu. — 3. Opis wydawnictw ciągłych: A. Opis wydawnictw seryjnych i zbiorowych; B. Opis czasopism. — 4. Opis utworów: A. Opis utworów z wydawnictw zwartych; B. Opis utworów z czasopism. — 5. Opis fragmentów. — 6. Opis starych druków. — 7. Opis różnych wydań i przekładów tego samego dzieła. — 8. Opis innych typów dokumentów graficznych i słuchowo-oglądowych: A. Normy; B. Opisy patentowe; C. Nuty; D. Mapy; E. Wydawnictwa albumowe; F. Rękopisy; G. Mikrofilmy; H. Płyty z nagraniami niemuzycznymi; I. Filmy i przezrocza.

Poprzedni rozdział omówił dwa kolejne etapy pracy przy sporządzaniu spisu bibliograficznego: przygotowanie planu oraz gromadzenie materiałów. Z tym drugim etapem pracy związana jest czynność opisywania poszczególnych dokumentów, które mają być w bibliografii zarejestrowane.

1. OGÓLNE ZASADY OPISU BIBLIOGRAFICZNEGO

A. RODZAJE OPISU BIBLIOGRAFICZNEGO

Opisanie dokumentu polega na wymienieniu jego cech indywidualnych, wyraźnie go charakteryzujących i pozwalających na odróżnienie go od innych dokumentów. Opis bibliograficzny może być bardziej lub mniej szczegółowy. Można w nim zwracać uwagę specjalnie na takie lub inne cechy dokumentu. Dlatego przed przystąpieniem do gromadzenia materiału należy ustalić dokładne zasady opisu obowiązujące w opracowywanej bibliografii. Jak już wiadomo z poprzedniego rozdziału, muszą one być ściśle dostosowane do jej zakresu, zasięgu i przeznaczenia.

Zakres bibliografii wpływa na ustalenie elementów opisu i ich kolejności. Bibliografia ogólna narodowa wymienia zazwyczaj szereg szczegółowszych danych o dokumencie, np. nazwę drukarni, dokładny opis zewnętrzny. Bibliografia specjalna ograniczy liczbę elementów do niezbędnych — poda informację jedynie o tych współpracownikach,

którzy są dla niej istotnie ważni, pominię nazwę drukarni, może określić objętość wymieniając tylko główny zrab stron liczbowanych itp. Zrozumiałe przy tym, że zupełnie inne problemy związane z opisywaniem dokumentów wyłaniają się przy opracowywaniu bibliografii geologicznej, a inne w bibliografii literackiej. Niektóre z bibliografii specjalnych wymagają całkowicie odrębnego traktowania pewnych rodzajów dokumentów, odmiennego od ogólnie przyjętych zasad, np. można wymienić tu zagadnienie opisu recenzji w bibliografiach osobowych (por. s. 332).

Należy wziąć pod uwagę zasięg formalny bibliografii. Przedmiotem opisu bibliograficznego są najczęściej dokumenty z tekstem słownym, mapy, nuty, ryciny. Każdy z tych typów wymaga odmiennej charakterystyki, a więc i metody opisu. Również w obrębie dokumentów piśmienniczych różne cechy wydawnictw zwartych, ciągłych, artykułów wymagają różnych metod opisu.

Zasięg chronologiczny bibliografii także ma wpływ na opis. W bibliografii retrospektywnej wystąpią zagadnienia opisu wielu wydań tego samego dzieła, długich ciągów czasopism, nieznanie bibliografii bieżącej.

Wreszcie ważny jest język rejestrowanych w spisie publikacji. Gdy będzie to język obcy, może zająć konieczność tłumaczenia tytułów na polski.

Przeznaczenie bibliografii decyduje o zadaniach, jakie powinien spełnić zastosowany w niej opis. Może on tylko informować użytkownika o istnieniu dokumentów rejestrowanych w bibliografii. Czasem powinien ułatwić bliższą orientację, czy leżą one w polu jego szczególnych zainteresowań. W bibliografiach analitycznych opis może niekiedy zastąpić sam dokument i zwolnić od bezpośredniego zapoznania się z jego treścią¹.

Te wymagania stawiane opisowi zdecydują, czy bibliograf zwróci większą uwagę na cechy wydawnicze czy piśmiennicze dokumentu i jak szczegółowo je uwzględni.

Na ostateczny wygląd opisów wpływa także układ bibliografii, jest to jednak zagadnienie wyłaniające się przy redagowaniu bibliografii, a nie przy sporządzaniu poszczególnych opisów (por. s. 192).

Opis, który podaje przede wszystkim cechy wydawnicze dokumentu, nosi nazwę opisu zasadniczego lub rejestracyjnego. W pełnym opisie zasadniczym wymienia się w ustalonym porządku dane zawarte głównie w tytularze dokumentu (autorstwo, tytuł z dodat-

¹ Pomija się tu całkowicie zadania opisu w bibliografii zalecającej, której poświęcony jest rozdział VIII.

kami, adres wydawniczy i in.) oraz dotyczące postaci zewnętrznej (format, objętość, technika wykonania). Jest to rodzaj opisu najczęściej stosowany w głównym zrębie bibliografii specjalnych, gdyż pozwala na rozpoznanie dokumentu i zorientowanie się w jego przydatności. Pamiętać jednak trzeba, że w wypadku, gdy wymienione cechy wydawnicze nie dość jasno charakteryzują dokument, należy uzupełnić opis krótkim objaśnieniem treści publikacji.

Opis zasadniczy skrócony ogranicza się do podania najważniejszych elementów tytułatury koniecznych do identyfikacji dokumentu. W głównym zrębie bibliografii w sposób skrócony opisuje się dalsze części wydawnicze dokumentu, rejestrowane w kolejnych odcinkach bibliografii bieżącej, następne wydania tego samego dzieła, dokumenty notowane tylko ze względu na recenzje itp. Opis jeszcze bardziej zwięzły, pozwalający na identyfikację tylko w obrębie danej bibliografii, występuje także w niektórych indeksach do bibliografii.

Opis adnotowany zawiera prócz opisu zasadniczego adnotację podającą bliższe wiadomości o dokumencie. Jeżeli dotyczy ona cech wydawniczych dokumentu, jego historii, przeznaczenia czytelniczego, powiązania bibliograficznego z innymi dokumentami, nazywa się ją adnotacją księgoznawczą. Najczęściej jednak adnotacja charakteryzuje bliżej treść dokumentu — stąd nazwa adnotacji treściowej. Przeznaczenie bibliografii decyduje o szczegółowości informacji treściowej zawartej w adnotacji.

B. NORMALIZACJA OPISU BIBLIOGRAFICZNEGO

Pomocą w ustaleniu zasad opisu w opracowywanej bibliografii są normy bibliograficzne, które podają ogólne reguły opisu oraz przepisy dostosowujące go do potrzeb różnych rodzajów bibliografii.

Dotychczas ukazało się siedem norm dotyczących opisu bibliograficznego. Na pierwszym miejscu należy wymienić normę *Opis zasadniczy w bibliografii bieżącej dziedzin lub zagadnień* (PN/N-01152), zawiera ona bowiem szereg ustaleń terminologicznych oraz podaje najbardziej podstawowe zasady opisu bibliograficznego.

Norma *Opis zasadniczy w bibliografii retrospektywnej dziedzin lub zagadnień* (PN-56/N-01156) omawia tylko wypadki typowe dla tego rodzaju bibliografii, powołując się na ogólne przepisy przedstawione w normie poprzedniej.

Skrócony opis bibliograficzny (PN-56/N-01155) — to norma przeznaczona również dla autorów, redaktorów i bibliotekarzy. Przedstawia ona opis bibliograficzny zalecony w bibliografiach załącznikowych, w przy-

pisach do prac publikowanych oraz w samym tekście publikacji. Bibliotekarze stosują ten rodzaj opisu w swoich pracach informacyjnych: kartotekach zagadnieniowych, zestawieniach bibliograficznych oraz wykazach nabytków bibliotek.

Norma *Adnotacje treściowe* (PN-59/N-01161) omawia rodzaje adnotacji, ich terminologię, podkreślając i — wobec mnogości przypadków — formułując tylko wymagania ogólne stawiane bibliografowi.

Norma *Skróty wyrażeń typowych w opisie bibliograficznym i katalogowym* (PN-57/N-01158) podaje zasady skracania i wykaz skrótów najczęściej używanych wyrazów pospolitych, polskich i obcych. Norma ta powinna znaleźć zastosowanie w bibliografiach, katalogach bibliotecznych i księgarskich, informatorach wydawniczych i przyczynić się do zlikwidowania istniejących w nich pod tym względem rozbieżności.

Skróty tytułów czasopism (PN/N-01150) — to norma przedstawiająca zasady skracania tytułów periodyków polskich i zagranicznych. Uzupełnienie jej stanowią zestawienia zamieszczone w *Biuletynie Instytutu Bibliograficznego* t. 6 nr 6 zawierające wykaz skrótów tytułów czasopism wychodzących w Polsce w latach 1953-1960 oraz słownik ułatwiający skracanie tytułów nie uwzględnionych w wykazie. W słowniku podane są nadto skróty nazw rodzajowych z tytułów czasopism zagranicznych. Według zasad przedstawionych w normie można także skrać nazwy wydawnictw zbiorowych i seryjnych.

Norma *Transliteracja alfabetów cyrylickich* (PN-59/N-01201) podaje zasady transliteracji oraz tablice transliteracyjne nowożytnych języków: rosyjskiego, ukraińskiego, białoruskiego, bułgarskiego, macedońskiego i serbskiego. Uwzględnia ona wytyczne zalecenia Międzynarodowej Organizacji Normalizacyjnej (International Organization for Standardization — ISO) dążącej do unifikacji zasad transliteracji liter cyrylickich w skali międzynarodowej.

Normy odnoszące się bezpośrednio do opisu bibliograficznego ustalają tylko ogólne jego zasady i nie mówią, jak rozstrzygać szczegółowe przypadki. Pomocą będą wtedy dla bibliografa przyjęte z w y c z a j e katalogowania alfabetycznego. Najpraktyczniej jest korzystać ze *Skróconych przepisów katalogowania alfabetycznego* opracowanych przez J. Grycza i W. Borkowską (Wyd. 3 popr. i uzup. Warszawa 1961). Dotychczasowe posługiwanie się nimi wykazało jednak konieczność poddania tych przepisów szczegółowej rewizji. Prace nad przygotowaniem nowych zasad katalogowania są w toku ².

² Pewne projekty zmian i uproszczeń przedstawiła W. Borkowska w rozdziale: *Katalog alfabetyczny* (W: *Bibliotekarstwo naukowe*. Warszawa 1956). Ze względu na dużą liczbę przykładów praca ta może być pomocą dla bibliografa.

Ograniczając się do przedstawienia ogólnych reguł opisu bibliograficznego, normy zostawiają pewną swobodę autorom i redaktorom bibliografii. Obowiązki ich będą polegały więc nie tylko na wyborze odpowiedniego dla danej bibliografii rodzaju opisu, ale także na sprecyzowaniu szczegółowych przepisów w niej obowiązujących, o czym była mowa w rozdziale III o ustaleniu planu bibliografii (s. 62).

C. JEDNOSTKI BIBLIOGRAFICZNE

Bibliografie rejestrują najczęściej dokumenty drukowane. Norma opisu zasadniczego w bibliografii bieżącej wyróżnia wspomniane już w rozdziale I (Przedmiot i zadania bibliografii, s. 18) trzy rodzaje jednostek bibliograficznych: wydawnictwa, utwory i fragmenty.

Jak wiadomo, w y d a w n i c t w a m i nazywamy dokumenty samoistne piśmienniczo i wydawniczo, stanowiące odrębne całości zarówno pod względem treściowym jak i poligraficznym. Rozróżnia się wśród nich wydawnictwa zwarte i ciągłe. Pierwsze — to przede wszystkim odrębne wydania dzieł jedno- lub wielotomowych. Mogą one być wydane samodzielnie albo wchodzić w skład wydawnictw zbiorowych lub seryjnych. Należą tu także wydawnictwa usamoistnione pod względem wydawniczym: odbitki i nadbitki. Do wydawnictw ciągłych zalicza się czasopisma oraz wydawnictwa seryjne i zbiorowe traktowane jako całość.

Wydawnictwem nazwiemy np. odrębne wydanie *Popiołów* Żeromskiego, a także tę samą powieść wydaną w obrębie *Dzieł zbiorowych*. Wydawnictwem jest poszczególny tom *Biblioteki Narodowej* i cała ta seria, podobnie są nimi każdy zeszyt *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska* i *Annales* traktowane w całości. Wydawnictwami są również samoistne wydawnictwo dodatki do czasopism, posiadające własny tytuł, numerację i paginację.

U t w o r y bibliograficzne są samoistne pod względem piśmienniczym czyli treściowym, stanowiąc wydawniczo części wydawnictwa zwartego lub czasopisma. Utworem w terminologii bibliograficznej jest więc rozprawa opublikowana w pracy zbiorowej, wiersz ogłoszony w antologii. Jako utwór traktuje się także przedmowę napisaną przez jednego autora do dzieła innego autora. Najliczniejszą jednak grupę stanowią tu artykuły, teksty literackie i notatki z czasopism.

F r a g m e n t e m bibliograficznym nazywamy tekst niesamoistny zarówno pod względem piśmienniczym jak i wydawniczym. Będą to więc rozdziały i ustępy wydawnictwa lub utworu. Konieczność wyróżnienia tego rodzaju jednostek bibliograficznych płynie stąd, że często całość wydawnictwa lub utworu nie interesuje tematycznie danej bibliografii,

ale obchodzi ją tylko jakiś jego ustęp. Należy zwrócić uwagę na różnicę między znaczeniem słowa „fragment” w terminologii bibliograficznej i w użyciu potocznym. Fragment *Chłopów* Reymonta opublikowany np. pt. *Śmierć Boryny* w formie książki, traktujemy w bibliografii jako wydawnictwo. Ten sam fragment ogłoszony w czasopiśmie nazwiemy utworem. Fragmentem bibliograficznym będzie on wówczas, gdy opisujemy go jako jeden z rozdziałów wydawnictwa zawierającego całą powieść³.

Można wyróżnić jeszcze czwarty rodzaj jednostek bibliograficznych, nie wymieniony w normie: samoistne wydawniczo a niesamoistne pod względem piśmienniczym. Przykładami tego rodzaju jednostek są poszczególne poszyty wydawnictwa poszytowego (np. *Polskiego słownika biograficznego*) czy oddzielne tomy wydawnictwa wielotomowego (np. *Potopu* Sienkiewicza). W praktyce opis ich kształtuje się według tych samych zasad, jakie ustalają opis wydawnictw, w dalszym ciągu rozdziału będą one wobec tego omówione razem z wydawnictwami.

D. PODSTAWA OPISU BIBLIOGRAFICZNEGO

Najwłaściwiej można opisać dokument mając go w rękę. Autopsja pozwala na sporządzenie opisu w sposób dokładny i poprawny oraz zgodny z przepisami ustalonymi dla danej bibliografii⁴.

Niekiedy jednak przejmujemy opisy z innych źródeł. Dzieje się to wtedy, gdy nie można dotrzeć do opisywanego dokumentu lub gdy przygotowujemy spis opiera się na materiale rejestrowanym w innych bibliografiach. W tych wypadkach obowiązuje dostosowanie przejętego opisu do zasad ustalonych w opracowywanej bibliografii. Skrupulatność bibliograficzna wymaga, by w razie wątpliwości, czy źródło podało pełne i całkowicie pewne dane, opis taki oznaczyć jakimś umownym znakiem, np. gwiazdką.

Jest rzeczą zrozumiałą, że zapoznanie się z tekstem dokumentu jest niezbędne do sporządzenia adnotacji treściowej. Dopuszcza się jednak przejmowanie adnotacji z innej bibliografii analitycznej z podaniem źródła.

³ Jest tu pewna niekonsekwencja. Rozdział *Chłopów* opublikowany jako książka nie uzyskuje samoistności piśmienniczej tylko wydawniczą. Opublikowany w czasopiśmie nie jest samoistny ani piśmienniczo ani wydawniczo. Przykład ten wskazuje na konieczność rewizji dotychczasowych definicji jednostek bibliograficznych.

⁴ Należyte poznanie dokumentu i określenie jego cech ułatwią uwagi zawarte w rozdziale J. Pelcovej: *Książka. Jej rodzaje i cechy*. (W: *Bibliotekarstwo naukowe*. Warszawa 1956).

Jak już wyjaśniono w rozdziale I (Przedmiot i zadania bibliografii), opis bibliograficzny, charakterystyczny dla wszystkich egzemplarzy otrzymanych z jednego powielenia, uwzględniła zasadnicze cechy bibliograficzne dokumentów: wydawnicze i piśmiennicze.

Opisując książkę lub czasopismo opieramy się przede wszystkim na tytułaturze, tj. napisach informujących o danym wydawnictwie i ułatwiających jego identyfikację. Są to dane o autorze i jego współpracownikach, tytuł z dodatkami, określenie kolejności wydania, adres wydawniczy oraz oznaczenie formy wydawniczej. Najczęściej te wiadomości są podane na obu stronach karty tytułowej, ale znaleźć je można także na karcie przedtytułowej, w metryce wydawniczej, na okładce. Niekiedy należy po nie sięgnąć do samego tekstu książki: przedmowy lub wstępu czy spisu treści. Tytułatura utworów obejmuje przede wszystkim autora i współpracowników oraz tytuł z dodatkami. Uzupełniające dane można znaleźć ponad i pod tekstem utworu lub w spisie treści wydawnictwa zawierającego dany utwór. Trzecim składnikiem opisu utworu, potrzebnym do jego identyfikacji, są elementy zawarte w tytułaturze wydawnictwa, w którym znajduje się utwór. Te elementy — to cechy wydawniczo-formalne, które w opisie tworzą tzw. cytatał wydawniczą (por. s. 119).

Przy opisie bibliograficznym bierze się pod uwagę wszystkie elementy tytułatury niezależnie od ich rozmieszczenia, nie zaznaczając, gdzie znajduje się dana informacja. Zdarza się jednak, że ta sama informacja podana jest w kilku miejscach w różnych formach, np. inaczej brzmi tytuł wymieniony na karcie tytułowej książki, a inaczej na jej okładce. Bibliograf obowiązuje jest zaznaczyć tego rodzaju różnice, cytując obie odmiany.

Nie zawsze uda się odnaleźć w samym dokumencie wszystkie dane niezbędne do sporządzenia prawidłowego opisu. Zdarza się także, że informacje zawarte w tytułaturze budzą wątpliwości, wymagają sprawdzenia lub uzupełnienia. Obowiązkiem opisującego jest ustalenie i podanie możliwie dokładnych i pewnych danych o dokumencie. Pomocą w tych poszukiwaniach służą bibliografie, katalogi biblioteczne oraz inne wydawnictwa informacyjne. Np. przy ustalaniu oryginalnej formy nazw osobowych wypadnie nieraz sięgnąć do encyklopedii i słowników biograficznych. Rozwiązywanie pseudonimów i kryptonimów ułatwią także odpowiednie słowniki, np. *Słownik pseudonimów i kryptonimów pisarzy polskich lub Polski dotyczących opracowany przez A. Bara. T. 1-3. (Kraków 1936-1938)*⁵.

⁵ Sprostowania i uzupełnienia przynosi artykuł K. Króla: Błędy w słowniku pseudonimów Bara, *Ruch Literacki* R. 12: 1937 s. 198-204.

Wszystkie części opisu wprowadzone do niego spoza tytułatury ujmują się w nawiasy prostokątne (wyjątki zob. s. 82, 104, 120). W wypadku gdy bibliograf odkryje, że w tytułaturze podane zostały mylne informacje, powinien je sprostować, cytując obok siebie obie formy: błędną i prawidłową:

Tłum. z ros. W[anda] Gadzińska [właśc. Grodzieńska]...
Wyd. 3 [właśc. 2].

Wreszcie, gdy brak danych potrzebnych do opisu, a i w źródłach nie można znaleźć bliższych wiadomości o dokumencie, bibliograf choć w przybliżeniu stara się je sam ustalić po zapoznaniu się z tekstem publikacji. Najczęściej konieczność taka zachodzi w stosunku do miejsca i roku wydania, ale dotyczyć może również wszystkich innych elementów opisu.

E. TECHNIKA OPISU BIBLIOGRAFICZNEGO

W opisie bibliograficznym w bibliografii specjalnej dziedzin lub zagadnień obowiązuje stosowanie aktualnych zasad pisowni danego języka. Wobec tego pisownię dawną użytą w tytułaturze modernizuje się (np. dyskusya — dyskusja), nie zaznaczając wprowadzonych zmian. Odnosi się to także do wielkich liter, których używa się zgodnie z zasadami przyjętymi dla danego języka bez wiernego kopiowania pod tym względem karty tytułowej. Zalecenie to jest ważne zwłaszcza w stosunku do tytułów angielskich publikacji zwartych, które podaje się małymi literami według zwyczajów bibliograficznych.

Przepisy dotyczące modernizacji pisowni nie obowiązują w bibliografiach starych druków. Wszelkich zmian należy także poniechać wówczas, gdy w tytułaturze użyto celowo formy archaicznej.

Alfabetby niełacińskie występujące w tytułaturze wymagają specjalnego traktowania. W naszych warunkach mamy najczęściej do czynienia z alfabetami nowożytnych języków: rosyjskiego, białoruskiego i ukraińskiego. Bibliografie postępują z nimi dwojako: zachowują alfabet oryginalny bądź zastępują go łaćńskim. W tym drugim wypadku są dwie możliwości. Transliteracja oddaje litery alfabetu cyrylicznego przez określone litery alfabetu łaćńskiego bez względu na ich fonetyczne brzmienie. Tablice transliteracyjne znaleźć można we wspomnianej normie *Transliteracja alfabetów cyrylicznych* a także w *Skróconych przepisach katalogowania alfabetycznego*. Alfabetby cyryliczne mogą być także poddane transkrypcji fonetycznej, tj. odtworzone z uwzględnieniem rzeczywistego brzmienia głosek. Przepisy transkrypcji

ostatnio zmodyfikowane zostały zamieszczone w 12 wydaniu *Pisowni polskiej* (Wrocław 1957).

W bibliografiach o zasięgu międzynarodowym lub przeznaczonych również dla użytkowników zagranicznych zaleca się stosowanie transliteracji. W wypadku podawania opisów cyrylicą praktycznie jest transliterować wyrazy rozpoczynające opis, by ułatwić alfabetyczne porządkowanie opisów. Transkrypcja fonetyczna dopuszczalna jest w bibliografiach przeznaczonych dla szerszego kręgu odbiorców, zwłaszcza w bibliografiach zalecających. Trzeba jednak zdawać sobie sprawę, że stosowanie transkrypcji jest trudne nawet dla bibliografów dobrze znających język.

Podstawą opisu bibliograficznego jest, jak już wskazano, cała tytułatura dokumentu. Nie znaczy to jednak, by opis musiał uwzględniać wszystkie informacje w niej zawarte. Wprost przeciwnie — musi wybrać i podać tylko cechy istotnie charakterystyczne dla danego dokumentu lub specjalnie interesujące w opracowywanej bibliografii. Szczegółowe wymienianie wszystkich danych zawartych w tytułaturze czyni opis rozwlekłym i mało zrozumiałym, nie pozwalając na uchwycenie od razu informacji rzeczywiście ważnych.

Drugim warunkiem przejrzystości opisu jest właściwe *u s z e r e g o w a n i e* jego *s k ł a d n i k ó w*. Norma opisu zasadniczego ustala określoną kolejność jego podstawowych elementów (nazwa autora, tytuł z dodatkami, oznaczenie wydania, oznaczenie części wydawniczych, adres wydawniczy lub cytata wydawnicza, opis zewnętrzny). Takie uporządkowanie elementów zgodne jest z powszechnie przyjętymi zasadami katalogowania alfabetycznego i bardzo praktyczne: pozwala na spożytkowanie bez żadnych przeróbek poszczególnych opisów w kartotekach bibliograficznych, ułatwia czytelnikom szybkie sporządzenie notatki bibliograficznej w toku lektury bibliografii itp. Niektóre bibliografie zmieniają jednak kolejność elementów.

Najczęściej spotykaną zmianą w zaleconym porządku jest wysuwanie na czoło opisu tytułu publikacji (tak postępuje np. *Polska Bibliografia Analityczna*). Przystawienie to uzasadniane bywa wygodą użytkownika — tytuł rzekomo zapoznaje go od razu z treścią dzieła, gdy nazwisko autora może mu nic nie mówić. Twierdzenie to jest niesłuszne, gdyż nie zawsze tytuł rzeczywiście orientuje w treści publikacji, a ten sam cel — ułatwienie czytelnikowi uchwycenia przede wszystkim tytułu — można osiągnąć przez graficzne jego wyróżnienie, np. wytłuszczenie.

Normy przewidują używanie w opisach bibliograficznych *n a w i a*

sów dwojakiego rodzaju: prostokątnych i skośnych. W prostokątne nawiasy ujmuje się dane pochodzące spoza tytułatury. Nie stosuje się ich jednak w opisie zewnętrznym ani w adnotacji (przypadki wyjątkowe zob. przykład 62). Wobec tego adnotacja nie rozróżnia informacji wziętych z dokumentu od dodanych przez bibliografa. Jeszcze pewna rada praktyczna: duża ilość nawiasów prostokątnych może zaciemnić opis. Niebezpieczeństwo to grozi zwłaszcza przy rozwiązywaniu skrótów nazw wielowyrazowych. W tym wypadku dogodniej jest cytować skrót występujący w tytułaturze, a następnie w nawiasie podać pełne jego rozwiązanie niż uzupełniać poszczególne wyrazy skrócone, np.:

Działalność ZSP [Zrzeszenia Studentów Polskich]
na rzecz łączenia studiów z życiem, z aktualnymi problemami kraju.

Nawiasy skośne służą według normy do oddania w opisie nawiasów użytych w tytułaturze. Jedynie nawiasy w formułach matematycznych i chemicznych pozostają bez zmian. W stosunku do nawiasów skośnych wysuwany jest często zarzut, że są bezkierunkowe, nie wiadomo gdzie się taki nawias otwiera, a gdzie zamyka. Wobec tego bywa w bibliografiach zastępowany przez nawias okrągły. Tak postępuje się np. w *Polskiej Bibliografii Literackiej* wydawanej przez Zakład Narodowy im. Ossolińskich⁶.

Modernizacja pisowni tytułatury jak również skasowanie nawiasów okrągłych, stosowanych w opisie katalogowym dla oznaczenia danych zaczerpniętych z dokumentu, ale spoza karty tytułowej (z jej odwrotnej strony, z okładki itp.), powoduje niebezpieczeństwo zatarcia całkowicie obrazu karty tytułowej. Jest ono tym większe, że opis bibliograficzny przewiduje przecież określoną kolejność wymienianych w nim elementów. Wychodzi się w tym wypadku z założenia, że dla użytkownika ważniejsze jest podanie wyczerpujących informacji o dokumencie niezależnie od tego, skąd są one wzięte. Postępowanie takie budzi jednak obawę, że czytelnik może mieć trudności z odnalezieniem książki w katalogu bibliotecznym lub zidentyfikowaniem określonego egzemplarza. Dlatego też należy w tym wypadku zachować pewną ostrożność. Jest ona konieczna zwłaszcza przy podawaniu informacji zaczerpniętych z tekstu publikacji, np. ze spisu treści, z przedmowy.

⁶ *Bibliografia Bibliografii i Nauki o Książce* stosowała nawiasy skośne w latach 1952—56, od 1957 zmieniła je na nawiasy okrągłe.

Niejednokrotnie praktyczniej będzie nie przenosić ich do opisu zasadniczego, a podać raczej w adnotacji. Np. nazwiska autorów opracowujących poszczególne rozdziały w dziełach autorskich wzięte z przedmowy należy raczej wymienić w adnotacji, choć właściwe miejsce dla wszystkich współpracowników przewidziane jest po tytule (por. s. 98).

Wiele kłopotów sprawia zazwyczaj stosowanie znaków przestankowych. Bibliografowie skłonni są w tym wypadku do przesady i do przywiązywania nadmiernej wagi do spraw interpunkcji. Złoty środek — to stosowanie znaków przestankowych tylko wtedy, gdy potrzebne są one dla jasności i wyrazistości opisu. I tak użyjemy kropki dla oddzielenia tytułu od podtytułu, chociaż nie było jej w tytulaturze, natomiast części adresu wydawniczego czy cytaty wydawniczej wylizujemy bez oddzielania ich znakami przestankowymi. Trzeba bowiem pamiętać o użytkowniku, dla którego jest jedynie ważne, by opis był jasny i zrozumiały bez konieczności wnikania, co może oznaczać taki lub inny znak. Dla dobra czytelnika, a także osób opracowujących bibliografię, ważne jest tu, jak i we wszystkich innych sprawach opisu, ustalenie z góry obowiązujących przepisów i konsekwentne ich przestrzeganie.

Sporo wątpliwości budzi także sprawa stosowania skrótów w opisie bibliograficznym. Z jednej strony zaleca się używanie skrótów ze względu na oszczędność miejsca, z drugiej — podkreśla się konieczność rozwiązywania skrótów występujących w tytulaturze dokumentu dla uczynienia opisu jasnym i zrozumiałym. Nie są to jednak bynajmniej zalecenia sprzeczne z sobą.

Rozwiązania wymagają przede wszystkim skrótów rozpoczynające tytuł (por. s. 92). Jest to tym bardziej konieczne, że tytuł bywa podstawą szeregowania pozycji w porządku alfabetycznym. Poza tym rozwiązywać należy wszystkie skrót, które mogą powodować niezrozumiałość opisu. W praktyce są to najczęściej skrót nazw własnych. Gdy dany skrót występuje w opisie kilkakrotnie, pełne jego rozwiązanie podajemy tylko raz.

Natomiast skracać można i należy wyrazy pospolite często powtarzające się w opisach, takie jak np. oznaczenie części wydawniczych w wydawnictwie zwartym, częstotliwości w czasopismach, określenie udziału współpracowników w opublikowaniu dzieła itp. Czytelnik szybko przyzwyczaja się do nich i odczytywanie ich nie sprawia mu trudu. Norma *Skróty wyrazów typowych w opisie bibliograficznym i katalogowym* zawiera wykaz skrótów tych najczęściej występujących określeń w językach polskim i obcych. Skrót te opracowano z troską o ich czytelność i jasność. Spis bibliograficzny stosujący skrót (zwłaszcza

idące dalej od ogólnie przyjętych) powinny być zaopatrzone w ich wykaz, by w każdej chwili umożliwić czytelnikowi odnalezienie pełnego rozwiązania skróconego wyrażenia.

Bez większej szkody dla jasności opisu można także skracać nazwy własne powtarzające się w opisach i występujące zawsze w tym samym miejscu, jak: nazwy miejsc wydania, instytucji wydawniczych, serii, tytuły czasopism w cytatach wydawniczych. Skracać nazwy instytucji wydawniczych czy serii lepiej jest nie posuwać się zbyt daleko, a stosować raczej skróty łatwe do odczytania i nie wymagające podawania wykazu rozwiązanych nazw (skróty literowe występujące w tytułaturze powinny być i w tym wypadku rozwiązane). Zasady skracania tytułów czasopism zostały ustalone odpowiednią normą (por. s. 76).

Powyższe uwagi o konieczności doboru elementów opisu, ich właściwego uszeregowania i sformułowania można zilustrować dwoma opisami tego samego dokumentu. W pierwszym z nich przestrzegane są zasady szczegółowości opisu, wiernego kopiowania karty tytułowej oraz rozdzielania wszystkich jego elementów kropkami lub przecinkami. Drugi opis sporządzony został zgodnie z normą opisu zasadniczego.

- a) BROSS WIKTOR dr med., profesor nadzw. chirurgii Akad. Med. we Wrocławiu [i] KOCZOROWSKI STEFAN dr med., docent chirurgii Akad. Med. we Wrocławiu
Chirurgia. Część II. Schorzenia chirurgiczne narządów klatki piersiowej. Wydanie II uzupełnione. Warszawa. 1954. Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich. Krakowska Drukarnia Naukowa, Kraków, ul. Czapskich 4. 8° (240×170). str. 199+1 nlb., nakład 5160 egz., zł 15.30⁷
- b) BROSS Wiktor, KOCZOROWSKI Stefan: Chirurgia. Wyd. 2 uzup. Cz. 2: Schorzenia chirurgiczne narządów klatki piersiowej. Warszawa 1954 Państw. Zakł. Wydawn. Lek. 8° ss. 199, nlb. 1, ilustr., bibliogr. s. 194.

Organizacja prac przy sporządzaniu opisów i ich korekcie omówiona została w rozdziale poprzednim. Prace redakcyjne częściowo uwzględniono w rozdziale niniejszym (s. 125—129, 133—136), częściowo zaś w rozdziale V. Układ bibliografii (s. 192—195).

⁷ Opis przejęty z *Polskiej Bibliografii Lekarskiej* za rok 1954.

2. OPIS WYDAWNICTW ZWARTYCH (TAKŻE CZĘŚCI WYDAWNICTW ZBIOROWYCH LUB SERYJNYCH)

Na opis wydawnictw zwartych składają się następujące elementy:

nazwa autora,
tytuł i dodatki do tytułu,
nazwy współpracowników,
oznaczenie wydania,
wyliczenie części wydawniczych,
adres wydawniczy,
opis zewnętrzny,
nazwa instytucji sprawczej (jeśli nie jest wymieniona w tytule
jako jego uzupełnienie),
nazwa i numeracja wydawnictwa seryjnego lub zbiorowego,
adnotacje.

A. WYBÓR POCZĄTKOWEGO ELEMENTU OPISU (AUTOR BĄDŹ TYTUŁ)

Przy wyborze elementu początkowego w opisie bibliograficznym stosujemy zasady przyjęte w katalogach bibliotecznych. Zasady te przewidują wysunięcie na czoło opisu elementu najbardziej charakterystycznego dla danego dokumentu. Nie zawsze jednak jest to sprawa prosta⁸.

Polskie przepisy katalogowania alfabetycznego zalecają umieszczenie na początku opisu nazwy autora lub tytułu dokumentu⁹. Dzieła napisane przez jednego, dwóch lub trzech autorów opisuje się pod ich nazwiskami. Od tytułu rozpoczyna się opis, gdy nie można ustalić autora pracy opublikowanej anonimowo. Od tytułu również zaczynamy opis dzieł opracowanych przez więcej niż trzy osoby, tzw. dzieł zbiorowych.

Za autorów uważa się twórców tekstu zasadniczego, nawet gdy dodatki do tego tekstu (przedmowa, komentarz itp.) są od niego obszerniejsze.

⁸ Międzynarodowa Federacja Stowarzyszeń Bibliotekarzy podjęła prace nad ujednoczeniem w skali międzynarodowej zasad wyboru i formułowania haseł w katalogu alfabetycznym. W 1961 r. odbyła się w Paryżu międzynarodowa konferencja poświęcona tym zagadnieniom, na której ustalono szereg konkretnych przepisów. Na ogólnokrajowej naradzie zorganizowanej przez Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich w czerwcu 1962 r. uchwalono, że przepisy te, niejednokrotnie odbiegające od naszej dotychczasowej praktyki, zostaną wprowadzone do przyszłej polskiej instrukcji katalogowania alfabetycznego.

⁹ W przepisach obecnie opracowywanych przewiduje się wprowadzenie haseł korporatywnych w opisach pewnych typów dokumentów. Obecnie autorstwo korporatywne w postaci nazwy instytucji jest stosowane jedynie w opisach druków handlowych (katalogi, cenniki, prospekty).

Przykład 1:

Kochanowski Jan: Odprawa posłów greckich. Oprac. Stanisław Adamczewski. Cz. 1: Tekst. Cz. 2: Objaśnienia i przypisy. Warszawa [1929] „Biblioteka Polska” 16° ss. 32, tabl. 1 + ss. 42, tabl. 4, bibliogr. s. 41. Wielka Biblioteka, nr 44.

Jeżeli jednak wydawany tekst jest tylko dodatkiem do tekstu podstawowego, ma go objaśnić lub zilustrować, opisuje się wydawnictwo pod nazwą autora tekstu podstawowego.

Przykład 2:

Filip Tadeusz: Cypriana Norwida „Fortepian Szopena” ze stanowiska twórczości poety odczytany. Wyd. krytyczne poematu opatrzone wstępem, przypisami i próbą analizy rytmu. Kraków 1949 M. Kot 8° ss. 282, młb. 2, tab. Literatura — Sztuka — Krytyka. Biblioteka Naukowa, nr 14.

Autorem dzieła jest zasadniczo autor myśli w nim wyrażonych. Wobec tego wykłady opisuje się pod nazwiskiem wykładowcy, choćby zostały opracowane lub opublikowane przez kogo innego.

Przykład 3:

Bodalski T[adeusz]: Systematyka farmakognostyczna. (System botaniczny). [Oprac.] Krystyna Olechowska-Barańska, Tarmołtawiusz Tyrkiel, Leokadia Kowalewska-Kolago według wykładów... Warszawa 1953 Państw. Zakł. Wydawn. Lekar. 4° ss. 155, powiel. Akademia Medyczna we Wrocławiu.

Podobnie wywiady opisuje się pod nazwiskiem osoby udzielającej wywiadu.

Opis antologii, tj. zbiorów drobnych utworów różnych autorów lub anonimowych (wybory poezji, prozy, przysłów itp.) rozpoczynamy od nazw ich wydawców lub opracowujących. W ten sam sposób postępuje się opisując zbiory dokumentów historycznych czy aktów⁴⁰.

⁴⁰ Zmiana wprowadzona w 3 wyd. *Skróconych przepisów katalogowania alfabetycznego*. Poprzednio zbiory takie opisywało się pod ich tytułem.

Przykład 4:

Tuwim Julian: *Księga wierszy polskich XIX wieku. Zebrał ... Oprac. i wstęp: Juliusz W[iktor] Gomulicki.* Wyd. 2 przejr. i popr. T. 1-3. Warszawa 1956 Państw. Inst. Wydawn. 16° ss. LX, 560+624+552.

W nieurzędowych zbiorach przepisów prawnych czy administracyjnych, zaopatrzonych w komentarze, za autorów uważamy wydawców lub komentatorów. Natomiast urzędowe akty: dekrety, ustawy itp. opisuje się pod tytułem.

Przykład 5:

Kodeks karny i prawo o wykroczeniach wraz ze skorowidzem rzeczowym. Ważniejsze ustawy szczególne. Zbiór oprac. Andrzej Lipiński. Wyd. 7 według stanu prawnego na dzień 1 stycznia 1955 r. Warszawa 1955 Wydawn. Prawnicze 16° ss. 282, nlb. 1.

Skróty, dosłowne wyjątki i wyciągi traktuje się w ten sam sposób jak dzieła pełne, z których pochodzą. Przeróbki i opracowania należy w zasadzie opisywać tak jak dzieła pierwotne.

Przykład 6:

Bochenek Adam: *Anatomia człowieka. Podręcznik dla studentów i lekarzy.* Przer. i uzup. Michał Reicher. Rozwój i budowę drobnowidową narządów oprac. Stanisław Hiller. Wyd. 4. T. 3: Układ trawienny. Warszawa 1955 Państw. Zakł. Wydawn. Lekar. 8° ss. VII, nlb. 1, 365, tabl. 21, ilustr., err.

Przykład 7:

Dickens Charles: *The cricket on the hearth.* Tekst skróc. do użytku szkolnego oprac. Aldona Szpakowska. Warszawa 1953 Państw. Zakł. Wydawn. Szkol. 8° ss. 116, nlb. 1.

Jeżeli jednak przeróbka lub opracowanie różni się znacznie od tekstu pierwotnego, ma inny tytuł lub inną formę piśmienniczą, należy opisać je pod nazwą autora przeróbki lub opracowania. Najczęściej są to przeróbki literatury pięknej: inscenizacje, scenariusze filmowe itp.⁴⁴

⁴⁴ Jest to nowa zasada wprowadzona w 3 wyd. *Skróconych przepisów katalogowania alfabetycznego* — dotychczas przeróbki i opracowania dzieł literatury pięknej należało opisywać tak jak dzieła pierwotne zaś dzieł o charakterze naukowym lub popularnonaukowym — pod nazwą autora przeróbki lub opracowania.

Przykład 8:

Gryf Maria: Spisek. Według opowiadania Heleny Bobińskiej inscenizowała ... Ilustr. [Marian] Stańczak. Warszawa 1952 „Nasza Księgarnia” 8° ss. 9, nłb. 1, tabl. 2. Teatr Szkolny.

Dzieło opracowane na podstawie kilku dzieł traktuje się jak pracę oryginalną.

Przykład 9:

Bednorz Jan, **Bogucki** Zdzisław: Poradnik ochrony ptaków. Chojnice [1961] Liga Ochrony Przyrody 8° ss. 40, nłb. 3, ilustr., tab.

Oprac. na podstawie publikacji Jana Sokołowskiego i in.

Samoistne wydawniczo kontynuacje opracowane przez innego autora opisuje się pod jego nazwiskiem. Podobnie indeksy i repertoria nie związane wydawniczo z danym dziełem lub czasopismem należy opisywać pod nazwiskiem tych, którzy je ułożyli lub — gdy wydane bezimiennie — pod tytułem.

Przykład 10:

Nosek Stefan: Skorowidz osób, nazw geograficznych i ilustracji do dwudziestu (1-20) tomów „Światowida”. Oprac. ... Warszawa 1954 Państw. Wydawn. Nauk. 8° ss. 280, nłb. 1.

W wielu wątpliwych przypadkach decydować mogą układ i sformułowania karty tytułowej. Tak np. w opisie dzieł współwydanych, których autorzy i tytuły wymienione są na karcie tytułowej, na czoło opisu należy wysunąć autora i tytuł pracy podanej na pierwszym miejscu.

Przykład 11:

Danecka-Szopowa Krystyna: Rola testów w szkolnictwie muzycznym. — Kielanowska Zofia: Zastosowanie testu J. Aliferisa w polskim szkolnictwie muzycznym. Warszawa 1961 4° ss. 24, nuty, tab., powiel. Państwowa Wyższa Szkoła Muzyczna w Warszawie. Publikacje Zakładu Teorii Muzyki, z. 3/4.

Więcej wątpliwości może nasunąć opis kilku dzieł współwydanych pod wspólnym tytułem, napisanych przez dwóch lub trzech autorów. *Przewodnik Bibliograficzny* opiera się wtedy na układzie karty tytuło-

wej: jeżeli autorzy wymienieni są ponad tytułem, opisuje dzieło pod ich nazwami, w innych przypadkach (np. nazwiska autorów podane w spisie treści, przy poszczególnych pracach itp.) wysuwa na pierwsze miejsce tytuł dzieła.

Przykład 12:

Wnuk Józef, Radomska-Strzemecka Helena:
Dzieci polskie oskarżają. (1939-1945). Warszawa
1961 „Pax” 8° ss. 378, nłb. 6, tabl. 16, tab.

Treść: Cz. 1: Wnuk J.: Dokumenty zbrodni hitlerowskiej. — Cz. 2: Radomska-Strzemecka H.: Okupacja w oczach młodzieży.

Przykład 13:

Uprawa jęczmienia browarnego w woj[ewództwie] olsztyńskim. Praca zbiorowa pod red. Kazimierza Majkowskiego. Olsztyn 1961 Państw. Wydawn. Roln. i Leśne 8° ss. 48, nłb. 4, mapa 1, ilustr., mapa, tab. Wojewódzki Związek Kółek Rolniczych i Wojewódzkie Zjednoczenie Przemysłu Zbożowo-Młynarskiego (PZZ [Polskich Zakładów Zbożowych] w Olsztynie.

Poszczególne rozdziały oprac.: K. Majkowski, Juliusz Wojciechowski, Józef Sikora.

B. FORMA NAZWY AUTORSKIEJ

Nazwę autora wysuniętą na czoło opisu bibliograficznego podajemy w pierwszym przypadku. Nazwy dwóch lub trzech autorów wymieniamy w porządku, w jakim występują w tytule dokumentu, rozdzielając je przecinkami.

Nazwę autora powinno się cytować w kolejności: nazwisko i imię (lub imiona). Należy ją wymieniać w taki sposób, by łatwo było autora zidentyfikować. Zalecenie to pociąga za sobą szereg praktycznych konsekwencji.

Pierwsza z nich to potrzeba ustalenia prawidłowej pisowni nazwy autora w jego ojczystym języku. Jeżeli odbiega ona od pisowni nazwy autora podanej w tytule, w opisie cytujemy obie formy — prawidłową, ustaloną przez bibliografa i użytą przez wydawców:

[Shakespeare William] W. Szekspir

W nazwie autora przejętej z tytułu i cytowanej po formie oryginalnej norma zaleca wysunięcie na pierwsze miejsce nazwiska autora, nie jest to jednak zabieg konieczny.

W bibliografiach zalecających, przeznaczonych dla szerszego kręgu odbiorców, dopuszczalne jest podanie formy występującej w tytulu bez poprzedzania jej formą oryginalną nazwy autorskiej. Zawsze zachowuje się wszystkie właściwości pisowni (np. Majkowski lub Maykowski) i formy (Rodziewiczówna) używane przez autora.

Należy raczej podawać pełne imiona autorów i rozwiązywać inicjały. Jeśli bibliografia rejestruje dzieła kilku autorów o identycznie brzmiących nazwiskach i imionach, odróżniamy ich dodając do powiadzenia: tytuły zawodowe, naukowe, rodowe, określenie pokrewieństwa itp., np.:

Kowalski Jan [inż.]
Kowalski Jan [lek.]

We wszystkich innych przypadkach tytuły te pomijamy, choćby były wymienione w tytulu.

Ustaloną nazwę autora ukrytego pod pseudonimem, anagramem, kryptonimem lub kryptogramem stawiamy na czele opisu. Po nim podaje się formę występującą w tytulu:

[Handelsman Marce] Maciej Romański [pseud.]
[Smoleński Władysław] W.S.

Jeżeli forma odmienna od właściwej nazwy autora jest w tytulu związana składniowo z tytułem, można ją tak podać w opisie, np.:

[Siemieński Lucjan]: Wieczory pod lipą czyli Historia narodu polskiego, opowiadana przez Grzegorza spod Raławic.

Jeśli nie zdołano ustalić właściwej nazwy autora, opisuje się dokument pod pseudonimem. Postępuje się w ten sposób także wówczas, gdy pseudonim jest bardziej znany od nazwy autora. Nazwisko można w takim przypadku wymienić po pseudonimie lub w adnotacji.

Przykład 14:

- a) **Korcak** Janusz [nazw.: Henryk Goldschmidt]:
Pedagogika żartobliwa. Rys. S[tanisław] Szymański.
Warszawa 1958 Państw. Zakł. Wydawn. Szkol.
8° ss. 72, nłb. 3.
- b) **Korcak** Janusz: Pedagogika żartobliwa. Rys.
S[tanisław] Szymański. Warszawa 1958 Państw.
Zakł. Wydawn. Szkol. 8° ss. 72, nłb. 3.
Nazwa autora: Henryk Goldschmidt.

W kryptonimie i kryptogramie zachowuje się kolejność liter i wszelkich znaków graficznych występujących w dokumencie, np.:

(-ter)
Dr med. J.Z.

Gdy nie można rozwiązać kryptonimu nasze przepisy polecają zaczynać opis od niego. Istnieje jednak projekt, by w takich przypadkach wysuwać raczej na czoło opisu tytuł dokumentu. Proponuje się, by zasada ta obowiązywała także w stosunku do dokumentów, których autorzy nazywają się jakimś imieniem pospolicym, tzw. appellativum, np. Ex-dziennikarz, Obywatel bezstronny itp.

Należy pamiętać o tym, by nazwę tego samego autora podawać zawsze w tej samej formie. Jeśli w ciągu swej działalności pisarskiej zmieniał on pseudonimy, wszystkie jego dzieła opiszemy pod nazwiskiem właściwym lub pod najbardziej znanym pseudonimem. W przypadku zmiany nazwiska do opisu wprowadzamy ostatnie nazwisko używane przez autora, podając obok nazwisko pierwotne:

[Rostowski Jakub] Jakub Rothfeld [nazw. pierw.]

C. TYTUŁ

Tytuł dokumentu cytuje się po nazwie autora i po dwukropku, bądź — w opisie wydawnictw anonimowych i prac zbiorowych — na początku opisu.

Tytuł rozpoczynający opis formułuje się nieco odmiennie niż zalecają to przepisy katalogowania alfabetycznego. Różnica polega przede wszystkim na tym, że w opisie bibliograficznym przytacza się wszystkie wyrazy tytułu nie zmieniając ich kolejności. Tak więc nie przenosi się na dalsze miejsce rodzajnika zaczynającego tytuł:

La Pologne d'aujourd'hui.

Jeśli tytuł stanowi imię i nazwisko, powtarzamy je bez żadnych zmian i przestawień:

Gustaw Morcinek. W 70-lecie urodzin.
Aleksander Puszkina 1799-1837.
Doc. dr Stefan Bagiński.

Liczby rozpoczynające tytuł wysunięty na czoło opisu wymagają rozwiązania słownego:

[Sto] 100 lat Gazowni w służbie społeczeństwa
miasta Bydgoszczy.

[Dziesięciolecie] X-lecie pracy Instytutu Hodowli
i Aklimatyzacji Roślin.

[Pierwszy] 1 Maj. Montaż słowno-muzyczny.

Jednakże w przypadku, gdy tytuł zaczyna się od liczebnika porządkowego określającego kolejność konferencji, zjazdów itp. należy postąpić

odmiennie. Najpraktyczniej jest wówczas liczebnik ten podać cyfrą rzymską niezależnie od tego, w jaki sposób był wyrażony w tytule dokumentu, ułatwia to bowiem późniejsze szeregowanie opisów:

- I Sesja Rady Naukowej dla Zagadnień Ziemi Odzyskanych...
- II Sesja Rady Naukowej dla Zagadnień Ziemi Odzyskanych...
- III Sesja Rady Naukowej dla Zagadnień Ziemi Odzyskanych...

Skróty rozpoczynające tytuł wysunięty na czoło opisu muszą być rozwiązane:

[Polska Partia Socjalistyczna] PPS-Lewica. 1906-1918.

Jednakże skróty powszechnie przyjęte i znane (np. Unesco) nie wymagają rozwiązania.

W opisie wydawnictw autorskich skróty rozwiązuje się tylko wtedy, gdy jest to niezbędne do zrozumienia opisu, liczby zostawia się bez zmian:

Kania A[niela]: ZSRR a granica na Odrze i Nysie Łużyckiej.

Dawidowicz Adam: PZZ [Polski Związek Zachodni] wobec zagadnień narodowościowych Śląska.

Wasilewski Jerzy: 36 mln ha nowych gruntów ornych w ZSRR.

Błędy w tytule sygnalizuje się wykrzyknikiem [!] po wyrazie z błędem.

Opis tytułu obejmuje również podtytuł oraz inne dodatki do tytułu. Poszczególne części tytułu rozdziela się kropkami:

Wiatraki. Almanach grupy poetyckiej.

Kossak Jerzy: W poszukiwaniu stylu epoki. Współczesne przemiany cywilizacyjno-techniczne a nowe formy w sztuce i architekturze.

Tobiasz Józef: Geografia gospodarcza Polski. Dla szkół przysposobienia rolniczego.

Jeśli wydawnictwo zawiera szereg prac danego autora, tytuły ich bezpieczniejsz będzie oddzielać np. średnikami:

Góral Roman: Polipy żołądka. Zagadnienie przemiany złośliwej; Badania przerzutów raka żołądka do węzłów chłonnych.

Niekiedy tytułatura podaje kilka różnie brzmiących tytułów w tym samym języku. Wówczas należy opisać dokument pod tytułem najpełniejszym. Jeżeli stwierdzimy istotne różnice pomiędzy wybranym przez nas tytułem a innymi tytułami, trzeba te tytuły przytoczyć, wska-

zując, gdzie się one znajdują w dokumencie. Jest to zwłaszcza ważne w przypadkach, gdy tytuł dokumentu stanowi początek opisu:

Piętnastolecie działalności Państwowego Ogniska
Plastycznego. [Na okł.:] Państwowe Ognisko Pla-
styczne w Radomiu 1945-1960.

Tytuł należy do najważniejszych elementów opisu. Dlatego też trzeba go potraktować w taki sposób, by mógł on jak najlepiej poinformować czytelnika o treści dokumentu.

Jeśli tytułatura zawiera kilka tytułów w różnych językach, na pierwsze miejsce wysuwa się tytuł w języku tekstu dokumentu. W ten sposób opis wskazuje od razu język publikacji. By ułatwić nie znającym danego języka zorientowanie się w treści dokumentu, przytacza się następnie wszystkie pozostałe tytuły:

Kostrzewski Józef: Związki Śląska z całością ziem
polskich w pradziejach. Svjazi Silezii v predistorii
s celost'ju pol'skich zemel'. The interconnections
between Silesia and the other Polish lands in the
prehistoric times. Les liens de la Silésie avec l'en-
semble des terres polonaises dans les temps préhisto-
riques. Schlesiens Bindungen an ganz Polen in vor-
geschichtlicher Zeit.

Z tych samych względów zaleca się po tytule w języku obcym, zwłaszcza mniej znanym, podać tłumaczenie na język polski:

Dienes András: Petöfi a szabadságharcban. [Pe-
töfi w walce o wolność].

W niektórych bibliografiach i przeglądach dokumentacyjnych tłumaczenie tytułu umieszczane bywa przed tytułem oryginału. Metoda ta budzi jednak zastrzeżenia: podanie na pierwszym miejscu tłumaczenia tytułu zaciemnia opis i nie informuje od razu, że jest to dokument w języku obcym. Jeśli chcemy zwrócić uwagę czytelnika przede wszystkim na tłumaczenie tytułu, możemy tłumaczenie to wyróżnić graficznie, np. wytłuszczyć.

Tytuły niejasne, nic nie mówiące, wymagają uzupełnienia bądź wyjaśnienia. Wyjaśnienie takie można zaczerpnąć z dokumentu lub sformułować samemu. Krótkie uzupełnienie tytułu najlepiej jest umieścić w opisie zasadniczym, wiążąc je składniowo z tytułem. Tutaj też należy podać określenie formy piśmienniczej, jeżeli może ono uczynić tytuł zrozumiałym:

Swiderska Alina: Mocarze. Powieść biograficzna
[o Ryszardzie Wagnerze].

Duninówna Helena: Odeszło — żyje. [Wspom-
nienia].

Niekiedy dostateczne objaśnienie tytułu można osiągnąć przez wymienienie nazwy instytucji, której dokument dotyczy, a która jest podana w tytulurowaniu jako instytucja sprawcza zwykle u góry karty tytułowej.

Przykład 15:

Deklaracja ideowa. — Statut. Stowarzyszenie Ateistów i Wolnomyślicieli. Warszawa 1958 16° ss. 19, nlb. 1.

Natomiast obszerniejsze wyjaśnienie należy przenieść do adnotacji. Powinno ono zwięźle wskazać temat publikacji, unikając wszelkich zbędnych zwrotów.

Przykład 16:

Bogusławski Stanisław: Narodziny myśli i mowy. Warszawa 1961 „Wiedza Powszechna” 16° ss. 202, nlb. 1, ilustr. Przekroje. O pochodzeniu człowieka.

Przykład 17:

Warneńska Monika: W cieniu „Katarzyny”. Katowice 1961 „Śląsk” 8° ss. 156, nlb. 4. Wspomnienia dotyczące Zagłębia Dąbrowskiego i związanej z nim literatury.

Dokumentowi opublikowanemu bez tytułu bibliograf sam nadaje tytuł. Sfingowany tytuł określa formę piśmienniczą (odezwa, bibliografia itp.) lub temat dokumentu. Norma przewiduje cytowanie po nim w cudzysłowie kilku początkowych wyrazów tekstu (incipit).

Przykład 18:

[Katalog wydawnictw z zakresu hodowli drobiu. Inc.:] „Polecamy uwadze następujące podręczniki...” [Warszawa 1931] 2° ss. nlb. 1. Administracja dwutygodnika „Drób Polski”. Centralny Komitet do Spraw Hodowli Drobiu w Polsce. Dod. bezpłatny do czas. „Drób Polski”.

Incipit można czasem pomijać w opisie wydawnictw autorskich, gdy nie jest on niezbędny do odnalezienia dokumentu.

Przykład 19:

Asnyk Adam: [Wybór poezji]. Oprac. graf.: Andrzej Heidrich. Warszawa 1961 „Czytelnik” 16° ss. 126, nlb. 2. Poeci Polscy.

Fingowanie tytułu jest niepotrzebne, gdy incipit wskazuje temat publikacji lub gdy adnotacja zapoznaje bliżej z jej treścią. W takich przypadkach cytowane początkowe wyrazy tekstu należy poprzedzić formułką [Inc.:].

Przykład 20:

[Inc.:] „**Podaje** się do wiadomości miejscowej ludności, iż z dn. 1 maja 1932 r. na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej obowiązuje nowa ustawa karna skarbowa...” [Warszawa 1932] Ministerstwo Skarbu 2° ss. nłb. 1.

Przykład 21:

[Inc.:] „**31 października** dziesiątki narodów Europy...” Warszawa 1931 2° ss. nłb. 1.

Wzwanie do składania oszczędności w Banku Spółdzielczym „Społem” w Warszawie.

Niekiedy charakter bibliografii wymaga w opisach przekładów cytowania tytułów oryginałów. Konieczność taka może zachodzić w bibliografiach retrospektywnych oraz w niektórych bibliografiach bieżących, np. w bibliografii literackiej. Tytuły oryginałów można wówczas podawać w adnotacji.

Przykład 22:

Alembert Jean le Rond d': Wstęp do Encyklopedii. Przekł. [z franc.]: Julia Hartwig. Oprac., wstęp i przyp.: Tadeusz Kotarbiński. [Warszawa] 1954 Państw. Wydawn. Nauk. 16° ss. XXI, nłb. 1, 188, nłb. 2, tab. 1, ilustr., bibliogr. poz. 14. Polska Akademia Nauk. Komitet Filozoficzny. Biblioteka Klasyków Filozofii.

Tyt. oryg.: Discours préliminaire de l'Encyclopédie.

Jeśli jednak bibliografia rejestruje dużą liczbę przekładów, dogodniej jest cytować tytuły oryginałów w opisach zasadniczych po tytułach przekładów. Należy wówczas zwrócić uwagę na odróżnienie od siebie obu tytułów, np. przez zastosowanie kursywy dla tytułu oryginału (jeśli jest to bibliografia wyłącznie wydawnictw zwartych), ujmowanie go w nawiasy ostrokatne itp.

Przykład 23:

Goethe [Johann Wolfgang]: Cierpienia młodego Wertera. *Die Leiden des jungen Werthers*. Przeł. [z niem.] Leopold Staff. Reprodukcyjne miedziorytów Daniela Chodowieckiego. Wyd. 2. Warszawa 1955 Państw. Inst. Wydawn. 16° ss. 166, nłb. 2, tabl. 10, ilustr.

Niekiedy przekładu dzieła dokonano nie na podstawie oryginału, ale z tłumaczenia na jakiś inny język. Należy wtedy wymienić zarówno tytuł oryginału jak i tytuł przekładu pośredniego. Poniższe przykłady wskazują odpowiednie rozwiązania przy przyjęciu zasady podawania tytułu oryginału w adnotacji (przykład 24a) i po tytule (przykład 24b).

Przykład 24:

- a) **Minnaert** M[arcel Gilles Jozef]: Światło i barwa w przyrodzie. Z ros. przeł. Włodzimierz Zonn. Warszawa 1961 Państw. Wydawn. Nauk. 8° ss. 477, nrb. 3, tabl. 16, ilustr., bibliogr. Biblioteka Problemów.
Tyt. oryg. holend.: Licht en kleur in het landschap.
Tyt. tłum. ros.: Svet i cvet v prirode.
- b) **Minnaert** M[arcel Gilles Jozef]: Światło i barwa w przyrodzie. *Licht en kleur in het landschap*. Z ros. przeł. Włodzimierz Zonn. Warszawa 1961 Państw. Wydawn. Nauk. 8° ss. 477, nrb. 3, tabl. 16, ilustr., bibliogr. Biblioteka Problemów.
Oryg. w jęz. holend. Tyt. tłum. ros.: Svet i cvet v prirode.

D. WSPÓŁPRACOWNICY

Norma opisu zasadniczego zaleca: „Nazwy współautorów, jeśli jest ich więcej niż trzech, oraz nazwy współpracowników należy wymienić po tytule dokumentu”. Realizacja tego zalecenia w praktyce okazuje się dosyć trudna i nasuwa wiele wątpliwości. Musi być ono wobec tego uzupełnione przez redaktorów bibliografii szeregiem dokładnych wyjaśnień i przepisów, co wymaga powzięcia kilku ważnych decyzji.

Pierwsza z nich dotyczy zagadnienia, jakie kategorie współpracowników powinny być uwzględnione w opisie. Dużo kłopotu nastroczają tu przede wszystkim wydawnictwa nowsze, które starają się podać nazwiska wszystkich osób biorących udział w ogłoszeniu drukiem dzieła, aż do redaktorów technicznych i korektorów. Opis bibliograficzny powinien wymienić tylko te kategorie współpracowników, o których wiadomość jest w danej bibliografii niezbędna. Odpadną tu więc przede wszystkim pracownicy techniczni instytucji, której nakładem książka się ukazała (redaktor z ramienia wydawnictwa, redaktor techniczny, korektor). Bez żadnej szkody pominąć także można nazwiska ilustratorów okładek i obwolūt, chyba że ten element jest ważny dla opracowywanej bibliografii (np. bibliografii książki artystycznej). Co do innych kategorii współpracowników decyzja już jest trudniejsza. Wydawałoby się,

że zawsze należy wymienić współautorów, autorów przedmów, wydawców i redaktorów naukowych, zastanowić się natomiast można nad uwzględnieniem ilustratorów, autorów zdjęć, układu graficznego itp. (o ile znów bibliografia nie interesuje się opracowaniem graficznym dokumentów). Ale i takie zalecenie może budzić wątpliwości. Czy rzeczywiście konieczne jest zawsze podawanie redaktora w dziele autorskim? Czy trzeba wymienić długą listę tłumaczy wierszy zawartych w tomie wyboru poezji?

I tu wyłania się drugie ważne pytanie: jak należy postępować w wypadku istnienia dużych zespołów współpracowników: autorów, tłumaczy, ilustratorów itp.? Czy cytować wszystkie nazwiska, co może niezmiernie powiększyć opis zasadniczy, a przez to uczynić go mniej przejrzystym, czy tylko kilku pierwszych z zaznaczeniem „i inni”? I ilu ich w tym wypadku podawać? Odpowiedź na te pytania zależy całkowicie od potrzeb bibliografii. Można przyjąć taką zasadę, jaką stosuje obecnie *Przewodnik Bibliograficzny*, który przy zespołach do trzech osób wymienia wszystkie nazwiska, zaś przy liczniejszych podaje tylko pierwsze, zastępując następne skrótem „i in.”¹². Można także traktować różnie poszczególne kategorie współpracowników, np. uwzględniać zawsze wszystkich współautorów, nie podawać zaś tłumaczy, ilustratorów itp. Można wreszcie przenieść nazwiska licznego zespołu współpracowników do adnotacji, by nie zaciemniać opisu zasadniczego. A oto trzy różne rozwiązania opisu tego samego dzieła:

Przykład 25:

- a) **Maupassant** Guy de: Nowele wybrane. Wybór i wstęp: Irena Szymańska. Tłum. [z franc.]: Róża Czekańska-Heymanowa, Jadwiga Dmochowska, Krystyna Dolatowska, Maria Feldmanowa, Adolf Sowiński. Warszawa 1955 „Czytelnik” 8° ss. 771, nłb. 1.
- b) **Maupassant** Guy de: Nowele wybrane. Wybór i wstęp: Irena Szymańska. Tłum. [z franc.] Róża Czekańska-Heymanowa i in. Warszawa 1955 „Czytelnik” 8° ss. 771, nłb. 1.
- c) **Maupassant** Guy de: Nowele wybrane. Wybór i wstęp: Irena Szymańska. Tłum. [z franc.]. Warszawa 1955 „Czytelnik” 8° ss. 771, nłb. 1.
Tłum.: Róża Czekańska-Heymanowa, Jadwiga Dmochowska, Krystyna Dolatowska, Maria Feldmanowa, Adolf Sowiński.

¹² Do 1959 r. opis w *Przewodniku Bibliograficznym* uwzględniał zespoły do pięciu osób w całości, gdy zespół przekraczał tę liczbę podawano trzy pierwsze nazwiska z zaznaczeniem „i in.”.

Bibliografia, dla której nazwiska tłumaczy są ważne (np. bibliografia literacka), wybierze rozwiązanie według przykładu c, natomiast gdy informacje o tej kategorii współpracowników nie są w danej bibliografii niezbędne, należy raczej zastosować rozwiązanie z przykładu b.

Norma przewiduje podawanie nazwisk współpracowników w adnotacji tylko w opisach prac zbiorowych, gdy poszczególnych autorów wraz z tytułami ich prac wymienia się w tzw. adnotacji zawartościowej. Takie postępowanie jest jednak i w innych przypadkach bardzo praktyczne. Wiadomości o współpracownikach podawane bywają w wydawnictwach przeważnie na obu stronach karty tytułowej, ale czasem trzeba po nie sięgnąć do przedmowy lub do spisu treści. Także nazwiska przedmówców nie zawsze bywają uwidocznione na karcie tytułowej i wypada ich szukać pod tekstem przedmowy. Wymienianie w opisie zasadniczym informacji o współpracownikach zaczerpniętych spoza karty tytułowej budzi sprzeciw wielu bibliografów. I rzeczywiście nie zawsze wygląda dobrze podana w ten sposób wzięta z przedmowy wiadomość o tym, że pewne rozdziały w dziele autorskim zostały opracowane przez kilka różnych osób. Przeniesienie jej do adnotacji wydaje się w tym wypadku rozwiązaniem najzupełniej właściwym: czytelnik jest poinformowany o współpracy wymienionych osób, a opis zyskuje na przejrzystości.

W poniższym przykładzie nazwiska osób opracowujących indeksy wymienione były poza tytułaturą, mianowicie przy indeksach. Jeśli podamy je w opisie zasadniczym, będzie on wyglądał jak w przykładzie 26a. Przeniesienie nazwisk współpracowników do adnotacji wpłynie korzystnie na przejrzystość opisu (przykład 26b).

Przykład 26:

- a) **Górski Karol, Biskup Marian:** Akta Stanów Prus Królewskich. Acta Statuum Terrarum Prussiae Regalis. Red. Ludwik Kolankowski. Wyd. ... Indeks osób i miejscowości zestawili: Irena Janosz-Biskupowa i M. Biskup, Indeks rzeczowy — K. Górski. T. 1: (1479-1488). Toruń 1955 Państw. Wydawn. Nauk. 8° ss. LXII, nlb. 2, 606, nlb. 1, Rez., Zsf. Towarzystwo Naukowe w Toruniu. Fontes 41.
- b) **Górski Karol, Biskup Marian:** Akta Stanów Prus Królewskich. Acta Statuum Terrarum Prussiae Regalis. Wyd. ... Red. Ludwik Kolankowski. T. 1: (1479-1488). Toruń 1955 Państw. Wydawn.

Nauk. 8° ss. LXII, nlb. 2, 606, nlb. 1, Rez., Zsf. Towarzystwo Naukowe w Toruniu. Fontes 41.

Indeks osób i miejscowości zestawili: Irena Janosz-Biskupowa i M. Biskup, Indeks rzeczowy — K. Górski.

Wymieniając współpracowników należy określić rodzaj ich udziału w opracowaniu dokumentu. Można określenie to powtórzyć zgodnie z tytułaturą lub uprościć. W obu wypadkach stosuje się skróty: opracował = oprac., tłumacz = tłum., wydał = wyd. itp. Nazwiska autorów, jeśli jest ich więcej niż trzech, cytuje się po tytule poprzedzając określeniem [Autorzy:]

Ambulatoryjne rozpoznawanie i leczenie chorób tarczycy. [Autorzy:] W[alenty] Hartwig, E[dward] Rużyło, A[lfred] Siciński, M[arian] Tulczyński.

Podane w tytułaturze określenia upraszczamy następująco:

w tytułaturze: Opracował, wstępem i komentarzem opatrzył Jerzy Łanowski.

w opisie: Oprac., wstęp i koment.: Jerzy Łanowski.

w tytułaturze: W przekładzie i z przedmową Juliana Hochfelda.

w opisie: Przekł. i przedm.: Julian Hochfeld.

Przy publikacjach obcojęzycznych, o ile to możliwe, daje się skróty odpowiednich określeń w języku tytułatury.

Nazwy współpracowników należy zasadniczo podawać według tych samych zasad, jakie obowiązują nazwę autorską, tzn. trzeba rozwiązywać pseudonimy, kryptonimy i kryptogramy, dawać pełne imiona, stosować pisownię ojczystego języka współpracownika itp. W praktyce jednak nie zawsze bibliografowie przestrzegają tych zaleceń, gdyż ustalenie właściwej formy nazw współpracowników jest bardzo kłopotliwe, zabiera dużo czasu, a jednocześnie nie jest niezbędne dla identyfikacji dokumentu. Należy tylko starać się o podawanie nazw współpracowników w pierwszym przypadku. Nie trzeba natomiast w nazwach tych wysuwać na pierwsze miejsce nazwisk, lecz cytować imiona i nazwisko w kolejności podanej w tytułaturze. Jeśli ta sama osoba występuje w opisie kilkakrotnie, pełne jej imię wymienia się tylko raz, dalej skracać je do inicjału (por. przykład 26).

E. SZCZEGÓŁY WYDAWNICZE

Oznaczenie wydania zawiera kolejną jego liczbę, uzupełnioną określeniami informującymi o stosunku jego tekstu do wydań poprzednich. Kolejną liczbę wydania podajemy zawsze cyframi arabskimi. To-

warzyszące jej określenia należy skracać (poprawione = popr., uzupełnione = uzup. itp.). Trzeba się przy tym liczyć z praktyką naszych instytucji wydawniczych, z których każda niestety liczybuje edycje wydanych przez siebie dzieł poczynając od pierwszej własnej. Przy tytułaturach obcojęzycznych także stosujemy skróty odpowiednich użytych w nich wyrażen (np. édition augmentée = éd. augm.). Niekiedy oznaczenie wydania ogranicza się tylko do jego określenia, np. wydanie krytyczne, fascimilowane lub tp., co cytujemy w odpowiednich skrótach.

Przy wyliczaniu części wydawniczych przyjmuje się skróty ich określeń podanych w dokumencie (Tom = T., volumen = vol. itp.). Kolejny numer części podaje się cyframi arabskimi bez względu na to, w jaki sposób został on oznaczony przez wydawców. Dalej wymienia się tytuł, ewentualnie autora i tytuł danej części oraz nazwy współpracowników, którzy wzięli udział w przygotowaniu tylko tej części do druku.

Przykład 27:

Konorski Bolesław: Podstawy elektrotechniki. Wyd. 2 uzup. T. 2: Prądy sinusoidalne. Warszawa 1961 Państw. Wydawn. Nauk. 8° ss. 428, rys., tab., bibliogr. poz. 23.

Przykład 28:

Zbiór statutów i regulaminów organizacji międzynarodowych. Red. Stanisław Hubert. T. 1: Paździor Bolesław, Sawicki Jerzy M., Sonnenfeld Renata: Organizacja Narodów Zjednoczonych. [Wybrali], oprac. i przygotowali do druku... Tłum. [z ang., franc. i ros.] Karol Wolfke. Warszawa 1961 8° ss. 517, nlb. 2. Polski Instytut Spraw Międzynarodowych. Biblioteka Zbioru Dokumentów, nr 19.

Powyższe przykłady zawierają opisy jednego tomu wydawnictwa wielotomowego. Opisując dzieła liczące wiele tomów uwzględnianych łącznie w danej bibliografii można postępować dwojako. Zgodnie z ustalonym porządkiem elementów opisu bibliograficznego można po tytule całości dzieła wyliczyć tomy kolejne wymieniając cechy, które są normalnie uwzględniane w tej części opisu (tytuł, współpracownicy), w adresie wydawniczym podać daty pierwszego i ostatniego tomu, zaś w opisie zewnętrznym objętość poszczególnych części.

Przykład 29:

Mickiewicz Adam: Dzieła. Wydanie narodowe. Teksty wydania oprac. staraniem Kom. red. pod przewodnictwem Leona Płoszewskiego. Przedm.: Julian Przyboś. T. 1: Wiersze. Oprac. Wacław Borowy i L. Płoszewski; T. 2: Powieści poetyckie. Objaśn.: Konrad Górski. Teksty oraz Uwagi o tekstach przygotował L. Płoszewski; T. 3: Utwory dramatyczne. Oprac. Stanisław Pigoń. Fragn. franc. przeł. Artur Górski; T. 4: Pan Tadeusz. Objaśn.: Julian Krzyżanowski. Tekst i Uwagi o tekście przygotował L. Płoszewski. [Warszawa] 1948 „Czytelnik” 8° ss. XVI, 519, nłb. 1, tabl. 1 + ss. 310, nłb. 2, tabl. 1 + ss. 489, nłb. 5, tabl. 1 + ss. 442, nłb. 2, tabl. 1. Na mocy uchwały Krajowej Rady Narodowej. Na zlec. Min. Kultury i Sztuki.

Ta metoda opisu może znaleźć zastosowanie jedynie w bibliografiach bieżących, gdyż jest wygodna tylko dla wydawnictwa o niewielkiej liczbie tomów. Przytoczony przykład jest charakterystyczny dla bibliografii bieżącej rejestrującej z wydawnictw wielotomowych jedynie części opublikowane w okresie czasu przez nią objętym, zawiera bowiem opis 4 tomów wydanych w 1948 r. wydawnictwa liczącego ogółem 16 tomów i zakończonego dopiero w 1955 r.

Jeżeli następny odcinek bibliografii bieżącej rejestruje dalsze tomy wydawnictwa, nie trzeba powtarzać w opisie szczegółowo informacji dotyczących całości dzieła już raz podanych. Wystarczy je ograniczyć do autora (nazwisko i inicjał imienia), tytułu bez dodatków, miejsca i roku wydania. Rejestrowane części wydawnicze opisujemy tak jak poprzednio. Opis taki uzupełniamy wskazaniem pozycji rejestrującej poprzednie części, podając rocznik bibliografii i numer pozycji.

Przykład 30:

Mickiewicz A.: Dzieła. T. 5: Pisma prozą. Cz. 1: Pisma filomatyczne, estetyczno-krytyczne, opowiadania. Objaśn.: Zofia Ciechanowska. Pisma franc. przeł. Artur Górski. Teksty i Uwagi o tekstach przygotował Leon Płoszewski; T. 6: Pisma prozą. Cz. 2: Księgi Narodu Polskiego i Pielgrzymstwa Polskiego; Pisma polityczne z lat 1832-1835. Oprac. L. Płoszewski. Pisma franc. przeł. A. Górski; T. 7: Pisma prozą. Cz. 3: Pisma historyczne; Wykłady lozańskie. Oprac. Jerzy

Kowalski i L. Płoszewski. Wykłady lozańskie zrekonstruował i przeł. J. Kowalski. Pisma historyczne franc. przeł. A. Górski. Dod. krytyczny oprac. L. Płoszewski. [Warszawa] 1950 ss. 456, tabl. 1 + ss. 259, nlb. 1, tabl. 1 + ss. 308, tabl. 1. (Por. 1948 poz. 527).

W opisie dzieł obejmujących dużą liczbę tomów praktyczniej jest zmienić porządek elementów opisu. Podanie wielu informacji o poszczególnych tomach w pierwszej części opisu wpłynęłoby ujemnie na jego czytelność i jasność, niełatwo byłoby również czytelnikowi zorientować się w objętości tomów. Lepiej jest więc w takim przypadku podać najpierw dane dotyczące całości wydawnictwa, a następnie wymienić jego kolejne części ze szczegółami tylko ich dotyczącymi. Opisuując dzieło w taki sposób należy podać po tytule ogólną liczbę tomów, zaś w adresie wydawniczym — daty wydania tomu pierwszego i ostatniego. Poinformuje to od razu czytelnika o objętości i aktualności dzieła i zwolni od szukania tych wiadomości w długim niejednokrotnie wyliczeniu poszczególnych części wydawniczych.

Przykład 31:

Mickiewicz Adam: Dzieła. Wydanie narodowe. Teksty wydania oprac. staraniem Kom. red. pod przewodnictwem Leona Płoszewskiego. Przedm.: Julian Przyboś. T. 1-16. [Warszawa] 1948-1955 „Czytelnik” 8°. Na mocy uchwały Krajowej Rady Narodowej. Na zlec. Min. Kultury i Sztuki.

T. 1: Wiersze. Oprac. Wacław Borowy i L. Płoszewski. 1948 ss. XVI, 519, nlb. 1, tabl. 1; T. 2: Powieści poetyckie. Objaśn.: Konrad Górski. Teksty oraz Uwagi o tekstach przygotował L. Płoszewski. 1948 ss. 310, nlb. 2, tabl. 1; T. 3: Utwory dramatyczne. Oprac. Stanisław Pi-goń. Fragm. franc. przeł. Artur Górski. 1948 ss. 489, nlb. 5, tabl. 1; T. 4: Pan Tadeusz. Objaśn.: Julian Krzyżanowski. Tekst i Uwagi o tekście przygotował L. Płoszewski. 1948 ss. 442, nlb. 2, tabl. 1; T. 5: Pisma prozą. Cz. 1: Pisma filomatyczne, estetyczno-krytyczne, opowiadania. Objaśn.: Zofia Ciechanowska. Pisma franc. przeł. A. Górski. Teksty i Uwagi o tekstach przygotował L. Płoszewski. 1950 ss. 456, tabl. 1; ...

Układ graficzny powyższego przykładu jest sprzeczny z normą opisu, która zaleca wymieniać kolejne części bezpośrednio po danych dotyczących całego wydawnictwa. Wydaje się jednak, że podanie wiadomości o tych częściach od nowego wiersza czyni opis bardziej przejrzystym.

Opisy poszczególnych części można oddzielać średnikiem lub kropką i kreską.

Niekiedy wystarcza skrócony opis wydawnictwa wielotomowego. Ograniczamy się w nim do pierwszej części opisu, dotyczącej całości wydawnictwa, pomijając indywidualne cechy poszczególnych tomów. Metodę taką stosuje się zwłaszcza przy opisie dzieł wielotomowych o charakterze encyklopedycznym.

Przykład 32:

Mickiewicz Adam: Dzieła. Wydanie narodowe.
T. 1-16. [Warszawa] 1948-1955 „Czytelnik” 8°.

Przykład 33:

Encyklopedia nauk politycznych. (Zagadnienia społeczne, polityczne i gospodarcze). T. 1-4. Warszawa 1936-1939 Inst. Społeczny; „Biblioteka Polska” 4°.

Wydawnictwo nieukończone. Ostatnie hasło: Polska.

Adres wydawniczy obejmuje miejsce, rok wydania oraz nazwę instytucji wydawniczej. Składniki te wymienia się nie oddzielając ich od siebie żadnymi znakami przestankowymi.

Nazwę miejsca wydania podaje się w pierwszym przypadku w języku tytulatury. Przy językach łacińskim i nowogreckim przepisy katalogowania alfabetycznego zalecają zachowanie formy użytej na karcie tytułowej, np. Romae⁴³.

Jeśli tytulatura zawiera kilka miejsc wydania, należy wybrać z nich to, gdzie się mieści centrala wydawnictwa, nakładem którego publikacja się ukazała. Gdy nie można tego ustalić, wymienia się miejsce wydania wysunięte w tytulaturze na pierwszy plan lub wyróżnione graficznie. Niekiedy jednak uzasadnione bywa cytowanie kilku miejsc wydania uwidocznionych w tytulaturze, np. gdy publikacja została wydana przez kilka instytucji wydawniczych mających siedziby w różnych miastach (szczególnie często zdarza się to w wydawnictwach anglosaskich). W takim przypadku siedzibę pierwszej instytucji wydawniczej wymienimy przed rokiem wydania, zaś siedziby następnych instytucji po ich nazwach:

Berlin 1958 Beuth-Vertrieb GMBH; British Standards
Institution, London

⁴³ Podobnie *Przepisy* polecają zachowanie formy występującej w tytulaturze w opisie druków w językach słowiańskich z wyjątkiem polskiego. Zasada ta nie jest obecnie przestrzegana, co wskazuje na konieczność rewizji całego tego punktu.

W wypadku nieznaledzenia w dokumencie informacji o miejscu jego wydania i niemożności ustalenia go przez bibliografa norma przewiduje podawanie miejsca druku. Można także przyjąć zasadę zaznaczania braku miejsca wydania skrótem: B.m. (bez nawiasów).

Rok wydania wymienia się zawsze cyframi arabskimi, bez względu na to, w jaki sposób został on wyrażony w tytulaturze. Nie trzeba przy tym zaznaczać, że dokonano tu zmiany, zastępując sformułowanie słowne lub cyfry rzymskie cyframi arabskimi. Dopuszczalne jest podawanie tylko dwóch ostatnich cyfr daty rocznej. Jeśli stwierdzimy, że tytułatura podaje rok wydania nieściśle, należy informację tę sprostować. Wymienia się wówczas obie daty roczne: podaną w dokumencie i rzeczywistą, np. 1904 [druk 1903] — gdy bibliograf sam ustali właściwą datę wydania, bądź 1950 druk 1951 — gdy jest ona wymieniona w dokumencie (najczęściej w metryce wydawniczej). Gdy dokument w ogóle nie podaje roku wydania, trzeba go choć w przybliżeniu ustalić. Ustaloną datę roczną ujmuje się w nawiasy prostokątne, datę przybliżoną uzupełnia się objaśnieniami, np.: [po 1944], [przed 1939], [ok. 1900].

Po roku wydania wymienia się nazwę instytucji wydawniczej. Staramy się ująć ją jak najkrócej, uwzględniając tylko istotne jej części. Np. z nazwy: Wiedza Powszechna — Wydawnictwo Popularno-Naukowe wystarczy podać jedynie część: Wiedza Powszechna. Z zasady opuszczamy takie wyrażenia jak: księgarnia, wydawnictwo itp. chyba, że stanowią one istotne składniki nazwy. Np. nazwę Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej trzeba podać w całości, ale zamiast: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk wystarczy tylko nazwa tego towarzystwa. Poszczególne wyrazy w nazwie instytucji wydawniczej można skracać, dbając jednak o czytelność i zrozumiałość skrótów. Jeśli nazwa ta zawiera imię i nazwisko nakładcy, podajemy tylko inicjał imienia. Opuszczamy z zasady wyrazy: nakładem, staraniem itp. z wyjątkiem wypadków, gdy są one niezbędne do zrozumienia całości opisu. Jeśli druk został opublikowany nakładem autora, podajemy w miejscu nakładcy: „autor” lub „nakł. autora”.

Gdy tytułatura wymienia kilka instytucji wydawniczych, w opisie można się ograniczyć do podania tylko jednej (tej, której nazwa jest wysunięta na pierwsze miejsce lub wyróżniona graficznie) lub powtórzyć wszystkie. Wybór utrudniają niejednokrotnie takie sformułowania tytułatury jak np.: Na zlec. RSW „Prasa” wyd. „Czytelnik”, które najprościej jest przejąć w całości.

Dla dokumentów z XIX wieku w braku nazwy instytucji wydawni-

czej można przewidzieć w bibliografii wymienianie drukarni. Obowiązują tu takie same zasady uwzględniania tylko istotnych części jej nazwy i skracania, jak przy podawaniu nazwy instytucji wydawniczej. Należy jedynie dbać o to, by nie była ona wzięta za nazwę instytucji wydawniczej i poprzedzać ją formułką [druk]:

Warszawa 1884 [druk] J. Berger

U góry karty tytułowej ponad tytułem znajdujemy często nazwę instytucji sprawczej, tj. instytucji naukowej, urzędowej lub społecznej patronującej danemu wydawnictwu. Nazwę tę należy podać po tytule, jeśli jest ona konieczna do jego wyjaśnienia (por. przykład 15), bądź po opisie zewnętrznym dokumentu. W tym drugim przypadku można skracać poszczególne wyrazy wchodzące w skład nazwy, dbając jednak o zrozumiałość i czytelność skrótów. Niekiedy instytucja sprawcza jest równocześnie instytucją wydawniczą. Karta tytułowa wymienia ją wtedy dwukrotnie, ale w opisie podamy jej nazwę tylko raz — po opisie zewnętrznym.

Nazwę wydawnictwa seryjnego lub zbiorowego, którego część stanowi opisywana książka, przenosi się na koniec opisu zasadniczego. Podobnie jak wyżej, stosujemy i tu skróty zrozumiałe i czytelne. W przypadku częstego występowania w bibliografii nazw tych samych wydawnictw zbiorowych i seryjnych ustalenie skrótów można oprzeć na zasadach podanych przez normę skrótów tytułów czasopism. Po nazwie wymienia się kolejny numer, którym oznaczono opisywany dokument w obrębie serii czy wydawnictwa zbiorowego, skracając określenia użyte w tytulaturze (zeszyt = z., tom = t. itp.) lub pomijając je, zależnie od uprzedniego postanowienia redaktorów bibliografii. Podobnie ustalić należy zawczasu, czy i jakimi znakami oddzielać się będzie ów kolejny numer od nazwy serii. Nie jest to sprawa istotna: równie dobrze można tu dać kropkę, przecinek lub pominąć wszelkie znaki:

Ann. UMCS Sect. E. Vol. VIII, 8.

Popularna Biblioteczka Sportowa, t. 8.

Bibliot. zawod. Geol. Metody Pracy 15.

Na karcie tytułowej ponad tytułem podawane bywają także napisy informujące, z jakiej okazji ukazało się dane wydawnictwo, np.: Na dziesięciolecie ZWM. Można je umieszczać po opisie zewnętrznym, przenosić do adnotacji, a nawet pomijać, jeśli nie objaśniają bliżej tytułu lub charakteru dzieła.

F. OPIS ZEWNĘTRZNY

Wymienia się w nim format, objętość, tj. liczbę stron i dodatki graficzne, inne dodatki do tekstu oraz technikę wykonania dokumentu.

Format oznacza się mechanicznie według wysokości grzbietu ustalonymi symbolami:

- 16° — do 20 cm
- 8° — powyżej 20 do 25 cm
- 4° — powyżej 25 do 35 cm
- 2° — powyżej 35 cm.

Także w tych przypadkach, gdy szerokość woluminu przewyższa jego wysokość, o formacie decyduje wysokość grzbietu. Dodajemy jednak wtedy do symbolu skrót „podł.”, np. 8° podł.

Dopuszcza się podawanie formatu znormalizowanego według normy PN-55/P-02001 (np. A4, B5) lub nawet w centymetrach (wysokość i szerokość woluminu, np. 20,5×17 cm lub tylko jego wysokość), co jest jednak najmniej zalecane.

Objętość podaje się stosując oznaczenia występujące w druku. Odnosi się to zarówno do sposobu liczenia stron, kart czy też szpał, jak i przejmowania cyfr (wraz z ich szczególnymi znakami) użytych do ich numerowania. Stosuje się skróty: ss., k., szp., nlb.

Liczby stron należy wymienić w takiej kolejności, w jakiej występują w dokumencie. Można się ograniczyć do podania tylko stron liczbowanych lub uwzględniać również nieliczbowane. W tym drugim przypadku liczyć należy wszystkie strony od pierwszej zadrukowanej do ostatniej zadrukowanej. Pominąć można jedynie ostatnie strony numerowane zawierające ogłoszenia, reklamy itp. Gdy cały druk nie posiada paginacji, podajemy ogólną liczbę kart zaznaczając, iż są one nieliczbowane, np. k. nlb. 30.

Poszczególne składniki paginacji oddziela się przecinkami. Opisując dokumenty składające się z kilku części wydawniczych o odrębnie liczbowanych stronach (np. wydawnictwa wielotomowe) oznaczenia ich objętości łączy się znakiem +, np.:

ss. 314 + 360

ss. XIII, nlb. 1, 314, tabl. 6, ilustr. + ss. VI, 360, tabl. 4, ilustr.

Poszczególne zeszyty wydawnictw zbiorowych posiadają niekiedy podwójne liczbowanie: własne, w obrębie zeszytu, oraz w obrębie tomu wydawnictwa. Jeśli przyjmie się metodę cytowania obu paginacji, dru-

gą z nich wymienimy po nazwie wydawnictwa zbiorowego, w skład którego wchodzi opisywana publikacja i jej kolejnym numerze w obrębie tego wydawnictwa.

Przykład 34:

Polska bibliografia osobowa 1944-1955. Oprac.:
Wanda Piusińska, Krystyna Ramlau, Elżbieta Słodkowska, Janina Wilgat. Warszawa 1956 Biblioteka Narodowa, Instytut Bibliograficzny 8° ss. (31), nlb. 1, bibliogr. poz. 26. Biuletyn Instytutu Bibliograficznego t. 5 nr 2 s. 45-76.

Krytyczna analiza wybranych bibliografii osobowych.

Po liczbie stron należy wymienić dodatki umieszczone na oddzielnych kartach (jak np. ryciny, fotografie, tabele statystyczne, mapy i plany) nie objęte ogólnym liczbowaniem. Nie uwzględnia się ich liczb porządkowych, bibliograf sam je liczy i podaje ich ogólną liczbę. Bierze się przy tym pod uwagę liczbę stron zajętych przez te dodatki: kilka ilustracji umieszczonych na jednej stronie liczy się za jedną tablicę, jako dwie tablice traktujemy kartę z ilustracjami po obu stronach. Tablicę wydrukowaną na dwu sąsiednich stronach za pomocą jednej kliszy traktuje się jako całość. Podaje się ogólną liczbę poszczególnych rodzajów dodatków ze skrótem odpowiedniego określenia, np. tabl. 3, tab. 6, map 10, pl. 6.

Jeśli ilustracje, rysunki, mapy zostały umieszczone na stronach objętych ogólnym liczbowaniem tekstu, sygnalizujemy ich istnienie tylko przez wymienienie odpowiednich skrótów (rys., ilustr., mapy, pl., tab.).

Istnienie bibliografii załącznikowej zaznacza się skrótem: „bibliogr.” bez względu na jej własny tytuł. Dla zorientowania czytelnika o jej objętości należy podać strony wydawnictwa zajęte przez nią (np. bibliogr. s. 52-57) bądź liczbę pozycji w niej zarejestrowanych (np. bibliogr. poz. 20). Jeżeli jednak bibliografia zamieszczona jest na różnych stronach danego wydawnictwa, np. po poszczególnych jego rozdziałach, podaje się tylko skrót „bibliogr.” (por. przykład 24).

Dla użytkowników nie znających języka publikacji ważna jest informacja o istnieniu streszczeń obcojęzycznych. Streszczenia te określa się zawsze skrótami odpowiednich wyrazów w języku streszczenia (Rés. = Résumé, Zsf. = Zusammenfassung, Sum. = Summary, Rez. = Rezjume itp.), nie uwzględniając ich własnych tytułów.

Wymienione dodatki do tekstu zasadniczego należy w opisie podać w następującej kolejności: dodatki poza paginacją ogólną, dodatki objęte

paginacją ogólną, bibliografie, streszczenia obcojęzyczne. Przestrzeganie jakiegoś porządku w obrębie poszczególnych grup nie jest już rzeczą istotną, choć można i tu ustalić, że np. streszczenia będzie się wyliczało w takiej kolejności, w jakiej występują w dokumencie:

ss. nlb. 2, XI, nlb. 1, 356, tab. 3, tabl. 5, ilustr., bibliogr. poz. 57, Rés., Sum., Zsf.

Jeśli errata umieszczona jest na osobnej luźnej wkładce, zaznaczamy ją skrótem: „err.”.

Wiadomości o technice wykonania dokumentu podajemy tylko wówczas, gdy jest to maszynopis powielany. Określamy ją skrótem: „powiel.”, umieszczonym na końcu opisu zewnętrznego.

G. ADNOTACJE

Opis zasadniczy musi być niekiedy uzupełniony adnotacją zawierającą dodatkowe informacje o dokumencie. Może to być adnotacja księgoznawcza lub treściowa.

W adnotacji księgoznawczej podaje się wiadomości o załugujących na podkreślenie materialnych cechach dokumentu, np. o jego papierze, druku, ilustracjach czy oprawie. Także do adnotacji przenosi się bardziej szczegółowe wyjaśnienia dotyczące cech wydawniczych dokumentu: autorstwa, tytułu, miejsca lub daty wydania, instytucji wydawniczej czy drukarza. Np. w przypadku, gdy tytułatura podaje błędną formę nazwy autora, w opisie zasadniczym zamieścimy tylko formę prawidłową, informację o błędzie przenosząc do adnotacji. W adnotacjach podaje się także wiadomości dotyczące tytułu oryginału (s. 95) i nazw współpracowników (s. 98). W razie potrzeby adnotacja wskazuje formę piśmienniczą dokumentu, język lub pisownię. Najczęściej jednak zachodzi konieczność przedstawienia w adnotacji księgoznawczej związków bibliograficznych opisywanego dokumentu z innymi dokumentami. Wymienimy w niej dzieła, które wywarły wpływ na powstanie danego dokumentu, dyskusje, polemiki, recenzje, których jest on przedmiotem itp. (por. s. 128—130). Adnotacja księgoznawcza może wreszcie dotyczyć przeznaczenia czytelniczego publikacji wyrażonego słownie bądź symbolem, jak np. w wydawnictwie pt. *Książka w bibliotece* (Warszawa 1934).

Adnotacje treściowe charakteryzują treść dokumentu. Tekst adnotacji może bibliograf przejąć z dokumentu lub sformułować na podstawie analizy jego treści. Należy zawsze dbać o jasność a zarazem zwięzłość adnotacji, nie powtarzać tytułu i unikać zbędnych wyrażań takich, jak np.: „Dzieło zawiera...”, „Autor przedstawia...” itp.

Rozróżniamy następujące typy adnotacji treściowych: adnotację wyjaśniającą, adnotację zawartościową, analizę wskazującą i analizę omawiającą. Wybór jednego z tych typów zależy od rodzaju i zadań bibliografii. W bibliografiach rejestracyjnych stosuje się adnotację wyjaśniającą i zawartościową.

Adnotacja wyjaśniająca jest najprostszym typem adnotacji treściowej, podaje ona krótkie objaśnienie tytułu niejasnego lub tytułu o znaczeniu przenośnym przez wskazanie tematu publikacji (por. s. 94).

W adnotacji zawartościowej podaje się pełny lub częściowy spis treści dokumentu. W kolejności występującej w dokumencie wymienia się autorów i tytuły zawartych w nim utworów lub rozdziałów. Jeśli tytuły utworów i rozdziałów są niejasne, nie dość zrozumiałe, wymagają i tutaj dodatkowego wyjaśnienia (por. przykład 46). Jeżeli wymieniamy całą zawartość dzieła, poprzedzamy ją słowem „Treść”; gdy bibliografię interesują tylko niektóre rozdziały lub utwory danego wydawnictwa, adnotację zaczynamy od formułki „Z treści”.

Przykład 35:

- a) **Antybiotyki i sulfonamidy.** (Wykłady kliniczne). Warszawa 1949 Zakł. Ubezpie. Społ. 8° ss. 133, nlb. 1, bibliogr. s. 48, 84-85. Dod. do „Wiadomości Lekarskich” nr 1.

Treść: Kunicki Ryszard: Słowo wstępne. — Hołobut Wiesław: O mechanizmie działania sulfonamidów i antybiotyków. — Stolzman Zdzisław: Biochemia antybiotyków. — Roguski Jan: Środki bakteriostatyczne w leczeniu chorób wewnętrznych. — Szczeklik Edward: Sulfonamidy, penicylina i streptomycyna w leczeniu chorób wewnętrznych. — Goldschmied Aleksander: Zasady leczenia penicyliną chorób wewnętrznych. — Jonscher Karol: Antybiotyki w pediatrii. — Herman Eugeniusz: Antybiotyki w chorobach nerwowych. — Zaorski Jan: Penicylina w ambulatorium chirurgicznym. — Jasieński Jerzy: Antybiotyki w chirurgii. — Drews Roman: Rola antybiotyków w chirurgii. — Krzysztoporski Stanisław: Antybiotyki w położnictwie i ginekologii. — Gromadzki Henryk: O antybiotykach w położnictwie i ginekologii. — Jankowski Wiktor: Antybiotyki w otolaryngologii. — Zakrzewski Aleksander: Rola antybiotyków w otolaryngologii. — Melanowski Władysław: Antybiotyki w okulistyce. — Krwawicz Tadeusz: Penicylina w leczeniu chorób oczu.

- b) **Antybiotyki i sulfonamidy...**

Z treści: Roguski Jan: Środki bakteriostatyczne w leczeniu chorób wewnętrznych. — Szczeklik Edward: Sulfonamidy, penicylina i streptomycyna w leczeniu chorób wewnętrznych. — Goldschmied Aleksander: Zasady leczenia penicyliną chorób wewnętrznych.

W bibliografiach analitycznych i przeglądach dokumentacyjnych stosuje się analizy wskazujące i omawiające. Jeśli tytuł nie precyzuje

jasno tematu publikacji, należy to zrobić w pierwszym zdaniu analizy. Analiza uwzględnia tylko aspekty danej pracy obchodzące opracowywaną bibliografię, tzn. że analiza tego samego dzieła sporządzona dla dwóch bibliografii różniących się zakresem może brzmieć różnie.

Analiza wskazująca podaje tematykę lub główne tezy autora. Jeśli temat jest dostatecznie jasno sformułowany w tytule dokumentu, należy ograniczyć się do omówienia ujęcia. Analiza może także wskazać, co nowego wnosi *dana* praca.

Przykład 36:

Pajestka Józef: Zatrudnienie i inwestycje a wzrost gospodarczy. (Studium teoretyczne zależności rozwojowych i analiza statystyczno-ekonomiczna dla Polski Ludowej). Warszawa 1961 Państw. Wydawn. Nauk. 16° ss. 148, nlb. 4, tab., wykry., bibliogr. s. 147-149.

Próba zbadania związków ilościowych między zatrudnieniem i inwestycjami a wzrostem produkcji w ujęciu makroekonomicznym w Polsce w latach 1949-60. Przyjęta dwuczynnikowa formuła matematyczna tej zależności i jej sprawdzenie na materiale statystycznym¹⁶.

Analiza omawiająca (streszczenie dokumentacyjne) podaje szczegółową problematykę, przedstawiając zarówno tok wywodów autora jak i ostateczne wnioski.

Przykład 37:

Gubiński Arnold: Zabójstwo pod wpływem silnego wzruszenia. Red. i przedm.: Jerzy Sawicki. Warszawa 1961 Państw. Wydawn. Nauk. 16° ss. 134, nlb. 2.

Praca poświęcona problemowi definicji pojęcia silnego wzruszenia. Omówiono liczne wypowiedzi specjalistów na ten temat i przytoczono przykłady ujęcia tego trudnego problemu w kodeksach poszczególnych państw europejskich. Interesujący jest postulat radykalnej zmiany obowiązujących obecnie norm prawnych w kierunku uwzględnienia stanu silnego wzruszenia sprawcy w chwili popełnienia czynu, wyłącznie w powiązaniu z oceną przyczyny tego stanu. Stwierdzenie powodu, który wywołał stan silnego wzruszenia, proponuje autor pozostać sądowi poprzez ustalenie szerokiego elastycznego kryterium „usprawiedliwionego” silnego wzruszenia. Pozwała to na nieskrępowane uwzględnienie całokształtu okoliczności warunkujących stan psychiki sprawcy. Autor

¹⁶ Przykład z *Przeglądu Bibliograficznego Piśmiennictwa Ekonomicznego* 1961 z. 4 poz. 3221.

zakłada, że ocena tych okoliczności oparta będzie na założeniach etyki socjalistycznej. Chcąc jednak zapobiec ewentualnym wahaniom praktyki sądowej proponuje wprowadzić pewne ograniczenia w swobodzie oceny tych okoliczności, a mianowicie warunek nagłości wybuchu afektowego. Pozwoli to na wyeliminowanie poza ramy uprzywilejowania zabójstwa z premedytacją. Wiele uwagi poświęcono stanom podniecenia wywołanego nadużyciem alkoholu, sugerując traktowanie zamroczenia alkoholem jako okoliczności łagodzącej jedynie w wypadkach wyjątkowych⁴⁵.

W praktyce łączy się różne typy adnotacji. I tak adnotacja treściowa może zawierać elementy adnotacji księgoznawczych, wskazując np. przeznaczenie czytelnicze danej publikacji, kompozycję dokumentu (ważne to zwłaszcza dla bibliografii zalecających), typ opracowania: np. monografia, zarys historyczny itp. Można także łączyć elementy różnych typów adnotacji treściowych.

Zarówno w adnotacji księgoznawczej jak i treściowej bibliograf może ograniczyć się do zreferowania omawianych cech wydawniczych czy piśmienniczych dokumentu lub zająć wobec nich stanowisko oceniające.

Adnotację sporządza się w języku, w jakim jest redagowana bibliografia. Adnotacje zawartościowe można dawać w języku dokumentu. Tekst słowny analizy uzupełnia się w razie potrzeby rysunkami, wykresami itp.

Adnotację umieszcza się po opisie zasadniczym. Gdy jest to opis wydawnictwa lub utworu zaczyna się ją od nowego wiersza z wcięciem. Jeśli prócz adnotacji treściowej daje się opisy recenzji i polemik, cytuje się je od nowego wiersza z wcięciem (por. przykład 75).

H. INNE ELEMENTY OPISU

W niektórych bibliografiach specjalnych opis zawiera nadto inne dodatkowe elementy. Np. w bibliografiach z zakresu nauk przyrodniczych, matematycznych i technicznych wymienia się nazwę instytucji naukowej, na terenie której powstała dana praca, dla określenia kierunku (szkoły) reprezentowanego przez autora:

Kostecki Jan (Instytut Geologiczny): Gliny ceramiczne i ogniotrwałe w Polsce.

Innym dodatkowym elementem opisu są spotykane stosunkowo często sigla bibliotek a nawet sygnatury, np. w *Bibliografii scalonych spisów zawartości czasopism Cz. Gutrego* (Wrocław 1953), w *Mate-*

⁴⁵ Adnotacja przejęta z pewnymi zmianami z *Nowych Książek* 1962 nr 3 s. 177.

riatach do bibliografii polskiego ruchu robotniczego (1918—1939) Ż. Kormanowej (T. 1: *Druki zwarte*. Warszawa 1960). Ułatwiają one czytelnikowi dotarcie do druków trudno dostępnych. Jednocześnie nadają niekiedy bibliografii charakter katalogu, jak np. w przypadku *Polskiej Bibliografii Lekarskiej* S. Konopki wykazującej sygnatury Głównej Biblioteki Lekarskiej.

W celu umożliwienia dotarcia do cimeliów można także podać w adnotacji informację o z mikrofilmowaniu danego dokumentu z równoczesnym wskazaniem miejsca przechowania mikrofilmu, np.

Mikrofilm w Bibliot. Narodowej w Warszawie.

3. OPIS WYDAWNICTW CIĄGLYCH

A. OPIS WYDAWNICTW SERYJNYCH I ZBIOROWYCH

Na opis wydawnictw seryjnych i zbiorowych składają się następujące elementy:

tytuł z dodatkami,
nazwa instytucji sprawczej (gdy nie wymieniona w tytule),
nazwa wydawcy naukowego lub redaktora,
sumaryczne wyliczenie części wydawniczych,
adres wydawniczy,
opis zewnętrzny: format, technika wykonania,
adnotacje: wymienienie części lub utworów,
inne adnotacje.

Należy zwrócić uwagę na podobieństwo opisu wydawnictw seryjnych i zbiorowych do opisu wydawnictw zwartych wielotomowych: w obu wypadkach w pierwszej części opisu podamy dane dotyczące całości wydawnictwa, by następnie wyliczyć jego części z ich cechami indywidualnymi. Stopień szczegółowości opisu części zależy od potrzeb bibliografii. Jeśli części te są również wymienione w bibliografii indywidualnie, w zbiorowym ich opisie możemy ograniczyć się do podania autora (nazwisko i inicjał imienia) i tytułu (przykład 39). W przeciwnym wypadku lepiej jest opisać je dokładniej, cytując dodatki do tytułu, współpracowników, rok wydania (jeśli wydawnictwo wychodziło przez szereg lat) i objętość (przykład 40).

Przykład 39:

Biblioteka Pisarzy Polskich i Obcych. [T.] 1-3.
Warszawa 1947 „Książka” 16°.

1. Rej M.: Wybór pism. — 2. Mickiewicz A.: Dziady.
Cz. 1, 2, 4, 3; Ustęp. — 3. Mickiewicz A.: Ballady i romanse.

Przykład 40:

Biuletyn Instytutu Bibliograficznego. Red.: Maria Dembowska, Helena Hleb-Koszańska, Henryk Sawoniak. T. 5 nr 1-4. Warszawa 1956-1957 Biblioteka Narodowa 16° ss. nlb. 2, 325, nlb. 1.

Nr 1. Łasiewicka Alina: Wykaz bieżących bibliografii specjalnych w Polsce (stan 1955 r.). 1956 ss. 43, nlb. 1. — Nr 2. Polska bibliografia osobowa 1944-1955. Oprac.: Wanda Piusińska, Krystyna Ramlau, Elżbieta Słodkowska, Janina Wilgat. 1956 ss. (31), nlb. 1, bibliogr. poz. 26. — Nr 3. Czerniatowicz Janina, Gruszecka Janina: Centralne katalogi. 1957 ss. (142), nlb. 4, bibliogr. poz. 122, Rés. — Nr 4. Kaczanowska Jadwiga: Wykaz polskich bibliografii retrospektywnych nie wydanych drukiem, planowanych, opracowywanych i ukończonych (stan 1957 r.). 1957 ss. (103), nlb. 1.

Specjalne trudności sprawia opis zeszytów naukowych publikowanych przez niektóre wyższe uczelnie. Wszystkie części tych wydawnictw są kolejno numerowane, wyróżnia się jednak wśród nich serie o własnych tytułach i odrębnym liczbowaniu zeszytów. W opisie serii należy zawsze na pierwsze miejsce wysuwać tytuł ogólny wydawnictwa.

Przykład 41:

Zeszyty Naukowe Politechniki Łódzkiej. Red. Edmund Trepka. Nr 5, 16. Chemia Spożywcza. Red. Stanisław Masior. Z. 1-2. Łódź 1955-1957 Państw. Wydawn. Nauk. 8°.

Z. 1. Jakubowska Jadwiga, Nowakowska Anna: Badania mikrobiologiczne w zakładach przemysłu lniankiego. — Zagrodzki Stanisław, Wysocki Stanisław: Badania nad usuwaniem aldehydu octowego i etanolu z roztworów jako przyczynek do produkcji gliceryny fermentacyjnej. — Masior S., Rosenberg Karol, Kukla Zdzisław: Trójkadziowa, ciągła fermentacja melasu. — Masior S., Kruszyński Henryk: Otrzymywanie krajowej masy filtracyjnej piwowarskiej z produktów odpadkowych. — Witkowska Stanisława, Witek Tadeusz: Z badań nad reakcją między jodem a dwutlenkiem siarki. Wykrycie kompleksu HJ SO₂. — Dział informacyjny. 1955 ss. 88, tabl. 1, ilustr., tab., bibliogr., Streszcz., Rez., Rés., Sum., Zsf.; Z. 2. Michalski Henryk, Strumiłło Czesław, Szapiro Salomon: Metoda...

B. OPIS CZASOPISM

Bibliografie bieżące rejestrują najczęściej jeden lub kilka zeszytów czasopisma, które ukazały się w odcinku czasu objętym przez bibliografię. Natomiast w bibliografiach retrospektywnych zachodzi konieczność opisywania wielu roczników tego samego czasopisma.

Za najbardziej charakterystyczne cechy wydawnictw periodycznych uważamy: tytuł, określenie częstotliwości, instytucję sprawczą i redakcję. W wielu przypadkach częstotliwość i instytucja sprawcza wymienione są w tytule, np.:

Miesięcznik Instrukcyjny Związku Młodzieży Polskiej

lub w dodatkach do niego, np.:

Ekonomista. Kwartalnik poświęcony nauce i potrzebom życia. Organ Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego.

Gdy informacji tych nie ma w tytulaturze, bibliograf sam musi je określić. Częstotliwość oznacza się na podstawie dat wydania kolejnych numerów i podaje w języku polskim w skrótach (dziennik, miesięcznik, dwumiesięcznik, kwartalnik, półrocznik, rocznik).

Wątpliwości może budzić sprawa podawania nazw wydawców naukowych lub redaktorów. Podobnie jak i w wypadku współpracowników w wydawnictwach zwartych należy tu z góry ustalić, czy będzie się wymieniało wszystkich członków komitetu redakcyjnego, czy też wprowadzi się ograniczenie ich liczby (tylko redaktor naczelny, redaktor naczelny i pierwsi trzej członkowie komitetu redakcyjnego itp.).

Adres wydawniczy ograniczamy w opisie czasopisma do miejsca i daty wydania. Format i technikę powielenia odmienną od druku określa się tak samo jak dla innych rodzajów dokumentów.

Jeden lub kilka zeszytów czasopisma opisuje się w następującej kolejności elementów:

tytuł z dodatkami,
 oznaczenie częstotliwości, gdy nie jest podana w tytule lub w dodatkach do niego,
 nazwa instytucji sprawczej, gdy nie jest wymieniona w tytule lub w dodatkach do niego,
 nazwa redaktora,
 miejsce wydania,
 liczba kolejna rocznika i rok,
 opis zewnętrzny,
 adnotacje.

Norma przewidywała nieco inną kolejność elementów. Zalecała mianowicie podawanie liczby rocznika i oznaczeń opisywanych jego części przed adresem wydawniczym. W praktyce metoda ta okazała się niewygodna, gdyż rok wymieniony w adresie wydawniczym był w niektórych opisach rokiem druku czasopisma, a w innych także rokiem, na który lub za który czasopismo wydano.

Jeżeli czasopismo zmieniło tytuł w obrębie rejestrowanego rocznika, opisuje się je pod tytułem podanym na karcie tytułowej tego rocznika. W braku karty tytułowej umieszcza się na pierwszym miejscu tytuł początkowy czasopisma w odcinku czasu objętym bibliografią, zaznaczając jednak dalsze zmiany.

Przykład 42:

Przegląd Jajczarsko-Drobiarski. Miesięcznik instrukcyjno-fachowy przeznaczony dla pracowników pionu CRS oraz pracowników pionu CZPJD. [Od nr 4 pt.:] Drobiarstwo. Miesięcznik. Hodowla drobiu. Przemysł jajczarsko-drobiarski. Red. nac. Ludwik Łaszkiwicz. Warszawa R. 6: 1958 nr 1-12 4° ilustr.

Numery specjalne czasopism posiadające własne tytuły ale wliczone w ogólną numerację czasopisma można opisywać dwoma sposobami: pod tytułem całości czasopisma (przykład 43a) lub pod tytułem indywidualnym danego numeru (przykład 43b). Ten drugi sposób jest właściwszy w tych przypadkach, gdy bibliografię interesuje tylko ten jeden numer czasopisma. Pod indywidualnym tytułem należy zawsze opisywać takie numery specjalne, które nie zostały objęte ogólną numeracją czasopisma.

Przykład 43:

- a) **Kwartalnik Psychologiczny.** Poznańskie Towarzystwo Psychologiczne. Red. Stefan Błachowski. Poznań 1935 8° t. 7 pt. Księga pamiątkowa ku czci Władysława Witwickiego ss. młb. 8, 663, ilustr., tab., Zsf., Rés., Sum.

Treść: Adlerówna Maria: Dwa rodzaje spostrzeżeń i ich struktura. — Auerbach Walter: Zagadnienie wartości poznawczej sądów przypomnieniowych. — Bagno Chaim: Synkretyzm myślenia w marzeniu sennym. — Budkiewicz Janina: Przyczynek do psychologii błędnego myślenia. — Dybowski Mieczysław: Opór dziecka i perseweracja. — Filozofówna Irena: Próba badań psychologicznych nad grą aktorską. — Geblewicz Eugeniusz: Z psychologii przeżyć wdechowych. — Hersztejn-Korzeniowa Hena: O najwcześniejszych wspomnieniach z dzieciństwa. — Hosiasson Janina: Uwagi w sprawie psychologii wnioskowań indukcyjnych. — Kowalski Władysław: O zjawisku Purkiniego. — Kruk Witold St.: Przyczynek do badań nad diagnostycznością testów inteligencji z punktu widzenia praktyki szkolnej. — Marinkówna Estera: Psychologia dążenia do mocy. — Meyer-Ginsbergowa Aniela: Badania nad psychologiczną zasadą sprzeczności. — Radlińska-Ostaszewska Janina: W sprawie tworzenia się tzw. pojęć jasnych lecz niewyraźnych. — Sedlaczek Stanisław: Prognostyczność

pewnych testów. — Sosińska Halina: Przyczynek do psychologii uczuć estetycznych. — Szejnberg Dina: Rozumienie i wyjaśnianie w doktrynach Diltheya i Sprangera. — Śniegocki Władysław: Przyczynek do analizy psychologicznej karności. — Wiśniacka Romana: Badania eksperymentalne nad wpływem sugestii na zeznania świadków. — Zawadzki Bohdan: O roli abstrakcji i układów spoistych w myśleniu.

- b) **Księga pamiątkowa ku czci Władysława Wiśłockiego.** Red. Stefan Błachowski. Poznań 1935. Poznańskie Tow. Psychologiczne 8° ss. mlb. 8, 663, ilustr., tab., Zsf., Rés., Sum. Kwartalnik Psychologiczny t. 7.

Treść: ...

Nazwy roczników, tomów, zeszytów (numerów) podaje się według karty tytułowej w formie oryginalnej odpowiednio je skracając. Numery podwójne łączy się kreską ukośną (np. nr 1/2), kilka numerów kolejnych — kreską poziomą (np. T. 1-4).

Jeśli rok druku czasopisma jest odmienny od roku, na który lub za który wyszły opisywane części, cytuje się obie daty.

Przykład 44:

Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych. (Annales d'histoire sociale et économique). Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Wydział Historii i Nauk Społecznych. Red. Władysław Rusiński. Kom. red.: Stanisław Arnold, Natalia Gąsiorowska, Roman Grodecki i in. Poznań t. 15: 1953 druk 1955 8° ss. 412, ilustr., pl., tab., Rés., Kraf. izłoż.

Niekiedy zdarza się, że czasopismo wychodzące dotąd regularnie jako jeden tom rocznie w pewnym roku ukazuje się w dwóch kolejno liczbowanych tomach. W takich przypadkach należy oznaczenie tomu podać po roku wydania (por. przykład 43a).

Objętość podaje się w opisach czasopism, które posiadają ciągłą paginację w obrębie opisywanych części wydawniczych. Można ją także podać opisując tylko kilka części o własnych liczbowaniach stron. Gdy części tych jest dużo (np. w roczniku dziennika, tygodnika, miesięcznika) podaje się orientacyjną objętość całości lub poszczególnych zeszytów albo ją pomija.

Adnotacja zawartościowa, jak wiadomo, może wymieniść wszystkie utwory zawarte w czasopiśmie po formułce „Treść:” lub tylko wybrane po formułce „Z treści:”. Niekiedy artykuł ciągnie się przez kilka numerów. Wymienia się go wówczas w adnotacji tylko raz, zaznaczając,

że dalszy ciąg znajduje się w następnych zeszytach, np. (cd. nr 3-6). Podobnie, gdy w opisywanym numerze znajduje się ciąg dalszy artykułu, którego początek zarejestrowany był w poprzednim odcinku bibliografii, wymienia się poprzednie zeszyty czasopisma, np. (cd. z nr 1-2).

Przykład 45:

Palestra. Organ Naczelnej Rady Adwokackiej. [Mies.]. Kom. red.: Stanisław Janczewski i in. Warszawa R.2 : 1958 nr 3/4 8° ss. 118.

Z treści: Cieślak Marian: O wytycznych Sądu Najwyższego z 16 X 1957 r. w sprawie wymiaru kary. — Żywicki Władysław: Krytycznie o dyscyplinie adwokatury (cd. z nr 2).

Przykład 46:

Informacja Wydawniczo-Prasowa. Wyd. Zakł. Badań Prasoznawczych RSW „Prasa”. Warszawa 1956 nr [7]-10.

Nr 7 mylnie oznaczony jako nr 6. — Wydawnictwo zawiera artykuły i wiadomości o prasie w krajach kapitalistycznych.

Z treści: Nr 7. Rozwój prasy japońskiej. — Stosunki między wydawcami a kierownikami gazet; Nr 8/9. Ekonomiczne podstawy gazety. — Stowarzyszenie wydawców angielskich gazet. — Sytuacja papieru gazetowego [w Stanach Zjedn.]. — Nakład pism codziennych w USA 56 milionów. — Nakłady francuskiej prasy periodycznej; Nr 10. Belgijska prasa periodyczna. — Czy zmniejsza się popularność „comicsów”? — Nakłady gazet brytyjskich. — Nakłady szwedzkiej prasy. — Trudna sytuacja papieru gazetowego niepokoi dyrektorów gazet.

Podobnie opisuje się samoistne i niesamoistne wydawniczo dodatkowe czasopisma. Posiadają one własny tytuł, numerację roczników i numerów i niekiedy odrębną paginację. Informację o tym, iż jest to dodatek najpraktyczniej jest podawać w adnotacji (bez względu na to, czy była ona zawarta w tytule dodatku, czy jest dodana przez bibliografa), wymieniając nazwę czasopisma macierzystego oraz numery jego części wydawniczych, do których dołączono dodatek. W opisie dodatków nie posiadających odrębnej paginacji należy w przybliżeniu określić ich objętość.

Przykład 47:

Przegląd Piśmiennictwa o Książce. [Kwart.]. Biblioteka Narodowa — Instytut Bibliograficzny. Red. Henryk Sawoniak. Warszawa 1957 nr 1-4 8° ss. nlb. 4, 128, poz. 336.

Dod. samoistny do „Przeglądu Bibliotecznego. — Zawiera analizy piśmiennictwa zagranicznego w układzie klasowym. Indeksy: autorski i przedmiotowy.

Przykład 48:

Przegląd Dokumentacyjny Leśnictwa. Oprac. przez Dział Dokumentacji i Informacji Naukowo-Technicznej Instytutu Badawczego Leśnictwa. Warszawa R. 7: 1956 nr 1-5/6 8° razem ss. 46, poz. 199.

Dod. niesamoistny do mies. „Sylwan” 1956 Seria B z. 2, 4, 6, 8, 12.

Opisując wiele roczników czasopisma za podstawę opisu przyjmuje się pierwszy rocznik (tom) uwzględniony w danej bibliografii. Po jego opisie należy podać sumaryczne wyliczenie rejestrowanych roczników, zawierające kolejne liczby i daty wydania pierwszego i ostatniego rocznika. Natomiast wszelkie zmiany zaszele w następnych latach omawia się w adnotacji. Umieści się tu takie informacje jak zmiany tytułu, redakcji, częstotliwości, miejsca wydania, formatu. W adnotacji wymienia się również dodatki do poszczególnych części czasopisma, spisy treści obejmujące zawartość kilku roczników oraz recenzje. Kolejność elementów opisu jest w tym wypadku zasadniczo taka sama jak przedstawiono wyżej. Jedyna różnica polega na tym, że bezpośrednio po adresie wydawniczym podaje się opis zewnętrzny (format, technika wykonania), a dopiero potem następuje sumaryczne wyliczenie roczników.

Przykład 49a:

Przegląd Bibliograficzny Czasopism Gospodarczych i Społeczno-Gospodarczych wychodzących na terenie Rzeczypospolitej Polskiej. [Wyd. „Gospodarka Planowa”. Mies.]. Pod red. Stanisława A. Majewskiego zest. A[dam] Wróblewski i E[milia] Ehrenkreutz-Kurdybachowa. Warszawa 4°. R.1 : 1946/1947 — R.11 : 1957.

Dod. samoistny do dwutyg. „Gospodarka Planowa”. — Bibliografia rejestracyjna zawartości czasopism w układzie systematycznym.

R.1 : 1 XI 1946 — 31 XII 1947. — Od 1949 z.7/8 tyt.: Przegląd Bibliograficzny Wydawnictw Gospodarczych. Dwumies. Oprac. zespół red. w Bibliotece Akademii Nauk Politycznych w Warszawie pod red. ogólną A. Sleszyńskiego, pod red. bibliogr. F. Jałbrzykowskiej i A. Wróblewskiego. Obejmuje także wydawnictwa zwarte wydane w Polsce oraz wydawnictwa i zawartość czasopism krajów demokracji ludowej. Opisy adnotowane. — Od 1951 oprac. zespół red. w Polskim Tow. Ekonomicznym. Przesłał być dodatkiem. Wprowadzono część artykułową. — Od 1952 oprac. kol. red., red. nac. Mieczysław Gutkowski. Wprowadzono tematyczne zestawienia piśmiennictwa, recenzje i sprawozdania. — Od 1954 tyt.: Przegląd Bibliograficzny Piśmiennictwa Ekonomicznego.

Indeksy: [Gutkowski M.] M. G.: Zestawienie przeglądów literatury i opracowań bibliograficznych zamieszczonych w części artykułowej „Przeglądu Bibliograficznego Wydawnictw Gospodarczych” i „Przeglądu Bibliograficznego Piśmiennictwa Ekonomicznego” za okres 1952—1956. *Prz. bibliogr. Piśm. ekon.* R.10 : 1956 z.6 s. 361—365. — Spis autorów artykułów i adnotacji krytycznych w „Przeglądzie Bibliograficznym Piśmiennictwa Ekonomicznego”. Za okres 1952—1956. *Tamże* z.6 s. 365.

Rec.: Skwirowska S[tefania], *Prz. bibliot.* R.20 : 1952 z.2/3 s. 265—269; Sawoniak Henryk, *tamże* R.21 : 1953 z.3 s. 273—280; Kotarski Stefan: Przydatność „Przeglądu...” w wyższych uczelniach. *Zycie Szk. wyż.* 1953 nr 9 s. 132—134; ...

W bibliografiach retrospektywnych obejmujących stosunkowo krótkie okresy czasu i nie stawiających sobie celu zobrazowania dziejów czasopism uzasadnione jest odstępstwo od zasady opisywania pod tytułem pierwszego rejestrowanego rocznika (tomu). Ze względu na dobro użytkownika praktyczniej jest wtedy umieścić na czele opisu tytuł ostatni, cytując poprzednie w adnotacji, należy je jednak wysunąć przed wszystkie inne informacje podawane w adnotacji.

Przykład 49b:

Przegląd Bibliograficzny Piśmiennictwa Ekonomicznego. [Dwumies.]. Oprac. kol. red., red. nacz. Mieczysław Gutkowski. Warszawa 4°. R.5 : 1951 — R.9 : 1955.

Do 1953 r. tyt.: *Przegląd Bibliograficzny Wydawnictw Gospodarczych.*

Bibliografia adnotowana piśmiennictwa polskiego i obcego w układzie systematycznym. Nadto dział artykułowy: recenzje, tematyczne przeglądy piśmiennictwa, artykuły informacyjne.

W 1951 oprac. zespół red. w Polskim Tow. Ekonomicznym.

Indeksy:...

4. OPIS UTWORÓW

Różnica między opisem wydawnictwa a utworu polega na zastąpieniu adresu wydawniczego cytata wydawnicza, informującą w jakim wydawnictwie zwartym lub czasopiśmie znajduje się dany utwór. Nie trzeba przy tym dokładnie charakteryzować tej książki czy czasopisma, bo nie o to tu przecież chodzi, wystarczy opisać je w sposób skrócony ale umożliwiający dotarcie do opisywanego dokumentu. Cytata wydawnicza zawiera więc tylko skrócony zapis całości, w której znajduje się dany utwór.

Elementy opisu utworu należy wymienić w następującym porządku:

nazwa autora utworu,
tytuł utworu,
nazwy współpracowników,
cytata wydawnicza,
opis zewnętrzny,
adnotacje.

W opisie zewnętrznym podaje się strony zajęte przez utwór po skrócie „s.”. Jeśli utwór zajmuje szereg kolejnych stron, wymienia się pierwszą i ostatnią z nich, oddzielając liczby kreską, np. s. 7-12. Natomiast gdy dalszy ciąg utworu przeniesiony został na którąś z dalszych stron wydawnictwa, liczby stron oddziela się przecinkiem, np. s. 1-2, 4. W obu przypadkach strony nieliczbowane ale wliczone w paginację wydawnictwa traktuje się jak liczbowane. Wszelkie dodatki graficzne i inne zaznacza się tak samo jak w opisie wydawnictw.

A. OPIS UTWORÓW Z WYDAWNICTW ZWARTYCH

W zależności od tego, czy mamy do czynienia z utworem w wydawnictwie zwartym czy w czasopiśmie cytata wydawnicza przybiera różną postać. Jeśli utwór zamieszczony został w wydawnictwie zwartym, cytata podaje jego skrócony zapis zawierający:

nazwę autora dzieła,
tytuł dzieła,
oznaczenie wydania,
oznaczenie części wydawniczej,
miejsce i rok wydania.

Cytatę wydawniczą poprzedzamy znakiem „W:”. Nie ma żadnej potrzeby ujmowania tego znaku w nawiasy prostokątne, mimo że pochodzi on od bibliografa.

Przykład 50:

Krzyżanowski Julian: Od Kochanowskiego do Staffa. W: Kochanowski Jan: Elegie. Warszawa 1953 s. 5-7.

Przykład 51:

Mikulski Tadeusz: Historia literatury wobec zadań księgoznawstwa. W: Studia nad książką poświęcone pamięci Kazimierza Piekarskiego. Wrocław 1951 s. 65-77.

Jeśli opisujemy jeden z utworów zawartych w zbiorze prac danego autora, nazwisko jego powtarzamy dwukrotnie: jako autora opisywanego utworu i autora całego zbioru. W tym jednak przypadku, gdy zbiór ten nosi tytuł ogólny: Pisma, Dzieła itp., można pominąć znak „W:” i nie wymieniać po raz drugi nazwiska autora, wyróżniając jednak graficznie, najlepiej kursywą, tytuł ogólny zbioru.

Przykład 52:

Borowy Wacław: Kochanowski jako marynista.
W: Borowy W.: Studia i rozprawy. T.1. Wrocław
1952 s. 41-46.

Przykład 53:

Prus Bolesław: Dziwni ludzie. *Pisma*. T.25.
Warszawa 1949 s. 185-199.

Pewien kłopot może sprawić opis jednego z kilku utworów w spóły danych. Jak wiadomo, jeżeli utwory te nie zostały opublikowane pod wspólnym tytułem opisuje się całość wydawnictwa pod autorem i tytułem pierwszej pracy (por. s. 88). Poniższe przykłady cytujące opisy wydawnictw i poszczególnych utworów w nich zawartych wskazują najpraktyczniejsze rozwiązania.

Przykład 54:

- a) **Lam** Jan: Pan komisarz wojenny. [Opowiadanie]; Koroniarz w Galicji. [Powieść]. Oprac. Stanisław Frybes. Wrocław 1960 Zakł. Narod. im. Ossolińskich 16° ss. LXXXI, nlb. 1, 374, nlb. 1. bibliogr. s. LXXXII. Biblioteka Narodowa, seria 1 nr 173.
- b) **Lam** Jan: Pan komisarz wojenny. [Opowiadanie]. Oprac. Stanisław Frybes. W: Lam J.: Pan komisarz wojenny; Koroniarz w Galicji. Wrocław 1960 s. 1-74.
- c) **Lam** Jan: Koroniarz w Galicji. [Powieść]. Oprac. Stanisław Frybes. W: Lam J.: Pan komisarz wojenny; Koroniarz w Galicji. Wrocław 1960 s. 75-374.

Przykład 55:

- a) **Słodkowska** Elżbieta, **Wilgat** Janina: Bibliografia osobowa. — **Zajewska** Anna: Bibliografia regionalna. Warszawa 1959 [Państw. Ośrodek Kształcenia Korespondencyjnego Bibliotekarzy 8° ss. 34, nlb. 2, bibliogr. s. 26, 36. Korespondencyjny Kurs Bibliograficzny. 9/10.

- b) **Słodkowska Elżbieta, Wilgat Janina:** Bibliografia osobowa. W: Słodkowska E., Wilgat J.: Bibliografia osobowa. — Zajewska A.: Bibliografia regionalna. Warszawa 1959 s. 5-27, bibliogr. s. 26.
- c) **Zajewska Anna:** Bibliografia regionalna. W: Słodkowska Elżbieta, Wilgat Janina: Bibliografia osobowa. — Zajewska A.: Bibliografia regionalna. Warszawa 1959 s. 29-36, bibliogr. s. 36.

B. OPIS UTWORÓW Z CZASOPISM

Cytata wydawnicza utworu zawartego w czasopiśmie wymienia:
 tytuł czasopisma,
 rocznik (tom), po dwukropku rok, za który lub na który dany
 rocznik wyszedł,
 oznaczenie części czasopisma (numer, zeszyt itp.).

Tytuł czasopisma należy podawać w skrócie według zasad przewidzianych normą *Skróty tytułów czasopism*. Liczbę rocznika lub tomu określa się cyframi arabskimi, a następnie po dwukropku wymienia się rok wydania czasopisma, tj. rok, za który lub na który czasopismo się ukazało. Wreszcie należy podać liczbę zeszytu (numeru, tomu itp.) w obrębie całego rocznika. Wszystkie części wydawnicze czasopisma określamy zgodnie z jego tytułaturą (rocznik, tom, numer, zeszyt itp.), używając skrótów.

Zdarza się niekiedy, że artykuł w czasopiśmie podpisany jest kryptonimem, nazwisko zaś i imię autora zostało podane w rocznym spisie treści. W takich przypadkach, ze względu na to, że spis treści ukazuje się dopiero po opublikowaniu całego rocznika lub tomu, pełną nazwę autora ujmujemy się w nawiasy prostokątne.

W niektórych czasopismach naukowych streszczenia obcojęzyczne nie są umieszczane bezpośrednio po poszczególnych rozprawach, lecz przenoszone na koniec zeszytu. W tym przypadku należy wyliczyć strony zajęte przez streszczenie, (np. s. 6-50, Sum. s. 100), natomiast jest to zupełnie zbędne, gdy zostało ono objęte paginacją tekstu opisywanego utworu (np. s. 1-48, Rés.).

Przykład 56:

Hajdukiewicz Leszek: Przegląd badań nad dziejami reformacji i kontrreformacji w Polsce w latach 1939-1952. *Reform. w Polsce* R. 12.: 1953/1955 druk 1956 nr 45/50 s. 150-214, Soderż. s. 423-424, Sum. s. 431-432.

Gdy bibliografia uwzględniła równocześnie zawartość dwóch czasopism o takim samym tytule, należy je odróżnić dodając w cytacie miejsce wydania czasopisma:

Odra (Opole)

Odra (Wrocław.)

Jeśli czasopismo posiada mutacje, cytataę wydawniczą trzeba rozszerzyć o jej oznaczenie:

*Gaz. poznań. wyd.*B 1958

By ułatwić czytelnikowi odszukanie właściwego numeru czasopisma zaznacza się również w cytacie wydawniczej rok druku odmienny od roku, na który lub za który czasopismo zostało wydane:

Spraw. WrTN R.5 : 1950 z.2 druk 1954

Opisując utwór zamieszczony w dzienniku, po liczbie numeru można podawać oddzieloną od niego dwukropkiem datę dzienną.

Przykład 57:

Strajk w drukarni „Głosu Narodu”. *Na-przód* R.16 : 1907 nr 45 : 15 II s. 3.

Gdy czasopismo zamiast numeru podaje tylko datę miesięczną lub nie podaje numeru ani daty, w cytacie zaznaczamy numer w nawiasach prostokątnych, ustalając go na podstawie liczby numerów czasopisma wydanych w ciągu roku:

Życie Osiedli WSM 1951 [nr 3]

Zdarza się niekiedy, że czasopisma podają błędną numerację części oraz mylne datyienne. W takich przypadkach bibliograf ustala właściwą numerację zwykle przez dopełnienie literowe:

Tyg. liter. 1946 nr 4[a]

Jeśli czasopismo obok numeracji rocznej podaje ciągłą numerację zeszytów, możemy tę drugą pominąć w cytacie wydawniczej. Jej istnienie zaznaczamy wówczas, gdy w ciągu roku czasopismo zmieniło częstotliwość i w tym samym roku mamy te same dwa numery:

Walka Młodych R.8 : 1956 nr 2

a po zmianie z miesięcznika na dwutygodnik:

Walka Młodych R.8 : 1956 nr 2 (97)

W pewnych przypadkach można w cytacie wydawniczej pominąć niektóre z wymienionych elementów. Można opuścić numer rocznika (tomu), jeśli w numerowaniu roczników (tomów) przestrzegano zasady: liczba rocznika (tomu) odnosi się tylko do jednego roku:

Prz. bibliot. 1957 z.1
zamiast: Prz. bibliot. R.25 : 1957 z.1

Można także pominąć liczby poszczególnych części w obrębie rocznika, jeśli ma on paginację ciągłą:

Bibliot. 1956 s. 155-158
zamiast: Bibliot. R. 23: 1956 nr 6 s. 155-158

Pewien kłopot sprawia opis utworów umieszczonych w dodatkach niesamoistnych do czasopism. Dodatki takie posiadają własne tytuły i często odrębną paginację, ale wydawniczo stanowią części czasopisma i nie dadzą się z niego wyłączyć. Jeśli dodatek ma wspólną paginację z czasopismem macierzystym, cytata wydawnicza nie musi wymieniać tytułu dodatku. Natomiast gdy dodatek ma własną paginację, należy podać w cytacie wydawniczej dane dotyczące czasopisma i jego dodatku:

Prz. techn. R.77 : 1956 nr 8 *Biul. CIDNT* z.7

Podobnie wygląda cytata wydawnicza w opisie artykułów umieszczonych w zeszytach naukowych wyższych uczelni (por. s. 113).

Zesz. nauk. Polít. Łódz. 1955 nr 5 *Chemia spoż.* z.1
Zesz. nauk. Uniw. Łódz. Ser. 1 1960 z. 15

Jeżeli utwór był drukowany w kilku numerach czasopisma, należy te numery wymienić. Zależnie od ich liczby podaje się przy każdym numerze strony zajęte przez utwór lub pomija paginację.

Przykład 58:

Michalski Wiktor: Zagadnienie współbieżności w wielosilnikowym napędzie elektrycznym szybkobieżnych papiernic. *Prz. papiern.* R.17 : 1961 nr 8 s. 237-241, rys., nr 9 s. 276-280, 282, ilustr., rys., bibliogr. poz. 27.

Przykład 59:

Dygasiński Adolf: Wielkie łowy. Przygody myśliwskie. *Dz. chicagowski* 1905 nr 121, 127, 132, 138, 144, 150, 155, 161, 167, 173, 179, 185, 190, 196, 208, 213, 319, 226, 243.

Nadtytuł występujący w tytulaturnie utworu umieszczonego w czasopiśmie podaje się po tytule utworu.

Przykład 60:

Borc Leszek, **Więcek** Józef: Czy prymat potrzeb zbiorowych? Sprawy funduszu zakładowego. *Życie gosp.* R. 13 : 1958 nr 29 s. 3, tab.

Jeżeli jednak nadtytuł nie objaśnia bliżej tematu lub charakteru utworu, można go całkowicie pominąć.

W opisie cyklu utworów jednego lub kilku autorów tytuły kolejnych odcinków poprzedza się tytułem całego cyklu, przy czym tytuły utworów można wymienić bezpośrednio po tytule cyklu (przykład 61) lub w adnotacji zawartościowej (przykład 62).

Przykład 61:

Bartoszewski Władysław: Z notatek kronikarza 1939-1944: (1). Audycja megafonowa na Żoliborzu; (2). Uwaga, łapanka!; (3). Wojenne dzieje Kopernika i Kilińskiego; (4). Cena krwi za tajne nauczanie. Tragiczne dzieje kompletu uniwersyteckiego. *Stolica* R.11 : 1956 nr 27 s. 14, ilustr., nr 28 s. 6-7, ilustr., nr 29 s. 6, ilustr., nr 30 s. 7.

Przykład 62:

Nasza ankieta: Dziś i jutro książki polskiej. Rozmawiał Zbigniew Wasilewski. *Życie Warsz.* R.14 : 1957 nr 106 s. 4, nr 111 s. 3, nr 117 s. 4, nr 123 s. 3, nr 134 s. 4, nr 141 s. 4.

[1]. Bromberg Adam: [Dyr. PWN o wzajemnym stosunku autora, wydawnictwa i księgarstwa]. — 2. Szymańska Irena: Frontem do współczesności. [O planach wydawniczych PIW]. — 3. Żwan Tadeusz: „Święta wojna ...” [między wydawcami a księgarstwem]. — 4. Kozioł Czesław: Biblioteki w niebezpieczeństwie. — 5. Balicki Stanisław Witold: „Sto kwiatów”. [Polityka wydawnicza]. — 6. Zatorska Helena: „Znaj proporcje, mocium panie”. [Polityka wydawnicza].

Jeżeli cykl utworów został opublikowany w wielu zeszytach czasopisma, można numery zeszytów oraz strony, na których znajdują się kolejne odcinki, podawać w adnotacji przed nazwami autorów i tytułami ich utworów.

Opis jednego z utworów zawartych w pierwszym cyklu rozpoczniemy także od nazwiska autora i tytułu całego cyklu, podobnie jak opis jednego tomu wydawnictwa wielotomowego rozpoczynamy od tytułu całości wydawnictwa (por. przykład 27).

Przykład 63:

Bartoszewski Władysław: Z notatek kronikarza 1939-1944: (3). Wojenne dzieje Kopernika i Kilińskiego. *Stolica* R. 11 : 1956 nr 28 s. 6-7, ilustr.

Nasuwa się tu jednak i inne rozwiązanie: opisanie utworu pod jego indywidualnym tytułem i podanie nazwy całego cyklu po tytule (przykład 64a) lub nawet po opisie zewnętrznym (przykład 64b). Metoda ta jest stanowczo dogodniejsza przy opisie jednego utworu z przykładu 62.

Przykład 64:

- a) **Kozioł** Czesław: Biblioteki w niebezpieczeństwie. Rozmawiał Zbigniew Wasilewski. Z cyklu: Nasza ankieta: Dziś i jutro książki polskiej. 4. *Życie Warsz.* R.14 : 1957 nr 123 s. 3.
- b) **Kozioł** Czesław: Biblioteki w niebezpieczeństwie. Rozmawiał Zbigniew Wasilewski. *Życie Warsz.* R.14 : 1957 nr 123 s. 3. Z cyklu: Nasza ankieta: Dziś i jutro książki polskiej 4.

Stała rubryka w czasopiśmie może zawierać obszernie utwory różnych autorów. Utwory takie opisuje się pod ich indywidualnymi autorami i tytułami, tytuł rubryki zaś należy traktować jak nazwę cyklu. Natomiast stałe odcinki (np. sprawozdawczo-bibliograficzne) powinny być opisywane w całości. W opisie zewnętrznym należy podać ich orientacyjną objętość w każdym numerze lub w całym roczniku.

Przykład 65:

Streszczenia [art. z czas. obcych]. *Lek. wojsk.* R. 35 : 1959 nr 1-4, 6-12, ok. 4 ss. w zesz.

Kilka utworów dotyczących tego samego tematu można łączyć przy redagowaniu bibliografii w jedną pozycję zbiorową wymieniającą opisy w jednym ciągu wierszy. Nazwisko autora powtarzające się w pozycji zbiorowej zastępuje się słowem „Tenże:” lub „Taż:”, powtarzając się tytuł czasopisma w cytatach wydawniczych — słowem „Tamże:”.

Przykład 66:

Jarzyna Tadeusz: Sprzedaż książek rolniczych. *Wieś współcz.* R. 3 : 1959 nr 7 s. 156-162, tab. — Tenże: Jeszcze o sprzedaży książek rolniczych. *Tamże* nr 12 s. 136-139, tab.

Drobne notatki z czasopism o tym samym temacie co rejestrowany ważniejszy dokument można podawać w adnotacji do opisu tego dokumentu. Po słowie „Nadto:” daje się skrócony opis notatki: jej autora, cytataę wydawniczą i objętość.

Przykład 67:

Borski Czesław: IV Międzynarodowe Targi
Książki. *Księgarz* 1959 nr 9/10 s. 12-13.

Nadto: Tenże. *Tamże* nr 11/12 s. 8-9, ilustr.

Istnienie odbitki lub nadbitki zaznaczamy bezpośrednio po opisie utworu. Podajemy jej format, własne liczbowanie stron i inne dane różniące ją od utworu w wydawnictwie. Ważne są tu zwłaszcza wszelkie informacje o zmianach, jakim uległ tekst odbitki w porównaniu z tekstem pierwotnym.

Przykład 68a:

Muszkowski Jan: Kształcenie bibliotekarzy.
Bibliot. R. 12 : 1945 nr 2/3 s. 1-6. Odb. uzup.
Warszawa 1946 16° ss. 28.

Odbitkę lub nadbitkę rejestrowaną niejednocześnie z artykułem (np. w innym odcinku bibliografii bieżącej, gdy bibliografia obejmuje jedynie wydawnictwa itp.) opisuje się jak wydawnictwo zwarte, dodając na końcu opisu cytataę wydawniczą po skrócie „Odb.,” lub „Nadb.,”

Przykład 68b:

Muszkowski Jan: Kształcenie bibliotekarzy.
Warszawa 1946 16° ss. 28. Odb. uzup.: *Bibliot.*
R. 12 : 1945 nr 2/3.

Niekiedy zdarza się, że utwór opublikowany w czasopiśmie lub w pracy zbiorowej przytacza pełny tekst utworu innego autora. Opisując taki przytoczony utwór podajemy jego autora, tytuł, cytataę wydawniczą, opis zewnętrzny. Na końcu opisu w nawiasach okrągłych umieszczamy informację, w jakim utworze jest on zawarty (por. rozdział Bibliografia osobowa s. 334).

Przykład 69:

Staff Leopold: U kresu. W: Księga pamiątkowa
ku czci Leopolda Staffa 1878-1948. Warszawa
1949 s. 175. (W utworze: Dąbrowska H. M.: Ga-
łąż kwitnąca).

Przykład 70:

Tuwim Julian: Na ulicy. *Polonist.* R.7 : 1954
nr 1 s. 10-11. (W art.: Jakubowski J. Z.: O poezji
J. Tuwima i K. Gałczyńskiego).

Ten sposób opisywania jest łatwiejszy i bardziej czytelny niż formułowanie „piętrowej” cytaty wydawniczej.

Recenzje zamieszczane w czasopismach opisuje się łącznie z pracami, których dotyczą, wymieniając je w adnotacji po skrócie „Rec.:”. Gdy znamy autora i tytuł recenzji, opisujemy ją tak samo, jak każdy inny utwór w czasopiśmie.

Przykład 71:

Sinko Tadeusz: Zarys historii literatury greckiej. T.1: Literatura archaiczna i klasyczna. Wiek VIII-IV p.n.e. łącznie. Warszawa 1959 Państw. Wydawn. Nauk. 8° ss. VIII, 944.

Rec. Łanowski Jerzy: „Małego” Sinki tom pierwszy.
Prz. kult. R.9 : 1960 nr 7 s. 9.

Jeżeli recenzja nie ma tytułu lub jeśli jest on taki sam jak tytuł dzieła recenzowanego, cytata wydawnicza następuje bezpośrednio po nazwisku autora oddzielona od niego przecinkiem.

Przykład 72:

Jerzmanowska Zofia: Analiza jakościowa związków organicznych. Podręcznik laboratoryjny. Wyd.2. Warszawa 1960 Państw. Zakł. Wydawn. Lekar. 8° ss. XV, nlb. 1, 259, nlb. 1, rys., tab., err.

Rec.: Świderski Jan, *Biul. Gł. Bibliot. Lek.* R.10 :
1961 nr 1 s. 23-24.

W opisie recenzji opublikowanych bez nazwy autora i bez tytułu cytate wydawniczą wymieniamy od razu po skrócie „Rec.:”.

Przykład 73:

Wielowiejski Jerzy: Przemiany gospodarczo-społeczne u ludności południowej Polski w okresie późnolatańskim i rzymskim. *Mat. staroż.* 6 : 1960 s. 5-426, map 5, ilustr., mapy., tab., Rez., Sum.

Rec. w jęz. niem.: *Archaeol. pol.* vol. 2 : 1959 s. 189-200.

Recenzje dotyczące tego samego dzieła cytuje się w jednej adnotacji. Można je wymienić w porządku alfabetycznym autorów bądź tytułów czasopism, w porządku chronologicznym lub według wartości.

Przykład 74:

Breza Tadeusz: Spiżowa brama. Notatnik rzymski. Warszawa 1960 „Czytelnik” 16° ss. 571, nlb. 1.

Rec.: Kijowski Andrzej: Kwadratury koła. *Twórcz.* R.16:1960 nr 8 s. 86-91; Kuc Leszek: Czy rzeczywiście „Spiżowa brama”? *Tyg. powsz.* R.14 : 1960 nr 31 s. 1, 7; Lenart Józef: Studium watykańskie. *Współcz.* 1960 nr 16 s. 6-7; Sliwa Bronisław, *Zarzewie* R.4:1960 nr 34 s. 11, ilustr.

Jeśli recenzja wywołała odpowiedź autora lub szerszą dyskusję, wszystkie wypowiedzi notuje się w adnotacji w porządku chronologicznym.

Przykład 75:

Bednarczuk Eugeniusz: Graficzny rozwój litery. Warszawa 1956 Wydawn. Przem. Lekkiego i Spożywc. 8° ss. 231, nlb. 1, ilustr., bibliogr. s. 230.

Treść: 1. Od rysunku do litery; 2. Rozwój pisma na kontynencie Europy; 3. Okres kształtowania się antykwy.

Rec. i polem.: Strelcyn Stefan: Lekkospożywcze, lecz ciężkostrawne banialuki o piśmie. *Probl.* R.13 : 1957 nr 5 s. 364-367; Bednarczuk E.: Do redakcji miesięcznika „Problemy”; Wójcik Jan, Beuth Bogdan: Wyjaśnienie Wydawnictwa Przemysłu Lekkiego i Spożywczego; Strelcyn S.: Trzy odpowiedzi. *Tamże* nr 11 s. 834-837.

Jeśli jedna recenzja omawia kilka dzieł, należy ją wymienić po opisie każdego z nich, ewentualnie zaznaczając odrębne strony, na których omówiono dane dzieło.

Przykład 76:

- a) **Czubiński Antoni, Olszewski Marian:** Z rewolucyjnych tradycji Poznańskiego w latach 1919-1938. Poznań 1959 Wydawn. Poznańskie 8° ss. 173, nlb. 2, ilustr. Z prac Komisji Historycznej Komitetu Wojewódzkiego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Poznaniu. Na zlec. Kom. Wojew. PZPR.

Rec.: Kubiak Stanisław: Dwie książki o ruchu robotniczym w Poznaniu i Wielkopolsce. *Kron. Miasta Pozn.* R.28 : 1960 nr 1/2 s. 211-212.

- b) **Zylberberg Zelik:** Zwycięska wiosna. Wspomnienia i dokumenty z dziejów walki postępowej i rewolucyjnej młodzieży wielkopolskiej. Zebrat i oprac. ... Poznań 1958 Wydawn. Poznańskie 8° ss. 258, nlb. 2, ilustr.

Rec.: Kubiak Stanisław: Dwie książki o ruchu robotniczym w Poznaniu i Wielkopolsce. *Kron. Miasta Pozn.* R.28 : 1960 nr 1/2 s. 212-214.

Jeśli bibliografia rejestruje recenzję tylko ze względu na nią samą, opis recenzowanego dzieła można skrócić do elementów najbardziej niezbędnych (autor, tytuł, miejsce i rok wydania lub cytata wydawnicza). Opis taki stosuje się najczęściej wtedy, gdy dzieło, którego dotyczy recenzja, było opisane w poprzednim odcinku bibliografii bieżącej lub gdy recenzję opisuje się tylko ze względu na osobę recenzenta.

Przykład 77:

Bieńkowski Zbigniew: Trzy poematy. Warszawa 1959.

Rec.: Przyboś Julian: Poematy Bieńkowskiego. *Prz. kult.* R.9 : 1960 nr 4 s. 5.

Podobnie opisuje się streszczenia i sprawozdania różniące się od recenzji tym, że nie zawierają oceny dokumentu. Stosuje się w tych przypadkach skróty: „Streszcz.” i „Spraw.”.

Polemikę łączy się w jednej pozycji zbiorowej z opisem wydawnictwa czy utworu, który ją wywołał.

Przykład 78:

Krencik Wiesław: Czas pracy w Polsce i na świecie. *Polit.* R.4 : 1960 nr 27 s. 3-4, tab. —
Polem.: Wiśniewska Barbara: W słusznej sprawie. *Życie gosp.* R.15 : 1960 nr 29 s. 2.

Jedynie w przypadku, gdy polemika jest rejestrowana oddzielnie np. w następnym odcinku bibliografii bieżącej, opisuje się ją jak każdy inny utwór, przenosząc do adnotacji informację o tym, iż jest to polemika.

Przykład 79:

Wilgat Janina: Opis dokumentacyjny a normalizacja opisu bibliograficznego. *Prz. bibliot.* R.24 : 1956 z. 1 s. 76-78.

Polem. z art. S. Osmólskiej: Normalizacja a opis dokumentacyjny. *Prz. techn.* R.76 : 1955 nr 7 *Biul. CIDNT* nr 7 s. 13-14.

5. OPIS FRAGMENTÓW

Kolejność elementów opisu fragmentu jest następująca:

nazwa autora całości wydawnictwa lub utworu,
tytuł całości wydawnictwa lub utworu,
miejsce i rok wydania wydawnictwa lub cytata wydawnicza,

strony, na których znajduje się fragment, nagłówek własny fragmentu lub określenie jego tematu; jeżeli wiadomości interesujące bibliografię rozproszone są w całym dziele lub utworze — skrót: „M.in.” i sformułowanie tematu.

Przykład 80:

Pajewski Kazimierz: Walka z korozją metali.
Wyd.2. Warszawa 1949.
s. 207-277: Ochrona żelaza za pomocą malowania.

Przykład 81:

Mrozowska Kamilla: Grzegorz Piramowicz jako sekretarz Towarzystwa do ksiąg elementarnych (1775-1787). *Studia Mat. Dziejów Nauki pol.* 6 : 1958 *Hist. Nauk społ.* z.2 s. 163-282.
M. in. działalność wydawnicza Towarzystwa.

Przykład 82:

Kamiński Adam, Kielbicka Aniela, Pańków Stanisława: Inwentarze dóbr ziemskich województwa krakowskiego 1576-1700. Warszawa 1956 ss. 537.
M. in. dotyczy papierni.

W powyższych przykładach uzupełniono opis dokumentu, w którym mieści się fragment, podając główny zrąb stron liczbowanych, by zorientować użytkownika co do rozległości jego poszukiwań.

Adnotację dotyczącą fragmentu podajemy w ciągłości wiersza po nagłówku oryginalnym fragmentu oddzielając ją kropką i kreską.

Przykład 83:

Zientara-Malewska Maria: Warmio moja miła.
Warszawa 1959.
s. 75-85: Prasa polska. — Historia „Gazety Olsztyńskiej” i „Życia Młodzieży”.

6. OPIS STARYCH DRUKÓW

Opisywanie starych druków wymaga specjalnych umiejętności i zabiegów. Opis bibliograficzny dzieł wydanych do końca wieku XVIII kształtuje się według całkowicie odmiennych zasad, które obowiązują w bibliografiach rejestrujących głównie stare druki⁴⁶. Natomiast w bi-

⁴⁶ Problemy i trudności opisu bibliograficznego starych druków, wynikające m. in. z obowiązku dokładnego zestawiania wydań przedstawił K. Piekarski we wstępie do *Bibliografii dzieł Jana Kochanowskiego. Wiek XVI i XVII*. Wyd. 2. Kraków 1934.

bibliografiach specjalnych wykazujących niewielką liczbę starych druków można przejść opis z *Bibliografii polskiej* Estreicherów, ograniczając liczbę elementów do najważniejszych, aby sporządzić tzw. notatkę bibliograficzną. Za najważniejsze elementy uważamy: autora, tytuł (można go skrócić opuszczając środkowe lub końcowe wyrazy), miejsce i rok wydania, nazwę drukarni, format bibliograficzny. Taki skrócony opis należy uzupełnić, cytując na końcu w nawiasach okrągłych tom *Bibliografii* Estreicherów i stronę, na której znajduje się pełny opis dzieła.

Przykład 84:

Opis *Estreichera*:

- a) **KONARSKI Stanisław.** O skutecznym rad sposobie albo o utrzymywaniu ordynaryjnych seymów. Nemo est tam inimicus causae huic, qui nos malos cives, aut homines improbos, dicere audeat. Cicero ad Coec. w Warszawie w drukarni J. K. Mci y Rzpłitey u XX. Scholarum Piarum roku MDCCLX (1760). w 8ce, str. 196 i spisu kart 2 nlb.

Opis w *bibliografii specjalnej*:

- b) **Konarski Stanisław:** O skutecznym rad sposobie. Warszawa 1760 druk. Schol. Piarum 8° (Estr. XX 9).

Przykład 85:

Opis *Estreichera*:

- a) **KOCHANOWSKI Mikołaj.** Rotuly Mikołaja Kochanowskiego do synów swych które małżonka jego Katarzyna z Jasieńca Kochanowska, po śmierci jego wydała, roku pańskiego 1584. Prawa twoie, moy Panie, piosnkami moiemi Były, pokim tu mieszkała na tey nędzney ziemi. Wszystkie twoie ustawy, skryłem w serce swoje, Aby cię nie gniewało to mdłe ciało moje. W Krakowie w drukarni Łazarzowey roku pańskiego 1585. w 4ce, k. 10 nlb.

Opis w *bibliografii specjalnej*:

- b) **Kochanowski Mikołaj:** Rotuly do synów swych. Kraków 1585 Druk Łazarzowa 4° (Estr. XIX 371).

Dla druków z XVI wieku *Bibliografię* Estreicherów może zastąpić *Katalog Biblioteki Kórnickiej. T. 1: Polonica XVI wieku* (Kórnik 1929)

zestawiony przez K. Piekarskiego, skąd przejmuje się notatkę bibliograficzną, polszcząc imię autora oraz zmieniając kolejność elementów opisu i znaki przestankowe. I tym razem źródło zaznacza się na końcu opisu skrótem (PK).

Opis Piekarskiego:

- c) **KOCHANOWSKI, Nicolaus.** Rotuły do synów swych. Wyd. Katarzyna z Jasieńca Kochanowska. Kraków, Druk. Łazarzowa, 1585, 4°.

Opis w bibliografii specjalnej:

- d) **Kochanowski** Mikołaj: Rotuły do synów swych. Kraków 1585 Druk. Łazarzowa 4° (PK 754).

Notatki bibliograficzne można także czerpać z bibliografii specjalnych starych druków: K. Piekarskiego *Bibliografia dzieł Jana Kochanowskiego. Wiek XVI i XVII*. Wyd. 2 (Kraków 1934), M. Cytowskiej *Bibliografia druków urzędowych XVI wieku* (Wrocław 1961), K. Budzicka *Bibliografia konstytucyj sejmowych XVII wieku w Polsce* (Wrocław 1952) oraz tegoż *Bibliografia dzieł prawnych Bartłomieja Groickiego — wiek XVI* (W: *Studia nad książką poświęcone pamięci Kazimierza Piekarskiego*. Wrocław 1951).

7. OPIS RÓŻNYCH WYDAŃ I PRZEKŁADÓW TEGO SAMEGO DZIEŁA

Kolejne wydania tego samego dzieła opisuje się w porządku chronologicznym. Na pierwszym miejscu znajdzie się opis wydania, które ukazało się najwcześniej w okresie czasu objętym przez daną bibliografię. Dane dotyczące następnych wydań wymienia się od nowego wiersza po formułce „Toż:”. Stosuje się w tym przypadku opis skrócony. Opisy kolejnych wydań oddziela się średnikami.

Przykład 86:

Kleiner Juliusz: *Słowacki*. Lwów [1939] Państw. Wydawn. Książek Szkol. 8° ss. 313, nlb. 2, ilustr.

Toż: Wyd.2. Łódź 1947 „Poligrafika” 8° ss. 316, nlb. 1, ilustr.; Wyd.3 zmien. Wrocław 1958 Zakł. Narod. im. Ossolińskich 8° ss. 259, nlb. 1, tabl. 15.

Niekiedy bibliografie retrospektywne zaczynają opis wielu wydań tego samego dzieła od wydania ostatniego, wychodząc z założenia, że jest ono opracowaniem najnowszym, uwzględniającym wyniki aktualnych badań. Tak postępuje np. *Bibliografia historii Polski 1815-1914*.

Tom wstępny (Warszawa 1954). Rozumowanie takie nie jest pozbawione słuszności. Jednak bibliografia retrospektywna specjalna powinna nie tylko poinformować, jakie wydawnictwa ukazały się z danej dziedziny wiedzy, ale również dać pewien obraz rozwoju piśmiennictwa, dlatego też wydaje się słusniejsza metoda wyliczania wydań w kolejności ich publikowania. Odszukanie ostatniego wydania jako kończącego pozycję bibliograficzną nie powinno nastęrczać trudności.

Jeden szereg chronologiczny obejmuje wszystkie publikacje danego dzieła zarówno samoistne wydawniczo jak i niesamoistne.

Przykład 87:

Smoleński Władysław: Szkoły historyczne w Polsce. (Główne kierunki poglądów na przeszłość). *Ateneum* 1886 t.4 s. 125-150, 297-332, 511-531. Odb.: Warszawa 1887 Gebethner i Wolff 8° ss. nlb. 2, 86.

Toż: Przedm.: Aleksander Rembowski. Warszawa 1898 Druk. Artystyczna S. Sikorskiego 16° ss. 160. Biblioteka Dzieł Wyborowych 19; Pisma historyczne. T.3. Kraków 1901 s. 225-332.

Także wydania fragmentaryczne wymienia się razem z wydaniem pełnym, poprzedzając je jedynie formułą „Toż wyd. fragm.”.

Przykład 88:

Dygasiński Adolf: Gody życia. Opowieść. Warszawa 1902 J. Fiszer 8° ss. 168.

Rec.: Włast. [Maria Konopnicka], *Chimera* t. 6: 1902 z. 17 s. 312a-312b; Jeske Choiński Teodor: Ostatnie dzieło Dygasińskiego. *Kur. warsz.* 1902 nr 166; ...

Toż: wyd. fragm. pt. W puszczy nad Prądnikiem. Warszawa 1905 M. Arct 16° ss. 59, ilustr. *Moje Książeczki* 38; wyd. pełne, tyt. pierw. Ilustr. Antoni Gawński Wyd.2. Warszawa 1910 M. Arct 4° ss. 176, tabl. 12, ilustr. (Rec.: Pieńkowski St., *Gaz. warsz.* 1910 nr 357).

Opisy dalszych wydań można ograniczyć jedynie do danych, które uległy zmianie w porównaniu z wydaniem poprzednim.

Przykład 89:

Klemensiewicz Zenon: Gramatyka współczesnej polszczyzny kulturalnej w zarysie. Lwów 1939 „Książnica-Atlas” 8° ss. 179, ilustr., rys., tab.

Toż: [Wyd. 2]. Wrocław 1946; Wyd. 3. 1947; Wyd. 4. 1947.

Jeśli jednak w szeregu chronologicznym wydania zbliżone zostaną rozdzielone wydaniami zupełnie odmiennymi, podobieństwo ich można zaznaczyć formułą „jak wyd. ...” zawierającą rok opublikowania wydania wcześniejszego o tych samych danych.

Przykład 90:

Marchlewski Julian: *Ekonomia polityczna czym jest i czego uczy.* Warszawa 1902 M. Arct 16° ss. 85. Książki dla Wszystkich.

Próba marksistowskiego wykładu ekonomii. — Rec.: Kempner Stanisław A., *Ekonomista* 1902 t.I s. 144-145; *Książka* 1902 s. 153.

Toż: Toledo, Ohio [1902] A. Paryski 16° ss. 58; Warszawa 1907 jak wyd. 1902...¹⁷

Opis wydania pod zmienionym tytułem poprzedzamy formułą „Toż pt.:". Po formułe tej cytujemy zmieniony tytuł i podajemy inne informacje dotyczące tego wydania. Powrót do tytułu pierwotnego należy zaznaczyć formułą „Tyt. pierw.", co uwalnia od powtarzania tego tytułu i pozwala od razu na wymienienie danych dotyczących opisywanego wydania (por. przykład 88).

Krótkie adnotacje i opisy recenzji dotyczące poszczególnych wydań podaje się bezpośrednio po ich opisie zasadniczym ujmując je przy opisie dalszych wydań w nawiasy okrągłe. Dłuższe adnotacje zaczyna się od nowego wiersza, nawiasy są wówczas zbyt częste (por. przykład 88 i 90).

Tłumaczenia dzieła na języki obce opisuje się w jednej pozycji zbiorowej z wydaniami oryginalnymi. Po wylczeniu wszystkich wydań oryginalnych w nowym wierszu daje się formułą „Przekł.", a po niej wymienia się tytuły i inne dane wydań tłumaczonych, szeregując je chronologicznie.

Przykład 91:

Steinhaus Hugo: *Sto zadań.* Warszawa 1958 Państw. Wydawn. Nauk. 8° ss. 193, nlb. 3, ilustr., rys., tab.

Przekł.: *Sto zadań.* Perek. G. F. Bojarskiej i B. V. Bojarskiego. Moskwa 1959 Gosud. izdat. fiziko-matematičeskoj literatury 16° ss. 156, nlb. 3, ilustr., rys., tab.; *Sto zadań.* Prev. Ivan Żeljazkov. Sofija 1961 „Technika” 8° ss. 153, nlb. 2.

W przypadku istnienia dużej liczby przekładów należy je raczej uszeregować według alfabety polskich nazw języków.

¹⁷ Przykład przejęty z normy *Opis zasadniczy w bibliografii retrospektywnej dziedzin lub zagadnień.*

Przykład 92:

Andrzejewski Jerzy: Popiół i diament. Powieść. [Warszawa] 1948 „Czytelnik” 8° ss. 334, nlb.1. Klub Dobrej Książki 1948, 1.

Toż: Wyd. 2. 1949. Biblioteka w Prenumeracie 1949, 1; Wyd.3. 1954 ...

Przekł. czes.: Popel a dĕmant. Přel. Helena Teigová. Praha 1948 „Svoboda” 8° ss. 289, nlb. 3. Knihovna „Svobody”, sv. 52; Přel. H. Teigová. Doslov napsal Otokar Bartoš. Vyd.2. Praha 1957 Státní nakladat. krásné literatury, hudby a umĕní 8° ss. 322, nlb. 2. Soudobá svĕtová próza, sv. 47.

duń.: Aske og diamanter. Overs. af Jess Ørnsbo. København 1961 Aschehoug Dansk Forl. 8° ss. 281, nlb.1

fiń.: Tuhka ja timantti. Pöulan kielestä suomentanut Åke Lahtinen. Helsinki 1960 Kansankulttuuri oy 8° ss. 383.

lit.: Pelenai ir deimantas. Vertė O. Miciūtė. Vilnius 1957 Valst. grožinės literatūros leidykla 16° ss. 365, nlb. 3.

niem.: Asche und Diamant. Roman. Aus dem Poln. übert. von. Henryk Bereska. [Gütersloh] 1962 Bertelsmann Lesering 8° ss. 317.

słowac.: Popol a diamanť. Román. Prel. Ján Sedlák. Bratislava 1949 Dukla 8° ss. 444, nlb. 1. Edícia románová, sv. 5; Prel. Ján Sedlák. Verse prebásnil Miro Procházka. 2 vyd. Bratislava 1951 Dukla 16° ss. 411, nlb. 2, ilustr. Svetová próza, sv. 76.

szwedz.: Aska och diamanter. Övers. av Björn Lovén. Stockholm 1960 A. Bonnier 8° ss. 297, nlb. 1. Den nya romanen.

8. OPIS INNYCH TYPÓW DOKUMENTÓW GRAFICZNYCH I SŁUCHOWO-OGLĄDÓWYCH

Bibliografie dziedzin i zagadnień coraz częściej rejestrują wydawnictwa typu normatywnego takie jak normy, instrukcje, oraz opisy patentowe, opisy usprawnień technicznych itp. Ten rodzaj materiałów nastrocza przy opisie bibliograficznym sporo trudności. Pewne elementy opisu istotne w opisie innych wydawnictw (autorstwo, adres wydawniczy, opis zewnętrzny) nie odgrywają tu większej roli. Nie jest też tak ważny wybór pierwszego elementu opisu, gdyż do tych dokumentów można dotrzeć zawsze znając jedynie ich numer, ewentualnie nazwę kraju, w którym zostały opublikowane.

Proponowane rozwiązania mogą znaleźć zastosowanie w bibliografiach, które rejestrują niewielką liczbę norm czy patentów, a w których bibliografowie zechcą opis ich upodobnić do opisu pozostałych dokumentów. W zależności jednak od rodzaju i przeznaczenia bibliografii można

opisy skracać ograniczając się do podawania informacji niezbędnych dla zorientowania się w przydatności dokumentu i dla jego odnalezienia.

Nuty, mapy i ryciny opisuje się według poprzednio przedstawionych zasad obowiązujących przy opisie wydawnictw, utworów i fragmentów, ze zwróceniem jednak uwagi na cechy charakterystyczne dla tego typu dokumentów.

Zasady te można także stosować opisując dokumenty słuchowo-oglądowe: płyty, filmy i przezrocza. W tych przypadkach do opisu wprowadzono dodatkowo oznaczenie rodzaju dokumentu.

A. NORMY

Normy opisuje się w następującej kolejności elementów:

- tytuł,
- określenie rodzaju dokumentu,
- numer normy,
- oznaczenie wydania,
- adres wydawniczy,
- opis zewnętrzny,
- nazwa instytucji ustanawiającej,
- adnotacja: data ustanowienia normy,
 - data i zakres obowiązywania lub data zalecenia,
 - klauzula o unieważnieniu, jeżeli dana norma w całości lub częściowo zastępuje inną normę.

Większość informacji potrzebnych do opisu normy można znaleźć w jej części tytułowej na pierwszej stronie, jedynie rok wydania bywa podawany na ostatniej stronie.

Niekiedy całym grupom norm nadawany jest ze względów klasyfikacyjnych wspólny nadtytuł, np. wszystkie normy z zakresu bibliografii mają nadtytuł „Przepisy bibliograficzne”. W takich przypadkach należy zaczynać opis normy od tego nadtytułu. Podobnie jak w opisie wydawnictw, odpis tytułu powinien cytować tytuły w obcych językach zawarte w części tytułowej normy oraz podtytuł.

Numer normy składa się z dwóch części. Pierwszą z nich stanowi określenie rodzaju normy podane w skrócie (PN — Polska Norma, RN — Norma Resortowa, BN — Norma Branżowa, ZN — Norma Zakładowa) oraz dwie końcowe cyfry daty rocznej ustanowienia normy. Druga część numeru norm państwowych zawiera oznaczenie działu gospodarki narodowej, którego norma dotyczy oraz porządkowy numer normy. W pozostałych normach wewnętrznych (tj. resortowych, branżowych i zakładowych) druga część ich numeru podaje oznaczenie odpowiednimi symbolami instytucji ustalającej normę oraz porządkowy numer normy wyrażony symbolem cyfrowym lub literowo-cyfrowym.

Przykład 93:

Wytyczne ogólne opracowywania i układu norm. Style manual for drafting standards general rules. Plan-type des normes. Règles générales. Obščie ukazaniya po razrabotke i redakcii standartov. Polska Norma PN-59/N-02001. Warszawa 1960 Wydawn. Normalizacyjne 4° ss. 11, nlb. 1, tab. Polski Komitet Normalizacyjny.

Ustanowiona 31 XII 1959, zalec. od 1 X 1960. Zamiat PKN/N-02001 w zakresie wytycznych ogólnych.

Przykład 94:

Narzędzia lekarskie. Szczypczyki zakrzywione pod kątem. Polska Norma PN-57/Z-54096. [Warszawa] 1957 Wydawn. Normalizacyjne 8° ss. 8, rys., tab. Polski Komitet Normalizacyjny.

Ustanowiona 2 VII 1957, obowiąz. w zakresie produkcji od 1 I 1958.

Przykład 95:

Centralne ogrzewanie. Zbiorniki do kondensatu. Norma Resortowa RN-59/MB-2001. Warszawa 1959 Biuro Projektów Typowych i Studiów Budownictwa Miejskiego 4° ss. 5, rys., tab., powiel. Ministerstwo Budownictwa i Przemysłu Materiałów Budowlanych.

Ustanowiona 16 VI 1959.

Ponieważ jednak nie wszystkie dane zawarte w tych opisach mają jednakową wartość dla użytkowników, można niektóre z nich pomijać skracając w ten sposób opis. Nawet najbardziej uproszczony opis musi podawać tytuł normy, numer i datę jej ustanowienia.

B. OPISY PATENTOWE

Opisy opisów patentowych mogą zawierać następujące dane:

nazwę instytucji lub osoby, na rzecz której opatentowano wynalazek,
 tytuł opisu patentowego,
 nazwę twórcy wynalazku,
 określenie rodzaju dokumentu,
 nazwę kraju, który udzielił patentu,
 numer i znak klasyfikacyjny patentu,
 datę zgłoszenia wynalazku,
 datę, od której patent obowiązuje,
 adres wydawniczy opisu patentowego,
 opis zewnętrzny opisu patentowego.

Podobnie jak w opisach norm, nie wszystkie te informacje są jednakowo ważne dla użytkownika. Dla zapewnienia orientacji w przydatności danego patentu konieczne jest podanie jego tytułu, nazwy kraju i daty nabrania mocy. Dotarcie do patentu zapewnia wiadomość o kraju, w którym patent przyznano i jego numer, gdyż te dane decydują przeważnie o układzie opisów patentowych w bibliotekach.

Wszelkie katalogi patentów zaczynają ich opisy od nazwy instytucji lub osoby będącej właścicielem patentu. W bibliografiach specjalnych znajduje się opisy patentowe pod nazwą wynalazcy, tytułem patentu bądź nazwą właścicieli patentu. Wydaje się najszluszniejsze — w imię pewnej jednolitości — naśladowanie pod tym względem wykazów patentów.

Określenie rodzaju opisywanego dokumentu można połączyć z informacją, gdzie patent został wydany i z jego numerem.

Przykład 96:

Górski Józef, Kołakowski Kazimierz: Smar do pochylni stoczniowych przy wodowaniu statków. Opis patentowy. Polska, nr 34647. Warszawa 1951 8° ss. 2. Urząd Patentowy PRL.
Udzielono z mocą od 10 VI 1950.

Przykład 97:

Przedsiębiorstwo Państwowe Rafineria Nafty Czechowice. Sposób wytwarzania smarów stałych oraz urządzenie do wykonywania tego sposobu. Autorzy: Antoni Stryczek, Stefan Suknarowski. Opis patentowy, Polska, nr 35906. Warszawa 1953 8° ss. 3, rys. Urząd Patentowy PRL.
Z mocą od 14 II 1952.

C. NUTY

Elementy opisu nut są w zasadzie takie same, jak elementy opisu innych wydawnictw zwartych. Trzeba jednak zwrócić uwagę na pewne cechy charakterystyczne nut.

Na czoło opisu wysuwa się nazwę kompozytora. Jeżeli opisuje się przeróbkę utworu tworzącą nową formę muzyczną, na pierwszym miejscu umieszcza się nazwę autora przeróbki. Utwory anonimowe opisuje się pod nazwą autora układu muzycznego, zaś zbiory tekstów muzycznych (autorskich lub anonimowych) tworzących nową całość — pod nazwiskiem osoby, która je zebrała.

Następujące kategorie współpracowników są w opisach nut ważne: redaktorzy, autorzy tekstów słownych, autorzy wtórnego układu muzycznego, przy przeróbkach — kompozytorzy melodii oryginalnej.

W opisie dawniejszych utworów należy pamiętać o podawaniu numeru opusu, ewentualnie z kolejną liczbą utworu w obrębie opusu. Zawsze konieczna jest informacja, na jakie instrumenty lub głosy wokalne został dany utwór napisany i jeżeli dodatki do tytułu ani nazwa serii tego nie wskazują, opisujący powinien sam ustalić i podać obsadę.

Wreszcie należy uzupełnić opis znakiem wydawniczym. Można go cytować na końcu opisu lub w adresie wydawniczym bezpośrednio po nazwie instytucji wydawniczej.

Przykład 98:

Mozart Wolfgang Amadeus: Sonata F-dur. K. V. 497. Na fort. na 4 ręce. Red. Jan Hoffman, Adam Rieger. Wyd.3. Kraków 1962 Pol. Wydawn. Muzyczne 8° ss. 47, nlb. 1. PWM 4498.

Wstęp pol. i niem.¹⁸

Przykład 99:

Noskowski Zygmunt: Śpiewnik dla dzieci. Słowa: Maria Konopnicka. Ilustr. Jan Szancenbach. Wyd.3. Kraków 1961 Pol. Wydawn. Muzyczne 8° ss. 58, nlb. 2. PWM 4561.

Przykład 100:

Kwaśnik Ludwik: Miniatury klasyczne. Na 3 skrzypiec. [Wybór i] oprac. ... Wyd. 2. Z.2. [Kraków] 1961 Pol. Wydawn. Muzyczne 4° ss. 16 + Skrzypce I, II i II po ss. 7. Biblioteka Szkolnych Zespołów Instrumentalnych. PWM 4546.

Nuty opublikowane w czasopiśmie opisuje się tak jak inne utwory.

Przykład 101:

Nowowiejski Feliks: Kanon śląski. Słowa: Gustaw Morcinek; Krakowskie wesele. Słowa: Kajetan Bojarski. *Śpiewajmy* 1956 nr 3 s. 6-8.

Przykład 102:

Z Westfalii jadą. Pieśń ludowa z pow. kluczborskiego. Oprac. Piotr Świerc. *Głosy z nad Odry* 1956 nr 16 s. 2.

¹⁸ K.V.497 oznacza numer w katalogu dzieł Mozarta zestawionym przez Ludwiga von Köchla.

D. MAPY

Istnieją dwie metody opisywania map. Według pierwszej z nich początkowym elementem opisu powinien być temat geograficzny mapy czyli nazwa kontynentu, państwa, miejscowości, morza itp. Według drugiej na czoło opisu wysuwa się nazwisko autora mapy. W bibliografiach specjalnych rejestrujących obok innych dokumentów także mapy wydaje się słuszniejsze przyjęcie drugiej metody.

Po tytule mapy należy oznaczyć rodzaj dokumentu („Mapa”). Koniczne jest także określenie podziałki.

W opisie zewnętrznym podaje się format mapy w centymetrach, przy czym mierzy się samą mapę, a nie cały arkusz. Na pierwszym miejscu wymienia się szerokość mapy, a na drugim — jej wysokość.

Przykład 103:

Ładogórski T[adeusz]: Słowianie w IX wieku.
[Mapa]. Podziałka 1 : 3 000 000. Warszawa 1961
Państw. Przedsięb. Wydawn. Kartograf. 112,5×
×101 cm.

Przykład 104:

Mapa województwa poznańskiego. Podziałka
1 : 1 000 000. Lwów 1930 Książnica-Atlas 26,5×
×21,5 cm. Instytut Kartograficzny im. E. Romera.
Mapa poboczna: Gopło. Podziałka 1 : 100 000.

W opisie atlasów podaje się format symbolami ustalonymi dla wszystkich wydawnictw oraz wymienia się liczbę stron i map.

Przykład 105:

Mały atlas świata. Warszawa 1961 Państw.
Przedsięb. Wydawn. Kartograf. 16° ss. nlb. 4,
33, tabl. 2, map 35.

E. WYDAWNICTWA ALBUMOWE

Zasadnicze elementy opisu wydawnictw albumowych pozostają takie same jak w opisach innych wydawnictw. W opisie zewnętrznym można podać ogólną paginację zaznaczając liczbę rycin, np. ss. 333, rys. 200 w tekście. Gdy album zawiera tablice nieliczbowane, można wymienić liczbę tablic i liczbę umieszczonych na nich rycin, np. ss. 30, tabl. 100, w tym rys. 150. Opis może być uzupełniony określeniem techniki wykonania rycin.

Przykład 106:

Michałowski Piotr: [Album]. Wstęp: Jerzy Sienkiewicz. Wybór i układ: obrazy olejne i akwarele Jerzy Zanoziński, rys. J. Sienkiewicz. Spis ilustr.: Janusz Michałowski. Projekt układu całości: R[afał] G[lücksman]. Warszawa 1959 „Auriga” 4° ss. 67, nlb. 9, tabl. 329, bibliogr. s. 60.

F. RĘKOPISY

W opisie rękopisów należy uwzględnić następujące dane:

nazwę autora,
tytuł rękopisu,
określenie charakteru dokumentu,
stosunek rękopisu do oryginału,
czas powstania rękopisu,
opis zewnętrzny.

W celu ujednoczenia opisów w danej bibliografii należy także w opisie rękopisów wysuwać na pierwsze miejsce nazwy jednego, dwóch lub trzech autorów rękopisu, co nie jest przestrzegane w opisach katalogowych rękopisów.

Odpis tytułu może zawierać tytuł istniejący na rękopisie lub tytuł nadany przez opisującego. Najprostszy przypadek zachodzi wtedy, gdy rękopis posiada tytuł oryginalny — pierwotny lub później nadany — i gdy ten tytuł odpowiada treści rękopisu lub rękopis jest pod nim znany w literaturze naukowej. W braku tytułu oryginalnego lub niezgodności jego z treścią rękopisu bibliograf sam finguje tytuł, biorąc pod uwagę treść dokumentu, jego formę piśmienniczą itp. Jeżeli na rękopis składają się dwa lub trzy różne teksty, wymienia się tytuły wszystkich tych tekstów, gdy jest ich więcej niż trzy, należy rękopisowi nadać tytuł ogólny. Poza tym obowiązują te same zasady, co przy odpisie tytułów innych dokumentów: tytuły zbyt długie można skracać, pisownię należy modernizować, skróty występujące w tytule wymagają rozwiązania, w razie potrzeby tytuł oryginalny uzupełnia się określeniem formy piśmienniczej.

Ze względu na potrzebę odróżnienia od innych dokumentów rejestrowanych w bibliografii, konieczne jest zaznaczenie, iż jest to rękopis skrótem „Rkps.”, ewentualnie z informacją o stosunku rękopisu do oryginału, także wyrażoną odpowiednim skrótem (odpis = odp., brulion = brul.).

Czas powstania rękopisu to albo data roczna, gdy można stwierdzić, że rękopis powstał w jednym roku, albo daty graniczne — dokładne lub przybliżone — gdy rękopis zawiera materiały powstałe w różnych okresach czasu.

Opis zewnętrzny podaje liczbę tomów, dla zbiorów korespondencji — liczbę listów, format, liczbę kart lub stron. Format określa się podając w centymetrach wysokość i szerokość dokumentu. Gdy karty rękopisu są różnych rozmiarów, oznacza się wymiary największej z nich z zaznaczeniem „i mniej”. Liczbę kart lub stron podaje się zgodnie z zapisem na oryginale¹⁹.

W adnotacji należy określić język rękopisu, gdy tytuł sformułowano w języku odmiennym od języka dokumentu oraz podać informację, gdzie dany rękopis jest przechowywany.

Przykład 107:

Prus Bolesław: *Lalka*. [Powieść. Rkps niekompletny]. 1887-1889 20×17 cm k. 656.

W Bibliot. Publicznej w Warszawie.

Przykład 108:

Korespondencja i papiery Ignacego Peszke. [Rkps]. 1900-1927 listów 70 k. 136.

W jęz. pol., franc., ros. W Bibliot. Narodowej w Warszawie.

Przykład 109:

Krzyżanowski Adrian: Część algebry, obejmująca: A) Wykład równań drugiego stopnia, B) Wykład równań trzeciego stopnia, C) Wykład równań czwartego stopnia [Rkps]. Pocz. XIX w. 22×18 cm k. 123.

W Bibliot. Narodowej w Warszawie.

G. MIKROFILMY

Poprzednio omówiono możliwość podawania w opisie trudno dostępnych dokumentów informacji o ich zmikrofilmowaniu (zob. s. 112). Zdarza się jednak niekiedy, że mikrofilm stanowi całkowicie odrębny dokument nie istniejący w żadnej innej formie. W tych przypadkach opis mikrofilmu powinien zawierać nazwę autora, tytuł mikro-

¹⁹ Dokładne przepisy opisywania rękopisów można znaleźć w *Wytucznych opracowania rękopisów w bibliotekach polskich*. Wrocław 1955.

filmu, datę mikrofilmowania, opis zewnętrzny (szerokość taśmy, pozytyw czy negatyw, liczba klatek lub zwojów) oraz wiadomość o miejscu przechowania mikrofilmu.

Przykład 110:

Katalogi alfabetyczne Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie. Wybrane opisy poloników krajowych i zagranicznych z lat 1901-1944. [Mikrofilm]. 1960 35 mm negat. kl. 45 097.

W Bibliot. Narod. w Warszawie.

Jeśli mamy do czynienia z wydaniem (wielogzemplarzowym) dokumentu w postaci mikroreprodukcji, opiszemy je jak wydanie drukowane, dodając po tytule określenie „Mikrofilm” oraz na końcu opisu liczbę klatek lub zwojów.

Przykład 111:

Drexler Hans: Horaz. Lebenswirklichkeit und ethische Theorie. [Mikrofilm]. Göttingen 1953 Vandenhoeck & Ruprecht ss. VII, 126. — 1 zwój.²⁰

H. PŁYTY Z NAGRANIAMI NIEMUZYCZNYMI

Zasadnicze elementy opisu płyt są takie same jak opisu wydawnictw zwartych. Obowiązują podobne reguły przy wyborze i formułowaniu pierwszego elementu opisu, którym może być nazwa autora tekstu bądź tytuł płyty. Jeżeli płyta zawiera nagrania szeregu utworów jednego lub różnych autorów i nie ma wspólnego dla nich tytułu, należy wymienić nazwy autorów i tytuły utworów nagranych na pierwszej stronie płyty, po czym po formułce: „Na odw.:” (tj. na odwrotnej stronie) nazwy autorów i tytuły ich utworów nagranych na drugiej stronie. W przypadku istnienia wspólnego tytułu, informacje te można przenieść do adnotacji.

Wprawdzie w opisach płyt wymienia się zupełnie inne kategorie współpracowników (recytatorzy, aktorzy, reżyserzy itp.), ale stosuje się tu te same zasady, które zostały przyjęte w opisach dokumentów piśmienniczych.

Przed adresem wydawniczym należy oznaczyć rodzaj dokumentu

²⁰ Wydania mikrofilmowe rejestruje np. *Deutsche Bibliographie*, skąd przejęto podany przykład (por. Z. Daszkowski: *Bibliografia narodowa w Niemczech współczesnych*. — *Biul. Inst. Bibliogr.* 1962 t. 7 nr 2 s. 173).

(„Płyta”) ewentualnie z podaniem liczby, jeżeli nagranie objęło więcej niż jedną płytę.

Opis zewnętrzny płyty powinien podać średnicę płyty mierzoną w centymetrach poprzedzoną znakiem Φ , np. Φ 30 cm oraz liczbę obrotów na minutę, np. 45 obr./min. Opis musi być uzupełniony numerem fabrycznym płyty.

Dane do opisu należy czerpać z etykiety płyty i jej obwoluty, w razie potrzeby uzupełniając je na podstawie katalogów lub bibliografii płyt. Trzeba być jednak przygotowanym na niemożność ustalenia części miejsca i roku wydania.

Przykład 112:

Galczyński Konstanty Ildelfons: Spotkanie z matką; Sanie; Zaczarowana dorożka; Na odwr.: Przez świat idące wołanie; Śmierć Andersena; Piosenka o Wicie Stwoszu z poematu „Wit Stwosz” cz. 8. Recyt. autor. Nagranie archiwalne. [Płyta]. Warszawa [1960] Polskie Nagrania Φ 25cm 33 $\frac{1}{3}$ obr./min. Współczesna Poezja Polska [1]. L 0282.

Przykład 113:

A junior anthology of English verse. Dir. by V. C. Clinton-Baddeley. Read by Jill Balcon, V. C. Clinton-Baddeley, John Glen, Christopher Hassal, Harry Hutchinson, C. Day Lewis. P. 1. [Płyta]. London 1958 Jupiter-Recordings Φ 25 cm 33 $\frac{1}{3}$ obr./min. jur 00B1.

Zawiera: Peacock Thomas Love: The wise men of Gotham. — Clare John: On a lane in spring. — Masfield John: Mother Carey. — Tennyson [Alfred Tennyson]: The brook. — De la Mare Walter: Five eyes. — Stephens James: The fifteen acres. — Wordsworth William: I wandered lonely as a cloud. — Gilbert W[illiam] S[chwenck]: The yarn of the “Nancy Bell”. — Na odwr.: Blake William: England, awake! — Keats John: Old meg. — Lear Edward: The owl and the pussycat. — Kipling Rudyard: The snow lies thick on Valley Forge. — Clare J.: Clock-a-clay. — Hodgson Ralph: Eve. — Hardy Thomas: Weathers. — Yeats W[illiam] B[utler]: The fiddler of Dooney. — Lear E.: Calico pie. — Housman A[lfred] E[dward]: Loveliest of trees. — De la Mare W.: Off the ground.

Jeżeli płycie towarzyszy publikacja zawierająca tekst utrwalony na płycie (np. przy nagraniach sztuk teatralnych), wskazówki dla uczniów

lub nauczycieli czy słowniczki (przy nagraniach lekcji języków obcych), należy ją opisać wraz z płytą.

Przykład 114:

Living Russian. A complete language course. [4 płyty. New-York 1958] Crown Publishers
 Ø 25 cm 33 $\frac{1}{3}$ obr./min. The living language course. TV-RU-1-8.

Dod.: Pressman Aron: Living language conversation manual. Russian; Common usage dictionary. Russian-English, English-Russian ss. 105 + 101.

I. FILMY I PRZEZROCZA

Opis filmu zaczyna się od jego tytułu. Następnie należy wymienić najważniejszych współpracowników: autorów scenariusza, reżyserów, wykonawców zdjęć. Przed adresem wydawniczym oznacza się rodzaj dokumentu („Film”). Opis zewnętrzny powinien zawierać określenia: systemu dźwiękowego (niemy, dżw. = dźwiękowy), barwnego (cz-b = czarno-biały, barw. = barwny), szerokości taśmy i długości filmu mierzonego w minutach wyświetlania lub długością taśmy.

Tytuł filmu niemal zawsze wymaga bliższego wyjaśnienia w adnotacji.

Publikacje towarzyszące filmom niemyim należy opisywać tak samo jak wydawnictwa dodawane do płyt.

Przykład 115:

Wieliczka. Scen. A. Siedlecki i S. Brzozowski. Reż. i zdjęcia: S. Brzozowski. [Film]. Łódź 1946 Instytut Filmowy — niemy cz-b 16 mm 16 min.

Etapy wydobywania soli.

Przykład 116:

Praca manewrowa na stacji rozrządowej. Scen. i konsult.: Cz. Pielas i Wł. Ryński. Realizacja: St. Urbanowicz. Zdjęcia: J. Gaus. [Film]. Łódź 1951 Wytwórnia Filmów Oświatowych — dżw. cz-b 16 mm 167 m.

Film zrealizowano przy współpracy Ministerstwa Kolei.

Urządzenie nastawcze na stacji rozrządowej. Układ stacji rozrządowej. Rozrząd pociągu na górze. Powtórny rozrząd wagonów na torach grupy porządkowej. Rozrząd metodą Krasnowa. Prace przy rozrządzaniu pociągu. Hamowanie płożami. Oględziny techniczne pociągu.

Podobnie opisuje się przezrocza. Jako współpracowników wymienia się redaktorów i autorów tekstu. Opis zewnętrzny podaje informację o systemie barwnym oraz wymiary i liczbę klatek.

Przykła 117:

Wczesnośredniowieczne zabytki piśmiennictwa w Polsce. Oprac. T. Wąsowicz. Red. Z. Kobylański. [Przezrocza]. Warszawa 1960 Państw. Zakł. Foto-Przezroczy cz.-b. 24×36mm kl. 32

UKŁAD BIBLIOGRAFII. REDAGOWANIE BIBLIOGRAFII

Opracował *Henryk Sawoniak*

1. Kompozycja publikowanej bibliografii. — 2. Rodzaje układów zrzębu głównego: A. Układ według kryteriów formalnych; B. Układ według kryteriów treściowych; C. Układ krzyżowy. — 3. Szeregowanie wewnątrz grup: A. Szeregowanie alfabetyczne; B. Szeregowanie chronologiczne; C. Szeregowanie przedmiotowe; D. Szeregowanie logiczne; E. Szeregowanie według form piśmienniczych i wydawniczych. — 4. Założenia ogólne dotyczące układu. — 5. Wskazówki praktyczne dotyczące ustaleń układu. — 6. Indeksy jako uzupełnienie układu zrzębu głównego. — 7. Redagowanie bibliografii: A. Pozycje zbiorowe; B. Hasła autorskie i tytułowe; C. Pomijanie niektórych elementów opisu; D. Opisy wielokrotne i odsyłacze; E. Numeracja pozycji; F. Adiustacja drukarska; G. Redagowanie bibliografii kartotekowej.

Jak wiadomo, termin „bibliografia” oznacza m.in. uporządkowany szereg opisów bibliograficznych reprezentujących zespół dokumentów dobranych według z góry przyjętych kryteriów (por. rozdz. I s. 11). Układ bibliografii, czyli utworzenie tego „uporządkowanego szeregu opisów bibliograficznych”, jest ostatnią fazą opracowania bibliografii, nie licząc druku, który jest tylko typograficznym odtworzeniem tej postaci bibliografii, jaką jej nada autor-bibliograf.

Układ bibliografii w dużym stopniu decyduje o jej wartości użytkowej. Przemyślany, konsekwentny układ zwiększa czytelność i przejrzystość bibliografii, decyduje o jej sprawności informacyjnej, natomiast układ nieodpowiedni z reguły obniża wartość bibliografii, nawet legitymującej się trafnym doбором materiału i poprawnym opisem bibliograficznym.

Zagadnienie układu bibliografii obejmuje: 1) kompozycję całości bibliografii (jako publikacji), 2) układ zasadniczy zrzębu głównego, 3) układ wewnętrzny w obrębie poszczególnych grup (zasady szeregowania), 4) indeksy jako uzupełnienie układu zrzębu głównego.

1. KOMPOZYCJA PUBLIKOWANEJ BIBLIOGRAFII

Bibliografia publikowana składa się — poza tytułaturą — w zasadzie z następujących części:

a) *S p i s r z e c z y* powinien podawać obok wyliczenia części składowych bibliografii także schemat układu zrzębu głównego, jeśli zasto-

sowano w niej układ działowy lub systematyczny. Należy przy tym wymienić szczegółowo nagłówki poddziałów dalszych stopni, gdyż to orientuje dokładniej czytelnika w tematyce bibliografii i ułatwia poszukiwania.

Przykładami bibliografii, z których korzystanie jest utrudnione wskutek braku spisu rzeczy, są: *Polska bibliografia zielarstwa* M. Chmieleńskiej i *Bibliografia polskich prac orientalistycznych* (zob. niżej przykłady 25, 41).

Uzupełnieniem spisu rzeczy bywa wykaz haseł klasowych lub przedmiotowych (przy niezbyt wielkiej ich liczbie) dla bibliografii w takim samym układzie lub nawet wykaz haseł alfabetycznych (autorskich) dla bibliografii w układzie alfabetycznym. Jako przykłady mogą służyć: bibliografia Haneckiego, Neumana i Czajki *Służba zdrowia w Polsce* (przykł. 61) w układzie przedmiotowym, która podaje także pełny spis haseł użytych w bibliografii (wraz z określnikami); *Bibliografia Literacka* (dodatek do *Pamiętnika Literackiego*, Wrocław 1951—1954) w układzie krzyżowym, która podaje w każdym zeszytcie „wykaz haseł problemowych” użytych w bibliografii; praca Ż. Kormanowej *Materiały do bibliografii polskiego ruchu robotniczego 1918—1939* (przykł. 66), będąca w układzie krzyżowym, podaje „wykaz haseł zbiorowych i pomocniczych”. *Bibliografia puławska* J. Borowika i S. Kopcia (przykł. 7) ułożona w porządku alfabetycznym autorów, podaje nadto oddzielnie „Spis autorów”, co jest mniej potrzebne.

b) **P r z e d m o w a** powinna informować o metodzie opracowania bibliografii, a więc o doborze materiałów pod względem zakresu i zasięgu, wykorzystanych źródłach bibliograficznych¹, stosunku do innych bibliografii o takiej samej lub podobnej tematyce, właściwościach układu, zasadach szeregowania, odrębnościach opisu — czyli o wszystkim, co może czytelnika zorientować co do cech charakterystycznych bibliografii i ułatwić jej użytkowanie.

c) **W s t ę p** może zawierać omówienie i charakterystykę piśmiennictwa. Np. w bibliografii W. Preisnera *Dante i jego dzieła w Polsce. Bibliografia krytyczna z historycznym wstępem* (Toruń 1957) wstęp stanowiący część I bibliografii jest omówieniem stanu badań nad Dantem w Polsce; obejmuje on m. in.: 2. Polskie źródła bibliograficzne dotyczące Dantego. Ocena i krytyka; 3. Prace o Dantem i przekłady jego

¹ Wykaz wykorzystanych źródeł bibliograficznych może być ewentualnie podany w oddzielnym spisie.

dzieł. Przegląd i uwagi; 4. Wnioski i postulaty. Innym przykładem jest *Bibliografia prawnicza polska XIX i XX wieku* A. Suligowskiego (przykł. 26), poprzedzona wstępem pt. Rzut oka na twórczość piśmienniczą prawników polskich w ciągu XIX wieku i pierwszego dziesięciolecia XX wieku.

Niekiedy taki wstęp może poprzedzać poszczególne części bibliografii. Np. w *Bibliografii matematyki polskiej w X-leciu 1944—1954* (przykł. 40) każdy z 11 działów dotyczących poszczególnych gałęzi matematyki jest poprzedzony „częścią analityczną zawierającą scharakteryzowanie problematyki badań i główne osiągnięcia naukowe”.

W bibliografiach dotyczących starych druków wstęp może się odnosić do metod identyfikacji wydań oraz do ustalenia ich chronologii. Wstępy takie są np. w bibliografiach: K. Piekarskiego *Bibliografia dzieł Jana Kochanowskiego. Wiek XVI i XVII* (przykł. 19) oraz K. Budzyka *Bibliografia konstytucyj sejmowych XVII wieku w Polsce* (Wrocław 1952).

Należy jednak podkreślić, że pojęcia przedmowy i wstępu nie są jasno rozgraniczone i w praktyce w jednych bibliografiach podawane są we wstępie podobne informacje, jak w innych bibliografiach w przedmowie. Niekiedy wstęp lub przedmowa jednocześnie informuje o metodzie opracowania bibliografii i charakteryzuje zarejestrowane w niej piśmiennictwo. Przykładem takiego ujęcia jest praca A. Kaweckiej-Gryczowej i I. Rostkowskiej *Andrzej Frycz Modrzewski. Bibliografia* (Wrocław 1962). Wstęp do tej bibliografii omawia na podstawie zebranego materiału dzieje wiedzy o Modrzewskim i czytelnictwo jego dzieł, podając nadto objaśnienie metody zastosowanej w bibliografii.

Jest wskazane, aby tekst przedmowy (wstępu) lub jego streszczenie był podany także w językach obcych w bibliografiach mogących zainteresować użytkowników zagranicznych. Przedmowę w językach angielskim i rosyjskim podaje np. R. Fleszarowa w *Retrospektywnej bibliografii geologicznej Polski* (przykł. 9). Streszczenie w językach angielskim i węgierskim jest zamieszczone w *Bibliografii poloników węgierskich 1939—1945* (Biuletyn Instytutu Bibliograficznego t. 6 nr 3). Ta ostatnia bibliografia podaje nadto, obok polskiego spisu rzeczy, spis rzeczy w języku węgierskim.

d) Wykaz tytułów czasopism i innych wydawnictw ciągłych, z których zaczerpnięto materiały do bibliografii, oraz ich skrótów.

- e) Wykaz innych skrótów i symboli stosowanych w bibliografii.
- f) Zrąb główny bibliografii.
- g) Indeksy do zrzębu głównego.

Sposób opracowania wykazów wymienionych w punktach d), e) i g) omówiono w rozdziale VII o indeksach i spisach pomocniczych.

2. RODZAJE UKŁADÓW ZRĘBU GŁÓWNEGO

Mówiąc o układzie bibliografii mamy na myśli przede wszystkim układ zasadniczy, tj. podział na grupy zasadnicze (a więc: działy i poddziały, okresy chronologiczne, hasła alfabetyczne przy układzie alfabetycznym, hasła przedmiotowe itd.) — oraz kolejność tych grup. To naczelne kryterium podziału na grupy zasadnicze decyduje o nazwie układu: mówimy zatem o bibliografii w układzie alfabetycznym, chronologicznym, działowym, systematycznym, przedmiotowym itd. Z kolei dla bibliografii o jednakowym układzie zasadniczym mogą być przyjęte różne zasady układu podgrup w obrębie poszczególnych grup zasadniczych oraz różne zasady szeregowania w obrębie tych podgrup i poszczególnych nagłówków na różnych stopniach podziału. Podane niżej przykłady unaczynają różnorodność układów i ich kombinacje. Przykłady te zostały dobrane przede wszystkim jako ilustracja różnych metod rozwiązywania zagadnienia układu. Dlatego obok bibliografii, których układ nie budzi zastrzeżeń i które mogą służyć jako wzór do naśladowania, są wymienione i takie, które mogą stanowić przykład negatywny: jak bibliografii nie należy układać. W podanych przykładach scharakteryzowano także ze względów instrukcyjnych zasady szeregowania w obrębie układu zasadniczego oraz wymieniono rodzaj indeksu, zastosowanego w bibliografii bądź zaznaczono jego brak ze względu na rolę indeksu jako uzupełnienia układu zrzębu głównego, o czym jest mowa na s. 188—192.

A. UKŁAD WEDŁUG KRYTERIÓW FORMALNYCH

Biorąc najogólniej, zebrane materiały do bibliografii można uporządkować według kryteriów formalnych albo według kryteriów treściowych.

Układ według kryteriów formalnych może się opierać o formę wydawniczą lub piśmienniczą, o cechy zawarte w tytulaturze (np. nazwiska autorów, tytuły prac, miejsce wydania, data publikacji), pewne ce-

chy tekstu (język, w którym utwór napisano), bądź nawet cechy zaczerpnięte spoza tekstu (daty napisania utworów, daty biograficzne autorów).

Oto różne rodzaje układów według kryteriów formalnych:

a. Układ według form wydawniczych lub piśmienniczych

Spotyka się bibliografie, w których grupy zasadnicze wynikają z podziału materiału według form wydawniczych lub piśmienniczych.

Przykłady:

1. POLSKA Bibliografia Prawnicza. [Bibliografia ukazująca się w miesięczniku *Państwo i Prawo*].

Podział zasadniczy na 2 części: 1) Artykuły, 2) Książki. W obrębie każdej z tych części — układ działowy, w działach — szeregowanie alfabetyczne.

1a. SUKERTOWA-BIEDRAWINA Emilia: Bibliografia Mazur i Warmii w okresie dziesięciolecia 1945—1955. Olsztyn 1960 ss. 122.

Bibliografia składa się z 2 części. Cz. 1 obejmuje książki, cz. 2 — artykuły. Każda z części jest podzielona na kilkanaście działów (przy czym działy w cz. 1 nie pokrywają się z działami w cz. 2). Niektóre z działów mają poddziały 2-go stopnia. W obrębie działów i poddziałów szeregowanie alfabetyczne. Indeks nazwisk.

2. KOSICKI Jerzy, KOZŁOWSKI Wacław: Bibliografia piśmiennictwa polskiego za lata 1944—1953 o hitlerowskich zbrodniach wojennych. Warszawa 1955 ss. 177.

Bibliografia jest ułożona w 2 zrubach: 1) Alfabetyczny wykaz prac (opisy pełne) z podziałem na książki i artykuły z czasopism; 2) Skorowidz działowy (opisy skrócone), przy czym każdy z 14 działów ma dalszy podział formalny na 2 grupy: książki i artykuły. W grupach — szeregowanie alfabetyczne. — Układ ten jest bardzo niekorzystny dla użytkownika.

3. LITERATURA Piękna 1959. Adnotowany rocznik bibliograficzny. Biblioteka Narodowa, Instytut Bibliograficzny. Warszawa 1960 ss. 393.

Działy zasadnicze: cz. 1. Literatura polska, cz. 2. Przekłady, cz. 3. Literatura dla dzieci i młodzieży. W cz. 1 dalszy układ według form literackich (5 grup: Powieść, opowiadanie, esej, felieton, reportaż, Poezja, Dramat, Satyra, Pamiętniki, dzienniki, listy, życiorysy); w cz. 2 — układ według krajów, przy czym w niektórych krajach, mających więcej tłumaczeń, przyjęto podział na formy literackie; w cz. 3 zastosowano podział na literaturę polską i przekłady, w ich obrębie — szeregowanie alfabetyczne. — Indeksy (wspólne dla cz. 1—2, oddziel-

ne dla cz. 3): autorów, tytułów i serii wydawniczych, tematyczno-zagadnieniowy.

4. PREISNER Walerian: Stosunki literackie polsko-włoskie w latach 1800—1939 w świetle bibliografii. Toruń 1949 ss. 296.

Podział na dwie części zasadnicze: I. Utwory oryginalne (1. Dzieła polskie odnoszące się do Włoch, 2. Dzieła włoskie odnoszące się do Polski); II. Przekłady (1. Z języka polskiego na włoski, 2. Z języka włoskiego na polski). W jednej i drugiej części w obrębie każdej z grup (1—2) układ częściowo według gatunków literackich (form piśmienniczych): a) poezja, b) dramat, c) proza, h) listy; — częściowo według szerokich dziedzin: d) krytyka literacka i historia literatury, e) zagadnienia kultury duchowej i artystycznej, f) pamiętniki, zagadnienia historyczne i społeczne, g) literatura religijna, kościół i papieżstwo, i) język. — Indeks nazw osobowych (hasła alfabetyczne i przedmiotowe).

Podział bibliografii na grupy czysto formalne (według formy wydawniczej, tj. na książki i artykuły) nie jest wskazany, gdyż tworzy się wtedy skupienia, które nie są istotne dla czytelnika szukającego informacji rzeczowych bez względu na to, czy są one zawarte w książkach czy w czasopismach. Gdy bibliografia obejmuje niewielką liczbę pozycji (przykł. 1), tego rodzaju układ — choć także niewskazany — przedstawia mniej niedogodności niż w bibliografii obszerniejszej. W *Bibliografii Mazur i Warmii w okresie dziesięciolecia* (przykł. 1a) lub w *Bibliografii piśmiennictwa polskiego o hitlerowskich zbrodniach wojennych* (przykł. 2), czytelnik jest zmuszony szukać informacji dotyczącej jakiegoś zagadnienia zawsze w dwóch grupach (książki i artykuły). Natomiast w bibliografii *Literatura Piękna* (przykł. 3) podział według gatunków literackich jest jak najbardziej wskazany, gdyż tworzy się dzięki temu skupienia dla czytelnika pożądane.

b. Układ alfabetyczny

Układ ten polega na uporządkowaniu materiału według kolejności alfabetycznej haseł autorskich bądź tytułowych dla prac anonimowych lub zbiorowych (gdy autorów jest więcej niż trzech).

Przykłady:

5. WYKAZ prac zespołu [Pracowników Biblioteki Narodowej].
W: Biblioteka Narodowa w latach 1945—1956. Warszawa 1958 s. 160-202.

W obrębie haseł alfabetycznych zastosowano szeregowanie według rodzaju prac: prace autorskie, recenzje, redaktorstwo, tłumacze-

nia, prace zespołowe. W ramach tych grup — szeregowanie chronologiczne. Indeksu nie ma.

6. GÓRKIEWICZ Marian: Bibliografia publikacji pracowników Akademii Górniczo-Hutniczej z lat 1919—1958. Kraków 1960 ss. XX, 507.

Układ alfabetyczny, w obrębie nazwisk szeregowanie także alfabetyczne. Sumaryczny indeks rzeczowy wykazujący nazwiska autorów w 17 grupach odpowiadających dyscyplinom nauk uprawianych w AGH oraz w 3 innych grupach: Konferencje i instytucje, Nekrologi i biografie, Varia.

7. BOROWIK Józef, KOPEĆ Stefan: Bibliografia puławska (1918—1927). Spis publikacji pracowników Państwowego Instytutu Naukowego Gospodarstwa Wiejskiego ogłoszonych w latach 1918—1927. Puławy 1930 ss. 59.

W obrębie haseł autorskich szeregowanie chronologiczne. Uzupełnieniem układu jest „sumaryczny indeks rzeczowy” (zawierający 8 haseł). Nadto spis autorów.

8. KLEMENSIEWICZ Zygmunt: Bibliografia ekslibrisu polskiego. Wrocław 1952 ss. 154.

W obrębie haseł autorskich szeregowanie chronologiczne. Bibliografia jest uzupełniona indeksem nazw osobowych (hasła alfabetyczne i przedmiotowe).

9. FLESZAROWA Regina: Retrospektywna bibliografia geologiczna Polski. Cz. 1: 1900—1950. T. 1 z. 1—2; T. 2 z. 1: Bibliografia regionalna. Warszawa 1957—1960 ss. 478+624+778.

W t. 1 (zasadniczym) układ alfabetyczny; w obrębie prac jednego autora — szeregowanie chronologiczne. Wyodrębnione oddzielne grupy: Prace anonimowe, Prace oznaczone kryptonimami nierozwiązanymi. — Tom 2 ma objąć ten sam materiał w układzie rzeczowym (11 działów). Zeszyt 1 dotyczący geologii regionalnej ma układ według regionów, w ich obrębie — szeregowanie chronologiczne.

10. BIBLIOGRAFIA Geologiczna Polski. Oprac. C. Z. Bukowski i M. W. Bukowska. Nr 27:1954 i nast.

Układ alfabetyczny, z tym że w oddzielnym szeregu wykazano prace drukowane grażdanką. Szczegółowy indeks przedmiotowy (np. w roczniku 1957 ok. 4000 haseł na 1640 pozycji).

11. RADZIECKIE Piśmiennictwo Lekarskie. Biuletyn bibliograficzny. T. 1 1951/1953 — t. 4. 1956. [Bibliografia bieżąca]. Indeks przedmiotowy.

12. WRZOSEK Adam: Bibliografia antropologii polskiej do roku 1955 włącznie. T. 1: Bibliografia abecadłowa i przedmiotowa; t. 2: Bibliografia chronologiczna. Wrocław 1959—1960 ss. 467+202.

T. 1 zawiera podstawowy spis w układzie alfabetycznym (w obrębie autora — szeregowanie chronologiczne) oraz szczegółowy indeks przedmiotowy; t. 2 obejmuje skrócone opisy w układzie chronologicznym.

13. WARDESKA Cecylia: Bibliografia polskich prac z zakresu badań czwartorzędu 1900—1950. W: Z badań czwartorzędu w Polsce. T. 2. Warszawa 1952 s. 675-754.

W obrębie haseł autorskich szeregowanie chronologiczne. — Brak indeksu.

14. PIROŻEK Janina: Bibliografia geologiczno-gleboznawcza Tatr 1639—1953. Warszawa 1956 ss. 170.

Pierwsza część bibliografii zawiera materiał w układzie alfabetycznym. W obrębie haseł autorskich — szeregowanie chronologiczne. Drugą częścią jest skorowidz działowy (22 działy), zawierający opisy skrócone (nazwiska i tytuły prac).

15. GÓRKIEWICZ Marian: Bibliografia dotycząca Zakładu Narodowego im. Ossolińskich (do r. 1939). Wrocław 1953 ss. 43.

W obrębie haseł autorskich szeregowanie alfabetyczne. Indeks przedmiotowy².

Przy układzie alfabetycznym bibliografii akcentujemy, kto pisał, i zwracamy przede wszystkim uwagę na hasła autorskie. Taki układ ma znaczenie dla czytelnika, który szuka w bibliografii podobnej odpowiedzi jak w katalogu alfabetycznym biblioteki: kto pisał, a nie o czym pisano. Układ alfabetyczny nadaje się więc do bibliografii, której celem jest zobrazowanie dorobku pisarskiego poszczególnych autorów.

Zastosowanie układu alfabetycznego w bibliografii dziedziny lub zagadnienia nie daje skupień pozycji pożądaných dla czytelnika, szukającego przede wszystkim informacji rzeczowych (przykł. 8—14, 25). Sytuację — przy takim układzie — ratuje nieco istnienie indeksu lub skorowidza (przykł. 11, 14), zwłaszcza tak szczegółowo rozbudowanego jak w *Bibliografii Geologicznej Polski* (przykł. 10), ale udzielają one informacji rzeczowych drogą pośrednią, zmuszając do powtórnego sięgania po pełne dane do zřębu głównego.

W przykładzie 15 właściwszym byłby układ chronologiczny, który dałby obraz rozwoju zainteresowań Zakładem Ossolińskich w różnych okresach czasu, podczas gdy zastosowany układ alfabetyczny udziela bezpośredniej odpowiedzi tylko na pytanie, jacy autorzy pisali o Ossolineum.

Przy zasadniczym układzie alfabetycznym dopuszczalne jest wyodrębnienie z szeregu jako oddzielnej grupy prac anonimowych (przykł. 9), bądź też prac drukowanych w obcym alfabecie. W *Bibliografii Geologicznej Polski* (przykł. 10) podano w oddzielnym szeregu

² Por. przypis 13 na s. 192.

alfabetycznym prace pisane w języku rosyjskim (opisy drukowane graźdanką), umieszczając w szeregu zasadniczym nazwy autorów tych prac w formie transkrybowanej z odesłaniem do formy rosyjskiej.

c. Układ tytułowy

Układ tytułowy występuje wówczas, gdy wszystkie opisy szereguje się według abecedowej kolejności pierwszych wyrazów tytułów (także opisy wydawnictw, które w układzie alfabetycznym opisuje się pod nazwami autorów).

Przykład:

16. MICHAŁOWSKI Kornel: *Opery polskie*. Kraków 1954 ss. 277.

Każda z dwóch części bibliografii (1. Utwory kompozytorów polskich, 2. Utwory kompozytorów obcych Polski dotyczące) ma układ według tytułów oper. — Indeksy: kompozytorów (oddzielnie polskich i obcych), librecistów i tłumaczy (oddzielnie polskich i obcych), chronologiczny.

Układ tytułowy jest często stosowany w pomocniczych spisach katalogów księgarskich.

Przykład:

17. DOM Książki. Katalog składowy. 1951 i nast.

Obok podstawowego spisu alfabetycznego jest podany m.in. pomocniczy spis tytułowy zawierający opisy skrócone (tytuł i autor), np.:

Ogólne zasady nauki gospodarstwa narodowego czyli czysta teoria ekonomii politycznej — Skarbek F.

Ogórki — Piórkowska Z.

Ogrody i poeci — Siemieński L.

Ogrody polskie — Ciołek G.

Układ tytułowy spotyka się natomiast czasem w bibliografii osobowej.

Przykłady:

18. Estreicher K[arol]: *Sześćdziesiąt lat pracy J. I. Kraszewskiego (1828—1887). Abecedowe i chronologiczne zestawienie działalności naukowej i literackiej...* Kraków 1887 ss. 83.

Część 1 zasadnicza ma układ w porządku alfabetycznym tytułów dzieł Kraszewskiego (przy każdym tytule są podane przedruki i na-

stępne wydania oraz tłumaczenia); część 2 stanowi indeks chronologiczny utworów (wykazanych tylko pod datami pierwszych wydań).

19. PIEKARSKI Kazimierz: Bibliografia dzieł Jana Kochanowskiego. Wiek XVI i XVII. Wyd. 2. Kraków 1934 ss. XLII, 82.

Układ zasadniczy w 2 częściach: A. Wydania zbiorowe, B. Wydania osobne. W grupie B — dalszy układ według tytułów osobno publikowanych dzieł. W obrębie tytułów — chronologia wydawnicza.

d. Układ geograficzny lub topograficzny

Jest to układ, w którym kryterium porządkowym jest miejsce wydania. Może to być podział według większych jednostek geograficznych (np. według krajów lub regionów) bądź według nazw topograficznych.

Przykłady:

20. INDEX Translationum. Répertoire international des traductions. Unesco. Vol. 1:1948 i nast.

Podział zasadniczy na kraje (w układzie według abecadła nazw w języku francuskim) grupuje przekłady opublikowane w danym kraju. W obrębie krajów zastosowano układ działowy według 10 działów głównych klasyfikacji dziesiętnej. — Indeks autorów, w rocznikach 1—6 także indeksy tłumaczy oraz instytucji wydawniczych.

21. ANTONIEWSKI Stanisław: Zarys bibliografii polskiego czasopiśmiennictwa rolniczego i pokrewnego na ziemiach polskich za okres 200 lat (1755—1955). Warszawa 1960 ss. 166.

Układ zasadniczy częściowo według kryteriów geograficznych. Trzy działy według obszarów b. zaborów: rosyjskiego, austriackiego, pruskiego. Nadto dwa działy: czasopisma z okresu okupacji niemieckiej, nowe czasopisma współczesne (od 1944). W obrębie działów — szeregowanie chronologiczne (według dat rozpoczęcia wydawnictwa). Indeks alfabetyczny.

22. BIBLIOGRAFIA czasopism pomorskich. Województwo bydgoskie. Red. Henryk Baranowski. Toruń 1960 ss. 341.

Układ według abecadła nazw miejscowości (miejsc wydania), w obrębie każdej miejscowości według alfabetu tytułów czasopism. — Indeksy: nazw osobowych, tytułów czasopism i przedmiotowy. Chronologiczny obraz rozwoju czasopism uwidoczniają: dodatkowy wykaz czasopism do r. 1800 oraz w indeksie tytułowym hasła „Prasa polska” oraz „Prasa niemiecka” wykazujące tylko numery pozycji zgrupowane pod kilkoma okresami chronologicznymi.

e. Układ typograficzny

W tym układzie kryterium decydującym o zaszerogowaniu pozycji jest nazwa drukarni.

Przykład:

23. BIBLIOGRAFIA polskich druków lwowskich XVI—XVIII wieku. Red. Rudolf Kotula. Lwów 1928 ss. 146.

Trzon zasadniczy bibliografii ma układ typograficzny: nieliczną grupę druków w. XVI wydzielono szeregując je według drukarni w porządku chronologicznym; grupa najliczniejsza (w. XVII—XVIII) ma układ według abecedowej kolejności nazw drukarni, w obrębie każdej drukarni — szeregowanie chronologiczne. Druki o nieustalonych drukarzach podzielono na dwie grupy: bez podania drukarza (układ chronologiczny), bez roku i drukarza (układ alfabetyczny). — Indeks alfabetyczny.

f. Układ językowy

Kryterium porządkowym jest tu język, w którym prace są opublikowane.

Przykład:

24. [KRZYŻANOWSKI Julian]: Dzieła Sienkiewicza w przekładach. Bibliografia. Warszawa 1953 ss. 280. Sienkiewicz H.: Dzieła. T. 59.

Układ zasadniczy według języków tłumaczeń. W obrębie języka — układ chronologiczny. Indeksy: nazwisk (autorzy przedmów, tłumacze, ilustratorzy) i utworów przełożonych.

g. Układ chronologiczny

W układzie chronologicznym o szeregowaniu materiału decydują daty. Może to być: układ według dat opublikowania dokumentów — mówimy wówczas o chronologii wydawniczej; układ według dat powstania dokumentów, czyli według chronologii piśmienniczej; układ według dat biograficznych autorów³.

Chronologia wydawnicza

Najczęściej spotyka się bibliografie w układzie według chronologii wydawniczej. Może to być podział na duże grupy zasadnicze, obejmu-

³ O chronologii przedmiotowej jest mowa w innym miejscu na s. 171.

jące większe okresy czasu, i w obrębie tych grup szeregowanie według innych kryteriów, — bądź szczegółowy układ chronologiczny według kolejnych lat publikowania.

Przykłady:

25. CHMIELIŃSKA Maria: Polska bibliografia zielarstwa. Za okres od początku XVI w. do r. 1940. Warszawa 1954 ss. 515.

Podział zasadniczy na 2 części: 1) do 1800, 2) 1801—1940. W obrębie każdej części — układ alfabetyczny. Na końcu części 2 wydzielono grupę „Witaminy” (w obrębie grupy szeregowanie alfabetyczne). Brak indeksu (dla cz. 1 jest tylko spis autorów i tłumaczy). Brak spisu rzeczy.

26. SULIGOWSKI Adolf: Bibliografia prawnicza polska XIX i XX w. Warszawa 1911 ss. XCV, 538.

Bibliografia dzieli się na 2 części: bibliografia XIX i bibliografia XX w. W obydwu częściach układ systematyczny. Skorowidze: osobowy (autorski i przedmiotowy) i rzeczowy.

27. DASZKIEWICZ Kazimierz, GAŚSIOROWSKI Janusz: Polska bibliografia wojskowa. Cz. 1: Nauki wojskowe. T. 1—2, dodatek. Warszawa 1921—1923 ss. 254, 174, 39.

Podział na okresy: do 1800, 1801—1831, 1832—1870, 1871—1904, 1905—1914, 1915—1918, 1919—1920. W obrębie każdego okresu — szeregowanie alfabetyczne. Indeks alfabetyczny.

Typowymi przykładami na układ chronologiczny są bibliografie, w których materiały są ułożone w kolejności dat wydania publikacji.

Przykłady:

28. STRZEMSKI Michał: Bibliografia gleboznawstwa polskiego. Warszawa 1954 ss. 86.

Bibliografia retrospektywna od w. XVI do r. 1950 w układzie chronologicznym według lat wydania. — Indeks alfabetyczny i skorowidz systematyczny.

29. HLEB-KOSZAŃSKA Helena, KOTWICZÓWNA Maria: Bibliografia utworów Joachima Lelewela. Wrocław 1952 ss. XVII, 200.

Układ zasadniczy według lat wydania. — Indeksy: tytułów, nazw osobowych, rzeczowy.

30. KRZYŻANOWSKI Julian: Dzieła Sienkiewicza. Bibliografia. Warszawa 1953 ss. 280. Sienkiewicz H.: Dzieła. T. 58.

Układ zasadniczy według lat wydania. — Indeks tytułów. Indeks wydawców tekstów Sienkiewicza.

31. KACZANOWSKA Jadwiga: Bibliografia prac Juliana Marchlewskiego. Wrocław 1954 ss. XX, 205.

Chronologia wydawnicza uwzględniająca miesiące, a nawet daty dzienne, ze względu na to, że przeważającą część dorobku pisarskiego stanowią prace publicystyczne, ogłaszane w czasopiśmie i gazetach codziennych. — Indeks (wspólny) osób, miejsc, rzeczy.

32. HORODYSKI Bogdan: Bibliografia prac A. Dygasińskiego i literatury o nim. W: Dygasiński A.: Pisma wybrane. T. 24. Warszawa 1953 s. 289-406.

Cz. 1: Prace Dygasińskiego, cz. 2: Prace o Dygasińskim. — W każdej części układ chronologiczny. — Indeksy (wspólne dla obydwu części): tytułów utworów Dygasińskiego, osobowy (recenzenci, tłumacze, ilustratorzy, autorzy prac o Dygasińskim).

33. HEINTSCH Karol: Bibliografia wydawnictw Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu 1946—1952. *Rocznik Zakładu Narodowego im. Ossolińskich* t. 4: 1953 s. 403-445. Odb.

Chronologia według lat wydania. Indeks nazw osobowych (hasła autorskie i przedmiotowe).

Przy układzie chronologicznym według lat wydania akcentuje się, kiedy prace były publikowane. Uzyskuje się w ten sposób obraz narastania dorobku wydawniczego, jego natężenia w różnych okresach czy latach. Jeśli celem np. bibliografii osobowej podmiotowej jest wykazanie historii recepcji dzieł danego autora, to układ chronologiczny wskaże od razu przez samą liczbę pozycji skupionych pod danymi latami, czy i jakie było — od strony wydawniczej — zainteresowanie twórcą w określonym czasie (przykł. 29—32). Układ taki może być jednak zawodny, gdyby chodziło — przy obfitej twórczości autora i wielu wydaniach jego utworów — o wykazanie recepcji poszczególnych utworów. Wówczas, nawet w bibliografii osobowej, układ chronologiczny może nie być najbardziej wskazany.

Podział na grupy obejmujące większe okresy chronologiczne może być użyteczny w bibliografiach retrospektywnych dziedzin i zagadnień w celu wydzielenia piśmiennictwa z lat dawniejszych o wartości raczej dokumentarnej, interesującego bardziej historyka nauki niż czytelnika poszukującego informacji rzeczowej o wartości aktualnej (przykł. 25—27). Jest to bardziej wskazane niż alfabetyczny układ całości piśmiennictwa, jak to zastosowano np. w *Bibliografii geologiczno-gleboznawczej Tatr 1639—1953* (przykł. 14).

Dość częstym zjawiskiem jest szeregowanie chronologiczne w obrębie poszczególnych działów lub nagłówków rzeczowych, co bliżej zostanie omówione na innym miejscu.

Chronologia piśmiennicza

Dużo rzadziej spotyka się bibliografie w układzie według chronologii piśmienniczej, tj. według dat powstania poszczególnych utworów.

Przykład:

34. ŚLIWIŃSKA Irmina, ROSZKOWSKA Wanda, STUPKIEWICZ Stanisław: Adam Mickiewicz. Zarys bibliograficzny. Warszawa 1957 ss. 353.

Układ według chronologii piśmienniczej w dziale: Twórczość (cz. 1: Utwory oryginalne).

Chronologia według dat biograficznych

Równie rzadko jak szeregowanie według chronologii piśmienniczej jest stosowany układ według chronologii biograficznej autorów prac zarejestrowanych w bibliografii.

Przykład:

35. BRIE G. A. de: Bibliographia philosophica 1934—1945. Vol. 1: Bibliographia historiae philosophiae. Bruxelles 1950 ss. LXXV, 664.

Nie jest to przykład układu zasadniczego, lecz tylko szeregowania w obrębie poszczególnych działów. Mianowicie w części szczegółowej każdego działu, odpowiadającej pewnej epoce, zastosowano układ według dat biograficznych poszczególnych filozofów, przy czym o kolejności decyduje data ich urodzenia.

h. Podział według innych kryteriów formalnych

Zależnie od indywidualnych potrzeb bibliografii spotyka się układ według jeszcze innych kryteriów formalnych.

W bibliografiach zespołów osobowych spotyka się często układ według schematu organizacyjnego instytucji.

Przykład:

36. FEDORKO Stefania: Wykaz publikacji pracowników Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej. W: Dziesięć lat Uniwersytetu M. Curie-Skłodowskiej. Lublin 1954 ss. 167. Odb.

Układ zasadniczy według wydziałów Uniwersytetu, w ich obrębie układ alfabetyczny. Indeks autorski.

Niżej podana bibliografia jest przykładem układu (w części najważniejszej) według nazwisk osób, będących przedmiotem zainteresowania danej bibliografii.

Przykład:

37. BIBLIOGRAFIA filozofii polskiej 1750—1880; ...1831—1864. Warszawa 1955—1960 ss. 264+409.

Podział zasadniczy w t. 1 na 5 części, w t. 2 na 4 części: 1. Literatura pomocnicza, 2. Prace Polaków i cudzoziemców zamieszkałych w Polsce, 3. Prace obcych autorów drukowane w Polsce, 4. Prace nieznanymi autorów polskich i obcych, 5. Druki szkolne (w t. 1). Część 2 (najważniejsza i najobszerniejsza) — w układzie według alfabety nazwisk filozofów (pozycje podmiotowe i przedmiotowe). W obrębie każdego nazwiska prace danego autora uszeregowano według kilku grup formalnych (w każdej grupie chronologicznie); po pracach podano bibliografię i piśmiennictwo dotyczące tego autora (także chronologicznie). — W każdym tomie skorowidz nazw osobowych.

Spotykamy także układ według poszczególnych zeszytów czasopism.

Przykłady:

38. POLSKIE piśmiennictwo chirurgiczne okresu międzywojennego 1918—1939. Warszawa 1961 ss. 308.

Układ według tytułów czasopism, w ich obrębie — szeregowanie według lat i numerów w takiej kolejności, w jakiej prace były drukowane. — Indeksy: autorów i przedmiotowy.

39. SERWIS Prasowy. Wykaz ciekawszych artykułów polskich i obcych z zakresu zagadnień dokumentacji, bibliografii, bibliotekarstwa i czytelnictwa. [Miesięcznik]. Centralny Instytut Dokumentacji Naukowo-Technicznej. 1956—1959.

Układ według tytułów czasopism⁴; w obrębie czasopisma — według kolejności artykułów. Ponadto każdy zeszyt jest zaopatrzony w wykaz zagadnień, czyli wykaz dwudziestu kilku haseł z numerami odpowiednich pozycji, a od 1958 — w szczegółowy indeks przedmiotowy.

Bibliografie mające układ taki jak w przykładach 38—39 są niedo-
godne dla czytelnika szukającego informacji dotyczących sprecyzowanego zagadnienia z tego względu, że te informacje są rozrzucone w różnych zeszytach czasopism. Zwłaszcza jaskrawe jest to w bibliografii obejmującej dłuższy okres czasu. Bibliografia wykazana w przykładzie 38 przestaje być właściwym spisem bibliograficznym, a staje się skróconym wykazem zawartości poszczególnych zeszytów czasopism.

⁴ W nr 2/1956 zastosowano eksperymentalnie 2 układy: według tytułów czasopism oraz układ klasowy, w którym powtórzono cały materiał zeszytu. Na tym przykładzie można prześledzić, który układ jest dla czytelnika korzystniejszy.

B. UKŁAD WEDŁUG KRYTERIÓW TREŚCIOWYCH (UKŁAD RZECZOWY)

W tej kategorii układów można wyróżnić układy grup rzeczowych według kolejności logicznej (układ działowy i systematyczny), układy grup rzeczowych według kolejności abecedowej ich nazw (układ klasowy i przedmiotowy) oraz układ według chronologii przedmiotowej.

a. Układ według kolejności logicznej

Układ działowy

Układ ten występuje wówczas, gdy cały materiał jest podzielony na niewielką liczbę działów zasadniczych z reguły bez dalszych poddziałów. Liczba działów może być różna (w praktyce nie przekracza 30), a ich zakres węższy lub szerszy, zależnie od potrzeb danej bibliografii oraz od ilości zebranego materiału.

Przykłady:

40. BIBLIOGRAFIA matematyki polskiej w X-leciu 1944—1954. Warszawa 1957 ss. 154. *Roczniki Polskiego Towarzystwa Matematycznego*, Ser. 2: *Wiadomości Matematyczne* R. 2 z. 1.

Podział na 11 działów (poszczególne gałęzie matematyki). W obrębie działów szeregowanie alfabetyczne. — Indeks nazwisk.

41. BIBLIOGRAFIA polskich prac orientalistycznych (1945—1955). Warszawa 1957 ss. 75.

Podział na 9 działów. W obrębie działów szeregowanie alfabetyczne. — Brak indeksu. Brak spisu działów.

Niekiedy jeden lub kilka działów, w których jest więcej materiału, mogą być podzielone na poddziały niższego stopnia.

Przykłady:

42. DZIESIĘĆ lat Polski Ludowej. Poradnik bibliograficzny. Warszawa 1954 ss. 42.

Podział na 10 działów, w tym 1 podzielony na 6 poddziałów. W obrębie działów i poddziałów szeregowanie alfabetyczne.

43. MAJEWSKI Kazimierz, BITTNER Halina: Materiały do bibliografii archeologii śródziemnomorskiej w Polsce za lata 1800—1950. Wrocław 1952 ss. 86.

Podział na 18 działów (w tym jeden na 5 poddziałów). W obrębie grup szeregowanie alfabetyczne, z wyjątkiem działu Biografie, w którym ułożono materiał według nazwisk uczonych. — Indeks nazwisk.

44. KORANYI Karol, KORANYIOWA Jadwiga: Bibliografia historyczno-prawna za lata 1937—1947. [Cz.] 1—2. Toruń 1953—1959 ss. 245+475.

Podział całości materiałów na 20 działów, z których z kolei dwa na 5 bądź 11 poddziałów (razem 34 grupy rzeczowe na ogólną liczbę 11.729 pozycji, czyli po kilkaset pozycji w każdym dziale). Indeks autorów.

45. MALECZYŃSKI Karol: Bibliografia historii Śląska za lata 1939—1946. Wrocław 1954 ss. 167.

Układ działowy (15 działów na 4215 pozycji). W obrębie działów są utworzone grupy bez nagłówków. W obrębie grup różne kryteria szeregowania (nie alfabetyczne). — Brak indeksu.

Układ działowy można stosować w bibliografiach, które wykazują niewielką ilość materiału (przykł. 42). Zbyt duża liczba pozycji w działach nie jest dla czytelnika korzystna (przykł. 44); utrudnia to bowiem szczegółową orientację, zwłaszcza jeśli w obrębie działów zastosowano szeregowanie alfabetyczne. W *Bibliografii historii Śląska* (przykł. 45) są wprawdzie w obrębie obszernych działów tworzone grupy, skupiające pozycje według pewnych kryteriów formalnych lub rzeczowych (dając właściwie rodzaj układu systematycznego). Jednak grupy te nie mają oddzielnych nagłówków, lecz są oddzielone tylko kreskami, co utrudnia orientację; nadto wewnątrz grup materiał nie został uporządkowany według jakiejś przejrzystej zasady. W rezultacie każdy z 15 podstawowych działów wydaje się przypadkowym zestawieniem kilkuset pozycji i korzystanie z tej bibliografii — zwłaszcza przy braku indeksu — jest bardzo utrudnione.

Układ systematyczny

Układ systematyczny występuje już wtedy, gdy działy podstawowe są podzielone na poddziały (układ systematyczny dwustopniowy). Jeśli zachodzi potrzeba, poddziały te mogą być podzielone na poddziały niższych stopni. Rozbudowa poszczególnych działów może być różna: każdy z nich może być podzielony na tyle poddziałów (i na tylu stopniach podziału), ile wyniknie z charakteru zebranych materiałów. Kolejność działów i poddziałów w układzie systematycznym nie jest przypadkowa, ale jest wynikiem logicznego podziału całości dziedziny lub zagadnienia będącego tematem bibliografii. Niekiedy — jeśli, tak wypadnie z logicznego podziału całości — trzeba będzie utworzyć jakiś dział lub poddział, choćby nawet zawierał niewiele materiału⁵.

⁵ Popularne ujęcie układu działowego i systematycznego znajdzie czytelnik w pracy H. Sawoniaka: *Klasyfikacja i katalog rzeczowy*. Wyd. 3. Warszawa 1961.

Poszczególne działy i poddziały można oznaczać symbolami cyfrowymi lub literowymi.

Przykłady:

46. KATALOG Polskiej Literatury Matematyczno-Przyrodniczej. T. 21 za lata 1945—1949. Kraków 1952 ss. 441.

Zastosowano układ systematyczny dwustopniowy, np.:

E. Nauka o ziemi.

I. Mineralogia i petrografia

II. Geologia

III. Gleboznawstwo i chemia rolna

IV. Paleontologia (paleobotanika i paleozoologia)

V. Meteorologia i hydrologia

W obrębie działów szeregowanie alfabetyczne. — Indeks autorski.

47. BIBLIOGRAFIA Historii Polskiej. Oprac. Jan Baumgart. 1948 i nast. [Bieżąca bibliografia roczna].

Zastosowano układ systematyczny kilkustopniowy, np.:

C. Historia Polski

II. Poszczególne okresy

2. Epoka feudalizmu

a. Kształtowanie się społeczeństwa klasowego

Szeregowanie w obrębie nagłówków rzeczowych: w 1948 i 1949 — logiczne, przedmiotowe i alfabetyczne zależnie od potrzeby; od 1950—51 — zasadniczo alfabetyczne, w pewnych działach według haseł osobowych i geograficznych. — Układ zrebu głównego uzupełniono indeksem alfabetycznym (rocznik 1948), nazw osobowych (1949), krzyżowym niepełnym, obejmującym hasła alfabetyczne, osobowe przedmiotowe i nazw geograficznych (1950—51, 1952—53).

48. HAHN Wiktor: Bibliografia bibliografii polskich. Wyd. 2. Wrocław 1956 ss. 465.

Przykład rozbudowy jednego z działów (do 6 stopnia podziału):

DZIAŁ TRZECI: BIBLIOGRAFIE SPECJALNE

XVII. Filologia

3. Nauka o literaturze

A. Teoria literatury

B. Metodyka nauki o literaturze

C. Historia literatury

a. Literatura powszechna

1) Zestawienia ogólne

2) Poszczególne kraje lub narody

b. Literatura polska

- 1) Zestawienia ogólne
- 2) Poszczególne okresy
- 3) Poezja

* * * * *

- 9) Twórcy. (Grupa ta podzielona z kolei na poszczególne hasła osobowe z wyodrębnionymi nagłówkami)

W obrębie nagłówków — szeregowanie przedmiotowe lub chronologiczne. — Indeksy: alfabetyczny i przedmiotowy.

49. STRAUS Stefan: Bibliografia źródeł do historii teatru w Polsce. Druki zwarte i ulotne. Wrocław 1957 ss. 495.

Szczegółowy podział systematyczny. W niektórych podziałach układ według nagłówków przedmiotowych. W obrębie podziałów i grup przedmiotowych szeregowanie chronologiczne. — Układ systematyczny uzupełniono 4 indeksami: tytułów utworów scenicznych, alfabetycznym druków anonimowych, nazwisk (hasła alfabetyczne i przedmiotowe), rzeczowym. W indeksie rzeczowym zwraca uwagę zbędne hasło: Wydawnictwa, grupujące nazwy poszczególnych instytucji wydawniczych z numerami pozycji odnoszących się do wydanych przez nie publikacji zwartych, razem ok. 18 szpalt druku!

50. BIBLIOGRAFIA Bibliografii i Nauki o Książce. Biblioteka Narodowa. Instytut Bibliograficzny. 1945—46 i nast.

Układ systematyczny wielostopniowy. W obrębie nagłówków rzeczowych szeregowanie przedmiotowe lub logiczne. Indeks krzyżowy.

Bibliografia Bibliografii i Nauki o Książce jest przykładem ograniczenia oznaczeń cyfrowych i literowych do działów zasadniczych (1-go i 2-go stopnia) i wyróżnienia nagłówków dla podziałów dalszych stopni przez odpowiednie zróżnicowanie graficzne w spisie rzeczy i w zrabie głównym (zob. rozdz. VII o druku). Ten system oznaczania można stosować przy układzie systematycznym w bibliografiach bieżących, w których nie we wszystkich odcinkach mogą występować poszczególne podziały dalszych stopni.

51. KRZYŻANOWSKI Julian: Piśmiennictwo o Henryku Sienkiewiczu. Oprac. przy współud. Zbigniewa Daszkowskiego. Warszawa 1955 ss. 468. Sienkiewicz H.: Dzieła. T. 60. „

W poszczególnych podziałach szeregowanie alfabetyczne. — Indeks osobowy.

Układ systematyczny jest wskazany dla bibliografii mających dużą ilość materiałów i dla tych dziedzin, w których chodzi o wykazanie związków logicznych między poszczególnymi działami (np. w bibliografii historycznej).

Schemat układu systematycznego należy opracować indywidualnie dla każdej bibliografii, zależnie od zakresu i ilości materiału. W nie-

których bibliografiach, zwłaszcza z dziedziny techniki i nauk ścisłych, autorzy opierają się na istniejących systemach klasyfikacyjnych, np. na międzynarodowej klasyfikacji dziesiętnej. System ten — jak wiadomo — na tym polega, że całość piśmiennictwa podzielono na dziesięć działów, oznaczonych cyframi od 0 do 9, każdy z działów dzieli się z kolei na 10 poddziałów niższego stopnia, każdy z tych poddziałów na 10 dalszych itd. Schemat tablic klasyfikacji opartej na zasadzie dziesiętnego podziału, opracowany w początkowej postaci przez amerykańskiego bibliotekarza Melvil Dewey'a w r. 1876, został następnie rozbudowany bardzo szczegółowo przez Międzynarodowy Instytut Bibliograficzny (przekształcony później na Międzynarodową Federację Dokumentacyjną — FID) i te tablice noszą nazwę klasyfikacji dziesiętnej międzynarodowej. FID publikuje co pewien czas różnojęzyczne uaktualnione, pełne lub skrócone wydania tych tablic⁶. Opracowując bibliografię w układzie według klasyfikacji dziesiętnej, bibliograf wybiera symbole tych działów i poddziałów, które odnoszą się do tematyki zebranych materiałów.

Przykłady:

52. INDEX bibliographicus. Directory of current periodical abstracts and bibliographies. 3 ed. compiled by Theodore Besterman. Vol. 1—2. Paris 1952 ss. 52+72.

Symbole klasyfikacji dziesiętnej są podane tylko w nagłówkach działów (dziedzin) wraz z ich nazwami. W obrębie jednego nagłówka szeregowanie alfabetyczne, niekiedy według krajów. Indeksy: alfabetyczny i przedmiotowy.

53. BIBLIOGRAFIA retrospektywna polskiego piśmiennictwa technicznego za lata 1945—1949. Warszawa, 1954 ss. 307.

W obrębie wyróżnionych nagłówków, którymi są symbole klasyfikacji dziesiętnej z ich nazwami (np. 621.39 Telekomunikacja. Telewizja), bierze się pod uwagę w szeregowaniu tylko znaki główne symboli, w obrębie zaś jednakowych znaków głównych szereguje się alfabetycznie, mimo że każda pozycja jest zaopatrzona we własny rozbudowany symbol dziesiętny — Indeks alfabetyczny.

54. BIBLIOGRAFIA Medica Čechoslovaca. Vol. 1: 1947 i nast.

W obrębie wyróżnionych nagłówków z symbolami klasyfikacji dziesiętnej i ich odpowiednikami słownymi szereguje się dokładnie według szczegółowych symboli, które są przy każdej pozycji. — Indeksy: autorski i przedmiotowy.

⁶ Dobrym wprowadzeniem do problemu klasyfikacji dziesiętnej jest rozdział S. Osmólskiej w pracy zbiorowej: *Bibliotekarstwo naukowe*. Warszawa 1956 s. 232-246.

55. SLOVENSKÁ bibliografia. Sústavný rozpis vyberaných príspevkov z periodickej literatúry. 1950.

Układ zasadniczy działów według klasyfikacji dziesiętnej w zakresie 2—3 znaków. W obrębie tych działów dalszy podział na nagłówki klasowe i przedmiotowe. Np.:

620/621 Energetika. Elektrotechnika

Atomova energia
Elektricka energia
Elektromotory
Energetika
Kompresory
Radiotechnika
Televizia
Transformatory

W obrębie nagłówków klasowych i przedmiotowych poszczególne pozycje są uszeregowane alfabetycznie. — Indeks krzyżowy.

Jak widać z powyższych przykładów, układ według klasyfikacji dziesiętnej można ograniczyć do samych nagłówków, w obrębie których można szeregować alfabetycznie (przykł. 52), przedmiotowo (przykł. 55) lub jeszcze w inny sposób; bądź też można szeregować wszystkie pozycje dokładnie według symboli klasyfikacyjnych odnoszących się do każdej z nich (przykł. 54).

Niekiedy klasyfikacja dziesiętna jest stosowana jako dalsza zasada porządkowania materiałów.

Przykład:

56. OBZOR Pol'skoj Techničeskoj Literatúry. Polish Technical Abstracts. [Kwartalnik]. 1951 i nast.

Zasadniczy podział na 10 działów, którymi są różne gałęzie techniki. W obrębie działów natomiast każda pozycja jest szeregowana ściśle według symboli klasyfikacji dziesiętnej (z uwzględnieniem wszystkich znaków symbolu), czyli klasyfikacja dziesiętna jest tu stosowana jako dalsza zasada porządkowania materiałów. — Indeks roczny autorów.

Sama zasada podziału dziesiętnego może być zastosowana w każdej klasyfikacji systematycznej, ale w tym przypadku nie będziemy jej nazywać klasyfikacją dziesiętną, gdyż ta nazwa jest zarezerwowana tylko dla systemu omówionego wyżej.

Przykład:

57. PISARSKA Maria: Bibliografia polskiego piśmiennictwa leśnego za pięciolecie 1945—1950. Warszawa 1951 ss. 116.

Układ zasadniczy systematyczny, oparty na dziesiętnej zasadzie podziału, zastosowanej w międzynarodowej klasyfikacji leśnictwa. W obrębie poszczególnych działów szeregowanie logiczne. — Indeksy: autorski i przedmiotowy.

b. Układ według kolejności abecedowej haseł

Innym rodzajem układów według kryteriów treściowych są układy według kolejności abecedowej nazw grup treściowych, na które został podzielony materiał. Grupy te są ułożone w jeden szereg abecedowy bez uwzględnienia ich związków logicznych, tzn. że ich miejsce w szeregu jest uzależnione od alfabetycznego następstwa nazw tych grup, a nie od ich kolejności logicznej. Istotą tego systemu może uzmysłowić układ większości encyklopedii, budowanych według podobnych zasad.

Możemy odpowiednio wyróżnić układ klasowy oraz układ przedmiotowy.

Układ klasowy

Układ klasowy występuje wówczas, gdy treść odpowiedniej pozycji jest wyrażona w nazwie dziedziny (klasy), do której przynależy dana pozycja, przy czym zakres tej pozycji może się pokrywać w całości z tą dziedziną albo dotyczyć poszczególnych jej zagadnień. Hasła klasowe mogą mieć zakres szerszy albo węższy, zależnie od potrzeb bibliografii i ilości materiałów. Jeśli pod hasłem ogólniejszym miało występować zbyt dużo pozycji, lepiej je rozdzielić tworząc klasy o węższym zakresie. W jednym więc szeregu abecedowym mogą w układzie klasowym występować nazwy dziedzin ogólniejszych (np. zoologia) i nazwy dziedzin do nich przynależnych (np. ornitologia, ichtiologia). Pod nazwą węższej dziedziny będą wykazywane wszystkie pozycje wchodzące w jej zakres bez względu na to, czy dotyczą całej dziedziny czy poszczególnych przedmiotów w obrębie tej dziedziny, czyli pod hasłem Ichtologia będą występowały zarówno opracowania tej gałęzi zoologii jak i prace dotyczące poszczególnych gatunków ryb. Jednakże tematy należące do występującej w układzie klasy o węższym zakresie nie będą wykazywane pod klasą pojemniejszą. Np. pozycje wymienione pod nagłówkiem „Ichtologia” nie zostaną wykazane w obrębie grupy „Zoologia”.

Przykład:

58. PRZEGLĄD Piśmiennictwa o Książce. Biblioteka Narodowa, Instytut Bibliograficzny. Kwartalny dodatek do Przeglądu Bibliotecznego. 1955 i nast.

W obrębie nagłówków klasowych szeregowanie logiczne. — Indeksy roczne: autorski i przedmiotowy.

Podajemy przykłady haseł klasowych zaczerpniętych z tej bibliografii:

Bibliografia	Konserwacja zbiorów
Bibliotekarstwo	Reprodukcja dokumentacyjna
Budownictwo biblioteczne	Selekcja mechaniczna dokumentów
Czytelnictwo	Szkolenie kadr
Dokumentacja	Udostępnianie zbiorów
Gromadzenie zbiorów	Wydawnicze zagadnienia
Informacje bibliograficzne	Zawód bibliotekarski
Katalogi	Zbiory specjalne
Klasyfikacja	

Układ przedmiotowy

Układ przedmiotowy tym się różni od układu klasowego, że obok haseł klasowych występują tu także w jednym szeregu abecedowym szczegółowe hasła przedmiotowe, tzn. odnoszące się do poszczególnych zagadnień i przedmiotów, jeśli są odpowiednie pozycje tym szczegółowym zagadnieniom poświęcone⁷.

Podajemy przykłady haseł przedmiotowych z dziedziny nauk ekonomicznych zaczerpnięte z *Katalogu Biblioteki SGH* (przykł. 59):

Spożycie	Spółki handlowe
Spożywczy przemysł	Sprzedawnictwo
Spółdzielczość	Standaryzacja
Spółdzielczość budowlano-mieszkaniowa	Statystyka
Spółdzielczość kredytowa	Stenografia
Spółdzielczość pracy	Stocznie
Spółdzielczość rolnicza	Stolarstwo
Spółki akcyjne	Strajki itd.

Dla uniknięcia zbyt dużej liczby pozycji pod jednym hasłem, można tworzyć w obrębie tego hasła podgrupy za pomocą tzw. określników, np. (w *Katalogu Biblioteki SGH*):

Spółdzielczość	Spółdzielczość (c.d.)
— bibliografia	— Czechosłowacja
— czasopisma	— Dania
— historia	— Polska
— kongresy i stowarzyszenia	— — zabór austriacki
— opodatkowanie	— — zabór pruski
— studia i nauczanie	— — zabór rosyjski
— Austria	— — od 1918
— Belgia	— Rosja itd.

⁷ Wyczerpujące omówienie układu przedmiotowego jest zawarte w pracy A. Łysakowskiego: *Katalog przedmiotowy. Podręcznik*. Warszawa 1946. Popularne wprowadzenie do zagadnienia stanowi rozdział w pracy H. Sawoniaka: *Klasyfikacja i katalog rzeczowy*. Wyd. 3. Warszawa 1961. Pomocą w formułowaniu haseł przedmiotowych jest opracowany przez J. Kossonogę *Słownik tematów dla bibliografii i katalogów w układzie przedmiotowym*. Warszawa 1956.

Przykłady:

59. GRODEK Andrzej: Katalog Biblioteki SGH [Szkoly Głównej Handlowej]. Cz. 1: Nauki ekonomiczne i handlowe. Warszawa 1939—1945 ss. 941.

W obrębie nagłówków przedmiotowych szeregowanie alfabetyczne. — Indeks alfabetyczny.

60. BESTERMAN Theodore: A world bibliography of bibliographies. 3 ed. Vol. 1—4. Genève 1955—1956.

W obrębie nagłówków szeregowanie chronologiczne. — Indeks alfabetyczny.

61. HANECKI Michał, NEUMAN Brunon, CZAJKA Jadwiga: Służba zdrowia w Polsce. Przegląd ważniejszych prac o organizacji i pokrewnych działach służby zdrowia XIX i XX w. Warszawa 1956 ss. 353.

W obrębie nagłówków szeregowanie alfabetyczne. — Spis zastosowanych haseł przedmiotowych. Indeks autorski.

62. TRYBULSKI Zbigniew: Bibliografia prawa cywilnego. Literatura, orzecznictwo. 1945—1954. Warszawa 1956 ss. 243.

W obrębie nagłówków szeregowanie alfabetyczne. — Indeks autorski. Nadto skorowidz rzeczowy, będący zestawieniem haseł, pod którymi ugrupowano materiał w zrebie głównym oraz pewnej liczby nowych haseł — w jednym szeregu abecadłowym; pod hasłami skorowidza są wykazane numery odpowiednich pozycji.

63. ALKIEWICZ Jan: Materiały do polskiej bibliografii dermatologii i wenerologii oraz ich pogranicza od XVI w. do 1951 r. Poznań 1957 ss. 315.

W obrębie nagłówków szeregowanie chronologiczne. — Indeks autorski.

Układ przedmiotowy nadaje się przede wszystkim do tych bibliografii, w których jest ważna szybka informacja o poszczególnych zagadnieniach (np. bibliografia lekarska).

c. Układ według chronologii przedmiotowej

Kryterium treściowe może być także podstawą układu według chronologii przedmiotowej, tzn. gdy o podziale i szeregowaniu decydują okresy chronologiczne (stulecia, dekady lub inne okresy a nawet poszczególne lata), których dotyczy treść poszczególnych pozycji.

Przykład:

64. MALISZEWSKI Edward: Bibliografia pamiętników polskich i Polski dotyczących. Warszawa 1928 ss. 447.

Materiał w tej bibliografii jest zgrupowany według okresów historycznych:

Wiek XIV i XV

Okres Zygmunta I

Okres Zygmunta Augusta

Okres Henryka Walezego i Stefana Batorego itd.

W konsekwencji np. Pamiętniki Paska (fragmenty ogłoszone po raz pierwszy w 1822 r. i wszystkie dalsze wydania) znalazły się w dziale: Okres Jana Kazimierza. W obrębie działów szeregowanie alfabetyczne. — Uzupełnieniem układu jest indeks osobowy (hasła alfabetyczne i przedmiotowe).

C. UKŁAD KRZYŻOWY

Układ krzyżowy polega na połączeniu w jednym szeregu kilku układów abecadłowych, najczęściej układu przedmiotowego z układem alfabetycznym⁸. W tym przypadku każdy dokument będzie wykazany w szeregu pod tyłoma hasłami, ile wypadnie z opisu alfabetycznego i przedmiotowego. W szeregu tym hasła alfabetyczne będą pomieszane z hasłami przedmiotowymi, gdyż o miejscu w szeregu decyduje tylko kolejność abecadłowa haseł. Przy łączeniu dwu układów otrzymujemy układ krzyżowy podwójny. Może też występować układ krzyżowy potrójny, łączący w jednym szeregu np. układ alfabetyczny, przedmiotowy i tytułowy. W tym przypadku odpowiedni dokument będzie wykazany w szeregu również pod hasłem tytułowym niezależnie od haseł alfabetycznych i przedmiotowych. Dla ilustracji podajemy kilka kolejnych haseł, występujących w *Polskiej Bibliografii Lekarskiej*:

GAWLAK EUGENIUSZ

GAWOR WITOLD

GAZOCIĄGI — Bezpieczeństwo pracy

GAZOROPONERCZE, zob. Roponercze

GAZY — Zatrucia (Zapobieganie)

GĄBCZAK

GĄDZIKIEWICZ WITOLD

GDĄSK — Akademia Medyczna

GEBAUER MARIA

GEJLER MARIA

GENETYKA

⁸ W celu uniknięcia niejasności zwracamy uwagę, że nazwę „układ alfabetyczny” rezerwuje się tylko dla układu według autorów bądź tytułów dzieł anonimowych lub zbiorowych (ponad trzech autorów, jak w katalogu alfabetycznym). Natomiast nazwą „układ abecadłowy” oznaczamy wszelki układ szeregujący hasła w kolejności abecadła. Do układów abecadłowych należą zatem układy klasowy, przedmiotowy, krzyżowy, jak też układ tytułowy i alfabetyczny.

Przykłady:

65. POLSKA Bibliografia Lekarska. Oprac. Stanisław Konopka. [Bieżąca bibliografia roczna].

Układ krzyżowy podwójny: według haseł alfabetycznych i przedmiotowych. Hasła i opisy alfabetyczne są odróżnione graficznie od przedmiotowych.

66. KORMANOWA Żanna: Materiały do bibliografii polskiego ruchu robotniczego (1918—1939). T. 1: Druki zwarte. Warszawa 1960 ss. 580.

Układ krzyżowy podwójny (pozycje występujące pod hasłami alfabetycznymi i przedmiotowymi). W jednym szeregu hasła osobowe (prace autorskie i piśmiennictwo o danej osobie), tytułowe (druków anonimowych i prac zbiorowych) oraz przedmiotowe (ok. 300). Nadto pewna liczba materiałów uzupełniających bądź pomocniczych w Aneksach (6 grup). W obrębie poszczególnych haseł w części zasadniczej i w obrębie grup w aneksach szeregowanie alfabetyczne. — Oddzielny wykaz haseł przedmiotowych.

67. LIBRARY Literature. An author and subject index to selected material on library science and librarianship. New York. [Bieżąca bibliografia miesięczna z kumulacjami rocznymi i 3-letnimi].

Układ krzyżowy potrójny alfabetyczno-przedmiotowo-tytułowy.

68. The CUMULATIVE Book Index. World list of books in the English language. New York. [Bieżąca bibliografia roczna].

Układ krzyżowy potrójny alfabetyczno-przedmiotowo-tytułowy.

69. BIBLIO. Répertoire bibliographique de tous les ouvrages parus en langue française dans le monde entier. Paris. [Bibliografia miesięczna z kumulacjami rocznymi].

Układ krzyżowy potrójny alfabetyczno-przedmiotowo-tytułowy. Odpowiednie hasła zróżnicowane graficznie.

3. SZEREGOWANIE WEWNĄTRZ GRUP

Gdy materiał został już podzielony na odpowiednie grupy (jak: hasła alfabetyczne, działy, poddziały, okresy chronologiczne, hasła klasowe, hasła przedmiotowe), powstaje problem, jak uporządkować pozycje w obrębie tych grup.

Szeregowanie wewnętrzne może być dokonywane w różny sposób: alfabetycznie, chronologicznie, przedmiotowo, logicznie; można też tworzyć skupienia formalne.

A. SZEREGOWANIE ALFABETYCZNE

Ten sposób szeregowania jest stosowany najczęściej. Czy zawsze słusnie? Bez uszczerbku dla przejrzystości bibliografii można taki układ stosować, gdy w grę wchodzi uszeregowanie małej liczby opisów. Jeśli np. w bibliografii w układzie przedmiotowym lub krzyżowym mamy hasła przedmiotowe wyszczególniające, tzn. możliwie dokładnie odpowiadające zakresowi treściowemu opisywanego dokumentu, bibliografia zaś obejmuje krótki okres czasu (np. roczny), nie traci ona na przejrzystości, gdy w obrębie haseł stosuje się szeregowanie alfabetyczne. Skupienia rzeczowe bowiem mogą być zapewnione przez szczegółowe określenia, dzięki którym pozostanie do uszeregowania w obrębie jednego nagłówka przedmiotowego kilka lub kilkanaście opisów.

Takie szczegółowe nagłówki przedmiotowe występują np. w *Polskiej Bibliografii Lekarskiej* (przykł. 65):

- OCZY — Awitaminoza a...
- OCZY — Bóle
- OCZY — Chirurgia
- OCZY — Ciała obce (rozpoznawanie)
- OCZY — Dno oka (schorzenia) itp.

W układzie działowym przy niezbyt dużej ilości materiału lub w układzie systematycznym, gdy materiał jest obfity, ale szczegółowy podział sprawia, że liczba opisów w poszczególnych poddziałach nie jest zbyt duża, także można szeregować alfabetycznie, co zasadniczo nie wpływa ujemnie na przejrzystość bibliografii.

Nazwiska piszących nie są dla czytelnika bez znaczenia, bo często osoba autora orientuje o wartości publikacji. W bibliografii dziedzin i zagadnień jednak nie nazwiska autorów są rzeczą najważniejszą, ale tematyka piśmiennictwa. Dlatego szeregowanie alfabetyczne jest mniej wskazane, gdy liczba pozycji pod jednym nagłówkiem byłaby zbyt duża. Np. w *Bibliografii historyczno-prawnej* (przykł. 44) w niektórych działach liczba pozycji ułożonych alfabetycznie dochodzi do 900. Odnalezienie w tak obfitej grupie odpowiednich pozycji dotyczących bardziej szczegółowych zagadnień byłoby utrudnione nawet przy istnieniu indeksu rzeczowego, którego zresztą wspomniana bibliografia nie posiada.

B. SZEREGOWANIE CHRONOLOGICZNE

W bibliografiach retrospektywnych obejmujących większy okres czasu stosowane jest niekiedy w obrębie poszczególnych grup szeregowanie według chronologii wydawniczej bądź przedmiotowej. Np. *Bibliografia*

bibliografij polskich W. Hahna (przykł. 48), mająca zasadniczy układ systematyczny, przyjmuje za podstawę szeregowania w obrębie grup rzeczowych chronologię przedmiotową, tj. okresy będące przedmiotem dokumentów rejestrowanych w danej bibliografii.

Np. w dziale: Literatura polska. Poszczególne okresy:

4535. ŁOŚ Jan: Przegląd językowych zabytków staropolskich do r. 1543. Kraków 1915...

4536. KRYŃSKI Antoni Adam, Kryński Mirosław: Zabytki języka staropolskiego z w. XIV, XV i początku XVI. Warszawa 1918...

4537. VRTEL-WIERCZYŃSKI Stefan: Wybór tekstów staropolskich. Czasy najdawniejsze do r. 1543. Lwów 1930...

4540. WITTE Hennig: Diarium biographicum in quo scriptores saeculi post natum Christum XVII praecipui adducuntur... Gedani 1688...

4541. BADECKI Karol: Program pierwszego zbiorowego wydania literatury mieszczańskiej XVII w. Lwów—Kraków 1926...

W innych przypadkach stosuje się w tejże bibliografii chronologię wydawniczą, od najdawniej wydanych pozycji do lat ostatnich, przy czym wydawnictwa ciągłe są umieszczone w szeregu według daty rozpoczęcia wydawnictwa (np. jeśli wydawnictwo ukazywało się w latach 1919—1939, to o uszeregowaniu decyduje rok 1919).

Np. bibliografie Krasickiego:

4716. [ESTREICHER Karol] Pl. Szcz.: Krasicki Ignacy... *Rozmaitości* (Lwów), 1859...

4717. CHMIEŁOWSKI Piotr: Bibliografia wydań utworów Krasickiego... Warszawa 1879...

4718. BERNACKI Ludwik: Materiały do życiorysu i twórczości I. Krasickiego. *Pam. Lit.* R. 26-28: 1929-1931...

4719. BERNACKI Ludwik: Stan badań nad Krasickim... Lwów 1936...

Czasopisma bibliograficzne:

152. BIULETYN Bibliograficzny. Redakcja: Wydział prasowy Min. Spraw Wewn. R. 1-2: 1920-1921.

153. PRZEGLĄD Wydawnictw „Książnicy Polskiej”. R. 1-15: 1920-1934...

154. SPRAWOZDANIE Związku Polskich Towarzystw Naukowych we Lwowie. Nr 1-16: 1920-1936...

155. NOWOŚCI Bibliograficzne podane przez księgarnię i skład nut Perzyński, Niklewicz i S-ka. 1921-1925...

156. BIULETYN Literacki „Lektora” R. 1:1922...

158. PRZEGLĄD Wydawniczy R. 1-3: 1922-1924...

Innym przykładem szeregowania chronologicznego jest opracowana przez H. Uniejewską i H. Sawoniaka *Bibliografia polskiej myśli ekonomicznej 1831-1871*. Z. 1-3. (Warszawa 1958-1961). Przy dość szczegółowym układzie systematycznym uszeregowanie w obrębie nagłówków rzeczowych według chronologii wydawniczej obrazuje rozwój zainteresowania poszczególnymi zagadnieniami na przestrzeni 40 lat.

Retrospektywna bibliografia geologiczna Polski R. Fleszarowej (przykł. 9), obejmująca okres 1900—1950 i będąca w układzie alfabetycznym, stosuje szeregowanie chronologiczne w obrębie prac poszczególnych autorów. Uzyskuje się przez to obraz rozwoju ich twórczości naukowo-pisarskiej.

Zasadę szeregowania chronologicznego można też stosować w bibliografii w układzie przedmiotowym, obejmującej materiały z dłuższego okresu czasu. Przykładami mogą być: dzieło Th. Bestermana *A world bibliography of bibliographies* (przykł. 60) lub praca J. Alkiewicza *Materiały do polskiej bibliografii dermatologii i wenerologii* (przykł. 63). Bibliografie te rejestrują materiał od najdawniejszych czasów, szeregując go chronologicznie w obrębie nagłówków przedmiotowych. Zwraća się w ten sposób uwagę na pozycje starsze i nowsze, umożliwiając łatwe odnalezienie tych ostatnich.

Natomiast inna bibliografia w układzie przedmiotowym *Służba zdrowia w Polsce* (przykł. 61), obejmująca materiały z XIX i XX w., w której zastosowano szeregowanie alfabetyczne w obrębie nagłówków, zyskałaby niewątpliwie na przejrzystości, gdyby szeregowano w niej pozycje według chronologii wydawniczej.

Innym przykładem celowości szeregowania chronologicznego jest *Bibliografia polskich druków lwowskich XVI—XVIII w.* (przykł. 23). Zastosowano w niej (w obrębie grupy drugiej) układ typograficzny, tzn. według nazwisk drukarzy. Występujący w obrębie poszczególnych drukarni układ chronologiczny daje wyrazisty przegląd dorobku każdej drukarni, przy czym formę opisu dostosowano do układu wysuwając na czoło każdej pozycji datę wydania (co jest zabiegiem oszczędniejszym,

niż gdyby podawano datę roczną, jako odrębny nagłówek, ze względu na to że dorobek jednego roku obejmuje zaledwie kilka lub kilkanaście pozycji). W obrębie identycznych dat uszeregowano opisy według alfabetu autorów. Np.

SZLICHTYNOWIE

1755. (Korzeniowski Jan): Palatinum Reginae coeli...
1755. Wieczera Pańska albo nabożeństwo do Najśw. Sakramentu.
1756. Św. Jan Chryzostom: Wykład mszy według zwyczaju cerkwi wschodniej.
1756. X. Urbanowski Paulin: Aukcja wojska niebieskiego...
1757. Bystrzonowski Wojciech: Polski sensat...
1757. X. Rafał z Rzymu: Życie Leonarda Casanova...
1757. Rubinkowski Jakub: Janina tryumfów Jana III...

Można też spotkać bibliografie, w których zastosowano w obrębie nagłówek rzeczowych układ odwrotnie chronologiczny, rozpoczynając od pozycji wydanych ostatnio skończywszy na najdawniejszych. Przykładami są: *Bibliografia rachunkowości, analizy, kontroli i rewizji. Piśmiennictwo polskie w latach 1944—1955* (Warszawa 1958), Wójcik J.: *Bibliografia wydawnictw spółdzielczych. Cz. 2 za lata 1940—1957* (Warszawa 1962), lub: Miłodrowska K., Tyszyńska Z.: *Wydaźność pracy* (Warszawa 1957). Taki sposób szeregowania nie jest zasadniczo wskazany, gdyż nie daje on naturalnego obrazu rozwoju piśmiennictwa, a znalezienie pozycji nowszych i w normalnym układzie chronologicznym nie jest trudne. Ta metoda szeregowania może jednak być z pożytkiem stosowana w bibliografiach zalecających (por. rozdz. VIII s. 279).

C. SZEREGOWANIE PRZEDMIOTOWE

Jeśli zgodzimy się, że zasadniczym celem bibliografii dziedzin lub zagadnień (bo o taką przede wszystkim tutaj chodzi) jest udzielanie informacji rzeczowej, to dla korzystającego z takiej bibliografii jest ważne, aby jak najszybciej bez niepotrzebnej straty czasu mógł znaleźć w bibliografii pozycje odnoszące się do interesującego go zagadnienia i aby te pozycje były skupione możliwie w jednym miejscu. W *Bibliografii etnografii polskiej za r. 1947* oprac. przez I. Barową⁹ w dziale:

⁹ *Lud* t. 38: 1947. Odb. Kraków 1949.

Działacze ludowi i etnografowie, liczącym 232 pozycje, opisy dotyczące jednej osoby są porozrzucane na skutek zastosowania szeregowania alfabetycznego według autorów prac. Np. osoby Witosa dotyczy 13 prac, wykazanych w pozycjach 87, 126, 173-174, 221, 249, 266, 279, 283 287-290. Trafi się do nich wprawdzie poprzez indeks osobowy, ale wygodniejsze dla czytelnika byłoby skupienie ich w jednej grupie.

Można zatem w obrębie danego nagłówka zgrupować opisy według przedmiotów, tzn. nazwisk osób, których dotyczą opisywane dokumenty, nazw instytucji, miejscowości lub zagadnień. Zasadą powinno być: jeśli w danej grupie jest kilka pozycji, które traktują o tym samym przedmiocie, pozycje te powinny znaleźć się obok siebie. Aby zwrócić uwagę czytelnika i ułatwić mu orientację, należy — w tytułach opisywanych dokumentów — wyróżnić graficznie nazwy przedmiotów, np. przez spacjaowanie wyrazów określających nazwę przedmiotu (osoby, instytucji, miejscowości, dziedziny lub zagadnienia). W razie braku takich wyrazów w tytule należy spacjaować odpowiednie wyrazy w uzupełnieniu tytułu lub w adnotacji. Podstawą szeregowania opisów będzie abecedowa kolejność wyrazów wypacjowanych. Jeśli jest kilka opisów dotyczących tego samego przedmiotu, będą one umieszczone obok siebie, przy czym wystarczy wypacjować odpowiedni wyraz lub wyrazy tylko w pierwszym z tych opisów.

Kilka przykładów zaczerpniętych z *Bibliografii Bibliografii i Nauki o Książce* (rocznik 1957) zilustruje ten sposób szeregowania:

a) hasła osobowe (nagłówek: Bibliotekarze):

2205. St. Dr.: Marian Des Loges 12 IX
1898 — 3 VI 1957...

2206. Dmochowska Krystyna: Dokumenty
z okresu działalności Karola Estreichera
w Bibliotece Szkoły Głównej Warszawskiej...

2207. Gawarecka Maria: Aleksander Ja-
worowski — przyjaciel Hieronima Łopa-
cińskiego...

b) hasła zespołów osobowych, tj. nazwy instytucji (nagłówek: Ruch wydawniczy. Instytucje):

1962. Z działalności wydawniczej PAN...
Sprawozdanie z działalności wydawniczej Pol-
skiej Akademii Nauk w 1955 r.

1693. Działalność wydawnicza [Wydziałów
PAN: I, II, III, IV]...

1694. Kozar Zbigniew: Sprawozdanie z wydawnictw [Polskiego] Towarzystwa [Parazytologicznego]...

1695. A. M.: Perspektywy wydawnicze [Polskich Wydawnictw Gospodarczych]...

1696. Wojciechowska Maria: Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk po drugiej wojnie światowej...

c) nazwy poszczególnych zagadnień (nagłówek: Formy pracy z czytelnikiem):

2587. Nagórska Izabela: Dyskutujemy z czytelnikiem o nowych książkach...

2588. Szczegodzińska Lucyna: Inscenizacja w upowszechnianiu czytelnictwa...

2589. Kryczka Piotr: O kierowaniu czytelnictwem w gromadzkiej bibliotece publicznej...

2590. Tatjewska Jadwiga: Współpraca bibliotekarza z kołami zainteresowań...

d) nazwy poszczególnych dziedzin (nagłówek: Ruch wydawniczy. Poszczególne dziedziny):

1628. Bańkowski Z[dzisław]: Polskie piśmiennictwo chemiczne w niebezpieczeństwie...

1629. Bobrownicki Teofil: O potrzebach książki chemicznej...

1630. Miedziński Jan: W obronie książki...
Krytyka polityki wydawniczej w stosunku do wydawnictw z zakresu drogownictwa...

1631. Wahrig G.: Dokumentacja w słownictwie...

Organizacja pracy redakcyjnej encyklopedii.

1632. Niżyński Lech: Handel zagraniczny w wydawnictwach książkowych...

1633. Kürbisówna Brygida: Osiągnięcia i postulaty w zakresie metody wydawania źródeł historycznych...

e) hasła geograficzne i topograficzne (nagłówek: Historia książki):

1296. Broda Jan: Pod chłopskimi strzechami skarby staropolszczyzny...

XVIII-wieczne druki religijne u chłopów cieszyńskich.

1299. Ulewicz Tadeusz: O reklamie wydawniczej w pierwszej połowie XVI wieku, krakowskich impresorach-nakładcach...

1300. Godula Paweł: Drukarstwo lubelskie...

1301. Danileckij M. D.: Poligrafija L'ov'a od Ivana Fedorowa...

1302. L. M.: Z dziejów książki polskiej na Górnym Śląsku...

System szeregowania według wyrazów wyróżnionych przez spajowanie stosuje szeroko także *Bibliografia bibliografij polskich* W. Hahna (przykł. 48).

Jeśli w bibliografii stosuje się szeregowanie przedmiotowe bez graficznego wyróżniania haseł, według których się szereguje, staje się to mało przejrzyste. Tak jest np. w dziale „Historia literatury kanonicznej. Poszczególni pisarze i działacze” w bibliografii J. Bara i W. Zmarza *Polska bibliografia prawa kanonicznego*. T. 2. (Lublin 1947), lub w obszernych działach „Osoby” (406 pozycji) oraz „Terytoria i miejscowości” (1322 pozycje) w *Bibliografii historii Śląska za lata 1939—1946* (przykł. 45).

D. SZEREGOWANIE LOGICZNE

Omówione wyżej sposoby szeregowania w obrębie grup (alfabetyczny, chronologiczny, przedmiotowy) opierają się na niektórych elementach opisu, mianowicie na nazwie autora, dacie wydania lub nazwie przedmiotu uwidocznionej w tytule bądź w adnotacji. Kryteria szeregowania mogą być jednak także ukryte, tzn. oparte o treść pozycji i ocenę jej wartości. Będziemy mieć wówczas szeregowanie logiczne. Wychodząc z założenia, że w bibliografii dziedzin i zagadnień nie nazwiska autorów są najważniejsze, ale treść pozycji i ich potencjalna wartość dla użytkownika, można na najniższym szczeblu podziału — tak w obrębie nagłówków rzeczowych, jak też w obrębie grup przedmiotowych wyróżnionych spacją — porządkować materiał nie według nazwisk autorów, ale w kolejności logicznej poszczególnych pozycji.

Bierze się wówczas pod uwagę nie tylko temat publikacji, ale i sposób jego opracowania, ujęcie (wszechstronne lub tylko z niektórych punktów widzenia), poziom opracowania (naukowy lub popularny) i tak układa się materiał, aby ostateczny układ informował — w miarę możliwości — o znaczeniu poszczególnych pozycji i wzajemnych ich związkach. Zasada szeregowania w kolejności logicznej polegałaby więc na tym, aby od zagadnień ogólnych przechodzić do bardziej szczegółowych, od pozycji ważniejszych ujmujących całość zagadnienia — do pozycji mniej ważnych omawiających zagadnienie fragmentarycznie lub z jednego punktu widzenia, od prac naukowych do prac popularnych.

Zasadę tę można prześledzić na szczególnym typie prac bibliograficznych. Informacje o piśmiennictwie dotyczącym jakiejś dziedziny lub zagadnienia mogą być podane niekoniecznie w postaci tradycyjnej bibliografii, tzn. uporządkowanego szeregu opisów rejestracyjnych lub adnotowanych. Zamiast takiej bibliografii może być omówienie piśmiennictwa, w którym obok opisów bibliograficznych istotnym elementem będzie także tekst objaśniający treść pozycji i wartościujący poszczególne publikacje. Autor takiego omówienia nie będzie zwracał uwagi na alfabetyczną kolejność opisywanych prac, ale będzie się starał poinformować na początku o pracach najważniejszych, najogólniejszych, przechodząc kolejno do zagadnień szczegółowych i mniej ważnych.

Przykładem bibliografii tak ułożonej z tekstem opisowym wiążącym poszczególne pozycje jest *Przewodnik dla posługujących się piśmiennictwem do oznaczania zwierząt krajowych* (Warszawa 1954). Jest to krytyczne zestawienie i omówienie najważniejszego piśmiennictwa, którym można się posługiwać dla oznaczenia zwierząt krajowych, należących do różnych grup systematycznych. Całość licząca 635 opisów jest podzielona na 64 rozdziały, z których wiele ma dalszy podział na rodzaje i gatunki według systematyki zoologicznej.

Poszczególne opisy, ponumerowane i wyróżnione graficznie (rozpoczynające się od akapitu), są połączone tekstem wiążącym poprzedzającym dany opis lub po nim następującym.

Przykładowo podajemy fragmenty z rozdziału „Gąbki-Porifera” (s. 28-30)¹⁰:

Do oznaczenia naszych gąbek słodkowodnych mamy dobre opracowania polskie:

47. K. SIMM. Gąbki (Porifera). W dziele zbiorowym „Fauna słodkowodna Polski”, 37, wyd. 2. Warszawa, Polska Akademia Nauk, 1953, 79 str., 41 rys.

¹⁰ Opisy są podane z zachowaniem postaci oryginalnej odbiegającej od opisu znormalizowanego.

Opracowanie zawiera w części szczegółowej dwa klucze... Pierwsze wydanie tego opracowania wyszło w r. 1935.

W braku powyższego można również posługiwać się następującym starszym i mniej gruntownym opracowaniem polskim naszych gąbek słodkowodnych:

48. St. M. KRZYSIK. Spongillidae — Gąbki słodkowodne. W dziele zbiorowym pod redakcją Wł. Polińskiego „Podręcznik do zbierania i konserwowania zwierząt należących do fauny polskiej”, 2, Warszawa, Polskie Państwowe Muzeum Przyrodnicze, 1926, str. 3-31, rys. 1-9.

W opracowaniu tym autor zamieścił dwa klucze... Oba klucze są mało przydatne, ale do wstępnego zorientowania się mogą być przydatne. Jak sam autor podaje, wzorował się on na kluczach z następującego wydawnictwa niemieckiego:

49. W. WELTNER. Spongillidae, Süßwasserschwämme...

Praca zawiera dwa klucze... Oba są bardzo prosto ujęte i łatwe w użyciu, zwłaszcza dla początkujących. Wobec istnienia jednak wymienionych powyżej opracowań praca ta nie ma już większego znaczenia dla naszych biologów.

Bardzo gruntowne jest radzieckie opracowanie gąbek słodkowodnych:

50. P. D. RIEZWOJ. Priesnowodnyje gubki...

Poza dokładnym opracowaniem morfologii, anatomii, histologii i biologii gąbek słodkowodnych obu rodzin (Spongillidae i Lubomirskiidae) autor omawia szczegółowo wszystkie gatunki i odmiany lub podgatunki występujące w Europie i na azjatyckim obszarze ZSRR...

Łatwiejszy w użyciu dla początkujących jest dobry klucz do oznaczania rodzajów i gatunków gąbek słodkowodnych Związku Radzieckiego, napisany przez tego samego autora:

51. P. D. RIEZWOJ. Gubki (Porifera)...

Warto również wymienić następujące opracowanie niemieckie obejmujące zarówno gąbki słodkowodne jak i morskie występujące w Morzu Północnym i w zachodnich częściach Bałtyku.

52. W. ARNDT. Porifera, Schwämme, Spongien...

Posługiwanie się tą pracą, zwłaszcza przez początkujących narażać może na pewne trudności, gdyż autor podaje w tych kluczach równocześnie cechy okazów z pąkami i bez nich... Poważną wadą jest włączenie małych kluczy gatunkowych w opisy rodzajów.

Spójrzmy na kolejność opisów tej publikacji. Są one ułożone nie według alfabetu nazwisk autorów, ale według pewnego logicznego porządku uzasadnionego w komentarzach bibliografa. Publikacja ta jest niewątpliwie bibliografią przeznaczoną do czytania. W gruncie rzeczy można by komentarzom nadać formę adnotacji, zamieszczonych po opisie zasadniczym, i wówczas otrzymalibyśmy bibliografię w tradycyjnej postaci.

Jeśli bibliograf, szeregując opisy w bibliografii dziedziny lub zagadnienia, będzie przeprowadzał podobne rozumowanie, kierując się przy

ostatecznym układzie logicznymi kryteriami porządkowania, a nie alfabetycznym nazwisk, otrzymamy w wyniku spis, w którym poszczególne opisy będą ułożone w takiej kolejności, jaka wyniknie z przeprowadzonej analizy.

Czy postępując w ten sposób nie stworzy się podstaw dla pewnej dowolności, podczas gdy układając alfabetycznie bibliograf nie musi być uzależniony od swego, często subiektywnego sądu, gdyż zważa tylko na kolejność liter w nazwach autorskich? Niewątpliwie może istnieć pewna dowolność, a nawet możliwość błędnych rozwiązań. Zważmy jednak, że właśnie szeregowanie alfabetyczne jest czysto przypadkowe z punktu widzenia treści. Jeśli uprzytomnimy sobie, że istotnym celem bibliografii dziedziny lub zagadnienia jest informacja rzeczowa, to gdy patrzymy na zagadnienie z tego punktu widzenia, powinno być dla nas rzeczą obojętną, czy na początku danej grupy będzie opis, którego hasło zaczyna się od litery A czy od litery Z, natomiast nie jest rzeczą obojętną ułożenie pozycji w kolejności logicznej.

Przy szeregowaniu logicznym, niektóre pozycje nie nasuwają wątpliwości, że powinny być podane na czołowym miejscu w danej grupie. Niewątpliwie np. z dwu pozycji występujących w bibliografii historycznej (w dziale Zagadnienia gospodarczo-społeczne) — dzieło J. Rutkowskiego pt. „Historia gospodarcza Polski”, będące podstawowym opracowaniem z tego zakresu i obejmujące całokształt zagadnienia, jest pozycją ważniejszą od pracy R. Battaglii pt. „Przemysł i handel w Małopolsce Zachodniej w latach 1850—1950” (węższy zakres treściowy, terytorialny i chronologiczny). Przy zasadzie logicznego uporządkowania materiału praca Rutkowskiego byłaby wysunięta na czoło danego działu, przy zastosowaniu zaś kolejności alfabetycznej wysunie się na najbliższe miejsce praca Battaglii, praca zaś Rutkowskiego (litera R!) na dość odległe¹¹.

Przy niektórych pozycjach mogą być wprowadzone wahania i nawet niewłaściwe rozwiązania, ale to samo można powiedzieć o przydziałach rzeczowych w ogóle, co nie podważa samej zasady stosowania układu rzeczowego, zwłaszcza w bibliografiach dziedzin lub zagadnień.

W każdym razie związki treściowe pomiędzy poszczególnymi pozycjami — nawet jeśli zakładamy możliwość pewnych błędów — będą wyraźniej wykazane w szeregowaniu logicznym niż w szeregowaniu

¹¹ Zob. *Bibliografia Historii Polskiej J. Baumgarta* (rocznik 1950—1951), w której cytowane rozprawy występują w jednym dziale (obejmującym pozycje 1194—1255) jako poz. 1198 (Battaglia) i poz. 1236 (Rutkowski).

alfabetycznym, gdzie o kolejności decydują tylko względy formalne (początkowe litery nazwisk), a nie wzgląd treściowy. Z drugiej strony przy szeregowaniu alfabetycznym, skupienie prac danego autora w obrębie poszczególnych nagłówków rzeczowych nie jest rzeczą istotną, gdyż prace tego autora mogą być rozrzucone w kilku lub kilkunastu miejscach bibliografii. Jeśli chcemy wiedzieć, jakie prace danego autora są w bibliografii, to i tak musimy to sprawdzić poprzez indeks alfabetyczny.

Choć zatem szeregowanie alfabetyczne jest łatwiejsze, nie jest ono rozwiązaniem najbardziej właściwym. Zasadą powinno być: szeregowanie alfabetyczne jako mechaniczne, a więc nie biorące pod uwagę treściowego pokrewieństwa poszczególnych pozycji, powinno być ostatnim sposobem szeregowania, czyli powinno być stosowane tam, gdzie się nie da lub też nie warto porządkować materiałów inaczej.

Niewątpliwie jednak szeregowanie logiczne jest trudniejsze i wymaga od bibliografa większej inwencji oraz — co szczególnie trzeba podkreślić — dobrej orientacji w danej dziedzinie.

Przykładami stosowania szeregowania logicznego w obrębie nagłówków mogą być: *Bibliografia Bibliografii i Nauki o Książce* (przykł. 50), *Bibliografia polskiego piśmiennictwa leśnego* M. Pisarskiej (przykł. 57), *Przegląd Piśmiennictwa o Książce* (przykł. 58).

E. SZEREGOWANIE WEDŁUG FORM PIŚMIENNICZYCH I WYDAWNICZYCH

W niektórych bibliografiach stosuje się szeregowanie wewnętrzne według form piśmienniczych i wydawniczych. W bibliografiach zawartości czasopism społeczno-literackich, opracowywanych w Instytucie Badań Literackich, w obrębie poszczególnych haseł osobowych pozycje wykazujące twórczość autorów zostały ułożone według rodzajów literackich. Np. w pracy *Głos 1866—1899. Bibliografia zawartości* (Wrocław 1955) są one wyróżniane oznacznikami literowymi, umieszczanymi przy pierwszej pozycji danej grupy, i szeregowane w kolejności następującej:

- w — wiersze, mowa wiązana
- p — proza
- d — dramat
- f — felieton
- a — artykuły
- k — kroniki, korespondencje
- r — recenzje
- t — tłumaczenia
- m — noty, listy, odezwy, komunikaty itp.

Innym przykładem jest *Bibliografia prac Aleksandra Brücknera* opracowana przez W. T. Wisłockiego (Lwów 1928), gdzie w obrębie poszczególnych dat rocznych wydzielono cztery grupy formalne, oznaczone cyframi rzymskimi przy pierwszej pozycji danej grupy: I — dzieła osobno wydane, II — artykuły i zestawienia bibliograficzne, III — wydania tekstów, IV — recenzje.

W bibliografii o układzie alfabetycznym, zwłaszcza przy większej liczbie pozycji jednego autora, można podzielić te pozycje na kilka grup (prace autorskie, recenzje, redaktorstwo, tłumaczenia itd.), jak np. w *Wykazie prac zespołu pracowników Biblioteki Narodowej* (przykł. 5).

4. ZAŁOŻENIA OGÓLNE DOTYCZĄCE UKŁADU

Już w momencie obmyślenia planu bibliografii należy zastanowić się nad jej przyszłą kompozycją i przyjąć taki układ, jaki będzie najkorzystniejszy dla osiągnięcia zamierzonych celów.

Przy projektowaniu rodzaju układu trzeba pamiętać, że układ zasadniczy bibliografii, tj. podział pierwszego stopnia na grupy zasadnicze, decyduje o tym, jakie cechy — o ile chodzi o całość zebranego materiału — zostaną wysunięte na pierwszy plan. Toteż układ zasadniczy powinien być wyrazem świadomej intencji bibliografa zwrócenia uwagi na te właśnie cechy.

Przy układzie alfabetycznym — jak już wspomniano — nacisk kładzie się na to, kto pisał, i skupia się uwagę czytelnika przede wszystkim na hasłach autorskich. Przy układzie chronologicznym według dat wydania akcentuje się, kiedy prace były publikowane, i zwraca się uwagę na to, ile prac i jakie były wydane w danym okresie czy też roku. Przy układzie rzeczowym natomiast zwraca się uwagę przede wszystkim na treść pozycji przez tworzenie grup, skupiających prace o pokrewnej tematyce lub ujęciu. Jeśli więc celem bibliografii jest informacja o problematyce występującej w zebranych materiale, to ten cel będzie najskuteczniej osiągnięty przez układ rzeczowy. Przy takim założeniu układ chronologiczny lub alfabetyczny nie jest wskazany.

Trzeba jednak pamiętać, że żaden podręcznik nie da i nie może dać szczegółowych wskazówek, jaki typ układu należy stosować w określonym rodzaju bibliografii. Przy każdej podejmowanej bibliografii jej autor lub redaktor musi sprawę przemyśleć indywidualnie i przyjąć układ najwłaściwszy dla osiągnięcia celów stawianych przez daną bibliografię. Znajomość ogólna możliwości różnych rozwiązań i analiza

różnych układów zastosowanych w publikowanych bibliografiach o pokrewnej tematyce i przeznaczeniu może być tylko pomocą.

Na układ wpływają:

a) Rodzaj bibliografii. Inny typ układu jest wskazany np. dla bibliografii dziedziny, a inny dla bibliografii osobowej.

b) Cel i zadania bibliografii, jej potencjalni użytkownicy. Np. wyspecjalizowany układ według klasyfikacji dziesiętnej nie nadaje się do bibliografii popularnej, przeznaczonej dla szerokiego ogółu czytelników. Z bibliografii opracowanych w językach zagranicznych łatwiej jest korzystać, gdy mają układ systematyczny a nie przedmiotowy, ze względu na terminologię obcojęzyczną, którą trzeba dobrze znać, aby trafić do właściwego hasła przedmiotowego. Dlatego układ przedmiotowy nie jest na ogół praktykowany w bibliografiach międzynarodowych albo przeznaczonych na użytek zagraniczny; najodpowiedniejszy dla nich jest układ systematyczny. Dość często w takich bibliografiach jest stosowany układ według klasyfikacji dziesiętnej, jako jedynej, która spośród systemów klasyfikacyjnych zyskała cechę pewnej uniwersalności. Przykłady: *Index bibliographicus* (przykł. 52), *Obzor Pol'skoj Techničeskoj Literatury* (przykł. 56).

c) Ilość zebranego materiału decyduje o tym, że dla tego samego rodzaju bibliografii przyjmuje się odmienne typy układu. Np. prostą, choć wystarczającą użytkowo dzięki szczegółowym indeksom, metodę układu chronologicznego zastosowano w stosunkowo niedużej bibliografii podmiotowej i przedmiotowej Dygasińskiego (przykł. 32). Natomiast ogromna liczba pozycji w bibliografii sienkiewiczowskiej narzuciła jej autorowi inne rozwiązanie układu. Cały materiał został podzielony na trzy oddzielne tomy i w każdym z nich zastosowano inny rodzaj układu: *Dzieła Sienkiewicza* w układzie chronologicznym (przykł. 30), *Dzieła Sienkiewicza w przekładach* w układzie językowym (przykł. 24), *Piśmiennictwo o H. Sienkiewiczu* w układzie systematycznym (przykł. 51). O ile w bibliografii Dygasińskiego można było zastosować indeksy wspólne dla obydwu części, o tyle w bibliografii sienkiewiczowskiej indeksy musiały być odrębne dla każdego tomu.

W bibliografii bieżącej dziedziny obejmującej niewielką liczbę pozycji wystarczy układ działowy, w bibliografii retrospektywnej tej samej dziedziny większa ilość materiału wymagałaby już układu systematycznego.

Pewne wnioski ogólne dotyczące stosowania układu zostały podane przy omawianiu poszczególnych rodzajów układu.

5. WSKAZÓWKI PRAKTYCZNE DOTYCZĄCE USTALENIA UKŁADU

Jak wspomniano, o układzie należy myśleć już przy opracowywaniu planu bibliografii. Już wtedy trzeba ustalić zasadniczy rodzaj układu, a przy zamierzonym układzie działowym lub systematycznym przewidzieć działy zasadnicze. Jeśli się opracowuje bibliografię bieżącą, ogólny schemat układu można przejąć z poprzednich odcinków bibliografii, chyba że są jakieś zasadnicze zastrzeżenia co do celowości układu do-tychczas stosowanego.

Projektowany układ nie powinien być traktowany jako niezmienny. Niekiedy bowiem w toku zbierania materiałów i redagowania bibliografii okaże się, że ilość i charakter zebranego materiału wymagają wprowadzenia pewnych modyfikacji i poprawek do pierwotnego projektu układu.

Trzeba pamiętać, że ustalenie rodzaju układu pociąga pewne konsekwencje przy sporządzaniu opisów. Opisując dokument należy uwzględnić cechy potrzebne później do odpowiedniego klasyfikowania i uszeregowania. Np. zbierając materiał do bibliografii w układzie przedmiotowym, trzeba na kartce z opisem uwidocznić temat lub tematy dokumentu, przy bibliografii w układzie chronologicznym według dat dziennych — uwidocznić tę datę itd.

Jak należy postępować w toku zbierania materiałów? Gdy przewidyje się niewielką ilość materiału, można stosować prowizorycznie układ alfabetyczny. Przy większej liczbie opisów można od razu stosować układ rzeczowy, zwłaszcza w bibliografii bieżącej, dla której schemat zasadniczy przejęto z odcinków za poprzednie lata. Przy zamierzonym układzie działowym lub systematycznym przydziela się zrobione opisy do odpowiednich działów. Z początku zakresy tych działów mogą być ogólniejsze. W miarę narastania materiałów można działy rozbić na dalsze poddziały, a w pewnych grupach tworzyć od razu skupienia przedmiotowe, zaznaczając pomocniczo hasła przedmiotowe na kartach z opisami. Przy zamierzonym układzie przedmiotowym lub klasowym dla całości bibliografii należy opisy grupować od razu pod odpowiednimi nagłówkami ¹².

Taki prowizoryczny układ pozwala z jednej strony na orientowanie się w treści materiałów już w toku ich zbierania, z drugiej strony zaoszczędza znacznie pracy przy nadaniu bibliografii ostatecznej postaci

¹² Prowizoryczny układ rzeczowy może w pewnych przypadkach nastąpić dopiero po skontrolowaniu materiałów zebranych przez inne osoby; do tego czasu powinny być w układzie alfabetycznym lub ułożone według tytułów czasopism. (Por. rozdział III o ustaleniu planu bibliografii s. 72).

pod względem układu, co może nastąpić dopiero po zebraniu całości materiału. Przy stosowaniu układu działowego lub systematycznego dopiero wtedy można ustalić ostateczną liczbę działów i poddziałów, niektóre rozbić, inne skomasować, zdecydować o ich kolejności, nadać właściwe sformułowania nagłówkom rzeczowym, wprowadzić opisy wielokrotne dla pozycji wymagających kilku przydziałów, wprowadzić odsyłacze wiążące z sobą całe grupy opisów. Podobnie przy układzie przedmiotowym ustalone prowizorycznie nagłówki przedmiotowe mogą ulec korekturze lub zmianom, trzeba będzie wprowadzić się odsyłacze całkowitych i uzupełniających, rozbudować określniki zwłaszcza dla tematów bardziej zasobnych w piśmiennictwo. Tego rodzaju korektury trzeba będzie poczynić przy redagowaniu bibliografii przy każdym rodzaju projektowanego układu.

Działy powinny być ściśle określone tak, by czytelnik szukający materiałów wiedział, co pod danym nagłówkiem może znaleźć. Dlatego nie powinno się tworzyć działu *V a r i a*. Dział taki może być najwyżej traktowany jako pomocniczy w toku zbierania materiałów. Natomiast przy redagowaniu bibliografii należy opisy z tego prowizorycznego działu umieścić pod sprecyzowanymi nagłówkami, choćby nawet miały one zawierać niewiele pozycji.

6. INDEKSY JAKO UZUPEŁNIENIE UKŁADU ZRĘBU GŁÓWNEGO

Uzupełnieniem układu bibliografii jest indeks. Układ zasadniczy zrębu głównego powinien być wyrazem koncepcji autora bibliografii, tzn. podkreśleniem tych cech dokumentów, które on uważa za najistotniejsze z punktu widzenia zadań wyznaczonych bibliografii. Jakikolwiek jednak układ będzie przyjęty, nie zaspokoi on wszystkich potrzeb. Osiągając bowiem skupienie opisów według pewnych cech, rozprasza się zarazem opisy, które mają inne cechy wspólne, a których skupienie może być także pożyteczne. Celem indeksu jest tworzenie skupień według tych innych cech, czyli ukazanie zawartości bibliografii z innego punktu widzenia niż w zrębie głównym. Indeksy stanowią więc korekturę układu zasadniczego bibliografii przez podanie klucza do jej zawartości w układzie odmiennym od układu zrębu głównego.

Układ systematyczny np. daje ogólny przegląd piśmiennictwa w porządku logicznym działów i poddziałów, ale nie orientuje od razu, w których działach są pozycje dotyczące poszczególnych zagadnień lub przedmiotów. Indeks przedmiotowy da odpowiedź na to pytanie. Układ syste-

matyczny nie informuje też bezpośrednio, jakie prace danego autora są w bibliografii zarejestrowane. Dołączony indeks alfabetyczny natomiast skupi w jednym miejscu informacje o twórczości poszczególnych autorów, których prace są rozproszone w różnych miejscach bibliografii. Indeksy przedmiotowy i alfabetyczny mogą występować oddzielnie (np. w *Bibliografii bibliografij polskich* W. Hahna, przykł. 48), bądź też mogą być połączone w jeden indeks krzyżowy (np. w *Bibliografii Bibliografii i Nauki o Książce*, przykł. 50).

Układ przedmiotowy w przeciwieństwie do systematycznego informuje szybko i bezpośrednio o poszczególnych zagadnieniach, ale nie daje obrazu twórczości poszczególnych autorów. Dlatego bibliografie w tym układzie są zaopatrywane w indeksy alfabetyczne lub autorskie (przykł. 59—63). Układ przedmiotowy nie informuje także bezpośrednio o wzajemnych związkach poszczególnych przedmiotów i zagadnień. Mogłby temu zaradzić skorowidz systematyczny nagłówków przedmiotowych, co jest jednak w bibliografii bardzo rzadko praktykowane (np. w *Bibliographie der deutschen Bibliographien*. Bearb. von der Deutschen Bücherei. Jg. 1:1954 i nast.).

Różne bibliografie specjalne wymagają odpowiednich indeksów.

W bibliografii teatralnej użyteczny jest — obok innych — indeks tytułów utworów scenicznych (S. Straus: *Bibliografia źródeł do historii teatru w Polsce*, przykł. 49).

Międzynarodowa bibliografia tłumaczeń *Index Translationum* (przykł. 20) grupująca materiał według krajów, a więc obrazująca ruch przekładowy w danym kraju, daje uzupełniający indeks autorów tłumaczonych i tłumaczy.

Wydawana przez Instytut Bibliograficzny bibliografia *Polonica Zagraniczne* (1956 i nast.) podająca cały materiał w układzie systematycznym zawiera indeksy: autorów i współpracowników oraz indeks wydawnictw według krajów (z opisami skróconymi), dający obraz wydawania poloników w poszczególnych krajach.

Przewodnik bibliograficzny *Literatura Piękna* (przykł. 3) jest zaopatrzony w indeks tytułowy (dla czytelników pamiętających tylko tytuł utworu), a nadto w indeks tematyczno-zagadnieniowy, umożliwiający dobór lektury według tematyki utworów.

Bibliografia *Dzieła Sienkiewicza w przekładach* (przykł. 24) grupuje materiał według języków tłumaczeń, w układzie chronologicznym w obrębie każdego języka. Daje to tylko obraz chronologiczny tłumaczeń w danym języku. Indeksy skupiają pozycje według innych kryte-

riów: indeks utworów umożliwia orientację, jakie utwory są przełożone i na jakie języki, indeks nazwisk informuje o tłumaczach, ilustratorach i autorach przedmów.

W bibliografiach osobowych, będących w układzie chronologicznym, ważną rolę spełniają indeksy tytułów utworów. Np. *Bibliografia utworów J. Lelewela* (przykł. 29), bibliografia *Dzieła Sienkiewicza* (przykł. 30), *Bibliografia prac Dygasińskiego i literatury o nim* (przykł. 32).

W bibliografiach pisarzy, których dorobek obejmuje także przekłady z obcych języków, pożyteczne są oddzielne indeksy tłumaczeń. Np. bibliografia J. Stradeckiego *Julian Tuwim* (Warszawa 1959).

Układ stosowany w *Wykazie publikacji pracowników UMCS* (przykł. 36) daje obraz działalności naukowej poszczególnych Wydziałów, indeks autorski zaś umożliwia łatwą orientację w dorobku piśmienniczym poszczególnych osób. Jeśli natomiast w podobnej bibliografii (np. *Bibliografia publikacji pracowników Akademii Górniczo-Hutniczej*, przykł. 6) zastosowano zasadniczy układ alfabetyczny — to indeks daje skupienie nazwisk pod hasłami odpowiadającymi poszczególnym dyscyplinom naukowym uprawianym na uczelni.

W bibliografiach regionalnych czasopism mogą użytkownika interesować m. in. poszczególne tytuły lub ruch wydawniczy w poszczególnych miejscowościach. Tak więc praca M. Przyweckiej-Sameckiej i J. Reitera *Bibliografia polskich czasopism śląskich* (Wrocław 1960) ma zasadniczy układ alfabetyczny, indeks miejsc wydawania daje natomiast przegląd tytułów według miejscowości. Natomiast w *Bibliografii czasopism pomorskich. Województwo bydgoskie* (przykł. 22), będącej w układzie według miejscowości, informacje o poszczególnych tytułach zapewnia indeks. Bibliografia ta zapewnia jeszcze dodatkowe informacje poprzez indeksy nazw osobowych i przedmiotowych, których brak we wspomnianej *Bibliografii polskich czasopism śląskich*.

Celowo pomyślany i starannie opracowany indeks zwiększa użyteczność każdej dobrze opracowanej bibliografii. Nawet wtedy, gdy zastosowany układ zasadniczy nie jest najodpowiedniejszy dla danej bibliografii, odpowiednie indeksy mogą przynajmniej w części wyrównać ten brak. Dla bibliografii dziedzin układ alfabetyczny jest z reguły niewskazany, jednak odpowiednie indeksy mogą pośrednio dać obraz treściowy piśmiennictwa. Np. *Radzieckie Piśmiennictwo Lekarskie* (przykł. 11) jest bibliografią w układzie alfabetycznym zaopatrzoną w indeks przedmiotowy.

Układ chronologiczny dla bibliografii dziedziny także nie jest wskazany (zwłaszcza dla nowszego piśmiennictwa), niemniej i tu sytuację polepsza istnienie indeksów, jak np. indeksu alfabetycznego i skorowidza systematycznego w *Bibliografii gleboznawstwa polskiego* (przykł. 28).

Brak odpowiednich indeksów osłabia wartość informacyjną bibliografii. Bibliografie w układzie działowym (o obfitym materiale) lub w układzie systematycznym, które mają tylko indeks alfabetyczny, nie dają szybkich odpowiedzi dotyczących zagadnień szczegółowych (np. *Bibliografia historyczno-prawna*, przykł. 44; *Bibliografia retrospektywna polskiego piśmiennictwa technicznego*, przykł. 53). Bibliografia dziedziny w układzie chronologicznym, zaopatrzona tylko w indeks alfabetyczny, także nie daje szybkiego wglądu w treść zarejestrowanych publikacji (np. *Polska bibliografia wojskowa*, przykł. 27). *Bibliografia geografii polskiej 1945—1951* S. Leszczyckiego i B. Winida (Warszawa 1956), będąca w układzie systematycznym, ma tylko indeks autorski. Niewątpliwie czytelnik powitałby w niej z zadowoleniem indeks nazw geograficznych. *Materiały do bibliografii archeologii śródziemnomorskiej w Polsce* (przykł. 43) mają przy układzie działowym tylko indeks nazwisk. Przydałby się w tej bibliografii indeks miejscowości i haseł rzeczowych.

Brak zupełny indeksu jest wielką, niekiedy zasadniczą wadą bibliografii. Np. *Polska bibliografia zielarstwa* (przykł. 25) jest obszerną bibliografią, gdzie w części drugiej, obejmującej piśmiennictwo XIX i XX w., a więc piśmiennictwo w dużej mierze o aktualnej wartości, wykazano prawie 5000 pozycji w układzie alfabetycznym. Brak jakiegokolwiek indeksu powoduje konieczność przejrzenia wszystkich pozycji, aby się dowiedzieć, co pisano np. o przetaczniku lekarskim albo jakiejś innej roślinie leczniczej. Przykładem innej bibliografii, której wartość informacyjna zostaje zmniejszona przez brak indeksu, jest *Bibliografia polskich prac z zakresu badań czwartorzędu* (przykł. 13), lub *Bibliografia historii Śląska za lata 1939—1946* (przykł. 45).

Opracowując bibliografię należy zawsze pamiętać, że indeks jest prawie w każdej bibliografii niezbędnym uzupełnieniem układu zrzębu głównego i zwiększa w dużym stopniu użyteczność bibliografii, umożliwiając łatwe odszukanie prac poszczególnych autorów lub prac dotyczących określonych zagadnień, osób, miejscowości itp. Z tego względu bibliograf jest obowiązany starannie przemyśleć rodzaj lub rodzaje indeksów, najlepiej odpowiadających opracowywanej bibliografii, i powinien w miarę możliwości przeciwstawić się względem oszczędności-

wym, które skłaniają niekiedy wydawców do rezygnowania z indeksów jako rzekomo mniej ważnych części bibliografii lub zaoopatrywanie bibliografii w indeksy przez wydawnictwa bez uzgodnienia z autorem¹³.

7. REDAGOWANIE BIBLIOGRAFII

Z gromadzeniem materiału wiąże się sporządzanie opisów, które mają wejść do bibliografii. Dalszym etapem pracy będzie redagowanie bibliografii, tj. uporządkowanie zebranych opisów i ułożenie ich w spis bibliograficzny według przyjętych założeń układu zasadniczego i sposobu szeregowania wewnętrznego w obrębie poszczególnych grup, wynikających z układu zasadniczego.

Przy redagowaniu należy zwrócić uwagę na ujednoczenie opisów. Nawet wtedy, gdy tylko jedna osoba gromadzi materiały, mogą występować pewne drobne niekonsekwencje w opisach, które trzeba usunąć; w większym jeszcze stopniu może to zachodzić — jak wiadomo — przy pracy zespołowej, gdyż nawet przy najbardziej wnikliwie opracowanej instrukcji dla współpracowników łatwo jest o rozbieżności w traktowaniu trudniejszych i rzadziej występujących przypadków.

Przy układaniu i szeregowaniu opisów zajdzie potrzeba dokonania w poszczególnych opisach pewnych zabiegów redakcyjnych, uzasadnionych koniecznością utworzenia pozycji zbiorowych oraz dostosowania pewnych pozycji do innych z nimi sąsiadujących. Nadto, jak już wspomniano, redagowanie bibliografii będzie dotyczyło nadania jej ostatecznej formy pod względem układu przez definitywne ustalenie liczby i postaci nagłówków rzeczowych. Trzeba będzie także sporządzić pewną liczbę opisów wielokrotnych i wprowadzić odpowiednie odsyłacze międzysiałowe. Zakończonym prac redakcyjnych — przy zamierzonej publikacji — będzie ponumerowanie pozycji, sporządzenie odpowiednich indeksów i adiustacja drukarska.

W bibliografiach, w których autorzy chcą powtórzyć zebrany materiał w innym układzie, należy opisy pełne podawać tylko w części zasadniczej bibliografii, natomiast w części, gdzie zastosowano inny układ, powinno się podawać tylko opisy skrócone. W *Retrospektywnej*

¹³ Np. w *Bibliografii dotyczącej Zakładu Narodowego im. Ossolińskich* (przykl. 15) opublikowanej pierwotnie w *Roczniku Zakładu Narodowego im. Ossolińskich* (t. 4:1953) został zamieszczony bez uzgodnienia z autorem „Indeks nazw osobowych” (obejmujący hasła autorskie i przedmiotowe), który w odcitce został przez autora zmieniony na bardziej odpowiedni „Skorowidz osób i rzeczy” (zawierający — o ile chodzi o osoby — tylko hasła przedmiotowe), o czym autor informuje w odcitce na s. 36.

bibliografii geologicznej Polski (przykł. 9), której tom 1 jest w układzie alfabetycznym, w zeszytacie 1 tomu 2. będącym w odmiennym układzie (regionalnym) powtórzone pełne opisy opuszczając tylko — krótkie z reguły — adnotacje; powoduje to niepotrzebną rozrzutność miejsca (sam z. 1 tomu 2 obejmuje 2/3 objętości całego tomu 1!).

A. POZYCJE ZBIOROWE

Pozycje zbiorowe tworzy się, gdy w jednej pozycji wypadnie skupić kilka opisów. Np. opisy wielu wydań tego samego dzieła, różnych recenzji tego samego dokumentu, związanych ze sobą artykułów dyskusyjnych dotyczących tego samego tematu, opisy mniej wartościowych materiałów skupiane przy opisie dokumentu na ten sam temat. Sposób redagowania takich pozycji jest omówiony w rozdziale IV o opisie (s. 126—127).

B. HASŁA AUTORSKIE I TYTUŁOWE

Przy szeregowaniu alfabetycznym, gdy obok siebie wystąpi kilka opisów tego samego autora, zamiast powtarzać nazwę autora przy każdej pozycji, można ją zastąpić kreską (nie oddzielając dwukropkiem od tytułu). Np.

- Litwin Józef: Prawo o aktach stanu cywilnego...
 — Prawo o zmianie imion i nazw...
 — Zawarcie małżeństwa przez pełnomocnika...

Jeśli w opisie występuje nazwa współautora, oddzielamy ją od kreski przecinkiem:

- Litauer Jan Jakub: Kodeks postępowania niespor-
 nego...
 —, Świącicki Witold: Kodeks postępowania cywilnego.

Przy kolejnych pozycjach, pisanych przez dwu lub trzech tych samych autorów, zaznacza się powtarzające hasła dwoma bądź trzema kreskami, nie oddzielając ich przecinkami:

- Ludwikowski S., Janowski C.: Psychologia ogólna...
 — — Psychologia rozwojowa...

Jeśli jakaś pozycja tego samego autora została ogłoszona pod kryptonimem lub pseudonimem, należy obok kreski podać ten kryptonim lub pseudonim. Np.

Uniejewska Hanna: Służba informacyjno-bibliograficzna bibliotek w dziedzinie nauk ekonomiczno-społecznych...

— H. U. [krypt.]: Służba informacyjno-bibliograficzna Instytutu Polsko-Radzieckiego...

Gdy w szeregu alfabetycznym spotykają się pozycje tego samego autora i niektóre są publikowane anonimowo, należy to zaznaczyć. Np.

Łysakowski Adam: Określenie bibliografii...

— [anonim.]: Polska służba bibliograficzno-dokumentacyjna...

Nie stosuje się natomiast kresek przy hasłach tytułowych rozpoczynających się od tego samego wyrazu. Np.

Podręcznik inżynierski...

Podręcznik samochodowy...

W bibliografiach o układzie zasadniczym alfabetycznym można umieszczać hasła autorskie w oddzielnym wierszu przed opisami do niego się odnoszącymi. Tak zrobiono np. w *Retrospektywnej bibliografii geologicznej Polski* R. Fleszarowej (przykł. 9), niepotrzebnie jednak poprzedzono tytuły myślnikiem zastępującym nazwę autora:

GOETEL Walery

2007 — Tymczasowa wzmianka o recie tatrzańskim...

2008 — Fortschritte der Tatra- und Karpathentektonik...

2009 — Odkrycie płatu górnotatrzańskiego w serii reglowej Tatr...

Niepotrzebną rozrzutnością jest powtarzanie nazwisk autorów przy każdym opisie w bibliografiach, w których przy układzie alfabetycznym występuje wiele pozycji pod poszczególnymi nazwiskami. Szczególnie jaskrawym przypadkiem jest *Bibliografia antropologii polskiej* A. Wrzoska (przykł. 12), gdzie obok siebie figuruje po kilkadziesiąt a nawet kilkaset pozycji, których opis zaczyna się każdorazowo od na-

zwiska i pełnego imienia tego samego autora (np. Stołyhwo Kazimierz 388 pozycji, Talko-Hryncewicz Julian 262 pozycje). Innym przykładem jest praca Ż. Kormanowej *Materiały do bibliografii polskiego ruchu robotniczego* (przykł. 66), w której powtórzono w kolejnych opisach ponad 70 razy hasło Lenin, 28 razy hasło Krzywicki Ludwik i in.

W niektórych bibliografiach w hasłach autorskich są podawane z reguły tylko inicjały imion. Jest to uzasadnione zwłaszcza przy dużej ilości materiału, z tym jednak zastrzeżeniem, że w indeksie powinno się wówczas zamieszczać pełne imiona. Tak postępuje np. *Polska Bibliografia Literacka* opracowywana pod redakcją S. Vrtela-Wierczańskiego. Gromadząc materiały przy takim systemie podawania haseł autorskich, należy na kartkach z opisami zaznaczać pełne imiona, które przy redagowaniu skraca się do inicjałów.

Przy układzie krzyżowym umieszcza się czasem hasła autorskie w oddzielnym wierszu przed opisami prac tego autora, niezależnie od tego, czy jest jedna czy kilka pozycji. W tym układzie należy powtarzać nazwisko także przy współautorstwie, a nie można zastępować go kreską. Np.

GAŁĄZKA ZBIGNIEW

Torbiel skórzasta płuca...

GAMSKI MIECZYŚLAW

Zarys patologii podwzgórza...

Zespół wieńcowy w nerwicach układu krążenia...

GAMSKI MIECZYŚLAW, MAZURKIEWICZ JAN

Próba badania zjawisk immunologicznych w chorobach mięśnia serca...

C. POMIĄGANIE NIEKTÓRYCH ELEMENTÓW OPISU

Rodzaj układu narzuci niekiedy formę opisu w ostatecznej redakcji bibliografii. Np. w bibliografii o układzie chronologicznym przy podawaniu dat rocznych jako nagłówków nie potrzeba powtarzać w opisie roku wydania; w bibliografii o układzie systematycznym, gdy nagłówki działów i poddziałów wystarczająco orientują o treści pozycji zamieszczonych w tych działach, można niekiedy nie podawać adnotacji i uzupełnień do niejasnych tytułów; w bibliografii regionalnej podmiotowej, pomija się w opisach miejsce wydania uwidocznione w nagłówku; w bibliografii lokalnej w układzie według drukarni pomija się nazwę drukarni z tych samych względów.

D. OPISY WIELOKROTNE I ODSYŁACZE

Opisy wielokrotne i odsyłacze mają różne zastosowania i występują w różnej formie w zależności od rodzaju układu.

1) W układzie chronologicznym każda pozycja wystąpi tylko jeden raz w odpowiednim miejscu bibliografii w zależności od daty opublikowania dokumentu.

Większe prace pojawiające się w czasopismach odcinkami, rozciągającymi się na dwa lub niekiedy nawet więcej lat, należy opisywać w całości, dając jeden opis pod datą roczną pierwszego odcinka. Wydawnictwa wielotomowe publikowane w okresie kilkuletnim można opisywać razem zamieszczając opis całości pod datą wydania pierwszego tomu i podając opisy skrócone dla dalszych tomów pod ich datami wydania; można też opisywać każdy tom oddzielnie, umieszczając opis pod datą wydania tego tomu, wiążąc odsyłaczami opisy wszystkich tomów.

Przy wewnętrznym szeregowaniu chronologicznym można odsyłacze dla dalszych tomów nie stosować, opisując całość jako jedną pozycję, zwłaszcza gdy poszczególne tomy są wydane w bliskich okresach czasu.

2) W układzie alfabetycznym bibliografii nie zawsze można się ograniczyć do opisanie dokumentu tylko w jednym miejscu bibliografii. W odpowiednich miejscach szeregu alfabetycznego powinny być dodane odsyłacze od rozwiązanych kryptonimów i pseudonimów do ustalonych haseł autorskich. Dokumenty, w których jest kilku współautorów lub współpracowników (autorów przedmów, redaktorów prac zbiorowych, edytorów, tłumaczy itd.), będą wykazywane w postaci opisów skróconych w tytuł miejscach, ile jest nazwisk współpracowników; opisy recenzji znajdują się zarówno pod hasłami dzieł recenzowanych jak i pod nazwiskami autorów recenzji.

W *Retrospektywnej bibliografii geologicznej Polski* R. Fleszarowej (przykł. 9) zastosowano skróconą formę wykazywania współautorstwa, współpracy i autorstwa recenzji. Np. pod hasłem Bohdanowicz Karol po wykazaniu prac napisanych przez niego, podano pozycje odsyłaczowe następujące:

- Współautor zob.: SOKALSKI J. 7217a.
- Recenzent zob.: MAKOWSKI S. A., 3607; OLSZEWSKI S. 5571; TOŁWIŃSKI K. 8247.
- Współpracownik zob.: NEUMAYR M. 5337.

Nie spełnia natomiast warunku wykazywania pozycji współautor-
skich pod wszystkimi hasłami autorskimi bibliografia *Radzieckie Piś-*

miennictwo Lekarskie (przykł. 11), która choć ma zasadniczy układ alfabetyczny daje jeden opis dokumentu pod hasłem pierwszego autora, niezależnie od liczby autorów.

3) Przy układzie działowym lub systematycznym dość często wystąpi potrzeba dokonywania przydziałów wielokrotnych poszczególnych opisów. Nie zawsze można sklasyfikować opisywany dokument przez jeden przydział rzeczowy. Gdy książka lub artykuł dotyczy równoległe kilku zagadnień lub przedmiotów należących do różnych działów lub jeśli omawia jeden przedmiot ale z różnych punktów widzenia, wówczas umieszczenie jej tylko w jednym miejscu bibliografii zużyje informację w innym dziale. Nie jest słuszną zasadą stosowaną w niektórych bibliografiach, że opisywany dokument otrzymuje tylko jeden opis rzeczowy. Z drugiej strony opisy wielokrotne należy stosować z umiarem (przydziały w 2—3 miejscach), a zamiast większej liczby opisów dla zagadnień szczegółowych omawianych w jakiejś pracy wystarczy często przydział do nagłówka rzeczowego o zakresie ogólniejszym.

Opis wielokrotny powtórzony w innych miejscach bibliografii powinien być podawany w formie skróconej, ograniczonej do nazwy autora (imiona w postaci inicjałów), tytułu, który może być skrócony w sposób zrozumiały, oraz formułki „=poz.” z odpowiednim numerem pozycji. Np.

(2308). Sierpiński Z.: Z doświadczeń bibliotekarzy związkowych = poz. 2563.

Przy opisie skróconym może niekiedy występować adnotacja odmienna niż w opisie pełnym ze względu na potrzeby przydziału rzeczowego. Np. opis pełny w dziale „Ruch wydawniczy”:

1241: Kafel Mieczysław: Zarys techniki wydawniczej, Warszawa 1955. Wydawn. Przem. Lekkiego i Spoż. 8° ss. 419, nlb. 1, tabl. 17, ilustr., bibliogr. 125 poz.

Treść: 1. Organizacja pracy w instytucjach wydawniczych; 2. Zasady techniki drukarskiej; 3. Układ graficzny gazety i książki; 4. Rozwój ruchu wydawniczego i poligraficznego.

opis skrócony w dziale „Drukarstwo”:

(1204). Kafel M.: Zarys techniki wydawniczej = poz. 1241.

M. in. technika drukarska i rozwój przemysłu poligraficznego.

Sporządzając skrócony opis dodatkowy należy na kartce z opisem pełnym zaznaczyć, dla których działów zostały zrobione opisy skrócone; i odwrotnie — na kartkach z opisami skróconymi zaznaczyć, w jakim dziale znajduje się opis pełny. Jest to ważne ze względów praktycznych: przy dopisywaniu w opisach skróconych numeru pozycji, do której się odsyła, łatwo jest znaleźć numer pozycji opisu pełnego; przy wnoszeniu poprawek do opisu pełnego wiemy, w jakim dziale trzeba szukać opisu skróconego, aby i do niego wnieść poprawki; w razie konieczności usunięcia opisu pełnego nie zostawi się opisu skróconego itd.

O d s y ł a c z e. Obok opisów wielokrotnych stosuje się w bibliografii w układzie działowym lub systematycznym odsyłacze do całych działów, poddziałów lub pewnych grup pozycji. Jeśli występują w większej liczbie pokrewne pozycje, które należałoby umieścić np. pod dwoma różnymi nagłówkami rzeczowymi, to zamiast sporządzać opisy wielokrotne wystarczy te pozycje umieścić w jednym miejscu, dając w drugim miejscu odsyłacz całkowity do odpowiedniego nagłówka rzeczowego (z zaznaczeniem nazwy i symbolu działu lub podaniem strony, na której dany nagłówek się znajduje). Np. w *Bibliografii Bibliografii i Nauki o Książce* (za r. 1957) w dziale „Ruch wydawniczy” pod nagłówkiem „Organizacja ruchu wydawniczego” figuruje odsyłacz:

Zob. też Stosunek księgarstwa do wydawnictwa (s. 86).

Jest to odsyłacz do działu „Księgarstwo”, gdzie pod tym nagłówkiem umieszczono kilkanaście pozycji odnoszących się do tego zagadnienia.

Odsyłaczami wzajemnymi wiąże się także działy o zazębiającej się tematyce. Np. pod nagłówkiem „Biblioteki dziecięce” jest podany odsyłacz:

*Zob. też Czytelnictwo dzieci i młodzieży w Dziale
VIA (s. 119).*

natomiast pod nagłówkiem „Czytelnictwo dzieci i młodzieży” figuruje odsyłacz odwrotny:

Zob. też Biblioteki dziecięce (s. 104).

Jeśli tylko pewna liczba pozycji zgrupowanych pod innym nagłówkiem wchodzi w rachubę wystarczy dać odsyłacz w postaci sformułowanego zagadnienia z odesłaniem do nazwy działu lub nagłówka rzeczowego, w którym te pozycje występują, z ewentualnym zaznaczeniem numerów pozycji (dla łatwiejszego odszukania) lub nawet z odesłaniem tylko do numerów pozycji bez podawania nazwy nagłówka rzeczowego.

Np. w dziale „Historia bibliotek” spotykamy odsyłacz:

Dzieje księgozbiorów prywatnych w dawniejszych wiekach zob. *Historia książki* (poz. 1307—1311).

Niekiedy pod jednym nagłówkiem może być kilka tego typu odsyłaczy. Np. w tejże *Bibliografii Bibliografii i Nauki o Książce* pod nagłówkiem „Upowszechnianie książek i czasopism fachowych. Piśmiennictwo techniczne” figurują odsyłacze:

Zob. też *Fachowe biblioteki zakładowe* (s. 105), *Sprzedaż książki technicznej w księgarniach* (poz. 1865—1866), *Kolportaż zakładowy książki technicznej* (poz. 1882, 1890—1892), *Rozprowadzanie czasopism technicznych* (poz. 1990—1991).

Przykładem nieco odmiennego typu odsyłaczy są odsyłacze umieszczone pod nagłówkiem „Muzyka” w dziale „Bibliografia dziedzin i zagadnień”:

Zob. też *IIF Nuty* (s. 63), *nadto Katalogi księgarskie i wydawnicze* (poz. 2041).

Bibliografia zawartości poszczególnych czasopism zob. *IIF: „Ruch Muzyczny”* (poz. 1189).

Bibliografie dotyczące osób zob. *IIE: Chopin F.* (poz. 898), *Elsner F.* (poz. 1001), *Mozart W. A.* (poz. 1081—1082), *Radziwiłł A.* (poz. 1102), *Ravel M.* (poz. 1103), *Reiss J.* (poz. 976), *Strawiński I.* (poz. 1128), *Strumillo T.* (poz. 976), *Szymanowski K.* (poz. 1135).

Odsyłacze te kierują do innych miejsc bibliografii, w których są informacje bibliograficzne z zakresu muzyki.

Niektóre bibliografie stosują zamiast opisów skróconych odsyłacze numerowe kierujące do numerów pozycji. Np.

Zob. też poz. 468, 972, 1125, 1136, 1258.

Jest to sposób mniej przejrzysty i niewygodny dla czytelnika, zwłaszcza jeśli liczba wskaźników przy jednym odsyłaczu jest zbyt duża. Ten typ odsyłaczy jest szeroko stosowany w *Bibliografii geografii polskiej 1945—1951* S. Leszczyckiego i B. Winida (Warszawa 1956). Odsyłacze w poszczególnych działach tej bibliografii liczą często po kilkadziesiąt wskaźników cyfrowych (np. na s. 64, 86, 115, 120, 140), a już rekord bije odsyłacz na końcu działu „Polska i jej części” odsyłający aż do 1684 numerów pozycji (na 3239 pozycji całej bibliografii!).

Innym przykładem stosowania odsyłaczy — nie zalecanym do naśladowania — są odsyłacze tylko do symboli oznaczających nazwy działów, w których są zawarte pomiędzy innymi także pozycje związane z działem, od którego się odsyła.

Tak czyni *Bibliografia retrospektywna polskiego piśmiennictwa technicznego za lata 1945—1949* (przykł. 53), w której nie stosuje się opisów wielokrotnych, lecz podaje się odsyłacze tego typu, jak np. w dziale 656.6 „Transport wodny”:

Zob. też: 001.4, 371.2, 621.396.63, 621.396.663.089.6,
621.396.6, 621.396.004.14, 622.33, 627, 627.2.004.87,
629.124.72, 662.75, 666.972.013.5.

Jest to odsyłacz do 12 symboli klasyfikacji dziesiętnej, będących zarazem nagłówkami rzeczowymi tej bibliografii, wśród których część wiąże się w całości z działem 656.6 „Transport wodny”, w obrębie pozostałych zaś mieszczą się poszczególne pozycje związane z tym zagadnieniem. Jeśli się odsyła do całej zawartości nagłówka rzeczowego, to przejrzanie wszystkich pozycji jest dla czytelnika celowe. Jeśli natomiast pod nagłówkami, do których się odsyła, jest do przejrzania kilkaset pozycji, wśród których związanych — jak w danym przypadku — z transportem wodnym jest tylko kilkanaście, to przejrzanie całej zawartości tych nagłówków jest niepotrzebną stratą czasu dla czytelnika. Niezaprzeczenie lepsze już byłoby odesłanie do nagłówków, które w całości łączą się z danym działem, oraz do numerów pozycji w innych działach, chociaż — jak już zaznaczono — i takie rozwiązanie nie jest najszczęśliwsze.

Podstawową bowiem zasadą przy sporządzaniu odsyłaczy powinna być przejrzystość informacji, aby czytelnik był ogólnie zorientowany, co może znaleźć w pozycjach lub działach, do których go się odsyła.

Stosowanie odsyłaczy nie zajmuje wiele miejsca, a ułatwia czytelnikowi korzystanie z bibliografii przez grupowanie w jednym miejscu informacji dotyczących danego zagadnienia lub zagadnień pokrewnych.

Oprócz odsyłaczy kierujących do nagłówków rzeczowych lub pozycji można również stosować odsyłacze informacyjne kierujące do innych bibliografii, zawierających materiał nas interesujący. Odsyłacze tego typu umieszczamy na początku działu lub nagłówka rzeczowego, od którego się odsyła. Np. w *Bibliografii Bibliografii i Nauki o Książce* w dziale „Bibliografia innych form piśmienniczych i wydawniczych” pod nagłówkiem „Nuty” figuruje odsyłacz:

Nuty (samoistne wydawniczo) są wykazywane w oddzielnej grupie w rocznym indeksie alfabetycznym do „Przewodnika Bibliograficznego”.

Indeks kompozytorów, których utwory ogłoszono w czasopiśmie, jest podawany w oddzielnej grupie w rocznym indeksie do „Bibliografii Zawartości Czasopism”.

W roczniku 1948 tejże *Bibliografii* na początku działu „VIA Czytelnictwo” spotykamy odsyłacz następujący:

*Bibliografia czytelnictwa zob. IIC (poz. 90—95).
W szczególności sprawozdanie bibliograficzne H. Spi-
szówny: Upowszechnienie czytelnictwa (poz. 93) oma-
wia nawet drobniejsze artykuły z tego zakresu, wobec
czego bibliografia niniejsza podaje tylko ich wybór.*

4) Przy układzie przedmiotowym należy stosować opisy wielokrotne według ogólnych zasad opisu przedmiotowego. Jeśli opisywany dokument traktuje równocześnie o kilku przedmiotach, wówczas należy go opisać pod kilkoma hasłami odpowiadającymi tym przedmiotom. Np. w bibliografii lekarskiej¹⁴ praca pt. „Streptomycyna w gruźlicy płuc małych dzieci” otrzyma dwa opisy przedmiotowe pod hasłami: 1. Gruźlica płuc — dzieci, 2. Streptomycyna — wskazania lecznicze; praca pt. „Wpływ skojarzonego podawania penicyliny i streptomycyny w gruźlicy doświadczalnej świnek morskich” otrzyma trzy opisy pod hasłami: 1. Gruźlica doświadczalna — leczenie, 2. Penicylina — działanie, 3. Streptomycyna — działanie.

Nagłówki przedmiotowe, które są podstawą do sporządzania opisów przedmiotowych (pojedynczych lub wielokrotnych), powinny być oznaczane na kartce w momencie sporządzania opisu (na podstawie autopsji!). Już wtedy można ewentualnie sporządzić opisy wielokrotne. W pracy redakcyjnej ograniczamy się właściwie pod tym względem do korektury ustalonych nagłówków przedmiotowych.

Ponadto przy ostatecznej redakcji bibliografii w układzie przedmiotowym należy wprowadzić różnego typu odsyłacze. Mogą to być odsyłacze tzw. całkowite, mające ułatwić poszukiwania czytelnikowi, który może nie wiedzieć, jak są sformułowane hasła, pod którymi może znaleźć interesujące go pozycje. Wprowadza się więc do ogólnego szeregu hasła, pod którymi czytelnik mógłby szukać piśmiennictwa, w postaci synoni-

¹⁴ Podane niżej przykłady są zaczerpnięte z *Polskiej Bibliografii Lekarskiej* za rok 1953. Bibliografia ta jest wprowadziona w układzie krzyżowym, ale zasady formułowania haseł przedmiotowych i odsyłaczy są takie same jak w układzie przedmiotowym.

mów, wyrażen bliskoznacznych lub odmiennych form niektórych nagłówków przedmiotowych. Np.:

Kobieta — higiena zob. Higiena kobiety
Szkarlatyna zob. Płonica

Ważną rolę — wobec rozproszenia pokrewnego materiału wykazywanego pod różnymi hasłami przedmiotowymi — spełniają odsyłacze uzupełniające. Wskazują one na inne hasła (współrzędne lub podrzędne), pod którymi może znaleźć dodatkowe interesujące pozycje czytelnik szukający piśmiennictwa pod określonym hasłem. Odsyłacze te spełniają rolę czynnika w pewnym stopniu systematyzującego hasła występujące w różnych miejscach bibliografii. Np.

Farmacja zob. też Apteki, Służba farmaceutyczna, Towarzystwa farmaceutyczne.

W pewnych przypadkach, gdy wyliczenie wszystkich haseł, do których się odsyła, zajęłoby zbyt dużo miejsca, można stosować egzemplifikację, posługując się odsyłaczami orientacyjnymi. Np.: przy hasle Choroby zakaźne figuruje odsyłacz:

Zob. też Błonica, Czerwonka pełzakowa, Dur brzuszny, Dur plamisty, Płonica itd.

Formułka „itd.” wskazuje, że nazwy tych chorób zostały podane tylko przykładowo i że w bibliografii może być także piśmiennictwo dotyczące innych chorób zakaźnych, wykazane pod jeszcze innymi hasłami.

Można spotkać bibliografie w układzie przedmiotowym, w których nie stosuje się opisów wielokrotnych. Np. w pracy J. Alkiewicza *Materiały do polskiej bibliografii dermatologii i wenerologii* (przykł. 63) znajdujemy hasła przedmiotowe, przy których są tylko odsyłacze do innych haseł lub do numerów pozycji, np.

EPIDERMOPHYTIA 1637, 1371
EPILACJA zob. Tal oraz 4733

bądź też hasła, przy których obok szeregów opisów są także odsyłacze (przed opisami), np.

ALERGIA zob. też Anafilaksja, Gruźlica, Kiła wrodzona, Łuszczycza 4032, 4033, 4060, Odczynowość 4218—4260, Penicylina 4423, Rzęzączka 5514—5517 1764, 1767, 6845.

W innej bibliografii w układzie przedmiotowym *Bibliografia prawa cywilnego* Z. Trybuleckiego (przykł. 62) także nie zastosowano opisów wielokrotnych ani nawet odsyłaczy. Natomiast oprócz zrzębu głównego występuje w tej bibliografii „skorowidz rzeczowy”, w którym powtórzono hasła przedmiotowe ze zrzębu głównego, podając przy nich numery pozycji wykazanych pod tymi hasłami w zrzębie głównym oraz numery pozycji umieszczonych pod innymi hasłami (co jest jakby odpowiednikiem opisów wielokrotnych). Ponadto w skorowidzu występują nowe hasła przedmiotowe, których nie ma w zrzębie głównym. Gdyby włączono te dodatkowe informacje (nowe hasła i numery pozycji z innych haseł) do zrzębu głównego, choćby w tej samej postaci odsyłaczy numerowych, byłoby to znacznie dla czytelników dogodniejsze.

Obydwie wymienione wyżej bibliografie byłyby dużo bardziej przejrzyste i wygodniejsze do korzystania, gdyby zastosowano w nich opisy wielokrotne.

E. NUMERACJA POZYCJI

Numeracja pozycji jest niezbędna, jeżeli w bibliografii stosuje się opisy skrócone, odsyłające do numerów opisów pełnych, oraz odsyłające do poszczególnych pozycji lub ich grup; nadto — gdy obok zrzębu głównego występuje indeks lub indeksy.

W bibliografiach, w których pozycje nie są numerowane, a które są zaopatrzone w indeksy, brak numeracji powoduje konieczność odsyłania do odpowiednich stron, na których dane pozycje się znajdują. Jeśli wskaźniki cyfrowe oznaczające strony występują w indeksie alfabetycznym, a w zrzębie głównym bibliografii zastosowano w obrębie działów i poddziałów szeregowanie alfabetyczne — odnalezienie odpowiednich opisów nie jest trudne (np. w *Bibliografii hydrologicznej 1945—1948*. Warszawa 1954). Natomiast więcej czasu zajmuje, a więc jest niepotrzebnym utrudnieniem dla czytelnika, szukanie odpowiedniej pozycji poprzez wskaźnik cyfrowy oznaczający stronę, a odnoszący się do hasła przedmiotowego. W tym przypadku dla odnalezienia odpowiedniej pozycji należy przejrzeć całą stronę, obejmującą niekiedy kilkadziesiąt opisów (np. w bibliografii W. Preisnera *Stosunki literackie polsko-włoskie*, przykł. 4).

Przykładem bibliografii, w której poszukiwania poprzez indeks są szczególnie utrudnione wskutek braku numeracji pozycji, jest praca S. Antoniewskiego *Zarys bibliografii polskiego czasopiśmiennictwa rolniczego* (przykł. 21). Ponieważ indeks wykazuje tylko tytuł czasopisma, miejsce i pierwszy rok wydawania, trzeba sięgać do spisu treści, aby stwierdzić, w jakim spośród pięciu działów dany tytuł się znajduje, potem odszukać w danym dziale według daty wydania (układ w dzia-

le — chronologiczny), co w sumie jest nader skomplikowane. Trudności te byłyby do uniknięcia, gdyby pozycje były ponumerowane.

Może też być stosowana numeracja podwójna w bibliografiach w układzie alfabetycznym: jeden ciąg numerów dla całości bibliografii i oddzielna numeracja dla każdego autora. Np. w *Wykazie prac zespołu pracowników Biblioteki Narodowej* (przykł. 5) pod hasłem Gruszecka Janina mamy pozycje:

- 206 (1) Biblioteka Uniwersytetu w Zagrzebiu...
- 207 (2) Wykaz bieżących bibliografii specjalnych...
- 208 (3) Normalizacja bibliograficzna i bibliotekarska...
- 209 (4) Jak korzystać z drukowanych kart katalogowych...
- (5) Centralne Katalogi... (Współaut.: J. Czerniatowicz)
- 210 (6) Rec.: Coleman L. V.: The Museum in America.

W bibliografii tej poszczególne pozycje współautorskie są oznaczone numeracją tylko raz przy jednym autorze. Gdy występują po raz drugi przy współautorze, otrzymują już tylko numer indywidualny w obrębie danego autora, np.: — (5).

Nie jest wskazana odrębna numeracja pozycji w poszczególnych działach bibliografii. Np. *Przegląd bibliograficzny [językoznawstwa słowiańskiego] za lata 1939—1945*¹⁴ stosuje odrębną numerację w każdym dziale (oznaczonym cyfrą rzymską) i poddziale (oznaczonym małą literą). Konsekwencją tego jest zawiliły sposób oznaczania wskaźników w indeksie autorskim. Np.:

Lehr-Splawiński I 161-2, II 76, VIII c 82-7, 151,
XI 91-7.

Najczęściej spotyka się bibliografie, w których są ponumerowane tylko opisy pełne, natomiast opisy skrócone są w numeracji pomijane. Można jednak stosować także sposób numerowania wszystkich pozycji, niezależnie od tego, czy reprezentują one opisy pełne czy skrócone. Taki system stosuje *Bibliografia Bibliografii i Nauki o Książce*, wyróżniając opisy skrócone przez ujęcie liczby porządkowej w nawias okrągły. Numerowanie opisów skróconych jest uzasadnione ze względu na indeks, w którym niektóre hasła mogą odsyłać także do opisów skróconych. W takim systemie liczba numerów w bibliografii nie jest równoznaczna z liczbą opisanych jednostek bibliograficznych. W *Bibliografii Biblio-*

¹⁴ *Rocznik Słowistyczny* t. 16 cz. 2, 1950.

grafii i Nauki o Książce jednak nie ma to znaczenia, dlatego że stosuje ona także pozycje zbiorowe, wykazujące pod jednym numerem kilka opisów.

Bez numerowania pozycji może się obejść bibliografia w układzie krzyżowym.

Niekiedy gdy w toku pracy, już po ponumerowaniu pozycji, okaże się potrzeba przeniesienia jakiejś pozycji w inne miejsce, można to uczynić zaopatrując tę pozycję w nowym miejscu kolejnym numerem z dodatkowym wskaźnikiem literowym, np. 4856a. W miejscu skąd pozycję przeniesiono, powstanie luka w numeracji kolejnych pozycji — np. 3873, 3875 — co nie czyni zresztą żadnej szkody dla użytkownika.

Podobnie, jeśli po zakończeniu pracy natrafi się na niewielką liczbę nowych pozycji, a można je jeszcze włączyć do odpowiedniego miejsca bibliografii (np. w czasie korekty, gdy jeszcze szpalty nie są przełamane), lepiej to uczynić, stosując numerację dodatkową (jw.), niż podawać je jako uzupełnienia na końcu. Przy większej jednak liczbie takich nowych pozycji lub gdy nie da się ich włączyć w czasie druku — można je zamieścić na końcu bibliografii jako uzupełnienie.

Należy bezwzględnie unikać przenumerowywania pozycji, chyba że uzupełnień byłoby bardzo dużo, a nie wprowadzono jeszcze numerów pozycji do opisów skróconych i nie opracowano indeksów.

F. ADIUSTACJA DRUKARSKA

Ostatnim etapem pracy nad bibliografią przed oddaniem jej do druku jest adiustacja drukarska (por. rozdział VII o druku bibliografii, s. 260). Zasadniczo powinien to robić sam autor bibliografii albo przynajmniej musi sobie zastrzec wpływ na ustalenie formy graficznej bibliografii i udzielić dokładnych wskazówek, według których adiustacja powinna być przeprowadzona.

G. REDAGOWANIE BIBLIOGRAFII KARTOTEKOWEJ

Jeśli opracowywana bibliografia ma pozostać w kartotece, czynności redakcyjne będą nieco odmienne od wyżej omówionych. Mianowicie opisy wielokrotne nie będą podawane w formie skróconej; różnice mogą występować w adnotacjach, które bywają odmienne w zależności od działu, w którym mają się znajdować (zob. wyżej s. 197). Stosowanie odsyłaczy będzie ograniczone do odsyłaczy ogólnych (od działu do działu), a nie będzie się stosować odsyłaczy do numerów pozycji, gdyż w bibliografii kartotekowej opisy nie będą numerowane, w przeciwieństwie do bibliografii drukowanej, gdzie numerowanie pozycji jest raczej regułą.

INDEKSY I INNE SPISY POMOCNICZE DO BIBLIOGRAFII

Opracowała Zofia Stasiewska

1. Charakterystyka ogólna. — 2. Rodzaje indeksów. A. Indeks alfabetyczny; B. Indeks autorski; C. Indeks tytułowy; D. Indeks nazw osobowych (osobowy); E. Indeks przedmiotowy; F. Indeks nazw geograficznych; G. Indeks klasowy; H. Indeks krzyżowy; I. Indeks systematyczny; J. Indeks chronologiczny. — 3. Technika opracowania indeksu. — 4. Szeregowanie pozycji indeksowych. — 5. Inne spisy pomocnicze.

1. CHARAKTERYSTYKA OGÓLNA

Uzupełnieniem każdej większej bibliografii są różnego rodzaju spisy pomocnicze. Należą do nich przede wszystkim indeksy, a następnie takie wykazy, jak: spis wykorzystanych czasopism ze skrótami ich tytułów, wykaz skrótów używanych w bibliografii, spisy pseudonimów i kryptonimów itp.

Indeksy¹ spełniają podstawową, aczkolwiek stale nie docenianą rolę w bibliografii². Zasadniczym ich zadaniem jest wykazanie zawartości bibliografii z odmiennego punktu widzenia lub w odmiennym układzie niż zrab główny. One stanowią punkt wyjścia przy szczegółowych poszukiwaniach bibliograficznych.

Sama nazwa indeks nie zawsze i nie wszędzie oznacza to samo. W krajach zasięgu języka angielskiego słowem *index* określa się również spis bibliograficzny, szczególnie bibliografię zawartości czasopism, rzadziej bibliografię książek, jak np. *Cumulative Book Index*, *Index Translationum*. W naszej praktyce bibliograficznej są używane zamiennie terminy: indeks i skorowidz, przy czym ten ostatni — zwłaszcza w odniesieniu do układu rzeczowego i chronologicznego. Ze względu na trudność rozgraniczenia tych terminów, w podręczniku stosujemy tylko nazwę indeks.

¹ Wyraz „index” pochodzenia łacińskiego, od słowa *indicere* — wskazywać; w starożytności *index* lub *titulus* był to kawałek skóry lub pergaminu przytwierdzony do zwoju i wymieniający tytuł i autora dzieła.

² W Anglii istnieje specjalne towarzystwo *Index-Society* (od r. 1957 *Society of Indexers*), które ma organizować kursy techniki indeksowania; wszystko to jest dowodem, jaką wagę przykładają się do indeksów dla wszelkiego rodzaju wydawnictw.

Indeksy mogą być różne, w zależności od rodzaju i układu bibliografii, w zależności od tego, jakie elementy spisu bibliograficznego mają być w indeksie uwypuklone: treściowe (np. tematy prac, nazwy miejscowości), wydawniczo-formalne (np. autorzy i współpracownicy), czy też jedne i drugie. Układ indeksu powinien być w zasadzie inny, aniżeli układ samej bibliografii. Zagadnienie to jest szczegółowo omówione w rozdziale V o układzie (s. 188). Przypomnijmy więc tylko, że np. bibliografia w układzie alfabetycznym może mieć indeks rzeczowy (klasowy, przedmiotowy, krzyżowy), bibliografię w układzie działowym uzupełni indeks alfabetyczny lub też przedmiotowy, czy krzyżowy, bibliografię w układzie przedmiotowym — indeks autorów i tytułów, rzadziej zaś równoległy wykaz haseł przedmiotowych, wyszczególniający lub uogólniający.

Bibliografia może być zaopatrzona w kilka indeksów różniących się między sobą układem i zawartością, w zależności od typu bibliografii i dziedziny, której ona dotyczy. Np. *Bibliografia polskiego piśmiennictwa rolniczego za lata 1945—1953* (Warszawa 1954) w układzie systematycznym posiada cztery indeksy: 1) osobowy, 2) wydawnictw anonimowych i zbiorowych, 3) przedmiotowy, 4) nazw geograficznych. Natomiast *Polska Bibliografia Literacka* za r. 1960, opracowana pod red. S. Vrtela-Wierczyńskiego w układzie systematycznym, zaopatrzona jest dwoma indeksami: 1) osobowym i 2) rzeczowym. Mogą więc występować: indeksy rzeczowe (przedmiotowe lub klasowe), indeksy miejscowości, osób, tytułów dzieł, wydawców, instytucji, pseudonimów i kryptonimów, tłumaczeń, druków obcojęzycznych, recenzji, dzieł recenzowanych, dzieł beletrystycznych, map, nut, rycin i in.

Nie jest jednak wskazane dzielić materiał bibliografii na zbyt dużą liczbę indeksów, jeśli typ bibliografii tego zdecydowanie nie wymaga.

Można wyróżnić następujące rodzaje indeksów³:

1) indeks alfabetyczny — wykazuje nazwy autorów dokumentów, nieraz z tytułami prac, nazwiska współpracowników, tytuły samoistnych wydawniczo prac anonimowych i zbiorowych oraz wydawnictw ciągłych;

³ Co do częstotliwości występowania poszczególnych rodzajów indeksów, pewnych danych może dostarczyć statystyka indeksów do bibliografii samoistnych wydawniczo, zarejestrowanych w roczniku 1958 *Bibliografii Bibliografii i Nauki o Książce*. Na 31 bibliografii dziedzin oraz bibliografii regionalnych przypada 40 indeksów: 16 autorskich (40%), 10 przedmiotowych (25%), 6 nazw osobowych (15%), 4 alfabetyczne (10%), 2 nazw geograficznych (5%), 1 krzyżowy (2,5%), 1 tytułowy (2,5%).

- 2) indeks autorski — wykazuje tylko nazwy autorów, niekiedy także współpracowników;
- 3) indeks tytułowy — wykazuje tytuły prac zamieszczonych w opisach zřębu głównego (w bibliografiach literackich, teatralnych, księgarskich);
- 4) indeks nazw osobowych (osobowy) — wykazuje nazwy autorów, współpracowników oraz osób, których dotyczy treść dokumentów zarejestrowanych w bibliografii;
- 5) indeks przedmiotowy — wykazuje tematy dokumentów opisanych w bibliografii; może ponadto wymieniać nagłówek działów i poddziałów bibliografii;
- 6) indeks nazw geograficznych — wykazuje nazwy jednostek geograficznych (miejscowości, krajów itd.), występujących w tytułach dzieł lub w adnotacjach;
- 7) indeks klasowy — zestawia piśmiennictwo według klas (dziedzin) ułożonych abecedowo, niewspółrzędnych logicznie;
- 8) indeks krzyżowy — wykazuje w jednym szeregu abecedowym hasła alfabetyczne (autorów, tytuły) oraz tematy dzieł;
- 9) indeks systematyczny — wykazuje piśmiennictwo w układzie logicznym działów i poddziałów według jakiejś przyjętej klasyfikacji;
- 10) indeks chronologiczny — wykazuje piśmiennictwo uszeregowane według dat.

W zależności od formy wydawniczej bibliografii, to znaczy od tego czy bibliografia jest wydawnictwem zwartym czy też wydawnictwem periodycznym, indeksy mogą się ukazywać w formie oddzielnego dodatku jednorazowego lub też w określonych odstępach czasu przy każdym zeszytcie bibliografii, np. tygodniowo, miesięcznie, kwartalnie. (Np. dwutygodnik *Nowe Książki* ma w każdym zeszytcie indeks alfabetyczny). Istnieją też indeksy skumulowane, które powstają w ten sposób, że opublikowany materiał z indeksu za okres początkowy łączy się z materiałami kolejnych dalszych indeksów; ogłasza się więc drukiem indeksy obejmujące coraz to większe okresy (tygodniowy — miesięczny — półroczny — roczny — kilkuletni). Np. *British National Bibliography* ma indeksy tygodniowe (wykazujące autorów i tytuły dzieł anonimowych); w końcu miesiąca łączy się je w indeksy miesięczne, dodając także hasła przedmiotowe; co trzy, sześć, dziewięć i dwanaście miesięcy tworzy się dalsze kumulacje, obejmujące materiał indeksów miesięcznych. Kwartalna bibliografia *Library Science Abstracts* ma w każdym zeszytcie indeks autorów (wykazujący tylko nazwiska), roczne indeksy alfabetyczne (wykazujące nazwiska wraz z tytułami prac, nadto tytuły

prac anonimowych) oraz osobne indeksy przedmiotowe; materiały indeksów rocznych są ogłaszane w pięcioletnich kumulacjach.

Indeks powstaje z zapisów indeksowych. Zapis indeksowy składa się z wybranych elementów opisu bibliograficznego (np. nazwa autora, tytuł dzieła, temat, niekiedy skrócony tytuł) oraz ze wskaźnika cyfrowego, tj. z numeru odpowiedniej pozycji bibliograficznej lub z liczby strony (szpalty), na której dana pozycja umieszczona jest w bibliografii. Podstawą zapisów indeksowych jest opis bibliograficzny zasadniczy wraz z adnotacją. Zapis indeksowy (lub scalone zapisy indeksowe o identycznym hasle dla szeregu opisów) włączony do indeksu tworzy pozycję indeksową.

Poza podanymi poniżej szczegółowymi wskazówkami dotyczącymi opracowania poszczególnych rodzajów indeksów zaleca się zachowanie pewnych wskazań obowiązujących wszystkie typy indeksów. Należy zatem:

1) przestrzegać pewnych z góry ustalonych zasad, które by zapewniły przejrzystość i jasność układu materiału oraz konsekwencję w przyjętej metodzie opracowania;

2) dbać o to, aby indeks był jak najbardziej zwięzły, a równocześnie wyczerpujący w sensie wszechstronnego wykazania zawartości bibliografii;

3) zastosować układ indeksu w zasadzie odmienny od zrębu głównego;

4) unikać nagromadzenia wielkiej liczby wskaźników cyfrowych przy jednym hasle (np. przy poszczególnych hasłach przedmiotowych czy klasowych; należy przy pomocy określników tworzyć mniejsze skupienie wskaźników);

5) poprzedzać indeks wstępem wyjaśniającym, na jakich zasadach indeks jest opracowany, co zawiera oraz co oznaczają poszczególne skróty, znaki czy cyfry;

6) ustalić odpowiednią szatę typograficzną, której podstawową zaletą będzie przejrzystość i zwartość obrazu graficznego (zob. rozdz. VII s. 258).

2. RODZAJE INDEKSÓW

A. INDEKS ALFABETYCZNY

Indeks alfabetyczny wykazuje w kolejności abecedowej nazwy autorów dokumentów (rzadziej wraz z tytułami tych dokumentów)⁴,

⁴ Dzieje się to najczęściej w ogólnych bibliografiach wydawnictw samoistnych wydawniczo np. *Przewodnik Bibliograficzny*, *Nowe Książki*.

nazwiska współpracowników, tytuły samoistnych wydawniczo prac anonimowych i zbiorowych oraz wydawnictw ciągłych⁵. Klasycznym przykładem indeksu alfabetycznego jest indeks do *Bibliografii historii polskiej* za r. 1949, zawierający nazwy autorów i współpracowników, tytuły dzieł anonimowych i zbiorowych, tytuły czasopism. Innym przykładem jest „Skorowidz autorów i prac bezimiennych” w *Bibliografii bibliografii polskich* W. Hahna (Wrocław 1956). Niecelowe natomiast jest tworzenie oddzielnych szeregów alfabetycznych dla autorów oraz dla dzieł anonimowych i zbiorowych, jak to np. zastosowano w *Bibliografii rachunkowości, analizy, kontroli i rewizji. Piśmiennictwo polskie w latach 1944—1955* (Warszawa 1958) oraz w *Bibliografii polskiego piśmiennictwa drzewnego za r. 1954* opracowanej przez A. Bielerzewską (Poznań 1958).

Zapisy indeksowe dla dokumentów opisanych pod nazwą autora lub autorów zawierają nazwisko autora, inicjał(y) imienia (imion) bądź pełne imię i numer pozycji bibliograficznej.

Przykłady⁶:

<i>Bibliografia</i>	<i>Indeks</i>
983. Tymieniecki Kazimierz: Problematyka powstania państwa polskiego	Tymieniecki K. 983
5966. Przytkowski Tadeusz, Zachwatowicz Jan: Mury obronne Warszawy	Przytkowski T. 5966 Zachwatowicz J. 5966

W wypadku, gdy nazwisko autora książki wydanej anonimowo zostało ustalone i umieszczone w bibliografii w nawiasie prostokątnym, należy oprócz zapisu dla autora sporządzić drugi zapis dla tytułu dokumentu⁷. Czytelnik bowiem może nie znać nazwiska autora i będzie szukał pod tytułem.

Podobnie należy postąpić, gdy autor wydawnictwa ukryty jest pod kryptonimem.

⁵ Należy stwierdzić, że w polskich wydawnictwach bibliograficznych typowy indeks alfabetyczny pojawia się coraz rzadziej; jak wynika ze statystyki podanej w przypisie 3 na s. 207 na 31 bibliografii samoistnych wydawniczo jedynie w czterech znajduje się indeks alfabetyczny.

⁶ Przy cytowaniu dalszych przykładów z lewej strony podaje się opisy bibliograficzne, z prawej — zapisy indeksowe.

⁷ Zob. też uwagi dotyczące zapisów tytułów na s. 213-215.

Przykłady:

857. [Kozłowski Karol]: Zarys dziejów Polski porozbiorowej	Kozłowski K. 857
Zarys dziejów Polski porozbiorowej 857
2138. A. Z.: Drogi rozwojowe wsi	A. Z. 2138
Drogi rozwojowe wsi 2138

Obok autorów, uwidoczniionych na czele pozycji bibliograficznej lub po tytule, indeks alfabetyczny powinien również wykazać nazwy wszystkich współpracowników wymienionych w opisie bibliograficznym. Będą to nazwy tłumaczy, komentatorów, wydawców naukowych, redaktorów, recenzentów, autorów przedmów i posłowia, autorów utworów w dziełach zbiorowych, ilustratorów, rysowników, fotografów, autorów tekstów słownych do muzyki oraz tłumaczy tych tekstów, autorów inscenizacji, przeróbek itp. Zapisy indeksowe dla współpracowników dokumentów wymieniają nazwisko z inicjałem imienia lub pełnym imieniem oraz, zależnie od rodzaju bibliografii, ewentualnie określenie rodzaju współpracy i wskaźnik cyfrowy. Określenie rodzaju współpracy można podać w ustalonym skrócie, np.:

ilustr.	— ilustratorzy, autorzy układu graficznego, rysunków w wydawnictwach tekstowych;
opr.	— autorzy opracowań naukowych, popularnonaukowych i literackich, komentatorzy, autorzy przeróbek scenicznych, instrumentatorzy i harmonizatorzy nut, autorzy poszczególnych map w atlasach lub wydawnictwach tekstowych;
przedm.	— autorzy przedmowy, wstępu, posłowia;
rec.	— autorzy recenzji;
red.	— redaktorzy wydawnictw tekstowych lub wydań zbiorowych, rycin, nut, map;
tekst do muz.	— autorzy tekstów do muzyki;
wyd.	— wydawcy naukowci;
współaut.	— współautorzy tekstu wymienieni w opisie zasadniczym lub w adnotacji.

Jeżeli autor spełnia równocześnie kilka funkcji przy opracowaniu dzieła, np. jest jednocześnie tłumaczem i komentatorem czy wydawcą, można podać tylko jedno określenie, mianowicie takie, które wyraża jego współudział najobszerniejszy i najważniejszy (np. zamiast przedm. i tłum. tylko — tłum., a to dlatego, że z reguły np. tłumacz umieszcza od siebie przedmowę do tłumaczonego dzieła).

Przykłady:

1463. Lelewel Joachim: Dzieła. Red. Marian Henryk Serejski. T. 1: Materiały autobiograficzne. Oprac. Helena Więckowska	Lelewel J. 1463
Serejski M. H. red. 1463
Więckowska H. opr. 1463
1594. Trzebiński Marian: Pamiętnik malarza. Oprac., wstęp, komentarz: Maciej Masłowski	Trzebiński M. 1594
Masłowski M. opr. 1594
1422. Łepkowski Tadeusz: Warszawa w powstaniu listopadowym. Warszawa 1957.
Rec.: Bortnowski Władysław, Zajewski Władysław, Prz. hist.....; Rostocki Władysław, Kwart. hist.	Łepkowski T. 1422
Bortnowski W. rec. 1422
Zajewski W. rec. 1422
Rostocki W. rec. 1422

Zbyt szczegółowe różnicowanie poszczególnych funkcji prowadzi do nadmiernej liczby określeń, np. *Polska bibliografia pedagogiczna 1944—1951*. T. 1 cz. 3 (Warszawa 1957) używa aż 30 określeń na oznaczenie współpracy autorskiej. Z drugiej zaś strony podane powyżej określenia nie wyczerpują oczywiście wszystkich możliwości; każda dziedzina ma ponadto specyficzne potrzeby określania współpracy. Np. w *Bibliografii źródeł do historii teatru w Polsce* S. Strausa (Wrocław 1957) podaje się przy nazwiskach m.in. określenia, które wskazują na charakter działalności w teatrze (adaptator, aktor, dyrektor teatru, dyrygent, reżyser itp.).

Gdy recenzja odnosi się do dwóch lub więcej dzieł i jest kilkakrotnie cytowana przy odpowiednich dziełach w kilku pozycjach bibliografii, należy w indeksie przy nazwisku recenzenta podać numery tych wszystkich pozycji (zob. też uwagi na s. 220).

Nazwisko autora czy współpracownika oraz inicjały ich imion bądź imiona muszą występować w indeksie zawsze w jednej i tej samej formie. Nazwiska obce należy podawać w oryginalnej formie ojczystego języka autora. Jeżeli w opisie bibliograficznym występuje także odmienna forma nazwiska, należy w indeksie sporządzić od niej odsyłacz do formy oryginalnej.

Przykład:

990. [Quintilianus Marcus Fabius] Kwintilian: Kształcenie mowy...	Quintilianus M. F. 990
Kwintilian zob. Quintilianus M.F. |
|---|---|

Nazwiska pisane w ojczystym języku alfabetem niełacińskim (rosyjskim, hebrajskim itp.) można podawać w transliteracji lub transkrypcji zgodnie z zasadą przyjętą w zrubie głównym bibliografii (por. rozdz. IV s. 80).

W indeksie bibliografii stosującej transliterację należy tworzyć od-
syłaczki od form transkrybowanych występujących w tytulatrze do
form transliterowanych.

Przykład:

7298. [Eršov Petr P.] P. Jerszow: Konik Eršov P. P. 7298
garbusek... Jerszow P. zob. Eršov P. P.

Jeżeli odmiany w nazwiskach są drobne, polegające np. na różnicy
pisowni lub błędzie, podaje się je po właściwej formie w nawiasie okrą-
głym, o ile obie te formy występują obok siebie w szeregu abecednio-
wym, np. Komensky (Komeński) J. A.; Bradtke (Bradke) F.; Düsing
(Düssing) R.

Należy też powiązać odsyłaczami części nazwiska złożonego.

Przykład:

1353. Mierzecka-Garlicka Aleksandra: Kro- Mierzecka-Garlicka A. 1353
nika Zakładu Badań Prasoznawczych. Garlicka A. zob. Mierzecka-Gar-
licka A.

Również pseudonimy i kryptonimy, umieszczone w opisie bibliogra-
ficznym obok właściwego nazwiska, uzyskują odsyłacz do wykrytego
nazwiska.

Przykłady:

948. [Oryńzyna Janina] J. Bramska [pseud.]: Oryńzyna J. 948
Przemysł ludowy... Bramska J. zob. Oryńzyna J.

2790. [Wachtel Kalikst] Ka...Wa...: Komuni- Wachtel K. 2790
kacja, gościńce i drogi w Galicji. Ka...Wa... zob. Wachtel K.

Obok nazw autorów i współpracowników indeks alfabetyczny wy-
mienia również — jak już wspomniano — tytuły wydawnictw anoni-
mowych, tytuły dzieł zbiorowych tj. napisanych przez czterech lub
więcej autorów, tytuły dzieł autorskich (zwartych), w których nazwisko
autora zostało przez bibliografa wykryte i umieszczone w opisie biblio-
graficznym w nawiasie prostokątnym, oraz tytuły książek ogłoszonych
pod krytonimem (zob. przykłady na s. 211).

Na zapis tytułowy składa się tytuł oraz wskaźnik cyfrowy. Tytuł
można podawać w całości lub, gdy jest długi, można go skrócić
opuszczając końcowe lub środkowe wyrazy lub też skracając poszcze-
gólne wyrazy (ze względów praktycznych nie jest wskazane opuszcza-
nie drugiego ani trzeciego wyrazu początkowego, gdyż może to roz-

dzielić wydawnictwa anonimowe tego samego typu, lub też połączyć w jedną pozycję indeksową dzieła zupełnie odmienne)⁸. Opuszczonych wyrazów nie należy zastępować wielokropkiem. Wyrazy w obrębie tytułu anonimowego umieszczone w opisie bibliograficznym w nawiasie prostokątnym można podawać w indeksie bez nawiasów.

Przykłady:

2543. Wyniki akcji szkolenia organizatorów zespołów czytelnictwa i samokształcenia prowadzonej przez Ministerstwo Oświaty w roku 1949 w ramach kredytów Komitetu Upowszechniania Książki

Wyniki akcji szkolenia organizatorów zespołów czytelnictwa 2543

378. Referaty wygłoszone na ogólnym zebraniu naukowym w dniu 27 marca 1952 r. ku uczczeniu rocznicy Avicenny i Leonarda da Vinci

Referaty wygłoszone na zebraniu ku uczczeniu Avicenny i Leonarda da Vinci 378

6629. Jednodniówka wydana z okazji Ogólnopolskiego Zjazdu Racjonalizatorów Przemysłu Cukrowniczego

Jednodniówka wydana z okazji Ogólnopol. Zjazdu Racjon. Cukrown. 6629

Należy też wymienić w oddzielnych zapisach tytuły oboczne tj. okładkowe, wstępne, tytuły w językach obcych.

Przykłady:

456. Program informator obchodu „Dni Morza”. — Na okł.: Dni Morza 1956. Program-Informator.

Program informator obchodu Dni Morza 456
Dni Morza. Program-Informator 456

922. Codex diplomaticus nec non epistolaris Silesiae. Kodeks dyplomatyczny śląski.

Codex diplomaticus Silesiae 922
Kodeks dyplomatyczny śląski 922

Daty figurujące w tytule dokumentu można opuszczać. Jeśli w identycznych kilku tytułach jedynie daty stanowią element odróżniający, można je zachować.

Liczby i skróty rozpoczynające tytuł dokumentu anonimowego należy wyrazić słownie (bez nawiasów prostokątnych i bez powtarzania liczb i skrótów); ponadto należy sporządzić odsyłacze prowadzące od skrótów do nazw w pełnym brzmieniu.

⁸ Przykładów niewłaściwego skracania tytułów anonimów dostarcza spis bibliograficzny *Materiały do bibliografii etnografii polskiej za 1945—1954 r.* H. Bittner-Szewczykowej (Wrocław 1958), gdzie np. z dwóch pozycji bibliograficznych: *Studia wczesnośredniowieczne* 3218 oraz *Studia śląskie* 3573 utworzono jedną pozycję indeksową: *Studia* 3218, 3573.

Przykłady:

3053. [Dziesięć] 10 lat pracy Polskiej Agencji Prasowej	Dziesięć lat pracy Pol. Ag. Pras. 3053
1612. [Polski Czerwony Krzyż] PCK w służbie bliźniego	Polski Czerwony Krzyż w służbie bliźniego 1612
PCK zob. Polski Czerwony Krzyż

Tytuły rozpoczynające się od bardzo utartych skrótów np. KPP, PZPR, USA, ZSRR można podać w indeksie w tej samej postaci szeregując je w sposób wskazany na s. 237, sporządzając prócz tego odsyłacze od pełnej nazwy do przyjętego skrótu.

Przykład:

3782. PZPR kierownicza siła polskiej demokracji	PZPR kierownicza siła 3782
Polska Zjednoczona Partia Robotnicza zob. PZPR |
|---|--|

Rodzajniki (Le, The itp.) na początku tytułu anonimowego opuszcza się. Rodzajniki niemieckie poprzedzające przymiotnik z rzeczownikiem (tzw. zestawienie) stawia się po rzeczowniku oddzielone przecinkiem; opuszczenie ich stwarzałoby pozory błędnego (niegramatycznego) zapisu. Dopuszczalne, choć mniej przejrzyste, jest podawanie rodzajników na początku zapisów indeksowych.

Przykłady:

1865. The Third Reich. Introduction by Jacques Rueff	Third Reich 1865
2247. Der Zweite Weltkrieg im Bilde	Zweite Weltkrieg, Der, im Bilde 2247

Jeśli w bibliografii występują jednakowe tytuły różnych wydawnictw ciągłych, w indeksie należy ich zapisy tytułowe rozróżnić uzupełniając je miejscem wydania, nazwą instytucji sprawczej bądź wydawniczej (ewentualnie w skrócie), podtytułem, nazwiskiem wydawcy lub okresem lat ukazywania się.

Przykłady:

- Gazeta Niedzielną. Chełmno 372
 Gazeta Niedzielną. Grudziądz 549
 Gazeta Niedzielną. Toruń 861
 Gazeta Niedzielną. Włocławek 1242
 Informator. Akademia Medyczna, Warszawa 438
 Informator. Akademia Wychowania Fizycznego 431
 Nadgoplanin (1887—1891). Strzelno 766
 Nadgoplanin (1925—1933). Strzelno 767

Zmienione tytuły wydawnictw ciągłych, tytuły mutacji podaje się w oddzielnych zapisach.

Przykłady⁹:

1. Aleksandrowianka. Wydawnictwo Koła Przyjaciół Harcerzy w Aleksandrowie Kuj. Aleksandrów Kujawski...	Aleksandrowianka 1
Echo Aleksandrowskie 1
Głos Aleksandrowski 1
Od 1925 w maju pt.: Echo Aleksandrowskie; we wrześniu tyt.: Głos Aleksandrowski.	
576. Między Oczy. Niezależny, demokratyczny, bezpartyjny organ poświęcony obronie polskości Pomorza...	Między Oczy 576
Prawda w Ocy 576
Głos Grudziądzki 576
Głos Bydgoski. Grudziądz 576
Głos Poznański. Grudziądz 576
Od 1931 nr 18 pt.: Prawda w Ocy. Tygodnik poświęcony obronie polskości Pomorza, Wielkopolski i Śląska. Od 1934 nr 35 pt.: Głos Grudziądzki. Niezależne pismo pomorskie. Mutacje: Głos Bydgoski i Głos Poznański.	
221. [Öffentlicher] Oefentlicher Anzeiger. Beilage des Amts-Blatts der Königl. Bromberg. Regierung...	Öffentlicher Anzeiger. Bydgoszcz 221
Dodatek Publiczny. Bydgoszcz 221
Publiczny Donosiciel. Bydgoszcz 221
W latach 1820—1839 drugi tyt.: Dodatek Publiczny; 1840—1849 drugi tyt.: Publiczny Donosiciel	
- Gdy czasopismo ukazuje się z samoistnym lub niesamoistnym dodatkim, sporządza się oprócz zapisu dla tytułu czasopisma głównego oddzielny zapis dla tytułu dodatku.
- Przykłady:
559. Kwartalnik Historii Kultury Materialnej. PAN Instytut Historii Kultury Material. Warszawa	Kwartalnik Historii Kultury Materialnej 559
Ergon 559
Dodatek: Ergon...	
673. Normalizacja. Mies. naukowo-techniczny	Normalizacja 673
Przegląd Językowy Normalizacji 673
Przegląd Dokumentacyjny Normalizacji 673
Dod. niesamoistny: Przegląd Językowy Normalizacji; Przegląd Dokumentacyjny Normalizacji	

Ze względu na użytkownika, można ewentualnie wykazywać tytuły wydawnictw seryjnych i zbiorowych, ale tylko tych, które całkowicie dotyczą dziedziny objętej bibliografią (np. Biblioteka Geograficzna, Biblioteka Historyczna, Biblioteka Matematyczna, Biblio-

⁹ Przykłady podano na podstawie *Bibliografii czasopism pomorskich. Województwo bydgoskie*. (Toruń 1960).

teka Komentarzy Literackich itp.). Tytuł wydawnictwa seryjnego podaje się pełnymi wyrazami (nie skrócony) ewentualnie wraz z numerami części (zeszytów), dodając dla odróżnienia jednakowych tytułów różnych serii nazwę instytucji w skrócie. Ewentualne numery części (zeszytów) wydawnictwa seryjnego umieszcza się po tytule serii w nawiasach okrągłych, by je oddzielić od numerów pozycji bibliograficznych.

Przykłady:

2082. Łodyński Marian: Materiały do dziejów państwowej polityki bibliotecznej w Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim 1807—1831. Wrocław 1958. Książka w Dawnej Kulturze Polskiej, 8.	Łodyński M. 2082
Książka w Dawnej Kulturze
Polskiej (8) 2082
1316. Kiliński Jan: Pamiętniki. Warszawa 1958. Biblioteka Pamiętników Polskich i Obcych	Kiliński J. 1316
Biblioteka Pamiętników Polskich
i Obcych 1316

Tytuły anonimowych artykułów w czasopiśmie w zasadzie nie powinny być wykazywane w indeksie; mogą jednak zająć wyjątkowe wypadki, gdy zakres opracowywanej dziedziny jest bardzo wąski lub typ bibliografii bardzo specjalny, wówczas można je uwzględnić. Wykazanie artykułów anonimowych jest uzasadnione np. w *Bibliografii historii Poznania* M. Szymańskiej (Poznań 1960), natomiast stosowanie tej zasady budzi zastrzeżenia w *Bibliografii rachunkowości, analizy, kontroli i rewizji. Piśmiennictwo polskie w latach 1944—1955* (Warszawa 1958) oraz w pracy H. Bittner-Szewczykowej *Materiały do bibliografii etnografii polskiej za 1945—1954 r.* (Wrocław 1958).

B. INDEKS AUTORSKI

Niepełnym indeksem alfabetycznym jest indeks autorski, który podaje w szeregu abecadłowym nazwy autorów prac zamieszczonych w głównym zrębie bibliografii, niekiedy również ich współpracowników. Indeks ten pomijając z zasady tytuły prac anonimowych nie daje użytkownikowi wyczerpującej informacji, zwłaszcza wtedy, gdy jest jedynym indeksem bibliografii.

W indeks taki są zaopatrzone: *Polska bibliografia mechaniki* (Warszawa 1960) — przy układzie systematycznym zrębu głównego; opracowana przez G. Pianko *Filologia klasyczna w Polsce. Bibliografia za lata 1945—1949* (Warszawa 1952) — przy układzie działowym; bibliografia W. Polakowskiej *Łódź i region łódzki w nauce polskiej* (Łódź 1958) — obok indeksu nazw geograficznych, przy układzie działowym zrębu głównego. *Roczna Bibliografia Hydrologiczna* ma indeks autorski, w którym są podane obok nazw autorów także nazwy współpracowni-

ków, zostały natomiast niesłusznie pominięte nazwy autorów umieszczone w adnotacjach. Przykładem właściwego zastosowania indeksu autorskiego jest bibliografia *Literatura Piękna*, która obok indeksu tytułów i „indeksu tematyczno-zagadnieniowego” zawiera także indeks autorów.

C. INDEKS TYTUŁOWY

Indeks tytułowy ma zastosowanie przede wszystkim w bibliografiach osobowych (zob. rozdz. X s. 327). Jednakże i w bibliografiach z dziedziny literatury, teatru, muzyki, niekiedy także w bibliografiach ogólnych przydatność jego jest znaczna. Indeks tytułów dzieł beletrystycznych znajduje się np. w wydawanym przez Instytut Bibliograficzny adnotowanym roczniku bibliograficznym *Literatura Piękna*. W obszernej indeks tytułów utworów scenicznych jest zaopatrzona *Bibliografia źródeł do historii teatru w Polsce* S. Strausa (Wrocław 1957).

Na zapis indeksowy składa się tytuł utworu, ponadto — przy dziełach autorskich — inicjał imienia i nazwisko autora oraz wskaźnik cyfrowy. Zaleca się podawanie w indeksie także tytułów odmiennych oraz — w miarę potrzeby — tytułów oryginalnych dzieł tłumaczonych.

Przykłady (z *Bibliografii źródeł do historii teatru*):

- Fantazy (Nowa Dejanira, Niepoprawni) — J. Słowacki 2811
 Niepoprawni zob. Fantazy — J. Słowacki
 Nowa Dejanira zob. Fantazy — J. Słowacki
 Intryga i miłość (Kabale und Liebe) — F. Schiller 1771
 Kabale und Liebe zob. Intryga i miłość — F. Schiller

W bibliografiach o charakterze popularnym można ograniczyć się do podawania tytułów utworów. Jedynie tytuły ogólnikowe (Poezje, Wiersze, Utwory wybrane itd.) wymagają uzupełnienia przez dodanie inicjału imienia i nazwiska.

Przykład (z *Literatury Pięknej*):

- Okrucy bursztynu 451
 Opowiadania. J. Iwazkiewicz 102
 Opowiadania o dzieciństwie 944
 Pisma drobne. J. Słowacki 309
 Pisma w sprawie Koła Towiańczyków 360
 Poemat niedoskonały 476
 Poematy. W. Majakowski 953 — J. Słowacki 460

Spotykany w niektórych bibliografiach oddzielny indeks tytułów w prac anonimowych, obok indeksu autorskiego, powoduje niepotrzebne rozbitcie materiałów, które powinny być ujęte w jeden indeks alfabetyczny (zob. s. 213—215).

D. INDEKS NAZW OSOBOWYCH (OSOBOWY)

Bardzo często stosowany jest indeks nazw osobowych. Wykazuje on w jednym szeregu abecadłowym nazwy autorów, współpracowników oraz osób będących przedmiotem opracowania, wymienionych w tytule lub w adnotacji poszczególnych pozycji bibliograficznych. Indeks tego rodzaju jest niezbędny przede wszystkim w bibliografiach z dziedziny historii, literatury, kultury. Np. indeks taki posiadają: *Bibliografia historii Polski XIX wieku*. T. 1 (Wrocław 1958), *Bibliografia filozofii polskiej 1831—1864* (Warszawa 1960), *Bibliografia czasopism pomorskich. Województwo bydgoskie* (Toruń 1960).

Na zapis indeksowy składa się nazwisko, imię lub inicjał imienia oraz wskaźnik cyfrowy. Jeśli chodzi o formę nazwiska i określenie rodzaju współpracy, obowiązują te same zasady, co w indeksie alfabetycznym. Uzupełniając poprzednie uwagi należy dodać, że występujące w opisie przymiotniki pochodzące od nazwisk oraz formy spolszczone należy sprowadzić do postaci właściwej. Nazwiska występujące w tytule lub adnotacji w liczbie mnogiej podaje się w tej samej liczbie.

Przykłady:

770. Witczuk Florian: Z nowych publikacji o Goethem	Witczuk F. 770
Goethe J. W. 770
3271. Laubert Manfred: Ein Konflikt Adalbert von Bogusławski's mit den südpreussischen Behörden	Laubert M. 3271
Bogusławski Wojciech 3271
Bogusławski Adalbert zob. Bogusławski Wojciech
830. Helsztyński Stanisław: Przekłady szekspirowskie w Polsce	Helsztyński S. 830
Shakespeare W. 830
Szekspir zob. Shakespeare W.
2118. Wicherkiewiczowa Maria: Rodzina Czeńpińskich i Dębiec przy Poznaniu	Wicherkiewiczowa M. 2118
Czeńpiński 2118

Nazwy osoby użytej symbolicznie (np. Uniwersytet im. Adama Mickiewicza) lub charakteryzującej epokę (np. Epoka wiktoriańska) nie wykazuje się w indeksie.

Przy wykazywaniu w indeksie nazw recenzentów (zob. też uwagi na s. 212) należy pamiętać o podawaniu nazw autorów dzieł recenzowanych względnie tytułów dzieł anonimowych, nawet wtedy, gdy opis główny dzieła recenzowanego umieszczony był w poprzednich odcinkach bibliografii bieżącej dziedzin lub gdy jest przytoczony jedynie ze względu na recenzję.

Przykład:

605. Michałowski K.: Bibliografia polskiego Michałowski K. 605
piśmiennictwa muzycznego. Kraków 1955. (Zob. Klimczakowa H. rec. 605
1955 poz. 527)¹⁰.

Rec.: Klimczakowa Halina, *Prz. bibliot.*
R. 26:1958

E. INDEKS PRZEDMIOTOWY

Bardzo użytecznym spisem podnoszącym wybitnie wartość informacyjną bibliografii jest indeks przedmiotowy. Wykazuje on w szeregu abecedowym tematy dokumentów opisanych w bibliografii. Może ponadto wymieniać nagłówki działów i poddziałów bibliografii. Opracowanie indeksu przedmiotowego wymaga znajomości podstawowych zasad formułowania tematów, co stwarza dla indeksującego problemy trudniejsze, niż w indeksach omawianych poprzednio. Mimo to indeks przedmiotowy pojawia się w naszych bibliografiach dziedzin i zagadnień często. Indeks przedmiotowy mają m. in. *Bibliografia Warszawy*, Wrocław 1958 (obok indeksu alfabetycznego); *Przegląd Bibliograficzny Piśmiennictwa Ekonomicznego* (obok indeksu autorów); *Bibliografia zawartości „Roczników Nauk Rolniczych 1903—1957”*, Warszawa 1958 (obok indeksu autorskiego); *Bibliografia historii Poznania* M. Szymańskiej, Poznań 1960 (obok indeksu alfabetycznego).

W zapisie przedmiotowym wyróżniamy następujące elementy: 1) temat, tzn. słowne sformułowanie przedmiotu pozycji bibliograficznej, 2) ewentualnie określnik, tzn. dodatkowe określenie uzupełniające temat, 3) wskaźnik cyfrowy. Wyboru tematów i określników oraz ustalenia ich formy dokonuje się według zasad obowiązujących przy klasyfikacji przedmiotowej. Można przy tym posiłkować się *Słownikiem tematów dla bibliografii i katalogów w układzie przedmiotowym*¹¹.

¹⁰ Opis odsyła do pełnego opisu dzieła recenzowanego we wcześniejszym odcinku bibliografii.

¹¹ Zob. przypis 7 w rozdz. V na s. 170.

Trzeba wszakże pamiętać, że *Słownik* ten nie może być traktowany jako wystarczający zasób tematów przy sporządzaniu indeksu do bibliografii dziedziny lub zagadnienia.

Dla zorientowania w problemach wyłaniających się przy opracowaniu indeksu przedmiotowego podajemy najważniejsze informacje o zasadach formułowania nagłówków przedmiotowych.

Indeks przedmiotowy może wykazywać tematy wyszczególniające, to znaczy pokrywające się ściśle z zakresem danej pozycji bibliograficznej, lub też uogólniające, tj. tematy szersze aniżeli zakres pozycji bibliograficznej. O wyborze zasady wyszczególniania lub uogólniania decydować będzie ilość materiału, cel jaki stawiamy indeksowi, typ bibliografii oraz dziedzina wiedzy. Bibliografie stosują przeważnie indeksy przedmiotowe wyszczególniające.

Istnieją pewne ogólnie przyjęte zasady ukształtowania tematów, których należy przestrzegać. Nie zawsze bowiem sytuacja jest tak prosta, że pozycja bibliograficzna zawiera poprawnie sformułowany temat w jednym wyrazie, jak np. w następujących przykładach:

2250. Pastuszka J.: Psychologia ogólna Psychologia 2250

4041. Sowińska A.: Zasady telewizji Telewizja 4041

O wiele częstsze są wypadki, gdy trzeba dokonać analizy tytułu oraz ewentualnie adnotacji i w zależności od zawartych tam sformułowań sprecyzować temat, nadając mu formę słowną odpowiednią dla danej bibliografii. Może to być niejednokrotnie temat wielowyrazowy. Odpowiedni dobór tych wyrazów, ich właściwa kolejność, jest sprawą bardzo istotną. W podręczniku A. Łysakowskiego *Katalog przedmiotowy* (Warszawa 1946) przyjęta jest zasada, że na pierwszym miejscu powinien stanąć rzeczownik w pierwszym przypadku, ten który najtrafniej oddaje pojęcie występujące w opisywanym dokumencie. Zgodnie z tym należy unikać podawania tematów w drugim przypadku, jak np.¹²:

Kościuszki wizerunek antropologiczno-psycho-
logiczny

Kręgosłupa anomalie

Mózgu brak

Zasada rzeczownika jako pierwszego wyrazu w haśle przedmiotowym nie musi być jednakże w indeksie stosowana bezwzględnie. Zach-

¹² Przykłady cytowane z t. 1 *Bibliografii antropologii polskiej* A. Wrzoska (Wrocław 1959).

dzi niekiedy potrzeba stawiania na pierwszym miejscu przymiotnika, bądź to dla tworzenia użytecznych skupień (przykład a i b), bądź też dla zaakcentowania aspektu wyrażonego w przymiotniku (przykład c).

Przykłady:

a) Budowlane materiały
Budowlane przedsiębiorstwa
Budownictwo
Budownictwo mieszkaniowe
Budownictwo wiejskie
Budynki wiejskie | b) Morska gospodarka
Morski transport
Morskie prawo | c) Ceramiczny przemysł
Ekonomiczne nauki
Mieszkańciewe zagadnienia |
|---|---|--|

Nie należy też stawiać na początku wyrazów ogólnikowych, nic nie znaczących, jak np. Zagadnienia, Sprawa, Charakterystyka itp. Niewłaściwe też jest formułowanie haseł w formie zdań bez orzeczenia, np.: Społeczeństwa polskiego formowanie się w wiekach średnich (por. *Bibliografia antropologii polskiej*).

Tematom towarzyszą często — jak wspomniano — określniki. Wskazują one na pewne własności tematu, na sposób jego ujęcia lub formę dzieła — piśmienniczą czy wydawniczą. Formułowanie tych określników, wyszczególniających lub uogólniających, ich rozbudowa, zależna jest od rodzaju bibliografii. Każda dziedzina ma pewną stałą, schematyczną grupę określników charakterystycznych dla tej dziedziny. Np. *Bibliografia Bibliografii i Nauki o Książce* stosuje określnik „bibliografia” dla wyróżnienia w indeksie pozycji wykazujących spisy bibliograficzne. Np.:

Okulistyka — bibliografia
Paganini N. — bibliografia
Patenty — bibliografia

W *Bibliografii źródeł do historii teatru w Polsce* S. Strausa często powtarzającymi się określnikami są np. rodzaje teatrów: teatr śródziemnomorski, teatr obcojęzyczny, teatr dworski, konwiktowy, szkolny itp.

Określniki pozwalają — przy nagromadzeniu wielkiej ilości zapisów o jednym temacie — zróżnicować je w zależności od ujęcia tematu i w ten sposób uzyskiwać większą przejrzystość oraz sprawniej kierować do poszukiwanych pozycji. Np.:

Literatura — bibliografia
Literatura — biblioteki
Literatura — dokumentacja itd.

Wskazane też jest niekiedy zastosowanie w indeksie zapisów wielokrotnych. Chodzi tu o wypadki, gdy w wyrażeniach złożonych z tematu i określnika pojęcie odpowiadające nazwie określnika może budzić zainteresowanie na równi z tematem tak, że można przypuszczać, iż użytkownik będzie szukał właśnie tej nazwy w indeksie. Można wówczas dane wyrażenie powtórzyć przez odwrócenie kolejności wyrazów¹³. Np.:

Drukarstwo — terminologia 1591, 1602
Terminologia drukarska 1591, 1602

Metodę tę należy jednakże stosować z umiarem i tylko wtedy, gdy hasłem przedmiotowym towarzyszy niewielka liczba wskaźników cyfrowych; w przeciwnym razie doprowadziłoby to do rozrzedzonego dublowania tych samych wskaźników w dwu miejscach, tym samym do zwiększenia pracy i kosztów indeksu. Toteż przy większej liczbie wskaźników przy temacie wielowyrzowym zaleca się powiązanie z nim odwróconego hasła za pomocą odsyłacza — bez powtarzania wskaźników cyfrowych.

Przykład:

Gromadzenie zbiorów 2060-9, 2234,
2243, 2247-9, 2312-15, 2393

Zbiory biblioteczne zob. Gromadzenie zbiorów

Niezbędnym warunkiem zachowania konsekwencji w opracowaniu indeksu przedmiotowego jest używanie tej samej nazwy dla tego samego przedmiotu. Nie można np. umieszczać części zapisów pod „Agrochemia”, a części pod „Chemia rolna”, gdyż wówczas każda z tych pozycji indeksowych o niekompletnym szeregu wskaźników cyfrowych nie da wyczerpującej informacji o tej tematyce, a tym samym nie pozwoli w pełni wykorzystać materiału zarejestrowanego w bibliografii. Toteż trzeba od synonimów sporządzić zapisy odsyłaczowe (tzw. odsyłacze całkowite) do nazw przyjętych, np.:

Ludoznawstwo z. Etnografia
Hodowla zwierząt z. Zootechnika
Epistemologia z. Teoria poznania

¹³ Tak postępuje np. *Bibliografia Bibliografii i Nauki o Książce*, skąd zaczerpnięto przykłady.

Dla zwrócenia uwagi na tematy pokrewne, stosuje się zapisy odsyłacze oznaczone skrótem „zob. też” lub „zt.” (odsyłacze uzupełniające).

Przykład:

Płace 526-47
 analiza 638
 obliczanie 3788
 organizacja 530
 zob. też Bódcze zainteresowania
 materialnego. Fundusz płac,
 Dniówka obrachunkowa, Akor-
 dowa płaca

Dla lepszej informacji czytelnika można tworzyć hasła przedmiotowe orientacyjne, specyficzne dla danej bibliografii, skupiające zagadnienia pokrewne rozproszone po całym indeksie, w formie odsyłaczy całkowitych, np.:

Księgozbiór zob. Ewidencja. Groma-
 dzenie, Konserwacja, Opracowa-
 nie, Udostępnianie, Zbiory spe-
 cjalne.

Wśród indeksów przedmiotowych warto zwrócić uwagę na szczególony indeks do *Bibliografii Geologicznej Polski* (począwszy od rocznika 1954). Wyróżnia się on specjalną metodą opracowania odbiegającą od typowych rozwiązań. Celem autorów indeksu jest takie ukształtowanie pozycji indeksowych, które by możliwie najdokładniej informowały o treści poszczególnych pozycji bibliograficznych w zrebie głównym. Bibliografia ta ma zasadniczy układ alfabetyczny według autorów lub tytułów prac anonimowych; natomiast indeks ma układ przedmiotowy. Umieszczona na początku indeksu „Tablica haseł użytych w indeksie” podaje w dwustopniowym układzie abecadłowym wykaz tematów głównych (o szerszym zakresie), przy których podano tematy szczegółowe. Wykaz ten jest pewną systematyzacją tematów, według których ułożony jest cały materiał indeksu. W indeksie wymienione są w kolejności abecadłowej nazwy tematów głównych i szczegółowych. W obrębie tematów umieszczone są hasła przedmiotowe dotyczące poszczególnych pozycji zrebu głównego. Zapis indeksowy składa się z nazwy tematu, ponadto z wyrazów precyzujących zagadnienie omówione w publikacji oraz z nazwy autora (tylko pierwszego, jeśli jest ich kilku), bądź początku tytułu (dla prac opisywanych pod hasłem tytułowym). Dla zilustrowania metody podajemy kilka pozycji zindeksowanych pod tematem głównym Hydrogeologia.

Przykład (z rocznika 1956):

zrąb główny

indeks

BADANIA NAD ujęciem wody z piasków spod dna Wisły.

BUCZYŃSKI Mieczysław

1. Badania geologiczne dla posadowienia stopnia kanalizacyjnego na Wiśle poniżej Warszawy.
2. Niektóre wyniki dalszych badań geologicznych i hydrogeologicznych dla posadowienia stopnia kanalizacyjnego na Wiśle poniżej Warszawy.

JURÁNEK Jiří

Príspevek k hydrogeochemii vnítrokarpatského paleogenu, magurského a vnějšího flyšového pásma na území severovýchodního Slovenska.

ROSSIŃSKI Bolesław

Badania hydrogeologiczne.

WITEBSKI Zdzisław

O ustaleniu zasad programowania badań geologicznych i hydrogeologicznych. [Do projektów budowy piętrzących].

ZÝKA Václav

1. Príspevek k hydrogeochemii Moravy a Slezska.

Hydrogeologia zob. też Źródła mineralne

badania: Rossiński B.

budowle piętrzące (projekty), zasady programowania badań: Witebski Z.

Czechosłowacja

hydrogeochemia

Morawy i Śląsk: Zýka V. 1 paleogen, NE Słowacja: Juránek J.

hydrogeologiczne warunki obszaru na N od Warszawy, badania geologiczne dla posadowienia stopnia kanalizacyjnego na Wiśle: Buczyński M. 1, 2

woda z piasków spod dna Wisły, badania nad ujęciem: Badania nad...

W indeksie do *Bibliografii Geologicznej Polski* są stosowane zapisy wielokrotne, odsyłacze całkowite i uzupełniające. O szczegółowości opracowania indeksu świadczy liczba zapisów: w roczniku 1956 zrąb główny obejmuje 1530 pozycji, indeks ok. 3680 zapisów; w roczniku 1957 jest 1640 pozycji w zrabie głównym, a ok. 4000 zapisów w indeksie.

P. INDEKS NAZW GEOGRAFICZNYCH

Indeks nazw geograficznych wykazuje w szeregu abecadłowym nazwy jednostek geograficznych (miejscowości, regionów, krajów, części świata, rzek itd.), występujące w tytułach dokumentów lub adnotacjach. Ten rodzaj indeksu, jako odrębny spis, jest stosowany nader rzadko w naszych wydawnictwach bibliograficznych; najczęściej spotyka się go w bibliografiach historii, geografii i etnografii, gdzie elementy te mają znaczenie specjalne. „Skorowidz nazw geograficznych” obok „Skorowidza nazwisk” znajduje się w *Bibliografii historii Polski XIX wieku*. T. 1:1815—1831 (Wrocław 1958). Również W. Polakowska podaje w swojej bibliografii *Łódź i region łódzki w nauce polskiej 1945—1956* (Łódź

1958) indeks nazw miejscowości, obok indeksu autorskiego. Natomiast *Bibliografia geografii polskiej 1936—1944* i za następne lata (Warszawa 1956—1959), gdzie przede wszystkim należałoby się spodziewać indeksu nazw geograficznych, poprzestaje jedynie na indeksie autorów z wybitną szkodą dla wartości informacyjnej bibliografii.

Na zapis nazwy geograficznej składa się: 1) nazwa jednostki geograficznej i 2) wskaźnik cyfrowy. Nazwy należy podawać zgodnie z ustaloną terminologią geograficzną¹⁴. Nazwy obce podaje się w miarę możliwości w języku polskim.

Przykład:

1666. Braubach Max: Versailles und Wien Wersal 1666
von Ludwig XIV bis Kaunitz. Wiedeń 1666

Gdy brak utartej nazwy spolszczonej, należy przyjąć formę oryginalną. W nazwach polskich stanowiących połączenie rzeczownika pospolitego (morze, zatoka, wyspa, góra itp.) z nazwą własną w postaci przymiotnika lub nazwiska w dopełniaczu, należy podać na pierwszym miejscu nazwę własną, np.¹⁵:

Beringa Wyspa
Kaspijskie Morze
Świętokrzyskie Góry

Przykład:

422. Czeppe Zdzisław: Z morfologii Stołowe Góry 422
Gór Stołowych.

Identyczne nazwy różnych jednostek geograficznych należy rozróżnić dopowiedzeniami lub nazwą nadrzędnej jednostki geograficznej, np.

Rzym, miasto
Rzym, państwo

Cambridge
Cambridge, Mass. [= Massachusetts]

Nazwy okręgów pochodzące od nazwy miejscowości najdogodniej jest sprowadzić do nazwy miejscowości z dopowiedzeniem: okręg, woj., pow. itd.¹⁶

¹⁴ Zob. *Polskie nazewnictwo geograficzne świata* (Warszawa 1959).

¹⁵ W naszych bibliografiach z dziedziny geografii, geologii, przyrody istnieją co do tego wielkie rozbieżności.

¹⁶ *Bibliografia Historii Polskiej* za r. 1958 rozróżnia: Wieluńskie; Wieluń, powiat; Wieluń, woj. łódzkie.

Przykład:

834. Rosin Ryszard: Sukiennictwo w Łęczycy-
kiem, Sieradzkim i Wieluńskim od XIII w. do
lat siedemdziesiątych XVI w. | Łęczycza, okręg 834
Sieradz, okręg 834
Wieluń, okręg 834 |
|--|--|

G. INDEKS KLASOWY

Indeks klasowy zestawia materiał bibliografii w jednym szeregu abecadlowym według nazw „klas” (dziedzin) niewspółrzędnych logicznie. Mogą to być np. dziedziny wiedzy, życia praktycznego i gałęzi przemysłu, jak np.: Architektura, Agrobotanika, Akustyka, Anatomia, Gospodarstwo domowe, Hutnictwo, Rzemiosło itd. Przypomina on bardzo indeks przedmiotowy uogólniający i dlatego niekiedy nazywany jest w naszych bibliografiach indeksem przedmiotowym. Indeks ten występuje bardzo rzadko w bibliografiach dziedzin i zagadnień, spotyka się go raczej w bibliografiach ogólnych, w bibliografiach osobowych i w bibliografiach czasopism. Kryje on w sobie to niebezpieczeństwo, że w bibliografiach o dużej liczbie pozycji przy jednym hasle klasowym mogłaby być zgromadzona zbyt duża liczba wskaźników cyfrowych, co ogromnie utrudnia poszukiwania.

Indeksy klasowe stosowała polska bibliografia narodowa *Urzędowy Wykaz Druków* w latach 1931—1936, jako indeksy rzeczowe tygodniowe (skrótowe) i roczne, podając obok haseł klasowych w niektórych rocznikach jedynie numery pozycji, a w niektórych skrócone opisy bibliograficzne. Ostatnio spotykamy taki indeks w wydawanej przez Instytut Bibliograficzny *Bibliografii Czasopism i Wydawnictw Zbiorowych*, gdzie pod poszczególnymi hasłami klasowymi wymienione są tytuły odpowiednich czasopism, wraz ze wskaźnikami cyfrowymi (przykład a). Również w indeks klasowy (niewłaściwie nazwany przedmiotowy) zaopatrzona jest *Bibliografia czasopism pomorskich. Województwo bydgoskie* (Toruń 1960), gdzie pod poszczególnymi hasłami podano jedynie numery pozycji bibliograficznych (przykład b).

Przykłady:

a)	Harcerstwo	b)	Harcerstwo: 1, 18, 240, 265,
346, 668, 729, 1057, 1062, 1964,
1302
	Brzask 202		
	Czuwaj 246		
	Drużyna 262		
	Harcerska Kuźnia 415		
	Na przełaj 651		
	Świat Młodych 1191		
	Wiadomości Urzędowe ZHP 1278		
	Zuch 1378		
	Zuchowe Wieści 1379		

H. INDEKS KRZYŻOWY

Indeks krzyżowy jest połączeniem indeksu alfabetycznego z przedmiotowym. W jednym szeregu abecadłowym występują tam (krzyżują się) zapisy alfabetyczne i przedmiotowe, czyli nazwy autorów, współpracowników, tytuły dzieł anonimowych i autorskich, tematy¹⁷. Jednakże nie wszystkie tu wyliczone rodzaje zapisów wchodziły zawsze do indeksu krzyżowego. Można bowiem dokonać wyboru, uzależniając rozbudowę indeksu od ilości i rodzaju materiału do zindeksowania. Metoda sporządzania zapisów jest taka sama jak w indeksach omówionych poprzednio.

Indeks krzyżowy stosowany jest u nas bardzo rzadko. O ile ujęcie niewielkiego materiału bibliograficznego nie stwarza żadnych specjalnych problemów, o tyle operowanie dużym materiałem bibliograficznym wymaga bardzo starannego przemyślenia i zredagowania krzyżujących się haseł alfabetycznych i przedmiotowych; przy zbiegu zaś identycznych haseł alfabetycznych i przedmiotowych zachodzi konieczność zróżnicowania graficznego wskaźników cyfrowych (np. wskaźniki zapisów przedmiotowych można wyróżnić kursywą lub czcionką półgrubą).

Przykładem indeksu krzyżowego jest indeks do *Bibliografii Bibliografii i Nauki o Książce*. Obejmuje on hasła alfabetyczne (autorów, tytuły dzieł anonimowych i tytuły czasopism) oraz tematy poszczególnych pozycji (dziedziny, przedmioty, tematy jednostkowe: osoby, kraje, miejscowości, instytucje, organizacje). Obok wyróżniania kursywą wskaźników odnoszących się do poszczególnych tematów, wyróżnia się w tej bibliografii ponadto kursywą tytuły dzieł anonimowych i czasopism. Innym przykładem indeksu krzyżowego o zmniejszonym zakresie haseł jest indeks do *Bibliografii Historii Polskiej* za r. 1958; przejmuje on z haseł alfabetycznych nazwy autorów i współpracowników, tytuły dzieł anonimowych, tytuły czasopism, a z haseł przedmiotowych jedynie nazwiska osób i nazwy geograficzne; wyróżniono graficznie kursywą: tytuły czasopism, wskaźniki cyfrowe przy tematach osobowych; nazwy geograficzne podano drukiem spacjiowanym.

A oto kilka przykładów ilustrujących rodzaje zapisów w indeksie krzyżowym.

¹⁷ Wśród tematów mogą występować także tematy formalne (np. Czasopisma, Mapy, Odezwy, Ulotki), w obrębie których tworzy się w razie potrzeby wtórny szereg alfabetyczny np.:

Czasopisma 29

Chłopski Świat 283

Wiśń 546

Wola Ludu 120

Przykłady¹⁶:

2230. Siniarska-Czaplicka Jadwiga: Biblioteka branzowa. *Bibliot. R.* 27:1960...
Zagadnienia organizacyjne b-k branzowych jako jednego z członów sieci b-k fachowych w Polsce.
2623. Wilmański Jerzy: Ludzie z królestwa białych kruków. *Odgłosy* 1960 nr 36...
Sylwetki łódzkich bibliofilów: Józefa Gajka, Jadwigi Siniarskiej-Czaplickiej, Henryka Maszewskiego i Wacława Pryta.
1738. Wybrane zagadnienia z księgarstwa. Praca zbiorowa pod red. Feliksa Czarneckiego i Antoniego Sójki. Z. 1. Poznań 1960...
Treść: Czarnecki F., Sójka A. Wydawnictwa społeczno-polityczne; Szymański Bogdan: Wybrane zagadnienia...
1904. Księgarstwo na Pomorzu. Jednodniówka wydana z okazji X-lecia działalności PP „Domu Książki” w Bydgoszczy. Bydgoszcz 1960...
154. Turek W.: Polonica Canadiana. Bibliografia druków polsko-kanadyjskich za lata 1848—1957. Toronto 1958 (zob. 1958 poz. 157).
Rec.: Chojnacki Władysław, *Probl. Pol. Zagr.* t. 1:1960
- Siniarska-Czaplicka J. 2230
Czaplicka J. zob. Siniarska-Czaplicka J.
Biblioteki fachowe 2230
- Wilmański J. 2623
Gajek J. 2623
Siniarska-Czaplicka J. 2623
Maszewski H. 2623
Pryt W. 2623
Bibliofilstwo 2623
- Wybrane zagadnienia z księgarstwa* 1738
Czarnecki F. red. 1738
Sójka A. red. 1738
Szymański B. współaut. 1738
Księgarstwo 1738
- Księgarstwo na Pomorzu* 1904
Pomorze — księgarstwo 1904
- Turek W. 154
Chojnacki W. rec. 154
Polonica zagraniczne 154
Kanada — polonica 154

Po skomasowaniu odpowiednich zapisów i uszeregowaniu otrzymaliśmy wycinek indeksu krzyżowego:

Bibliofilstwo 2623
Biblioteki fachowe 2230
Chojnacki W. rec. 154
Czaplicka J. zob. Siniarska-Czaplicka J.
Czarnecki F. red. 1738
Gajek J. 2623
Kanada-polonica 154
Księgarstwo 1738
Księgarstwo na Pomorzu 1904
Maszewski H. 2623
Polonica zagraniczne 154
Pomorze — księgarstwo 1904
Pryt W. 2623
Siniarska-Czaplicka J. 2230, 2623
Sójka A. red. 1738
Szymański B. współaut. 1738
Turek W. 154
Wilmański J. 2623
Wybrane zagadnienia z księgarstwa 1738

W powyższym przykładzie zastosowano kursywę dla wskaźników cyfrowych zapisów przedmiotowych oraz dla tytułów dzieł anonimowych.

¹⁶ Opisy przejęte z *Bibliografii Bibliografii i Nauki o Książce* podano w postaci skróconej.

I. INDEKS SYSTEMATYCZNY

Indeks systematyczny podaje zawartość bibliografii (tematy lub skrócone opisy bibliograficzne) w działach i poddziałach według jakiejś przyjętej klasyfikacji. Rzadko jest on stosowany, gdyż niezaprzeczenie lepiej jest podawać materiały w układzie logicznym w zrabie głównym, niż w indeksie.

Przykładem indeksu w układzie logicznym jest „Skorowidz działowy” do bibliografii *Nowe Książki* (indeksy takie stosuje się od r. 1953 obok rocznych indeksów alfabetycznych). Układ tego skorowidza jest w zasadzie ten sam, co układ każdego numeru *Nowych Książek*, z tym że w indeksie zastosowano bardziej szczegółowe poddziały. Cały schemat klasyfikacyjny obejmuje 26 działów głównych pokrywających się ze schematem klasyfikacyjnym *Przewodnika Bibliograficznego*.

Przykład (z rocznika 1955):

X. PRACA

X.1. Zagadnienia ogólne

- Blinowski Franciszek: Wydajność pracy i drogi walki o jej podniesienie — 16/487
 Krąkowski Ludwik: Prawa i obowiązki młodego robotnika — 15/456

X.2. Ochrona pracy

- Baran Ignacy: Sztuczne oświetlenie pomieszczeń pracy — 4/104
 Berezowski Roman: Planowanie nakładów na bhp — 11/326

W przemyśle

- Asztemborski Aleksander: Bezpieczeństwo i higiena pracy w przemyśle spirytusowym — 13/359
 Brincken Stefan: Higiena i bezpieczeństwo pracy przy robotach wiertniczych 4/104

W budownictwie

- Informator społecznego inspektora pracy w budownictwie — 22/680
 Osmólski Roman: Gaszenie wapna — 11/327

Innym przykładem indeksu systematycznego jest „Skorowidz rzeczowy” do *Bibliografii gleboznawstwa polskiego* M. Strzemskiego (Warszawa 1954)⁴⁹, której zrab główny jest w układzie chronologicznym. Indeks ten usystematyzowany jest w działach I—XI, większość działów dzieli się na dalsze poddziały pierwszego stopnia oznaczone wielkimi literami

⁴⁹ Wydana jako t. 70 *Roczników Nauk Rolniczych*, Seria D: Monografie.

alfabetu, oraz poddziały drugiego stopnia oznaczone cyframi arabskimi. W niektórych poddziałach zastosowano określniki podając je obok wskaźników cyfrowych w nawiasach okrągłych.

Przykład:

IV CHEMIA, FIZYKO-CHEMIA I MINERALOGIA GLEBY...

A Skład ogólny i niewapienne składniki mineralne (nieorganiczne) gleb i skał (z pominięciem mikroelementów): 65, 67, 83, 96, 132, 136, 165, 170, 240, 247, 251, 253...

B Prace dotyczące utworów i substancji wapiennych...

C Prace dotyczące próchnicy...

D Prace dotyczące mikroelementów: 749 (bor), 895 (różne), 933 (bor), 1045 (mangan), 1107 (mangan),...

.....

F Właściwości chemiczne i fizyko-chemiczne gleb

1) Kwasowość gleb: 322, 333, 335, 433, 536, 537, 549, 553...

2) Inne właściwości chemiczne i fizyko-chemiczne gleb: 114, 131, 147, 204, 215, 261,...

Przykładem zastosowania indeksu systematycznego jest także bibliografia M. Toporowskiego *Puszkini w Polsce* (Warszawa 1950). W bibliografii tej, mającej układ chronologiczny w obrębie każdej z dwóch części (utwory i opracowania), jest to jednak jeden z czterech indeksów — obok indeksu tytułów, indeksu tłumaczy i indeksu nazw osobowych z części 2 (opracowania).

J. INDEKS CHRONOLOGICZNY

Indeks chronologiczny może wykazywać piśmiennictwo według chronologii wydawniczej, piśmienniczej lub jeszcze w inny sposób. Spotykany bardzo rzadko w naszych wydawnictwach bibliograficznych, znajduje niekiedy zastosowanie w bibliografiach zawierających materiały starsze. Przykładem klasycznym takiego indeksu jest jeden z tomów *Bibliografii polskiej XV—XVI stulecia*. K. Estreichera pt. *Zestawienie chronologiczne 7200 druków w kształcie rejestru do Bibliografii* (Kraków 1875). Wśród nowszych bibliografii w indeks chronologiczny jest zaopatrzona bibliografia K. Michałowskiego *Opery polskie* (Kraków

1954). Bibliografia ta obok innych indeksów (kompozytorów oraz librecistów i tłumaczy) ma także indeks wykazujący tytuły oper uszeregowane pod datami ich pierwszych wykonań; jeżeli opera nie była wystawiona lub data wykonania jest nieznana, miarodajna jest data druku lub ukończenia kompozycji.

3. TECHNIKA OPRACOWANIA INDEKSU

Każdy zapis indeksowy sporządza się na oddzielnej kartce jednako-owego formatu (najlepiej międzynarodowego)²⁰. W trakcie sporządzania zapisów nie należy kartek układać alfabetycznie, gdyż okazuje się to niepraktyczne i bardzo komplikuje pracę. W celu usprawnienia redagowania zapisów wskazane jest, by na kartkach indeksowych zawierających nazwiska (autorów, współpracowników, osób) pisać ołówkiem u dołu pełne imię (jeśli przewiduje się, że indeks będzie podawał tylko inicjały imion), ewentualnie również tytuły naukowe lub nawet dziedzinę działalności autora, szczególnie przy nazwiskach występujących bardzo często. Podobnie na kartach z zapisami przedmiotowymi dużym ułatwieniem dla prac redakcyjnych jest pisanie od razu przy poszczególnych hasłach przedmiotowych określników; dopiero w trakcie komasacji można zdecydować, czy je zachować, czy zmienić.

Po sporządzeniu wszystkich zapisów indeksowych następuje ich uszeregowanie według haseł, a w ich obrębie w kolejności wskaźników cyfrowych lub według określników, po czym przystępujemy do zredagowania zapisów w obrębie tego samego hasła. W ten sposób powstaje pozycja indeksowa.

Przy redagowaniu pozycji indeksowej złożonej z zapisów indeksowych odnoszących się do nazwy tej samej osoby należy wskazywać cyfrowe podawać w jednym szeregu w kolejności wzrastającej liczb, oddzielając je przecinkiem lub gdy następują bezpośrednio po sobie — kreską.

Przykłady:

poszczególne zapisy

Kamiński Jan 312
Kamiński Jan 389-91
Kamiński Jan 664
Konopnicka Maria 166
Konopnicka Maria 177-9
Konopnicka Maria 268

pozycje indeksowe

Kamiński Jan 312, 389-91, 664
Konopnicka Maria 166, 177-9, 268

²⁰ Sporządzanie zapisów na jakichkolwiek świsłkach jest przyczyną licznych pomyłek i braków w indeksie.

Wskaźniki cyfrowe, które dotyczą danej osoby jako przedmiotu pracy należy wyróżnić graficznie.

Przykłady:

Tymieniecki Kazimierz 198, 354, 392,
846, 928-31, 983

W powyższej pozycji pierwsze dwie liczby i kilka ostatnich wskazują dzieła, których Tymieniecki jest autorem, dwie następne liczby odnoszą się do dzieł, których Tymieniecki jest przedmiotem.

W dalszej kolejności należy skupić w oddzielnych grupach zapisy dotyczące różnych form współpracy autorskiej danej osoby i uszeregować je w kolejności alfabetycznej określić tej współpracy, używając skrótów przytoczonych na s. 211 i oddzielając każdą grupę średnikiem.

Przykład:

poszczególne zapisy

Krzyżanowski J. 198
Krzyżanowski J. red. 519
Krzyżanowski J. przedm. 575
Krzyżanowski J. wyd. 664
Krzyżanowski J. opr. 1989
Krzyżanowski J. 2185

pozycja indeksowa

Krzyżanowski J. 198, 2185; opr. 1989;
przedm. 575; red. 519; wyd. 664

W zapisach dotyczących osób o jednakowych nazwiskach i inicjałach imion, należy podawać pełne imiona; identyczne nazwiska i imiona różnych osób należy uzupełniać dopowiedzeniami (określenie stopnia naukowego, określenie zawodu).

Przykłady:

zamiast

Szczepański A. 265
Szczepański A. 306
Florczak Z. 5332
Florczak Z. 7281
Kowalski J. 6321
Kowalski J. 6342

powinno być

Szczepański A. 265
Szczepański A. J. 306
Florczak Zbigniew 7281
Florczak Zofia 5332
Kowalski Jerzy 6321
Kowalski Jerzy, mgr. inż. 6342

W zapisach tytułów dzieł anonimowych, gdy w dalszych kolejnych pozycjach powtarzają się pierwsze lub pierwsze i drugie wyrazy, można je zastąpić kreskami, umieszczonymi obok siebie.

Przykłady:

poszczególne zapisy

Encyklopedia handlowa 3296
 Encyklopedia handlowa Orgelbranda 3297
 Encyklopedia handlowa podręczna 3295
 Encyklopedia katolicka 5587
 Encyklopedia nauk politycznych 2324
 Encyklopedia nauk społecznych 2321
 Encyklopedia podręczna prawa karnego 2587
 Encyklopedia podręczna prawa prywatnego 2588

pozycje indeksowe

Encyklopedia handlowa 3296
 — — Orgelbranda 3297
 — — podręczna 3295
 — katolicka 5587
 — nauk politycznych 2324
 — — społecznych 2321
 — podręczna prawa karnego 2587
 — — prawa prywatnego 2588

Przyimki i przysłówki na początku tytułu (np. co, gdzie, w, u, dla) należy w dalszych kolejnych pozycjach powtórzyć.

Przykłady:

- O piękniejsze miasta i wsie 2193
- O reformę szkolnictwa i wychowania 887
- O sytuacji wśród młodzieży 4693
- O wszechstronny rozwój oświaty i kultury 3213

Pewne kategorie druków anonimowych jednego typu o jednakowych kilku (trzech lub więcej) wyrazach początkowych, nieraz bardzo liczne, można ze względu na większą zwartość indeksu wyказать pod wspólnym hasłem, wyliczając w dalszej kolejności odróżniające części tytułów w ciągłości wierszy.

Przykłady:

poszczególne zapisy

Wyniki doświadczeń i działalności Inspekt. Doświadcz. Masow. w woj. kieleckim 568
 Wyniki doświadczeń i działalności Inspekt. Doświadcz. Masow. w woj. lubelskim 1771
 Wyniki doświadczeń i działalności Inspekt. Doświadcz. Masow. w woj. łódzkim 5580
 Wyniki doświadczeń i działalności Inspekt. Doświadcz. Masow. w woj. olsztyńskim 1210

pozycja indeksowa

Wyniki doświadczeń i działalności Inspekt. Doświadcz. w woj.: kielec. 568; lubels. 1771; łódz. 5580; olsztyń. 1210

Jeśli pojęciami odróżniającymi są nazwy instytucji można je też wylczyć w oddzielnych wierszach, tworząc w razie potrzeby hasła zbiorcze (jak w poniższym przykładzie).

Przykłady:

- Katalogi księgarskie i wydawnicze:
 Akademia Nauk Technicznych, Warszawa 3127
 Czytelnik, Warszawa 936, 3941
 Dom Książki, Warszawa 6086
 Drukarnia Narodowa, Kraków 5771
 Hoesick F., Warszawa 2404

Komasacji należy też poddać poszczególne wydania tego samego dzieła anonimowego o identycznym tytule, oraz poszczególne części tego samego wydawnictwa anonimowego. Niewłaściwą metodę w tym względzie zastosowała *Bibliografia rachunkowości, analizy, kontroli i rewizji. Piśmiennictwo w latach 1944—1945* (Warszawa 1958). W indeksie bibliografia ta wylicza np. trzykrotnie²¹:

zamiast:

Kalkulacja rzemieślnicza 1250
Kalkulacja rzemieślnicza 1248
Kalkulacja rzemieślnicza 1246

powinno być

Kalkulacja rzemieślnicza 1246,
1248, 1250

Druki mniejszej wartości, jeżeli występują dosyć licznie w danej bibliografii, można skomasować pod wspólnym hasłem, np. Statuty, Regulaminy itp.

W indeksie przedmiotowym, przy zbiegu zapisów o wspólnym temacie na początek szeregu abecedowego wysuwa się nazwę stanowiącą sam temat wraz ze wskaźnikami cyfrowymi odnoszącymi się do tego tematu. Należy pamiętać, aby przy jednym temacie lub temacie i określniku nie gromadzić zbyt dużej liczby wskaźników.

W następnych wierszach podaje się — z wcięciem — określniki odnoszące się do danego tematu (nie powtarzając samego tematu) wraz ze wskaźnikami cyfrowymi, w kolejności abecedowej określników. Określniki te można podawać bądź w oddzielnych wierszach (przykład a), bądź też w ciągłości wierszy (przykład b):

Przykłady:

poszczególne zapisy

Rolnictwo 777
Rolnictwo 879
Rolnictwo — badania naukowe 1875
Rolnictwo — ekonomika 3993
Rolnictwo — finansowanie 1562
Rolnictwo — historia 3458
Rolnictwo — inwestycje 1889

pozycja indeksowa

- a) Rolnictwo 777, 879
 badania naukowe 1875
 ekonomika 3993
 finansowanie 1562
 historia 3458
 inwestycje 1889
- b) Rolnictwo 777, 879: badania naukowe 1875; ekonomika 3993; finansowanie 1562; historia 3458; inwestycje 1889

²¹ Pozycje te zostały w indeksie podane nie według kolejności numerów pozycji, lecz według kolejności wydań. (Bibliografia stosuje szeregowanie odwrotnie chronologiczne — zob. rozdz. V s. 177).

Komasację można zastosować do dalszych określników tworząc wciąż dwustopniowe.

Przykłady:

poszczególne zapisy

Handel, 950
 Handel — bibliografia 4219
 Handel — historia 183
 Handel — historia — Polska 4456
 Handel — statystyka 3157
 Handel — statystyka — Czechosłowacja 346

pozycja indeksowa

Handel 950
 bibliografia 4219
 historia 183
 Polska 4456
 statystyka 3157
 Czechosłowacja 346

Gdy liczba określników jest bardzo duża, można je podawać — przy ich wyliczaniu w ciągłości wierszy — w zrozumiałych skrótach.

Po uszeregowaniu tematów jednowyrazowych wraz z ew. określnikami podaje się tematy wielowyrazowe złożone z rzeczownika z przydawką. Np.:

Spółdzielczość
 bibliografia
 historia
 prawo
 teoria
 Spółdzielczość mieszkaniowa

Jednakowe wyrazy początkowe tematów wielowyrazowych można zastąpić w następnych wierszach kreskami. Np.:

Planowanie kasowe
 — miast
 — perspektywiczne
 — przestrzenne
 — regionalne

Odsyłacze uzupełniające odnoszące się do całego tematu podaje się po wszystkich zapisach dotyczących danego tematu (przykład a); natomiast odsyłacze uzupełniające odnoszące się do określników podaje się po wskaźnikach towarzyszących określnikom (przykład b).

Przykłady:

a) Czas pracy
 Austria 1610
 Czechosłowacja 3778
 Polska 519
 Stany Zjednoczone 1626
 ZSRR 523, 3829
 zob. też Praca-prawo, Robotnicy

b) Prawo
 bibliografia 717
 biblioteki 2462
 czasopisma 1572
 wydawnictwa 1710; zob. też
 Wydawnictwo Prawnicze

4. SZEREGOWANIE POZYCJI INDEKSOWYCH

Pozycje indeksowe szereguje się według alfabetu polskiego (z dodatkowymi literami q, v, x), uwzględniając tylko polskie znaki diakrytyczne²². Kryptonimy oraz skróty literowe wysuwa się na początek całej grupy literowej. Przy identycznych kryptonimach inicjałowych, w pierwszej kolejności daje się kryptonimy pisane wielkimi literami. Przy szeregowaniu nie uwzględnia się znaków pisarskich występujących wewnątrz skrótów (myślnik, kropka, nawiasy). Kryptonimy oraz skróty literowe można też podawać w ciągłości wierszy (in continuo).

Przykłady:

w oddzielnych wierszach

M. 1923-4
(M.A.) 1950
(m.a.) 46
M.D. zob. Dembowska M.
M.S. 11
M. SZ. 2040
(M.Sz.) 1355
M.W. 1681
Machlowski J. 1956
Maciejewska M.K. 835

w ciągłości wierszy

R.G. 1956; (rk.) 2189; RŁ. zob. Łukaszewska R; RN. 17; (rog) 1931; R.P. 18; R. SI. 1769; RT. 286; (rys) 972
Rabka — bibliografia 74
Rabska Z. 1946
Radiotechnika
bibliografia 749

Skróty literowe instytucji (np. PKO, WTW, FAO), nazw geograficznych (np. ZSRR), bez względu na to, czy są rozdzielone kropkami czy nie, szereguje się traktując każdą literę jako odrębny wyraz. Stąd szereguje się je w następujący sposób:

powinno być

Z Prac Zakładu Nauk Ekonomicznych
ZSRR
bibliografia
biblioteki
Zabięło S.

a nie

Z Prac Zakładu Nauk ekonomicznych
Zabięło S.
ZSRR

²² *Bibliografia historii Poznania* M. Szymańskiej (Poznań 1960) nie stosuje w szeregowaniu polskiego alfabetu, utrudniając przez to czytelnikowi znalezienie szukanej informacji, np.:

Błachowski, Black, Błaszczak, Bleck itd.

Podobnie szereguje się w *Bibliografii walki wyzwoleniczej narodu polskiego przeciw hitlerowskiemu okupantowi* (Warszawa 1961), np.:

Litwiński, Łódź, Loth, Lublin, Łuczak, Lutnik itd.

Przymyki w, z, o, u na początku tytułu anonimowego stanowią samodzielny element w szeregowaniu i nie można ich traktować łącznie z towarzyszącym mu wyrazem. Wadliwie rozwiązano te przypadki w *Bibliografii wydawnictw spółdzielczych* J. Wójcika (Warszawa 1960) w „Skorowidzu alfabetycznym opracowań zbiorowych” oraz w *Bibliografii rachunkowości, analizy, kontroli i rewizji. Piśmiennictwo polskie w latach 1956—1958* (Warszawa 1960).

Przykłady (z *Bibliografii wydawnictw spółdzielczych*):

zamiast:	powinno być:
Obieg dokumentów i organiz. pracy 182	O chlebie, mięsie 1048
Obuwie z rogożyny 1318	O czym każdy aktywista 291
O chlebie, mięsie 1048	O lepsze jutro 399
O czym każdy aktywista 291	O nowych ekonomicznych bodźcach 1049
Ogólna instrukcja 1002	O pracy doradcy fachowego 115
O lepsze jutro 399	Obieg dokumentów i organiz. pracy 182
O nowych ekonomicznych bodźcach 1049	Obuwie z rogożyny 1318
O pracy doradcy fachowego 115	Ogólna instrukcja 1002
Organizacja spółdzielni 829	Organizacja spółdzielni 829

Wskazówki dotyczące opracowania graficznego indeksu podane są w rozdz. VII o druku (s. 258).

5. INNE SPISY POMOCNICZE

Poza indeksami każda większa bibliografia powinna zawierać następujące spisy pomocnicze:

a) Wykaz tytułów czasopism i innych wydawnictw ciągłych, z których zaczerpnięto materiały do bibliografii, ze skrótami tytułów. Wykaz ten powinien być uszeregowany według skrótów, a nie według pełnych tytułów.

Przykłady:

Echo mazow.	Echo Mazowieckie
Echo Miast pol.	Echo Miast Polskich
Echo muz., teatr. i art.	Echo Muzyczne, Teatralne i Artystyczne
Ekon.	Ekonomista
Ekon. Ukazatel	Ekonomičeskij Ukazatel
English hist. Rev.	English Historical Review
.....
Pol. Prz. chir.	Polski Przegląd Chirurgiczny
Pol. Rev.	Polish Review, New York
Pol. Szt. lud.	Polska Sztuka Ludowa
Poligr.	Poligrafika

Spis uwzględnionych czasopism można podawać według dwóch sposobów, które omówiono ilustrując przykładami w rozdz. VII na s. 248—249.

W wykazach czasopism można podawać — zwłaszcza przy mniej obfitym materiale — z jakich roczników zaczerpnięto materiały do bibliografii. Nie jest natomiast wskazane tworzenie dwóch oddzielnych szeregów: dla czasopism polskich oraz dla czasopism obcych, bo łatwiej jest szukać w jednym szeregu, a ponadto trudno nieraz zdecydować, w jakim szeregu umieścić tytuły czasopism obcojęzycznych ukazujących się w Polsce (np. *Fundamenta Mathematicae*, *Journal of Juristic Papirology*).

Przykładem nadmiernie rozbudowanego wykazu czasopism jest *Polska bibliografia pedagogiczna 1944—1951*. T. 1 cz. 1—3 (Wrocław 1955—1957), wykazująca także niepotrzebnie nie tylko roczniki, ale i zeszyty, w których są zawarte artykuły zarejestrowane w bibliografii. Np.:

Zycie Szk. Zycie Szkoły. Miesięcznik Wydziału Pedagogicznego Okręgu Pomorskiego ZNP poświęcony organizacji wychowania i nauczania. R. 1:1945 nr 1—5, 8/9; R. 2:1947 nr 1(12), 5/6(16/17), 9(20), 11(22), 12(23); R. 3:1948 nr 4(27), 5(28), 8/9(31/32), 11(34), 12(35).

Zycie Szkoły. Miesięcznik poświęcony organizacji wychowania i nauczania. Organ Wydziałów Pedagogicznych Okręgów Pomorskiego i Poznańskiego ZNP. R. 4:1949 nr 1(36)—3(38), 6(41), 9(44)—11/12(46/47); R. 5:1950 nr 1(48)—7/8(54/55), 10(57), 11(58).

W bibliografiach retrospektywnych pożądane jest podawanie — dla ułatwienia identyfikacji — miejsca wydania czasopism; przy czasopismach zagranicznych wskazane jest podawanie go nawet w bibliografiach bieżących.

Niektóre bibliografie podają niepotrzebnie oddzielne spisy czasopism i spisy skrótów czasopism. Np.: *Polska Bibliografia Literacka* 1956 zawiera: a) Spis źródeł bibliograficznych i b) Skróty tytułów źródeł bibliograficznych.

b) Wykaz skrótów i symboli zastosowanych w bibliografii. Jest on niezbędny, gdy skróty wykraczają poza formy skrótów ogólnie przyjęte i zrozumiałe. Wykazu tego można nie podawać, gdy używane skróty są powszechnie stosowane²³.

W niektórych bibliografiach zwłaszcza retrospektywnych można nie podawać oddzielnego wykazu czasopism szczególnie wtedy, gdy czasopisma te są w bibliografii rzadko cytowane. Praktyczniej jest wtedy

²³ Należy się tu kierować polską normą PN-57/N-01160 *Skróty wyrazów i symboli w opisie bibliograficznym i katalogowym*.

zacytować w opisie bibliograficznym pełną nazwę czasopisma lub podać ją w niewielkim, zrozumiałym skrócie. Natomiast częściej spotykane wyrazy w tytułach czasopism można w opisach cytować w dużym skrócie (np. Gaz. = Gazeta, Dz. = Dziennik, Pam. = Pamiętnik, Prz. = Przegląd); wówczas należy je podać w wykazie skrótów w jednym szeregu razem z innymi skrótami użytymi w bibliografii. Takie rozwiązanie zastosował np. W. Hahn w swojej *Bibliografii bibliografij polskich*.

W widocznym oddzielnym miejscu należy wykazać specjalne znaki graficzne (s y m b o l e) użyte w bibliografii oraz podać ich znaczenie.

Przykład:

OBJAŚNIENIE ZNAKÓW STOSOWANYCH W BIBLIOGRAFII

- * oddziela poszczególne opisy w pozycji zbiorowej
- o oznacza opis przejęty z innych źródeł bibliograficznych bez autopsji

Objaśnienie to może być umieszczone po przedmowie lub po wykazie skrótów. Może być wówczas wspólny tytuł: Wykaz skrótów i znaków stosowanych w bibliografii.

UKSZTAŁTOWANIE TYPOGRAFICZNE SPISU BIBLIOGRAFICZNEGO

Opracowała *Leokadia Gorzelska-Dybowiczowa*

1. Format. — 2. Rozmieszczenie poszczególnych części bibliografii. — 3. Tytułatura (Karta tytułowa). — 4. Spis rzeczy. — 5. Wstęp lub przedmowa. — 6. Wykaz skrótów i symboli. — 7. Spis wykorzystanych źródeł i skrótów ich tytułów. — 8. Zrąb główny bibliografii: A. Układ jedno- lub dwuszpaltowy. — B. Pozycja bibliograficzna. — C. Opisy wielokrotne. Odsyłacze. — D. Nagłówki. — E. Odstępy. — 9. Indeksy. — 10. Żywa pagina. Paginacja. — 11. Adiustacja.

Różne są powody, dla których układ typograficzny bibliografii musi być dobrze przemyślany i dokładnie opracowany. Pierwszym z nich jest czytelność tekstu bibliograficznego — ułatwienie szybkiego odnalezienia interesujących użytkownika pozycji, drugim jest ważna w obecnych warunkach konieczność oszczędzania papieru i wreszcie trzecim — możliwość spożytkowania spisu bibliograficznego w kartotekach przez pocięcie go i naklejenie na karty.

Układ typograficzny spełniający wszystkie warunki dogodności dla użytkownika — to odpowiednio wybrany format bibliografii, dobre rozmieszczenie poszczególnych części bibliografii oraz elementów opisu, właściwe proporcje światła i interlinii oraz odpowiedni krój i stopień czcionki.

Rozdział niniejszy podaje szereg wskazówek i przykładów opracowania układu typograficznego bibliografii. Ze względu jednak na różnorodność materiału i różną objętość bibliografii nie można stworzyć jednego wzoru, lecz trzeba przewidzieć więcej rozwiązań typograficznych dających możliwości wyboru do zastosowania w konkretnym przypadku.

Opiramy się zasadniczo na polskiej normie PN/N-01153 *Opracowanie typograficzne bibliografii bieżącej dziedzin lub zagadnień*, którego tekst znowelizowany pt. *Kompozycja wydawnicza i typograficzna bibliografii w układzie działowym lub systematycznym* jest w toku zatwierdzania przez Polski Komitet Normalizacyjny.

1. FORMAT

Najogólniejszą i dlatego pierwszą sprawą do ustalenia dla wydającego bibliografię jest format; do niego dostosowuje się układ tekstu jedno- lub dwuszpaltowy i stopień czcionki. Format publikacji zależy

od ilości materiału bibliograficznego. Bibliografie drukowane wydaje się na ogół w formatach B5 (250×176 mm), A4 (297×210 mm) i A5 (210×148 mm).

Najdogodniejszy z nich jest format B5, którego wielkość pozwala na wygodne posługiwanie się woluminem. Można stosować go jednak tylko w wypadkach średniej, niezbyt dużej ilości materiału bibliograficznego. Tak wydane są np. S. Strausa *Bibliografia tytułów czasopism teatralnych* (Wrocław 1953), *Piśmiennictwo chemiczne w Polsce Ludowej* (Warszawa 1955), J. Stradeckiego *Julian Tuwim* (Warszawa 1959). Przy obfitym materiale bibliograficznym format B5 spowodowałby znaczną grubość wydrukowanego dzieła i pociągnąłby za sobą konieczność podziału na tomy. Podziału tego należy w miarę możliwości unikać, gdyż znacznie trudniejsze jest korzystanie z dwu- lub kilkutomowej bibliografii, gdzie często zrab główny i indeksy lub inne wykazy pomocnicze są w innych woluminach. Nie dotyczy to bibliografii bieżących, które wychodzą np. rocznikami lub zeszytami, ani też bibliografii o wyjątkowo licznym materiale.

Dla obfitego materiału bibliograficznego lepszy jest więc format A4 i tak wydane są np. S. Strausa *Bibliografia źródeł do historii teatru w Polsce* (Wrocław 1957), *Polska Bibliografia Literacka* pod red. S. Wierczyńskiego, *Bibliografia retrospektywna polskiego piśmiennictwa technicznego za lata 1945—1949* (Warszawa 1954).

W formacie A5 można wydawać bibliografie o nielicznym materiale i przeznaczone do masowego użycia, np. bibliografie dotyczące wąskiego tematu czy zagadnienia i bibliografie zalecające, jak: S. Antoniewskiego *Zarys bibliografii polskiego czasopiśmiennictwa rolniczego i pokrewnego na ziemiach polskich za okres 200 lat* (Warszawa 1960), *Bibliografia hydrologiczna 1939—1944* (Warszawa 1961), S. Melkowskiego

Format	Wysokość kolumny	Szerokość kolumny	Liczba szpał w kolumnie				
			głównego zrębu bibliografii	indeksu	spisu rzeczy	wykazu skrótów	wykazu czasopism
	w kwadratach						
A5	9 1/2	6 1/4	1	2	1	1 lub 2	1
B5	11 - 11 1/4	7 - 7 1/2	1 lub 2	2	1 lub 2	2	2
A4	14	9 3/4	2	3 lub 4	2	2	2

Bolesław Prus 1847—1912 (Warszawa 1962). Dla bibliografii niesamodzielnej pod względem wydawniczym oczywiście formatu wybierać nie można, musi ona być w tym samym formacie co wydawnictwo, do którego jest włączona.

Na s. 242 zamieszczamy tabelę zaczerpniętą z normy *Kompozycja wydawnicza i typograficzna bibliografii w układzie działowym lub systematycznym*, która zawiera wskazówki dotyczące formatu bibliografii, kolumny zrębu głównego i indeksu.

2. ROZMIESZCZENIE POSZCZEGÓLNYCH CZĘŚCI BIBLIOGRAFII

Następną sprawą do zadecydowania jest rozmieszczenie poszczególnych części bibliografii, ściślej biorąc — ustalenie ich kolejności i miejsca w stosunku do głównego zrębu bibliografii. Nie należy tu może mówić o rygorystycznych wskazaniach, czasem bowiem kolejność ustala się według ważności poszczególnych części, a ta jest różna w ocenie różnych autorów bibliografii. Wydaje się jednak, że można tu wskazać pewien wzór rozmieszczenia poszczególnych części bibliografii, który zapewni użytkownikowi właściwą kolejność informacji, a mianowicie:

1. Karta tytułowa
2. Spis rzeczy
3. Wstęp lub przedmowa
4. Wykaz skrótów
5. Spis wykorzystanych źródeł i skrótów ich tytułów (np. spis wykorzystanych czasopism ze skrótami ich tytułów)
6. Główny zręb bibliografii
7. Indeksy

Uzasadniamy to w sposób następujący: po karcie tytułowej natrafia użytkownik od razu na spis rzeczy, który informuje najogólniej o kompozycji dzieła bibliograficznego, podaje wiadomość, z jakich części ono się składa i określa miejsce poszczególnych części przez podanie paginacji. Następnie użytkownik czyta wstęp lub przedmowę, w której znajdzie już bardziej szczegółowe informacje dotyczące spisu bibliograficznego (por. rozdz. V s. 149). Po przedmowie następuje wykaz użytych skrótów i symboli i wykaz skrótów tytułów czasopism lub innych źródeł. Po głównym zrębie bibliografii czytelnik ma do dyspozycji indeksy.

Oddzielenie wykazów skrótów od indeksów jest korzystne dla czytelnika, gdyż szukając rozwiązania skrótu sięga on zwykle na początek woluminu, a poszukując informacji w indeksie — na koniec. Przykładem proponowanego sposobu rozmieszczenia części bibliografii są: W. Hahna *Bibliografia bibliografii polskich* (Wrocław 1956), S. Strausa *Bibliografia źródeł do historii teatru w Polsce*. Natomiast *Bibliografia filozofii polskiej 1750—1830* oraz *1831—1864* (Warszawa 1955, 1960) dają nam możliwość przekonania się, jak niewygodne dla użytkownika jest umieszczenie wykazów skrótów i indeksów razem po zrzębie głównym.

Poszczególne części bibliografii powinny być drukowane każda od nowej strony.

3. TYTULATURA (KARTA TYTUŁOWA)

Karta tytułowa dzieła bibliograficznego powinna zawierać niezbędne dane: autora (redaktora) bibliografii, tytuł i podtytuł informujący o zakresie i zasięgu bibliografii, miejsce, rok wydania, nazwę instytucji wydawniczej i w razie potrzeby nazwę instytucji sprawczej oraz nazwę serii. Dane te mogą być ukształtowane dowolnie z tym zastrzeżeniem, że instytucja sprawcza musi być podana u góry powyżej tytułu, instytucja wydawnicza zaś — u dołu karty tytułowej. Wszystkie dane powinny być podane przejrzysto, z pewnym wyróżnieniem tytułu. (Zob. przykład na s. 245).

W wydawnictwach seryjnych elementy karty tytułowej są zazwyczaj rozmieszczane na dwóch sąsiednich stronach, tj. na drugiej stronie karty przedtytułowej i na pierwszej stronie karty tytułowej (np. A. Kawecka-Gryczowa, I. Rostkowska: *Andrzej Frycz Modrzewski. Bibliografia*. Wrocław 1962).

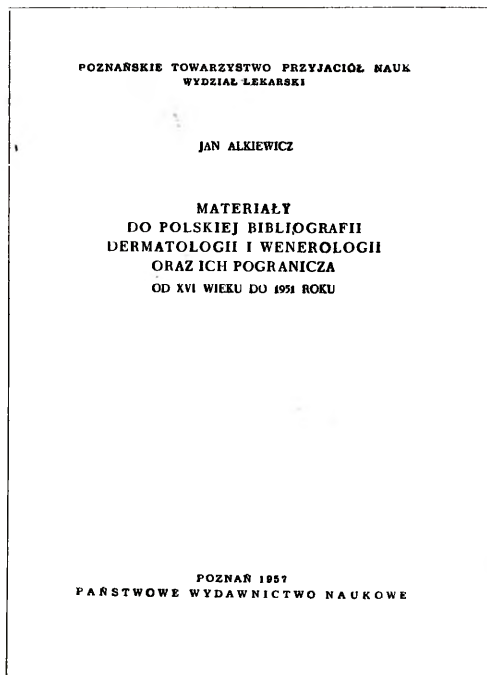
Szczegółowe wskazówki dotyczące rozmieszczenia różnych elementów tytułatury podaje norma PN-58/N-01162 *Kompozycja wydawnicza tytułatury książki*.

Tytułatura bibliografii niesamoistnej pod względem wydawniczym jest zazwyczaj uboższa; brak w niej niejednokrotnie adresu wydawniczego, instytucji sprawczej itp. Bez względu na to, tytuł i podtytuł bibliografii oraz jej autorstwo powinny utworzyć zespół danych informujących wyczerpująco o bibliografii.

Jeśli to jest bibliografia bieżąca wydawniczo samoistna, należy ją zaopatrzyć oznaczeniem wydawniczym, które powinno za-

wierać skrócony opis bibliografii, mianowicie: tytuł, ewentualnie w skrócie (zgodnie z normą skracania tytułów czasopism), numer rocznika (tomu) lub zeszytu, objętość, miejsce i rok wydania. Dane te pozwalają zarówno łatwo zidentyfikować odcinek bibliografii, jak też dostarczają bibliografowi gotową cytataę wydawniczą. Oznaczenie wydawnicze powinno być podane u dołu pierwszej strony okładki na całej szerokości

Przykład 1:

kolumny; dobrze jest wyróżnić je przez ujęcie w ramkę. W razie braku okładki, trzeba je zamieścić na dolnym marginesie pierwszej strony czasopisma. Oznaczenie wydawnicze składa się pismem tekstowym. Szczegółowe dane zawiera norma PN-57/N-01157 *Oznaczenie wydawnicze*. (Zob. przykład 2 na s. 246).

Przykład 2: Oznaczenie wydawnicze *Bibliografii Czasopism i Wydawnictw Zbiorowych*.

Bibliogr. Czas.

1960 ss. 240

Warszawa 1962

4. SPIS RZECZY

Spis rzeczy powinien wymieniać wszystkie części bibliografii: przedmowę, wykazy skrótów, zrab główny bibliografii i indeksy. W bibliografiach, w których zrab główny nie dzieli się na części, można w spisie rzeczy zaznaczyć go jako całość, np. zapisem „Bibliografia”. Tak jest w *Bibliografii utworów Joachima Lelewela* H. Hleb-Koszańskiej, M. Kotwiczówny (Wrocław 1952), gdzie spis bibliograficzny jest podzielony tylko na odcinki chronologiczne. Podobnie zastąpi się sformułowaniem „Bibliografia” nagłówki przedmiotowe lub klasowe, z reguły liczne. Jeśli natomiast w zrabie głównym materiał jest ułożony w działach i poddziałach, jak ma to miejsce w bibliografiach o układzie działowym lub systematycznym, należy w spisie rzeczy wymienić wszystkie działy i poddziały. Spis rzeczy prócz poinformowania użytkownika, z jakich części składa się bibliografia, wskazuje także miejsce tych części w dziele, a więc podaje przy każdej z nich numerację strony lub stron. Paginację można podawać w sposób następujący: tylko liczbę pierwszej strony, od której zaczyna się dany wykaz czy dział, bądź liczby pierwszej i ostatniej strony. Jeżeli tytuły części (działów, poddziałów itd.) są krótkie i odległość między nimi a paginacją jest duża, dobrze jest połączyć tytuł z liczbą stron linią kropkowaną.

Układ jedno- lub dwuszpaltowy spisu rzeczy zależy od formatu bibliografii; przy formacie A4 powinien być w dwu szpaltach, przy B5 raczej w jednej, a przy A5 zawsze w jednej szpalcie. Cały spis rzeczy powinien być drukowany czcionką jednego kroju i stopnia. W części spisu podającej treść zrabu głównego można tytuły działów zasadniczych wyróżnić wersalikami, następny stopień podrzędności zaznaczyć ewentualnie przez spacjowanie; można też zaznaczenie nadrzędności i podrzędności działów i poddziałów uzyskać przez odpowiednie wcięcia.

Przykład 3: Spis rzeczy w *Bibliografii Bibliografii i Nauki o Książce* 1960
(fragment)

SPIS RZECZY

Wykaz uwzględnionych czasopism ze skrótami tytułów	6	II C. Bibliografia dziedzin i zagadnień	27
Spis bibliograficzny:		Bibliografie zalecające	80
I. BIBLIOLOGIA. DOKUMENTACJA	15	II D. Bibliografia krajoznawcza, regionalna i lokalna	81
Nauka o książce	15	II E. Bibliografia osobowa	85
Dokumentacja	15	Instytucje i zespoły osób	85
Organizacja	17	Osoby	89
Technika i metody	17	II F. Bibliografia czasopism oraz innych form piśmienniczych i wydawniczych	101
Poszczególne dziedziny	18	Spisy czasopism	101
Organizacja dokumentacji za granicą	19	Zawartość czasopism	102
Klasyfikacja	19	Poszczególne czasopisma	102
Klasyfikacja dziesiętna	20	Inne formy piśmiennicze i wydawnicze	104
Wydawnictwa ciągłe	20	Kancjonały	104
II. BIBLIOGRAFIA	21	Kartografia	104
II A. Teoria, metodyka, historia i organizacja bibliografii	21		

5. WSTĘP LUB PRZEDMOWA

Układ wstępu lub przedmowy w jednej lub dwu szpaltach zależy od formatu bibliografii, krój i stopień czcionki — od tego, jaką czcionką składany jest zrąb główny. Przy formacie B5 i A5 należy stosować układ jednoszpaltowy, przy formacie A4 lepszy jest układ dwuszpaltowy. Jeżeli zrąb główny składany jest garmontem, tekst przedmowy (wstępu) powinien być złożony tą samą czcionką; przy zrębie głównym złożonym petitem dla przedmowy można zastosować petit lub garmont. Jeśli bibliografia jest zaopatrzona także w przedmowę obcojęzyczną, należy ją zawsze umieścić po przedmowie w języku polskim, jak np. w pracy R. Flezarowej *Retrospektywna bibliografia geologiczna Polski* (Warszawa 1957—1958).

6. WYKAZ SKRÓTÓW I SYMBOLI

Skróty wyrazów i symboli stosowanych w bibliografii nie powinny być wyjaśniane w przedmowie, gdyż utrudnia to ich odszukanie. Powinny one stanowić osobny wykaz w kolejności: najpierw skróty w porządku alfabetycznym, potem symbole. Każdą pozycję wykazu

skrótów i symboli, tzn. skrót lub symbol z lewej strony i z prawej jego wyjaśnienie, należy składać w osobnym wierszu. Jest bardzo wskazane, aby wykaz skrótów i symboli zmieścić na jednej stronie; dlatego też, o ile jest on dość obszerny, można go składać przy każdym formacie w układzie dwuszpaltowym, a w formacie A4 nawet trzyszpaltowym. W wykazie skrótów i symboli nie należy umieszczać skrótów tytułów czasopism, gdyż powinny one być podane w osobnym „Spisie czasopism uwzględnionych w bibliografii”.

Przykład 4: Wykaz skrótów i symboli w *Bibliografii tytułów czasopism teatralnych S. Strausa*

adm. — administrator, administracyjny
druk. — drukarnia (jeśli nie jest częścią nazwy drukarni)	sygn. — sygnatura
egz. — egzemplarz	t. — tom
err. — errata	tabl. — tablica
Estr. — K. Estreicher: „Bibliografia polska”	wyd. — wydawca
.....	z. — zeszyt
.....	+ — pozycja nie odnaleziona

7. SPIS WYKORZYSTANYCH ŹRÓDEŁ I SKRÓTÓW ICH TYTUŁÓW

Jako spisy wykorzystanych źródeł występują nieraz wykazy dzieł cytowanych wielokrotnie w zrebie głównym w adnotacjach. Cytuje się je za pomocą skrótów, które należy umieścić po lewej stronie kolumny z ich rozwiązaniem po stronie prawej.

Przykład 5: Skróty cytowanych źródeł (H. Hleb-Koszańska, M. Kotwiczówna *Bibliografia utworów Joachima Lelewela*)

<i>Listy I, II</i>	Lelewel Joachim: <i>Listy</i> . Oddz. I: <i>Listy do rodzinstwa</i> . T. 1, 2. Poznań 1878—1879 (Poz. 840, 842)
<i>Listy emigr. I, II</i>	Lelewel Joachim: <i>Listy emigracyjne</i> . Wyd. Helena Więckowska. T. 1, 2. Kraków 1948—1949 (Poz. 1002, 1003)
<i>Polska wiek. śr. t. wst., I n.</i>	Lelewel Joachim: <i>Polska wieków średnich</i> . Tom wstępny, 1—4. Poznań 1846—1853 (Por. poz. 608)
<i>Przygody</i>	Lelewel Joachim: <i>Przygody w poszukiwaniach i badaniu rzeczy narodowych polskich</i> . (Polska, dzieje i rzeczy jej. T. 1. Poznań 1858 s. I—C poz. 726)

Natomiast prawie w każdej bibliografii występuje spis uwzględnionych czasopism, który pełni podwójną rolę: informuje użyt-

kownika, jakie źródła wykorzystał autor dla zebrania materiału do swojej bibliografii, ponadto rozwiązuje skróty zastosowane w cytacie wydawniczej pozycji bibliograficznych zrzębu głównego. Ze względu więc na tę podwójną rolę należy w spisie umieścić w jednym szeregu alfabetycznym obok skrótów tytułów także i tytuły, które nie uległy skróceniu. Pozycja spisu składa się z dwu części: ze skrótu i z jego rozwiązania, tzn. pełnego tytułu czasopisma, po którym przytaczamy wykorzystane roczniki i ewentualnie miejsce wydania. Pełny tytuł czasopisma można umieścić bezpośrednio po skrócie, oddzielając go myślnikiem (przykł. 6) lub można odsunąć go od skrótu, tworząc dwa oddzielne rzędy (przykł. 7). W pierwszym przypadku, który wydaje się korzystniejszym rozwiązaniem, należy wyróżnić skróty przez zastosowanie kursywy, w drugim przypadku różnicowanie druku nie jest konieczne. Każda pozycja spisu powinna być składana od nowego wiersza. Dla uzyskania lepszej czytelności spisu należy wyodrębnić każdą dłuższą pozycję nie mieszczącą się w jednym wierszu przez zastosowanie wcięcia jej dalszych wierszy. Przy formacie A5 spis czasopism powinien być w układzie jednoszpaltowym, przy B5 może być w układzie jedno- lub dwuszpaltowym, przy A4 powinien być w układzie dwuszpaltowym.

Przykład 6: Wykaz tytułów czasopism (*Literatura Piękna* 1955)

<i>Dz. liter.</i> — Dziennik Literacki	<i>Prz. kult.</i> — Przegląd Kulturalny
<i>Dzisiaj i Jutro</i>	<i>Skrzydł. Pol.</i> — Skrzydłata Polska
<i>Kronika</i>	<i>Szpilki</i>
<i>Kuźnica</i>	<i>Śląsk liter.</i> — Śląsk Literacki
<i>Kwart. neofilolog.</i> — Kwartalnik Neofilologiczny	<i>Tryb. Ludu</i> — Trybuna Ludu
<i>Łódź liter.</i> — Łódź Literacka	<i>Tryb. Woln.</i> — Trybuna Wolności
<i>Nowa Kult.</i> — Nowa Kultura	<i>Twórcz.</i> — Twórczość
.....	<i>Tyg. powsz.</i> — Tygodnik Powszechny
.....	<i>Wiedza i Życie</i>
.....

Przykład 7: Wykaz czasopism i wydawnictw ciągłych oraz ich skrótów
(A. Kawecka-Gryczowa, I. Rostkowska *Andrzej Frycz Modrzewski. Bibliografia*)

<i>Wiad. hist.</i>	Wiadomości Historyczne. Warszawa 1952
<i>Widnokrąg</i>	Widnokrąg. Dod. do Gazety Poznańskiej. Poznań 1953
<i>Wieczory Rodzinne</i>	Wieczory Rodzinne. Warszawa 1905, 1913
<i>Wiedza i Życie</i>	Wiedza i Życie. Warszawa 1953
<i>Wiek</i>	Wiek. Warszawa 1882
<i>Wieś</i>	Wieś. Łódź 1953
<i>Wych. w Domu i Szkole</i>	Wychowanie w Domu i Szkole. Warszawa 1911

8. ZRĄB GŁÓWNY BIBLIOGRAFII

A. UKŁAD JEDNO- LUB DWUSZPALTOWY

Układ typograficzny zrębu głównego bibliografii wymaga starannego przemyślenia. Tekst bibliograficzny, aby był łatwo czytelny, musi być celowo rozmieszczony i drukowany odpowiednio dobraną i umiejętnie zróżnicowaną czcionką. Najpierw musimy ustalić, czy główny zrąb bibliografii będziemy drukować w składzie jedno- czy dwuszpaltowym. Zależy to ściśle od formatu, jaki obraliśmy dla bibliografii.

Przy formacie A4 nieodzowny jest skład dwuszpaltowy. W układzie jednoszpaltowym rozciągnięcie tekstu pozycji bibliograficznej na całą szerokość tak dużej kolumny nie byłoby wygodne w czytaniu, a poza tym sprzeciwiałoby się postulatowi oszczędności miejsca, gdyż opisy krótkie spowodowałyby liczne białe plamy — miejsca niezadrukowane. Natomiast układ dwuszpaltowy przy tym formacie zapewni dogodne rozmieszczenie tekstu każdej pozycji bibliograficznej i pozwoli na maksymalne wykorzystanie miejsca.

Przy formacie B5 można stosować skład jedno- lub dwuszpaltowy, kierując się obszernością opisu bibliograficznego. Jeżeli większość pozycji bibliograficznych jest rozbudowana (np. składa się z długiego opisu zasadniczego i adnotacji złożonej z kilku części), należy raczej wybrać skład jednoszpaltowy, jak np. w *Bibliografii utworów J. Lelewela* H. Hleb-Koszańskiej, M. Kotwiczówny. Jeżeli pozycje bibliograficzne są krótsze, lepszy jest skład dwuszpaltowy, jak np. w *Bibliografii wojskowej II wojny światowej. Materiały za lata 1939—1958. Część polska* (Warszawa 1960). Zastosowanie natomiast układu jednoszpaltowego w *Materiałach do bibliografii dziennikarstwa i prasy w Polsce 1944—1954* (Warszawa 1957) nie ma uzasadnienia, gdyż większość pozycji jest jedno- lub dwuwierszowa.

Można spotkać bibliografie, w których przyjęto zarówno układ jednokolumnowy, w zależności od rodzajów opisów. Tak właśnie wydana jest w formacie B5 wspomniana już bibliografia *Andrzej Frycz Modrzewski*, gdzie w części 1 obejmującej druki do końca XVIII w. zastosowano układ jednoszpaltowy, a w części 2 i 3 — układ dwuszpaltowy.

Przy formacie A5 należy obrać skład jednoszpaltowy.

Zwięzłe ujęcie tych rozważań obrazuje tabela (zamieszczona na s. 242).

W układzie dwuszpaltowym odstęp między szpaltami powinien wynosić 6—12 punktów, jak to zaleca norma kompozycji wydawniczej i typograficznej bibliografii.

Po ustaleniu składu jedno- lub dwuszpaltowego należy zdecydować o sposobie ukształtowania typograficznego kolumny.

B. POZYCJA BIBLIOGRAFICZNA

Od rodzaju bibliografii i jej układu zależy, jakie składniki opisu należy wyróżnić bądź ze względów metodycznych, bądź z uwagi na potrzeby użytkownika. Może tu być mowa o paru elementach opisu, gdyż jego czytelność uzyskuje się przez nienadużywanie wcięć i umiarkowane zróżnicowanie czcionek. Niewyróżnienie jednak żadnego składnika sprawia, że tekst pozycji bibliograficznej jest mało czytelny.

Pozycja bibliograficzna składa się, jak wiadomo, z opisu zasadniczego i z adnotacji. Wszystkie składniki opisu zasadniczego oraz poszczególne opisy wchodzące w skład pozycji zbiorowej powinny być składane w nieprzerwanym ciągu wierszy przez całą szerokość szpalty. Wynikiem niestosowania się do tego założenia jest duża rozrzutność miejsca, jak to widać np. w *Bibliografii z zakresu meteorologii rolniczej i leśnej* L. Bartnickiego (Warszawa 1958).

Przykład 8:

MOLGA M.

Fitoklimat
Фитоклимат
Fitoclimat

Gaz. Obserw. PIHM R. 1: 1948, nr 8, s. 1-6, rys. 5

Zbędne jest także wyodrębnianie całego tytułu czasopisma w osobnym wierszu w bibliografii czasopism. Przykładem takiej rozrzutności miejsca jest bibliografia H. Trockiej i J. Rainera *Polskie czasopiśmiennictwa spółdzielcze 1874—1958* (Warszawa 1962), z której zaczerpnięto poniższe opisy.

Przykład 9:

ECHO SPÓŁDZIELCY

Miesięcznik Spółdzielczości Pracy Woj. Szczecińskiego. Wyd. Wojewódzki Związek Spółdzielni Pracy. Redaguje Kolegium. Szczecin 4° Szczecińskie Zakłady Graficzne. R. 1: 1956.

Pismo informacyjno-gospodarcze poświęcone sprawom spółdzielczości pracy woj. szczecińskiego.

ECHO ZDOBYCZY ROBOTNICZYCH

Tyg. Wyd. Spółdzielnia Mieszkaniowa „Zdobyc Robotnicza”.
Warszawa (R. 1): 1929

Poszczególne opisy powinny się składać — zgodnie z normą — z wcięciem. Podobnie adnotację składa się od nowego wiersza z identycznym wcięciem. W przypadku, jeśli prócz adnotacji występuje jedna lub więcej recenzji, należy ją lub ich zespół składany in continuo rozpoczynać także od nowego wiersza z wcięciem.

Niezależnie od rodzaju układu należy wyróżnić nazwisko autora lub pierwszy wyraz tytułu rozpoczynający opis. Można to osiągnąć przez zastosowanie wersalików, kapitalików bądź czcionki półgrubej (w tym ostatnim przypadku można także wyróżnić imię autora). Kapitaliki zastosowano np. w opracowanej przez H. Baranowskiego *Bibliografii kopernikowskiej* (Warszawa 1958), czcionki półgrubej w *Katalogu Polskiej Literatury Matematyczno-Przyrodniczej*. T. 21 (Kraków 1952). Mniej natomiast jest wskazane wyróżnianie przez spacjowanie, jak to zrobiono w *Bibliografii filozofii w Polsce 1945—1946* A. Grzegorzczaka i L. Kasińskiego¹. Zbyt jaskrawym wyróżnieniem jest jednocześnie zastosowanie wersalików i czcionki półgrubej (np. w *Bibliografii historii polskiej* L. Finkla). Jednakże w bibliografiach o układzie alfabetycznym obejmujących obfity materiał, w których hasła autorskie są umieszczone w osobnym wierszu (por. rozdz. V s. 194), dobre efekty daje użycie wersalików z jednoczesnym ich wytłuszczeniem (por. *Retrospektywna bibliografia geologiczna Polski* R. Fleszarowej).

Ważną jest rzeczą pamiętać, aby w jednakowy sposób wyróżniać hasła, które są czynnikiem szeregowania. *Bibliografia Hydrologiczna. Polska*, w której pozycje w obrębie działów są uszeregowane alfabetycznie, wyróżnia tylko hasła autorskie, nie wyróżnia natomiast hasel pozycji opisywanych pod tytułem, co dezorientuje czytelnika.

Przykład 10: *Bibliografia Hydrologiczna* 1959, s. 119-120.

KOLAGO C.

Zadania map hydrograficznych

Komisja Ochrony Zasobów Wodnych i Oczyszczania Ścieków

Komitet Gospodarki Wodnej

.....

KOSTRZEWA J.

Przegląd zjawisk hydrometeorologicznych w listopadzie 1958 r.

KOSTRZEWA J.

Przegląd zjawisk meteorologicznych w grudniu 1958 r.

.....

Kraje i morza pozaeuropejskie. Geografia fizyczna...

KUCHARSKI J.

Z prac badawczych Laboratorium Wód i Ścieków Przemysłowych

¹ *Przegląd Filozoficzny* 1947 z. 1/4 i odb.

Pozycje opisane powyżej pod hasłami Komisja, Komitet, Kraje są pozycjami anonimowymi, co nie jest jednak oczywiste na pierwszy rzut oka.

W niektórych bibliografiach, zwłaszcza adnotowanych, uzasadnione jest także wyróżnianie całych tytułów przez zastosowanie czcionki półgrubej (np. *Literatura Piękna*). Przykładem bibliografii rejestracyjnej o takim rozwiązaniu jest *Piśmiennictwo chemiczne w Polsce Ludowej* (Warszawa 1955). Jeżeli w opisach prac obcojęzycznych podane są po tytułach oryginalnych ich tłumaczenia na język polski, powinny one być wyróżnione czcionką półgrubą (jak np. w *Przeglądzie Piśmiennictwa o Książce*) lub kursywą.

Następnym elementem, który należy wyróżnić w opisach prac wydawniczo niesamoistnych jest cytata wydawnicza. Należy ją składać kursywą.

Nie jest przejrzyste rozwiązanie wyróżnień tytułu i cytaty wydawniczej zastosowane w roczniku 1956 *Przeglądu Piśmiennictwa o Książce* (przykład 11a).

Dla przykładu podajemy obok ten sam opis, stosując wyróżnienia praktykowane w następnych rocznikach *Przeglądu Piśmiennictwa o Książce* (przykład 11b).

Przykład 11:

- a) 111. BAYER Wilhelm: Aufgaben und Probleme der allgemeinwissenschaftlichen Bibliotheken in Industriebezirken. (*Zadania i problemy bibliotek naukowych ogólnych w okręgach przemysłowych*). Z. Biblioth. - Wes. Bibliogr. Jg. 2:1955 H. 4 s. 292-307.
- b) 111. BAYER Wilhelm: Aufgaben und Probleme der allgemeinwissenschaftlichen Bibliotheken in Industriebezirken. (*Zadania i problemy bibliotek naukowych ogólnych w okręgach przemysłowych*). Z. Biblioth. - Wes. Bibliogr. Jg. 2:1955 H. 4 s. 292-307.

Wreszcie powinno się także wyróżnić przez spacjaowanie wyrazy będące współczynnikami szeregowania przedmiotowego opisów w obrębie poszczególnych działów lub grup rzeczowych; liczne przykłady takiego rozwiązania znajdziemy w *Bibliografii Bibliografii i Nauki o Książce*.

Jeśli idzie o krój czcionki, wybór może być dowolny, natomiast dla uzyskania lepszej czytelności bibliografii istotniejszy jest wybór

odpowiedniego stopnia czcionki. Jest to uzależnione od formatu bibliografii oraz od liczby szpalt w kolumnie.

Przy formacie A4, który wymaga, jak wiadomo, dwuszpaltowego układu kolumny, można stosować dla opisu zasadniczego *petit* na interlinii, jeśli w bibliografii przeważają opisy niezbyt rozbudowane, — albo *garmont* bez interlinii przy opisach dłuższych. Bieżąca roczna *Polska Bibliografia Literacka* i S. Strausa *Bibliografia źródeł do historii teatru w Polsce* przy tym formacie i układzie dwuszpaltowym mają *garmont* na interlinii, co jest rozrzutnym rozwiązaniem.

Przy formacie B5, jeśli kolumna jest jednoszpaltowa, dopuszczalny jest przy przewadze opisów dłuższych *garmont* na interlinii, lub *petit* na interlinii przy przewadze opisów krótszych. Dla bibliografii w formacie B5 o dwuszpaltowej kolumnie, można zalecać czcionkę *petitową* na interlinii jako zapewniającą dobrą czytelność. *Polska bibliografia pedagogiczna 1944—1951*. T. 1 cz. 1—3 (Wrocław 1955—1957), stosująca przy formacie B5 w układzie dwuszpaltowym *garmont* na interlinii, stanowi przykład niewłaściwego rozwiązania typograficznego.

Przykładem dostosowania stopnia czcionki oraz interlinii do formatu jest *Bibliografia Bibliografii i Nauki o Książce*, która od rocznika 1958 zmieniła format A4 na B5, zachowując układ dwuszpaltowy; zamiast *garmontu* i *petitu* użyto *petitu* i *nonparelu* na interlinii.

Przy formacie A5 zalecenia dotyczące wyboru czcionki są identyczne jak przy formacie B5.

Adnotacje powinny być składane zasadniczo czcionką mniejszego stopnia niż opis zasadniczy; a więc przy *garmontcie* — *petitem*, przy *peticie* — *nonparelem*. Przy użyciu *petitu* dla opisu zasadniczego adnotacja może być także składana *petitem* — bez interlinii (np. *Literatura Piękna*). Użycie *nonparelu* w adnotacji wymaga zawsze interlinii.

Adnotacje w bibliografii *Julian Tuwim* J. Stradeckiego (Warszawa 1959) zostały zróżnicowane nie tylko stopniem czcionki; mianowicie adnotacje zawartościowe, niejednokrotnie bardzo obszerne, złożono kursywą na interlinii (tego samego stopnia co opis zasadniczy), adnotacje księgoznawcze — *petitem*. Jest to mało przekonujące rozwiązanie, gdyż użycie kursywy w dużej ilości stwarza nieprzyjemny obraz (np. s. 235-237).

Jak wiadomo recenzje powinno się składać jak adnotacje, z wcięciem i tym samym co one stopniem czcionki (przykład 12a). Jeśli są to recenzje rejestrowane tylko ze względu na nie same, można stosować czcionkę mniejszego stopnia także dla skróconego opisu zasadniczego dzieła recenzowanego (przykład 12b).

Przykład 12: *Bibliografia Bibliografii i Nauki o Książce* R. 1960

- a) 1357. REDEROWA Danuta: Inwentarz Archiwum Towarzystwa Naukowego Krakowskiego (1815-1872). Kraków 1959 8° ss. 47. Polska Akademia Nauk, Oddział w Krakowie.

Rec.: Ratusiński Bogusław, *Kwart. hist. R.* 67 : 1960 nr 2 s. 514-515.

- b) 3. SŁOWNIK biograficzny pracowników książki polskiej. Zeszyt próbny. Łódź 1958. (Zob. 1958 poz. 3).

Rec.: Grot Zdzisław, *Kron. Miasta Pozn. R.* 28 : 1960 nr 3 s. 127; Babler O. F., *Das Anti-quariat*, Wien, Jg 15 : 1959 nr 1/2 s. 21-22; Cejpek Jiri, *Zentralbl. Biblioth.-Wes.* Jg. 74 : 1960 H. 4 s. 291-293.

Numeracja

Numer kolejny pozycji bibliograficznej należy umieścić na początku pierwszego wiersza opisu z wcięciem. Można przy tym wyróżnić numer czcionką półgrubą (np. w *Bibliografii bibliografii polskich* W. Hahna). Spotyka się też numer pozycji umieszczony na końcu opisu, po prawej stronie ostatniego wiersza, jak np. w *Bibliografii polskiego piśmiennictwa rolniczego za lata 1945—1953* (Warszawa 1954). Nie jest to rozwiązanie najszybsze, ponieważ utrudnia odszukanie pozycji według jej numeru, podanego w indeksie lub w odsyłaczu. Niezalecanym rozwiązaniem jest umieszczanie numerów pozycji na lewym marginesie na zewnątrz opisów (np. w *Bibliografii Zawartości Roczników Nauk Rolniczych 1903—1957*. Warszawa 1958). Jeżeli pozycja bibliograficzna zaopatrzona jest także w symbol klasyfikacyjny (np. w znak klasyfikacji dziesiętnej), można go umieścić w osobnym wierszu ponad opisem razem z numerem kolejnym pozycji: numer pozycji bez wcięcia z lewej strony, symbol klasyfikacyjny z prawej. Przy takim rozwiązaniu pierwszy wiersz opisu bibliograficznego powinien być jednak składany bez wcięcia. Przykładem zastosowania takiego sposobu rozmieszczenia numeracji jest *Bibliografia retrospektywna polskiego piśmiennictwa technicznego za lata 1945—1949* (Warszawa 1954).

C. OPISY WIELOKROTNE. ODSYLACZE

Opisy wielokrotne skrócone powinny zachować ten sam układ i te same wyróżnienia co opisy pełne. Niektóre bibliografie podają opisy skrócone złożone czcionką stopnia mniejszego niż opisy pełne, np. bieżący *Przegląd Bibliograficzny Piśmiennictwa Ekonomicznego*.

Odsyłacze międzycząłowe powinny być składowe kursywą i umieszczane na końcu bądź na początku danego działu (por. rozdz. V o układzie s. 198—199).

D. NAGŁÓWKI

Przy układzie działowym i systematycznym nagłówki działów należy umieszczać na osi czyli pośrodku szerokości kolumny, niezależnie od tego, czy jest to kolumna jedno- czy dwuszpaltowa. Nagłówki poddziałów natomiast powinno się w zasadzie składać na osi szpalty.

Przy bardziej rozbudowanym układzie systematycznym nagłówki poddziałów pierwszego stopnia należy składać raczej tak, jak nagłówki działów tj. pośrodku szerokości kolumny.

W bibliografiach o układzie działowym nagłówki działów, umieszczone na osi kolumny, wyróżniają się dobrze przez użycie wersalików niższego stopnia, niż stopień czcionki użytej w opisach zasadniczych. Można też stosować czcionkę tekstową półgrubą tego stopnia co w opisach zasadniczych.

Nagłówki działów w układzie systematycznym należy wyodrębnić przez zastosowanie czcionki półgrubej większego stopnia, a nagłówki kolejnych poddziałów różnicować przez stosowanie wersalików, spacjiowania, czcionek kolejno mniejszego stopnia lub czcionek półgrubych. Nagłówki poddziałów jednakowego rzędu należy składać czcionkami tego samego stopnia i rodzaju.

Przykład 13 (z *Bibliografii Bibliografii i Nauki o Książce* 1960):

IV. WYTWARZANIE KSIĄŻKI

IVB. PRZEMYSŁ KSIĄŻKOWY

Ruch wydawniczy

PLANOWANIE I POLITYKA WYDAWNICZA

Plany wydawnicze

W bibliografiach o układzie chronologicznym, gdzie jako nagłówki występują daty roczne, można je wyodrębnić na osi kolumny lub szpalty przez zastosowanie czcionki półgrubej tego samego stopnia co w opisie zasadniczym, jak np. w *Bibliografii utworów J. Lelewela* H. Hleb-Koszańskiej i M. Kotwiczówny. Innym rozwiązaniem może być zastosowanie w nagłówkach chronologicznych czcionek spacjiowanych

mniejszego stopnia, niż w opisie, jak np. w bibliografii J. Krzyżanowskiego *Dzieła Sienkiewicza w przekładach* (Warszawa 1953).

W bibliografiach o układzie przedmiotowym hasło przedmiotowe najlepiej jest składać czcionką półgrubą tekstową tego samego stopnia co opis zasadniczy (np. w *Bibliography of bibliographies* Th. Bestermana, Genève 1955—1956); spotyka się też w hasle półgrube wersaliki tego samego stopnia (np. J. Alkiewicza *Materiały do polskiej bibliografii dermatologii i wenerologii*. Poznań 1957). Hasła przedmiotowe należy umieszczać w osobnych wierszach od lewego brzegu bez wcięcia. Określniki można umieszczać na osi szpalty, nie powtarzając hasła, stosując przy tym czcionkę półgrubą, mniejszego stopnia niż w hasle (np. *Bibliographic Index*, komasacja za lata 1951—1955). W niektórych bibliografiach, zwłaszcza przy obfitym materiale, powtarza się przed określnikami tematy oddzielając je od określników kreską (np. *Katalog Biblioteki SGH* opracowany przez A. Grodka. Warszawa 1939—1945).

Przy układzie krzyżowym należy zadbać o odróżnienie haseł przedmiotowych od haseł alfabetycznych. Można tu zastosować czcionkę półgrubą tekstową dla nagłówków przedmiotowych oraz wersaliki zwykłe dla haseł alfabetycznych.

Przykład 14:

Cukrzyca
Cukrzyca — leczenie
CWYNAR STANISŁAW
Cybernetyka
CYBULSKI LECH
CYDZIK HELENA
Cyjanki

E. ODSTĘPY

Składniki głównego zrębu bibliografii — działy, poddziały, pozycje, odsyłacze — należy oddzielać odstępami. Odstępy między działami i poddziałami powinny być większe niż odstęp między pozycjami. Przykładem bibliografii o nadmiernych odstępach, a przez to rozrzutnej w rozmieszczeniu materiału jest *Polska bibliografia pedagogiczna*. Stosowanie w niektórych bibliografiach odstępów między adnotacją a opisem zasadniczym (jak np. w *Bibliografii Warszawy. Druki zwarte*. Warszawa 1958) jest niewskazane.

9. INDEKSY

Indeksy można w zasadzie składać czcionkami mniejszego stopnia niż w głównym zrębie bibliografii, z wyjątkiem przypadku gdy bibliografia drukowana jest *petitem*. Wtedy indeks powinien być składany tą samą czcionką. Typowy indeks alfabetyczny lub przedmiotowy nie wymaga żadnego zróżnicowania czcionki. Natomiast w indeksie osobowym, w którym ta sama osoba występuje raz jako autor, innym razem jako temat, a także w indeksie krzyżowym, w którym w jednym szeregu abecadkowym podane są hasła alfabetyczne i przedmiotowe, należy wyróżnić graficznie numery pozycji odnoszących się do tematów — kursywą lub rzadziej — czcionką półgrubą. Ilustracją tego jest przykład podany w rozdz. VI Indeksy (s. 229).

Pozycje indeksowe w obrębie tej samej litery abecadła należy oddzielić od następnej litery odstępem i ewentualnie wyłuszczyć pierwszą literę pierwszego wiersza.

Pozycje indeksowe nie mieszczące się w jednym wierszu należy w następnych wierszach rozpocząć od wcięcia.

Przy przenoszeniu do następnej szpalty hasła wielowyrzowego, którego początkowy wyraz lub wyrazy są zastąpione kreskami, należy na początku nowej szpalty podać całe hasło słowami.

Przykład 15:

a) przed złamaniem szpalty

Polskie	Towarzystwo	Filologiczne	126
—	—	Historyczne	454
—	—	Ludoznawcze	117
—	—	Nauk Weterynaryjnych	411

b) po złamaniu szpalty

Polskie	Towarzystwo	Filologiczne	126	Polskie	Towarzystwo	Ludoznawcze	117
—	—	Historyczne	454	—	—	Nauk Weterynaryjnych	411

Podobnie postępuje się przy przenoszeniu do następnej szpalty tematu o kilku określnikach.

Przykład 16:

koniec szpalty

Dokumentacja 5-76
 czasopisma 81
 mechanizacja 34, 48

początek następnej szpalty

Dokumentacja
 normalizacja 41
 szkolenie 18

W indeksie przedmiotowym lub krzyżowym można też wyróżniać tytuły wydawnictw kursywą lub — co jest mniej polecane — ujęciem w cudzysłów.

10. ŻYWA PAGINA. PAGINACJA

Żywa pagina ułatwia orientację w zawartości bibliografii, toteż każda bibliografia powinna ją mieć w przemyślanej redakcji, dostosowanej do układu spisu bibliograficznego. Brak żywej paginy jest istotną wadą kompozycyjną, jak np. w pracy S. Antoniewskiego *Zarys bibliografii polskiego czasopiśmiennictwa rolniczego* (Warszawa 1960) lub w *Bibliografii kopernikowskiej* opracowanej przez H. Baranowskiego (Warszawa 1958).

Żywą paginę, umieszczoną u góry kolumny, oddzieloną od tekstu bibliografii linią, składa się *petitem* lub *nonparem*, zależnie od stopnia czcionki, jaką jest złożona kolumna. Żywa pagina powinna podawać nazwy poszczególnych części bibliografii. Części składowe żywej paginy są zależne — jak wspomniano — od układu bibliografii i od tego, czy pozycje zrzębu głównego są numerowane. Jeśli w bibliografii zastosowano numerację pozycji, żywa pagina powinna wykazywać numery pierwszej i ostatniej pozycji bibliograficznej, zawartych na danej stronie. Najlepiej jest umieszczać je na zewnętrznych brzegach kolumny.

W bibliografii o układzie działowym lub systematycznym żywa pagina zrzębu głównego powinna zawierać nazwę działu lub poddziału z ich symbolami. Przy rozbudowanym układzie systematycznym na stronie parzystej podaje się nazwę działu głównego, na stronie nieparzystej nazwę poddziału. Nazwę działu głównego zaleca się wyróżniać przez zastosowanie wersalików. Przykładem takiego rozwiązania jest *Bibliografia Bibliografii i Nauki o Książce* (począwszy od rocznika 1952—1953):

Przykład 17:

strona parzysta:

Poz. 1496-1516

IV. WYTWARZANIE KSIĄŻKI

strona nieparzysta:

Przemysł książkowy: Ruch wydawniczy

Poz. 1517-1534

Przykładem żywej paginy, w której brak nazw działów utrudnia orientację, jest *Bibliografia filozofii polskiej 1750—1830 oraz 1831—1864*.

Przy układzie alfabetycznym, przedmiotowym i krzyżowym żywa pagina powinna wykazywać pierwsze i ostatnie hasło na danej stronie. Jeśli kolumna jest jednoszpaltowa, można w żywej paginie, skomponowanej na dwu stronach, cytować pierwsze hasło strony parzystej i ostatnie hasło strony nieparzystej. Tak jest w indeksach *Bibliografii bibliografij polskich* W. Hahna.

Przykład 18:

strona parzysta:

<i>Jan III Sobieski</i>	<i>Skorowidz</i>
Jan III Sobieski 800, 1017...	Jurasz Antoni Stanisław 3670
Janicki Klemens 4673	Juszyński Michał Hieronim 47

strona nieparzysta:

<i>przedmiotowy</i>	<i>Kopernik M.</i>
Kastylija — druki XVI w. 428	Kłodzko 6224
Kasy chorych 3518	Kłósy 5969

Przy układzie chronologicznym nieodzowne jest umieszczenie w żywej paginie odpowiedniej daty rocznej.

Nie jest w zasadzie potrzebne podawanie w żywej paginie tytułu bibliografii, jak to np. zrobiono w *Bibliografii zawartości Roczników Nauk Rolniczych 1903—1957* (Warszawa 1958).

Przy rozbudowanej żywej paginie zaleca się podawać liczby stron u dołu kolumny.

Co się tyczy paginacji bibliografii najlepszym rozwiązaniem jest paginacja ciągła arabska, obejmująca także części wstępne i końcowe.

11. ADIUSTACJA

Do obowiązków autora bibliografii należy koncepcja jej ukształtowania typograficznego. Jak wiadomo, względy metodyczne, bądź potrzeby użytkownika odgrywają tu decydującą rolę. Sprawy tej nie należy pozostawiać do decyzji wydawnictwa. Pożądane jest, aby autor sam dokonał wstępnie adiustacji obranego fragmentu maszynopisu. Przy nietypowym rozwiązaniu układu typograficznego wskazane jest uzyskanie z wydawnictwa składu próbnego, ewentualnie w paru zaproponowanych wersjach, co — przez porównanie — ułatwi wybór najwłaściwszego ukształtowania graficznego danej bibliografii. W przypadku kontynuacji bibliografii bieżącej najlepiej jest zatrzymać dotychczasowe tradycje typograficzne. Można jednak je zmienić, o ile użytkowanie bibliografii nasu-

nie projekt jej nowego, korzystniejszego układu typograficznego. Miało to np. miejsce w *Bibliografii Bibliografii i Nauki o Książce* 1958, gdzie zmiana formatu i stopnia czcionki dała istotną oszczędność papieru (por. s. 254).

Adiustacja polega na zaznaczeniu w maszynopisie stopnia czcionki, rodzajów pisma, wcięć i odstępów za pomocą znaków i podkreśleń umownych. Ponadto w toku korekt przed łamaniem szpalt należy wskazać miejsce nagłówków działów pośrodku szerokości kolumny oraz nagłówków poddziałów pośrodku szerokości szpalty (por. s. 256).

Po przełamaniu szpalt bibliograf redaguje żywą paginę.

Dla ilustracji podajemy na następnych stronach przykłady kilku rozwiązań układu typograficznego bibliografii: 1) w publikacji *Materiały do bibliografii dziennikarstwa i prasy w Polsce* zastosowano niewłaściwe wymiary szpalt: w tym formacie opisy tego typu jak na reprodukowanej stronie powinny być składane petitem w dwóch szpaltach; 2) *Polska bibliografia pedagogiczna* ma za duże odstępy pomiędzy pozycjami i niepotrzebne interlinie; przy tej szerokości szpalty należałoby zastosować w opisach petitem; 3) natomiast *Bibliografia Bibliografii i Nauki o Książce* (1960) wydaje się być przykładem przejrzystego i czytelnego układu.

4324 Miller Jan Nepomucen: Drogi rozwojowe twórczości artystycznej [w reportażu]. *Rob.* 1948 nr 86 dn. 27—28. III. Dod. świąt. s. III.

4325 Na tropach nowego (reportaż literacki): [Satyra]. *Prasa pol.* 1954 nr 1/2 s. 12.

4326 Nowe rodzi się w... (wymienić obiekt) (reportaż uniwersalny). [Satyra]. *Prasa pol.* 1954 nr 1/2 s. 13.

O roli i zadaniach prasy. Cz. 2 = poz. 5220.

s. 111—118: O reportażu w gazecie. [Przedr.] „Prawda“ 1950 14. IX.

4327 Polewoj B.: Reportaż w gazecie. Przedruk stenogramu wykładu wygł. w 1951 w Wyższej Szkole Part. przy KC PZPR. [Tł. z ros.]. Warszawa 1954 Wydział Dzien, UW [oraz] Ośrodek Szkolenia Dzien. 4° ss. nlb. 2, 41, powiel.

4328 Przełom w Bulwie (reportaż psychologiczny z cyklu: Książka pomaga). [Satyra]. *Prasa pol.* 1954 nr 1/2 s. 11.

4329 Putrament Jerzy: Od Wołgi do Wisły. Warszawa 1953.

Rec.: Wojdowski Bogdan: Szlakami wojennego reportażu. *Życie liter.* 1953 nr 41 s. 4.

4330 Reporter: Nienapisany reportaż, czyli kilka uwag o współczesności. Pod dyskusję. *Życie liter.* 1953 nr 16 s. 10.

Reporter: Ze wspomnień reportera lotniczego = poz. 348.

4331 Roch L. L.: Degeneracja reportażu. *Sł. powsz.* 1949 nr 146 dn. 1.—VI.

4332 Rola Wacław: Spotkanie z reportażem. *Tyg. powsz.* 1951 nr 49 s. 9.

Roś Jerzy: Z doświadczeń Sekcji Reportażu = poz. 674.

4333 Roszko Janusz: Fotoreporter. *Prasa pol.* 1953 nr 9/10 s. 31—34.

4334 Skórnicki Jerzy: Od Tatr do Bałtyku. Reportaż 1953. *Życie liter.* 1954 nr 11 s. 3.

4335 Skórnicki Jerzy: Reportaż literacki 1952. [Ocena 9-ciu zbiorów reportaży]. *Życie liter.* 1953 nr 8 s. 5.

4336 Sobierajski Leonard: Z wystawy wrocławskiej — o reportażu. [List otwarty do Eugeniusza Szyra, wiceministra Przemysłu i Handlu]. *Wiś* 1948 nr 32/33 s. 3—4.

4337 Stolarek Zbigniew: W sprawie reportażu. [Z dyskusji w SDP]. *Twórcz.* 1954 nr 2 s. 183—191.

4338 Szczawiński Józef: Reportaże piszemy wszyscy... *Sł. powsz.* 1953 nr 21 dn. 24—25. I.

4339 Szewczyk Wilhelm: O reportażu. *Dz. zach.* 1950 nr 92 dn. 2. IV.

4340 Szewera Tadeusz: Pierwsza próba. *Wiś* 1950 nr 17 s. 2, 3.

4341 Ślaski Jerzy: Służebność reportażu. *Dziś i Jutro* 1954 nr 24 s. 7.

4342 Wacowska Ewa: Blaski i cienie reportażowej twórczości. (Frag-

696. REGULAMIN tymczasowy wieloboju junackiego Hufców „SP”. [B. m.] 1948 Zakł. Graf. „Prasa Wojskowa” W[arszawa] ss. 14, 5 nlb.

697. „SPRAWNY do Pracy i Obrony”. Regulamin. Cz. 1. Warszawa 1951 GKKF ss. 126, 1 nlb., tabl. 1. Biblioteka Instrukcji i Regulaminów Sportowych.

(2) Omówienia regulaminów

a) Zadania szkolnych kół sportowych (SKS)

698. HORSKI TADEUSZ: Koła sportowe najważniejszym ogniwem w walce o upowszechnienie kultury fizycznej. *Sport* 1950 nr 41 s. 3.

M. in. mowa o działalności Szkolnych Kół Sportowych.

699. HORSKI TADEUSZ: SKS powinny trwale przyciągać młodzież do wychowania fizycznego i sportu. *Sport* 1950 nr 59 s. 2.

Rola SKS.

700. PIETRASZKIEWICZ W.: Nowe drogi sportu szkolnego. *Wychow. fiz.* R. 4 (24): 1950 nr 4/5 s. 192—197.

O utworzeniu Szkolnych Kół Sportowych pod opieką Klubów Sportowych. Zadania SKS.

701. SZKOLNE Koło Sportowe. *Biul. inf. Szkol. zawod.* R. 1: 1949 nr 5 s. 11.

b) Zadania Powszechnej Organizacji „Służba Polsce” (SP)

702. PIĄTKOWSKI MIECZY-SŁAW: „Służba Polsce” nowy etap budowy. *Wychow. fiz.* R. 2 (22): 1948 nr 3 s. 10—14, nr 7/8 s. 20—23.

c) Odznaka BSPO: „Bądź sprawny do Pracy i Obrony”

703. BSPO. Zestaw ćwiczeń i norm dla dziewcząt (17—18 lat). *Młody Technik* R. 1: 1950/51 nr 7 s. 165.

Treść: Ćwiczenia obowiązkowe. Ćwiczenia do wyboru.

704. KUTZNERÓWNA J[ANI-NA]: Bądź sprawny do pracy i do obrony. *Szkoła i Dom* R. 2: 1950 nr 12 s. 23.

705. TRZEŚNIEWSKI R[O-MAN]: Bądź sprawny do pracy i obrony. *Wychow. pozaszk.* 1951 nr 3 s. 31—33.

Ćwiczenia i normy BSPO.

d) Odznaka SPO: „Sprawny do Pracy i Obrony”

706. FIŃSKI OTTO: Sprawny w obronie. *Wychow. fiz.* R. 4 (24): 1950 nr 8/9 s. 349—354.

Zadania wychowania fizycznego w dziedzinie wzmocnienia sił obronnych kraju.

707. GODLEWSKA E., KALI-CIŃSKI M.: Zdobywamy odznakę

IV B. PRZEMYSŁ KSIĄŻKOWY

Papiernictwo

HISTORIA

1532. BUDKA Włodzimierz: Dwie konferencje w sprawie badań nad dziejami papiernictwa i znaków wodnych. *Archeion* t. 33 : 1960 s. 192-193.

Konferencja w Łodzi (7-8 IV 1959) i w Bambergu (NRF) (19-20 IX 1959).

1533. SĘPKIN V., SĘPKINA M. V.: Paleografickoe značenie vodjanych znakov. *Problemy Istočnikovedenija* 6 : 1958.

Rec.: Budka Włodzimierz, *Studia źródłozn.* t. 5 : 1960 s. 144-147.

1534. ŻUROWSKI Stanisław: Organizacja papierników polskich XVI wieku. *Zesz. nauk. Uniw. Pozn.* 1960 nr 29 *Bibliot. Gł.* z. 1 s. 3-24.

1534a. SARNECKI Kazimierz: Na jakim papierze drukowano pierwszą polską gazetę [„Merkuriusz Polski”]. *Zesz. prasozn.* R. 1 : 1960 nr 5/6 s. 130-133, ilustr.

1535. SARNECKI Kazimierz: Karol Chrystian Langsdorf i jego podręcznik *Institutiones technologicae*. *Kwart. Hist. Nauki* R. 5 : 1960 nr 2.

s. 195-201: omówienie części podręcznika dotyczącej procesów produkcji papieru.

1536. SINIARSKA-CZAPLIKA Jadwiga: Nowy przyczynek do dziejów papierni w Jeziornie. *Prz. papiern.* R. 16 : 1960 nr 11 s. 349-350, ilustr.

1537. BUDKA Włodzimierz: Z dziejów papiernictwa krakowskiego w XVII wieku. W: *Prace z dziejów Polski feudalnej ofiarowane Romanowi Grodeckiemu w 70 rocznicę urodzin*. Warszawa 1960 s. 483-488.

Rec.: Dobija Marta, *Prz. papiern.* R. 17 : 1961 nr 2 s. 61-62.

1538. SINIARSKA-CZAPLIKA Jadwiga: Znaki wodne papierni Mazowsza 1750-1850. Łódź 1960 4° ss. nlb. 6, 89, nlb.

11, tabl. 116, mapa f, ilustr., Rez., Sum., powiel. Staraniem Klubu Miłośników Książki przy Stowarzyszeniu Bibliotekarzy Polskich, Okręg Łódź-Miasto oraz Instytutu Celulozowo-Papierniczego w Łodzi.

Rec.: Sarnecki Kazimierz, *Prz. papiern.* R. 17 : 1961 nr 3 s. 93-94.

1539. INDRÁ Bohumír: *Opavská papírna*. Ostrava 1956

Rec.: Budka Włodzimierz, *Studia źródłozn.* [t.] 5 : 1960 s. 141-144.

1540. SINIARSKA-CZAPLIKA Jadwiga: Papierne nad Rawką [w XIX w.]. *Prz. papiern.* R. 16 : 1960 nr 6 s. 185-187, ilustr.

1541. MALECZYŃSKA Kazimiera: Technika wyrobu papieru na Śląsku od XVI do XVIII w. *Zesz. nauk. Uniw. Wrocław.* Ser. A 1960 nr 29 *Historia* 4 s. 27-49, ilustr.

ZAGADNIENIA

1542. B. D.: Krajowa narada odbiorców i dostawców w sprawie poprawienia jakości papieru drukowego. *Poligr.* R. 12 : 1960 nr 7/8 s. 17-19.

1542a. NARADA papiernicza w Skolwinie w sprawie jakości papieru [gazetowego i drukowego] produkowanego na rynek wewnętrzny. *Biul. Zarz. Gł. RSW Prasa* 1960 nr 6 s. A-F.

1543. DRĄCZYŃSKI Marian: Papier w pracy drukarza: Normalizacja formatów i gramatury papieru. *Poligr.* R. 12 : 1960 nr 7/8 s. 33-34, nr 9 s. 22-24, nr 10 s. 21-24; ilustr.

1544. BERNDT Janusz, LACKOWSKI Edwin: Zjazd przedstawicieli międzynarodowej organizacji normalizacyjnej ISO w Paryżu. *Prz. papiern.* R. 16 : 1960 nr 12 s. 3-4 okł.

Zagadnienie normalizacji formatów papieru.

ROZDZIAŁ VIII

BIBLIOGRAFIA ZALECAJĄCA

Opracowała *Krzyszyna Ramlau-Klekowska*

1. Uwagi wstępne. — 2. Z przeszłości polskiej bibliografii zalecającej. — 3. Typy bibliografii zalecającej. — 4. Metodyka opracowania: A. Wybór tematu; B. Adres czytelnicy; C. Dobór materiału; D. Układ; E. Opis; F. Adnotacje; G. Kompozycja bibliografii zalecającej; H. Szata zewnętrzna. — 5. Sytuacja bibliografii zalecającej w Polsce.

1. UWAGI WSTĘPNE

Termin „bibliografia zalecająca” odnosi się do tych publikacji bibliograficznych, których głównym celem jest wypełnianie określonych zadań kształcących (oświatowych i wychowawczych) wobec określonego środowiska czytelniczego. Bibliografie te zestawiane zawsze z myślą bezpośrednio o użytkownikach, mają przede wszystkim wpływać na ich umysłowy i kulturalny rozwój, nie służą natomiast badaniom naukowym i nie mają za zadanie przyczynić się do postępu wiedzy w dziedzinie odpowiadającej zakresowi bibliografii. Główna ich funkcja polega z jednej strony na ułatwieniu bibliotekarzowi kierowania czytelnictwem, z drugiej — na umożliwieniu szerokim rzeszom czytelników doboru odpowiedniej lektury. Celem tym jest ściślej podporządkowana metoda opracowania bibliografii zalecających i ona to głównie wyróżnia omawiane spisy spośród innych rodzajów bibliografii. Ani wydawniczo-formalne, ani treściowe cechy zgromadzonych materiałów nie decydują o odrębności bibliografii zalecających; mogą one dotyczyć zarówno całych dziedzin wiedzy, jak i poszczególnych zagadnień, obejmować tematy osobowe lub regionalne w ujęciu przedmiotowym i podmiotowym, uwzględniać określone formy piśmiennicze itp.

Jako dobry doradca czytelnika bibliografia zalecająca wprowadza go w świat książek, które wywierają wpływ nie tylko na rozwój umysłowy, lecz także na postawę światopoglądową człowieka. Dlatego bibliografie zalecające służą i służyły zawsze określonej idei. Postulat i d e o w o ś c i zgodnej z najbardziej postępowymi dążeniami naszego społeczeństwa stawiamy i dziś jako naczelne założenie bibliografii zalecającej.

Krytycyzm wyrażający się przede wszystkim w selekcji materiału i rzetelna informacyjność w stosunku do jego treści, a także w stosunku do całego przedstawionego tematu — to dwie najważniejsze cechy bibliografii tego typu.

2. Z PRZESZŁOŚCI POLSKIEJ BIBLIOGRAFII ZALECAJĄCEJ

Bibliografie zalecające nie są jakąś nową, właściwą tylko naszym czasom formą publikacji. Nowa w zasadzie jest tylko nazwa. Wystarczy jednak zajrzeć do wydawanych dawniej różnych „katalogów rozmowanych” i „katalogów krytycznych”, żeby przekonać się, iż stanowią one podobny typ wydawnictw i odpowiadają podobnym celom. Ogólnie można by je określić mianem bibliografii oświatowych tj. spełniających pewne funkcje oświatowe (w odróżnieniu od bibliografii oświaty poświęconych piśmiennictwu z tego zakresu). Nie ma niestety dotąd nawet pełnego spisu tych zestawień. Trudno także w podręczniku o charakterze praktycznym zajmować się szczegółowo sprawami historycznymi. Jednakże nasz narodowy dorobek w dziedzinie bibliografii zalecającej, choć wymaga dziś krytycznej oceny, nie powinien być zapomniany.

Najwcześniejsze z zachowanych i dostępnych obecnie bibliografii oświatowych związane są z potrzebą doboru odpowiedniej lektury dla dzieci i młodzieży. W latach 70-tych i 80-tych ubiegłego wieku ukazywały się w czasopiśmie (*Kłosa, Bluszcz, Ateneum, Biblioteka Warszawska, Przegląd Pedagogiczny*) „kolędowe” przeglądy książek zalecanych rodzicom jako podarki gwiazdkowe dla dzieci. Przeglądy te miały przede wszystkim wartość pedagogiczną, a nie reklamową; autorami ich byli tacy ludzie jak Chmielowski, Dickstein, Dygasiński. Formą zbliżały się albo do spisów adnotowanych albo do omówień bibliograficznych.

Prawie w tym samym czasie zaczęły się ukazywać zestawienia bibliograficzne np. F. Kozubowskiego (wyd. pod kryptonimem K.) *O wyborze książek dla dorastającej młodzieży* (Cieszyn 1879), J. Karłowicza *Poradnik dla osób wybierających książki dla dzieci i młodzieży* (Wilno 1881), A. Dygasińskiego *Krytyczny katalog książek dla dzieci i młodzieży* (Warszawa 1884), opracowany przez Z. Morawską (wydany anonimowo) *Katalog rozmowny książek dla dzieci i młodzieży* (Warszawa 1895) i in. Prace te powstające w okresie zaborów podporządkowane były patriotycznej idei popularyzacji polskiej literatury i polskiego języka.

Obok pobudek narodowych bodźcem do tworzenia spisów zalecających w 2 poł. XIX wieku było niewątpliwie głoszone przez pozytywistów hasło „pracy u podstaw”, które ma wiele cech wspólnych z dzisiejszą ideą „upowszechniania oświaty”. Z tych źródeł wypłynęła myśl opracowania poradnika dla samouków. Pierwsze 4 tomy *Poradnika dla samouków* pod red. A. Heflicha i S. Michalskiego ukazały się w Warszawie w latach 1898—1902. Przygotowane przez zespół doskonałych specjalistów były publikacją, która do dziś nie ma równej sobie wśród

bibliografii zalecających. W tej chwili jest ona już zupełnie zdezaktualizowana, ale pozostanie dokumentem bardzo ciekawego ujęcia metodycznego. (Części ogłoszone w późniejszym okresie oraz nowe wydanie z lat 1915—1932 różnią się znacznie od początkowych tomów pod względem założeń i opracowania).

Osobną uwagę poświęcić trzeba także innemu wydawnictwu naszącemu charakter poradnika dla samouków, tj. opublikowanej po raz pierwszy w 1900 roku i wznawianej później wielokrotnie książce W. M. Kozłowskiego *Co i jak czytać*. Szczególnie ciekawa pod względem rozwiązań metodycznych jest powstała w związku z tą książką bibliografia oświatowa opracowana przez tegoż autora i wydana w 1913 r. w serii „Uniwersytet w Domu” pt. *Wybór książek. Co czytać i z czego się uczyć?*

Bardzo wartościową publikacją jest wychodzące w latach 1901—1904 czasopismo recenzyjno-bibliograficzne *Poradnik dla Czytających Książki*. Zamieszczane tu omówienie literatury i spisy bibliograficzne, a także niektóre artykuły poświęcone różnym zagadnieniom kultury i nauki rzucają m. in. interesujące światło na problemy ruchu wydawniczego w początkach naszego stulecia, a równocześnie są cennym źródłem wiedzy o ówczesnych metodach bibliograficznej propagandy książki i o poglądach na rolę tej ostatniej w procesach upowszechniania oświaty.

Rozwijający się ruch robotniczy obudził potrzebę samokształcenia także w kręgach proletariatu. W związku z tym ukazały się w 1907 r. opracowane przez B. Rogowskiego dwa katalogi wzorcowe: *Katalog książek naukowych dla bibliotek robotniczych* (Warszawa 1907) oraz *Katalog naukowy minimalny dla bibliotek robotniczych* (Warszawa 1907) — oba charakteryzujące się dobrze przemyślanym układem i doбором pozycji uwzględniającym szeroko literaturę rewolucyjną. Obszerny materiał na temat różnych zagadnień socjalizmu, przeznaczony m. in. także dla robotników zebrali O. Lange i W. Malinowski, redaktorzy opracowanej zbiorowo bibliografii *Socjalizm. Zarys bibliograficzny i metodologiczny* (Kraków 1931) ogłoszonej w ramach wydawnictw TUR-u.

Dużą wartość wśród publikacji przedwojennych ma adnotowany spis piśmiennictwa beletrystycznego i naukowego (za okres do 1933 r.) pt. *Książka w bibliotece. Katalog informacyjny* (Warszawa 1934) opracowany pod redakcją Wandy Dąbrowskiej przez Poradnię Biblioteczną Warszawskiego Koła Związku Bibliotekarzy Polskich. Kontynuacją tego dzieła był opublikowany w 1937 r. *Przewodnik literacki i naukowy* obejmujący literaturę z lat 1933—1935, a następnie kwartalnik bibliograficzny o tej samej nazwie, który wychodził także po wojnie w latach 1946—1949.

W okresie dwudziestolecia na uwagę zasługuje, dzięki ujednocionym i jasno sprecyzowanym zasadom metodycznym *Spis książek poleconych do bibliotek szkolnych przez Komisję Oceny Książek do Czytania dla Młodzieży Szkolnej przy Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w latach od 1923 do 1928 włącznie* (Warszawa 1929). Charakterystyczne jest tu sklasyfikowanie materiału według grup wieku z podziałem tematycznym i oznaczeniem stopnia zalecenia (konieczne, pożądane, dozwolone).

Przed samym wybuchem wojny 1939 r. ukazała się jeszcze jedna cenna praca o charakterze bibliografii zalecającej zredagowana również przez Wandę Dąbrowską, mianowicie *Biblioteka gminna. Katalog podstawowy* (Warszawa 1939). W zrzębie głównym spisu wymieniono tu 1200 książek odpowiednich dla podstawowych księgozbiorów bibliotek wiejskich. Część 2 *Katalogu* składa się z 5 rozdziałów, z których każdy jest odrębną, tematyczną bibliografią zalecającą przeznaczoną przede wszystkim dla czytelników wiejskich.

Parę uwag dorzucić trzeba o wychowawczych i „umoralniających” tendencjach przewodników. Niektóre formułują w przedmowach zasadę obiektywności, inne wyraźnie przyznają się do tendencji np. zwalczania „socjalistycznych i antyreligijnych zapatorywań” (F. Kozubowski *O wyborze książek dla dorastającej młodzieży*). Szczególnie jednoznaczną postawę przyjmują bibliografie opracowywane przez instytucje kościelne lub przez duchownych, np. osławiony kpinami Boya przewodnik ks. M. Pirożyńskiego *Co czytać* (Kraków 1932), nastawiony jedynie na potępienie pierwiastka erotycznego w beletrystyce.

Powyzsze przykładowe wymienienie tytułów dawnych bibliografii zalecających nie daje oczywiście poglądu na rozwój metodyki tych prac, pozwala jednak zorientować się, jak ożywiony ruch panował w dziedzinie bibliograficznej propagandy książki.

3. TYPY BIBLIOGRAFII ZALECAJĄCEJ

Z różnymi formami zalecania książek stojącymi na pograniczu bibliografii czytelnik styka się bardzo często, od ustnej rady udzielonej mu przez bibliotekarza czy przyjaciół, pogadanki radiowej, omówienia i wykazu literatury przedmiotu w książkach, zwłaszcza popularnonaukowych — do czasopism recenzujących bieżącą produkcję wydawniczą. Szerzej jednak wypadnie się zająć tylko publikacjami o charakterze spisów bibliograficznych.

Najogólniej podzielić je można na dwie grupy: bibliografie, w któ-

rych zakłada się, że użytkownik przeczyta wszystkie wymienione pozycje oraz zestawienia obliczone na to, że zostanie z nich dokonany wybór według jednostkowych, indywidualnych potrzeb i zainteresowań czytelnika.

Najbardziej reprezentatywne dla pierwszego rodzaju są tzw. *plany czytania*. Opracowuje się je dla czytelników najmniej samodzielnych, których samokształcenie wymaga odpowiedniego pokierowania. Plany zawierają zwykle niezbyt szeroki, łatwy do objęcia wyobrażeniowego temat, w który wprowadza się czytelnika najpierw popularnie napisanym wstępem, a następnie przez odpowiednio dobraną literaturę. Niezmiernie ważny jest tu układ materiału: od pozycji najłatwiejszych i najogólniejszych przechodzi się do coraz trudniejszych i bardziej szczegółowych szeregując je w takiej kolejności, w jakiej powinny być czytane. Umieszczanie na wstępie pozycji odnoszącej się do książki lub artykułu nie dość zrozumiałego dla czytelnika, który dopiero zapoznaje się z tematem, może zniechęcić go do dalszej lektury. Przy sporządzaniu planów czytania trzeba sobie także uświadomić, ile czasu czytelnik będzie potrzebował na przewertowanie całości materiału i odpowiednio rozsądnie ograniczyć liczbę pozycji, zwracając uwagę na ogólną sumę ich stron. Plany czytania nie powinny przekraczać ok. 10 pozycji. Ta forma bibliografii jest popularna w Związku Radzieckim. Plany czytania opracowuje Biblioteka im. Lenina w cyklach po kilka lub kilkanaście zestawień na bardzo różnorodne, zwłaszcza aktualne tematy. W Polsce są raczej rzadkością. Szczególnie przydatne mogłyby być plany sporządzane nie centralnie, ale przez bibliotekarzy terenowych i przystosowane do konkretnych potrzeb indywidualnych czytelników.

Podobny układ i podobne założenia jak plany czytania mogą mieć niektóre *poradniki dla samouków*. Obejmują one zwykle szerszy krąg wiedzy z różnych dziedzin. Mogą być np. oparte na programach szkół podstawowych i średnich. I tu, podobnie jak w planach czytania, stosowany bywa układ według stopnia trudności, z założeniem, że czytelnik nie pominie żadnej pozycji. Zasadnicza różnica polega na tym, że poradniki przeznaczone dla samouków adresowane są do odbiorcy znacznie bardziej wyrobionego, który zamierza rozpocząć systematyczne studia i zdobyć określony poziom wiedzy. Potrzebne mu więc będą informacje o podręcznikach oraz szereg wskazówek metodycznych, jak studiować dany temat i jak wykorzystywać zalecaną literaturę. Ma to zastąpić kierowanie nauką przez nauczyciela. Niektóre bibliografie dla samouków zawierają również literaturę uzupełniającą, z której czytelnik może wybrać interesujące go pozycje; wówczas zbliżają

się do innego typu publikacji bibliograficznych — do poradników tematycznych, należących do drugiej z wymienionych uprzednio grup bibliografii i przeznaczonych do bardziej swobodnego i indywidualnego wykorzystania przez użytkowników.

Obszerniejsze poradniki tematyczne, które służyć mają czytelnikom radą przy wyborze lektury, różnią się od planów czytania przede wszystkim obfitością materiału i dużą różnorodnością układów, niekiedy opartych na zasadzie stopniowania trudności. Poradniki takie mają szerokie zastosowanie. Korzysta z nich zarówno czytelnik pragnący wskazówki, co czytać, jak i bibliotekarz przy opracowywaniu indywidualnych planów czytania, urządzaniu wystawki, czy planowaniu uzupełnień księgozbioru. Ogromna jest różnorodność tematów tego typu poradników, mogą to być np.: literatura dla dzieci i młodzieży, rozwój życia na ziemi, historia ojczyzna, literatura o poszczególnych krajach, uprawa roli, Wielka Rewolucja Październikowa, energia atomowa, wyprawy polarne, jak i — gospodarstwo domowe, grypa, planowanie rodziny itp. Najogólniej podzielić je można według dziedzin wiedzy, na historyczne, społeczno-polityczne, geograficzne, przyrodnicze, medyczne, rolnicze, techniczne, literackie itp., wyróżniając ze względu na specyfikę formy bibliografii zalecające osobowe. Wszystkie wymienione rodzaje poradników zalecających obliczone są na poszerzenie wiedzy użytkownika w danej dziedzinie; bibliografie literackie, skupiające pozycje z literatury pięknej, służą także kształceniu światopoglądu, rozwijaniu wrażliwości estetycznej itp. Trzeba zaznaczyć, że dzieła literackie znajdują się także w wielu bibliografiach zawierających literaturę popularnonaukową z danego zakresu. Znajduje to swoje uzasadnienie w tym, że każdy temat ukazany w przymacie powieści, noweli czy dramatu (czasami także poezji) staje się dla czytelnika bardziej atrakcyjny. Stąd wynika mieszany, literacko-poznawczy charakter wielu bibliografii.

Tematycznym poradnikom zalecającym wróżyć można największą przyszłość.

Inną formą bibliografii zalecających są katalogi wzorcowe, adresowane przede wszystkim do bibliotekarzy i obliczone na pomoc przy uzupełnianiu zasobów bibliotecznych. Zawierają one przykładowy spis dobrze dobranego księgozbioru dla określonego typu biblioteki. Obejmują zwykle pozycje z większego — kilku lub kilkunastoletniego odcinka czasu. W Polsce przed wojną opracowano katalog wzorcowy *Biblioteka gminna* (por. s. 268) a obecnie ukazał się trzypiętomowy katalog pt. *Książki dla bibliotek* (T. 1: *Literatura piękna*; T. 2: *Literatura dla*

młodzieży; T. 3: *Literatura popularnonaukowa i materiały audiowizualne*. Warszawa 1959—1962) opracowany w Instytucie Książki i Czytelnictwa przez W. Dąbrowską, H. Opławską i K. Siekierycz. Tego rodzaju publikacje są także wydawane w ZSRR, np. *Rekomendatelnyj katalog sel'skoj i kolchoznoj biblioteki* (Moskwa 1952), czy wznawiany wielokrotnie od 1948 r. wieloczęściowy *Katalog rajonnoj biblioteki* (Moskwa 1958—1960). Interesującą pozycję wśród katalogów wzorcowych stanowi opublikowany w Słowacji w latach 1959-1960 2-tomowy *Vzorový katalóg pre ľudové knižnice na Slovensku*, adnotowany, opracowany przez Maticę Słowenską w Martinie w ten sposób, aby służył nie tylko bibliotekarzowi jako pewnego rodzaju instrukcja uzupełniania księgozbioru, ale mógł być także wykorzystany przez czytelników poszukujących lektury. Stąd barwne ilustracje, np. w części poświęconej dzieciom i młodzieży, adnotacje adresowane do czytelnika, stąd wreszcie miejsca na sygnatury pozostawione przy poszczególnych pozycjach. W podobny sposób opracowany został przez Bibliotekę Państwową ČSRS w Pradze czeski *Typový katalog pro lidové knihovny*, którego część pierwsza, poświęcona literaturze naukowej i popularnonaukowej dla dorosłych, ukazała się w r. 1960.

Dużo uwagi przygotowywaniu katalogów wzorcowych poświęca się w krajach skandynawskich, gdzie oświatowa rola bibliotek jest w pełni uznawana, a w związku z tym docenia się tu bardziej niż w innych krajach kapitalistycznych znaczenie planowego kształtowania księgozbioru. Takie wydawnictwa jak duński katalog wzorcowy dla bibliotek gminnych (*Gode bøger*), dla bibliotek miejskich (*Foelles katalog for større købstadbiblioteker*) czy dla kącików młodzieżowych w bibliotekach dla dorosłych (*Ungdomskatalog*) ukazują się od lat i są często aktualizowane.

Dobrym uzupełnieniem katalogów wzorcowych, a także bieżącym informatorem mogą być roczne spisy książek, zawdzięczające swój charakter zalecający elementom oceny w adnotacjach, czasami także pewnej selekcji. Do takich należą z dawniejszych publikacji np. *Książka w bibliotece, Przewodnik literacki i naukowy* oraz z nowych — wydawana od 7 lat w rocznych odcinkach przez Zakład Bibliografii Zalecającej Instytutu Bibliograficznego bibliografia *Literatura Piękna*.

Ukazującym się w luźnej formie wydawnictwem bibliograficznym o charakterze zalecającym są centralnie drukowane adnotowane karty katalogowe. Szczególnie pomocne mogą być wówczas, gdy rozsyłane są do bibliotek w formie specjalnie zestawianych kompletów (w Polsce oraz w Związku Radzieckim, gdzie opracowuje się kilka ro-

dzajów kompletów dla różnych typów bibliotek). Karty te, u nas opracowywane w Zakładzie Bibliografii Zalecającej IB, powinny w założeniu docierać w teren przed ukazaniem się książki w księgarniach, aby pomagać bibliotekarzom przy zakupie. Mogą być także wykorzystywane do tworzenia zalecających kartotek tematycznych, do różnych wystaw i plakatów propagujących książki, wreszcie w akcji wypożyczeń międzybibliotecznych jako materiał informacyjny.

Zbliżone do bibliografii zalecających i często spełniające ich rolę są adnotowane, reklamowe katalogi księgarskie i wydawnicze. Publikacje te bywają bardzo przydatne dla bibliotekarza jako źródło informacji. Trzeba jednak pamiętać, że ich celem jest zwykle sprzedaż książki. Ten moment handlowy, choć wcale nie dyskwalifikuje katalogów, często dobrze opracowanych i ładnie wydanych, zobowiązuje bibliotekarza do krytycznej oceny wyrażonych tam sądów. Jako przykład ciekawych katalogów księgarskich (prezentujących książki różnych wydawnictw) służyć mogą z nowszych: *Technika dla wszystkich* (Warszawa 1960), *Książka radziecka w przekładach polskich* (Warszawa 1961), *W XX rocznicę powstania PPR* (Warszawa 1962); ze starszych, a więc już częściowo zdezaktualizowanych: S. Fabisiaka *Co czytać? Przewodnik po książkach popularnonaukowych z dziedziny przyrody* (Warszawa 1956), *Co, kiedy, jak, dlaczego? Książki popularnonaukowe* (Warszawa 1957).

Na zakończenie przeglądu typów bibliografii zalecających wspomnieć trzeba o ulotce bibliograficznej, która w ostatnich latach zrobiła znaczną karierę. Celem jej jest podsuniecie czytelnikowi kilku najbardziej aktualnych, zwykle nowo wydanych pozycji odnoszących się do jakiegoś „tematu na czasie”. Ulotki odznaczać się powinny barwną szatą graficzną obliczoną na przyciągnięcie uwagi czytelnika. Drukowane są często w formie zakładki do książek, leporella (składanki) itp. Wydają je zarówno bibliotekarze (ładne ulotki opracowuje Biblioteka Publiczna w Warszawie i Biblioteka im. Łopacińskich w Lublinie), jak księgarnie i wydawcy.

Bibliografie zalecające nie zawsze ukazują się w „czystych” formach jako określone typy. Często dochodzi tu do skrzyżowania pewnych koncepcji, koniecznego ze względu na potrzeby odbiorców lub specyficzny temat. Np. w poradnikach tematycznych wskazane jest niekiedy uszeregowanie materiału wg stopnia trudności jak w poradnikach dla samouków. Przeciwwstawianie się takim tendencjom uniemożliwiłoby doskonalenie tradycyjnych rozwiązań i poszukiwanie nowych, konieczne jest jednak, aby autor bibliografii obierał najwłaściwsze metody w sposób świadomy i przemyślany.

4. METODYKA OPRACOWANIA

Bardzo trudno jest odpowiedzieć na pytanie, jak należy opracowywać bibliografię zalecającą, aby była dobra, tzn. służyła użytkownikom sprawną pomocą przy doborze lektury i stanowiła źródło nowych zainteresowań. Nie ma ścisłych reguł na osiągnięcie tego celu. Pierwszorzędną rolę odgrywa tu twórcza pomysłowość bibliografa; oprócz orientacji w materiale książkowym powinien on posiadać dobrą znajomość zainteresowań czytelnika i potrzeb terenu, dla którego sporządza się zestawienie, umiejętność oceny stopnia wyrobienia czytelniczego przyszłych użytkowników spisu oraz zdolność oddziaływania na ich psychikę. Jednym słowem, autor bibliografii zalecającej musi łączyć w sobie wiedzę właściwą pracownikowi książki z temperamentem działacza oświatowego. Nie oznacza to jednak, że cechy te wystarczają, aby pracować bezbłędnie. Znajomość najpopularniejszych typów bibliografii zalecających i korzystanie z doświadczeń poprzedników w dziedzinie organizacji pracy przy tworzeniu zestawień pomogą zapewne w rozwiązywaniu niektórych trudności.

A. WYBÓR TEMATU

Pierwszym zadaniem, jakie staje przed bibliografem pragnącym opracować bibliografię zalecającą, jest właściwy wybór tematu. Do sprawy tej podejść można z dwóch punktów widzenia: 1) oprzeć się na analizie istniejących potrzeb czytelników, zbadać ich aktualne zainteresowania i dostosować do tego treść bibliografii; 2) podsunąć im zupełnie nowe, mało jeszcze znane, a warte uwagi problemy.

Bibliografia pierwszego rodzaju będzie tworzona niejako „na zamówienie społeczne”; druga — bardziej ofensywna — nie tak łatwo trafi do czytelnika, może stać się jednak szczególnie cennym środkiem kształcenia i wychowania.

Każdy obrany temat bibliografii zalecającej, zwłaszcza w poradnikach tematycznych, powinien być dostatecznie szeroki, aby zapewnić bibliografii masowego odbiorcę. (Wyjątek stanowią tu plany czytania, przede wszystkim indywidualne). Bibliotekarze bardziej cenią bibliografie zalecające, które obejmują szerszy zakres problematyki, m.in. dlatego, że łączy się to zwykle z pokaźniejszą objętością poradnika, a drobne publikacje na tematy szczegółowe łatwo zawieruszają się w zbiorach bibliotecznych i szybko niszczej. Zagadnienia węższe, typowe dla okre-

ślonego miejsca lub środowiska najlepiej wypadają w opracowaniu ośrodków terenowych, dobrze znających swoich czytelników, natomiast raczej centralnie powinny być wydawane bibliografie ogólniejsze, o szerokim zasięgu oddziaływania.

Ważną cechą tematu bibliografii jest jego aktualność. Może to oznaczać zarówno dostosowanie go do problemów epoki i psychiki współczesnego człowieka jak i żywą reakcję na zagadnienia chwili. Akcje społeczne, wypadki polityczne, historyczne rocznice, jubileusze wybitnych osobistości, dyskusje w prasie itp. mogą być niewyczerpanym źródłem pomysłów.

Mówiąc o bibliografiach związanych z kalendarzami rocznic i obchodów, mocno podkreślić trzeba konieczność wydawania ich na czas, tzn. tak, żeby mogły być użyteczne już w akcji przygotowań do uroczystości.

B. ADRES CZYTELNICZY

Jasne uświadomienie sobie, dla kogo sporządza się daną bibliografię jest drugim z kolei zadaniem autora zestawienia zalecającego. Brak określonego adresu czytelniczego lub zbyt szerokie jego pojęcie — to częste błędy bibliografii omawianego typu. Bibliografie bywają przeznaczone dla bibliotekarza jako pomoc w poradnictwie czytelniczym i służbie informacyjno-bibliograficznej, albo też są adresowane do samego czytelnika. Szczególnie jednoznacznie musi to być zdecydowane w wypadku zestawienia dla dzieci i młodzieży, gdzie zupełnie inaczej trzeba traktować młodego odbiorcę, a inaczej jego wychowawcę (bibliotekarza, nauczyciela).

Środowisko czytelnicze, dla którego przeznaczona jest dana bibliografia musi być określone możliwie dokładnie. Niekiedy wystarczy ściśle sformułowanie wspólnych zainteresowań odbiorców (np. bibliografie dla turystów, dla działkowców, dla osób poświęcających się różnym hobby itp.); kiedy indziej sprecyzowanie jakiejś sytuacji życiowej wiążącej ludzi w pewną społeczność (np. bibliografia literatury rozrywkowej dla osób obłożnie chorych, bibliografia dla rodziców); najczęściej bibliografię przeznacza się dla kręgu odbiorców będących reprezentantami konkretnego zawodu lub wykonawcami określonej funkcji (np. bibliografia dla rolników-praktyków, bibliografia dla prelegentów). Niezależnie od tego trzeba jasno zdać sobie sprawę ze stopnia przygotowania umysłowego użytkowników, z którymi będziemy chcieli porozumieć się przy pomocy bibliografii. Stopień ten można najłatwiej określić według wymagań stawianych przez programy

szkolne (czytelnicy bez ukończonego wykształcenia podstawowego, po szkole podstawowej, po maturze, z wyższym wykształceniem). Nie znaczy to oczywiście, że użytkownik bibliografii będzie się musiał legitymować odpowiednim świadectwem. Niejeden czytany absolwent szkoły podstawowej doskonale poradzi sobie z materiałem bibliografii przeznaczony dla poziomu średniego i odwrotnie np. humanista z wykształceniem uniwersyteckim studiując współczesne problemy techniczne, czy przyrodnicze być może skorzysta z bibliografii dla osób po maturze. Możliwość indywidualnych odchyleń jest tu bardzo duża, co nie zmienia faktu, że bibliografie powinny być przeznaczone zawsze dla jakiegoś przeciętnego poziomu wśród istniejących stopni wykształcenia.

Określenie adresu czytelniczego pozostaje w ścisłym związku z wyborem typu bibliografii. Np., jak już wspomniano, plany czytania są przeznaczone dla czytelników mniej wyrobionych.

C. DOBÓR MATERIAŁU

Ustaliwszy dwie podstawowe sprawy: temat i adres czytelniczy, bibliograf może przystąpić do gromadzenia materiałów. Praca ta będzie wymagać od niego *znajomości dziedziny*, której chce poświęcić swoją bibliografię. Powinien więc zacząć od przeczytania jakiegoś przystępnego podręcznika na ten temat, lub monografii (np. przy opracowywaniu bibliografii osobowych), następnie przejrzy już istniejące bibliografie tej dziedziny, co mu da orientację w jej problematyce, zapewni sobie wreszcie bardzo ważną pomoc konsultanta specjalisty.

Dalszy etap to ustalenie *zasięgu* gromadzonych materiałów. Bibliografie zalecające w Polsce, gdzie znajomość języków obcych nie jest zbyt powszechna, uwzględniają zwykle pozycje w języku ojczystym (oryginalne i tłumaczone), wydane w kraju i powszechnie dostępne w bibliotekach. Aby postulat dostępności materiału wykazanego w bibliografii mógł być spełniony, trzeba także zwrócić uwagę na wysokość nakładów zalecanych pozycji. Niecelowe jest podawanie odbitek drukowanych w kilkuset egzemplarzach, edycji bibliofilskich, publikacji przeznaczonych do użytku wewnętrznego itp. Większość bibliotek powszechnych nie posiada tych książek, toteż staną się one w bibliografii zalecającej martwymi pozycjami. Z drugiej jednak strony pogoń za łatwą osiągalnością zalecanych materiałów, co wyraża się np. w opracowywaniu bibliografii (raczej katalogu) wyłącznie w oparciu o księgozbiór własnej biblioteki — zmniejsza znacznie wartość spisu. W bibliografii takiej pominięte bywają nawet zupełnie podstawowe pozycje,

których brak na miejscu, a które z powodzeniem mogłyby być wypożyczone z innych bibliotek.

Zasięg chronologiczny bibliografii zalecających bywa różny, przeważnie jednak autorzy starają się opierać na materiale najnowszym z ostatnich lat. Wśród form wydawniczych wprowadzanych do spisów zalecających przeważają dzieła samoistne (książki, broszury), uwzględniane bywają także artykuły (przede wszystkim z popularnych czasopism), a także rozdziały większych prac. Wskazane jest przy poszczególnych pozycjach podawanie opisów recenzji i omówień twórczości autorów, zwłaszcza w bibliografiach literackich. Zasadę tę przyjęto np. w roczniku *Literatura Piękna*.

Poszukiwania najlepiej oprzeć na bibliografii narodowej bieżącej lub na bieżących bibliografiach specjalnych. Pomocą służyć będą również ich indeksy przedmiotowe, a także systematyczne katalogi większych bibliotek. Wynotowane pozycje bibliograf powinien przejrzeć — w bibliografiach zalecających bowiem obowiązuje bezwzględnie zasada *autopsji*. Niekiedy do bibliografii tego typu opracowywanych z różnych rocznicowych okazji włączone bywają informacje o zapowiedzianych wydawnictwach okolicznościowych, które zwykle ukazują się w ostatniej chwili. Zwrócenie uwagi bibliotekarza i czytelnika na niektóre tytuły mające łąda moment wejść na półki księgarskie jest na pewno potrzebne. Ponieważ jednak zasada *autopsji* zostaje tu naruszona, bibliograf ma obowiązek wyróżnić wszystkie prospektywne pozycje graficznie tak, aby nie mogło to ująć uwadze czytelnika.

Przy wertowaniu wstępnie wytypowanych książek wiele cennych pozycji można odnaleźć w bibliografiach załącznikowych.

Z kolei przechodzi się do najważniejszego etapu pracy — *oceny i selekcji* materiału. Bibliografie zalecające są z zasady wyborowe, przedstawiają czytelnikowi tylko książki najlepsze. Zdarzają się poradniki, które notują wszystkie lub prawie wszystkie pozycje z danej dziedziny (*Literatura Piękna*), a ocenę krytyczną umieszczają w adnotacjach. Ta metoda jest o tyle słuszna, że ułatwia czytelnikowi i bibliotekarzowi ustosunkowanie się do książki mniej wartościowej, gdy przypadkowo zetknie się z nią w bibliotece lub poza nią. Selekcja jest jednak prostszą i oszczędniejszą pod względem czasu formą pomocy czytelnikowi. Przy dokonywaniu selekcji trzeba uwzględnić następujące aspekty:

- 1) ideowy (ustalenie światopoglądowej wymowy dzieła);
- 2) fachowy, naukowy, literacki (ocena wiadomości i sądów wyrażonych w pracy lub poziomu artystycznego w literaturze pięknej);

3) biblioteczny (analiza przydatności danej publikacji dla określonej grupy czytelników, a więc ocena stopnia popularności opracowania tematu, zwrócenie uwagi na wyposażenie książki w komentarze, słowniczki itp.).

D. UKŁAD

Zgromadzony i wyselekcjonowany materiał pozwala dokładniej sprecyzować projekt układu całego zestawienia. Bibliografowie reprezentują różne stanowiska co do metody opracowania schematu bibliografii zalecającej. Jedni uznają za słuszne przyjęcie pewnej koncepcji z góry i wyszukanie odpowiedniej literatury do zaplanowanych rozdziałów, inni są zdania, że dokładna analiza zebranego materiału narzuca najwłaściwszy sposób grupowania pozycji. Ta ostatnia metoda wydaje się prostsza i skuteczniejsza pod warunkiem, że zostanie zwrócona pilna uwaga, czy przy doborze piśmiennictwa i jego szeregowaniu nie pominięto jakiegoś ważnego w danym temacie problemu, wymagającego odrębnego potraktowania (np. czy w bibliografii turystycznej nie zabrakło rozdziału o ochronie przyrody itp.).

Od sposobu szeregowania pozycji w bibliografii zalecającej zależą w znacznym stopniu opisy bibliograficzne, zwłaszcza adnotowane, dlatego słuszne jest opracowanie koncepcji układu najpierw, bezpośrednio po przejrzeniu i wyselekcjonowaniu zgromadzonych publikacji, a dopiero potem sporządzanie opisów i adnotowanie.

Wobec kształcących, oświatowych zadań bibliografii zalecającej układ rzeczowy ma tu niewątpliwą przewagę nad alfabetycznym. Tylko bowiem układ rzeczowy daje ogólny pogląd na zagadnienie będące tematem bibliografii, wysuwa problemy, sygnalizuje istnienie odrębnych dziedzin w danym zakresie, obrazuje ich wzajemne powiązania. Nie analizując możliwości stosowania w bibliografii zalecającej różnych typów klasyfikacji stwierdzić trzeba, że najwłaściwszy i najczęstszy jest tu układ według grup zagadnieniowych uszeregowanych logicznie.

O trudnościach, jakie napotyka bibliograf w pracach klasyfikacyjnych, świadczą obszerne, zwykle końcowe rozdziały zatytułowane „Różne” lub „Varia”. Wprowadzenie takich grup jest jednak dowodem pojęcia drogą najmniejszego oporu, toteż należy ich unikać. W razie kłopotów z jednoznacznym zaszeregowaniem niektórych prac, np. antologii, radzić sobie można systemem odsyłaczy.

Stałe trudności mają bibliografowie m.in. z rozgraniczeniem literatury pięknej dla dorosłych i dla młodzieży. Wiadomo, że utwory wielu

klasyków, choć pisane dla dorosłych, wchodzą do programów szkolnych i czytane są w wieku uczniowskim. I odwrotnie, szereg książek dla młodzieży znajduje chętnych odbiorców wśród mniej wyrobionych czytelników dojrzałych. W jakich więc częściach poradnika umieścić te książki? Podobny problem powstaje często przy rozgraniczaniu literatury pięknej i popularnonaukowej, literatury pięknej i pamiętnikarskiej, powieści biograficznych i niektórych monografii. Element fikcji, który powinien tu być czynnikiem decydującym, nasuwa nieraz wiele wątpliwości. Co robić np. z bardziej atrakcyjnymi literacko reportażami, gawędami historycznymi, opowieściami autobiograficznymi itp? Trudno oczekiwać generalnego rozstrzygnięcia tych problemów. Można jednak spodziewać się od bibliografów, że będą podejmować w tej sprawie decyzje uzasadnione dla każdego konkretnego poradnika i konsekwentnie je przeprowadzać.

W układzie rozdziałów i szeregowaniu pozycji w obrębie poszczególnych grup stosuje się często hierarchię stopnia ważności. Od prac ogólnych przechodzi się do bardziej szczegółowych, książki najlepsze umieszcza się na początku.

Układ według stopnia trudności omówiony już był przy ogólnej charakterystyce planów czytania i bibliografii dla samouków (por. s. 269). Z innych przykładów przytoczyć można ułożone w ten sposób rozdziały: „Życie i twórczość” w poradniku J. Z. Brudnickiego *Fryderyk Chopin* (Warszawa 1960) oraz „Opracowania dotyczące Orzeszkowej” w poradniku H. Michałak *Eliza Orzeszkowa* (Warszawa 1961) — obydwie opublikowane w serii bibliografii osobowych Zakładu Bibliografii Zalecającej IB.

Zasada chronologii bywa także podstawą szeregowania w bibliografii zalecającej. Dotyczy to zwłaszcza tematów historycznych (chronologia przedmiotowa).

Klasyfikacja dziesiętna odpowiednia jest przede wszystkim dla bibliografii, które mają służyć głównie bibliotekarzom jako dobrze obeznanym z tym systemem. (Bywa stosowana np. w katalogach wzorcowych).

Bibliografie zalecające osobowe ze względu na specjalne problemy układu wymagają osobnego omówienia. Składają się zwykle z dwóch części: podmiotowej bibliografii tekstów pióra danego autora i przedmiotowej, obejmującej piśmiennictwo o omawianej postaci. We wspomnianej już serii Zakładu Bibliografii Zalecającej ukazało się 6 bibliografii osobowych poświęconych luminarzom polskiej kultury, toteż na przykładzie przyjętych tam rozwiązań można oprócz rozważania metodyczne.

W odniesieniu do części podmiotowej ustalono iż niekonieczne jest podawanie pełnego spisu dzieł danej osoby, ani odnotowywanie wszystkich wydań, ponieważ nie chodzi tu o dokumentację twórczości, ale o zainteresowanie czytelnika i o ułatwienie mu szybkiego trafienia do prac omawianego twórcy. Pierwszemu celowi służy odpowiedni dobór pozycji i adnotacje; drugiemu — wykazanie zawartości dzieł zebranych, odsyłacze kierujące do wyborów dzieł, w których umieszczono dany utwór, wreszcie indeksy tytułowe. Ważne jest także, aby ułatwić czytelnikowi dokładne zrozumienie utworu, który weźmie do ręki, toteż poleca się mu przede wszystkim wydania skomentowane, z przypisami lub wstępem i to najnowsze, a więc zawierające interpretację opartą na najaktualniejszych badaniach. Dla podkreślenia tego stanowiska autorzy omawianych bibliografii uszeregowali opisy poszczególnych wydań utworów w porządku odwrotnie-chronologicznym (od najnowszych do najstarszych).

Część przedmiotowa jest zwykle w zalecających bibliografiach osobowych dość bogata. Obok grupy książek o ogólnych problemach życia i twórczości danej postaci znajdują się rozdziały poświęcone opracowaniom różnych szczegółowych zagadnień twórczości lub monografiom poszczególnych dzieł, wspomnieniom i listom, czy też — jak w bibliografii J. Z. Brudnickiego *Fryderyk Chopin* — pozycjom obrazującym kult omawianej osoby, a więc albumom, księgom pamiątkowym, przewodnikom po muzeach i wystawach itp.

Ze względu na potrzeby artystycznego ruchu amatorskiego słuszne jest notowanie w bibliografiach osobowych adaptacji scenicznych różnych utworów, dobrze opracowanych scenariuszy wieczorów poświęconych osobie będącej tematem bibliografii, wreszcie wydań nut, np. do niektórych utworów poetyckich przerobionych na pieśni itp. Wskazane także jest opracowanie rozdziału obejmującego utwory literackie poświęcone danej postaci.

E. OPIS

Nie tylko sposób zaszeregowania pozycji lecz także metoda opisu ma ułatwić czytelnikowi orientację co do charakteru i znaczenia zalecanej mu książki. Dlatego w bibliografii omawianego rodzaju powinno się stosować opisy adnotowane, a nie wyłącznie rejestracyjne. Niesłuszne jest propagowanie lektury określonych pozycji tylko na zasadzie autorytetu autora bibliografii. Ważne jest, żeby czytelnik wiedział, dlaczego ma się zainteresować daną pozycją i dlaczego znalazła się ona w poradniku. Tę wyjaśniającą rolę spełnia adnotacja.

Opis bibliograficzny zasadniczy w zestawieniach zalecających może być uproszczony. Ponieważ operuje się tu najczęściej literaturą najnowszą, identyfikacja jej nie jest trudna, trzeba tylko dbać o to, żeby rozpoznanie książki na podstawie opisu było możliwe. Nie powinny być pomijane takie elementy jak rok wydania, wydawca i nazwa serii, ponieważ są to dane bardzo wiele mówiące o książce. Konieczne jest uwzględnianie liczby stron, ze względu na fakt, że objętość publikacji w znacznym stopniu decyduje o tym, czy czytelnik sięgnie po daną książkę, czy nie. Zdarzyć się może, że zbytne uproszczenie opisu prowadzące się do podawania wyłącznie autora i tytułu dezorientuje czytelnika. Przykładem służyć tu mogą dwie, skądinąd ciekawe bibliografie *Z książką w świat* (Gdynia 1960) i *Z książką przez stulecia* (Gdynia 1960) opracowane przez W. Andrusiak, H. Karabin i M. Czerniewską w dziale informacyjno-bibliograficznym Miejskiej i Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej w Gdańsku. W pierwszym z tych zestawień, np. rozdział poświęcony zagadnieniom politycznym i społecznym Afryki otwiera pozycja zanotowana jako: „Afryka — zbiór artykułów”. Pominięcie roku wydania książki (1956) uniemożliwia zorientowanie się, jak dalece aktualne są zawarte w niej informacje, co w odniesieniu do Afryki jest szczególnie ważne. W drugiej z omawianych bibliografii wymieniono np. obok siebie: „Chłędowski K. *Królowa Bona*” i „Pociecha W. *Królowa Bona*”. Czym różnią się te pozycje trudno dociec. Gdyby jednak dodano, że książka Chłędowskiego ukazała się nakładem PIW i liczy 175 s., natomiast praca Pocięchy (nosząca podtytuł *Czasy i ludzie Odrodzenia*) składa się z 4 tomów publikowanych na przestrzeni lat 1949—1959 w serii Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk — nie byłoby wątpliwości, która z tych prac jest dziełem naukowym, a która nosi cechy utworu beletrystycznego.

Na znaczne uproszczenie opisu można sobie pozwolić zwłaszcza w tych bibliografiach, które przygotowywane są dla bibliotek z wolnym dostępem do półek. Fakt, że czytelnik ma możliwość przejrzenia każdej zasygnalizowanej mu książki zanim ją wypożyczy, zwalnia bibliotekarza od obowiązku podawania w opisie wielu szczegółów.

Przy sporządzaniu opisów należy uzgodnić ich ogólne zasady z normami bibliograficznymi.

Niektóre dane opisu zasadniczego mogą być w bibliografiach zalecających przenoszone do adnotacji, zwłaszcza wówczas, gdy zaistnieje potrzeba szerszego omówienia tych elementów. Dotyczy to w pierwszym rzędzie wszelkich szczegółów pochodzących spoza tytułatury, a więc np. zaczerpniętych z tekstu wiadomości o istnieniu przedmowy i posłowania oraz nazwisk ich autorów, informacji o powiązaniach

danej pozycji z innymi (przynależność do cyklu, daty innych wydań, odbitki itp.). Dopuszczalne jest także pominięcie w opisie informacji o współpracownikach, nawet wówczas, gdy figurowali na karcie tytułowej, jeżeli wymienia się ich w adnotacji przy okazji uwag o opracowaniu danego wydawnictwa (a więc np. o zawartości wstępu, poziomie przekładu, charakterze ilustracji). W adnotacji podaje się też uwagę o istnieniu bibliografii załącznikowej, ponieważ wymaga ona zawsze dokładniejszego sprecyzowania, zwłaszcza co do zasięgu i przeznaczenia.

Niekiedy wyjątkowo w bibliografiach zalecających opisywane bywają jednostki piśmiennicze zamiast wydawniczych. Dzieje się tak wówczas, gdy dana praca była wydawana w ostatnich czasach dużo razy i ma wiele dobrych wydań. Jest w zasadzie obojętne, po które z nich czytelnik sięgnie, a opisywanie wszystkich zajęłoby zbyt dużo miejsca. Wtedy można ograniczyć się tylko do zanotowania autora i tytułu, a bezpośrednio pod tym umieścić adnotację. Taką metodę zastosowano np. w opracowanym przez Zakład Bibliografii Zalecającej IB poradniku *Adam Mickiewicz 1798—1855* (Warszawa 1955).

F. ADNOTACJE

Bardziej szczegółowa informacja o publikacji dodana po opisie zasadniczym nazywa się adnotacją. Istnieją rozmaite typy adnotacji zdefiniowane w jednej z norm opracowanych przez Instytut Bibliograficzny. (Dokładne omówienie w rozdziale: „Opis bibliograficzny” s. 108). Adnotacja zalecająca charakteryzuje się połączeniem cech adnotacji treściowej i księgoznawczej, referującej i oceniającej. Ważne jest także jej opracowanie, żeby zawierała element zachęty do przeczytania danej publikacji i uzasadnienie oceny jej wartości.

Nieco odmiennie sporządza się adnotacje do literatury popularnonaukowej (ew. naukowej), pięknej, dziecięcej i młodzieżowej. Najłatwiej będzie prześledzić proces adnotowania książek popularnonaukowych i uzupełnić uwagami o opracowaniu literatury pozostałych rodzajów.

Adnotacje zalecające winny być sporządzane wyłącznie z autopsji. Bibliograf biorąc książkę do ręki musi sobie zdawać sprawę, że omawia ją będzie z następujących punktów widzenia, które da się ująć jako: a) charakterystyka treści, b) ocena, c) wskazówki metodyczne, d) informacje o szacie zewnętrznej.

a) Zapoznanie się z treścią książki polega na jej przeczytaniu lub dokładnym przekartkowaniu całości ze zwróceniem szczególnej uwagi na przedmowę, wstęp, posłowie, uwagi redakcyjne, spis treści. Pewnych wiadomości dostarczyć mogą także notki z obwo-

luty. Uświadomiwszy sobie dobrze treść książki, bibliograf stara się uchwycić jej główną myśl, zasadniczą tezę autora, aby w charakterystyce zawartości danej pozycji postawić ją jako problem centralny. Adnotacja zalecająca ma wskazać czytelnikowi, o czym się mówi w książce lub artykule i jak został temat opracowany; w znacznie mniejszym stopniu uwzględniać powinna to, co się mówi w danym dokumencie. Nie ma więc być streszczeniem, nigdy też nie powinna próbować zastąpić samej publikacji. Podawanie zamiast adnotacji spisu rozdziałów wzbudza u wielu bibliografów uzasadnione zastrzeżenia. Przede wszystkim jest to bardzo ogólnikowe zapoznanie z treścią, a oprócz tego przy stosowaniu takiej metody adnotacje do wielu książek, np. do broszur popularnonaukowych poświęconych hodowli roślin (zbóż, jarzyn, owoców czy kwiatów), byłyby niemal identyczne. Takie rozdziały jak: omówienie wymagań glebowych i klimatycznych, wybór gatunku do hodowli, uprawa gleby, sadzenie, pielęgnowanie, zbiór plonów, przechowywanie, ochrona przed chorobami i szkodnikami — powtarzają się prawie w każdej pracy na ten temat.

Treść publikacji wyłożona musi być w adnotacji zwięźle, ale nie schematycznie. Zwłaszcza trzeba się wystrzegać podawania informacji zawartych już w samym sformułowaniu tytułu. Niekiedy bibliograf posługuje się cytatami zarówno z tekstu samej publikacji jak i z literatury krytycznej o niej. W obu wypadkach obowiązuje szacunek dla praw autorskich; cytaty muszą być podawane w cudzysłowach i — o ile to możliwe — z przytoczeniem źródła. Pożyteczne bywa umieszczenie w adnotacji krótkiej charakterystyki serii, w której książka się ukazała, zwłaszcza gdy jest to seria nowa lub mniej znana, ale o zdecydowanym profilu.

b) Aby dobrze ocenić książkę, trzeba skonfrontować własne o niej sądy z literaturą krytyczną lub z opinią specjalisty. Nie jest to łatwe, zwłaszcza gdy mamy do czynienia z nowościami piśmienniczymi, które nie zostały jeszcze zrecenzowane. Niekiedy więc bibliograf musi poprzestać na własnym zdaniu, stara się jednak wyrazić je oględnie, niezbyt krątcowo, a zwłaszcza nie zanadto subiektywnie.

Adnotacje w poradnikach zalecających rzadko zawierają negatywną ocenę książki lub artykułu. Selekcja eliminuje pozycje najsłabsze, nie znaczy to jednak, że wszystkie inne wymienione w bibliografii muszą być jednakowo gorąco zalecane. Adnotacje mogą formułować zastrzeżenia pod adresem pewnych partii książki, niektórych przestarzałych lub błędnych sądów itp. Powinny ponadto jasno ustalać hierarchię wartości pozycji w obrębie całego wykazu. W wypadku, gdy selekcja jest bardziej

liberalna, krytycyzm adnotacji powinien wzrastać. Wskazane jest ponadto, aby ocena książki wpływała z charakterystyki jej treści, a nie była tylko mechanicznie dołączonym epitetem.

c) Elementy oceny będą się także znajdować w trzecim punkcie adnotacji poświęconym w s k a z ó w k o m m e t o d y c z n y m. Tu bibliograf wypowie swoje uwagi dotyczące możliwości wykorzystania danej pracy. Będą to więc informacje o istnieniu lub braku aparatu objaśniającego w książce (komentarze, indeksy, słowniczki trudnych wyrazów, spisy lektury uzupełniającej, mapy, tabele itp.), o stopniu popularności ujęcia, języku, powiązaniach z innymi pracami (różnice wydań, dalsze ciągi, przynależność do cyklów nie ujawniona w opisie itp.) oraz ogólne określenie poziomu trudności publikacji. To ostatnie jest niezmiernie potrzebne w bibliografiach zalecających. Wymagają tego przede wszystkim obszerniejsze poradniki, które nie szeregują materiału według stopnia trudności, a więc niedostatecznie informują o przeznaczeniu czytelniczym każdej pozycji. Sprawa ta przysparza dużo kłopotu bibliografom. Trudne jest zwłaszcza ustalenie właściwej skali poziomów i konsekwentne rozmieszczenie całego materiału w tych ramach. Szczególne niebezpieczeństwa czyhają na adnotującego przy określaniu poziomu trudności pozycji z literatury pięknej, gdzie możliwość percepcji utworu przez czytelnika jest znacznie mniej zależna od jego wykształcenia, a bardziej od wrażliwości estetycznej, odczytania, zamiłowania lub niechęci do określonego stylu czy metody twórczej itp. Dlatego też w tym dziale bibliografii zalecającej liczyć się trzeba z największą elastycznością przyjętego schematu. Dla piśmiennictwa dziecięcego i młodzieżowego łatwiej jest ustalić kryteria poziomu według grup wieku.

Stopień trudności książki oznaczany bywa najczęściej przy pomocy symboli cyfrowych (cyfry rzymskie) określających wymagany poziom przygotowania umysłowego u czytelnika danej pozycji (I, II, III, itp.). Przykładami konsekwentnego zastosowania tej metody dla całego objętego spisem materiału są: *Książka w bibliotece, Przewodnik literacki i naukowy* oraz wszystkie trzy tomy katalogu *Książki dla bibliotek*. Na uwagę zasługuje w *Książce w bibliotece* skrzyżowanie systemu symboli cyfrowych z umownymi oznaczeniami (gwiazdka jedna lub więcej) wartości artystycznej lub naukowej książki. Mankamentem symboli cyfrowych i wszelkich innych graficznych jest jednak ich wieloznaczność sprawiająca, że w różnych bibliografiach te same znaki bywają zupełnie odmiennie interpretowane.

W poradnikach adnotowanych bibliograf ma możliwość słownego określenia adresu czytelniczego danej książki. Daje to często szansę bardziej

precyzyjnych sformułowań, np. „Książka trudna, zainteresuje obok krytyków także członków dyskusyjnych klubów filmowych” (o szkicach S. Grzelaka *Archipelag spraw osobistych* — Warszawa 1962) lub „Praca przeznaczona przede wszystkim dla nauczycieli polonistów” (o tomach z Biblioteki „Polonistyki”). Z drugiej strony jednak bibliotekarz nie otrzymuje w ten sposób określonego schematu podziału literatury pod kątem jej przeznaczenia i w znacznym stopniu traci skalę porównawczą dla pozycji o pokrewnym typie. Dlatego w dyskusjach niejednokrotnie postuluje się konieczność stosowania dodatkowo symboli cyfrowych także w adnotowanych poradnikach bibliograficznych.

d) Bibliograf nie może zaniedbywać obowiązku poinformowania czytelnika o s z a c i e z e w n ę t r z e j cytowanej publikacji, powinien ostrzec go przed niechlujstwem drukarskim czy wydawniczym lub zachęcić szczególnie piękną i czytelną formą zalecanej książki.

Wszystkie wymienione powyżej elementy adnotacji nie wymagają stałej kolejności ani ścisłego rozgraniczenia. Dla każdej pozycji mogą być zupełnie dowolnie komponowane, co dodatnio wpływa na urozmaicenie adnotacji.

Przy adnotowaniu literatury pięknej słuszne jest zwracanie uwagi na zaciekawiające elementy treści, należy jednak unikać streszczania akcji. Myśl przewodnia utworu daje się często wyprowadzić np. z objaśnienia tytułu, z charakterystyki postaci, czasem najlepiej wyrazi ją cytatem. Bardzo ważne w adnotacjach do poezji i prozy beletrystycznej są informacje o autorze, o jego powiązaniach z kierunkami artystycznymi epoki i poglądach, o czasie powstania książki, nagrodach przez nią uzyskanych itp. Nieodzowna jest ocena artystyczna dzieła: stylu, kompozycji, walorów lub usterek tłumaczenia. W adnotacjach zbioru utworów (np. nowel) trzeba określić ich cechy ogólne, wiążące tom w pewną całość, a szczegółowej analizie poddać tylko ważniejsze pozycje. Daje to lepsze rezultaty, niż tasiemcowe wyliczanie tytułów lub autorów wchodzących w skład antologii, co sprawia, że adnotacja staje się zupełnie nieczytelna.

Oto przykłady bardzo różnego, choć w obydwu przypadkach poprawnego ujęcia adnotacji.

Rolland Romain: *Colas Breugnon*. Przeł. [z franc.] Franciszek Mirandola. Oprac. Julia Hartwig. — Wwa 1961 Państw. Inst. Wydawn. 8° ss. 258. Biblioteka Powszechna.

„Jakżeż dobrą rzeczą jest życie” — oto myśl przewodnia pięknej powieści wybitnego pisarza francuskiego (1866—1944) włożona w usta jej bohatera Colasa Breugnon. Ten rzemieślnik-artysta, nieodrodny syn słonecznej Burgundii, pełen humoru i głębokiej ludowej mądrości gorą-

co ukochał świat, chociaż życie nie oszczędziło mu wielu klęsk i niepowodzeń. Tło książki, napisanej w formie pamiętnika starego snycerza, stanowi małe miasteczko francuskie z XVII wieku wplątane w wojny feudałów. Optymistyczna powieść przepojona głębokim humanizmem odznacza się wielkimi walorami artystycznymi i jest niezmiernie ciekawą lekturą dla szerokiego kręgu czytelników.

Newerly Igor: *Pamiętka z Celulozy*. T. 1—2. Wyd. 10. — Wwa 1961 „Czytelnik” 8° ss. 244 + 302. Biblioteka Powszechna.

Jedna z najlepszych powieści powojennych na temat życia środowisk robotniczych i chłopskich w Polsce przedwrześniowej, nagrodzona w 1952 r. Nagrodą Państwową. Bohater książki, Szczęsny Bida, syn ubogiego cieśli wiejskiego, powróciwszy po Rewolucji Październikowej z Rosji do kraju styka się tu z polskim ruchem robotniczym, poznaje jego problemy i trudności. Autor, wybitny pisarz współczesny, z dużą wnikliwością przedstawia krystalizację rewolucyjnych poglądów bohatera i jego drogę do szeregów partii komunistycznej. Pięknie została przedstawiona wielka i trudna miłość Szczęsnego i jego wiernej towarzyszkii Madzi. W posłowie Newerly mówi o sobie i swojej twórczości, wyjaśnia także stosunek prawdy i zmyślenia w powieści, która powstała w oparciu o autentyczne materiały, relacje i wspomnienia robotników wrocławskiej fabryki papieru „Celuloza”. Książka, na podstawie której powstał dwuczściowy film („Celuloza” i „Pod gwiazdą frygijską”) jest przystępną lekturą dla dorosłych oraz młodzieży od lat 15.

Bibliograf przystępujący do adnotowania literatury dla dzieci i młodzieży staje niekiedy wobec dylematu — czy informację o książce przeznaczyć ma bezpośrednio dla młodego odbiorcy, czy też dla osób kierujących lekturą nieletnich czytelników. Nadawanie adnotacjom dla najmłodszych infantylnego stylu wydaje się bezcelowe, ponieważ małe dzieci przeważnie i tak nie są w stanie sprawnie odczytać wydrukowanego tekstu adnotacji i zdobywanie w ten sposób wiadomości o książkach zajęłoby im zbyt wiele czasu. Daleko skuteczniejszym środkiem zalecania odpowiedniej literatury będą w bibliografiach dziecięcych duże, barwne obrazki. Jednakże niektóre poradniki m.in. wspomniany już (na s. 271) *Vzorový katalog* słowacki formułują adnotacje w tak prosty sposób, aby ewentualnie dorośli mogli je przeczytać dzieciom in extenso.

Z adnotacji do książek dla młodzieży (powyżej mniej więcej 11 lat) korzysta już z reguły sam czytelnik. Muszą więc one być tak zręcznie sformułowane, żeby zbytym pedagogizowaniem nie odstraszały młodego odbiorcy od lektury, a równocześnie dostarczały bibliotekarzowi informacji o walorach wychowawczych danej książki.

Powyższe uwagi o adnotacjach uzupełnić można kilkoma wskazaniami ogólnymi. Adnotacje muszą być napisane dobrym językiem i stylem, co wymaga od piszącego je bibliografa pewnej łatwości

pióra. Długość adnotacji bywa różna, lecz trzeba pamiętać, że są one środkiem szybkiej informacji, a nie obiektem studiów, dlatego zwięzłość, a nawet lapidarność sformułowań stanowi ich zaletę. Niezbędne informacje o książce można z łatwością zamknąć w notatce nie przekraczającej rozmiarami adnotacji umieszczanych na centralnie drukowanych kartach katalogowych i w rocznikach *Literatury Pięknej*. Język i styl samej adnotacji z jednej strony muszą być dostosowane do przewidzianego przygotowania odbiorców, z drugiej odpowiadać stopniowi trudności omawianej książki.

Adnotacje w zestawieniach tematycznych powinny być opracowane ze specjalnym podkreśleniem zagadnień związanych z głównym tematem danej bibliografii. Z punktu widzenia metodyki jest to bardzo ważny problem, często niedoceniany przez autorów. Czytelnik musi rozumieć, dlaczego dana książka lub artykuł zostały włączone do poradnika, jeżeli np. tytuł lub główny temat pracy tego nie tłumaczy i dlaczego znalazła się w określonym rozdziale. Jeżeli takiego wyjaśnienia zabraknie, każda nawet najkonsekwentniej opracowana bibliografia będzie stwarzać wrażenie chaotycznej zbieraniny pozycji i na pewno nie zachęci do ich lektury. Jednakże od ogólnej charakterystyki książki również nie należy się uchylać (dotyczy to zwłaszcza literatury pięknej, włączonej do poradnika popularyzującego jakąś gałąź wiedzy lub inny temat).

Bardzo ważną sprawą jest unikanie szablonu i monotonii w komponowaniu adnotacji. Zaczynanie kilku kolejnych pozycji od podobnego zwrotu, np. „Książka mówi o...”, „Książka przedstawia...”, „Książka daje obraz...”, nuży czytelnika i zniechęca do dalszego zainteresowania się bibliografią. Umiejętne wychwycenie cech indywidualnych książki, rysów różniących jedną pozycję od drugiej (np. powieść o pisarzu od biograficznej rozprawki o nim) ożywia tekst bibliografii i ułatwia wybór czytelnikowi.

Niekiedy jedną adnotację sporządza się do grupy kilku pokrewnych pozycji. W ten sposób adnotowane być mogą np. niektóre serie wydawnicze.

Z problemem adnotacji łączy się sprawa opracowania zalecających materiałów albo w formie spisu literatury, albo rzadziej w formie omówienia, gdzie poszczególne pozycje wymienione są w toku gawędy o książkach. Tak np. wśród dawnych polskich bibliografii sporządzane były niektóre „przeglądy kołędowe”. Typ bibliografii-omówienia popularny jest w Związku Radzieckim. W omówieniach bibliograficznych, gdzie pozycje przeplatane są tekstem wiążącym, adnotacje stanowią część tego tekstu. Formułując go trzeba zawsze mieć na uwadze

bibliograficzny cel poradnika, tj. zapoznanie ze światem książek, a nie dostarczanie wyczerpującej wiedzy na temat odpowiadający zakresowi zestawienia, co należy już do zadań zalecanego piśmiennictwa.

G. KOMPOZYCJA BIBLIOGRAFII ZALECAJĄCEJ

Dobrze opracowaną bibliografię zalecającą otwiera *przedmowa*, w której wyjaśnia się założenia metodyczne zestawienia (uzasadnienie wyboru tematu, kryteria selekcji materiału, zasady opisu i klasyfikacji, przeznaczenie bibliografii). Takie ujawnienie przed użytkownikiem koncepcji pracy nie tylko ułatwia mu korzystanie z danej publikacji, lecz także podnosi jej wagę jako dowód systematyczności opracowania. Obudzenie w czytelniku zaufania do przygotowanej dla niego bibliografii zalecającej jest w dużym stopniu warunkiem jej późniejszego powodzenia. Niekiedy rolę ogólnej przedmowy spełniają krótkie wprowadzenia do poszczególnych rozdziałów, dokładniej charakteryzujące przyjętą w danej części metodę i zgromadzony materiał (por. poradnik S. Melkowskiego *Bolesław Prus*. Warszawa 1962). W tym wypadku szczególnie pożądane jest umieszczenie na początku publikacji *spisu rzeczy*, który pozwala czytelnikowi wstępnie zorientować się w układzie bibliografii.

Bibliografie zalecające mają zwykle część monograficzną poświęconą wprowadzeniu w temat. Są to przeważnie ogólne, bardzo popularne pogadanki wyjaśniające podstawową problematykę, terminologię i znaczenie danej dziedziny lub zagadnienia. Te rozdziały opracowane być powinny przez specjalistów-popularyzatorów. W zestawieniach osobowych są to najczęściej omówienia biografii i twórczości osoby stanowiącej temat bibliografii, *calendaria życia i działalności*, *tabele statystyczne*.

Ważną rolę spełniają w większych zestawieniach *indeksy*, które podobnie jak w innych bibliografiach służą dodatkową informacją, ujmując cały materiał w układzie odmiennym od zrębu głównego. W bibliografiach zalecających, szeregowanych zwykle rzeczowo, indeksy są najczęściej abecedowe: autorskie oraz tytułowe. Dobre usługi oddać może użytkownikom indeks tematyczno-zagadnieniowy, różniący się tym od przedmiotowego, że dopuszcza większą swobodę w formułowaniu haseł, które niekiedy sygnalizują całe problemy, np. w poradniku M. Gettera *Wrzesień 1939* (Warszawa 1959): przyczyny klęski, ucieczka do Rumunii, młodzież we Wrześniu itp., w *Literaturze Pięknej*: walka ze szpiegostwem, wojsko polskie na frontach Zachodu itp.

H. SZATA ZEWNĘTRZNA

Bibliografie zalecające jako wydawnictwa z natury rzeczy łatwo dezaktualizujące się muszą być szybko i intensywnie wykorzystywane. Dlatego szczególnie ważne jest wydawanie ich w atrakcyjnej, przyciągającej oko formie zewnętrznej. Druk na złym, gazetowym papierze bez jakichkolwiek elementów dekoracyjnych, jak ilustracje czy barwne okładki, tłoczenie na prymitywnym powielaczu, np. spirytusowym, nieestetyczne wykończenie introligatorskie i tym podobne mankamenty (notabene spowodowane zwykle bardzo konkretnymi trudnościami obiektywnymi) oznaczają często zmarnowanie całego wysiłku włożonego w opracowanie zestawienia. Bardzo ważna jest także czytelność tekstu bibliografii. Chodzi tu o zastosowanie odpowiednich rodzajów czcionki dla uwypuklenia układu wewnętrznego publikacji, o właściwe wyodrębnienie graficzne opisu zasadniczego i adnotacji, oddzielenie światłem poszczególnych pozycji itp. Wzorem pomysłowości w dziedzinie opracowania szaty zewnętrznej mogłyby być u nas niektóre katalogi wydawnicze, trzeba jednak pamiętać jak doskonałą i niedościgną dla bibliotekarza bazę poligraficzną mają do rozporządzenia ich autorzy. Tym niemniej bibliotekarze np. słowaccy, niemieccy, duńscy dopracowali się już bardzo dobrych rezultatów w dziedzinie graficznego ujęcia bibliografii zalecających.

5. SYTUACJA BIBLIOGRAFII ZALECAJĄCEJ W POLSCE

Prace prowadzone nad bibliografią zalecającą w Polsce wydają się bardzo skromne w porównaniu np. ze Związkiem Radzieckim, gdzie w latach 1956—1958 ukazało się 1500 tego typu zestawień i gdzie podejmuje się dyskusje teoretyczne na temat metodyki oraz zadań radzieckiej bibliografii zalecającej. Sięga ona tradycjami swych ideowych, partyjnych założeń do czasów Lenina i jego znanej recenzji oceniającej krytycznie bibliografię N. Rubakina *Sredi knig* (2 wyd. Moskwa 1913) za jej burżuazyjny obiektywizm. Obraz aktualnych polskich wysiłków w omawianej dziedzinie, jakkolwiek znacznie mniej imponujący, nie przedstawia się jednak bardzo źle, jeżeli uwzględnimy znaczny postęp w kilku ostatnich latach. Przede wszystkim obok funkcjonującego od 1954 r. Zakładu Bibliografii Zalecającej Instytutu Bibliograficznego Biblioteki Narodowej rozpoczęły przygotowywać i publikować bibliografie zalecające większe biblioteki powszechne. Przyczyniły się do tego z jednej strony wzrastające potrzeby czytelników, z drugiej — utworzenie działów informa-

cyjno-bibliograficznych w bibliotekach wojewódzkich i miejskich, które zajęły się sporządzeniem zestawień zalecających w ramach swych podstawowych obowiązków. Ta korzystna sytuacja wywołała jednak nowe niebezpieczeństwo — mianowicie dublowania pracy nad identycznymi tematami w różnych ośrodkach. Dla uniknięcia takiego marnowania sił i środków, a równocześnie w celu łatwiejszego pokonania trudności wydawniczych podjęte zostały pierwsze próby koordynacji prac bibliograficznych o charakterze zalecającym oraz ścisłego współdziałania w tym zakresie bibliotek terenowych, Zakładu Bibliografii Zalecającej, Departamentu Pracy Kulturalno-Oświatowej i Bibliotek Ministerstwa Kultury i Sztuki oraz towarzystw popularyzujących wiedzę. Na pierwszych konferencjach zostały uzgodnione plany placówek, wytypowane spośród zgłoszonych te poradniki, które mogą być wydane centralnie dla całego kraju, nawiązane kontakty pomiędzy bibliotekami podejmującymi pokrewne tematy. Zbyt krótki okres trwania tego eksperymentu nie pozwala jeszcze ocenić wyników koordynacji, jednakże zarówno referaty reprezentujące stanowisko Zakładu Bibliografii Zalecającej, jak i dyskusje na konferencjach udowodniły raz jeszcze konieczność generalnego porozumiewania się w tej sprawie.

Godny zanotowania jest także fakt większego zrozumienia, z jakim sami bibliotekarze odnoszą się do zadań i problemów bibliografii zalecającej, traktowanej w ubiegłych latach jak „kopciuszek” prac bibliograficznych. Niestety polskie biblioteki specjalne, w odróżnieniu od radzieckich czy czechosłowackich, w dalszym ciągu nie przyczyniają się do rozwoju bibliografii zalecającej. Wciągnięcie ich do współpracy w tej dziedzinie byłoby szczególnie pożądane ze względu na stałe trudności, jakie bibliotekarze bibliotek powszechnych oraz Zakład Bibliografii Zalecającej napotykają w związku z doбором specjalistów-konsultantów mających czuwać nad merytoryczną poprawnością opracowywanych bibliografii. Niejednokrotnie nieznanomość problematyki bibliotecznej i bibliograficznej charakterystyczna dla osób zapraszanych z zewnątrz utrudnia współpracę. Dałoby się to łatwo zmienić gdyby doradcami autorów bibliografii, lub wręcz autorami, stali się koledzy bibliotekarze wyspecjalizowani w określonej dziedzinie wiedzy.

Obok coraz liczniejszych publikacji o charakterze bibliografii zalecających wydawanych tak przez Zakład Bibliografii Zalecającej, jak i biblioteki powszechne, wspomnieć trzeba jeszcze o spełniającym ważną rolę w dziedzinie propagandy książki czasopiśmie recenzyjno-bibliograficznym *Nowe Książki* (wyd. przez „Wiedzę Powszechną”), które w obszernych krytycznych artykułach lub krótkich adnotacjach omawia w wyborze bieżącą produkcję wydawniczą.

Rolę prospektywnego informatora spełniają księgarskie *Zapowiedzi Wydawnicze* połączone z arkuszem zamówień, docierające także do bibliotek.

Zalecaniem literatury na różne aktualne tematy zajmuje się *Poradnik Bibliotekarza* ogłaszający na swych łamach bądź adnotowane zestawienia, bądź przeglądy literatury ujęte w formie omówień bibliograficznych.

Doraźną pomocą przy wyborze książek służą często spisy literatury przedmiotu w niektórych pracach popularnonaukowych.

W jakim stopniu wszystkie wydawane obecnie w Polsce publikacje mające spełniać rolę propagatora literatury pokrywają aktualne zapotrzebowanie czytelników i bibliotekarzy na tego rodzaju usługi bibliograficzne — pozostaje dotąd kwestią otwartą. Nie podjęto bowiem jeszcze na szerszą skalę bardzo potrzebnych badań nad recepcją bibliografii zalecających.

Na zakończenie warto się zastanowić nad perspektywami bibliografii zalecającej na przyszłość. Niesłuszny jest pogląd, że służy ona tylko jakiemuś czytelnikowi „drugiej kategorii”, niewyrobnemu i niezadradnemu. Mylne byłoby też przypuszczenie, że równocześnie z podnoszącym się poziomem kultury i oświaty, a więc i wyrobienia umysłowego jednostek, znaczenie bibliografii zalecającej będzie malało. Bibliografie, o których mowa, mogą być dostosowane do każdego, nawet zdecydowanie wysokiego poziomu odbiorców. W naszych czasach, wymagających coraz większej specjalizacji, człowiek nawet bardzo wykształcony i odczytany porusza się swobodnie i samodzielnie przede wszystkim w wybranej przez siebie dziedzinie własnego zawodu. Chcąc uzupełnić wiedzę na innych polach, lub tylko rozszerzyć swe horyzonty, na pewno sięgnie chętnie po dobrze zrobioną bibliografię zalecającą. Wymagać tego będzie oszczędność czasu i racjonalna organizacja pracy.

BIBLIOGRAFIA REGIONALNA I LOKALNA

Opracowała *Barbara Eychler*

1. Pojęcie bibliografii regionalnej. — 2. Bibliografia podmiotowa regionalna i lokalna: A. Dobór materiałów; B. Układ bibliografii podmiotowej. — 3. Bibliografia przedmiotowa regionalna i lokalna: A. Dobór materiałów; B. Układ bibliografii przedmiotowej.

Zagadnienia metodyczne bibliografii regionalnej i lokalnej nie zostały dotychczas gruntownie opracowane. Wprawdzie na IV Zjeździe Bibliotekarzy Polskich w Warszawie w r. 1936 problem ten był przedmiotem kilku referatów, jednakże nie osiągnięto w dyskusji zadowalających ustaleń, ani też nie podjęto tego zagadnienia w okresie późniejszym. W polskim piśmiennictwie bibliotekarskim przedwojennym można odnieść kilka artykułów dotyczących problematyki bibliografii regionalnej, po wojnie zaś ogłoszone publikacje dotyczyły raczej stanu prac nad poszczególnymi bibliografiami niż problemów metodycznych. Tymczasem bibliografia regionalna staje się w Polsce typem bibliografii coraz częściej opracowywanym. Każdy rocznik *Bibliografii Bibliografii i Nauki o Książce* wykazuje szereg takich spisów, a w *Wykazie polskich bibliografii nie opublikowanych: planowanych, opracowywanych i ukończonych*, wydanym przez Instytut Bibliograficzny w r. 1961¹ zarejestrowano ponad 100 bibliografii regionalnych. Ogłoszone już spisy wykazują, że autorzy natrafiali w swej pracy na szereg trudności metodycznych związanych zwłaszcza z zakresem, zasięgiem i doбором materiału, a także z układem bibliografii regionalnej przedmiotowej, dlatego też przede wszystkim te zagadnienia będą tu szerzej potraktowane.

1. POJĘCIE BIBLIOGRAFII REGIONALNEJ I LOKALNEJ

Pierwsza trudność, jaką napotyka się przy definicji bibliografii regionalnej, jest związana z pojęciem regionu, dotychczas nie sprecyzowanego jednoznacznie przez geografów. Dlatego też trzeba przyjąć umownie, że region będzie w naszym rozumieniu stanowił wydzie-

¹ B. Eychler: *Wykaz polskich bibliografii nie opublikowanych (planowanych, opracowywanych i ukończonych)*. — *Biul. Inst. Bibliogr.* 1961 t. 7 nr 1.

lony teren kraju, charakteryzujący się jednorodnymi lub zbliżonymi cechami geograficznymi, reprezentujący swoistą całość z punktu widzenia historycznego, etnicznego, gospodarczego, przyrodniczego, a czasem też i administracyjnego. Region jednak nie musi pokrywać się z jednostką administracyjną (województwem lub powiatem) i często np. jego właściwości historyczne wykreślają mu inne granice. Zagadnienie nie jest błahe, ze względu na ewentualne dublowanie w bibliografiach regionalnych, odnoszących się do sąsiadujących ze sobą terenów, piśmiennictwa dotyczącego obszarów, które historycznie przynależą do jednego regionu, natomiast administracyjnie wchodzą obecnie do drugiego. Dublowanie zaś z tego tytułu uznać trzeba za niewskazane. Stąd też wypływa dla autorów lub instytucji podejmujących opracowanie bibliografii regionalnych postulat ścisłej współpracy i koordynacji swoich zamierzeń — przede wszystkim dokładnego wytyczenia granic regionów, dla których ma być zestawiona dana bibliografia.

Przy omawianiu tych zagadnień dla bibliografii regionalnych ziem zachodnich i północnych² przyjęto następującą zasadę, która wydaje się słuszną również dla pozostałych regionów: bibliografia regionu obejmująca jakiś teren z racji jego przynależności historycznej powinna rejestrować piśmiennictwo dotyczące tego terenu w jego granicach historycznych w zamkniętym już okresie (głównie do r. 1945), natomiast bibliografia regionu po 1945 r. obejmująca pewien teren ze względu na jego obecną przynależność administracyjną powinna się ograniczyć wyłącznie do rejestracji piśmiennictwa o tym terenie w jego granicach administracyjnych w okresie powojennym.

Np. powiaty Wałcz i Złotów przynależały historycznie do Wielkopolski, obecnie pozostają w granicach administracyjnych województwa koszalińskiego. Przyjmując przytoczoną wyżej zasadę, bibliografia bieżąca Wielkopolski nie powinna rejestrować piśmiennictwa dotyczącego współczesnych zagadnień związanych z powiatem wałeckim i złotowskim, ponieważ znajdzie ono miejsce w bieżącej bibliografii województwa koszalińskiego. Także bibliografia województwa koszalińskiego nie powinna rejestrować piśmiennictwa dotyczącego Wielkopolski (choć należała do niej część obecnego województwa koszalińskiego), lecz kierować czytelnika po takie materiały do bibliografii Wielkopolski. Natomiast współczesne piśmiennictwo dotyczące powiatów Wałcz i Złotów w okresie, gdy przynależały one do Wielkopolski, może być zarejestro-

² B. Eychler: *Problematyka bibliografii regionalnej Ziem Zachodnich*. *Biul. Inst. Bibliogr.* 1960 t. 6 nr 1.

wane i w bibliografii województwa koszalińskiego i w bibliografii Wielkopolski.

Uzgodniwszy bardzo ogólnie pojęcie regionu można z kolei sprecyzować pojęcie bibliografii regionalnej. Jest to spis wykazujący w określonym układzie: a) piśmiennictwo wydrukowane lub wydane na obszarze danego regionu, b) prace autorów pochodzących z danego regionu, c) piśmiennictwo o danym regionie bez względu na miejsce wydania.

Jak wiadomo, w przypadku gdy region potraktowany jest jako wytwórca dokumentów, mówimy o bibliografii regionalnej podmiotowej; jeśli natomiast region jest przedmiotem bibliografii — mówimy o bibliografii regionalnej przedmiotowej. Podobnie znane nam są bibliografie lokalne podmiotowe i przedmiotowe rejestrujące piśmiennictwo danej miejscowości lub odnoszące się do niej³. Praca M. Marczała *Drukarnie i druki tarnobrzeskie* (opublikowana w *Pamiętniku Świętokrzyskim* 1930) może służyć jako przykład bibliografii lokalnej podmiotowej, natomiast praca W. Polakowskiej *Łódź i region łódzki w nauce polskiej 1945—1954. Bibliografia.* (Łódź 1958) — jest bibliografią regionalną przedmiotową.

Czasem zdarza się, że spis bibliograficzny ma jednocześnie charakter bibliografii podmiotowej i przedmiotowej. Np. praca M. B[arucha] *Spis bibliograficzny druków łódzkich* (Łódź 1896) obejmuje prace wydane na terenie Łodzi bez względu na ich treść oraz prace dotyczące Łodzi bez względu na ich miejsce wydania. W tym przypadku mamy do czynienia z bibliografią lokalną podmiotowo-przedmiotową.

Obecnie najczęściej stosowanym typem jest bibliografia regionalna lub lokalna przedmiotowa. Dla współczesnego piśmiennictwa sporządzenie podmiotowych bibliografii regionalnych lub lokalnych jest niecelowe (o czym szerzej będzie mowa poniżej). Mogą one natomiast być opracowywane dla rejestracji produkcji wydawniczej dawnych okresów.

2. BIBLIOGRAFIA PODMIOTOWA REGIONALNA I LOKALNA

A. DOBÓR MATERIAŁÓW

Bibliografie regionalne i lokalne podmiotowe, jak już zostało powiedziane, uwzględniają produkcję wydawniczą regionu (miejscowości) lub też prace osób pochodzących z danego regionu (miejscowości) bez

³ W dalszym toku wywodów, stwierdzenia dotyczące bibliografii regionalnej będą przeważnie odnosiły się również do bibliografii lokalnej.

względu na miejsce wydania. Kryterium doboru dla tego typu bibliografii będą stanowiły więc cechy wydawniczo-formalne dokumentów, nie zaś ich cechy treściowe. Stąd też zakres w bibliografiach regionalnych podmiotowych nie odgrywa roli — jest mniej lub bardziej wszechstronny w zależności od tematyki rejestrowanych publikacji — najczęściej zresztą z regionem nie związanej.

Do zagadnień najbardziej dyskusyjnych i w związku z tym wymagających szerszego omówienia, należy problem celowości sporządzania bibliografii regionalnych podmiotowych. Bez wątplenia zastosowanie kryterium typograficzno-wydawniczego i kryterium pochodzenia autorów jest uzasadnione dla okresów dawnych, w których rozwój pisarstwa, drukarstwa i ruchu wydawniczego był ściśle związany z życiem danego regionu i stanowił wykładnik jego prężności kulturalnej. Jednocześnie należy zaznaczyć, że nie można ustalić ścisłych granic chronologicznych tego okresu, np. przyjąć jako granicę rok 1800, ponieważ w poszczególnych regionach rozwój historyczny i kulturalny mógł przebiegać różnie i kształtować się nieco inaczej w czasie. Dlatego też każdy region powinien być potraktowany indywidualnie zgodnie z warunkami jego rozwoju.

Sporządzone dla tych okresów podmiotowe bibliografie regionalne mogą stanowić cenne źródła do badań nad historią drukarstwa i ruchu wydawniczego w poszczególnych miejscowościach i regionach oraz w Polsce w ogólności. Taki charakter ma opracowywana aktualnie przez Martę Burbiankę *Śląska bibliografia retrospektywna starych druków XV—XVIII w.*⁴. Postuluje się zarejestrowanie w tej bibliografii wszystkich druków wyprodukowanych na Śląsku oraz wszystkich prac Ślązaków, a także druków dotyczących Śląska bez względu na ich miejsce wydania. Będzie więc to bibliografia podmiotowo-przedmiotowa.

O ile jednak kryterium pochodzenia autorów i kryterium typograficzno-formalne jest aktualne dla bibliografii regionalnych bieżących oraz dotyczących nowszych czasów? Po pierwsze trzeba stwierdzić, że zastosowanie kryterium pochodzenia autorów jest bardzo trudne lub wręcz niemożliwe do zrealizowania, a po drugie wydaje się niecelowe. W obecnej rzeczywistości, trybie życia i płynności mieszkańców miejsce urodzenia i pobytu autora nie ma takiego znaczenia w rozwoju kulturalnym poszczególnych regionów jak w okresach dawnych.

⁴ Potrzebę tej bibliografii i jej teoretyczne założenia przedstawiła M. Burbianka w artykule *Problematyka bibliografii śląskiej*. — *Roczniki Biblioteczne* 1959 z. 1 2 s. 65—81.

Podobnie stosowanie kryterium typograficzno-wydawniczego dla okresów współczesnych byłoby nieporozumieniem (z wyjątkiem bibliografii tytułów czasopism, o czym mowa niżej). Wykaz bowiem produkcji poligraficznej danej miejscowości lub regionu, mimo że świadczy o zdolnościach produkcyjnych drukarstwa na danym terenie, nie jest jednak najczęściej wykładnikiem jego polityki kulturalnej. Wyprodukowanie jakiegoś druku w warsztacie poligraficznym w tej czy innej miejscowości jest dziś przeważnie sprawą przypadku podyktowanego aktualnymi możliwościami produkcyjnymi poszczególnych drukarni. Dlatego też to kryterium, tak istotne dla bibliografii regionalnych podmiotowych okresów dawnych, nie powinno mieć zastosowania w bibliografiach nowszych czasów. Z powyższych wywodów wynika więc, że sporządzanie bibliografii regionalnych podmiotowych okresów nowszych i czasów nam współczesnych jest niecelowe.

Zasięg chronologiczny w bibliografii regionalnej podmiotowej nie wymaga szerszych objaśnień. Jak wynika z tego co już zostało powiedziane powyżej, będzie on ograniczony do okresów dawnych, historycznych, przeważnie do okresu starych druków.

Zasięg językowy może być z góry przez autora ograniczony. *Bibliografia polskich druków lwowskich XVI—XVIII w.* pod red. R. Kotuli (Lwów 1928) lub J. Londzina *Bibliografia druków polskich w Księstwie Cieszyńskim od r. 1716 do roku 1904* (Cieszyn 1904) są przykładami bibliografii regionalnych podmiotowych, w których autorzy ograniczyli zasięg językowy do języka polskiego.

Z charakteru bibliografii regionalnej podmiotowej wynika, że zasięg wyznaczony przez formę wydawniczą jest ograniczony do druków wydawniczo samoistnych z zachowaniem postulatów kompletności, ponieważ zasadniczym celem bibliografii podmiotowej jest dokumentacja całego dorobku wydawniczego regionu. Jednakże zasięg ten może być ograniczony do jednego typu wydawnictw samoistnych, np. czasopism.

Celowość sporządzania bibliografii tytułów czasopism wychodzących na terenie danego regionu stanowi odrębne zagadnienie. O ile, jak już wspomniano, nie jest celowe opracowywanie bibliografii regionalnych podmiotowych druków zwartych dla okresów współczesnych, o tyle bibliografie tytułów czasopism mogą być użyteczne zarówno dla okresów dawnych jak i nowych. Po pierwsze spis czasopism regionalnych obok wydawnictw periodycznych pozostających w luźnym związku tematycznym z danym terytorium, obejmie również czaso-

pisma i gazety bezpośrednio z nim związane, a tym samym będzie stanowić podstawową pomoc przy gromadzeniu źródeł do bibliografii regionalnej przedmiotowej. Po drugie bibliografie tytułów czasopism poszczególnych regionów byłyby nieocenioną pomocą przy sporządzaniu bibliografii wydawnictw periodycznych o zasięgu ogólnokrajowym; wiadomo bowiem, jak trudno jest dotrzeć do prasy regionalnej i periodycznych wydawnictw lokalnych takich jak gazetki zakładowe, biuletyny informacyjne itp. Bibliografie tytułów czasopism będą pożądaną zwłaszcza dla tych regionów, których produkcja wydawnicza przede wszystkim jest związana z danym terenem. Natomiast dla tych regionów, w których działa wiele instytucji naukowych, społecznych czy kulturalnych o charakterze ogólnokrajowym publikujących własne czasopisma, lub w których rozbudowana jest sieć zakładów poligraficznych, celowość sporządzenia takich bibliografii powinna być rozważona w każdym indywidualnym przypadku.

a. Układ bibliografii regionalnej wydawnictw zwartych

Jak wiadomo układ bibliografii powinien zapewnić jej czytelność i przejrzystość tak, aby w sposób najbardziej bezpośredni odpowiadała na pytania stawiane przez użytkowników. Dlatego też układ bibliografii regionalnej podmiotowej będzie różny od układu bibliografii regionalnej przedmiotowej, ponieważ każda z nich ma służyć innym celom i spełniać inne zadania.

Z poprzednich rozważań wynika, że bibliografia regionalna podmiotowa, jakkolwiek nieprzydatna dla piśmiennictwa współczesnego, jest niezmiernie pożądana dla okresów dawnych, szczególnie dla okresu starych druków. Bibliografia regionalna podmiotowa powinna więc odpowiadać na pytania, jak rozwijało się drukarstwo i ruch wydawniczy na terenie danego regionu, a w konsekwencji jak przebiegał rozwój kulturalny w dawnych czasach. Aby odpowiedzieć na te pytania, bibliografia regionalna podmiotowa wymaga specjalnego układu. Podstawę jego będą tworzyły kryteria formalne a nie treściowe, a więc elementem decydującym o szeregowaniu pozycji będzie nazwa drukarni lub nazwa instytucji wydawniczej — w przypadku układu typograficznego, albo też miejsce wydania druków — w przypadku układu topograficznego.

Przy układzie typograficznym, stosowanym w bibliografii lokalnej podmiotowej, drukarnie powinny następować po sobie

w porządku abecadłowym swych nazw, natomiast druki wyprodukowane przez daną drukarnię należy uszeregować chronologicznie według dat ich wydania. W ten sposób został rozwiązany układ w *Bibliografii polskich druków lwowskich XVI—XVIII wieku*. (Lwów 1928). Zasadniczy trzon tej bibliografii ma układ typograficzny. Nieliczną grupę druków w. XVI wydzielono, szeregując je według drukarni w porządku chronologicznym. Część główna obejmująca druki z XVII—XVIII w. jest ułożona według alfabetu nazw drukarni. Druki, których pochodzenia nie udało się ustalić, ułożono w dwóch grupach. Pierwsza w porządku chronologicznym dat wydania obejmuje druki bez nazwy drukarni, druga w porządku alfabetycznym — druki bez nazwy drukarni i bez oznaczenia roku wydania. Całość uzupełnia indeks alfabetyczny.

W bibliografii regionalnej podmiotowej zasadniczym elementem szeregowania pozycji jest nazwa miejscowości. Piśmiennictwo jest wówczas gromadzone w układzie topograficznym, czyli według miejsc wydania poszczególnych druków. Dalszy podział w obrębie miejscowości będą stanowiły nazwy zakładów drukarskich lub instytucji wydawniczych w porządku abecadłowym, a w ich ramach druki zostaną uszeregowane według chronologii ich wydań. Taki układ zrzębu głównego powinien być uzupełniony indeksem alfabetycznym oraz indeksem nazw drukarni i instytucji wydawniczych.

Układ typograficzny i topograficzny w bibliografii lokalnej lub regionalnej podmiotowej pozwala zorientować się, jakie istniały drukarnie na terenie regionu, jaka była i jak się rozwijała ich produkcja wydawnicza.

Przy układzie typograficznym, topograficznym lub przy szeregowaniu chronologicznym można zastosować pewne uproszczenia w opisie bibliograficznym. Może być mianowicie opuszczona nazwa drukarni, miejsce lub data wydania, jeśli te elementy będą stanowiły nagłówki dla opisów pod nimi zgrupowanych. Takie uproszczenia w opisie zostały zastosowane w omówionej powyżej *Bibliografii polskich druków lwowskich XVI—XVIII w.*

b. Układ bibliografii regionalnej czasopism

Do bibliografii podmiotowych zaliczyć również należy regionalne bibliografie tytułów czasopism. Rejestrują one bowiem czasopisma wydane na terenie danego regionu (miejscowości) bez względu na ich charakter i treść. Stąd też, podobnie jak w przypadku bibliografii podmio-

towej druków zwartych, kryteria porządkowania opisów nie będą treściowe lecz wydawniczo-formalne, przy czym elementy decydujące o takim lub innym układzie mogą być różne w zależności od tego, na co chcemy przede wszystkim zwrócić uwagę użytkowników. Może więc o układzie decydować hasło tytułowe, miejsce wydania lub chronologia wydawnicza, a także częstotliwość ukazywania się czasopism. Ostatnio ukazały się dwie bibliografie regionalne tytułów czasopism o różnych rozwiązaniach układów: *Bibliografia czasopism pomorskich. Województwo bydgoskie*. Praca zbiorowa pod red. H. Baranowskiego (Toruń 1960) oraz *Bibliografia polskich czasopism śląskich* w oprac. M. Przyweckiej-Sameckiej i J. Reitera (Wrocław 1960). Pierwsza z nich objęła tytuły czasopism wydawanych na terenie województwa bydgoskiego w latach 1589—1956. Jako element decydujący o układzie przyjęto miejsce wydania czasopisma. Zastosowano więc układ topograficzny, natomiast pod nazwami miejscowości uszeregowano tytuły czasopism w porządku alfabetycznym. Ponadto do *Bibliografii* został dołączony wykaz tytułów czasopism wychodzących do roku 1800 włącznie, w układzie chronologicznym. W ten sposób na plan pierwszy wysunięto poszczególne miejscowości regionu, które legitymowały się własnymi czasopismami i zobrazowano natężenie ruchu kulturalnego w poszczególnych ośrodkach. Układ topograficzny wymaga nieodzownie indeksu alfabetycznego tytułów czasopism. Wspomniana wyżej *Bibliografia czasopism pomorskich* poza indeksem alfabetycznym tytułów czasopism posiada indeks nazw osobowych oraz indeks przedmiotowy. Ułatwiają one bardzo korzystanie z *Bibliografii* i podnoszą jej wartość.

Inny układ zastosowano w *Bibliografii polskich czasopism śląskich*. Wszystkie tytuły uporządkowano w jednym szeregu w układzie alfabetycznym. Zrąb główny uzupełniono indeksem miejsc wydania. W ten sposób na plan pierwszy wysunięto tytuł czasopisma, do którego użytkownik trafia bezpośrednio, natomiast obraz rozwoju czasopiśmiennictwa w poszczególnych ośrodkach regionu można odtworzyć przy pomocy indeksu. Układ ten, aczkolwiek może mniej ciekawy niż omówiony powyżej, jest prostszy i dogodniejszy w użyciu. Wydaje się, że większość użytkowników będzie poszukiwać przede wszystkim konkretnych tytułów, a dopiero wtórnie interesować się poszczególnymi ośrodkami, w których wydawano czasopisma. Dlatego układ alfabetyczny z rzebu głównego uzupełniony skorowidzem miejsc wydania, a także w miarę potrzeby (zwłaszcza przy większej liczbie pozycji) indeksem rzeczowym oraz indeksem nazw redaktorów, współpracowników itd. może być rozwiązaniem słuszniejszym dla tego rodzaju bibliografii.

Układ chronologiczny bibliografii regionalnej tytułów czasopism może być stosowany z powodzeniem w bibliografiach retrospektywnych okresów dawnych, kiedy ukazywały się nieliczne jeszcze periodyki. Układ chronologiczny wskazuje na rozwój czasopiśmiennictwa w poszczególnych okresach. Zastosowanie układu chronologicznego wymaga również sporządzenia spisów pomocniczych, przede wszystkim indeksu alfabetycznego tytułów czasopism i miejsc wydania.

3. BIBLIOGRAFIA PRZEDMIOTOWA REGIONALNA I LOKALNA

A. DOBÓR MATERIAŁÓW

a. Zakres bibliografii przedmiotowej

Istnieje szereg bibliografii dziedzin lub zagadnień ograniczonych do regionu lub miejscowości np. *Bibliografia zoologii Śląska*⁵, *Bibliografia śląskich prac archeologicznych*⁶ itp. Czy bibliografii tego typu należy zaliczyć do bibliografii regionalnych czy do bibliografii dziedzin? Zagadnienie do dziś pozostaje dyskusyjne. Niektórzy bibliografowie są skłonni traktować tego typu bibliografie jako regionalne. Tak też ujmuje się je w Związku Radzieckim, gdzie w ogóle typ bibliografii regionalnej (krajewiedczą bibliografią) jest niezmiernie szeroko rozpowszechniony. Pojęciem tym objęte są tam bibliografie zarówno o wszechstronnym zakresie jak i bibliografie dziedzin i zagadnień, a nawet bibliografie zespołów osobowych zacieśnione do regionu. Jednakże wydaje się niewskazane rozciąganie pojęcia bibliografii regionalnej tak szeroko. Toteż bibliografie dziedzin dotyczące regionu lub miejscowości zaliczyć wypadnie do bibliografii dziedzin, natomiast bibliografiami regionalnymi będą bibliografie o wszechstronnym zakresie, tzn. takie, które rejestrują piśmiennictwo o danym regionie z punktu widzenia wszystkich nauk lub co najmniej z punktu widzenia historycznego, zważywszy, że ujęcie historyczne — to ujęcie kompleksowe.

Jednakże rozgraniczenie to nie może być traktowane zbyt formalistycznie. Sporządzane są bowiem bibliografie z punktu widzenia jednej

⁵ F. Pax: *Bibliografia zoologii Śląska*. Cz. 3: 1935—1950. Wrocław 1957.

⁶ J. Kaźmierczyk: *Bibliografia śląskich prac archeologicznych za lata 1945—1956*. — *Zeszyty Naukowe Univ. Wrocławskiego*. Ser. A 1957 nr 8 *Archeol. Śląska* z. 1.

dyscypliny, wyraźnie pomyślane jako regionalne i mające o wiele większe znaczenie dla poznania regionu niż dziedziny, która stanowi jej zakres. Np. praca H. Zwolakiewicza *Materiały do bibliografii polskich publikacji z zakresu folkloru lubelskiego za lata 1945—1959*⁷ powinna raczej znaleźć swoje miejsce wśród bibliografii regionalnych, nie zaś wśród bibliografii dziedzin, mimo że jej zakres został ograniczony wyłącznie do etnografii. Także niekiedy bibliografia rejestrująca piśmiennictwo ograniczone do jednego rodzaju piśmienniczego może mieć bardzo szeroką tematykę i w intencji swej zbliżyć do zadań bibliografii regionalnej. Np. bibliografia D. Rymszy-Zalewskiej *Ziemie Zachodnie i Północne w polskiej literaturze pięknej piętnastolecia. Praktyczny przewodnik po literaturze* (Warszawa 1961) może być potraktowana jako bibliografia regionalna, mimo że jej zasięg został ograniczony wyłącznie do literatury. Natomiast praca J. Urbańskiego *Materiały do bibliografii zoologicznej Ziemi Lubuskiej i Pomorza Zachodniego oraz pogranicznych terenów zachodnich*⁸ była pomyślana przede wszystkim jako źródło piśmiennictwa dla zoologów.

W praktyce bibliograficznej powstają często trudności przy klasyfikowaniu tego typu spisów bibliograficznych. Toteż ze względów praktycznych w *Bibliografii Bibliografii i Nauki o Książce* bibliografie ograniczone do jednej dziedziny i do jednego regionu są rejestrowane w dziale bibliografii regionalnych; przy odpowiednich dziedzinach są natomiast umieszczone odsyłacze lub opisy skrócone, kierujące czytelnika do pełnego opisu pozycji.

Opublikowano ostatnio kilka bibliografii regionalnych, których zakres został ograniczony do ujęcia historycznego, np. *Bibliografia historii Śląska za lata 1939—1946*. K. Maleczyńskiego (Wrocław 1954), *Bibliografia historii Pomorza Wschodniego i Zachodniego za rok 1958* H. Baranowskiego i W. Chojnackiego (Toruń 1959), *Bibliografia historii Poznania* M. Szymańskiej (Poznań 1960) i szereg innych. Nie uwzględniają one całego piśmiennictwa o tych regionach, toteż są to bibliografie, które nie mogą oddać wszechstronnych usług użytkownikom. Przy sporządzaniu bibliografii regionalnej należy dążyć, by zakres jej nie był ograniczony, zwłaszcza jeśli rejestruje ona piśmiennictwo bieżące i przeznaczona jest dla szerokiego kręgu odbior-

⁷ *Literatura Ludowa* 1959 nr 5/6 s. 78-85.

⁸ W: *Badania fizjograficzne nad Polską Zachodnią*. T. 4. Poznań 1958 s. 293-407.

ców o różnych zainteresowaniach. Celem takiej pracy jest bowiem udzielenie możliwie najpełniejszej informacji o danym regionie. Ponadto istnieje jeszcze inna przesłanka tego postulatu — mianowicie natury ekonomicznej. Bibliograf, który gromadzi piśmiennictwo do bibliografii regionalnej i który rezygnuje z pewnej jego części dotyczącej tej lub innej dziedziny musi zdawać sobie sprawę, że naraża użytkowników na osobne poszukiwania nie uwzględnionych materiałów. W efekcie ewentualne oszczędności, które chciał osiągnąć zwiężając zakres (oszczędność papieru, kosztu druku, czasu sporządzania bibliografii) okazują się nieekonomicznymi w stosunku do czasu, który będą musieli stracić użytkownicy na dodatkowe poszukiwania może wielokrotnie nawet powtarzane. W rezultacie dla dziedzin nie objętych bibliografią danego regionu trzeba by sporządzić bibliografię specjalną związaną z regionem lub też posługiwać się — jeśli takie istnieją — bibliografiami specjalnymi obejmującymi całość materiału z danego zakresu. Te ostatnie zresztą nie zawsze mogą odpowiadać przeciętnemu użytkownikowi bibliografii regionalnej, ponieważ stosowane są w nich odrębne kryteria doboru i układu materiałów. Bibliografie specjalne dziedzin, przeznaczone z zasady dla naukowców i specjalistów, będą rejestrowały piśmiennictwo częściowo ze źródeł specjalnych stosując selekcję zgodnie ze swym przeznaczeniem. Natomiast bibliografie regionalne sporządzane dla szerszego ogółu użytkowników uwzględnią także materiały, które choć nieistotne dla naukowca danej dziedziny, będą ważnym przyczynkiem do poznania regionu.

Przystępując więc do opracowywania bibliografii regionalnej, trzeba przede wszystkim ustalić jej zakres. Powinien on obejmować nie tylko historię regionu, lecz także współczesne jego warunki ekonomiczne, społeczne, kulturalne, naukowe oraz przyrodnicze, zwłaszcza jeśli się opracowuje bibliografię bieżącą. Bibliografia retrospektywna rejestrująca piśmiennictwo dawnego, zamkniętego okresu czasu może ewentualnie zakres swój ograniczyć do ujęcia historycznego.

b. Zasięg bibliografii przedmiotowej

a) Zasięg chronologiczny nie nastęrcza w bibliografii regionalnej żadnych trudności. Jednak jak wyżej wspomniano, może on mieć pewien wpływ na zakres bibliografii, mianowicie: dla bibliografii bieżącej postuluje się zakres wszechstronny, bibliografia retrospektywna może go nieco ograniczyć.

b) Zasięg terytorialny — jak wiadomo — jest określony

przez miejsce wydania publikacji i z reguły wykracza poza region, obejmując piśmiennictwo wydane na obszarze całego kraju. Może także wyjść poza granice kraju i teoretycznie być nieograniczonym. Często dla bibliografii regionalnej takie rozszerzenie zasięgu terytorialnego jest niezwykle korzystne. Ma to szczególne znaczenie np. dla bibliografii regionalnych ziem zachodnich i północnych, które, będąc przedmiotem zainteresowania międzynarodowego, posiadają obfite piśmiennictwo obce. Potrzeba wskazania go czytelnikom polskim jest całkowicie oczywista. Dlatego też zaleca się w bibliografiach regionalnych przedmiotowych uwzględniać również polonica zagraniczne.

c) Z zasięgiem terytorialnym związane jest zagadnienie kryterium pochodzenia autorów, omówione szerzej przy bibliografii regionalnej. podmiotowej. W bibliografii regionalnej przedmiotowej nie ma ono w zasadzie zastosowania. Uwzględnianie nie związanego tematycznie z regionem dorobku piśmienniczego osób mających z nim łączność tylko dzięki miejscu urodzenia lub zamieszkania rozszerzyłoby niepomierne objętość bibliografii. Będzie stanowić przy tym element zbyteczny, wpływający niekorzystnie na przejrzystość spisu. Jednakże może się zdarzyć, że jakiś działacz lub pisarz jest tak silnie związany ze swoim regionem, jego postać jest tak dla niego charakterystyczna, że twórczość tego pisarza nie odnosząca się nawet bezpośrednio do regionu jest jednak w swoisty sposób z nim związana i dlatego powinna być w bibliografii uwzględniona. Na przykład pominięcie w bibliografii mazursko-warmińskiej twórczości Kajki nie dałoby pełnego i właściwego obrazu tego regionu.

Problem powstaje również przy uwzględnianiu piśmiennictwa dotyczącego działalności i twórczości takich osób⁹. Należy tu również przeprowadzać selekcję. Pominiemy więc piśmiennictwo dotyczące działaczy lub pisarzy związanych ze swoim regionem, jeśli te związki nie są w danych pracach wykazane. Np. w bibliografii śląskiej będą uzasadnione tylko pozycje omawiające twórczość Morcinka jako pisarza śląskiego.

Jak więc widać, trudno ustalić jakieś formalne przepisy dla stosowania tego kryterium i większość przypadków należy traktować w sposób indywidualny. Czynnikiem rozstrzygającym powinna być zawsze przydatność danej pozycji dla konkretnej, opracowywanej bibliografii z uwzględnieniem jej przeznaczenia czytelniczego.

d) Następnym problem, który się wyłania w bibliografii regionalnej

⁹ To jest właściwie zagadnienie zakresu, jednakże ze względu na powiązanie tematyczne zostało omówione w tym miejscu.

przedmiotowej i wymaga rozstrzygnięcia: jak dalece powinno się stosować kryterium lokalizacji instytucji i zjazdów. Na terenie regionu mogą istnieć dwojakiego typu instytucje: 1) takie, których działalność związana jest z danym regionem i które poza tym regionem istnieć by nie mogły, 2) instytucje, których działalność nie pozostaje w bezpośrednim związku z danym regionem i których lokalizacja w tym czy innym miejscu jest w pewnej mierze przypadkowa, natomiast dziedzina ich działalności obchodzi w równej mierze cały kraj. To samo można odnieść do konferencji, zjazdów, zlotów, kursów itp. Bibliografię regionalną powinno interesować jedynie piśmiennictwo dotyczące tych instytucji i zjazdów, których działalność jest bezpośrednio związana z życiem danego regionu. Uzasadnić to można tymi samymi racjami, o których była już mowa powyżej w p. c). Obciążanie bibliografii regionalnej materiałami nie przedstawiającymi dla niej istotnej wartości stwarza niepotrzebny balast wpływający ujemnie na jej użyteczność.

e) **Zasięg językowy.** Bibliograf powinien także ustalić, w jakich językach uwzględni dokumenty w podejmowanej bibliografii. Np. przy opracowywaniu bibliografii retrospektywnej ziem zachodnich i północnych, obejmującej także okres, gdy pozostawały one pod administracją niemiecką, nie można pominąć piśmiennictwa w języku niemieckim, które stanowiło większość w owym okresie; oczywiście przy doborze tego piśmiennictwa musi być zastosowana duża selekcja. Także dla bibliografii bieżącej, np. Śląska lub Pomorza jest ważne uwzględnienie piśmiennictwa w języku niemieckim odnoszącego się do tych terenów. *Bibliografia historii Poznania* opracowana przez M. Szymańską (Poznań 1960) musiała uwzględnić piśmiennictwo w języku niemieckim, co jest zrozumiałe ze względu na okres zaborów. Podobnie *Bibliografia Warszawy. Druki zwarte* (Wrocław 1958) uwzględniła nie tylko piśmiennictwo polskie, lecz także druki w języku niemieckim, francuskim, rosyjskim i innych. Niekiedy jednak bibliograf zacieśnia zasięg językowy do piśmiennictwa w języku polskim, jak to jest np. w opracowanej przez E. Sukertową-Biedrawinę *Bibliografii Mazur i Warmii w okresie 10-lecia 1945—1955* (Olsztyn 1960).

f) **Zasięg wyznaczony przez formę wydawniczą.** Jak wiemy, bibliografia może objąć trzy rodzaje jednostek wydawniczych: wydawnictwa, utwory i fragmenty. Niekiedy bibliografie regionalne przedmiotowe ograniczają się do wydawnictw samoistnych np. bibliografia regionalna J. Frieskego i D. Rymszy-Zalewskiej *Ziemię Zachodnie i Północne w polskim piśmiennictwie piętnastolecia* (War-

szawa 1960). Nie wydaje się to jednak słuszne. Bibliografie obejmujące wyłącznie druki zwarte nie mają pełnej wartości dla użytkownika, ponieważ nie mogą mu dać pełnej informacji o regionie, tym bardziej, że najczęściej właśnie czasopisma zawierają najciekawsze i najaktualniejsze materiały. W bibliografii regionalnej, zwłaszcza bieżącej, nie należy pomijać nie tylko zawartości czasopism, lecz zaleca się również uwzględnianie miejscowej prasy, która jest najbogatszym źródłem informacji o regionie. Przy poszukiwaniu artykułów dla regionalnej bibliografii bieżącej lub retrospektywnej ostatniego dziesięciolecia może służyć pomocą *Bibliografia Zawartości Czasopism*. Nie uwzględnia ona jednak prasy regionalnej, którą bibliograf musi sam opracować. Naturalnie byłoby wskazane, aby bibliografia uwzględniała również fragmenty. Wymaga to jednak dodatkowego wkładu pracy i czasu, ponieważ bibliograf musiałby przebadać także prace o charakterze bardziej ogólnym, które mogą zawierać rozdziały lub fragmenty dotyczące interesującego go tematu.

g) Zasięg wyznaczony przez formę piśmienniczą. Zagadnieniem dyskusyjnym jest problem, czy w bibliografii regionalnej przedmiotowej należy uwzględniać utwory literackie opisujące dany region i czy nie byłoby właściwszym rozwiązaniem dla tego typu materiałów sporządzanie oddzielnych bibliografii o charakterze zalecającym. Rozstrzygnięcie tego zagadnienia nie jest sprawą prostą. Wydaje się, że nie można wykluczyć literatury pięknej; chociażby ze względu na wyraźnie zmieniający się charakter współczesnej powieści. Coraz bardziej zbliża się ona do reportażu i, jeśli tematem jej będzie interesujący nas region, może zawierać wiele cennych informacji i spostrzeżeń o nim. Ponadto praktyka wykazała, że w bibliografii regionalnej użytkownicy bardzo często poszukują literatury pięknej. Problem więc uwzględniania literatury w bibliografii regionalnej musi być rozpatrywany w zależności od jej przeznaczenia czytelniczego. Poza tak wyjątkowym wypadkiem jak omówiony powyżej (s. 302) przypadek twórczości Kajki, można przyjąć następującą wytyczną: jeśli adresatem ma być tylko naukowiec, można utwory literackie pominąć, jeśli natomiast użytkownikami bibliografii mają być osoby o różnorodnych zainteresowaniach, poszukujące materiałów nie tylko o charakterze naukowym, literatura piękna powinna być w niej uwzględniona, zwłaszcza jeśli jest to bibliografia bieżąca, dla której postuluje się wszechstronny zakres.

Takie postawienie zagadnienia nie przekreśla celowości sporządzania spisów literatury pięknej o charakterze zalecającym. Tego typu niewielkie bibliografie adnotowane są bardzo wskazane, między innymi jako

materiały metodyczne do pracy z czytelnikiem. Mogą być sporządzane obok bibliografii regionalnych o wszechstronnym zakresie przez biblioteki powszechne i przede wszystkim na ich użytek.

c. Kompletność i selekcja

Zagadnienia kompletności i selekcji w bibliografii zostały już szczegółowo omówione w rozdziale III: Ustalenie planu bibliografii i dobór materiałów (s. 59).

Bibliografia regionalna dążąc w zasadzie do kompletności nie może jednak uwzględniać absolutnie całego piśmiennictwa; wyjątek stanowią bibliografie podmiotowe, których zasadniczym celem jest dokumentacja całego dorobku wydawniczego regionu.

W bibliografii regionalnej przedmiotowej nie należy stosować selekcji według formy wydawniczej. Jak już wspomniano powyżej, powinna ona objąć wydawnictwa samoistne i utwory, a w miarę możliwości fragmenty, aby nie narażać użytkowników na dodatkowe poszukiwania, np. artykułów z czasopism lub prasy regionalnej nie uwzględnionej w bibliografii.

Natomiast selekcja merytoryczna w bibliografii przedmiotowej, polegająca na ocenie treści poszczególnych dokumentów, będzie zależała od dwóch czynników: okresu, którego dotyczy bibliografia i typu odbiorcy. W każdym przypadku bibliograf jest zobowiązany odrzucić materiały o małej wartości, drobne artykuły, wzmianki, piśmiennictwo nieprzydatne dla użytkownika. Jeśli np. na jakiś temat będzie wiele artykułów o tej samej treści, należy uwzględnić tylko prace poważniejsze, ujmujące zagadnienie całościowo lub wnoszące coś nowego. Przy sporządzaniu bibliografii retrospektywnej jakiegoś dawnego okresu, gdy piśmiennictwa nie było tak wiele, można stosować selekcję mniej ostrą.

Ponadto selekcja merytoryczna powinna być stosowana w bibliografii regionalnej przedmiotowej w zależności od typu odbiorcy, dla którego jest przeznaczona. Innego rodzaju materiały zostaną uwzględnione, jeśli adresatem bibliografii jest naukowiec, innego natomiast, jeśli będzie ona przeznaczona dla przeciętnego użytkownika zainteresowanego tematyką regionalną. W pierwszym przypadku zostanie odrzucone piśmiennictwo popularne, w drugim zaś — piśmiennictwo o charakterze bardzo specjalistycznym. Przeważnie jednak bibliografie regionalne sporządzane są dla szerokiego kręgu użytkowników, zarówno naukowców jak i działaczy społecznych, kulturalnych, studentów, młodzieży i tych

wszystkich, którzy w jakiś sposób są zainteresowani regionem, dlatego piśmiennictwo zarejestrowane w bibliografii jest z zasady bardziej wszechstronne i selekcja mniej ostra. Selekcja nie jest czynnością łatwą. Z jednej strony bibliograf nie może opuścić nic z tego, co jest istotne dla poznania regionu, z drugiej zaś — nie powinien obciążać bibliografii materiałami bezwartościowymi lub nieprzydatnymi dla określonego z góry użytkownika.

B. UKŁAD BIBLIOGRAFII PRZEDMIOTOWEJ

Jeśli region nie jest podmiotem lecz przedmiotem piśmiennictwa, wytyczamy bibliografii inne zadania. Powinna ona możliwie najkrótszą drogą informować nas o piśmiennictwie, które ukazało się na taki lub inny temat związany z interesującym nas regionem. Rozwiązanie tego zadania jest uwarunkowane zastosowaniem w bibliografii odpowiedniego układu. Musi on być różny od przyjętego dla bibliografii podmiotowej, ponieważ w układzie bibliografii przedmiotowej nie są najważniejsze kryteria formalne, natomiast na plan pierwszy wysuwają się kryteria treściowe. Nie ulega wątpliwości, że najkorzystniejszy jest układ systematyczny. Potwierdza to w praktyce szereg bibliografii regionalnych przedmiotowych, np. wydane w ostatnim okresie pozycje: *Łódź i region łódzki w nauce polskiej 1945—1956*. W. Polakowskiej (Łódź 1958); *Bibliografia historii Pomorza Wschodniego i Zachodniego za rok 1959* H. Baranowskiego i W. Chojnackiego (Toruń 1959); *Bibliografia historii Poznania* M. Szymańskiej (Poznań 1960) i in. Wszystkie te bibliografie przedmiotowe grupują piśmiennictwo w szeregu działów podstawowych, które z kolei w miarę potrzeby dzielone są na poddziały drugiego, a nawet i trzeciego stopnia.

Podstawowe warunki, jakie powinien spełniać układ, to: ujęcie działami i poddziałami logicznie po sobie następującymi całego zebranego piśmiennictwa oraz przejrzystość i łatwość w użyciu⁹. Schemat układu musi być opracowany dla każdej bibliografii indywidualnie z uwzględnieniem specyfiki danego regionu. Nie znaczy to jednak, aby nie można było opracować ramowego schematu, który przy odpowiedniej modyfikacji, uwarunkowanej charakterystycznymi właściwościami po-

⁹ Przykładami braku przejrzystości w układzie materiału bibliografii regionalnej przedmiotowej mogą być: zestawiona przez K. Maleczyńskiego *Bibliografia historii Śląska za lata 1939—1946* (Wrocław 1954) oraz opracowana przez E. Sukertową-Biedrawinę *Bibliografia Mazur i Warmii w okresie dziesięciolecia 1945—1955* (Olsztyn 1960). — Por. rozdz. V o układzie s. 152, 164.

szczególnych regionów, mógłby być zastosowany w każdej bibliografii regionalnej przedmiotowej. Z jednej strony niewątpliwie ułatwi on pracę bibliografa, z drugiej zaś publikowanie bibliografii regionalnych o ujednoczonym ramowym układzie byłoby korzystne i dla ich użytkowników.

Schemat taki został opracowany przez specjalnie powołaną w tym celu komisję w związku z pracami koordynacyjnymi dotyczącymi bibliografii regionalnych ziem zachodnich i północnych i przyjęty przez poszczególne instytucje zainteresowane w sporządzaniu bieżących bibliografii ziem zachodnich. Jednakże może on być również — jak wspomniano powyżej — wykorzystany z niewielkimi zmianami dla bieżących bibliografii regionalnych innych regionów Polski. Z tego względu jest on poniżej przytoczony i szerzej omówiony.

RAMOWY SCHEMAT KLASYFIKACYJNY
BIBLIOGRAFII REGIONALNEJ PRZEDMIOTOWEJ

I. DZIAŁ OGÓLNY

Bibliografie
Czasopisma. Kalendarze
Prace ogólne dotyczące całości regionu
Poszczególne okręgi i miejscowości
Biografie. Pamiętniki

II. ŚRODOWISKO GEOGRAFICZNE. (PRZYRODA)

Mapy
Geologia. Gleboznawstwo. (Użytkowanie gleb zob. Gospodarstwo wiejskie w Dziale VI)
Hydrologia. Meteorologia. (Gospodarka wodna zob. Dział VI)
Roślinność. Zwierzęta. Ochrona przyrody
Geografia. (Geografia gospodarcza zob. Dział VI)
Krajoznawstwo. Turystyka. (Przewodniki zob. Prace ogólne dotyczące całości regionu oraz Poszczególne okręgi i miejscowości w Dziale I)

III. LUDNOŚĆ (Problemy integracyjne i narodowościowe zob. Dział VII)

Antropologia
Demografia

IV. HISTORIA (do r. 1945)

Opracowania ogólne
Nauki pomocnicze (Archiwa zob. Dział XVI)

Archeologia
Opracowania według okresów

V. ETNOGRAFIA

Prace ogólne i poszczególne zagadnienia
Literatura ludowa (teksty)
Sztuka ludowa (reprodukcje i opracowania)

VI. ZAGADNIENIA GOSPODARCZE (współczesne od 1945 r.)

Prace ogólne. Inwestycje
Geografia gospodarcza
Planowanie przestrzenne. Urbanistyka
Budownictwo. (Przemysł materiałów budowlanych zob. Przemysł. Rzemiosło)

Przemysł. Rzemiosło
Górnictwo
Hutnictwo
Energetyka
Przemysł chemiczny
Przemysł budowy maszyn i metalowy
Przemysł spożywczy
Przemysł materiałów budowlanych
Rzemiosło

Gospodarstwo wiejskie
Rolnictwo
Hodowla
Ogrodnictwo
Leśnictwo
Łowiectwo
Rybacktwo
Pszczelnictwo

Gospodarka morska
Handel. Spółdzielczość
Finanse
Komunikacja. Transport. Łączność
Gospodarka wodna. Hydrotechnika. (Energetyka wodna zob. Przemysł,
Komunikacja wodna zob. Komunikacja)
Gospodarka komunalna. Gospodarka mieszkaniowa

VII. ZAGADNIENIA SPOŁECZNE I POLITYCZNE (współczesne od 1945 r.)

Prace ogólne
Partie polityczne
PZPR

ZSL, SD

Organizacje społeczne i młodzieżowe
Uroczystości i obchody
Praca. Związki zawodowe. Zagadnienia socjalne
Szczegółowe zagadnienia socjologiczne
Patologia społeczna
Problemy integracyjne
Problemy narodowościowe. Repatriacja
Rewizjonizm niemiecki

VIII. ZAGADNIENIA PRAWNO-ADMINISTRACYJNE

IX. WOJSKO

X. SŁUŻBA ZDROWIA. LECZNICTWO

XI. KULTURA. NAUKA. OŚWIATA

Zagadnienia ogólne
Nauka. Szkolnictwo wyższe. Instytuty, towarzystwa i organizacje naukowe
Szkolnictwo średnie i podstawowe
Szkolnictwo zawodowe. Kursy kształcące
Praca kulturalno-oświatowa
Muzea i wystawy (Muzea i wystawy specjalne zob. poszczególne działy)
Radio i telewizja
Kultura fizyczna. Sport

XII. JĘZYKOZNAWSTWO

XIII. LITERATURA PIĘKNA (Literatura ludowa zob. Etnografia w Dziale V)

Historia literatury i krytyka literacka
Teksty

XIV. SZTUKA (Sztuka ludowa zob. Etnografia w Dziale V; Szkolnictwo artystyczne zob. Szkolnictwo zawodowe w Dziale XI).

Zagadnienia ogólne
Architektura. Zabytki architektoniczne (Urbanistyka zob. Dział VI)
Teatr. Opera
Muzyka
Film
Fotografia
Zespoły pieśni i tańca (Amatorskie zespoły zob. Praca kulturalno-oświatowa w Dziale XI)

XV. ZAGADNIENIA WYZNANIOWE. (Historia Kościoła zob. Dział IV)

XVI. BIBLIOTEKI. ARCHIWA. SPRAWY KSIĄZKI I CZYTELNICTWA

Ruch wydawniczy. Księgarstwo

Biblioteki i czytelnictwo. Służba dokumentacyjno-informacyjna

Historia książki. Czasopiśmiennictwo

Archiwa

Jak już powiedziano, przytoczony powyżej schemat należy traktować jako ramowy. Stałe są tylko działy zasadnicze, powinny więc one występować w każdej bibliografii w formie niezmienionej i w tej samej kolejności, natomiast poddziały mogą być w razie potrzeby łączone, eliminowane, bądź zastępowane nowymi w zależności od ilości i rodzaju materiałów, które wchodzi do danego odcinka bibliografii. Dlatego też poddziały nie otrzymały w schemacie kolejnej numeracji.

Dział I obejmuje materiały o charakterze ogólnym. Znajdą się tu wszystkie bibliografie zarówno o zakresie wszechstronnym jak też ograniczone do jednej lub kilku dziedzin, z zastrzeżeniem, że w odpowiednich działach zostaną sporządzone ich opisy skrócone lub odsyłacze numerowe.

W poddziale „Czasopisma. Kalendarze” należy rejestrować wyłącznie tytuły czasopism bezpośrednio związanych z regionem. (Czasopisma wychodzące na terenie regionu, lecz posiadające charakter ogólnokrajowy nie wchodzi do bibliografii). Natomiast publikacje dotyczące czasopiśmiennictwa lub omawiające poszczególne czasopisma związane z regionem znajdują się w Dziale XVI pod odpowiednim nagłówkiem.

Prace ogólne dotyczące całości regionu obejmą m.in. takie wydawnictwa jak informatory, publikacje statystyczne i przewodniki o charakterze ogólnym. Prace ogólne lub historyczne o wszechstronnym ujęciu, informatory, przewodniki dotyczące poszczególnych okręgów i miejscowości przewidziane są w następnej grupie tego samego działu „Poszczególne okręgi i miejscowości”. Natomiast prace szczegółowe, a także przewodniki specjalne (np. przewodniki po muzeach sztuki, przewodniki po rezerwach itp.) należy przydzielać do odpowiednich działów.

Wreszcie ostatni poddział Działu I obejmuje biografie i pamiętniki. Powinno się w tym miejscu skupić całe piśmiennictwo dotyczące poszczególnych osób niezależnie od dziedziny, z jaką są one związane. Jednakże, podobnie jak przy bibliografiach, należy w odpowiednich działach umieścić opisy skrócone lub odsyłacze numerowe. W opi-

się pełnym, jeśli tytuł nie wskazuje, kim jest osoba, której publikacja została poświęcona, postuluje się podanie uzupełniającej informacji w adnotacji.

Dział II obejmuje piśmiennictwo dotyczące środowiska geograficznego regionu. W poddziale „Mapy” należy gromadzić mapy wszystkich rodzajów: geograficzne, geologiczne, historyczne itd. jak również plany miast. Pozycje, które powinny się znaleźć także w innych działach (np. mapy historyczne w historii, geograficzne w geografii itd.) zostaną z nimi powiązane bądź opisami skróconymi bądź odsyłaczami numerycznymi.

Dział III gromadzi piśmiennictwo odnoszące się do zagadnień ludnościowych, a mianowicie antropologii i demografii. Odsyłacz ogólny łączy go z poddziałem „Problemy integracyjne” w Dziale VII. Bibliografie regionów w których problemy integracyjne nie występują, odsyłacz ten pomina, podobnie jak odpowiedni poddział w Dziale VII. Zagadnienia te — jak wiadomo — są żywotne dla regionów zachodnich i północnych Polski.

Dział IV obejmuje piśmiennictwo dotyczące historii regionu, przy czym ustalono, że granicę chronologiczną będzie stanowić rok 1945. Wszystkie więc fakty, które zaistniały po wyzwoleniu należy odnieść do zagadnień współczesnych. W dziale tym przewiduje się m.in. umieszczenie piśmiennictwa dotyczącego historii Kościoła. Nauki pomocnicze historii obejmą takie dziedziny jak: dyplomatyka, genealogia, numizmatyka i sfragistyka. Natomiast archiwistyka przewidziana jest w Dziale XVI Biblioteki, Archiwa. Sprawy książki i czytelnictwa. Jeśli poddział „Nauki pomocnicze” będzie gromadzić dużą liczbę pozycji, piśmiennictwo może być uporządkowane przedmiotowo, a więc najpierw grupa dotycząca dyplomatyki, następnie genealogii itd. Po naukach pomocniczych historii następuje poddział „Archeologia”, który obejmie również piśmiennictwo dotyczące prehistorii. Opracowania odnoszące się do poszczególnych epok będą uporządkowane w chronologicznie następujących po sobie grupach, których nagłówki będą odpowiadały wyodrębnionym okresom historycznym. Przy dużej liczbie pozycji w poszczególnych grupach można utworzyć dwie samodzielne podgrupy: Dzieje polityczne oraz Dzieje społeczno-gospodarcze.

Dział V nie nasuwa trudności. Prace z zakresu dialektologii należy przydzielać do Działu XII Językoznawstwo.

Dział VI, bardzo rozległy, obejmuje piśmiennictwo dotyczące współczesnych zagadnień gospodarczych. Poddziały trzeciego stopnia, które zostały zgrupowane pod nagłówkami „Przemysł. Rzemiosło” oraz

„Gospodarstwo wiejskie” mają charakter wyłącznie przykładowy i nie obejmują wszystkich rodzajów przemysłu ani też wszystkich dziedzin związanych z gospodarstwem wiejskim. Poddziały te zostaną utworzone w miarę potrzeby zgodnie ze specyfiką gospodarczą regionu.

Dział VII dotyczy współczesnych zagadnień społecznych i politycznych. Ostatnie trzy poddziały: „Problemy integracyjne”; „Problemy narodowościowe. Repatriacja”; „Rewizjonizm niemiecki” zostały sformułowane przede wszystkim z myślą o bibliografiach regionalnych ziem zachodnich i północnych, choć zagadnienia narodowościowe i mniejszości narodowych mogą występować również w innych regionach Polski. Piśmiennictwo odnoszące się do rewizjonizmu niemieckiego bibliografie regionalne ziem zachodnich i północnych uwzględniają tylko o tyle, o ile będzie ono związane bezpośrednio z danym regionem¹⁰.

Dział VIII Zagadnienia prawno-administracyjne obejmie piśmiennictwo dotyczące rad narodowych, wyborów, sądownictwa, milicji. Przy większej liczbie pozycji należy stworzyć odpowiednie poddziały.

Do działu X Służba zdrowia — Lecznictwo wejdzie m. in. piśmiennictwo dotyczące uzdrowisk, jeśli będą one traktowane wyłącznie z punktu widzenia lecznictwa.

Dział XI skupi piśmiennictwo związane z kulturą, nauką i oświatą regionu. Poszczególne poddziały nie nasuwają specjalnych problemów. Prace dotyczące domów kultury, świetlic i amatorskich zespołów artystycznych należy przydzielać do „Pracy kulturalno-oświatowej”. Do poddziału „Muzea i wystawy” wejdzie wyłącznie piśmiennictwo o charakterze ogólnym, natomiast publikacje odnoszące się do muzeów i wystaw specjalnych należy włączyć do odpowiednich działów; i tak np. muzeum sztuki znajdzie się w Dziale XIV Sztuka, muzeum archeologii w Dziale IV Historia, wystawa dotycząca rozwoju budownictwa na terenie regionu w Dziale VI Zagadnienia gospodarcze itd.

Dział XII Językoznawstwo obejmie także piśmiennictwo dotyczące onomastyki i dialektologii.

Pozostałe działy XIII—XVI nie wymagają szerszych komentarzy.

Przytoczony schemat układu może też być stosowany w bibliografii lokalnej, z tym zastrzeżeniem, iż niektóre jego poddziały są zbędne (np. Poszczególne okręgi i miejscowości), inne natomiast będą wymagały odmiennego sformułowania ich nagłówków.

¹⁰ Zagadnienia szczegółowe dotyczące problematyki bibliografii regionalnych ziem zachodnich i północnych zostały omówione w pracy B. Eychler: *Problematyka bibliografii regionalnych Ziemi Zachodnich i Północnych*. — *Biul. Inst. Bibliogr.* 1960 t. 6 nr 5.

ROZDZIAŁ X

BIBLIOGRAFIA OSOBOWA

Opracowały *Elżbieta Słodkowska i Janina Wilgat*

1. Bibliografie osób: A. Ujęcie tematu; B. Dobór materiałów; C. Kompozycja — układ — indeksy; D. Opis. — 2. Bibliografie zespołów osobowych: A. Rodzaj zespołów osobowych; B. Dobór; C. Układ — indeksy; D. Opis; E. Metoda zbierania materiałów.

Określenie bibliografii osobowej i jej odmiany podano w rozdziale II (s. 32). Toteż tutaj przypominamy tylko, że bibliografią osobową podmiotową jest spis prac danego autora, a bibliografią przedmiotową — zestawienie piśmiennictwa o danej osobie. Podobne rozróżnienie dałoby się teoretycznie przeprowadzić w bibliografii zespołów osobowych, w praktyce jednak spotyka się w tej grupie prawie wyłącznie bibliografie podmiotowe. W tym rozdziale zajmiemy się zagadnieniami charakterystycznymi dla bibliografii osób i zespołów osobowych.

1. BIBLIOGRAFIE OSÓB

A. UJĘCIE TEMATU BIBLIOGRAFII

Najbardziej pożądanym jest łączne opracowywanie spisu prac danej osoby i piśmiennictwa na jej temat (bibliografii podmiotowej i przedmiotowej) jako dwu części jednej publikacji.

Ograniczenie się do sporządzenia wyłącznie podmiotowego lub przedmiotowego zestawienia może wynikać z ogromu materiału związanego z daną postacią (jak np. Mickiewicz czy Curie-Skłodowska). Niejednokrotnie opracowuje się samo tylko zestawienie podmiotowe, gdy twórczość danego autora nie jest przedmiotem prac innych pisarzy, lub tylko przedmiotowe, gdy osoba stanowiąca temat bibliografii nie posiada własnego dorobku piśmienniczego.

B. DOBÓR MATERIAŁÓW

Zasadniczą cechą bibliografii osobowej (szczególnie podmiotowej), wyróżniającą ją wśród współczesnych bibliografii specjalnych, jest dążenie do kompletności w gromadzeniu materiałów, a co za tym idzie — nieograniczanie zasięgu. Bibliografia osobowa podmiotowa dąży do objęcia całego dorobku autorskiego, a bibliografia przedmiotowa — z nielicznymi wyjątkami — podobnie zmierza do wykazania całego piśmiennictwa o danej postaci.

Zasięg autorski bibliografii podmiotowej w zasadzie określony jest jasno przez sam jej rodzaj, oznaczający bibliografię prac danej osoby. Jednakże w praktyce są tu trudności wiążące się z określeniem pojęcia autorstwa.

Zupełnie bezsporne są prace indywidualne i współautorskie danego pisarza. Tego rodzaju dzieła stanowią podstawę każdej bibliografii osobowej. Ale oprócz nich mamy i prace w rodzaju tłumaczeń dzieł autorów obcych, dokonanych przez danego pisarza, prace redaktorskie i edytorskie, przeróbki dzieł cudzych i przeróbki dzieł tego autora, wywiady dziennikarskie z danym pisarzem, skrypty i stenogramy z jego przemówień i wykładów, dokumenty urzędowe napisane lub podpisane przez daną osobę z urzędu itp.

Bibliografie ogólne lub inne — poza bibliografią osobową — bibliografie specjalne różnorodnie ujmują autorstwo tego rodzaju prac. Natomiast bibliografia osobowa podmiotowa traktuje pojęcie autorstwa jak najszerszej i uwzględnia zazwyczaj wszystkie wymienione wyżej kategorie dokumentów.

Specyficzne zagadnienie tworzą dokumenty mówiące o pracach, których teksty nie dochowały się, lub które zostały przekazane wyłącznie w cudzej relacji (np. streszczenie lub stenogram z wygłoszonego przemówienia, odczytu, głosu w dyskusji). W zasadzie są to publikacje omawiające twórczość danej postaci, a więc powinny się znaleźć w bibliografii przedmiotowej. Często jednak są to jedyne źródła dokumentujące nie dochowaną twórczość danej osoby i jako takie mogłyby być podane w bibliografii podmiotowej. Należy tu jednak postępować ostrożnie, biorąc pod uwagę niedokładność przekazywania cudzej wypowiedzi w streszczeniach i protokołach, oceniać tego rodzaju dokumenty indywidualnie, opisując wątpliwe pozycje w bibliografii przedmiotowej. Decyzja umieszczania w części podmiotowej tego rodzaju dokumentów lub ich wyboru powinna być omówiona w przedmowie, a każdy opis tego rodzaju trzeba ponadto zaopatrzyć odpowiednią adnotacją.

Zasięg wydawniczo-formalny nie ulega w zasadzie ograniczeniu. Zarówno bibliografia podmiotowa, jak i przedmiotowa rejestrują wydawnictwa samoistne wydawniczo (książki, broszury, druki ulotne, a nawet wydawnictwa ciągłe, gdy interesująca bibliografią osoba jest ich wydawcą lub redaktorem) oraz utwory (artykuły i utwory literackie w czasopismach lub pracach zbiorowych).

Sprawa fragmentów bibliograficznych wymaga osobnego omówienia. W bibliografii podmiotowej będą to często urywki tekstu

pióra pisarza, którego bibliografię sporządzamy, przytaczane przez innych autorów w omówieniach krytycznych, recenzjach, polemikach, czasem nawet w utworach literackich. W większości przypadków fragment ten jest ściśle związany z kontekstem i dopiero w zestawieniu z nim nabiera właściwego znaczenia, dlatego można go pominać. Niekiedy jednak może mieć szczególną wagę, jeśli np. stanowi urywek pracy dotychczas nie publikowanej, a także jeśli praca ta, jako całość, została ogłoszona znacznie później. Podobnie mogą być cenne fragmenty tekstu inaczej odczytane z rękopisu lub odmiennie przełożone niż inne, pełne publikacje danej pracy. Dlatego też decyzję o uwzględnianiu takich fragmentów w bibliografii podmiotowej należy uzależnić od indywidualnej oceny i od założeń sporządzanego zestawienia.

Fragmenty bibliograficzne w bibliografii osobowej przedmiotowej — to urywki mówiące o interesującej nas postaci, pochodzące z prac na inny temat. Dobór takich pozycji zależy przede wszystkim od popularności postaci, której bibliografia dotyczy. Włączenie wszystkich fragmentów, bez względu na ich wartość, do bibliografii pisarza tego typu, co Mickiewicz jest zbędne. Selekcja tych materiałów powinna się opierać na ocenie treści. Natomiast słuszne jest skrzętne rejestrowanie nawet drobnych wzmianek o postaci mało znanej, której poświęcono niewiele prac samoistnych piśmienniczo.

Selekcja fragmentów w bibliografii podmiotowej i przedmiotowej bywa niekiedy stosowana tylko wobec pewnej części materiałów. Np. bibliografia podmiotowa *Marks i Engels w Polsce. Materiały do bibliografii 1842—1952* (Warszawa 1953) rejestruje fragmenty z lat najwcześniejszych jako dokumenty przenikania myśli marksistowskiej do Polski, a w materiałach późniejszych ogranicza się do publikacji samoistnych piśmienniczo. W bibliografii przedmiotowej Norwida powinno się opisać nawet drobne wzmianki o nim w piśmiennictwie z tego okresu XIX w., gdy poeta był jeszcze mało znany, jako ważne i ciekawe źródła, a w piśmiennictwie późniejszym można będzie stosować selekcję według oceny treści, pomijając np. nawet obszerniejsze rozdziały z podręczników szkolnych. Podobnie postąpiono w bibliografii *Andrzej Frycz Modrzewski. Bibliografia opracowanej przez A. Kawecką-Gryczową i I. Rostkowską* (Wrocław 1962), gdzie pominięto fragmenty o Fryczu w szkolnych podręcznikach literatury wydanych po roku 1914, zakładając, że od tego roku każdy podręcznik taki fragment zawiera.

Mimo przytoczonych przykładów stosowania selekcji trzeba jeszcze raz stwierdzić, że w bibliografii osobowej przeważa dążenie do kompletności wynikające z intencji zarejestrowania wszelkich materiałów

dotyczących danej postaci. Powoduje ono, że bibliografia często nie ogranicza się do opisywania wydawnictw drukowanych i powielanych inną techniką, ale rejestruje również rękopisy oraz różnego rodzaju dokumenty niepiśmiennicze (ryciny, fotografie, nuty, płyty, medale, rzeźby, filmy itp.). Przykładem takiego szerokiego zasięgu jest praca R. Joseph i J. Forges pt. *Biblio-iconographie générale de Charles Maurras* (Roanne 1953) opisująca m.in. nagrania głosu tego pisarza, jego fotografie, portrety oryginalne i ich reprodukcje. A *Bibliography of James Joyce*, sporządzona przez J. J. Slocum i H. Cahoon (New Haven 1953), rejestruje m.in. płyty i nagrania radiowe jego utworów literackich a także kompozycje muzyczne z nimi związane. Wśród tych różnorodnych dokumentów trzeba rozróżnić dokumenty odbite wielokrotnie (np. ryciny, płyty, fotografie) i dokumenty jednostkowe (np. rękopisy). To rozszerzenie zasięgu bibliografii sprawiło, że takie zestawienia próbowano określać terminem „dokumentografia”. Przykładem bibliografii, w której zastosowano tak szeroki zasięg jest wśród polskich publikacji bibliografia Słowackiego, sporządzona przez W. Hahna¹.

Zasięg terytorialny i językowy pełnej bibliografii osobowej powinien być nieograniczony. Jednakże objęcie zestawieniem wszystkich prac wydanych tak w kraju, jak i za granicą, nie zawsze jest osiągalne, przede wszystkim dlatego, że materiały zagraniczne są trudno dostępne w kraju. Dlatego wielu autorów ustalając, że ich bibliografie obejmą tak wydania krajowe, jak i zagraniczne, równocześnie ograniczają poszukiwania materiałów zagranicznych tylko do zbiorów w kraju. Tak np. postąpiła J. Kaczanowska w *Bibliografii prac Juliana Marchlewskiego* (Łódź 1954).

Najmniej kłopotu w bibliografii osobowej sprawia wytyczenie zasięgu chronologicznego, który jest pojmowany zwykle najszerszej, tzn. obejmuje okres czasu począwszy od ukazania się pierwszej pracy danego autora lub pracy o danej osobie, aż do chwili zamknięcia prac nad bibliografią.

Kończąc omawianie doboru materiałów w bibliografii osobowej trzeba wspomnieć, że istnieje wiele zestawień, których autorzy celowo ograniczyli zakres lub zasięg. Np. I. Bajerowa w *Wykazie lingwistycznych pism Brodzińskiego*² ograniczyła zakres bibliografii, rejestrując prace

¹ W. Hahn: *Bibliografia [utworów Juliusza Słowackiego i prac o nim]*. W: Słowacki J.: *Dziela wszystkie* pod red. J. Kleinera. Wyd. 2. Wrocław 1952-1961.

² *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Katowicach* 1956 z. 1 s. 136-138.

wyłącznie z jednej dziedziny zainteresowań tego pisarza. *Wykaz tłumaczeń M. Konopnickiej z języka niemieckiego* J. Bergera³ ogranicza zasięg autorski wyłącznie do pracy przekładowej. W. Borowy w części podmiotowej *Bibliografii Norwida*⁴ wymienia jego pisma poetyckie i prozaiczne wyłącznie opublikowane jako samoistne wydawnictwa, pomijając utwory ogłoszone w czasopismach i wydawnictwach zbiorowych. M. Grabowska w zestawieniu *Mickiewicziana w czasopismach polskich 1944—1947*⁵ ograniczyła nie tylko zasięg wydawniczy, rejestrując wyłącznie utwory, ale także zasięg chronologiczny i językowy. Przykładem ograniczenia zasięgu językowego jest praca P. Grzegorzycy *Mickiewicz w przekładach*⁶, a ograniczenia zasięgu terytorialnego i chronologicznego — bibliografia sporządzona przez J. Górskiego pt. *Dzieła Marksa w Polsce Ludowej*⁷. Najdalej idące ograniczenie zasięgu stosują zestawienia zajmujące się wyłącznie jednym utworem danego pisarza. Np. opracowana przez Annę Mońka *Bibliografia do dzieła Jędrzeja Śniadecckiego „O fizycznym wychowaniu dzieci”*⁸ wykazuje wydania i opracowania tej jednej pracy. Wszystkie tego rodzaju zestawienia, które bywają często sporządzane, należy traktować tylko jako przyczynki do bibliografii osobowej danej postaci. Obok nich spotyka się także zestawienia mające na celu ukazanie specjalnego, wybranego zagadnienia związanego z tą osobą. Np. cytowana już bibliografia *Marks i Engels w Polsce*, a także praca M. Toporowskiego *Puszkין w Polsce* (Warszawa 1950) poświęcone są wyłącznie zagadnieniu znajomości i recepcji tych pisarzy w obcym kraju.

Przy omawianiu doboru fragmentów bibliograficznych (s. 314) wspomniano już, że mimo dążenia do kompletności bibliografia osobowa przeprowadza pewną selekcję tego typu jednostek bibliograficznych. Można przytoczyć przykłady stosowania selekcji nawet wśród utworów i wydawnictw. Stosuje się ją przede wszystkim w bibliografiach pisarzy powszechnie znanych lub klasyków, których utwory i fragmenty prac są często przedrukowywane w wielu różnych wydawnictwach. Do takich bibliografii należy np. bibliografia Mickie-

³ W: Berger J.: *Literatura niemiecka w przekładach Marii Konopnickiej*. Poznań 1956 s. 4-5.

⁴ W: *Pamięci Cypriana Norwida*. Warszawa 1946 s. 78-174.

⁵ *Pamiętnik Literacki* R. 38: 1948 s. 533-550.

⁶ W: *Adam Mickiewicz 1798-1855. W stulecie śmierci*. Warszawa 1956 s. 221-261.

⁷ *Przegląd Bibliograficzny Wydawnictw Gospodarczych* 1953 s. 5-7.

⁸ *Wychowanie Fizyczne i Sport* 1957 s. 56-60.

wicza, w której nie sposób byłoby zarejestrować wszelkie publikacje jego utworów w całości lub wyjątkach oraz wszelkie prace mówiące o nim. Przeprowadzana w takim przypadku selekcja oprzeć się może na różnych kryteriach.

W bibliografii podmiotowej najczęstszym jest kryterium wydawniczo-formalne, według którego eliminuje się przedruki w wydawnictwach popularnych, informacyjnych lub szkoleniowych (np. w kalendarzach, drukach okolicznościowych, podręcznikach szkolnych, mutacjach dzienników, pismach prowincjonalnych), gdyż publikacje tego typu mają niewielkie znaczenie dla badań nad autorem.

W bibliografii przedmiotowej stosuje się niekiedy selekcję opartą na kryterium treściowym, eliminując teksty nie wnoszące nowych poglądów na działalność pisarza. Kryterium to jest bardzo elastyczne i nakłada na bibliografa dużą odpowiedzialność w stosunku do użytkowników, ale równocześnie daje większą pewność, że publikacje wykazane w bibliografii są materiałem wartościowym.

Podobnie jak obfitość materiałów, tak i przeznaczenie bibliografii może decydować o wytycznych selekcji. Np. *Adam Mickiewicz 1798—1855. Poradnik bibliograficzny* (Warszawa 1955), przeznaczony do użytku bibliotek powszechnych, wykazuje tylko pozycje łatwo dostępne i odpowiednie dla czytelników mniej wyrobionych.

C. KOMPOZYCJA — UKŁAD — INDEKS

a. Kompozycja

Kompozycja bibliografii osobowej w głównych zarysach opiera się na zasadach przyjętych dla wszystkich bibliografii specjalnych (por. rozdz. V o układzie). Należy tylko przypomnieć, że przedmowa poza omówieniem zasięgu i metody opracowania materiału, powinna także informować o zasięgu poszukiwań materiału i o stosunku sporządzonej bibliografii do istniejących już zestawień bibliograficznych na temat danej postaci.

W niektórych bibliografiach osobowych spotykamy także wstępy omawiające twórczość danej osoby w świetle opisanych w bibliografii dokumentów (np. praca W. Preisnera: *Dante i jego dzieła w Polsce. Bibliografia krytyczna z historycznym wstępem*. Toruń 1957). W opracowywanych przez Instytut Badań Literackich bibliografiach osobowych czołowych pisarzy polskich XIX i XX w. przewidziano uzupełnienie

zestawienia przez *calendarium* życia⁹. Zarówno wstęp jak i *calendarium* są cennymi dodatkami podnoszącymi wartość naukową i informacyjną podstawowej części bibliografii osobowej, jaką jest wykaz bibliograficzny.

Ciekawym przykładem połączenia bibliografii osobowej z monografią uczonego jest praca K. Kowalskiej i A. Miklaszewskiej-Mroczkowskiej *Benedykt Dybowski. Materiały biograficzno-bibliograficzne*, której ukazała się część pierwsza (Wrocław 1960). Praca ta ma składać się z pięciu części: 1. prace Dybowskiego i piśmiennictwo o nim, 2. prace oparte na materiale zebrany przez Dybowskiego, 3. archiwalia pozostałe po Dybowskim, 4. ikonografia, 5. uzupełnienia. W części pierwszej poza bibliografią jest zamieszczony krótki rys biograficzny, w części drugiej przewiduje się nadto omówienie działalności naukowej, w dalszych częściach mają być także odpowiednie wstępy. Podobnie postępują bibliografowie radzieccy. Np. opracowana pod redakcją E. Š. Ajrapetjanca *Bibliografija trudov I. P. Pavlova i literatury o nem* (Moskwa 1954) posiada wykaz ważniejszych dat jego życia i działalności.

Jeszcze dalej idzie J. Czachowska w swojej pracy *Gabriela Zapolska. Monografia bio-bibliograficzna* (złożonej do druku w Wydawnictwie Literackim) łącząc biografię z częścią bibliograficzną. Kompozycja pracy opiera się na skupieniu pod nagłówkami rocznymi obszernego komentarza biograficznego i informacji bibliograficznych dotyczących utworów powstałych w danym roku. W obrębie roku materiał rozczłonkowany na grupy formalne (dramaty, proza, publicystyka i in.); w obrębie grup — według chronologii piśmienniczej utworów. Przy poszczególnych utworach podano komentarz (niejednokrotnie bardzo obszerny) wyjaśniający genezę, informacje o rękopisach, wykazy kolejnych wydań oraz piśmiennictwo o danym utworze (opublikowane do chwili obecnej), informacje o wystawieniach teatralnych, przeróbkach filmowych, opisy recenzji teatralnych, tłumaczeń, informacje dotyczące ikonografii itd.

W przeważającej liczbie opublikowanych bibliografii osobowych obejmujących dzieła danego pisarza i piśmiennictwo o nim część podmiotowa jest opracowana jako odrębna całość, a z częścią przedmiotową wiązą ją tylko odsyłacze. Jednakże zdarzają się bibliografie stanowiące jeden wykaz podmiotowo-przedmiotowy. Jako przykład można tu wskazać cytowaną już bibliografię Słowackiego, w której za główną podstawę podziału materiałów przyjęto tytuły poszczególnych utworów Słowackiego, a dopiero materiały dotyczące danego utwo-

⁹ Por. *Podstawowe wytyczne monografii bibliograficznej*. — *Pamiętnik Literacki* R. 46: 1955 z. 4 s. 483-494.

ru podzielono na część podmiotową (wydania utworu) i przedmiotową (wykaz prac dotyczących utworu). Z tego rodzaju kompozycją bibliografii wiążą się trudności przydziału odpowiednich pozycji do danego poddziału i konieczność stosowania wielokrotnych odsyłaczy. Podobnie opracowaną bibliografią jest praca P. Grzegorzycyka *Dzieło pisarskie Stanisława Ignacego Witkiewicza*¹⁰, w której wymieniono obok siebie utwory Witkiewicza i prace o nim, napisane lub wydane w danym roku.

Częściej stosuje się łączenie bibliografii podmiotowej z określoną częścią materiałów przedmiotowych. Np. H. Lipska w *Bibliografii prac Kazimierza Piekarskiego [i o K. Piekarskim]*¹¹ włączyła opisy recenzji dotyczących poszczególnych jego prac do części podmiotowej spisu. Podobnie postąpił K. Świerkowski w swej pracy pt. *Karol Estreicher. Bibliografia prac jego i literatury o nim* (Warszawa 1928). J. Stradecki w publikacji *Julian Tuwim. Bibliografia* (Warszawa 1959) umieszcza po opisie każdego utworu poety notę informacyjną dotyczącą wszelkich recenzji i ocen danego wiersza. Metoda ta ułatwia dotarcie do materiałów pomocniczych w badaniach nad danymi tekstami, ale równocześnie powoduje rozbitcie opracowań twórczości pisarza na dwie grupy. Z tego względu niektóre bibliografie w części podmiotowej sygnalizują istnienie recenzji przy opisie dzieła, którego one dotyczą, a jednocześnie wprowadzają opis tej recenzji do części przedmiotowej z odpowiednim odsyłaczem. Przykładem takiego rozwiązania może być opracowana przez B. Horodyskiego *Bibliografia prac A. Dygasińskiego i literatury o nim*¹².

Ponieważ bibliografia osobowa dzieli się zazwyczaj na część podmiotową i przedmiotową, omówimy kolejno układ tych dwu części.

b. Układ bibliografii podmiotowej

Bibliografia podmiotowa może mieć układ: 1) chronologiczny, 2) alfabetyczny według tytułów dzieł, 3) układ według form wydawniczych lub piśmienniczych, 4) rzeczowy.

¹⁰ W: *Stanisław Ignacy Witkiewicz. Człowiek i twórca*. Księga pamiątkowa. Warszawa 1957 s. 351-393. Odb.

¹¹ W: *Studia nad książką poświęconę pamięci Kazimierza Piekarskiego*. Wrocław 1951 s. 377-393.

¹² W: *Dygasiński A.: Pisma wybrane*. T. 24. Warszawa 1953 s. 289-406.

Najczęściej spotykany jest układ chronologiczny, ponieważ ukazuje on rozwój twórczości pisarskiej, ujawnia kolejność powstających i równocześnie trwających zainteresowań autora i jego styczność ze zjawiskami polityczno-kulturalnymi¹³. Układ ten może się opierać na chronologii piśmienniczej lub wydawniczej.

Układ według chronologii piśmienniczej opiera się na jednostce piśmienniczej, co w konsekwencji daje zbiór bibliografii poszczególnych utworów, zebranych w kolejności ich powstawania oraz odzwierciedla rozwój twórczości pisarza. Taki układ zastosowano w rozdziale „Utwory oryginalne” w pracy I. Śliwińskiej, W. Roszkowskiej i S. Stupkiewicza pt. *Adam Mickiewicz. Zarys bibliograficzny* (Warszawa 1957).

Ułożenie materiału według chronologii wydawniczej, a więc według dat publikacji, ukazuje również w pewnej mierze rozwój twórczości pisarza oraz daje obraz rozwoju poczytności jego dzieł wyrażony ilością wydań w poszczególnych latach.

Konsekwencją takiego układu jest jednak rozproszenie wydań jednego dzieła, co uniemożliwia zastosowanie zapisów skróconych dla kolejnych edycji i wymaga łączenia ich odsyłaczami. Zasadę taką stosuje wspomniana już *Bibliografia prac Juliana Marchlewskiego*, podając przy opisach prac publikowanych wielokrotnie numery opisów innych wydań zarejestrowanych pod inną datą roczną.

Przykład:

22. Fizjokratyzm w dawnej Polsce. *Bibl. warsz.* 1896 t. 4 z. 2: XI s. 319-354.

Inne wyd. w jęz. pol. poz. 29, 1864; w jęz. niem. zob. poz. 16, 30; w jęz. ros. zob. poz. 1853¹⁴.

Przyjmując zasadę układu według chronologii wydawniczej, należy pamiętać o stosowaniu jej konsekwentnie w całym zestawieniu bibliograficznym. Odstępstwo od tej zasady może być przyczyną wprowadzenia użytkownika w błąd. Np. korzystając z *Bibliografii Hieronima Łopacińskiego*, opracowanej przez J. Starnawskiego¹⁵, w części podmiotowej ułożonej chronologicznie widzimy jako ostatni nagłówek datę 1909.

¹³ Por. H. Hleb-Koszańska: *Wytyczne bibliografii Joachima Lelewela*. — *Biul. Państw. Inst. Książki* 1948 t. 1 nr 5.

¹⁴ Przykład ten podajemy w nieco zmienionej formie.

¹⁵ W: *Hieronim Łopaciński i biblioteka jego imienia w Lublinie 1907—1957*. Lublin 1957 s. 89-126.

Można by z tego wnioskować, że po tym roku nie ogłaszano już żadnych prac Łopacińskiego. Jednak w grupie publikacji z r. 1893, przy opisie (w poz. 129) jednej z jego prac ogłoszonej wówczas w *Gazecie Radomskiej*, znajduje się także zapis jej przedruku w *Pamiętniku Świętokrzyskim* w r. 1930.

Pewne trudności nastęrcza umieszczenie w grupie rocznej utworów, które były drukowane odcinkami w czasopismach na przełomie lat. W tym przypadku można opisać dany artykuł lub powieść jako całość tylko pod rokiem, w którym zaczęły wychodzić.

Koncepcja powiązania w jednym układzie chronologii piśmienniczej i wydawniczej została przedstawiona we wspomnianych już *Podstawowych wytycznych monografii bibliograficznej* przygotowanych w Instytucie Badań Literackich. Projektuje się tam umieszczenie w każdej grupie rocznej najpierw notatek podających datę powstawania utworów napisanych w tym okresie, a następnie dopiero opisów publikacji w danym roku wydanych.

Dotychczas jednak Instytut Badań Literackich nie wydał zestawienia, w którym przyjęto by tego rodzaju układ. Wspomniana wyżej bibliografia Tuwima opracowana przez J. Stradeckiego, chociaż stanowi właśnie jedną z projektowanych monografii, ze względu na trudności z ustaleniem daty powstania utworów Tuwima, oparła układ tylko o chronologię wydawniczą. Jedyną próbę realizacji takiego układu stanowi cytowana już wyżej bibliografia P. Grzegorzcyka *Dzieło pisarskie St. Ignacego Witkiewicza*.

Bibliografia podmiotowa w układzie chronologicznym wymaga najczęściej sporządzania indeksu tytułów i indeksu rzeczowego.

Niektóre bibliografie podmiotowe stosują układ alfabetyczny według tytułów osobno publikowanych dzieł (np. K. Piekarskiego *Bibliografia dzieł Jana Kochanowskiego. Wiek XVI i XVII*. Wyd. 2. Kraków 1934). Przyjęcie tego układu pozwala na stosowanie opisów skróconych dla dalszych kolejnych wydań.

Układ alfabetyczny w bibliografii osobowej pozwala na ukazanie zainteresowania poszczególnymi utworami pisarza, ale nie obrazuje kierunków rozwoju jego twórczości i popularności jego dzieł w różnych latach. Z tego powodu pożądane jest sporządzenie indeksu rzeczowego i chronologicznego.

Niekiedy autorzy bibliografii osobowych podmiotowych przyjmują układ według form wydawniczych lub piśmienniczych.

Według pierwszej z tych zasad został sporządzony np. *Spis prac naukowych Wacława Sierpińskiego*¹⁶ wymieniający w jednej grupie prace umieszczone w czasopismach naukowych (utwory), a w drugiej monografie i podręczniki (wydawnictwa). Jest to układ najmniej korzystny dla użytkownika bibliografii, nie ułatwiający orientacji ani w rozwoju twórczości i poczytności pisarza, ani w kierunkach jego zainteresowań.

Bardziej uzasadnione jest stosowanie układu według form (lub cech) piśmienniczych, grupującego — jak np. w cytowanej już *Bibliografii prac Kazimierza Piekarskiego* — osobno prace naukowe, osobno wydawnictwa, w których brał udział jako redaktor i osobno recenzje dzieł innych autorów. Taki podział materiałów ułatwi poszukiwania użytkownikowi interesującemu się jednym rodzajem prac pisarza, a więc np. tylko pracą redaktorską Piekarskiego. Zastosowanie tego rodzaju układu będzie słuszne w bibliografiach osób mających poza oryginalnymi pracami autorskimi duży dorobek edytorski, przekładowy, redaktorski itp., a także w bibliografiach pisarzy tworzących w zakresie różnych gatunków literackich. Przykładem bibliografii poety, w której przyjęto układ według cech wydawniczych i piśmienniczych jest *Schiller Bibliographie 1893—1959* opracowana przez W. Volpiusa (Weimar 1959).

W przypadku sporządzania bibliografii podmiotowej pisarza, którego prace były obficie tłumaczone na języki obce, stosowany bywa podział według języków publikacji. Tak np. w bibliografii Sienkiewicza osobny tom poświęcono publikacjom w języku polskim, a w następnym zgrupowano przekłady dzieł autora *Trylogii* w porządku abecedowym nazw języków¹⁷.

Rzadko spotyka się w bibliografii osobowej podmiotowej układ rzeczowy. Występuje on tylko w zestawieniach prac pisarzy o zainteresowaniach, obejmujących kilka zupełnie odrębnych gałęzi wiedzy. Przykładem może tu być sporządzona przez Z. Wiktora *Bibliografia prac W. Ziembickiego*¹⁸ — lekarza, historyka i językoznawcy.

¹⁶ W: *Jubileusz 40-lecia działalności na katedrze uniwersyteckiej prof. Wacława Sierpińskiego*. Warszawa 1949 s. 61-93. Odb.

¹⁷ J. Krzyżanowski: *Dzieła Sienkiewicza. Bibliografia*. Warszawa 1953. (Sienkiewicz H.: *Dzieła*. T. 58). — [J. Krzyżanowski]: *Dzieła Sienkiewicza w przekładach*. Warszawa 1953. (Sienkiewicz H.: *Dzieła*. T. 59).

¹⁸ *Sprawozdanie Wrocł. Tow. Naukowego* R. 5: 1950 z. 2 s. 166-199.

Omówione rodzaje układów są stosowane jako główne zasady podziału materiałów, a także występują jako zasady szeregowania pozycji w grupach głównych.

Szeregowanie w grupach głównych

a) W bibliografiach o głównym układzie chronologicznym w obrębie daty rocznej można przyjąć następujące zasady szeregowania:

Według kryteriów wydawniczych. Np. cytowane już: *Bibliografia prac A. Dygasińskiego i literatury o nim* oraz bibliografia K. Estreichera, sporządzona przez K. Świerkowskiego, wymieniają najpierw wydawnictwa samoistne, potem utwory. Warto dodać, że obie te prace wyliczają utwory w porządku alfabety nazw czasopism, w których były ogłoszone, co ma ułatwić użytkownikowi orientację, z jakimi czasopismami współpracował pisarz w danym roku.

Według kryteriów wydawniczo lub piśmienniczo formalnych. Przykładem takiego układu wewnętrznego jest *Bibliografia prac Aleksandra Brücknera* sporządzona przez W. T. Wiśłockiego¹⁹. Dzieli ona publikacje z jednego roku na cztery grupy: dzieła samoistne wydawniczo, artykuły oraz bibliografie, dzieła, których Brückner był edytorem, recenzje prac innych autorów napisane przez Brücknera. Oznaczenie każdej z tych grup cyframi rzymskimi zastępującymi nagłówki pozwala szybko odnaleźć potrzebny materiał, np. recenzje ogłoszone w danym roku.

Według szczegółowej chronologii. Metodę taką stosuje autorka *Bibliografii prac Juliana Marchlewskiego* uznając ważność dokładniejszej chronologii prac działacza rewolucyjnego dla wykazania ich związku z aktualnymi wydarzeniami. Zastosowanie tego układu umożliwił fakt, że przeważają w tej bibliografii opisy utworów z czasopism zaopatrzonych w datę dzienną lub miesięczną publikacji. Opisy podające tylko datę roczną umieszczono na początku materiałów z danego roku.

Według alfabety tytułów szeregują materiał z jednego roku cytowana już *Bibliografia Norwida* Borowego i autobiografia L. Hirschefelda²⁰.

Podział na pierwodruki i reedycje. Taki układ opisów w obrębie materiałów z jednego roku przewiduje się dla biblio-

¹⁹ W: *Studia staropolskie. Księga ku czci Aleksandra Brücknera*. Lwów 1928 s. 683-793. Odb.

²⁰ L. Hirschefeld: *Spis prac naukowych (1906-1952)*. Wrocław 1952.

grafii czołowych pisarzy polskich opracowywanych w Instytucie Badań Literackich. Ułatwia on szybkie zorientowanie się, które dzieła wyszły w tym roku po raz pierwszy, a jakie zostały wznowione.

b) W bibliografiach osobowych podmiotowych stosujących, jako główną zasadę podziału materiału układ według form wydawniczych lub piśmienniczych, spotyka się najczęściej w poszczególnych grupach szeregowanie chronologiczne. Taką zasadę stosują: *Spis prac naukowych Wacława Sierpińskiego* i *Bibliografia prac Kazimierza Piekarskiego*. Można by także zastosować układ alfabetyczny, szczególnie w takich grupach, jak np. recenzje, prace redaktorskie, prace przekładowe.

W zestawieniach wyodrębniających tłumaczenia dzieł pisarza na języki obce stosuje się często układ według podziału na języki, szeregując dalej opisy według ich chronologii (np. we wspomnianej bibliografii Sienkiewicza). Układ taki ukazuje rozwój popularności pisarza w jednym kraju, ale rozprasza przekłady jednego utworu. Toteż autorzy tego typu zestawień przyjmują nieraz inne zasady. Przykładem może tu być bibliografia przekładów Gogola²¹, w której podzielono materiał na działy: proza literacka, dramaty, poezja, publicystyka, korespondencja, a w ich granicach wymieniono tytuły poszczególnych utworów podając przy nich przekłady w abecedowej kolejności nazw języków. W obu przypadkach cennym uzupełnieniem zestawienia są indeksy tytułów oryginałów. Bibliografia dzieł Sienkiewicza w przekładach posiada nadto indeks autorów przedmów, ilustratorów i tłumaczy, a bibliografia Gogola — indeks tłumaczy i tablicę, pozwalającą szybko odpowiedzieć na pytanie: w którym roku, na jakie języki był dany utwór przełożony (*synchronističeskaja tablica perevodov*).

Jeśli twórczość danego pisarza jest ujęta w pełnych wydaniach krytycznych, celowe jest wymienienie tych wydań z pełną ich zawartością na początku bibliografii. Tak postępują między innymi wspomniane już prace: *Andrzej Frycz Modrzewski. Bibliografia*, *Bibliografija trudov I. P. Pavlova i literatury o nem* i *Schiller Bibliographie*, w których na samym początku opisano pełne wydanie dzieł tych pisarzy z wymienieniem ich zawartości. Przy układzie chronologicznym można ponadto poszczególne tomy umieścić pod datami ich wydania. Jeśli brak wydań krytycznych — można zrezygnować z wymieniania wydań zbiorowych na początku bibliografii.

²¹ M. S. Morščiner, N. I. Pożarskij: *Bibliografija perevodov na inostrannye jazyki proizvedenij N. V. Gogolja*. Moskva 1953.

c. Układ bibliografii przedmiotowej

Układ bibliografii przedmiotowej w pewnych przypadkach może być uzależniony od układu sporządzonej równolegle bibliografii podmiotowej, ponieważ zastosowanie jednakowych układów w obu częściach pozwala na uzupełnienie ich wspólnymi indeksami i ułatwia korzystanie z bibliografii. Tak więc np. przyjmując dla części podmiotowej układ chronologiczny, zastosowano go też i w części przedmiotowej w *Bibliografii prac. A. Dygasińskiego i literatury o nim* i we wspomnianej bibliografii K. Świerkowskiego *Karol Estreicher*.

Stosowanie jednakowego układu w obu częściach bibliografii nie jest jednak zasadą. Układ bibliografii przedmiotowej w jeszcze większym stopniu niż podmiotowej jest uzależniony od rodzaju materiałów i ich treści. Dlatego też w bibliografii przedmiotowej często stosuje się układ rzadko spotykany w zestawieniach podmiotowych, a mianowicie — r z e c z o w y. Jest on dogodny przy zestawieniach rejestrujących dokumenty różnorodne tak pod względem treści, jak i pod względem formy.

Najczęściej stosuje się układ s y s t e m a t y c z n y, oparty na kryteriach treściowych lub formalnych. Np. wyodrębnia się materiały: biograficzne, syntetyczne opracowania całej twórczości, opracowania poszczególnych utworów, publikacje na temat poszczególnych zagadnień związanych z danym pisarzem, dokumenty mówiące o kulcie danej postaci, literaturę piękną związaną z daną osobą, bibliografie na jej temat, inne dokumenty niepiśmiennicze dotyczące danej postaci. Podobne zasady podziału zastosował L. Stolarzewicz w swych dwu pracach wydanych w Wilnie w r. 1924: *Bibliografii o Krasińskim* i *Bibliografii Mickiewiczowskiej*. Wprowadzenie poszczególnych działów i ich rozbudowa zależy oczywiście od charakteru twórczości danej postaci, rodzaju dokumentów mówiących o niej i ich obfitości. Jednak w głównych zarysach układ ten da się zastosować w większości bibliografii przedmiotowych, a przez wyodrębnienie w osobnych grupach publikacji o życiu, całości twórczości, poszczególnych utworach pozwala najłatwiej odnaleźć prace na temat interesujący użytkownika. Indeks alfabetyczny umożliwi odnalezienie prac poszczególnych autorów, piszących na temat danej postaci.

W bibliografiach o niezbyt licznych materiale, zamiast układu systematycznego, zwykli bibliografowie posługiwali się układem działowym, np. w bibliografii prac o Pawłowie zamieszczonej w dziele pt. *Ivan Petrovič Pavlov* (Moskwa 1949 s. 53-79).

Niekiedy spotyka się w bibliografiach przedmiotowych układ chronologiczny. Pozwala on ukazać rozwój zainteresowań współczesnych autorów postacią danego pisarza. Materiał zgromadzony pod nagłówkiem rocznym szereguje się wtedy najczęściej alfabetycznie (np. w *Bibliografii Norwida W. Borowego*) lub według form wydawniczych (np. w *Bibliografii prac. A. Dygasińskiego i literatury o nim*). Zestawienia w takim układzie powinny posiadać indeks rzeczowy i indeks osób piszących o danej postaci.

Najmniej przydatny jest w bibliografii osobowej przedmiotowej układ alfabetyczny, zastosowany np. w *Bibliografii Gustawa Daniłowskiego* opracowanej przez H. Małanowicza²². Zadanie ułatwienia poszukiwań dotyczących tematyki i rozwoju zarejestrowanego piśmiennictwa przypada wtedy indeksowi rzeczowemu i chronologicznemu.

Omówienie niniejsze ograniczyło się do ukazania ważniejszych i częścię stosowanych rodzajów układu. Spotyka się także próby innych rozwiązań, podejmowane w celu najwłaściwszego przystosowania zrębu głównego opracowywanej bibliografii do jej celu, potrzeb użytkowników, dla których jest przeznaczona i właściwości rejestrowanego materiału.

d. Indeksy

O potrzebie sporządzania w bibliografii osobowej indeksów i o ich funkcji mówiło się już przy omawianiu układu, gdyż wybór i liczba indeksów uzależniona jest w dużym stopniu od układu zrębu głównego. Układ chronologiczny, rzeczowy i według typów publikacji wymaga alfabetycznego indeksu tytułów i indeksu nazw osobowych. Układ alfabetyczny i chronologiczny — indeksów rzeczowych, wśród których najczęściej spotyka się indeks klasowy lub przedmiotowy. Rzadziej stosowany jest w bibliografiach osobowych indeks systematyczny, gdyż przydatny jest tylko w przypadku, gdy zręb główny ułożony jest chronologicznie lub alfabetycznie, a wymienione w nim prace dotyczą różnorodnych dziedzin wiedzy. Przykładem takiego indeksu jest „Systematický přehled” w bibliografii Z. Nejedlégo²³, publicysty, naukowca i działacza kulturalnego w jednej osobie, gdzie zastosowano wielostopniowy układ kilkunastu działów głównych. Indeks systematyczny powinien w zasadzie występować obok indeksu przedmiotowego lub krzyżowego.

²² *Prace Polonistyczne* 1957 s. 453-474.

²³ *Bibliografie díla Zdeňka Nejedlého*. Sestavila Stanislava Jonášova z kolektivem. Praha 1959.

Najbardziej typowy dla podmiotowej bibliografii osobowej jest indeks tytułów. Powinno się w nim wymienić wszystkie tytuły prac występujące w opisach zrzębu głównego. Pod właściwym tytułem dzieła gromadzi się wszystkie numery pozycji, opisujących jego wydania, łącznie z wydaniem fragmentarycznymi i fragmentami bibliograficznymi (numery takich pozycji dobrze jest opatrzyć skrótem: fragm.), wydaniem pod zmienionym tytułem, tłumaczeniami na języki obce (ze skrótem: przekł. i określeniem języka). W przypadku konieczności wyliczenia dużej liczby numerów pozycji przy jednym tytule można wymieniać je w osobnych grupach. Oto przykład takiej pozycji indeksowej do wspomnianej bibliografii Dygasińskiego:

Przykład:

Gody życia 539, 547, 611, 689, 698, 732, 762, 766/1, 700/4
 fragm. 567-8, 576, 579, 582-4, 589, 593-4, 628,
 651, 673, 702, 735, 751
 przekł: bułg. 674, 699; chorw. 705 (fragm.), 717;
 czes. 616; franc. 734; niem. 572; włos. 697.

Do indeksu tytułów powinny wejść także, jako osobne hasła, tytuły zmienione (ze skrótem: zm.) i oboczne (ze skrótem: obocz.), tytuły przekładów dzieł pisarza na języki obce (ze skrótem: przekł.), tytuły prac, w których pisarz jest współautorem, tytuły własne napisanych przez niego recenzji (ze skrótem: rec.) i przedmów do prac innych autorów, jeśli uznamy je za samoistne piśmienniczo.

W niektórych przypadkach można zrezygnować ze sporządzania indeksu tytułów. Np. *Bibliografia prac J. Marchlewskiego*, której zrzęb główny jest w układzie chronologicznym, nie posiada indeksu tytułów, ponieważ większość opisanego w niej materiału stanowią artykuły publicystyczne, których tytuły nie są powszechnie znane. Z tego względu autorka uznała za słuszne sporządzenie w jednym układzie alfabetycznym indeksu osób, miejsc i rzeczy.

Często spotyka się opracowywanie kilku osobnych indeksów. Np. w opracowanej przez H. Hleb-Koszańską i M. Kotowiczównę *Bibliografii utworów J. Lelewela* (Wrocław 1952) są trzy indeksy: tytułów, nazw osobowych i rzeczowy, w *Bibliografii prac A. Dygasińskiego i literatury o nim* — dwa indeksy: tytułów i osobowy.

Przy sporządzaniu osobno indeksów: tytułów i nazw osobowych pewne trudności następują opisy recenzji napisanych przez pisarza, którego bibliografię sporządzamy, i dzieł, w których powstaniu brał udział jako redaktor, komentator lub tłumacz. *Bibliografia utworów J. Lelewela* wykazuje te pozycje zarówno w indeksie tytułów jak i w indeksie

nazw osobowych. Gdyby ograniczyć się tylko do wymienienia ich w tym drugim indeksie, publikacje np. recenzowane lub tłumaczone przez Lelewela, a nie posiadające autora, znalazłyby się poza indeksem. Aby uniknąć konieczności rozbicia tego materiału, a także dublowania tych zapisów w dwu indeksach, można proponować sporządzenie jednego indeksu krzyżowego. Np. wspomniana już bibliografia Joyce'a posiada tylko jeden indeks, w którym podaje w porządku alfabetycznym tytuły oryginałów i przekładów, a także nazwy osób wymienionych w opisach zrzębu głównego (przedmówców, tłumaczy, ilustratorów itp.). Indeks ten zawiera również nazwy wydawców naukowych, nakładców, a nawet drukarni, co wydaje się celowe w bibliografii osobowej tylko w wyjątkowych przypadkach.

W bibliografiach podmiotowych, rejestrujących także prace o autorstwie ukrytym, konieczne jest sporządzenie wykazu pseudonimów, kryptonimów i kryptogramów (np. *Bibliografia prac J. Marchlewskiego*), ewentualnie z zaznaczeniem numerów pozycji dotyczących prac, które zostały tak podpisane (jak w *Bibliografii utworów J. Lelewela*).

Przy omawianiu układu bibliografii osobowej wspomniano o przydatności indeksu chronologicznego dla zestawień w układzie alfabetycznym, rzeczowym lub według kryteriów wydawniczo czy piśmienniczo formalnych. Indeks chronologiczny jest jednak rzadko spotykany (np. w bibliografii sporządzonej przez K. Estreichera *Sześćdziesiąt lat pracy J. I. Kraszewskiego*, Kraków 1887), ponieważ potrzeba wykazu chronologicznego w bibliografii osobowej prowadzi najczęściej do zastosowania tego typu układu w zrzębie głównym. W indeksie chronologicznym należy pod nagłówkiem rocznym wymienić tytuły prac ogłoszonych w tym czasie (można też w razie potrzeby zastosować chronologię szczegółowszą), natomiast niewskazane jest notowanie pod nagłówkiem rocznym samych numerów pozycji, gdyż ta metoda przyczynia się do żmudnych poszukiwań w zrzębie głównym i nie daje jasnego obrazu rozwoju twórczości pisarza.

D. OPIS

Opis w bibliografii osobowej powinien opierać się na autopsji. Pozycje przejęte ze źródeł bibliograficznych powinny być w miarę możliwości sprawdzone z dokumentami, ponieważ nie zawsze informacje ważne dla bibliografii osobowej są uwzględniane w opisach innych bibliografii. Np. *Przewodnik Bibliograficzny* opisując pierwszy tom *Idei ewolucji w biologii* J. Nusbauma (Warszawa 1952) wymienił w adnotacji

Jana Dembowskiego jako jednego ze współpracowników komitetu redakcyjnego tej publikacji, tak jak to podano w tytularze. Sprawdzenie opisu z autopcji przy sporządzaniu bibliografii podmiotowej J. Dembowskiego pozwoli na podstawie przedmowy sprecyzować bliżej jego udział: opracował on w części drugiej rozdział 1 pt. „Starożytność” a nadto napisał na nowo w części drugiej rozdział 6 pt. „Niektóre dowody ewolucji oparte na psychologii zwierząt”.

Ogólne zasady opisu w bibliografii osobowej opierają się na przepisach obowiązujących wszystkie bibliografie specjalne (por. rozdz. IV), jednak niektóre przypadki w bibliografii podmiotowej wymagają nieco odmiennych rozwiązań ze względu na jej charakter.

a) Autorstwo i współudział

Wśród tych zagadnień wysuwa się przede wszystkim kwestia autorstwa. Bibliografia osobowa podmiotowa, rejestrując prace jednego autora, z zasady pomija w opisach jego nazwisko, rozpoczynając opis od tytułu pracy. Nie zwalnia to jednak od zasygnalizowania w opisie, że dany dokument został wydany pod pseudonimem, kryptonimem, anagramem, kryptogramem lub anonimowo. Informację o tym można podawać ustalonym skrótem, albo — co lepiej — bezpośrednio po tytule, albo w adnotacji, stosując oczywiście konsekwentnie jedną z tych zasad.

Przykłady:

Zjazd Partii Socjaldemokratycznej Niemiec.
[Podp.] J. Karski. *Prz. socjaldemokr.* 1909
nr 16 s. 494-504.

(opis do bibliografii Marchlewskiego)

Wspomnienia o Mieczysławie I i Bolesławie Wielkim oraz o pomnikach na ich cześć stawianych. B. m. [1829] 2° k.nlb.l.

Podp.: J. L.

(opis do bibliografii Lelewela)

Jeśli ustalenie autorstwa pochodzi od bibliografa i wymaga szczegółowszego uzasadnienia, należy je podać w adnotacji.

Marszałkowie Trybunału Litewskiego, który się zaczął przed konstytucją 1581. [Anonim]. W: Niesiecki K.: *Herbarz polski*. T. 1. Lipsk 1839-1846 s. 383-386.

Autorstwo Lelewela ustalono na podstawie spisu wyliczającego ze spuścizny K. Zupańskiego mienie po J. Lelewelu, przekazywane z Kórnika sukcesorom Prota Lelewela.

(opis do bibliografii Lelewela)

Jan Leder. [Anonim.] *Sprawy rob.*, Paryż
1894 nr 13/14 VII-VIII s. 1-2.
Autorstwo ustalone na podstawie treści.
(opis do bibliografii Marchlewskiego)

Przy opisie prac współautorskich umieszczanych w podmiotowej bibliografii osobowej należy nie tylko zaznaczyć fakt, że zostały one napisane z innymi autorami, ale również podać kolejność, w jakiej zostali wymienieni współautorzy w opisywanym dokumencie. Zasada ta ułatwi użytkownikowi poszukiwanie danego wydawnictwa w katalogu bibliotecznym. Trzeba więc dać po tytule formułkę: [Autorzy:] lub [Napisali:] a następnie wymienić nazwiska współautorów w kolejności zgodnej z tytułaturą. Nazwisko pisarza, którego bibliografia dotyczy, zastępuje się wielokropkiem.

Gospoda pod „Wesołą kukułką”. [Napisali:]
..., Jan Rojewski. Warszawa 1948 Prasa Wojsk.
8° ss. 84. Biblioteka Teatralna Domu Wojska
Polskiego t. 1.

(opis do bibliografii Ryszarda Matuszewskiego)

W przypadku występowania w dokumencie większej liczby autorów, należy w opisie podać nazwiska ich wszystkich, ponieważ jest to informacja, która może być ważna dla biografii pisarza, którego bibliografia dotyczy.

Nie zawsze jednak opis w bibliografii podmiotowej może zaczynać się od tytułu. Obejmuje ona najczęściej nie tylko prace autorskie danej osoby, ale także dokumenty, w których udział tego pisarza polega na przetłumaczeniu, opracowaniu, sporządzeniu przypisów, redaktorstwie itp. Opisy tych dokumentów nawet w bibliografii osobowej muszą się zaczynać od hasła wybranego zgodnie z ogólnymi przepisami bibliograficznymi. Tak więc np. w bibliografii podmiotowej Tadeusza Boya-Żeleńskiego mamy następujący opis dzieła Balzaca w jego tłumaczeniu:

Balzac Honoré de: Pułkownik Chabert. *Le Colonel Chabert*. Tłum. [z franc.] ... Wstęp:
Julian Rogoziński. Warszawa 1955 Czytelnik
8° ss. 122.

Gdy bibliografia stosuje układ według kryteriów piśmienniczo-formalnych i wymienia np. przekłady dokonane przez Boya w osobnej grupie pod odpowiednim nagłówkiem, można w opisach pomijać formułkę „Tłum. ...”

Przy opisach dzieł umieszczanych w bibliografii osobowej podmiotowej wyłącznie ze względu na współdział interesujących nas osób można pomijać innych współpracowników, jeśli nie są konieczni. Np. w przytoczonym powyżej przykładzie można pominąć informacje o wstępie, jeśli nie ma w nim mowy o przekładzie i nie jest to konieczne do identyfikacji dokumentu. Podobnie można pomijać w takich opisach wyliczenie dodatków graficznych i innych (np. tablic, tabel, ilustracji, bibliografii załącznikowych, streszczeń obcojęzycznych itp.), jeśli nie są związane z osobą, której bibliografię opracowujemy.

W niektórych przypadkach wkład danego autora w powstanie publikacji polega na napisaniu samodzielnej piśmienniczo przedmowy, na sporządzeniu bibliografii, zestawień i podobnych prac umieszczonych w dziełach innych autorów. Tego rodzaju prace należy traktować jako samodzielne i opisywać je jako utwory bibliograficzne. Np. w bibliografii podmiotowej Kazimierza Wyki opiszemy jako utwór wstęp napisany przez niego do *Wesela* Wyspiańskiego (Warszawa 1950), ponieważ stanowi on rozprawę samoistną piśmienniczo, a nawet został wydany osobno pt. *Legenda i prawda „Wesela”* (Warszawa 1950).

b) Opis recenzji

Na specjalną uwagę zasługuje sprawa opisu recenzji w podmiotowej bibliografii osobowej.

Recenzje pióra pisarza, którego twórczość stanowi temat bibliografii, są tu ważniejsze niż dzieło, którego dotyczą. Toteż stosuje się nieco inne zasady opisu recenzji niż ogólnie przyjęte w przepisach bibliograficznych.

Jeśli recenzja ma swój własny tytuł, opiszemy ją jak każdy utwór, podając w adnotacji informację, że jest to recenzja i jakiej pracy dotyczy.

Przykład:

Książka o świecie sztuki w poezji Norwida. *Wiedza i Życie* 1949 nr 1 s. 106-112.

Rec. pracy: K. Wyka: Cyprian Norwid, poeta i sztukmistrz. Kraków 1948.

(opis do bibliografii W. Borowego)

Podana w przykładzie informacja o pracy recenzowanej jest umieszczona w adnotacji, a nie bezpośrednio po tytule w nawiasach prostokątnych, ze względu na przejrzystość opisu.

Często recenzja nie ma własnego tytułu, ale została ogłoszona pod nagłówkiem stanowiącym skrócony opis pracy, której doty-

czy. W recenzjach nowszych (od końca XIX w.) nagłówki te sformułowane są zazwyczaj według zasad opisu bibliograficznego. Przejmujemy ten opis jako tytuł recenzji, dodając w razie potrzeby miejsce i rok wydania, a następnie podajemy skrót [Rec.].

Przykład:

Sobieski Stanisław: Wspomnienia dawnego studenta. Warszawa 1883. [Rec. anonim.] *Prz. tyg.* 1884 nr 7 s. 79.

Autorstwo Dygasińskiego stwierdzono na podstawie egzemplarza redakcyjnego.

(*opis do bibliografii Dygasińskiego*)

Jeśli w recenzjach dawniejszych spotykamy nagłówek zaczynający się od imienia autora lub tytułu dzieła recenzowanego, nie ma istotnej potrzeby stosowania kolejności elementów zgodnej z przepisami bibliograficznymi. W podmiotowej bibliografii osobowej traktujemy taki nagłówek jako tytuł recenzji, a do autora dzieła recenzowanego trafia się przez indeks. Oto przykład takiego opisu recenzji w bibliografii prac Lelewela:

Przykład:

Szkółka wiejska przez Antoninę Machczyńską. Warszawa 1856. [Rec. podp.] J. L. *Dz. liter.* 1856 s. 446.

W bibliografiach podmiotowych wykazujących recenzje w osobnych grupach nie podaje się po opisie dzieła recenzowanego skrótu [Rec.].

Jeśli w bibliografii podmiotowej przy opisach poszczególnych dzieł notuje się także ich recenzje napisane przez innych autorów, przyjmuje się wtedy ogólnie obowiązujące zasady bibliograficzne (por. s. 128).

c) Opis fragmentu

Opis fragmentu bibliograficznego w bibliografii osobowej podmiotowej musi być sporządzony inaczej, niż to przewidują ogólne zasady bibliograficzne. W bibliografii podmiotowej ważny jest nie tylko fakt, że jakieś dzieło zawiera fragment tekstu interesującego nas pisarza, ale przede wszystkim to, z jakiego tekstu pochodzi ten urywek. Toteż opis takiego fragmentu rozpoczynamy zawsze od podania w nawiasach prostokątnych tytułu utworu, którego częścią jest fragment, ze skrótem: *Fragm.*

Jeśli opisujemy fragment przytoczony w dziele zwartym, podajemy po formułce „W:” skrócony zapis tego dzieła i strony, na których znajduje się fragment. W adnotacji podaje się liczbę wierszy (np. *Fragm. 8 w.* = fragment składa się z ośmiu wierszy) i początek cytowanego fragmentu, co ułatwi użytkownikowi orientację co do wielkości fragmentu i ustalenie tekstu, z którego pochodzi.

Przykład:

[*Traité de stylistique française. Fragn.*]
W: Górski K.: *Poezja jako wyraz*. Toruń 1946
55-56.

Fragm. 38 w. Inc. „Nawet dla powierzchownego obserwatora języki nowożytne...”

Fragm. tekstu nie przełożonego w całości na jęz. pol.

(*opis do bibliografii Charles Bally*)

Jeśli fragment przytoczono w utworze drukowanym w dziele zbiorowym lub w czasopiśmie, podajemy po tytule utworu, z którego pochodzi fragment, cytate wydawniczą całego utworu, wymieniamy strony, na których znajduje się fragment i w nawiasie okrągłym podajemy informacje, w jakim utworze został on przytoczony.

Przykłady:

[*Multability. Fragn.*] W: Borowy W.: *Studia i rozprawy*. T. 2. Wrocław 1952 s. 306.
(W rozprawie: *Z rozmów i listów o Żeromskim*).

Fragm. 7 w. Inc. „Kwiat, co koroną lśni białą...”
Nieznany przekład S. Żeromskiego napisany na odwrotnej stronie fotografii ofiarowanej J. Tarłowskiej.

(*opis do bibliografii P. B. Shelly'a*)

[*Na śmierć poety. Fragn.*]. *Polonist. R.* 7:
nr 1 s. 5 (W art.: *Jakubowski J. Z.: O poezji Juliana Tuwima i Konstantego Gałczyńskiego*).

Fragm. 8 w. Inc. „A jednak jest zazdrości godna...”

(*opis do bibliografii M. Jastruna*)

d) Inne zagadnienia opisu

Przy opisie wydań zbiorowych i wyborów dzieł należy wziąć pod uwagę, że w tego rodzaju publikacjach, bardziej niż w innych, będzie interesować użytkownika ich zawartość. Należy więc w adnotacji wymienić tytuły utworów zawartych w takich wydawnictwach. Powinno się także wprowadzić te tytuły do indeksu.

W przypadku zastosowania w bibliografii układu biorącego za podstawę jednostkę piśmienniczą, a nie wydawniczą (np. w układzie według chronologii piśmienniczej), można wyodrębnić mimo to osobny dział obejmujący wydania zbiorowe i wybory dzieł danego pisarza (jak np. we wspomnianej wyżej *Schiller Bibliographie* W. Volpiusa), ale trzeba wtedy w innych działach, pod datami napisania poszczególnych utworów, umieścić odsyłacze do opisu wydania zbiorowego lub wyboru dzieł, w których umieszczono dany utwór.

Niekiedy, zwłaszcza przy dużej ilości materiałów, stosowane bywa zastępowanie dużej ilości opisów poszczególnych utworów opisem łącznym, rozpoczynającym się od nazwy wydawnictwa, w którym dane utwory umieszczono. Np. we wspomnianej już *Biblio-iconographie générale de Charles Maurras* opracowanej przez R. Joseph i J. Forges w dziale obejmującym jego utwory ogłoszone w czasopismach i gazetach zrezygnowano w niektórych przypadkach z wymieniania wszystkich tytułów utworów, ujmując je tylko sumarycznie pod tytułem czasopisma.

Przykład:

L'ACTION FRANÇAISE quotidienne (Du
21 mars 1908 à août 1944).

Tous les jours sauf absences, long article de Charles Maurras sur „La Politique”, divisé en chapitres dont il ne pouvait être question ici de reproduire les milliers de titres.

Opis rejestracyjny w bibliografii osobowej powinien być uzupełniony adnotacją, jeżeli tego wymaga treść lub forma dokumentu. W bibliografii podmiotowej najczęściej spotyka się adnotacje zawartościowe, wymieniające nie tylko utwory zawarte w dziełach zbiorowych, ale często także i rozdziały jednej pracy (np. w *Bibliografii utworów Lelewela*). Należy także sporządzać adnotacje wyjaśniające, jeśli tytuł niedostatecznie informuje o temacie opisywanej pracy (tego typu adnotacje stosuje skrupulatnie *Bibliografia prac J. Marchlewskiego*). Niekiedy sporządza się adnotacje księgoznawcze, (np. w cytowanej już bibliografii *Andrzej Frycz Modrzewski*, opracowanej przez A. Kawecką-Gryczową i I. Rostkowską), albo przytacza się w adnotacji przedruki całości lub wyjątki tekstu opisywanego utworu, aby w ten sposób zwolnić użytkownika od sięgania po publikacje, nieraz bardzo trudno dostępne lub lepiej zorientować w charakterze opisywanego wydawnictwa. Metoda ta może też mieć i jeszcze inny cel. Np. w cytowanej już bibliografii *Puszkין w Polsce* Toporowskiego kierowano się

w doborze przytoczonych w adnotacji tekstów także i chęcią pokazania rozwoju techniki tłumaczeń Puszkina w różnych czasach, zwrócenia uwagi na tłumacza zapomnianego lub na cechy charakterystyczne przekładu. Te intencje przerastają zasadnicze cele bibliografii i słusznie autor nazwał tę publikację zarysem bibliograficzno-literackim. Specjalny charakter mają adnotacje w bibliografiach osobowych zalecających (por. rozdz. VIII).

Omówione powyżej zagadnienia opisu dokumentów wchodzących w skład bibliografii osobowej odnoszą się przede wszystkim do prac piśmienniczych publikowanych. Obok nich mogą znajdować się w bibliografii opisy rękopisów i dokumentów, których częścią istotną nie jest tekst słowny, jak np. ryciny, nuty, płyty, fotografie. Pożądane jest, aby bibliografie osobowe poszerzające swój zasięg o takie dokumenty dostosowały ich opis do obowiązujących zasad (por. rozdz. IV), a w razie wątpliwości, bibliografowie powinni zasięgnąć opinii specjalistów w odpowiedniej dziedzinie (muzykologów, historyków sztuki itp.).

W przypadku rejestrowania dokumentów jednostkowych bibliografia ma także cechy spisu katalogowego i dlatego pożądane jest podawanie informacji o miejscu przechowywania dokumentów w celu łatwiejszego ich odnalezienia. Specjalną uwagę trzeba zwrócić na opis rękopisów, który powinien informować, czy ma się do czynienia z kopią, czy manuskrypt posiada poprawki, jak jest zachowany, gdzie się znajduje itp. (por. rozdz. IV s. 142). Jako dokumenty jednostkowe trzeba też traktować rzadkie starodruki oraz egzemplarze z odręcznymi poprawkami autora, opisując rodzaj i ilość poprawek, ponieważ wszelkie tego rodzaju uwagi będą korzystne dla użytkowników. Przykłady tego rodzaju opisów można znaleźć w cytowanej wyżej bibliografii Andrzeja Frycza Modrzewskiego.

Wreszcie trzeba zaznaczyć, iż rzeczą pożyteczną jest podawanie lokalizacji wszystkich pozycji wykazanych w bibliografii, jeśli większość z nich — to dokumenty zachowane w nielicznych egzemplarzach.

2. BIBLIOGRAFIE ZESPOŁÓW OSOBOWYCH

A. RODZAJE ZESPOŁÓW OSOBOWYCH

Bibliografie zespołów osobowych obejmują dorobek całej grupy osób należących do określonej zbiorowości.

Używając tu słów: zespół, grupa, zbiorowość mamy na myśli ich znaczenie potoczne (pewną liczbę osób pozostających ze sobą w jakimś

związku) a nie — dość zresztą niejednolite — pojęcia związane z odpowiednimi terminami w socjologii.

W tym znaczeniu potraktujemy jako zbiorowość zarówno członków jednego towarzystwa naukowego jak i grupę artystów (np. poetów Skamandra), ludzi jednego zawodu (np. architektów) czy jednej grupy społecznej (np. pisarzy chłopskich), a także pracowników jednej instytucji²⁴. Zestawienia bibliograficzne obierające sobie za przedmiot twórczość tego rodzaju zbiorowości tworzą bibliografie zespołów osobowych. Nie zaliczymy do nich natomiast bibliografii zajmującej się autorami piszącymi na ten sam temat. Wprawdzie jest to pewna grupa dająca się wyodrębnić na podstawie tej właśnie cechy wspólnej, ale dobór materiału do takiej bibliografii oparty jest przede wszystkim na kryterium treściowym, co przesądza, że mamy do czynienia z bibliografią dziedziny lub zagadnienia.

Zdarza się czasem, że bibliografie tego rodzaju są pozornie podobne do bibliografii zespołu osobowego. Np. druga część *Bibliografii filozofii polskiej 1750—1830* (Warszawa 1955) nosząca tytuł „Prace Polaków i cudzoziemców zamieszkałych w Polsce”, gromadząc materiał w układzie alfabetycznym autorów, a nawet podając przy każdym z nich dane biograficzne, mogłaby być uważana za bibliografię zespołu filozofów w Polsce. Trzeba jednak pamiętać, że gromadzi ona prace filozofów wyłącznie na tematy filozoficzne, obejmując także prace autorów zajmujących się filozofią tylko ubocznie; podstawą doboru materiałów jest więc kryterium treściowe.

B. DOBÓR MATERIAŁÓW

Głównym kryterium doboru materiałów do bibliografii zespołu osobowego jest określona zbiorowość, najczęściej zespół pracowników jednej instytucji.

Szczegółowe problemy doboru omówimy osobno dla podmiotowych i przedmiotowych bibliografii zespołów.

Podmiotowa bibliografia zespołu osobowego obejmuje prace osób należących do danej zbiorowości. Dobór tych prac może być czasem nie ograniczony żadnymi kryteriami. Tak bywa najczęściej w przypadku, kiedy związek między daną zbiorowością a jej członka-

²⁴ Nie zajmujemy się tu spisami wydawnictw poszczególnych instytucji, chociaż takie spisy — ze względów praktycznych — są wykazywane w *Bibliografii Bibliografii i Nauki o Książce* razem z bibliografiami zespołów osobowych.

mi jest trwały. Np. bibliografia kobiet polskich może dać kompletny pod względem zakresu i zasięgu wykaz prac ogłoszonych przez autorki polskie. Taka sama zasada gromadzenia materiałów może występować także w przypadku, kiedy związek między zbiorowością a jej członkami jest określony w czasie. Np. bibliografia członków towarzystwa naukowego może wymienić także wszystkie ich prace ogłoszone w okresie nienależenia do towarzystwa, jeśli ma na celu wykazać, jakim dorobkiem piśmienniczym legitymują się osoby wchodzące w skład towarzystwa.

Najczęściej jednak bibliografie zespołów osobowych obejmują te prace ich członków, które zostały napisane lub opublikowane w okresie należenia do danej zbiorowości. Taką zasadę doboru przyjmują przeważnie wydawane obecnie bibliografie pracowników instytucji naukowych, ponieważ daje ona obraz dorobku całego kolektywu, a także pozwala wykryć wpływ instytucji na aktywizację jej pracowników.

Dalszym kryterium doboru może być treść prac ogłoszonych przez członków zespołu. Wprowadzenie tego rodzaju zasady zależy znowu od celu, w jakim bibliografia jest sporządzana. Są zestawienia ograniczające swój zakres do prac związanych z charakterem zbiorowości. Np. bibliografia prac członków Polskiego Towarzystwa Botanicznego może wymieniać tylko publikacje z zakresu podstawowej dziedziny ich zainteresowań. Podobnie zestawienie pt. *Działalność naukowa Akademii Medycznej w Krakowie w latach 1953 i 1954. Wykaz bibliograficzny* (Kraków 1955) obejmuje wyłącznie naukowe rozprawy pracowników Akademii na tematy związane z kierunkiem uczelni. Niektóre bibliografie przyjmują jeszcze inne kryteria doboru. Np. opracowana przez B. Mielcarzewicz *Bibliografia publikacji pracowników naukowych Politechniki Gdańskiej (1945—1955)*²⁵ uwzględnia prace związane ze specjalizacją pracowników naukowych, choćby nawet wykraczały poza kierunek naukowy tej uczelni. Dla przykładu podajemy kilka tytułów prac uwzględnionych w tej bibliografii: *Plastyczne widzenie dziecka, O Maksymie Gorkim w kl. VII, Impresjonizm w literaturze*. Przykładem innych założeń doboru jest praca M. Przyweckiej-Sameckiej pt. *Bibliografia prac bibliotekarzy Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu za lata 1945—1955*²⁶, nie wprowadzająca selekcji treściowej, aby zadoku-

²⁵ W: *Politechnika Gdańska 1944—1955. Księga pamiątkowa*. Warszawa 1958 s. 301-398.

²⁶ *Biuletyn Informacyjny Biblioteki Uniwersytetu Wrocławskiego* 1955 półr. 1 s. CXLV—CLXXXV.

mentować udział tego zespołu pracowników w pracy naukowej, literackiej, publicystycznej itp. Można także przyjąć zasadę stosowaną w *Wykazie prac zespołu [pracowników Biblioteki Narodowej]*²⁷, który publikacje z zakresu bibliologii wykazuje w komplecie, inne prace podając w wyborze lub w ujęciu sumarycznym.

Podobnie jak w bibliografiach poszczególnych osób, pojęcie autorstwa w bibliografiach zespołów osobowych powinno obejmować także prace współautorskie (nawet napisane wspólnie z osobami spoza danej zbiorowości), edytorskie, przekładowe itp. Jednak można wskazać przykłady bibliografii stosujących tu pewne ograniczenia. Np. opracowana przez M. Górkiewicza i zespół współpracowników *Bibliografia publikacji pracowników Akademii Górniczo-Hutniczej z lat 1919—1958* (Kraków 1960) nie uwzględnia prac edytorskich i redakcyjnych, recenzji, tłumaczeń, polemik i głosów w dyskusji. W rezultacie przyjętego przez autorów kryterium doboru w bibliografii tej znalazły się — jako prace naukowe — takie publikacje, jak np. „Serwis dokumentacyjny” Karola Estreichera dla Zygmunta Kaczkowskiego, *Materiały do III tomu Inwentarza rękopisów Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich*, a pominięto recenzje i polemiki z zakresu podstawowego kierunku uczelni, które mogą zawierać cenny materiał świadczący o jej udziale w rozwoju górnictwa i hutnictwa. Należy jednak przypuszczać, że przyjęcie takiego założenia zostało podyktowane ogromem materiału, jaki zawiera bibliografia za okres czterdziestoletni.

Jak wynika z omówionych przykładów, zagadnienia doboru materiału do bibliografii zespołu osobowego należy rozważyć indywidualnie i przyjmując postanowienia najbardziej odpowiadające charakterowi i celom sporządzanego spisu.

Takie same względy powinny decydować o ustaleniu szczegółowych zasad zasięgu wydawniczo-formalnego.

Dobór materiałów do bibliografii przedmiotowej zespołu osobowego nie nasuwa szczególnie charakterystycznych problemów. Zestawienie takie gromadzi piśmiennictwo na temat danej zbiorowości. Trzeba tu przypomnieć, że nie można zestawienia na temat określonej instytucji uznać za bibliografię przedmiotową zespołu osobowego. Np. w *Bibliografii Biblioteki Narodowej*²⁸ można m. in. znaleźć materiały dotyczące zespołu jej pracowników, ale są tam także publikacje mó-

²⁷ W: *Biblioteka Narodowa w latach 1945-1956*. Warszawa 1958 s. 160-202.

²⁸ *Tamże* s. 219-226.

wiące o potrzebie budowy gmachu, wystawie książek, nowych nabytkach itp. Jest to więc bibliografia tego typu, co bibliografia zagadnienia. Ujęcie przedmiotowe bibliografii zespołów osobowych spotyka się bardzo rzadko. Przykładem takiego zestawienia może być bibliografia piśmiennictwa o polskich pracownikach naukowych²⁹ obejmująca tylko te opracowania, które mówią o danej osobie jako o naukowcu (np. o Kraszewskim jako o pionierze archeologii polskiej), a nie interesująca się pracami na temat innych dziedzin jej działalności.

C. UKŁAD

Często spotyka się w bibliografii zespołów osobowych układ materiałów według alfabetu nazwisk członków danej zbiorowości. Taki układ stosuje np. A. Bojanowska w *Wykazie prac opublikowanych oraz przygotowanych do druku przez pracowników Biblioteki Uniwersytetu Łódzkiego w latach 1945—1955*³⁰. Powstaje wtedy zbiór bibliografii poszczególnych osób. W przypadku przyjęcia takiego układu, zwłaszcza w bibliografiach pracowników określonej instytucji czy towarzystwa naukowego, warto sporządzić indeks rzeczowy, który ułatwi zorientowanie się w tematyce prac zespołu jako całości.

Sporządzając bibliografię zespołu osobowego instytucji o rozległej skali specjalizacji pracowników, np. wyższej uczelni, stosuje się często układ według komórek organizacyjnych tej instytucji. Jako przykład można wskazać *Wykaz publikacji pracowników naukowych Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie ogłoszonych w latach 1944—1954* sporządzony przez S. Fedorko³¹. Niezbędnym uzupełnieniem takiego zestawienia jest indeks alfabetyczny autorów.

Warto tu wspomnieć o bibliografii, która pokusiła się o wszechstronne ukazanie dorobku wydawniczego zespołu. Jest to praca pt. *Bibliografia publikacji z lat 1945-1955. Dziesięciolecie pracy naukowej Wyd.*

²⁹ *Bibliografia naukoznawcza 1928-1931.* — *Nauka Polska* t. 19:1934 (s. 506-552: II. Materiały naukoznawcze. 1. Materiały biograficzne dotyczące polskich pracowników naukowych); toż za lata 1932-1934. *Tamże* t. 22:1937 s. 385-433; toż za lata 1935-1936. *Tamże* t. 24:1939 s. 545-587.

³⁰ W: *Pierwsze dziesięciolecie Biblioteki Uniwersyteckiej w Łodzi.* Łódź 1955 s. 127-133.

³¹ W: *Dziesięć lat Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie 1944—1954.* Lublin 1954 ss. 167 odrębnej paginacji.

Lekarskiego i Farmaceutycznego Uniwersytetu Poznańskiego oraz Akademii Medycznej w Poznaniu (Poznań 1958). W części pierwszej dano tu wykaz prac zespołu według alfabetu nazwisk autorów, w części drugiej powtórzono ten sam materiał (stosując opisy skrócone) w układzie według jednostek organizacyjnych uczelni, całość uzupełniono indeksem przedmiotowym. Godny pochwały cel ułatwienia użytkownikowi wszechstronnie poszukiwać lepiej i oszczędniej osiągnięto by jednak stosując w głównym zrebie bibliografii układ według komórek organizacyjnych, a dla poszukiwań prac poszczególnych autorów sporządzając indeks alfabetyczny.

Większość powojennych bibliografii zespołów osobowych wybiera jeden z dwóch wymienionych układów. Nie spotyka się innych metod szeregowania materiału, jak np. układu chronologicznego, który pozwoliłby poznać rozwój działalności zespołu udokumentowanej w publikacjach, lub układu według kryteriów wydawniczo czy piśmienniczo formalnych. Występują one jednak często jako zasady wewnętrzne szeregowania, np. opisów prac jednego autora. Należy tu przestrzec przed stosowaniem zbyt skomplikowanego układu. Wspomniana już *Bibliografia publikacji pracowników Akademii Górniczo-Hutniczej* szereguje pozycje jednego autora w następujących grupach: 1) samodzielne publikacje, 2) prace zbiorowe (więcej niż 3 autorów), w których brał udział dany autor, 3) prace współautorskie napisane z jednym lub dwoma innymi autorami. Układ taki w bibliografii osobowej wydaje się nieuzasadniony i nie ułatwi poszukiwań użytkownikowi.

D. OPIS

Zasady opisu w bibliografii zespołu osobowego w układzie alfabetycznym mogą się opierać na wskazówkach podanych w pierwszej części rozdziału. Pewnym ograniczeniem ulega jedynie zasada pomijania hasła autorskiego. Należy je podać przy pozycjach danego autora tylko raz — najlepiej jako nagłówek poprzedzający opisy jego prac³². Jest to sposób wygodny szczególnie w bibliografiach obejmujących tego rodzaju prace poszczególnych członków zespołu, jak edytorstwo, przekłady, redakcje, recenzje i inne, wymagające podania tytułatury pracy cudzej.

³² Niektóre bibliografie pracowników jednej instytucji podają także w nagłówku datę rozpoczęcia, ewentualnie również zakończenia pracy danego autora w instytucji i jego funkcję.

Przykład:

OPATRNY JAROSŁAW WIT

Ewa Maleczyńska: Tradycje naukowe i uniwersyteckie Wrocławia. Wrocław 1946. [Rec.] *Sobótka* R. 1:1946 s. 122-127.

Macurek Józef: O polsko-czeską wzajemność w dobie czeskiego powstania w latach 1618 —20. [Tłum. ...] *Sobótka* R. 2:1947 s. 182-199.

W wydawanych obecnie bibliografiach zespołów osobowych różnie bywa rozwiązywane zagadnienie ujawniania w opisie pseudonimu czy kryptonimu, którym autor podpisał dzieło. Większość zestawień nie zaznacza tego w opisie. Wydaje się to niesłuszne. Przy przejmowaniu takiej pozycji do innej bibliografii nie można będzie wprowadzić odpowiedniej poprawki do opisu danej publikacji, która w już zebranych materiałach może figurować pod nie rozwiązany pseudonimem, kryptonimem bądź pod hasłem tytułowym.

Przy opisie prac współautorskich wygodnie jest stosować zasady zalecane w bibliografii poszczególnych osób (por. s. 331 tego rozdziału). Bez względu na liczbę współautorów opisać się dany dokument — rozpoczynając od tytułu — w grupie prac pierwszego z współautorów, który jest członkiem danej zbiorowości. Po tytule wymienia się nazwiska autorów.

Przykłady:

DOBRZAŃSKI BOHDAN

113. Nauka wobec posuchy na Lubelszczyźnie. [Autorzy:] ..., Stefan Lewicki, Adam Malicki, Józef Motyka, Józef Parnas, Stefan Ziemnicki, Włodzimierz Zinkiewicz, Zdzisław Zabielski. *Probl.* R. 8:1952 nr 2 s. 81-85.

114. Glin ruchomy w glebach terenów fliszowych. [Autorzy] ..., Jadwiga Wondrausz. *Ann. UMCS Sect. E* vol. 8:1953 nr 8 s. 263-281, tab., bibliogr.

Współautorzy, należący do danego zespołu, otrzymają odsyłacze wymieniające tytuły prac i kierujące do numeru pozycji, zawierającej pełny opis dokumentu.

Przykład:

WONDRAUSZ JADWIGA

Glin ruchomy w glebach terenów fliszowych (współaut.) zob. poz. 114.

Nie stosuje się takich odsyłaczy dla współautorów spoza zespołu. Niektóre zestawienia wprowadzają ich nazwiska do indeksu alfabetycznego autorów, różnicując je graficznie. Nie jest to jednak potrzebne. Zazwyczaj są oni współpracownikami poszczególnych członków zespołu, a z całym zespołem nie są bliżej związani. Wyjątek stanowią bibliografie, które przyjmują zasadę rejestrowania także prac wykonanych, np. na zlecenie instytucji, przez obcego pracownika. Nazwiska takich współpracowników należy podawać w indeksie alfabetycznym odmienną czcionką.

Można zasygnalizować inne sposoby podawania w bibliografii zespołu osobowego prac współautorskich. *Bibliografia publikacji pracowników Akademii Górniczo-Hutniczej* podaje wielokrotnie pełny opis pracy współautorskiej pod hasłem każdego ze współautorów. Tak np. opis

BIERNAWSKI Witold, JÓZEFIK Andrzej

Centralne ostrzenie narzędzi. [Central tool sharpening shops]. *Mechanik* 1953 z. 7 s. 276-277.

występuje także pod hasłem

JÓZEFIK Andrzej, BIERNAWSKI Witold

Przeciw wielokrotnemu podawaniu pełnych opisów przemawia zasada oszczędności, a dowolna zmiana kolejności nazwisk autorów w hasle jest sprzeczna z zasadami opisu zarówno katalogowego jak i bibliograficznego. Wypacjowanie nazwiska autora występującego na pierwszym miejscu w tytulaturze nie pomniejsza niewłaściwości tej metody. Może jedynie wprowadzać użytkownika w błąd, bowiem niektóre bibliografie stosują to zróżnicowanie typograficzne dla nazwisk współautorów nie należących do zespołu, którym zajmuje się bibliografia.

E. METODA ZBIERANIA MATERIAŁÓW

Na zakończenie warto przypomnieć, że w bibliografiach zespołów pracowników jednej instytucji lub członków towarzystwa naukowego najczęściej stosowaną metodą zbierania materiałów jest przeprowadzanie ankiety wśród autorów. W trosce o jednolitość otrzymanych tą drogą materiałów należy sprecyzować w ankiecie zasady doboru i opisu dokumentów. Praktyka wskazuje, że mimo tych instrukcji nadesłane opisy powinny być sprawdzone na podstawie autopsji. W razie niemożności dotarcia do egzemplarza dokumentu, można podać jego opis na odpowiedzialność autora, wyróżniając tę pozycję umownym znakiem graficznym (np. gwiazdką). W przypadku, kiedy nie uda się nawiązać

kontakty z autorem, należy zebrać informacje o jego pracach na podstawie źródeł bibliograficznych.

Omówienie bibliografii zespołów osobowych ograniczyło się do poruszenia zagadnień ogólnych i częściej spotykanych w zestawieniach tego typu, wychodzących w okresie powojennym. Trzeba dodać, że są tu reprezentowane przede wszystkim bibliografie prac wyższych uczelni lub ich poszczególnych zakładów oraz bibliografie prac instytutów naukowo-badawczych i bibliotek naukowych.

BIBLIOGRAFIA ZAWARTOŚCI CZASOPISMA

Opracowała *Stefania Skwirowska*

1. Stan polskiej retrospektywnej bibliografii zawartości czasopism. — 2. Metodyka bibliografii zawartości czasopisma: A. Dobór materiałów; B. Opis; C. Układ; D. Spisy pomocnicze; E. Wstęp. — 3. Roczne spisy treści czasopisma.

1. STAN POLSKIEJ RETROSPEKTYWNEJ BIBLIOGRAFII
ZAWARTOŚCI CZASOPISM

Bujny rozwój czasopiśmiennictwa polskiego, charakterystyczny dla drugiej połowy XIX i początków wieku XX, spowodował potrzebę udostępnienia bibliograficznego materiałów zawartych w czasopismach.

Mimo że polska służba bibliograficzna w pełni docenia znaczenie opracowania retrospektywnej bibliografii zawartości czasopism, czego dowodem są dyskusje na zjazdach i wypowiedzi na łamach czasopism fachowych, to jednak nie zrealizowano dotąd tej postulowanej wielokrotnie bibliografii. Brak nawet pełnej retrospektywnej bibliografii tytułów czasopism. Spis zestawiony przez Karola Estreichera w t. 1 i 6 *Bibliografii polskiej* jest niekompletny i nie zaspokaja potrzeb dzisiejszego czytelnika. Częściowo lukę tę zaczyna wypełniać centralny katalog czasopism prowadzony przez Bibliotekę Narodową.

Wobec wzrastającego zainteresowania treścią dawnych czasopism zarysował się problem udostępnienia jej poprzez bibliografie zawartości poszczególnych czasopism. Dotychczas tylko nieliczne czasopisma posiadają spisy treści. Wykaz ich zestawiony przez Gutrego¹ przedstawia dobitnie, jak wiele czasopism czeka jeszcze na opracowanie.

Ponieważ w obecnych warunkach ekonomicznych nie jest możliwe zgromadzenie materiałów bibliograficznych w centralnej retrospektywnej kartotece zawartości czasopism, z której mogłyby czerpać bibliografie dziedzin i zagadnień, wydaje się, że jedyną realną drogą poznania dorobku naukowego i literackiego ukrytego w czasopismach jest kontynuowanie opracowań bibliografii zawartości ważniejszych czasopism. Stąd też w rozważaniach poniższych rozpatrzone zostały podstawowe zagadnienia tego typu bibliografii, a nie — zawartości czasopism w ogóle.

Należy jednak podkreślić, że bibliografie zawartości poszczególnych czasopism są niedogodne dla czytelnika, zmuszają bowiem — przy poszu-

¹ Cz. Gutry: *Bibliografia scalonych spisów zawartości czasopism*. Wrocław 1953.

kiwaniu materiałów do określonego zagadnienia — do przeglądania szeregu bibliografii, a także w ostatecznym bilansie są znacznie kosztowniejsze od ogólnej bibliografii zawartości czasopism. Mają natomiast tę zaletę, że mogą być realizowane w miarę możliwości finansowych i technicznych.

Bibliografie zawartości czasopism, jak wiadomo, mogą mieć zakres ogólny, jeśli czasopismo ma zakres wszechstronny, albo ograniczony do jednej lub kilku dziedzin w zależności od tematyki czasopisma. Bibliografia może obejmować zawartość pisma o zakończonym cyklu wydawniczym lub też wykazywać treść kilku roczników czasopisma bieżącego.

2. METODYKA BIBLIOGRAFII ZAWARTOŚCI CZASOPISMA

A. DOBÓR MATERIAŁÓW

Przy opracowywaniu tego typu bibliografii niejednokrotnie dyskutowany jest problem kompletności lub selekcji materiałów. Wydaje się, że kompletność nie podlega dyskusji przy opracowywaniu czasopism zwłaszcza do pierwszej połowy XIX stulecia, ich zawartość stanowi bowiem cenne źródło poznania ówczesnej epoki i piśmiennictwa wówczas jeszcze nielicznego. Podobnie stanowisko trzeba zająć przy bibliografowaniu niektórych czasopism specjalnych, jak np. czasopism podziemnych z okresu okupacji hitlerowskiej, w której nawet drobne wiadomości stanowią dla historyka cenne przekazy źródłowe, a także — gdy w grę wchodzi czasopisma trudne do skompletowania.

Problem selekcji materiałów występuje w czasopismach nowszych o obfitej treści, a zwłaszcza w gazetach.

Kryteria selekcji mogą być następujące: formalne, ilościowe lub oparte na wartościowaniu treści. Przyjęcie kryterium formalnego powoduje odrzucenie w całości lub w części stałych działów czasopisma, np. kroniki, działu ogłoszeń itp. Dział tu w pewnej mierze również kryterium wartościowania treści. Nie ulega wątpliwości, że zagadnienie selekcji musi być związane z oceną użytkową materiałów danej bibliografii. Wiadomo np., że czasopisma i prasa codzienna sprzed I wojny światowej są kopalnią wiadomości w zakresie nauk humanistycznych. Wiele ośrodków przegląda dawne roczniki czasopism wyszukując w nich wiadomości biograficzne nawet z drobnych notatek kronikarskich².

² K. Lepszy: *Prace Zakładu Dokumentacji Instytutu Historii PAN.* — *Kwartalnik Historyczny* 1956 nr 1 s. 226.

Uznając prasę za źródło historyczne, należy sprawę selekcji materiałów rozpatrywać w powiązaniu ze znajomością ilości i jakości innych zachowanych źródeł. Rejestrując np. piśmiennictwo z zakresu historii ruchów rewolucyjnych na ziemiach polskich trzeba pamiętać, że nawet drobne wzmianki ukryte w nielegalnej prasie codziennej są dziś często jedynymi źródłami informującymi o przebiegu niektórych wydarzeń lub o wystąpieniach działaczy rewolucyjnych. Nasze zasoby archiwalne uległy wielkiej dewastacji podczas ostatniej wojny. Stąd też w stosunku do czasopism humanistycznych kryteria selekcji powinny być stosowane ostrożnie.

Znacznie prościej problem ten rysuje się w czasopismach przyrodniczych i technicznych, gdzie specjalista danej dziedziny bez wielkich trudności wyłowi materiały o trwałej wartości naukowej i historycznej.

Najtrudniej jest przeprowadzić selekcję wśród artykułów i wzmianek z prasy codziennej, gdzie znajduje się wiele notatek o przemijającej wartości, które oczywiście w bibliografii nie powinny się znaleźć.

Gromadząc materiały do bibliografii zawartości czasopisma bibliograf nie może ustalać z góry sztywnych reguł selekcji. Każdy artykuł lub notatka muszą być ocenione indywidualnie z punktu widzenia wartości informacyjnej lub dokumentacyjnej.

Przy opracowywaniu czasopisma interesującego wiele dziedzin należy uwzględnić równomiernie cały materiał, choćby jego część nie wchodziła w zakres zainteresowań instytucji wydającej bibliografię. Np. bibliografie zawartości czasopism społeczno-literackich opracowywane w Instytucie Badań Literackich niesłusznie ograniczały się początkowo tylko do wykazywania materiałów potrzebnych historykom literatury. Chodzi bowiem o to, aby jednorazowo wykonana praca zwalniała od ponownego przeglądania czasopisma dla wyłowienia materiałów z innych dziedzin.

Ze sprawą doboru materiałów wiąże się również zagadnienie uwzględniania lub pomijania materiałów ilustracyjnych. W czasopismach z XIX wieku znajduje się wiele ilustracji wykonanych przez znanych grafików, które mogą być ocalone od zapomnienia dzięki uwzględnieniu ich w bibliografii zawartości czasopisma. Podobnie wygląda sprawa z mapami dołączanymi do artykułów. Wykazanie tych materiałów może stanowić cenną pomoc zarówno dla korzystających z bibliografii jak też i dla autorów przyszłych bibliografii rejestrujących materiały kartograficzne i ikonograficzne.

Wśród ilustracji występujących w czasopismach rozróżnia się kilka typów: 1) ilustracje bądź fotografie wykonane do danego artykułu i pod-

pisane przez grafika lub fotografa, 2) ilustracje lub fotografie bezautor-
skie, ale również wykonane specjalnie do danego artykułu, 3) reproduk-
cje dzieł malarskich albo fotografii będące przedrukiem z innych
źródeł, 4) mapy, rysunki techniczne, wykresy, tabele itp. Istnienie ilu-
stracji w artykule zaznacza się bądź to w opisie zasadniczym bądź też
w adnotacji. Dla szczególnie cennych ilustracji można nawet wykonać
odrębne opisy.

B. OPIS

Opis w bibliografii zawartości czasopisma jest z reguły rejestracyjny.
Poszczególne elementy opisu są zależne od przyjętego układu biblio-
grafii (por. ustęp o układzie s. 195). Np. opis w układzie chronologicz-
nym zawiera niejednokrotnie uzupełnienia tytułów artykułów, które
w układzie systematycznym można pominąć, ponieważ przez umieszczenie
danego artykułu w odpowiednim poddziale ujawnia się jego treść.

Przegląd Muzyczny

Przykłady³:

układ chronologiczny

nr 2 20 II 1877
J.P.: Do kapłanów muzyki. [Utwór
poetycki]

układ systematyczny

teksty literackie
J.P.: Do kapłanów muzyki. 1877
nr 2 s. 3.

Przystępując do rozważań szczegółowych trzeba przypomnieć, że sta-
nowią one jedynie uzupełnienie do problemów poruszonych w rozdz. IV
o opisie (zwłaszcza s. 122—130).

a. Nazwa autora

W toku pracy bibliograf styka się często z różnymi formami nazwy
tego samego autora. Jeżeli autor podpisuje artykuły własnym nazwi-
skiem, a kiedy indziej pseudonimem lub kryptonimem, przypominamy,
iż rozwiązany pseudonim lub kryptonim wymienia się w opisie po właś-
ciwej formie nazwiska. Podobnie, kiedy autor pisujący na łamach tego
samego czasopisma w przeciągu paru lat używał kilku form na-
z w i s k a (np. początkowo Stęślicka W., Stęślicka-Mydlarska W., albo
tylko Mydlarska W., a potem znowu Stęślicka W.), wówczas w biblio-

³ W przykładach niżej podanych wyróżnia się kursywą tytuł czasopisma,
z którego zaczerpnięty jest opis. Niektóre przykłady w niniejszym rozdziale są
fikcyjne.

grafii czasopisma bieżącego, w myśl zasady cytowania nazwy autora w formie ostatnio używanej przez niego, należy wysuwać na czoło formę ostatnią z zaznaczeniem formy użytej w artykule.

Przykład:

Przegląd Antropologiczny

[STĘŚLIĆKA W.] W. Stęślićka-Mydlarska: Iuvenis
ursinus lithuanus 1661. T. 23:1957 z. 2 s. 391-392.

W bibliografii czasopisma z dawniejszego okresu przyjmuje się formę nazwiska bibliograficznie ustaloną dla danego autora.

W czasopismach spotyka się także artykuły opracowane przez różnych autorów i wydrukowane pod odrębnymi indywidualnymi tytułami, ale wiążące się wspólnym tematem oraz tytułem nagłówkowym, np. wypowiedzi na konferencjach, zjazdach, odpowiedzi na ankietę itp. Wówczas ze względu na oszczędność miejsca i przejrzystość opisu można pominąć tytuły jednostkowe i utworzyć opis zbiorowy, rozpoczynający się od wspólnego sformułowania podanego w czasopiśmie.

Przykłady:

WARSZAWSKIE spotkanie filozoficzne. Przem.:
Halina Bortnowska, Leszek Kołakowski, Jan Strzelecki, Andrzej Grzegorzczak.

ANKIETA „Trybuny Ludu”. Czego oczekujemy od
przyszłego sejmu. Wypow.: Karol Zak, Józef Kruk,
Witold Michalski, Jan Kowalski.

Warto zwrócić uwagę, że przy cytowaniu wypowiedzi ze zjazdów, głosów dyskusyjnych w ankietach itp. nie należy ograniczać się tylko do kilku pierwszych autorów, a trzeba wymienić kolejno wszystkich, ponieważ bardzo często dalsze głosy w dyskusji są dużo ciekawsze niż pierwsze.

Artykuły podpisane: „Redakcja”, „Zespół Krzywe Koło”, „Towarzysze broni” itp. należy opisywać pod pierwszym wyrazem tytułu, a w razie jego braku pod sfginowanym tytułem. Jeżeli jednak artykuł rozpoczyna się od słów „Od redakcji”, stają one na początku opisu, po czym umieszcza się w nawiasach prostokątnych wyjaśnienie dotyczące treści artykułu.

Przykład:

Światowid

Od redakcji. [Tematyka czasopisma]. 1961 nr 1 s. 2.

Odezwy, zarządzenia i inne teksty urzędowe opisuje się pod ich własnymi tytułami, jeżeli je posiadają, lub pod hasłem formalnym, zaznaczając w adnotacji sprawcę, miejsce i czas wydania danego dokumentu oraz w skrócie właściwy temat.

Przykłady:

DO BRACI POLAKÓW. [Odezwa PPS z dn. 1 V 1905 r. wydana w związku ze świętem robotniczym w Radomiu].

INSTRUKCJA [Min. Finansów z dn. 6 III 1961 r. w sprawie dokonywania wpisu na państwową listę dyplomowanych biegłych księgowych].

b. Adnotacje

Adnotacje w bibliografii zawartości czasopisma należą przeważnie do typu adnotacji wyjaśniających lub stanowią uzupełnienie albo rozwinięcie tytułu. W zasadzie są to adnotacje referujące, sformułowane możliwie zwięźle.

Przykład:

KRAJEWSKI Kazimierz: Spłacamy dług. [Tajne nauczanie w okresie okupacji 1939—1945].

Oprócz adnotacji wyjaśniających stosuje się adnotacje księgoznawcze. Omawiają one powiązania danego artykułu z innymi tekstami, nie występującymi w opracowywanym czasopiśmie (przykład a) lub łączą polemiki i dyskusje toczące się w obrębie referowanego czasopisma (przykład b). Tego rodzaju adnotacje spotyka się najczęściej przy układzie chronologicznym bibliografii:

Przykłady:

a) *Przegląd Powszechny*

ROTTER K.: O kodyfikacji prawa międzynarodowego. [Polem. z art. J. Rostafińskiego w czas. *Przegląd Polski* 1886 t. 4 s. 420]. 1887 nr 5 s. 8-9.

b) *Gazeta Muzyczna i Teatralna*

nr 2 18 XII 1865

141. STEVICH F.: Józef Elsner jako kompozytor muzyki kościelnej. [Polem. zob. poz. 67].

W układzie działowym oraz systematycznym polemiki i dyskusje łączy się w jeden opis i dlatego adnotacje tego typu są na ogół niepotrzebne.

Adnotacje podaje się po tytule artykułu, w wyjątkowych wypadkach można zamiast adnotacji wprowadzić wyjaśnienie do środka tytułu. Np.:

KOZŁOWSKI W.: O muzeum [etnograficznym]
w Sandomierzu.

Przy utworach literackich dobrze jest zaznaczyć formę oraz podać tytuł całości, jeżeli w czasopiśmie cytowane były tylko fragmenty. Np.:

MANN H.: Opis nocy św. Bartłomieja. [Fragm.
pow. „Młodość króla Henryka IV”].

c. Cytata wydawnicza

Cytata wydawnicza w bibliografii zawartości czasopisma ulega skróceniu i zawiera: liczbę rocznika ewentualnie tomu, rok wydania, liczbę numeru lub zeszytu ewentualnie wraz z datą dzienną (przeważnie w dziennikach i dawnych czasopismach). Jeżeli czasopismo posiada ciągłą paginację, można pominąć numerację zeszytów.

Przykłady:

Roczniki Chemii

WOLSKI W.: O powstawaniu ferrytów w niskich temperaturach. 1960 s. 815-818.

ZEMBURA Z.: Składowa migracja prądu granicznego na wirującej elektrodzie dyskowej. 1960 s. 1509-1511.

Niekiedy w cytacie wydawniczej stosuje się oznaczenia cyfrowe arabskie i rzymskie dla odróżnienia np. tomów i części .

Przykład:

Głos

A. W.: Szkoła Główna w Warszawie. 1906 I 2 z. 4 s. 5.

Spotykane w niektórych bibliografiach zawartości czasopism pomijanie w cytacie wydawniczej roku wydania, a ograniczanie się do numeru kolejnego rocznika jest niezaprzeczenie zabiegiem oszczędnościowym, ale stwarza niedogodności dla czytelnika, który musi każdorazowo sięgać do odpowiedniego zestawienia roczników i ich lat wydania, podawanego zazwyczaj w osobnym wykazie, np. w *Bibliografii Pamiętnika Literackiego i Pamiętnika Tow. Literackiego im. Adama*

Mickiewicza 1887—1939 opracowanej przez Z. Świdwińską (Warszawa 1948). Ograniczenie się w cytacie wydawniczej do podawania kolejnego rocznika bez jednoczesnego zamieszczenia zestawienia roczników i lat wydania — jest niedopuszczalne. (Spotyka się to w starszych bibliografiach, np. u J. Pieniążka w *Spisie przedmiotów zawartych w 80 tomach Przeglądu Polskiego*. Kraków 1886).

d. Recenzja teatralna

Recenzja teatralna składa się z następujących elementów: nazwa autora i tytuł sztuki, nazwa teatru i jego siedziby, nazwa recenzenta, tytuł recenzji, jeżeli jest odmienny od tytułu sztuki recenzowanej, skrócona cytata wydawnicza oraz paginacja.

Przykład:

Teatr

SHAW George Bernard: Nigdy nie można przewidzieć. Teatr Narodowy, Warszawa. Rec. [Natanson Wojciech] W.N.: *Nowoczesność z myszką*. 1960 nr 23 s. 22.

W niektórych bibliografiach recenzje teatralne opisywane są w sposób skrócony, a mianowicie bez nazwy teatru i jego siedziby oraz tytułu recenzji. Wydaje się jednak, że bliższe dane dotyczące wystawienia recenzowanych sztuk są pożądanym dodatkiem informacyjnym dla czytelników bibliografii.

W recenzjach ze sztuk obcych granych przez teatry zagraniczne należy w miarę możliwości podawać tytuły sztuk i nazwy teatrów w oryginale.

Przykład:

Twórczość

SHAKESPEARE William: *Titus Andronicus*. The Shakespeare Memorial Theatre Company, Stradford. Występy w Warszawie. Rec. Natanson Wojciech: *Lekcja rozumnego współczucia*. 1957 nr 6 s. 178-180.

W przypadku, kiedy są opisywane recenzje tej samej sztuki w kilku inscenizacjach, nazwy poszczególnych teatrów cytuje się przed nazwiskami recenzentów.

Przykład:

Nowa Kultura

BRECHT Bertolt: Opera za trzy grosze. Teatr Śląski, Katowice. Rec. Goliński Leszek, 1958 nr 26 s. 4; Teatr Narodowy, Warszawa. Rec. Szydłowski Roman, 1959 nr 21 s. 4; Teatr Polski, Wrocław. Rec. Csato Edward: Przedstawienie nie po brechtowsku, 1958 nr 20 s. 3.

Układ opisów pozycji zbiorowej może być podany w kilku wariantach. W przykładzie wskazanym powyżej o kolejności wymienienia pozycji decyduje siedziba teatru. W bibliografii zawartości czasopisma za dłuższy okres recenzje odnoszące się do wystawień sztuki w jednej miejscowości mogą być podawane według chronologii przedstawień albo grupowane według nazw teatrów. W niektórych bibliografiach spotyka się układ według alfabetu nazwisk autorów recenzji.

e. Recenzja filmowa

Opis recenzji filmowej zawiera tytuł filmu, nazwy scenarzysty i reżysera, nazwę wytwórni filmowej, nazwę recenzenta, tytuł recenzji, jeżeli jest odmienny od tytułu filmu, skróconą cytata wydawniczą oraz paginację.

Przykład:

Trybuna Ludu

BURZA nad Azją. Scen. O. Brik. Reż. W. Pudowkin. Prod. „Mosfilm”. Rec. Merz Irena: Klasyk filmowy, 1950 nr 53 s. 6.

Skrócony opis recenzji filmowej wymienia tytuł filmu, nazwy reżysera i recenzenta oraz skróconą cytata wydawniczą i paginację.

Jeżeli recenzja filmowa omawia film obcy, nie wyświetlany w Polsce, należy podawać tytuł filmu w oryginale.

Przykład:

Widnokreگی

DREAMS that money can buy. Rec. Karius Karl: Jarmark snów. Tłum. z niem. J. Wiśniewska. 1957 nr 6 s. 5-8.

Oprócz recenzji filmowych spotyka się w czasopismach sprawozdania z filmów będących w opracowaniu. Sprawozdania, podobnie jak recenzje, opisuje się pod tytułem filmu. Jest to zwykle tytuł roboczy,

rzadko jednak bywa zmieniany w późniejszym okresie, kiedy film wchodzi na ekrany. Dalsze elementy opisu zgodne są z opisem recenzji, jedynie zamiast słowa „rec.” używa się formułki „spraw. prod.” (sprawozdanie produkcyjne).

Przykład:

Przegląd Kulturalny

Historia jednego myśliwca. Spraw. prod. Peltz
Jerzy. 1957 nr 43 s. 10.

f. Sprawozdania z wystaw lub koncertów

Sprawozdania z wystaw i koncertów opisuje się pod nazwiskiem sprawozdawcy, a po tytule dodaje się uzupełnienia zawierające miejsce (czasem datę) koncertu lub wystawy. Przy sprawozdaniach z koncertów pomija się zwykle nazwiska kompozytorów i wykonawców. Wyjątek stanowią sprawozdania z recitalów, przy których wymienia się nazwiska wykonawców.

Przykłady:

Życie Literackie

MADEYSKI Jerzy: Salon jesienny. [Wystawa plastyków okręgu krakowskiego w Krakowie]. 1960 nr 50 s. 9, ilustr.

Tygodnik Zachodni

KARĄSKIEWICZ Norbert: Spotkanie długo oczekiwane. [Koncert inauguracyjny sezonu Filharmonii Poznańskiej w dn. 3 X 1960 r.] 1960 nr 29 s. 8.

Kierunki

STAŻELSKI Jerzy: Dwa oblicza romantyzmu. [Koncerty Witolda Małcużyńskiego i Andrzeja Wąsowskiego w Filharmonii Narodowej w Warszawie]. 1960 nr 50 s. 10.

g. Biografie. Nekrologi

Artykuły podające wiadomości o życiu, pracy i dorobku naukowym lub artystycznym poszczególnych osób dzielą się na biografie i nekrologi. W opisie nekrologów (wspomnień pośmiertnych) należy zaznaczać formę piśmienniczą oraz informować o istnieniu wykazu prac, nie wymienionego zazwyczaj w tytule, a występującego najczęściej poza tekstem artykułu.

Przykład:

Farmacja Polska

BUKOWIECKI Henryk: Prof. dr Jan Kazimierz Muszyński 1884-1957. [Nekr. oraz] Spis publikacji. 1957 nr 7 s. 194-199, fot.

Niekiedy spotyka się artykuły autobiograficzne. W wypadku, kiedy taki artykuł nie ma tytułu, należy go sfingować.

Przykład:

Film

CZUCHRAJ Grigorij: [Uwagi o własnej twórczości filmowej]. 1960 nr 49 s. 13, ilustr.

h. Kronika

Najwięcej trudności napotyka bibliograf przy opracowywaniu takich działów czasopisma jak: kronika, przegląd prasy, wiadomości z ostatniej chwili, wiadomości z zagranicy. Działy te zawierają często cenne wiadomości, zwłaszcza w czasopismach dawniejszych, dlatego też powinny być dokładnie przeanalizowane, zanim przystąpi się do opisywania zawartości czasopisma.

Jeżeli dział kroniki zawiera wiadomości o przemijającej wartości, można sporządzić opis zbiorowy całej rubryki.

Przykład:

Ogniwo

KRONIKA życia naukowego. 1904 t. 2 nr 52 s. 4-5, 1905 t. 1 nr 3 s. 3-4, t. 2 nr 12 s. 5-6.

Jeżeli natomiast w kronice znajdują się ciekawe wzmianki, a nawet artykuły, opis taki prowadzi do zagubienia wiadomości mogącej mieć ważne znaczenie informacyjne. Stąd też opis stałych działów sprawozdawczych w czasopiśmie zależy od oceny merytorycznej ich zawartości.

Przy układzie chronologicznym bibliografii dokładny opis działu sprawozdawczego polega na wymieniowaniu po nazwie działu kolejno tytułów podanych przez czasopismo lub sformułowanych przez bibliografa.

Przykład:

Biblioteka Warszawska

KRONIKA paryska literacka, naukowa i artystyczna: Historia Francji opowiadana wnukom przez Guizota. — Zwrot ku Gallom. — Zawód profesorski i prace literackie śp. Villemaina. — Słowianizm i celtyzm. [Wspomnienia z młodości Mickiewicza]. — Areny paryskie. 1870 III 102.

Zdarza się, że poszczególne wiadomości w dziale kroniki publikowane są pod hasłami autorskimi. Wtedy, po wymienieniu nazwy działu, należy cytować najpierw nazwisko lub kryptonim autora notatki, a potem tytuł:

Przykład:

Biblioteka Warszawska

KRONIKA paryska literacka, naukowa i artystyczna: Toast na cześć uczonych i Lessepsa. — Chorley A.: Rozprawa o muzyce u różnych plemion. — Zapowiedziane publikacje poetyckie. — J. J.: Nagrody akademickie. — Historia tajemnej kancelarii weneckiej. 1870 III 434.

Jeżeli bibliografia jest opracowana w układzie alfabetycznym lub rzeczowym, poszczególne notatki z działów sprawozdawczych należy umieszczać osobno, podając po tytule nazwę działu, ewentualnie w skrócie (w nawiasach okrągłych).

Przykład:

Biblioteka Warszawska

CHORLEY A.: Rozprawa o muzyce u różnych plemion. (Kronika paryska literacka, naukowa i artystyczna). 1870 III 434.

Stałe działy sprawozdawczo-bibliograficzne opisuje się pod nazwą danego działu, a nie jako odrębne recenzje, ponieważ przeglądy takie są podobne do bibliografii adnotowanej, dającej streszczenia bez oceny krytycznej.

Przykłady:

Przegląd Telekomunikacji

PRZEGLĄD wydawnictw. [Nowości z zakresu telekomunikacji]. 1960 nr 1-12; 1961 nr 1-12; 1962 nr 1-12.

Kardiologia Polska

PRZEGLĄD piśmiennictwa zagranicznego [z zakresu kardiologii]. 1960 s. 213-221, 311-320, 415-418, 510-528; 1961 s. 124-128, 284-286, 308-312, 430-434.

C. UKŁAD

Zasady porządkowania opisów w bibliografii zawartości czasopisma zależą od rodzaju opracowywanego czasopisma, jego okresu ukazywania się oraz od przeznaczenia bibliografii.

Układ chronologiczny jest stosowany wtedy, kiedy zależy na odzwierciedleniu rozwoju czasopisma. Materiały bibliograficzne są ułożone według lat, kolejnych numerów, a w obrębie poszczególnych zeszytów według kolejności artykułów. Układ ten nie daje więc dogodnego przeglądu autorów piszących w czasopiśmie ani nie zestawia poruszonych zagadnień. Przy odpowiednich pozycjach zaznaczona jest paginacja artykułów. W niektórych bibliografiach spotyka się umieszczanie paginacji na marginesach.

Przykład:

Gazeta Muzyczna i Teatralna

nr 1 6 X 1865

1. Le Brun Tomasz: Przegląd tygodniowy: 1
Występ Bogumiła Dawisona w Wielkim Teatrze. — Pierwsze przedstawienie Straszego Dworu S. Moniuszki.
2. Wójcicki Kazimierz: Śpiewaczka wiejska. 1—2
Felieton. [Dok. zob. nr 2]
3. Le Brun Tomasz: Maurycy Bodurkiewicz 2
4. Jeske August: O zakładaniu szkół mu- 2—3
zycznych.

nr 2 13 X 1865

5. Wójcicki Kazimierz: Śpiewaczka wiejska 1—2
[Pocz. zob. poz. 2]
6. Le Brun Tomasz: Koncert na dochód 3—4
Wacława Prohazki.

Cytata wydawnicza w układzie chronologicznym może być umieszczona, jak w przykładzie powyższym, w wierszu przed tekstem odpowiednich pozycji lub na marginesach. Data roczna z reguły powinna występować w żywej paginie. W bibliografii ułożonej chronologicznie występują liczne odsyłacze i adnotacje. Artykuły, które ciągną się poprzez szereg numerów czasopisma, jak korespondencje, odcinki powieści, rozprawy publikowane częściami, wymagają uzupełnień i wskazówek pozwalających na powiązanie całości opisywanego utworu. Trzeba podkreślić, że układ chronologiczny jest bardzo rozrzućny, pochłania wiele miejsca i zmusza często do wielokrotnego cytowania jednego artykułu ukazującego się odcinkami. Układ ten jest raczej niewygodny dla czytelnika, zwłaszcza jeżeli bibliografia zawiera materiały z czasopisma, które ukazywało się przez dłuższy przeciąg czasu. Toteż układ chrono-

logiczny najlepiej jest stosować w bibliografii czasopism starszych, a mianowicie tych, które charakteryzuje niewielka ilość materiałów.

W układzie chronologicznym opracowane są m.in. następujące bibliografie: W. Staniszewski *Bibliografia Rozmaitości, pisma dodatkowego do Gazety Lwowskiej 1817-1848 i 1854-1959* (Lwów 1913), tegoż *Bibliografia Dodatku do Gazety Lwowskiej 1850-1862 i 1867-1869* (Lwów 1913), D. Strumiłło *Tygodnik Muzyczny 1820-1821 — Pamiętnik Muzyczny Warszawski 1835-1836* (Kraków 1955) oraz inne bibliografie wychodzące w serii *Bibliografie polskich czasopism muzycznych*.

Układ alfabetyczny jest stosowany w bibliografiach, które dążą do przedstawienia dorobku poszczególnych pisarzy, a więc najczęściej w bibliografiach czasopism literackich. Poza nimi układ ten jako niepraktyczny jest rzadko stosowany. Występuje on w bibliografii J. Pieniżka *Spis przedmiotów zawartych w 80 tomach Przeglądu Polskiego od 1 VII 1866 r. do 1 V 1886 r.* (Kraków 1886).

Przykład:

	rocznik	tom	strona
Chłędowski Kazimierz			
Centralizacja handlowa	1	III	265
O parcelowaniu gruntów	1	IV	172
Szkice z Włoch	7	II	3, 191
Szkice z Włoch	7	III	3, 403

Układ alfabetyczny wymaga rozbudowanych indeksów rzeczowych i licznych odsyłaczy, zwłaszcza dla pozycji, w których występuje kilku współautorów.

Układ działowy jest dość często spotykany w bibliografiach zawartości czasopisma, najczęściej gdy jest to czasopismo o różnorodnej tematyce. Układ ten zastosował M. Toporowski w bibliografii *Wiadomości Literackie 1924—1933* (Warszawa 1939). W obrębie poszczególnych działów (z wyjątkiem działu Recenzje) materiały bibliograficzne zostały uporządkowane według haseł osobowych (z opisami alfabetycznymi i przedmiotowymi) z włączeniem do tego samego szeregu abecadłowego opisów anonimowych oraz opisów przedmiotowych dla instytucji.

Układ systematyczny jest dogodny dla bibliografii czasopisma o obfitszych materiałach. Jest on praktyczny zarówno dla czytelnika jak i bibliografa, pozwala bowiem na logiczne ułożenie materiałów i szczegółowe prześledzenie problematyki czasopisma. W obrębie nagłówków rzeczowych opisy bibliograficzne mogą być szeregowane w porządku alfabetycznym lub chronologicznym. Zestawienie układu systematycznego z szeregowaniem chronologicznym jest dość często spo-

tykane. Pozwala bowiem na podkreślenie rozwoju problematyki poruszanej na łamach czasopisma. Układ ten występuje w bibliografii K. Estreichera *Zestawienie przedmiotów zawartych w 136 tomach Biblioteki Warszawskiej z lat 1841—1874* (Kraków 1875) oraz A. Chmiela *Zestawienie przedmiotów zawartych w 52 tomach Ateneum* (Warszawa 1889).

Układ przedmiotowy w bibliografii zawartości czasopisma jest rzadko stosowany. Jako przykład może służyć *Bibliografia Ruchu Literackiego 1926—1936* oprac. przez P. Grzegorzcyka⁴.

Układ krzyżowy jest — jak wiadomo — stosowany wówczas, gdy chodzi o wykazanie w jednym szeregu zarówno prac poszczególnych autorów jak i piśmiennictwa na różne tematy. W bibliografii czasopisma literackiego uzyskuje się dzięki temu skupienie pod jednym nagłówkiem utworów danego autora oraz piśmiennictwa o nim. Układ krzyżowy posiada wspomniana *Bibliografia Pamiętnika Literackiego Z. Świdwińskiej*.

Przykład:

CHMIEŁOWSKI PIOTR

Estetyczno-krytyczne poglądy Adama Mickiewicza M II 3, M III 3, M V 3, M VI 161
Materiały do bibliografii Mickiewiczowskiej
M VI 548

Najdawniejsze nasze felietony I 275

r Gostomski W.: Z przeszłości i teraźniejszości
II 151

r Potocki A.: Stanisław Wyspiański I 689

* Dzieje krytyki literackiej w Polsce. (Rec. Dobrzycki St.) II 446

* Henryk Sienkiewicz w oświeceniu krytycznym. (Rec. Mazanowski A.) I 181

Hahn W.: Przyczynki do bibliografii prac
P. Ch. XXXI 532

Wojciechowski K.: Powieść a nowela. (Listy Orzeszkowej i P. Ch.) XII 200.

Wskaźnik r oznacza, że jest to recenzja pióra Chmielowskiego, a gwiazdka wskazuje, że jest to recenzja pracy Chmielowskiego. Opisy dotyczące autora podawane są po jego pracach. W obrębie haseł, które mają większą liczbę pozycji (np. Słowacki) podzielono materiały na grupy według poszczególnych utworów.

⁴ *Ruch Literacki* R. 10:1953 s. 272-304 i nadb.

Ta sama zasada łączenia prac autorów i materiałów o nich występuje w bibliografiach opracowywanych przez Instytut Badań Literackich i publikowanych w ramach serii *Materiały Bibliograficzne* pod redakcją E. Korzeniewskiej. W tych bibliografiach główny trzon stanowią materiały uszeregowane abecedowo według nazwisk pisarzy. Hasła osobowe skupiają w jednym miejscu, jak wspomniano, utwory danego pisarza oraz piśmiennictwo o nim. W obrębie każdego hasła materiały grupuje się według rodzajów literackich, używając dla ich wyróżnienia — podobnie jak u Świdwińskiej — odpowiednich wskaźników literowych.

W tym samym szeregu abecedowym występują też nieliczne tematy rzeczowe, jak np.: Czasopisma, Koncerty, Konfiskaty, Teatry, Wystawy bądź hasła odpowiadające autorstwu korporatywnemu: Redakcja Wiedzy, Redakcja [Głosu]. Dla wyodrębnienia pozycji przedmiotowych użyto petitu, co uznać trzeba za dobre rozwiązanie.

Obok tej najistotniejszej z punktu widzenia historyka literatury części, informującej o autorach i ich dorobku, w bibliografiach tych zachodzi konieczność wydzielenia w osobną całość pozycji anonimowych. Szereguje się je według rodzajów literackich przez użycie tych samych wskaźników, a w obrębie każdej grupy — bądź alfabetycznie (np. J. Czachowska *Sygnaty 1936-1939*. Wrocław 1952; W. Suchodolski: *Krytyka 1899-1914*. Wrocław 1953), bądź — co wydaje się bardziej wskazane — chronologicznie (np. M. Stokowa: *Przegląd Społeczny 1906-1907 — Społeczeństwo 1907-1910*. Wrocław 1954; J. Czachowska, A. Czachowski: *Wiedza — Nowe Życie — Światło — Kuźnia 1906-1914*. Wrocław 1956).

W tej ostatniej bibliografii w obrębie poszczególnych rodzajów literackich posłużono się ponadto nagłówkami poszczególnych działów czasopisma, co pozwala wyodrębnić mniejsze zespoły materiałów. Tak np. w obrębie „n” (tj. not, listów i drobnych polemik) odnajdujemy wyróżnione spacjowanym drukiem nazwy stałych działów czasopisma: Odgłosy, Przegląd, Przegląd polityczny i społeczny, Ruch kulturalno oświatowy, Ruch robotniczy, Ruch współdzielczy, Ruch zawodowy, Ubezpieczenia robotnicze, Z literatury i życia, Życie ekonomiczne, Różne wiadomości.

Prześledzenie tych bibliografii wskazuje, że niedogodność przyjętego układu abecedowego, zwłaszcza przy obfitym materiale anonimowym, powoduje tworzenie osobnych grup. Tak np. w *Głosie 1886—1899* opracowanym pod red. M. Stokowej (Wrocław 1955) materiał zawarty w kronikach i drobnych korespondencjach (nawet podpisanych pełną nazwą autorską lub kryptonimem) skupiono po pozycjach autorskich i anonimowych w trzecim zespole pod tematem formalnym „Korespondencje”

dając materiał w układzie geograficzno-systematycznym. Przy tym artykułki autorskie wykazane w tym miejscu uzyskały indywidualne odwołania w części autorskiej.

W innych bibliografiach tej serii odczuto potrzebę tworzenia — obok zespołu pozycji anonimowych — takich grup, jak: Korespondencje z terenu, Apele — deklaracje — odezwy (*Po prostu — Karta 1935-1936* B. Winkiel i J. Stradeckiego. Wrocław 1953). Tę ostatnią grupę gdzie indziej nazywa się Pozycjami zbiorowymi lub Pozycjami zbiorowego autorstwa.

Pozytywne dążenie do kompletnego ujęcia materiału — czego nie miały początkowe opracowania — powoduje przy tym zasadniczym układzie abecadłowym szereg bardzo istotnych trudności, co próbowaliśmy wykazać w tej sumarycznej analizie. W sumie układ ten, sprawnie odpowiadający na pytanie historyka literatury o wkład danego pisarza w rozwój czasopisma, jest mniej poręczny w udzielaniu odpowiedzi badaczom kultury. Pogląd na problematykę poruszoną w czasopiśmie uzyskuje się poprzez indeks rzeczowy opracowany do bibliografii o obfitszych materiałach. Jest to wszakże droga okólna i tym samym niedogodna, nie dająca łatwego przeglądu zagadnień i ich rozwoju. Niezaprzeczenie bardziej harmonijną kompozycję uzyskałoby się przy układzie rzeczowym zrębu głównego. Stworzyłby on bardziej plastyczny obraz problematyki czasopisma, a indeks krzyżowy pozwoliłby wykazać też dorobek poszczególnych pisarzy.

D. SPISY POMOCNICZE

Spisy pomocnicze w bibliografii zawartości czasopisma — tak jak w innych typach bibliografii — to przede wszystkim wszelkiego typu indeksy lub wykazy używanych skrótów.

Przy opracowywaniu czasopism dawniejszych lub zawierających obfite materiały ilustracyjne warto podać indeks *ilustracji*, w którym należy wyróżnić oryginalne ilustracje wykonane do danego artykułu oraz reprodukcje. Wykaz ilustracji, uporządkowany według nazwisk ich autorów, posiada praca E. Kurkowej *Przegląd treści „Chimery” 1901—1907* (Lwów 1936). Dwa odrębne indeksy zawiera bibliografia M. Toporowskiego *Wiadomości Literackie*, mianowicie „Indeks ilustracyj: reprodukcje” oraz „Indeks ilustracyj: podobizny oraz ilustracje związane z życiem, twórczością lub kultem danej osobistości”. Innym interesującym przykładem są wykazy w części bibliograficznej pracy J. Czachowskiej *Sygnaty 1933—1939* (Wrocław 1952), a mianowicie „Wykaz kary-

katurowi" ułożony według nazwisk rysowników oraz „Podobizny” (fotografie, portrety, karykatury)” w alfabecie osób przedstawionych na podobiznach.

Czasopisma muzyczne i etnograficzne, a także literackie zawierają sporo materiałów muzycznych, które mogą być podstawą do sporządzenia indeksu kompozytorów. W bibliografiach czasopism krajoznawczych warto wydzielić indeks nazw geograficznych, ewentualnie map. Indeks dzieł recenzowanych występuje w nielicznych bibliografiach zawierających duże ilości materiałów.

W niektórych bibliografiach można spotkać indeksy, wykazujące zawartość czasopisma w kolejności poszczególnych roczników i zeszytów. Takim wykazem jest np. „Skorowidz chronologiczny” będącej w układzie alfabetycznym bibliografii E. Aleksandrowskiej *Zabawy Przyjemne i Pożyteczne 1770—1777. Monografia bibliograficzna* (Wrocław 1959). Innym przykładem jest „Treść tomów Roczników Nauk Rolniczych” w *Bibliografii zawartości „Roczników Nauk Rolniczych” 1903—1957* (Warszawa 1958), której zrab zasadniczy jest w układzie systematycznym. Wykazy tego typu są przydatne raczej w bibliografiach zawartości czasopism starszych.

E. WSTĘP

Ze względu na to, że stan badań nad historią czasopiśmiennictwa polskiego jest niezadowalający, dużą rolę w przyszłej syntezie dziejów prasy polskiej, mogłyby odegrać wstępy historyczne umieszczane przy bibliografiach zawartości czasopism.

Wstęp poprzedzający główny zrab bibliograficzny powinien omawiać program i zarys historii czasopisma. Opracowanie wstępu, podobnie jak i inne etapy pracy, zależy od typu omawianego czasopisma. Inne dane potrzebne są do scharakteryzowania czasopism najdawniejszych, a inne do współczesnych. Pewne cechy wspólne występują wszakże przy każdym rodzaju czasopisma.

Chcąc uzyskać istotny obraz rozwoju czasopisma należy przedstawić szkic historyczny epoki, w której ono się ukazywało. K. Dunin-Wąsowicz kreśląc historię *Przeglądu Społecznego* omówił stan wsi galicyjskiej i ruch chłopski w latach osiemdziesiątych XIX wieku w celu podkreślenia roli związków redakcji czasopisma z ruchem ludowym⁵.

⁵ J. Czachowska: *Przegląd Społeczny 1886—1887. Wstęp i antologię oprac. K. Dunin-Wąsowicz. Wrocław 1955 s. 5.*

Ocenę ideologiczną czasopisma można przeprowadzić jedynie w oparciu o podłoże historyczne lub prądy artystyczne i literackie kształtujące klimat życia umysłowego i artystycznego danej epoki. Następne zagadnienie to omówienie ważniejszych cech wydawniczych czasopisma, przede wszystkim takich jak tytułatura czasopisma oraz wyliczenie redaktorów i ważniejszych współpracowników. Pożądana jest również charakterystyka ich sylwetek. Ponadto wstęp powinien zawierać zarys problematyki poruszanej na łamach czasopisma jak też omówienie formy pracy redakcyjnej, np. techniki informacyjnej itp.⁶ Przykładem takiego ujęcia jest Wstęp do *Bibliografii zawartości „Roczników Nauk Rolniczych” 1903—1957* (Warszawa 1958).

Rzeczą niezmiernie ciekawą dla historyka prasy jest badanie recepcji i poczytności czasopisma, czyli danych o jego znaczeniu w życiu społecznym i kulturalnym.

Jak wiadomo, czasopisma najdawniejsze ukazywały się w formie druków ulotnych. Do naszych czasów dochowały się jedynie nieliczne egzemplarze pierwszych druków periodycznych. Bibliograf badający najstarsze okazy produkcji czasopiśmienniczej musi zająć się przede wszystkim ich analizą typograficzną. Rzecz jasna, że omawiając stronę graficzną gazety trzeba znać technikę drukarską danej epoki. Znajomość zagadnień techniki poligraficznej i wydawniczej jest potrzebna bibliografowi również przy opracowywaniu czasopism z okresów późniejszych. Badając czasopismo bibliograf będzie się interesować formatem, krojem czcionki, papierem, techniką łamania, odmianami wydań, ilością i jakością reprodukcji, map i szkiców topograficznych oraz dodatkami samoistnymi i niesamoistnymi, np. broszurami dołączanymi do czasopism. Wyniki badań oparte na podstawie analizy typograficznej pozwolą niejednokrotnie na ustalenie ważniejszych szczegółów z historii czasopisma⁷.

W wstępie warto także podkreślić problemy ekonomiczne związane z wydawaniem czasopisma, a mianowicie koszty druku, ceny poszczególnych numerów, wysokość honorariów autorskich i redaktorskich. Dotyczy to zwłaszcza czasopism współczesnych lub tych, których zachowały się archiwa redakcyjne. Rys historyczny czasopisma można uzupełnić tablicami statystycznymi ilustrującymi stan liczbowy współpracowników, wydanych numerów, stron, arkuszy wydawniczych, wysokość nakładu.

⁶ V. Klimesz: *Zagadnienie metodologii badań nad historią prasy*. — *Kwartalnik Prasoznawczy* 1957 nr 1 s. 48-96.

⁷ J. Adamczyk: *Początki polskiej produkcji czasopiśmienniczej*. — *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Warszawskiego, Prasoznawstwo* 1956 nr 2 s. 45-115.

Oprócz wstępu bibliografia zawartości czasopisma powinna zawierać — jak każda bibliografia — *p r z e d m o w ę* wyjaśniającą metodę opracowania bibliografii.

3. ROCZNE SPISY TREŚCI CZASOPISMA

Osobne zagadnienie stanowią roczne spisy treści czasopisma. Uwagi poniższe mają na celu wypuklenie niektórych ważniejszych zagadnień związanych z opracowaniem tych spisów⁸.

Roczny spis treści nie jest bibliografią w pełnym tego słowa znaczeniu. Można go jednak nazwać materiałem do bibliografii czasopisma.

Każde czasopismo po zakończeniu rocznego cyklu wydawniczego powinno opublikować spis treści za ubiegły rok — najlepiej w ostatnim zeszycie. Najczęściej jednak spisy dołączane są do pierwszych numerów następnego rocznika. Spis treści powinien w zasadzie stanowić osobną wkładkę.

Zadaniem rocznego spisu treści jest zarejestrowanie wszystkich artykułów oraz notatek stanowiących odrębne całości piśmiennicze opublikowane w roku sprawozdawczym. Toteż nie należy ograniczać się np. do podawania jedynie wykazu autorów pisujących na łamach danego czasopisma. Roczny spis treści powinien składać się z dwóch części: alfabetycznej i rzeczowej. Pierwsza zawiera alfabetyczny wykaz autorów i tytułów utworów, druga stanowi indeks rzeczowy. W rocznych spisach, które mają rozbudowany indeks rzeczowy np. w czasopismach społeczno-kulturalnych, zdarza się pomijanie w części alfabetycznej tytułów artykułów, ze względu jednak na wygodę użytkownika należy unikać takiego rozwiązania.

U k ł a d spisu, podobnie jak w bibliografii, zależy od rodzaju czasopisma. Niekiedy układ rocznego spisu treści jest dostosowany do układu formalno-wydawniczego czasopisma, czyli materiały ułożone są według stałych działów, jak: artykuły, felietony, recenzje. Takiego układu nie należy jednak zalecać. Sporządzając wykaz treści czasopisma o bogatym wachlarzu zagadnień warto zastosować układ systematyczny lub działowy. Natomiast przy podawaniu treści czasopisma o jednorodnej tematyce można część rzeczową opracować w formie indeksu przedmiotowego.

O p i s w rocznym spisie treści jest z reguły ograniczony do najważniejszych elementów. Składa się z nazwy autora, tytułu artykułu czasem uzupełnionego adnotacją wyjaśniającą, danych o ilustracjach, rysun-

⁸ Por. norma PN-59-N-01164 *Spis rzeczy czasopisma*.

kach, fotografiach, tablicach itp. oraz z paginy pierwszej strony tekstu. Jeżeli poszczególne zeszyty czasopisma mają osobną paginację, wówczas numer zeszytu lub tomu poprzedza pierwszą stronę tekstu.

Jeżeli część rzeczowa spisu jest podana w odmiennym układzie niż układ formalno-wydawniczy czasopisma, wskazane jest podanie w sposób umowy formy utworów np. a — artykuł, n — notatka, r — recenzja itp.

Na specjalną uwagę zasługuje opis recenzji w rocznym spisie treści. Nie wystarczy bowiem zacytować nazwę autora recenzji i tytuł recenzji, ale trzeba podać informację o pracy recenzowanej. Informację tę zamieszcza się w adnotacji wyjaśniającej lub, co wydaje się właściwsze, sporządza się krótki opis pracy recenzowanej, a następnie podaje się dane dotyczące recenzji.

Przykład:

Stolica

Szaniawski J.: Dramaty zebrane. Kraków 1958.
Rec. [Syga Teofil] T. S. — nr 17 s. 22.

Podobnie jak w bibliografii, w rocznym spisie treści łączy się w jednym opisie polemiki, artykuły jednego autora drukowane pod wspólnym tytułem cyklu lub wypowiedzi nadsyłane do redakcji np. na ankiety.

Przykłady:

Stolica

- a) Jellenta Stefan: Piotruś — „Złota Rączka”. [Epizod bojowy z obrony Warszawy w 1939 r.] nr 37 s. 14; Uzup. Marcińczyk Marek: O obronie Pragi i Saskiej Kępy w 1944 r. [właśc.: 1939]. nr 53 s. 23.
- b) Bańkowska Anna: Nowe mury — nowi ludzie: W warszawskim tyglu 1961. — Pionierzy od „Kasprzaka”. Odc. 1-2. Fot. 5 H. Jurko. nr 14/15-16 s. 6.
- c) Warszawska Fala i ja (ewentualnie — miłość). Wiosenna ankieta „Stolicy” dla zespołu „Warszawskiej Fali”. Wyp. Janina Titkow, Witold Stanowski, Lechosław Janowicz... Fot. 1. nr 23 s. 9.

Ważnym zagadnieniem w rocznych spisach treści jest ustalenie formy hasła autorskiego. Rejestrując prace autorów należy zasygnalizować w opisie, że dany artykuł został wydrukowany pod pseudonimem, kryptonimem lub anagramem, które można rozwiązać jedynie za zgodą redakcji lub autora. Jest to zagadnienie niezmiernie doniosłe, ponieważ wiadomo z doświadczenia, że po kilku latach na ogół nie pamięta się, kto kryje się pod takim lub innym pseudonimem. W archiwach zaś

redakcji nie zawsze przechowuje się dane pozwalające na ustalenie właściwej nazwy autora. Warto również postulować podawanie imion autorów w pełnym brzmieniu.

W rocznych spisach treści nie wyodrębnia się z reguły drobnych wzmianek należących do stałych działów czasopisma, takich jak np. „Kronika”, „Przeglądy” itp. Wykazuje się natomiast nazwy tych działów z paginacją poszczególnych odcinków. Niekiedy dla pewnej kategorii rubryk jak np. Listy do redakcji warto uczynić wyjątek i niektóre ważniejsze lub ciekawsze listy opisać pod nazwiskiem autora listu. Jeżeli list nie posiada własnego tytułu, należy go sfingować podając w klamrach.

Przykład:

Stolica

Kancelarz F.: [Sprawa odbudowy Zamku Warszawskiego]. nr 50 s. 23 .

Na zakończenie warto zwrócić uwagę na stronę graficzną rocznego spisu treści. Jest rzeczą oczywistą, że roczny spis treści powinien być drukowany w takim formacie w jakim jest publikowane czasopismo. Ze względów oszczędnościowych roczne spisy treści drukuje się bardzo często nonparelem. Dla wygody czytelników warto wprowadzić rozróżnienie graficzne poszczególnych elementów opisu przez zastosowanie druku jasnego lub półłustego lub czcionki tekstowej i wersalikowej.

DODATEK

WYDAWNICTWA INSTYTUTU BIBLIOGRAFICZNEGO

Opracowała Wanda Szolginiova

1. *Przewodnik Bibliograficzny*. — 2. *Bibliografia Czasopism i Wydawnictw Zbiorowych*. — 3. *Bibliografia Zawartości Czasopism*. — 4. *Bibliografia Bibliografii i Nauki o Książce*. — 5. *Przegląd Piśmiennictwa o Książce*. — 6. Pomoce dla bibliotek powszechnych. — 7. *Biuletyn Instytutu Bibliograficznego*. — 8. Inne wydawnictwa.

1. PRZEWODNIK BIBLIOGRAFICZNY

Celem niniejszego opracowania jest omówienie wydawnictw Instytutu Bibliograficznego jako podstawowych źródeł lub pomocy przy różnych pracach bibliograficznych.

Należy do nich przede wszystkim *Przewodnik Bibliograficzny. Urzędowy wykaz druków wydanych w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, który — jak wynika z nazwy — jest urzędową rejestracją bieżącej produkcji wydawniczej. Stanowi powojenną kontynuację Urzędowego Wykazu Druków, wydawanego w latach 1928—1939.

Przewodnik Bibliograficzny ukazuje się od 1946 r. z lukami w pierwszych dwóch latach istnienia (opublikowano: w r. 1946 nr 1/3, 10—12, a w r. 1947 nr 4—28). Całość materiałów za lata 1944—1947 wydano w jednym tomie w 1955 r. w układzie alfabetycznym, przy czym pozycje ogłoszone uprzednio w *Przewodniku Bibliograficznym* powtórzono w opisach skróconych odsyłając do opisów pełnych. Od 1948 r. ukazuje się *Przewodnik Bibliograficzny* regularnie tygodniowo, z indeksami alfabetycznymi tygodniowymi, a następnie (od 1951 r.) miesięcznymi oraz rocznymi. Ponadto w latach 1948 i 1949 publikowano w każdym zeszytcie *Przewodnika Bibliograficznego* indeks aktualnych zagadnień.

Począwszy od rocznika 1956 *Przewodnik Bibliograficzny* otrzymuje roczny indeks przedmiotowy.

Przewodnik Bibliograficzny opiera swą rejestrację na wpływającym do Biblioteki Narodowej egzemplarzu obowiązkowym. Rejestruje — jak wiadomo — dokumenty piśmiennicze samóistne wydawniczo zwarte i ciągłe, a także mapy, nuty i ryciny. Z czasopism — do półrocznika włącznie (od 1962 r., a w latach poprzednich do kwartalnika włącznie) — opisuje pierwszy numer nowo powstałych lub wznowionych, czasopisma zawieszono, sygnalizując także zmiany zachodzące

w tytulaturze. Z czasopism powyżej półrocznika (uprzednio tj. do 1961 r. włącznie — powyżej kwartalnika) opisuje się każdy zeszyt — jako całość — bez podawania jego zawartości, którą rejestruje *Bibliografia Zawartości Czasopism*. Od 1956 r., aby nie dublować opisów z *Bibliografii Zawartości Czasopism*, rejestruje się odbitki tylko z dzieł zbiorowych lub odbitki zmienione, pomijając nadbitki oraz odbitki z czasopism i wydawnictw zbiorowych. Od 1959 r. zaprzestano także opisywania odbitek z dzieł zbiorowych.

Mimo zasadniczego dążenia do kompletności dokonuje się pewnej selekcji w obrębie tzw. dokumentów życia społecznego. Uwzględnia się mianowicie spośród nich tylko druki posiadające znaczenie trwalsze, ogólnopaństwowe ewentualnie związane z ważnymi wydarzeniami, aby uchronić je od zapomnienia (np. obchody millenium). Ostrą selekcję stosuje się przy rejestracji norm, opisów patentowych, katalogów wystaw, programów zebrań, zjazdów, kursów, widowisk i zawodów sportowych, druków informacyjnych, reklamowych i ulotek. Pomija się natomiast dokumenty zawierające doraźne informacje, katalogi i cenniki wyrobów przemysłowych i produktów rolnych oraz inne druki o znaczeniu lokalnym, regionalnym i krótkotrwałym.

W latach 1946—1948 rejestrowano także polonica zagraniczne w jednym układzie z publikacjami krajowymi. Od roku 1949 nie opisuje się poloników zagranicznych, rejestrując tylko wydawnictwa w zasięgu krajowym. Od roku 1960 podjęto ponownie prace nad publikowaniem bibliografii poloników zagranicznych jako osobnego rocznika, na prawach rękopisu. Pierwszy rocznik obejmuje materiały za 1956 r., następny tom zawiera opisy wydawnictw za lata 1957—1958¹.

Opis w *Przewodniku Bibliograficznym*, sporządzany z reguły z autopsji², jest w zasadzie rejestracyjny, chociaż niektóre pozycje posiadają adnotacje. Wybór hasła oparto na *Skróconych przepisach katalogowania alfabetycznego* J. Grycza i W. Borkowskiej. Wyjątek stanowią hasła wydawnictw anonimowych, których tytuł składa się z imienia i nazwiska. Od 1960 r. zachowuje się w hasle kolejność taką jak na karcie tytułowej, nie stosując jak poprzednio inwersji. Opis uzupełnia się szeregiem danych dodatkowych jak nazwy ilustratorów, istnienie bibliografii itd. W 1963 r. od nr 8 wprowadzono w *Przewodniku* alternatywne hasło autora korporatywnego, umieszczone w osobnym wierszu ponad opisem. Adres wydawniczy zawiera prócz miejsca i roku wydania datę miesięcz-

¹ W latach przedwojennych bibliografię poloników zagranicznych publikowano jako dodatek miesięczny, potem kwartalny, *Urzędowego Wykazu Druków*.

² W pierwszych latach istnienia *Przewodnika* niektóre opisy wydawnictw wykonywano poza Instytutem Bibliograficznym. Redakcja opatrywała je gwiazdką.

ną lub także dzienną ukończenia druku, wydawnictwo oraz drukarnię (w zrozumiałych skrótach). W opisie zewnętrznym podaje się format, liczbowanie stron od pierwszej do ostatniej zadrukowanej, a także ilustracje, tablice, mapy itp. Format jest podawany w centymetrach, od nr 1 1963 r. zaś za pomocą ogólnie znanych symboli 2°, 4°, 8°, 16°; w przypadkach nietypowych oznacza się go nadal w centymetrach. Od rocznika 1959 skrót „bibliogr.” po opisie zewnętrznym informuje o istnieniu bibliografii załącznikowej nie tylko obszerniejszej, ale również poniżej 50 pozycji, zamiast stosowanego poprzednio kwadratu przy numerze pozycji. Uwzględnia się również cenę, jeżeli jest podana na książce. Od roku 1956 przytacza się w adnotacji tytuł oryginału przy tłumaczeniach — w cudzysłowie, jeśli zaczerpnięty jest z opisywanej książki w brzmieniu zgodnym ze źródłami bibliograficznymi; — w nawiasie prostokątnym, gdy został ustalony na podstawie bibliografii; — wreszcie — w sformułowaniu bibliograficznie niesprawdzonym, przyjętym z książki — bez nawiasów i cudzysłowu. Zaznacza się ponadto istnienie streszczeń w innych językach, a od 1958 r. podaje się także w adnotacji tytuły równoległe obcojęzyczne.

Powołanie się na tom pierwszy występuje przy opisie każdego wydawnictwa, którego poszczególne części ukazują się niejednocześnie.

Czasopisma zmieniające tytuł otrzymują zapisy skrócone z przypomnieniem pozycji pierwotnego opisu; sygnalizuje się także ostatni numer czasopisma zawieszono.

W *Przewodniku Bibliograficznym* dokonuje się pewnych uproszczeń formalnych³, np. od r. 1960 w opisach dzieł ponad 3 autorów, redaktorów, tłumaczy itp. cytuje się tylko nazwę pierwszego zastępując pozostałych skrótem „i in.”, pomija się nazwy autorów okładek, obwolut itp. oraz przestaje się zaznaczać wyd. 1. Unika się poza tym równoczesnego użycia różnego rodzaju nawiasów w hasłach autorskich, dając zamiast tego wyjaśnienie w adnotacji księgoznawczej. Także w adnotacji wyjaśnia się tytuł przenośny lub niedostatecznie zrozumiały. Podaje się z reguły zawartość dzieł zbiorowych, cytując pełną treść po formułce „Zawiera”, bądź niepełną (w wyborze) po formułce „Zawiera m.in.” lub ostatnio „M.in.”. Od nr 43 1962 r. przy obszernej zawartości (w zasadzie ponad 20 prac) zastępuje się podanie zawartości charakterystyką ilościową lub wymienieniem nazw działów ze spisu rzeczy; nie wyszczególnione prace będą wykazane w rocznym indeksie alfa-

³ Wszelkie, nawet drobne zmiany w opisie (i układzie) omawiane są w Uwagach redakcyjnych *Przewodnika*: 1949 nr 1 s. 1; 1951 nr 1 s. 13, nr 6 s. 62, nr 19 s. 236; 1952 nr 1 s. 12; 1956 nr 1 s. 12; 1957 nr 1 s. 14; 1959 nr 1 s. 13; 1960 nr 1 s. 16; 1961 nr 1 s. 14; 1962 k. tyt. s. mlb. 3; 1963 nr 8 s. 116.

betycznym. Wyjątek stanowią księgi pamiątkowe, których zawartość podaje się nadal w całości. Adnotacja — poza wymienionymi już elementami — wskazuje na przeznaczenie książki, określając krąg jej odbiorców.

Poniżej opisu zasadniczego lub ewentualnie adnotacji podaje się od początku 1957 r. hasła przedmiotowe, przy czym każdy temat przy danej pozycji poprzedza liczba porządkowa. Nagłówki przedmiotowe są formułowane w oparciu o *Słownik tematów dla bibliografii i katalogów w układzie przedmiotowym* J. Kossonogi (Warszawa 1956).

W następnym wierszu po nagłówkach przedmiotowych podaje się: z lewej strony symbol klasyfikacji dziesiętnej, w środkowej części — wysokość nakładu (od 1953 r.), a z prawej — kolejny numer pozycji Przewodnika Bibliograficznego, łamany przez dwie ostatnie cyfry daty rocznej. Kółko wyjaśnia, że dla danej książki nie sporządzono drukowanej karty katalogowej.

Przykład:

PLAŻEK EDWIN: Chemia organiczna. Wyd. 2.
Cz. 2: Związki cykliczne i wybrane działy związków organicznych. — Wrocław (XII) 1961
Państw. Wydawn. Naukowe (Wrocław. Druk. Naukowa) cm 23'5×16'5 s. 297, 1 nb., err. zł 24

Skrypt dla studentów wydz. chem. wyższ. szk. techn. —
Cz. 1 poz. 176/1962

1. Chemia organiczna — podręcznik
547 Egz. 3070

° 1961/62

Symbol klasyfikacji dziesiętnej (podawany od 1949 r.) w zasadzie trzycyfrowy, z ewentualnymi znakami poddziałów pomocniczych, oparto na tablicach wybranych znaków klasyfikacji dziesiętnej opracowanych przez J. Bornsteinową⁴.

Układ *Przewodnika Bibliograficznego* jest działowy. Na przestrzeni kilku lat ulegał on parokrotnym zmianom. Zasadniczej przeróbki dokonano w roku 1950, kiedy to wzorując się na klasyfikacji Wszechzwiązkowej Izby Książki ZSRR, wysunięto na czoło zagadnienia ideologiczne i społeczne. W 1952 r. ustalono obowiązujące odtąd 26 działów, wyodrębniając ponadto działy o charakterze formalnym, znakowane dodatkową literą „a” i „b”, oraz poddziały rzeczowe w dziale XIII i XX.

⁴ *Klasyfikacja dziesiętna w Przewodniku Bibliograficznym*. — *Biul. Inst. Bibliogr.* 1951 t. 3 nr 5; *Uzupełnienia*. — *Tamże* 1954 t. 4 nr 7.

Schemat *Przewodnika Bibliograficznego*, systematyzującego publikacje według ich tematyki i przeznaczenia, przedstawia się obecnie następująco:

- I. Marksizm-leninizm
- II. Polska Ludowa (zagadnienia polityczne i gospodarcze)
- III. Budownictwo komunistyczne i socjalistyczne ZSRR i krajów demokracji ludowej
- IV. Polityka i gospodarka światowa
- V. Filozofia
- VI. Historia
- VII. Nauki społeczno-polityczne i ekonomiczne
- VIII. Planowanie. Statystyka. Biurowość. Rachunkowość. (Zagadnienia teoretyczne i ogólne)
- IX. Finanse
- X. Praca. Akcja socjalna
- XI. Państwo i prawo
- XII. Wojsko
- XIII. Nauki matematyczno-przyrodnicze
Geografia
- XIIIa. Mapy. Plany
- XIV. Technika. Przemysł. Rzemiosło
- XV. Transport i łączność
- XVI. Handel
- XVII. Zagadnienia komunalne. Gospodarstwo domowe
- XVIII. Gospodarstwo wiejskie
- XIX. Nauki lekarskie
- XX. Kultura. Nauka. Oświata
Wychowanie fizyczne
- XXa. Podręczniki szkolne
- XXI. Językoznawstwo
- XXII. Nauka o literaturze
- XXIIa. Literatura piękna (dla dorosłych)
- XXIIb. Literatura dla młodzieży
Literatura piękna
Literatura popularnonaukowa
- XXIII. Sztuka
- XXIIIa. Ryciny. Albumy
- XXIIIb. Nuty
- XXIV. Religia. Religioznawstwo. Ateizm
- XXV. Księgoznawstwo. Bibliotekarstwo. Bibliografia.
Przemysł poligraficzny
- XXVI. Dzieła treści ogólnej. Encyklopedie. Informatory.
Kalendarze ogólne. Wydawnictwa treści mieszanej.
(Gazety. Czasopisma)

Ponieważ nazwy działów informują tylko ogólnie o treści wydawnictw w nich zawartych, przed rozpoczęciem poszukiwań w *Przewodniku Bibliograficznym* należy zapoznać się z „Klasyfikacją wydawnictw przy-

jętą w *Przewodniku Bibliograficznym*", dołączaną corocznie do jednego z pierwszych numerów *Przewodnika*. Informuje ona o tym, jaka jest problematyka szczegółowa w każdym dziale, np. etnografia jest w dziale Historia, weterynaria w dziale Gospodarstwo wiejskie, a fotografika w dziale Sztuka.

Przy korzystaniu z *Przewodnika* trzeba pamiętać, że pozycje przydzielą się do działów nie według ujęcia lecz według tematu lub przeznaczenia, np. książka z historii prawa znajdzie się w dziale XI (Prawo), a nie w dziale VI (Historia). Podobnie wydawnictwa dotyczące budownictwa okrętów, samochodów i mostów umieszczane są w dziale XV (Transport i łączność), publikacje z zakresu budowy maszyn rolniczych natomiast w dziale XVIII (Gospodarstwo wiejskie), a traktujące o produkcji broni w dziale XII (Wojsko), a nie w dziale XIV (Technika. Przemysł. Rzemiosło). Bibliografie od 1956 roku skupiane są razem (bez względu na ich tematykę) w dziale XXV (Księgoznawstwo. Bibliotekarstwo. Bibliografia...). Tamże skupia się od r. 1959 podręczniki przeznaczone dla słuchaczy kursów bibliograficznych, bibliotekarskich i dokumentacyjnych.

Szeregowanie w obrębie działów i poddziałów jest alfabetyczne. Czasopisma rejestrowane są zgodnie z ich zakresem na końcu odpowiednich działów pod nagłówkiem „Czasopisma”.

Jeżeli książka treściowo przynależy do paru działów, to pełny opis z numeracją pozycji otrzymuje w jednym z działów, w innych natomiast uzyskuje skrócone opisy składające się z nazwiska i inicjału imienia, tytułu (ewentualnie ze wskazaniem tematyki kwalifikującej wydawnictwo do tego działu) oraz — po znaku równości — numer pozycji opisu pełnego.

Prócz tego występują w *Przewodniku Bibliograficznym* odsyłacze międzycziałowe, tzw. globalne, kierujące od jednego działu do innego; np. w dziale X. Praca:

Organizacja pracy w przemyśle — zob. Dział XIV

Spółdzielczość pracy — zob. Dział XIV

Od r. 1959 zamieszcza się w miarę potrzeby na końcu numeru *Przewodnika Bibliograficznego* opisy spóźnione publikacji wydanych po r. 1955, pozostawiając w zrubie głównym jedynie uzupełnienia za rok poprzedni.

Na ostatniej stronie każdego zeszytu *Przewodnika Bibliograficznego* podane są numery opisów książek zatwierdzonych przez Ministerstwo Oświaty dla bibliotek szkolnych i pedagogicznych;

do połowy 1956 r. przytaczano również numery opisów książek zatwierdzonych dla bibliotek powszechnych przez Centralny Zarząd Bibliotek w Ministerstwie Kultury i Sztuki.

Jak już wspomniano, *Przewodnik Bibliograficzny* posiada indeksy alfabetyczne miesięczne i roczne. Indeksy miesięczne zawierają zapisy zarejestrowanych w danym miesiącu wydawnictw ewentualnie z umownym znakiem, wskazującym, że dana pozycja jest zatwierdzona do użytku bibliotek szkolnych i pedagogicznych oraz nazwy wydawnictw seryjnych i zbiorowych z liczbą tomu lub zeszytu. Osobno grupuje się czasopisma, mapy, ryciny i nuty.

Indeksy roczne są pełniejsze od miesięcznych, wykazują bowiem również utwory zawarte w dziełach zbiorowych (por. s. 369) oraz współpracowników, takich jak redaktorzy, wydawcy naukowci, przedmówcy, tłumacze itp. Osobną grupę stanowią nazwiska ilustratorów. Ponadto utworzono zespoły pod następującymi hasłami formalnymi umieszczonymi w ogólnym szeregu alfabetycznym: Katalogi księgarskie i wydawnicze, Plany wydawnicze (od 1954), Skrypty dla szkół wyższych (od 1953), Sprawozdania, Statuty. W odrębnych szeregach alfabetycznych skupiono czasopisma, ryciny i ilustracje, mapy, nuty.

Od roku 1956 *Przewodnik Bibliograficzny* uzyskuje roczne indeksy przedmiotowe, przy czym warto zaznaczyć, że nie uwzględniają one nut oraz katalogów księgarskich i wydawniczych, które — jak wspomniano — skupiono w indeksie alfabetycznym. Indeks przedmiotowy stanowi dodatkowe źródło informacji rzeczowej przy poszukiwaniach piśmiennictwa odnoszącego się do poszczególnych dziedzin i zagadnień oraz osób, miejscowości i innych tematów szczegółowych. Zawiera on obok każdego hasła przedmiotowego skrócone opisy bibliograficzne (tj. nazwisko i inicjał imienia autora oraz skrót tytułu dzieła) i numer pozycji kierujący do pełnego opisu w *Przewodniku Bibliograficznym*. Korzystanie z indeksu ułatwiają odsyłacze całkowite do ustalonej formy tematu od innych sformułowań oraz odsyłacze uzupełniające kierujące do tematów pokrewnych.

Karty katalogowe drukowane rejestracyjne

Z bieżącą rejestracją wydawnictw ściśle się wiąże prowadzony równoległe centralny druk kart katalogowych dla około 5 000 pozycji *Przewodnika Bibliograficznego* rocznie, przeznaczonych dla bibliotek. (Nie sporządza się kart dla czasopism, druków o małym nakładzie, do użytku wewnętrznego i dla dalszych tomów dzieła wielotomowego).

Podstawę opisu drukowanych kart stanowi opis *Przewodnika*, ale stosuje się szereg uproszczeń, wynikających z potrzeby dostosowania opisu do wymogów katalogowania; hasło autorskie uwzględnia przy nazwiskach obcych równoległe obie formy zarówno w transkrypcji zgodnie z kartą tytułową (np. Czechow, Szekspir), jak też w transliteracji Čechov) lub w pisowni oryginalnej (Shakespeare). Ponadto w opisie zasadniczym tomów wydania zbiorowego podaje się elementy danego tomu, tytuł wydania zbiorowego oraz numer kolejny tomu umieszcza się po opisie zewnętrznym.

Po opisie i ewentualnej adnotacji, występującej w postaci stosowanej zazwyczaj przy opisach rejestracyjnych (zob. rozdz. IV o opisie s. 108), podaje się z lewej strony karty nagłówki przedmiotowe (może być jeden lub kilka nagłówków, kolejno numerowanych, uszeregowanych abecedowo), a po prawej stronie symbol klasyfikacji dziesiętnej. Każda karta jest także zaopatrzona w kolejny numer pozycji *Przewodnika*.

Przykład karty katalogowej drukowanej:

CZECHOW ANTONI ČECHOV ANTON PAVLOVIČ

Sachalin; Listy. Wybór, oprac. i przypisy: N. Modzelewska. Tłum. [z ros.] Irena Bajkowska, Natalia Gałczyńska.

Warszawa 1962 „Czytelnik” 16⁰ s. 719, portr. 1

Dzieła. W 11 tomach. Red. i wstęp: Natalia Modzelewska.
T. 11.

1. Listy rosyjskie — XIX-XX w.
2. Więziennictwo — publicystyka — Rosja — XIX w.

Biblioteka Narodowa
Instytut Bibliogr. 4643/62

882-3

Prócz kart rejestracyjnych są także opracowywane i drukowane karty katalogowe adnotowane, o których jest mowa poniżej (na s. 383).

Centralnie drukowane karty katalogowe mogą być wykorzystywane — poza katalogami — do tworzenia różnych kartotek zagadnieniowych, zbliżonych swym charakterem do bibliografii oświatowych.

2. BIBLIOGRAFIA CZASOPISM I WYDAWNICTW ZBIOROWYCH

Drugim ogniwem bibliografii narodowej obok *Przewodnika Bibliograficznego* jest rocznik pt. *Bibliografia Czasopism i Wydawnictw Zbiorowych*. Opublikowano dotychczas trzy tomy: za lata 1958, 1959, 1960.

Gromadzenie materiałów opiera się w zasadzie na egzemplarzu obowiązkowym wpływającym do Biblioteki Narodowej, nadto informacje o szeregu tytułów uzyskuje się z innych bibliotek i instytucji.

Bibliografia Czasopism i Wydawnictw Zbiorowych uwzględnia czasopisma od dziennika do rocznika oraz takie wydawnictwa periodyczne jak kalendarze, spisy wykładów i składy osobowe uczelni, ponadto biuletyny instytucji wydawniczych i wykazy nabytków bibliotek zawierające część artykułową, wreszcie — jak sam tytuł wskazuje — wydawnictwa zbiorowe. *Bibliografia* obejmuje czasopisma i wydawnictwa zbiorowe za dany rok, na dany rok (np. kalendarz na r. 1962 wydany w 1961 r. rejestruje się w *Bibliografii* za rok 1962) oraz za lata wcześniejsze wydrukowane w danym roku lub w latach następnych do momentu oddania do druku kolejnego rocznika *Bibliografii*. Uwzględnia się również mutacje gazet o różnych tytułach, mutacje literowe, a także mutacje czasopism w językach obcych.

Przy gromadzeniu materiałów stosuje się pewną selekcję, pomijając z reguły jednodniówki, katalogi księgarskie oraz niektóre wydawnictwa przeznaczone do użytku wewnętrznego.

Opisy, sporządzane z autopsji, obejmują tytuł, podtytuł, częstotliwość i ewentualnie instytucję sprawczą oraz nazwę redaktora naczelnego lub najwyżej trzyosobowy zespół redakcyjny. W dalszych elementach opisu podaje się kolejny rocznik (względnie tom), liczbę numerów, miejsce wydania, nakładcę, format, wysokość nakładu (uwzględniając zarówno najniższy jak i najwyższy), adres redakcji, cenę, wreszcie dodatki.

Zmianę tytułu zamieszcza się w uwagach bibliograficznych, pozostałe zmiany zaznacza się bezpośrednio przy poszczególnych elementach opisu. Od zmienionych tytułów daje się odsyłacze w zřębie głównym bibliografii, opis pełny sporządzając pod pierwszym tytułem.

Dodatki samoistne w formie druków zwartych opisywane są tylko przy czasopiśmie. Dodatki samoistne ciągłe są traktowane jako samoistne jednostki bibliograficzne, uzyskując poza opisem przy czasopiśmie macierzystym — pełny opis pod własnym tytułem. Natomiast dodatki ciągłe niesamoistne są opisywane przy czasopiśmie otrzymując ponadto odsyłacze od tytułu dodatku — w zřębie głównym bibliografii.

Przykład typowego opisu:

462. ENERGETYKA. Pismo poświęcone zagadnieniom energetyki. Organ Ministerstwa Górnictwa i Energetyki, Zjednoczenia Energetyki oraz Stowarzyszenia Elektryków Polskich. [Mies.] Red. B. Lis. R. 14 z. 1-12 + spis treści. Wwa, wydawn. Czas. Techn. NOT A4 nakł. 2300-3850. Adres red. Bytom ul. Kolejowa 2a/7, zł 12.

Dod.: Biuletyn Instytutu Energetyki zob. poz. 194.

Układ zrzębu głównego *Bibliografii* jest alfabetyczny. Poszukiwania bibliograficzne na określony temat ułatwia indeks klasowy. Ponadto każdy rocznik jest zaopatrzony w indeksy: instytucji sprawczych i reaktorów.

Od rocznika 1961 projektuje się publikowanie jedynie zmian zachodzących w czasopiśmie i wydawnictwach zbiorowych (tytuły czasopism nowych, wznowionych, zawieszonych lub zmieniających tytuł) w postaci rocznego suplementu do ostatniego pełnego wykazu.

Oprócz tego przewiduje się wydawanie kumulacji opisujących wszystkie czasopisma i wydawnictwa zbiorowe za okresy pięcioletnie.

3. BIBLIOGRAFIA ZAWARTOŚCI CZASOPISM

Uzupełnieniem bieżącej bibliografii publikacji wydawniczo samodzielnymi zwróconymi i ciągłymi jest ukazująca się od lipca 1947 r. *Bibliografia Zawartości Czasopism*. Pierwsze tomy publikowane w formie powielanej miały charakter eksperymentalny; zmieniano w nich zasadę selekcji materiałów, zasięg, zakres, opis i układ.

Tom 1 *Bibliografii Zawartości Czasopism* — za lipiec 1947 r. — obejmujący materiały z czasopism do rocznika włącznie (przy czym także z 36 wybranych dzienników) i z wydawnictw zbiorowych, uwzględnił wyselekcjonowany materiał ze wszystkich dziedzin wiedzy w układzie działowym (w obrębie działów układ krzyżowy). Następny tom, za sierpień — grudzień 1947 r., pominął dzienniki i wydawnictwa zbiorowe, zwięźając zakres do nauk humanistycznych i prawnospołecznych. W roku 1948 wrócono do selekcyjnego uwzględniania całości kształtu wiedzy w układzie systematycznym⁵. Materiały za lata 1949—1950 nie zostały opublikowane, ale są dostępne w kartotekach Instytutu Bibliograficznego.

⁵ Szczegółowsze omówienie powielanych tomów *Bibliografii Zawartości Czasopism* można znaleźć w artykule L. Gorzelskiej (*Bibliotekarz* 1955 nr 3 s. 92-94). Tamże szczegółowiej o metodzie opisu. — Zob. też Uwagi redakcyjne. *Bibliogr. Zawart. Czas.* 1958 z. 1 s. 148-149; 1962 z. 1 s. 89.

Od połowy 1951 r. *Bibliografia Zawartości Czasopism* ustala metody pracy i zaczyna ukazywać się jako miesięcznik drukowany. (Materiały za pierwsze półrocze 1951 r. wydano w jednym tomie w 1954 r.). Podobnie jak przy rejestracji wydawnictw zwartych, zbieranie materiałów oparto na czasopismach wpływających do Biblioteki Narodowej z tytułu egzemplarza obowiązkowego w miesiącu wymienionym w nagłówku każdego zeszytu *Bibliografii Zawartości Czasopism*.

Bibliografia ta uwzględniała w 1962 r. około 800 czasopism i wydawnictw zbiorowych (w 1951 r. około 360), w tym zarówno naukowe, popularnonaukowe, fachowe, polityczno-społeczne, literackie jak i dzienniki władz centralnych. Opracowuje się periodyki od tygodnika do rocznika, dwa dzienniki: *Trybunę Ludu* i od stycznia 1955 r. *Życie Warszawy*, oraz te wydawnictwa zbiorowe, które się ukazują jako tomy zawierające więcej niż jedną rozprawę. Pomija się tygodniki o najbardziej popularnym poziomie oraz czasopisma dziecięce i młodzieżowe, a od 1957 r. nie uwzględnia się w zasadzie dodatków literackich do gazet prowincjonalnych.

Rejestracji podlegają artykuły, teksty literackie, recenzje, polemiki, rozporządzenia urzędowe, ważniejsze przemówienia i obszerniejsze sprawozdania z działalności instytucji i organizacji itp.

W opisie bibliograficznym każdego artykułu podaje się autora, tytuł oraz ewentualnych współpracowników; cytata wydawniczą (tytuł czasopisma w ustalonym skrócie, rok, numer) oraz opis zewnętrzny (strony, zaznaczając istnienie ilustracji i innych dodatków). Niejasny tytuł uzupełnia się adnotacją, umieszczoną w nawiasach prostokątnych przed cytata wydawniczą.

Dalsze ciągi artykułów opisanych w poprzednich zeszytach bibliografii, polemiki itp. opatruje się odpowiednią notatką z numerem pozycji rejestrującej pierwszy odcinek. Tytuły aktów prawnych, z reguły bardzo obszerne, podawane są w skróceniu z zaznaczeniem ich tematyki.

Obok opisów jednostkowych występują w *Bibliografii Zawartości Czasopism* pozycje zbiorowe. Zawierają one teksty literackie tego samego autora, teksty prawne jak i wszelkie recenzje i polemiki dotyczące tego samego dzieła.

Każdy opis *Bibliografii Zawartości Czasopism* posiada kolejny numer w obrębie rocznika oraz ewentualnie kwadrat dla oznaczenia bibliografii załącznikowej.

Przykład opisu z *Bibliografii Zawartości Czasopism*:

WOHL Andrzej: Rola układu ruchowego w kształtowaniu poznania ludzkiego. [Pocz. = poz. 3803/62].
Kult. fiz. 1962 nr 2 s. 107-116. □ 9616

Układ materiałów w *Bibliografii Zawartości Czasopism* jest systematyczny. Działy podstawowe, identyczne jak w *Przewodniku Bibliograficznym*, mają obok stałych poddziałów opartych na *Klasyfikacji wydawnictw przyjętej w Przewodniku* (zob. s. 371) w razie potrzeby dalsze poddziały szczegółowsze oraz nagłówki doraźne, zmienne, odnoszące się do wydarzeń i zagadnień aktualnych w danym okresie, jak konferencje, wystawy okolicznościowe, rocznice (np. Adam Mickiewicz) itd. Jeżeli artykuł dotyczy tematyki kilku działów, stosuje się podobnie jak w *Przewodniku Bibliograficznym* opisy skrócone ze wskazaniem numeru pozycji opisu pełnego. Wprowadza się także odsyłacze globalne międzydziałowe. W obrębie poddziałów szeregowanie poszczególnych pozycji jest w zasadzie alfabetyczne według haseł autorskich lub tytułowych. W niektórych działach zgrupowano pozycje według haseł przedmiotowych. Np. w dziale „Sztuka” poddział „Architektura i Budownictwo” ma układ według abecedowej kolejności nazw miejscowości, poddział „Sztuki plastyczne” — układ według abecadła nazwisk poszczególnych artystów.

Każdy zeszyt *Bibliografii Zawartości Czasopism* posiada indeks przedmiotowy ważniejszych osób, miejscowości i instytucji, wykaz stosowanych skrótów, spis czasopism uwzględnionych w danym miesiącu wraz z poprzedzającymi je skrótami tytułów, wreszcie schemat układu w postaci spisu rzeczy.

Indeks roczny obejmuje oprócz scalonych indeksów przedmiotowych i spisu uwzględnionych w danym roczniku czasopism również indeks alfabetyczny autorów, recenzentów i tłumaczy oraz w osobnych grupach: ilustratorów (od 1954 r.) i dzieł recenzowanych.

Bibliografia Zawartości Czasopism łącznie z *Przewodnikiem Bibliograficznym* i *Bibliografią Czasopism i Wydawnictw Zbiorowych* daje informację o bieżącej produkcji piśmienniczej polskiej, tworząc trzy zasadnicze ogniwa bibliografii narodowej.

4. BIBLIOGRAFIA BIBLIOGRAFII I NAUKI O KSIĄŻCE

Wydawnictwem orientującym o wykonanych i opublikowanych bibliografiach i stanowiącym pomoc przy podejmowaniu opracowania bibliografii jest *Bibliografia Bibliografii i Nauki o Książce*. Zakres jej jest określony w tytule. Stanowi ona kontynuację publikowanej w okresie międzywojennym *Bibliografii Bibliografii, Bibliotekarstwa i Bibliofilstwa*⁶.

⁶ Zestawienie roczników wydanych przed 1939 r. zawiera przedmowa do pierwszego zeszytu *Bibliografii Bibliografii i Nauki o Książce* za r. 1947.

Bibliografia Bibliografii i Nauki o Książce, zapoczątkowana w 1947 r. w Państwowym Instytucie Książki jako kwartalnik, przejęta od rocznika 1948 przez Instytut Bibliograficzny, ukazuje się obecnie jako rocznik⁷. Jest ona przydatna nie tylko dla bibliografów, bibliotekarzy i dokumentalistów, ale również dla specjalistów różnych dziedzin, poszukujących zestawień piśmiennictwa na określony temat. W zakresie *Bibliografii* zachodziły w niektórych rocznikach drobne zmiany i nowe ustalenia. W latach ostatnich wyłączono pewne grupy zagadnień z pogranicza nauki o książce. Tak np. w poddziale „Pisarstwo” (IV A) od rocznika 1950—1951 nie uwzględnia się zagadnienia pisarstwa literackiego, a w poddziale „Czasopiśmiennictwo” (III B) — pewnych zagadnień, wchodzących w zakres problematyki dziennikarstwa (np. ruch korespondentów robotniczo-chłopskich).

Bibliografia Bibliografii i Nauki o Książce u w z g l ę d n i a wydawnictwa, utwory (łącznie z wybranymi artykułami z dzienników) oraz fragmenty. Te ostatnie, o ile są wykazami piśmiennictwa, dodawanymi w postaci załączników na końcu artykułów, otrzymują dla mniej ważnych pozycji skrócone zapisy. Podaje się w nich: wyrazy główne z tytułu artykułu, nazwisko autora z inicjałem imienia, cytate wydawniczą oraz liczbę pozycji zestawionego piśmiennictwa. Zamieszcza się je przy odpowiednich tematach w poddziale „Bibliografia dziedzin i zagadnień”, po opisach pełnych odnoszących się do tych tematów, skupiając w jednej pozycji zbiorowej, poprzedzonej formułką: „Nadto zestawienia piśmiennictwa...”. W ostatnich rocznikach stosuje się większą selekcję przy doborze bibliografii załącznikowych.

Bibliografia Bibliografii i Nauki o Książce rejestruje również bibliologiczne polonica zagraniczne.

Zasięg chronologiczny *Bibliografii* wykracza w pewnych przypadkach poza opracowywany rok. Mianowicie uwzględnia się pomi-

⁷ Podajemy chronologię wydań *Bibliografii Bibliografii* za poszczególne lata:

za rok	wyd. w roku	za rok	wyd. w roku
1945—1946	1955	1954	1956
1947	1947 (nr 1)	1955	1957
	1948 (nr 2/3, 4)	1956	1958
1948	1952	1957	1959
1949	1954	1958	1961
1950—1951	1956	1959	1961
1952—1953	1957	1960	1962

nięte pozycje roku poprzedniego oraz recenzje z lat następnych, o ile dotyczą prac zamieszczonych w danym zeszycie *Bibliografii*, a wydanie odpowiedniego odcinka *Bibliografii Bibliografii* uległo pewnej zwłoce⁸).

W *Bibliografii* tej zmierza się do rozszerzania a d n o t a c j i w celu dokładniejszej informacji o treści książki. Adnotacje bądź to wyjaśniają niejasny tytuł, bądź też wyliczają zawartość dzieła, czasopisma, a nawet utworu, bądź też szczegółowiej określają temat lub ujęcie.

U k ł a d *Bibliografii* jest systematyczny, oparty na schemacie opracowanym w Państwowym Instytucie Książki. Zawiera on ostatnio następujące działy i poddziały:

- I. BIBLIOLOGIA. DOKUMENTACJA
- II. BIBLIOGRAFIA
 - II A. Teoria, metodyka, historia i organizacja
 - II B. Bibliografia bibliografii. Bibliografia ogólna
 - II C. Bibliografia dziedzin i zagadnień
 - Bibliografie zalecające
 - II D. Bibliografia krajoznawcza, regionalna i lokalna
 - II E. Bibliografia osobowa
 - II F. Bibliografia czasopism oraz innych form piśmienniczych i wydawniczych
 - II G. Wykazy innych rodzajów dokumentów. (Dokumenty słuchowo-ogładowe).
- III. STRUKTURA I DZIEJE KSIĄŻKI
 - III A. Pismo. Budowa książki
 - III B. Rodzaje dokumentów
 - III C. Historia książki
- IV. WYTWARZANIE KSIĄŻKI
 - IV A. Pisarstwo
 - IV B. Przemysł książkowy
 - Papiernictwo
 - Drukarstwo
 - Ruch wydawniczy
 - Rozprowadzanie książki. Księgarstwo
 - IV C. Estetyka książki
- V. BIBLIOTEKARSTWO
 - V A. Ustrój i historia
 - V B. Metodyka i technika bibliotekarska
 - V C. Zawód bibliotekarski
 - V D. Rodzaje bibliotek
 - V E. Poszczególne biblioteki
 - V F. Księgozbiory poza biblioteką

⁸ Pozycje pominięte w rocznikach 1945—1951 podano jako dodatek w roczniku 1952—1953.

VI. UŻYTKOWANIE KSIĄŻKI

VI A. Czytelnicтво

VI B. Technika pracy z książką

VI C. Wystawy

VI D. Bibliofilstwo

VI E. Zagadnienie kontroli wydawnictw

W obrębie tych działów i poddziałów stałych utworzone są poddziały i rozgałęzienia zmienne dalszego stopnia, zależne od materiału nagromadzonego w danym roczniku. Dąży się do większego rozczłonkowania układu i do tworzenia nowych, szczegółowych nagłówków. W obrębie nagłówków stosuje się różne zasady szeregowania: logiczną, według tematów przedmiotowych lub klasowych, wyróżnionych bądź w postaci odrębnych nagłówków, bądź przez spacjowanie odpowiednich wyrazów w opisach (por. rozdział VI o układzie, s. 178—180).

Ze względu na to, że dla czytelników niniejszego *Poradnika* najbardziej interesujący jest dział „Bibliografia”, podajemy kilka szczegółowych uwag dotyczących tego działu.

W poddziale Bibliografia ogólna (II B) zamieszcza się również bibliografię przekładów, poloników zagranicznych oraz katalogi centralne, jeżeli mają one zakres wszechstronny. Pozycje o zakresie ograniczonym znajdują się wśród bibliografii odpowiednich dziedzin.

Poddział Bibliografia dziedzin i zagadnień (II C) grupuje materiał stosując nagłówki klasowe uogólniające w układzie abecedowym. W tym poddziale grupuje się w osobnym zespole na końcu bibliografii zalecające.

W odniesieniu do działu Bibliografia krajoznawcza, regionalna i lokalna (II D) warto zaznaczyć, że włącza się tu również pozycje odnoszące się do danego terenu, omawianego z punktu widzenia jakiejś dziedziny, np. archeologia Śląska, geologia i fauna Tatr itd., dając odpowiedni odsyłacz przy dziedzinie.

Bibliografia osobowa (II E) obejmuje oprócz bibliografii poszczególnych osób również: 1) wykazy wydawnictw instytucji (np. Instytutu Budownictwa Mieszkaniowego), 2) materiały bibliograficzne zespołów osobowych, np. członków danej instytucji (Akademii Medycznej w Krakowie itp.).

Dział Bibliografia czasopism oraz innych form piśmienniczych i wydawniczych (II F) obok spisów tytułów i bibliografii zawartości czasopism szereguje w obrębie abecedowo ułożonych nazw form piśmienniczych i wydawniczych takie materiały jak np. Książki dla dzieci, Normy, Nuty, Patenty, Podręczniki, Recenzje, Ryciny.

Od 1957 r. rejestruje się wykazy dokumentów słuchowo-oglądowych jak płyty, filmy (II G).

Dodatkowym źródłem bibliograficznym mogą być katalogi księgarskie i wydawnicze rejestrowane w wyborze i umieszczane w dziale Księgarstwo (IV B).

Ze względu na to, że materiały bibliograficzne dotyczące danej dziedziny mogą być rozsiane w różnych poddziałach *Bibliografii*, w celu ułatwienia poszukiwań stosuje się szeroko o d s y ł a c z e globalne i jednostkowe od Bibliografii dziedzin i zagadnień (II C) do: bibliografii krajoznawczej i lokalnej (II D), Bibliografii osobowej (II E), Bibliografii czasopism oraz innych form piśmienniczych i wydawniczych (II F) oraz do Katalogów księgarskich i wydawniczych w poddziale IV B. Warto zaznaczyć, że od roku 1956 wprowadzono odsyłacze od bibliografii dziedziny do bibliografii osób związanych z daną dziedziną oraz do bibliografii zawartości poszczególnych czasopism.

Podobnie jak w *Przewodniku Bibliograficznym* i *Bibliografii Zawartości Czasopism* stosuje się opisy skrócone w przypadku wielokrotnego przydziału — z tą różnicą, że są one numerowane ze względu na szczegółowy indeks krzyżowy. Numer pozycji w opisach skróconych ujmuje się w nawias okrągły.

Obok pozycji zbiorowych z opisem skróconym dla bibliografii załącznikowych (o czym była mowa powyżej, s. 379) istnieją pozycje zbiorowe, które skupiają pod wspólnym numerem kilka opisów pełnych, dotyczących jednego, bardziej szczegółowego zagadnienia czy instytucji (np. Biblioteki Jagiellońskiej). Podaje się je w jednym ciągu wiersza, oddzielając specjalnym znakiem (gwiazdką). W poprzednich odcinkach *Bibliografii Bibliografii* stosowano pokaźną liczbę pozycji zbiorowych, obecnie ze względu na niedogodność w korzystaniu liczba ich uległa znacznemu zmniejszeniu.

Orientację w materiale ułatwia zamieszczany w każdym zeszytcie *Bibliografii* i n d e k s k r z y ż o w y wyróżniający między innymi bibliografię poszczególnych dziedzin i zagadnień, krajoznawczą, osobową itd. za pomocą odpowiedniego określnika, np.: Warszawa — b-fia, Sza-chy — b-fia, Skałkowski A. — b-fia.

Zrąb główny każdego tomu *Bibliografii Bibliografii* poprzedza szczegółowy spis rzeczy (zarazem schemat układu), wykaz czasopism i innych wydawnictw ciągłych (wraz z poprzedzającymi je skrótami tytułów), z których zaczerpnięto pozycje wymienione w bibliografii, oraz niekiedy przedmowa⁹.

⁹ Wszelkie, drobne na ogół, zmiany w opisie i w układzie poszczególnych roczników sygnalizowane są każdorazowo w przedmowie.

Zarówno schemat układu jak indeks krzyżowy stanowią drogę do poszukiwań w *Bibliografii Bibliografii i Nauki o Książce*.

Warto wspomnieć, że podjęto prace nad wydaniem bibliografii bibliografii polskiej za lata 1951—1960 w oparciu o materiały zarejestrowane w *Bibliografii Bibliografii i Nauki o Książce* za ten okres¹⁰.

5. PRZEGLĄD PIŚMIENICTWA O KSIĄŻCE

Przegląd Piśmiennictwa o Książce omawia w wyborze najnowsze prace zagraniczne, przede wszystkim artykuły z czasopism, z zakresu szeroko pojętej nauki o książce, dokumentacji, teorii i praktyki bibliografii i bibliotekarstwa. *Przegląd Piśmiennictwa o Książce* jest przeznaczony głównie dla bibliotekarzy, bibliografów oraz dokumentalistów i ma na celu zapoznanie ich z najciekawszymi osiągnięciami i dorobkiem światowym w wyżej wymienionym zakresie oraz ewentualne spożytkowanie ich na gruncie polskim. Wydawany w latach 1951—1954 w formie powielanej (od 1952 r. 10 numerów rocznie), od roku 1955 ukazuje się kwartalnie jako wkładka do *Przeglądu Bibliotecznego*.

Jest to bibliografia analityczna; każdy opis zawiera tłumaczenie tytułu, obszernie analizy orientują dobrze w treści i mogą niekiedy zastąpić przeczytanie artykułu.

Materiał jest podany w układzie klasowym. Do każdego rocznika opracowywane są indeksy: autorski i przedmiotowy (za lata 1955—1956 ukazał się łącznie).

Począwszy od roku 1958 zamieszcza się również zwięzłe adnotowane opisy najwartościowszych i najciekawszych zagranicznych publikacji samoistnych z zakresu nauki o książce (wydawnictwa od 1956 r.). Spośród wielu bibliografii uwzględnia się tylko bibliografie narodowe, bibliografie specjalne międzynarodowe i bibliografie bibliografii za dłuższe okresy czasu.

6. POMOCE DLA BIBLIOTEK POWSZECHNYCH

Instytut Bibliograficzny służy również upowszechnianiu czytelnictwa i w związku z tym prowadzi szereg prac. Należy do nich wydawanie przydatnych przy opracowywaniu bibliografii zalecających k a r t k a t a l o g o w y c h a d n o t o w a n y c h, przede wszystkim dla bieżąco publikowanej literatury pięknej i popularnonaukowej — około 750—950 pozycji rocznie. Adnotacje mają charakter zalecający, informują o treści

¹⁰ *Bibliografia bibliografii polskich* — W. Hahna została zakończona na r. 1950.

utworu, wskazując przynależność autora do danej epoki lub kierunku; określają także poziom opracowania lub przeznaczenie czytelnicze. Karty te są zaopatrzone w dwojaki symbole klasyfikacji dziesiętnej: uproszczone i bardziej rozwinięte oraz w zwięzłe nagłówki przedmiotowe niż karty rejestracyjne.

Poradnictwu czytelniczemu służy rocznik pt. *Literatura Piękna*, wydawany od r. 1954. Zawiera on opisy adnotowane wydawnictw beletrystycznych oraz z pogranicza literatury pięknej wydanych w ciągu roku. Z materiałów tych można korzystać przy tworzeniu różnych spisów zalecających.

Materiały dzieli się na trzy zasadnicze grupy: 1. literatura polska, 2. przekłady, 3. literatura dla dzieci i młodzieży (dział ten wprowadzono od rocznika 1956, ukazuje się również w postaci odbitki). W obrębie każdej z grup zastosowano układ alfabetyczny według haseł autorskich lub tytułowych; przy obfitszym materiale występuje podział na gatunki literackie. Nowości od wznowień w literaturze polskiej odróżnia specjalny znak * (w latach 1954 i 1955 znak ○) przy odpowiednich pozycjach.

Od rocznika 1957 adnotacje do książek wznawianych, wydanych w poprzednim roku, zastępuje się odsyłaczami do odpowiednich pozycji *Literatury Pięknej* z roku ubiegłego. Toteż, aby zdobyć informację o treści niektórych książek, użytkownik musi niekiedy sięgać do poprzedniego rocznika *Literatury Pięknej*. Natomiast dla książek wznawianych po dwóch i więcej latach zamieszcza się pełne adnotacje (nie dając odsyłaczy do poprzednich opisów).

Po opisie rejestracyjnym i adnotacji zamieszcza się skrócone opisy recenzji poszczególnych utworów oraz monografii i prac krytyczno-literackich poświęconych poszczególnym pisarzom.

Literatura Piękna posiada następujące spisy pomocnicze: 1) indeks autorów, 2) indeks tytułowy wszystkich pozycji, uzupełniony od r. 1958 indeksem serii wydawniczych oraz 3) indeks tematyczno-zagadnieniowy dla powieści, nowel i opowiadań. Literatura dla dzieci i młodzieży otrzymuje analogiczne indeksy.

Obok *Literatury Pięknej* projektuje się roczną publikację literatury popularnonaukowej, którą zapoczątkuje wydanie próbnego tomu obejmującego materiały za 1961 r.

Do zadań Instytutu należy także opracowywanie bibliografii zalecających. Opublikowano pewną liczbę poradników bibliograficznych dotyczących aktualnych tematów, obliczonych na szerokie kręgi odbiorców, np. *Wybory, Dziesięć lat Polski Ludowej, Bibliograficzny przewodnik po ZSRR, Adam Mickiewicz, Juliusz Słowacki, Wrzesień 1939, Od Puszkina do Erenburga, Fryderyk Chopin, Maria Konopnicka, Eliza Orzeszkowa, Bolesław Prus.*

7. BIULETYN INSTYTUTU BIBLIOGRAFICZNEGO

Oprócz omówionych bibliografii Instytut publikuje także *Biuletyn Instytutu Bibliograficznego*¹¹, którego poszczególne zeszyty zawierają omówienie zagadnień teoretycznych, metodycznych i organizacyjnych, a także spisy bibliograficzne.

Ogłoszono w nim prace teoretyczne pierwszego dyrektora Instytutu A. Łysakowskiego: *Określenie bibliografii. Przedmiot, metody i zadania na tle nauki o książce* (t. 3 nr 2) oraz *Zagadnienie treści i wartości książki w bibliografii* (t. 3 nr 9).

Definicje 88 terminów, określających cechy i rodzaje dokumentów, rodzaje i składniki opisów i spisów piśmiennictwa oraz poszczególne bibliograficzne czynności można znaleźć w opracowanym przez M. Dembowską słowniczku *Terminologia bibliograficzna* (t. 4 nr 5). Praca ta służy upowszechnieniu znormalizowanej terminologii wśród ogółu bibliografów.

Z innych prac teoretycznych należy wymienić *Zagadnienia dokumentacji naukowo-technicznej* T. Zamoyskiego (t. 3 nr 7) oraz pozycję zaznajamiającą z postępem technicznym zagranicą na polu bibliografii i dokumentacji pt. *Technika na usługach bibliografii i dokumentacji* H. Sawoniaka, opatrzoną wyczerpującym zestawieniem piśmiennictwa na ten temat (t. 4 nr 9). Zasluguje także na uwagę obszerna praca J. Czerniatowicz i J. Gruszeckiej *Centralne katalogi* (t. 5 nr 3).

Podstawową pracą programową o organizacji bibliografii w Polsce, a przede wszystkim o zadaniach Instytutu Bibliograficznego, jest praca pt. *Polska służba bibliograficzno-dokumentacyjna*, ogłoszona anonimowo przez A. Łysakowskiego (t. 3 nr 1).

W ramach prac zmierzających do koordynacji prac bibliograficznych w skali ogólnopolskiej wydano na podstawie rozesłanej ankiety *Wykaz bibliografii nie opublikowanych (planowanych, opracowywanych i ukończonych)* (t. 7 nr 1 wyd. 1961)¹². Zestawienie to opracowane przez B. Eychler uwzględniła w układzie systematycznym zarówno bibliografie opracowywane jak już opracowane lecz nie wydane.

Tymże celom służą *Wykazy bieżących bibliografii specjalnych w Polsce*. Stan na rok 1955 opracowała A. Łasiewicka (t. 5 nr 1). Zeszyt ten

¹¹ Jest on kontynuacją *Biuletynu Państwowego Instytutu Książki* t. 1-2.

¹² Poprzedziły go: Zestawiony w r. 1953 przez Z. Daszkowskiego *Wykaz bibliografii retrospektywnych opracowywanych w Polsce (stan 1952)* — (*Biul. IB* t. 4 nr 2) oraz zestawiony przez J. Kaczanowską *Wykaz polskich bibliografii retrospektywnych nie wydanych drukiem: planowanych, opracowywanych i ukończonych (stan 1957 r.)* — (*Biul. IB* t. 5 nr 4).

wymienia 152 bibliografie bieżące⁴³, co wskazuje na znaczny rozwój tego typu bibliografii w porównaniu z latami ubiegłymi⁴⁴.

Obok zagadnień organizacyjnych i teoretycznych ogłasza się w Biuletynie IB również prace metodyczne. Zagadnienia teoretyczno-metodyczne bibliografii osobowej analizuje praca zbiorowa *Polska bibliografia osobowa 1944—1955* (t. 5 nr 2). Już opublikowane lub w przygotowaniu są zeszyty Biuletynu omawiające problemy metodyczne bibliografii narodowych zagranicznych: francuskiej (t. 6 nr 2), niemieckiej (t. 7 nr 2), angielskiej, radzieckiej.

Zagadnieniom związanym z bibliografią regionalną poświęcona jest rozprawa B. Eychler: *Problematyka bibliografii regionalnej Ziem Zachodnich*, uzupełniona obszerną bibliografią, wydana w wyniku konferencji dotyczącej tych problemów.

Pomoc metodyczną stanowi również wspomniana uprzednio praca J. Bornsteinowej, zaznajamiająca z *Klasyfikacją dziesiętną w Przewodniku Bibliograficznym*, oraz występująca również w centralnie drukowanych kartach katalogowych (t. 3 nr 5, uzupełnienia w t. 4 nr 7).

W Biuletynie ukazał się także (t. 4 nr 1 i 4) wykaz pt. *Skróty tytułów czasopism* pomyślany jako załącznik do odpowiedniej normy. Nowe wydanie *Skrótów tytułów czasopism* poprawione i rozszerzone opracowała K. Sadowska (t. 6 nr 6).

8. INNE WYDAWNICTWA

Do wydawnictw Instytutu należy również wspomniany *Słownik tematów dla bibliografii i katalogów w układzie przedmiotowym* J. Kossonogi oraz rocznik pt. *Ruch Wydawniczy w Liczbach*, będący urzędową statystyką wydawnictw. Publikację tę rozpoczął Instytut zeszytem próbnym za styczeń — czerwiec 1955 r., po czym ukazał się pierwszy rocznik obejmujący materiały roku 1955, publikowany odąd regularnie.

Warto wskazać, że w roku 1955 są podane liczby globalne dla powojennego dziesięciolecia, podobnie jak w roku 1959 zamieszczono zestawienia ogólne dotyczące produkcji wydawniczej w Polsce za piętnastolecie, co nie jest bez znaczenia dla bibliografa pragnącego się zorientować w obfitości materiałów do projektowanej bibliografii.

⁴³ Poprzednio ukazały się: J. Gruszecka: *Wykaz bieżących bibliografii specjalnych w Polsce (1950)*. *Biul. IB* t. 3 nr 3; M. Małachowska-Staszeli: *Spis bieżących bibliografii w Polsce. Stan z grudnia 1951*. — *Biblioteka Narodowa, Inst. Bibliogr. Komunikat* 13.

⁴⁴ W r. 1950 tylko 75 różnego typu bibliografii, w 1952 r. 93 tytuły.

Ruch Wydawniczy w Liczbach uwzględnia wydawnictwa wychodzące na terenie Polski zwarte i ciągłe. W rocznych zestawieniach statystycznych wydawnictw zwartych ujęto tylko pozycje zarejestrowane w odpowiednim roczniku Przewodnika Bibliograficznego. Statystykę czasopism oparto natomiast na egzemplarzu obowiązkowym wpływającym bieżąco do Biblioteki Narodowej. Tematyka każdego następnego rocznika jest wzbogacona nowymi zestawieniami szczegółowymi. Oprócz tablic o charakterze ogólnym (np. wg międzynarodowej klasyfikacji dziesiątej, instytucji wydawniczych, typów wydawnictw, miejsc wydania, wysokości nakładu, czasopisma wg częstotliwości) — są zamieszczane w *Ruchu Wydawniczym w Liczbach* tablice szczegółowe (np. tłumaczenia wg języków oryginału, pozycje i nakłady dzieł niektórych pisarzy, gazety wg miejsca wydania).

Jako jednostkę statystyczną przy wydawnictwach zwartych przyjęto wolumen, a w wydawnictwach periodycznych tytuł. Materiał opracowuje się w dwóch grupach: 1) wydawnictwa nieperiodyczne, 2) wydawnictwa periodyczne. Każdy rocznik *Ruchu Wydawniczego* zamieszcza dla porównania podstawowe informacje z roku poprzedzającego okres sprawozdawczy.

Warto wspomnieć, że od rocznika piątego: 1959 *Ruch Wydawniczy* ukazuje się w wersji dwujęzycznej polsko-angielskiej.

THE METHODS OF BIBLIOGRAPHY

A textbook for authors of special bibliographies

Summary

This book, which is a collective work of the Bibliographical Institute in Warsaw, deals with practical problems of compiling bibliographies and is intended to help authors of special bibliographies. Chapter I presents the subject and aims of the bibliography. In chapter II different forms of bibliographies are considered (rather from a theoretical point of view). Chapter III describes planning a bibliography and gives some general remarks how and where the bibliographical material is to be found; problems of the collective work and of the need of cooperation among bibliographers and specialists in preparing a bibliography are also considered. Chapter IV gives detailed instructions how to make bibliographical description of books, articles, serials etc.; special types of documents as standards, patents, music, maps, manuscripts, microfilms, gramophone records, films are also taken into consideration. Chapter V is devoted to the problem of composition of a bibliography and of the arrangement of bibliographical material. Chapter VI deals with the indexes to bibliographies (the types of indexes and instructions, how to compile them). Laying-out of the bibliography is the subject of chapter VII. Chapter VIII gives practical instructions for preparing reading lists (especially the problems of annotations are discussed). In chapters IX, X, XI are presented respectively the problems of compiling regional and local bibliographies, personal bibliographies (i.e. publications of one author, publications about a person, publications of members of a corporate body), and the problems of preparing a bibliographical index to a periodical. The appendix contains information about publications of the Bibliographical Institute.

МЕТОДИКА БИБЛИОГРАФИИ

Пособие для авторов отраслевых библиографий

Резюме

Это пособие подготовленное коллективом Библиографического института в Варшаве занимается практическими вопросами составления библиографий, и должно служить помощью авторам отраслевых библиографий. В первой главе пособия представлены предмет и целевое назначение библиографии. Во второй главе рассматриваются различные виды библиографий, преимущественно с теоретической точки зрения. Третья глава обсуждает планирование библиографии и содержит некоторые общие указания, как и где искать библиографические материалы; занимается также вопросами коллективной работы и сотрудничеством библиографов и специалистов при подготовке библиографии. Четвертая глава дает подробные инструкции составления библиографических описаний книг, статей, продолжающихся изданий и т. д.; здесь учтены также специальные виды документов, как стандарты, патенты, нотные издания, карты, рукописи, микрофильмы, грамофонные пластинки и фильмы. Пятая глава посвящена вопросу композиции библиографии и порядку расположения материала. Шестая глава занимается указателями к библиографиям (виды указателей и правила их составления). Оформление библиографии рассмотрено в седьмой главе. Восьмая глава дает практические инструкции подготовки рекомендательных библиографий (в особенности обсуждены вопросы аннотаций). В девятой, десятой и одиннадцатой главах представлены вопросы составления краевых и краеведческих библиографий, персональных библиографий (произведения определенного автора, литература о данном лице, труды членов коллектива) и библиографических указателей содержания журналов. Дополнение содержит справку об изданиях Библиографического института.

INDEKSY

Opracowała *Stefania Skwirowska*

INDEKS RZECZOWY

(liczby wytłuszczone oznaczają strony, na których szerzej omówiono temat)

- Adiustacja drukarska** 205, **260-1**
Adnotacja 82, **94, 98, 108-11**, 118, 131, 135;
b-fia osobowa 335-6; b-fia zalecająca
280-7; b-fia zawartości czasopisma
350-1; druk 254
Adnotacja księgoznawcza 75, **108**, 111,
335, 350
— treściowa 75-6, 78, **108-9**, 111
— wyjaśniająca **109**, 335, 350
— zalecająca 280, **281-7**
— zawartościowa 98, **109**, 335
Adres czytelnicy bibliografii zob. Prze-
znaczenie czytelnicze
— wydawniczy **103-6**, 114
Albumy — opis **141-2**
Anagram 90, 330
Analiza 20, **109-11**
— omawiająca **110-1**
— typograficzna 17, 25, 363
— wskazująca **110**
Ankieta w doborze materiałów do b-fii
zespołów osobowych 343-4
Anonimy 69; indeks 210, 213-4, 217, 219,
233-4; opis 330; układ 155, 194, 360
Antologia — opis 86-7
Artykuły — dobór do b-fii **55-8**; indeks
217; opis **122-30**, 322
Autopsja 42, **70, 78**; b-fia osobowa 329-
30; b-fia zalecająca 276, 281
Autorstwo 85-91; b-fia osobowa 314, **330-
332**; b-fia zawartości czasopisma **348-
50**; b-fia zespołów osobowych 339; spis
treści czasopisma 365
Autorstwo korporatywne 85
Beletrystyka w b-fii dziedzin i zagad-
nień 58; w b-fii regionalnej i lokal-
nej 304-5
Bibliografia — definicje **10-2**, zob. też
rozd. II (26-48); forma publikacyj-
na **46-7**; przedmiot **12-6**; uwzględnia-
nie w b-fii 51; zadania **21-5**
Bibliografia adnotowana 43-4 zob. też
Adnotacja
— analityczna 43, 61, 74, 109
— bibliografij 30, 33, 38, **44-6**; pomoc
w doborze materiałów 66-7
— bieżąca 21-2, **39-41**, 46; dobór mate-
rialów 60, **65**; opis 101-3; układ 187
— czasopism 33, 55, 345; b-fia regional-
na 295-6, 297-9; indeks 227; pomoc
w doborze materiałów 68; układ 190,
297-9
— dokumentacyjna zob. Przegląd doku-
mentacyjny
— dziedzin 34
— form wydawniczych i piśmienniczych
33
— kartotekowa zob. Kartoteka biblio-
graficzna
— kompletna 41-2; zob. też **Komplet-
ność**
— krajoznawcza 31
— lokalna **30-1**, 58, 195, **291-312**
— międzynarodowa 8, 22, 39, 81, 186
— narodowa 22, **28-30**, 38
— ogólna **38-9**; pomoc w doborze mate-
rialów 65, 67
Bibliografia osobowa 22, 32, **313-44**
osoby — 24, **313-36**; dobór materia-
łów 15-6, 61, 313-8; indeks 190,
327-9; opis 329-36; układ 156-7,
160, 318-27; zalecająca b-fia osób
278-9
zespoły osobowe 313, **336-44**

- Bibliografia pochodna 42
- podmiotowa: osobowa 32; regionalna i lokalna 31
 - powszechna 39
 - prospektywna 22, 40-1
 - prymarna 29, 42-3
 - przedmiotowa: osobowa 32; regionalna i lokalna 31
 - regionalna 30-1, 58, 190, 195, 291-312
 - rejestracyjna 43
 - retrospektywna 40, 43; dobór materiałów 60, 66-70; opis 95, 119, 133-4; układ 160, 174-7
 - selekcyjna 41-2; zob. też Selekcja
 - specjalna 38-9
 - treściowa 33-4
 - uniwersalna 39
 - wyborowa 42
 - wydawniczo-formalna 27-33
 - zagadnień 34
 - zalecająca 24, 42, 49, 81, 90, 177, 265-90, 384
 - załącznikowa 25, 46; opis 107
 - zawartości czasopism 38; pomoc w doborze materiałów 57
 - zawartości czasopisma 184, 345-66; pomoc w doborze materiałów 68-9
 - zespołów osobowych zob. Bibliografia osobowa
- Biblioteka Narodowa 64
- Szkoły Głównej Planowania i Statystyki 64
 - Uniwersytecka w Warszawie 69
- Biografie — opis 354-5
- Błędy w tytule — opis 92
- Cechy bibliograficzne 15
- formalne 34
 - nabyte 15
 - piśmiennicze 15, 27
 - treściowe 27, 34, 41
 - wydawnicze 15, 27, 106
 - wydawniczo-formalne 27, 41, 53, 79, 294
- Centralna Biblioteka Rolnicza 64
- Centralny Instytut Informacji Naukowo-Technicznej i Ekonomicznej 64
- Chronologia piśmiennicza — układ 161, 321
- przedmiotowa 37, 53; szeregowanie 175; układ 171-2
- Chronologia według dat biograficznych — układ 161
- wydawnicza — szeregowanie 174-7; układ 158-60, 321
- Cimelia w b-fii 112
- Cykl utworów — opis 125-6
- Cytata wydawnicza 119-20, 122-4; b-fia zawartości czasopisma 351-2, 357; druk 253
- Czasopismo — opis 113-9; uwzględnianie w b-fii 51-2, 55-7, 68-9, 276, 304
- Części wydawnicze — opis 100
- Dekret — opis 87
- Dobór materiałów 13, 19, 27, 41, 49-72; b-fia osobowa 313-8; b-fia regionalna i lokalna 293-6; 299-306; b-fia zalecająca 257-7; b-fia zawartości czasopisma 346-8; b-fia zespołów osobowych 337-40
- Dodatki do czasopisma 77; indeks 216; opis 117-8
- do tytułu — opis 92
- Dokumentacja 11, 16
- Dokumentografia 316
- Dokumenty graficzne 11, 14-6
- oglądowe 11, 14-6; opis 136-7
 - piśmiennicze 14, 21
 - słuchowe 11, 14, 16; opis 136-7
 - życia społecznego 41
- Dopowiedzenie w nazwie autorskiej 90
- Druk bibliografii 241-64; b-fia zalecająca 288; spis treści czasopisma 366
- Drukarnia w opisie 105, 195
- Dysertacje — uwzględnianie w b-fii 13
- Dyskusja — opis 129
- Działy sprawozdawczo-bibliograficzne w czasopiśmie — opis 356
- Dzieła współwydane — opis 88-9
- Dzienniki — dobór materiałów do b-fii 57-8; 304; opis utworów 123
- Edytorstwo naukowe 24
- Ekzlibrisy 15
- Errata — opis 108
- Ewidencja prac bibliograficznych w toku 66
- Filmy 11; opis 146-7; uwzględnianie w b-fii 15-6, 316
- Forma piśmiennicza 15, 33; układ i szeregowanie 152-3, 184-5, 323-4; zasięg 58, 304

- Forma wydawnicza 15, 33; układ i szeregowanie 152-3, 184-5, 322-4, 327; zasięg 54-8, 276, 295, 303-5, 314, 318, 339
- Format dokumentu — opis 106
- spisu b-ficznego 241-3, 250
- Fotografie — uwzględnianie w b-fii 11, 316, 336
- Fragment bibliograficzny 18, 58, 77-8; b-fia osobowa 314-5, 333-4, opis 130-1
- Główna Biblioteka Lekarska 64
- Gromadzenie materiałów zob. Dobór materiałów
- Ikonografia 14-5; uwzględnianie w b-fii 59, 316
- Ilustracje — b-fia zawartości czasopisma 347-8, 361-2; w opisie bibliograficznym 107
- Incipit 94-5
- Indeks (do bibliografii) 188-92, 206-40, 243-4; b-fia osobowa 327-9; b-fia zalecająca 287; b-fia zawartości czasopisma 361-2; b-fia zespołów osobowych 340-1; druk 258-9
- Indeks alfabetyczny 189, 191, 207, 209-17
- autorski 190, 195, 207-8, 217-8, 340
- chronologiczny 208, 231-2, 329
- ilustracji 361-2
- klasowy 208, 227, 327
- kompozytorów 362
- krzyżowy 189, 207-8, 228-9, 258-9, 329
- nazw geograficznych 191, 207-8, 225-7, 362
- nazw osobowych 190, 207-8, 219-20, 258, 327
- osobowy zob. Indeks nazw osobowych
- przedmiotowy 188-91, 207-8, 220-5, 235, 259, 327
- recenzji 207, 362
- systematyczny 189, 208, 230-1, 327
- tematyczno-zagadnieniowy (dla beletrystyki) 189, 287
- tłumaczeń 190
- tytułowy 189-90, 207-8, 218-9, 325, 327-8
- Indeks (do czasopisma) — opis 88
- Informacja bibliograficzna 21-5
- Inicjały imion w hasłach autorskich 195
- Inscenizacja — opis 87
- Instrukcja opracowania b-fii 62
- Instytucja sprawcza 94, 105, 114
- wydawnicza 21, 104-5
- Instytut Badań Literackich 64, 67, 318, 322
- Bibliograficzny 64-6, 68, 288-9; wydawnictwa 367-87
- Intencja publikacyjna 13
- Interpunkcja w opisie 83
- Jednostki b-ficzne 18, 77-8
- Języki — kryterium układu i szeregowania 158, 323, 325
- Karta tytułowa bibliografii 244-5
- tytułowa książki 82
- Kartoteka bibliograficzna 46-7, 61, 205
- pomocnicza przy opracowywaniu b-fii 71-2
- Karty katalogowe drukowane: adnotowane 271-2, 383-4; rejestracyjne 373
- Katalog (katalogi)
- biblioteczny a b-fia 11, 19; pomoc w doborze materiałów 67
- centralne 19, 21, 345; pomoc w doborze materiałów 67-8
- fabryczne — uwzględnianie w bibliografii 59
- księgarskie i wydawnicze 19, 272; opis 85
- wzorcowe 270
- Klasyfikacja bibliografii regionalnej 307-10
- dziesiątna w b-fii 167-8, 186, 200, 278
- Kompletność b-fii 59-62; b-fia osobowa 313-8; b-fia regionalna i lokalna 305-6; b-fia zawartości czasopisma 346-8
- Kompozycja typograficzna b-fii zob. Druk bibliografii
- wydawnicza b-fii 148-51; b-fia osobowa 318-20; b-fia zalecająca 287
- Kontynuacje — opis 88
- Koordinacja prac b-ficznych 289; zob. też Ewidencja prac b-ficznych w toku
- Kronika (dział czasopisma) — opis 355-6
- Kryptobibliografia 46
- Kryptogram 90, 329-30
- Kryptonimy 69, 71, 79; indeks 210-1, 213, 237; opis 90-1, 122, 330, 342, 365; układ 194, 196; wykaz 329
- Książka 12, 14
- mówiona 14
- rękopiśmienna 12-4

- Kumulowany indeks 208
- Lokalizacja dokumentów w bibliografii 15, 21, 111-2, 336
- Mapy 14, 29; b-fia zawartości czasopisma 347; indeks 362; opis 141
- Medale — uwzględnianie w b-fii 15, 316
- Metodyka b-ficzna 11-2, 16-21
- Miejsce wydania w opisie 103, 195
- Międzynarodowa Federacja Dokumentacji 39, 167
- Międzynarodowy Instytut Bibliograficzny 39, 167
- Mikroreprodukcja — uwzględnianie w b-fii 13
- Mikrofilmy 13, 112; opis 143-4
- Monografia b-ficzna 20, 48
- Mutacja dziennika — opis 123
- Nadbitka 77; opis 127
- Nadtytuł 125; w opisie normy 137
- Nagłówki działów w b-fii 256
- Nakładca w opisie 104
- Nawiasy w opisie 81-2, 95, 104, 127, 135, 334
- Nekrologi — opis 354-5
- Normalizacja bibliograficzna 8, 75-7
- Normy 58; opis 136-8
- Notatka bibliograficzna 132
- Notka bibliograficzna 25
- Numeracja pozycji bibliograficznej 198, 203-5; druk 255
- zeszytów czasopisma — opis 116, 123-4
- Numerowe odsyłacze 199, 202
- Nuty 14, 29; opis 139-40; uwzględnianie w b-fii 59, 316, 336; zob. też Indeks kompozytorów
- Objętość dokumentu — czasopismo 116; wydawnictwo zwarte 106-7
- Odbitka 77, 275; opis 127
- Odezwa — opis 350
- Odsyłacze w indeksie 213, 215, 223-4, 236
- w zębieniu głównym 188, 192, 196-203, 342-3; druk 256
- Określniki w indeksie 222, 235-6
- w układzie przedmiotowym 188; druk 257
- Omówienie bibliograficzne 20, 47, 181, 286
- Opis bibliograficzny 17-9, 42-3, 73-147, 195; b-fia osobowa 329-36; b-fia zalecająca 279-81; b-fia zawartości czasopisma 348-56; b-fia zespołów osobowych 341-3; spis treści czasopisma 364-5; wskazówki praktyczne 70-2, 187
- Opis bibliograficzny adnotowany 43, 75
- — rejestracyjny 43, 74-5
- — skrócony 75, 127, 196-8, 204, 280; druk 255
- — zasadniczy zob. Opis bibliograficzny rejestracyjny
- Opis wielokrotny 196-203
- zewnętrzny 106-8
- Ośrodek Dokumentacji i Informacji Naukowej PAN 64
- Oznaczenie wydawnicze 244-6
- Paginacja dokumentu zob. Objętość dokumentu
- spisu b-ficznego 260
- Patenty 59; opis 138-9
- Pierwodruki — b-fia osobowa 324-5
- Pisownia w opisie 80, 82
- Plan bibliografii 49-62, 185, 187
- czytania (lektury) 269
- Płyty 11; opis 144-6; uwzględnianie w b-fii 14-5, 30, 59, 316, 336
- Podtytuł i dodatki do tytułu 92
- Polemika — opis 130
- Polonica zagraniczne 30, 54, 68, 368
- Poradnik tematyczny 270
- Pozycja bibliograficzna 26; druk 251-5
- indeksowa 209; druk 258; redagowanie 232-6; szeregowanie 237-8
- zbiorowa 193
- Praca zespołowa 62-3, 71-2
- Prace naukowe nie opublikowane — uwzględnianie w b-fii 13
- Przedmowa do b-fii 149-50, 287, 318; druk 247
- Przegląd bibliograficzny zob. Omówienie bibliograficzne
- dokumentacyjny 44, 109
- Przekłady na języki obce — indeks 189; opis 135-6; układ 325
- z języków obcych — indeks 190; opis 95-6, 97
- Przeróbki — opis 87
- Przeznaczenie czytelnicze bibliografii 49, 52, 61, 74-5, 186, 274-5
- Przezrocza — opis 146-7
- Pseudonimy 79; indeks 213; opis 90-1, 330, 342, 365; układ 194, 196; wykład 329

- Raporty techniczne w bibliografii 59
 Recenzje — b-fia osobowa 320, 328, 332-3; b-fia zawartości czasopisma 362, 365; b-fia zalecająca 276; indeks 212, 220; opis 128-30, 135, 196, 254
 — teatralne i filmowe — opis 352-4
 Redagowanie bibliografii 187-8, 192-205
 Reedycje — b-fia osobowa 324-5
 Rękopis 15-6; opis 142-3; uwzględnianie w b-fii 12-3, 59, 336
 Rok wydania w opisie 104, 114, 123, 195, 351
 Rubryka (dział) czasopisma — opis 126
 Ryciny 11, 14, 29; opis 137, 141-2; uwzględnianie w b-fii 316, 336, 347-8
 Rzeźby w b-fii 15, 316
 Scenariusz filmowy — opis 87
 Selekcja 50-3, 59-62; b-fia osobowa 313-8; b-fia regionalna i lokalna 305-6; b-fia zalecająca 276-7; b-fia zawartości czasopisma 346-8
 Sigla bibliotek w opisie 111-2
 Skorowidz zob. Indeks
 Skróty dokumentu — opis 87
 — tytułów czasopism 76; zob. też Wykaz tytułów czasopism
 — w opisie 76, 83-4; zob. też Wykaz skrótów i symboli
 Spacjowanie w opisie 178-80
 Spis rzeczy bibliografii 148-9; druk 246-7
 — treści czasopisma 364-6; pomoc w doborze materiałów 69
 — tytułów czasopism zob. Wykaz tytułów czasopism
 Spisy pomocnicze 206, 238-40; b-fia zawartości czasopisma 361-2; druk 246-9
 Sprawozdania i streszczenia — opis 130
 — z wystaw i koncertów — opis 354
 Stare druki 80, 150; opis 131-3
 Statystyka wydawnicza 20-1
 Streszczenia dokumentu — opis 130
 — obcojęzyczne w opisie 107-8, 122
 Sygnatury bibliotek w opisie 15, 111-2
 Symbole zob. Wykaz skrótów i symboli
 Szeregowanie (wewnątrz grup) 173-85; b-fia osobowa 324-5; b-fia zalecająca 278; b-fia zespołów osobowych 341
 — alfabetyczne 174, 184, 193 324
 — chronologiczne 174-7, 324-5
 — logiczne 180-4
 Szeregowanie odwrotnie chronologiczne 177
 — pozycji indeksowych 237-8
 — przedmiotowe 177-80
 — wg form piśmienniczych 184-5, 324
 — wg form wydawniczych 184-5, 324, 327
 — wg języków 325
 Tabele w opisie 107
 Tablice w opisie 107
 Tekst dokumentu 12-6
 Tłumaczenia zob. Przekłady
 Tłumaczenie tytułu w opisie 93
 Transkrypcja 80-1, 212-3
 Transliteracja 76, 80-1, 212-3
 Treść dokumentu 12, 15-8
 Tytułatura bibliografii 244-6
 Tytułatura dokumentu 17-8, 79-80
 Tytuł dokumentu — druk 253; indeks 210, 213-9; opis 81: (czasopismo) 115, 119; (wydawnictwo zwarte) 85-9, 91-6, 135
 — sfingowany 94, 355, 349
 Układ 20, 44, 70-1, 148-205; b-fia osobowa 320-7; b-fia regionalna i lokalna 296-9, 306-12; b-fia zalecająca 277-9; b-fia zawartości czasopisma 357-61; b-fia zespołów osobowych 340-1; spis treści czasopisma 364
 Układ abecadłowy 172
 — alfabetyczny 44, 153-6, 185, 190-1, 194, 196, 204, 207, 260; b-fia osobowa 322, 327; b-fia regionalna i lokalna 298; b-fia zawartości czasopisma 356, 358; b-fia zespołów osobowych 340
 — chronologiczny 44, 158-61, 185, 187, 189-91, 195-6, 256; b-fia osobowa 321, 324-5, 327; b-fia regionalna i lokalna 299; b-fia zawartości czasopisma 355, 357-8
 — działowy 44, 163-4, 174, 186-8, 191, 197-8, 207, 256, 259; b-fia osobowa 326; b-fia zawartości czasopisma 358
 — geograficzny 157
 — językowy 158, 323
 — klasowy 44, 71, 169-70, 187
 — krzyżowy 44, 172-3, 174, 195, 205, 257, 260; b-fia zawartości czasopisma 359-60
 — przedmiotowy 44, 71, 170-2, 174, 176, 186-9, 201-3, 207, 257, 259-60; b-fia zawartości czasopisma 359

- Układ rzeczowy 44, **163-73**, 185, 323
 — systematyczny 44, **164-8**, 174, 176, 186-9, 191, 195, 197-8, 256, 259; b-fia osobowa 326; b-fia regionalna i lokalna 306-12; b-fia zawartości czasopisma 358-9
 — tabelaryczny 47
 — topograficzny **157**; b-fia regionalna 297-8
 — typograficzny **158**, 176-7; b-fia lokalna 297
 — tytułowy **156-7**
 — według chronologii przedmiotowej **171-2**
 — wg form piśmienniczych **152-3**; b-fia osobowa 323
 — wg form wydawniczych **152-3**; b-fia osobowa 322-3
 — wg kryteriów formalnych **151-62**
 — wg kryteriów treściowych zob. Układ rzeczowy
 — wewnętrzny zob. Szeregowanie
 — zasadniczy 151
- Ukształtowanie typograficzne b-fii zob. Druk bibliografii
- Ulotka bibliograficzna 272
- Ustawy — opis 87
- Utwór bibliograficzny 18, 77; opis **119-30**, 332
 — współwydany — opis 121-2
- Varia — dział w b-fii 188, 277
- Warianty 19
- Współautorzy zob. Współpracownicy
- Współpraca bibliografa i specjalisty **63-4**
- Współpracownicy — b-fia osobowa 331-2; b-fia zalecająca 281; b-fia zespołów osobowych 342-3; indeks 211, 233; opis **96-9**, 114; układ 193, 196, 204
- Wstęp do b-fii **149-50**; b-fia osobowa 318; b-fia zawartości czasopisma **362-4**; druk 247
- Wybór dzieł — b-fia osobowa 334
- Wycinki prasowe — pomoc w gromadzeniu materiałów 65
- Wydanie 15-6, 19; opis 99-100, **133-6**, 321
 — fragmentaryczne — opis 134
 — zbiorowe — b-fia osobowa 334
- Wydawca (nakładca) w opisie **104**
- Wydawnictwo 18, 77
 — albumowe — opis **141-2**
 — ciągle 29, 77, opis **112-9**
 — poszytowe 78
 — seryjne 77; indeks 216-7; opis 105, **112-3**
 — wielotomowe — opis **100-3**, 196
 — zbiorowe 77; indeks 216-7; opis 105-7, **112-3**
 — zwarte 77; opis **85-112**
- Wyjątki i skróty — opis 87
- Wykaz skrótów i symboli **239-40**; druk 243-4, **247-8**
 — tytułów czasopism **238-9**; druk 243, **248-9**
- Wykłady — opis 86
- Wywiady — opis 86
- Zakres bibliografii **34-8**, 41, **49-53**, 73-4; b-fia regionalna i lokalna 299-301
- Zapis indeksowy 209; technika sporządzania 232
 — indeksowy wielokrotnie 223
- Zarządzenia urzędowe — opis 350
- Zasięg bibliografii **34-8**, 41, **53-9**, 74; b-fia osobowa **314-8**; b-fia regionalna i lokalna **301-5**; b-fia zalecająca 276-6; b-fia zespołów osobowych 339
 — chronologiczny 35, **53**, 74; b-fia osobowa 316-7; b-fia regionalna i lokalna 295, 301; b-fia zalecająca 276
 — formalny 35, 74
 — językowy **54**, 74; b-fia osobowa 316; b-fia regionalna i lokalna 295, 303
 — terytorialny 35, **54**; b-fia osobowa 316; b-fia regionalna i lokalna 301-3
 — wyznaczony przez formę piśmienniczą **58**, 304
 — wyznaczony przez formę wydawniczą **54-8**, 276, 295, 303-5, 314, 318, 339
 — wyznaczony przez typy dokumentów **58-9**
- Zbiór dokumentów historycznych — opis 86
 — przepisów prawnych — opis 87
- Znaki przestankowe w opisie 83
- Żywa pagina **259-60**

INDEKS CYTOWANYCH BIBLIOGRAFII

- Abstracts of Doctoral Dissertations 13
 Adam Mickiewicz. Poradnik bibliograficzny 281, 318, 384
 Aleksandrowska E., Zabawy Przyjemne i Pożyteczne 362
 Alkiewicz J., Materiały do polskiej bibliografii dermatologii i wenerologii 171, 176, 202, 245, 257
 Andrusiak W., Karabin H., Czerniewska M., Z książką przez stulecia 280
 — — — Z książką w świat 280
 Annales Academiae Medicae Cracoviensis. Index dissertationum 13
 Antoniewski S., Zarys bibliografii polskiego czasopiśmiennictwa rolniczego i pokrewnego 54, 68, 157, 203, 242, 259
 Archiv ungedruckter wissenschaftlicher Schriften 13
 Bajerowa I., Wykaz lingwistycznych pism Brodzińskiego 316
 Bar J., Zmarz W., Polska bibliografia prawa kanonicznego 180
 Baranowski H., Bibliografia kopernikowska 252, 259
 —, Chojnacki W., Bibliografia historii Pomorza Wschodniego i Zachodniego 300, 306
 Barowa I., Bibliografia etnografii polskiej 177-8
 Bartnicki L., Bibliografia z zakresu meteorologii rolniczej i leśnej 251
 Bartoszewski W., Konspiracyjne warszawiana poetyckie 47
 Baruch M., Spis bibliograficzny druków łódzkich 31, 293
 Berger J., Wykaz tłumaczeń M. Konopnickiej z jęz. niem. 317
 Bernacki L., Pierwsza książka polska 48
 Besterman T., A world bibliography of bibliographies 45, 171, 176, 257
 Biblio 173
 Bibliografia Bibliofilstwa i Bibliografii Polskiej 45
 — Bibliografii, Bibliotekarstwa i Bibliofilstwa 45
 — Bibliografii i Nauki o Książce 45-6, 51, 54, 59, 65-6, 68, 82, 166, 178-80, 184, 189, 198-201, 204-5, 222-3, 228, 247, 253-6, 259, 261, 264, 291, 300, 337, 378-83
 — Biblioteki Narodowej 339
 — Czasopism i Wydawnictw Zbiorowych 30, 65, 68, 227, 246, 375-6
 — czasopism pomorskich. Województwo bydgoskie 68, 157, 190, 216, 219, 227, 298
 — filozofii polskiej 162, 219, 259, 337
 — geografii polskiej 191, 199, 226
 — geograficzna Polski 154-5, 224-5
 — historii Polski XIX wieku 219, 225
 — historii Polski 1815—1914. Tom wstępny 133-4
 — Historii Polskiej 40, 50-1, 54, 165, 183, 210, 226, 228
 — Hydrologiczna 203, 217, 242, 252
 — Literacka. Dod. do Pam. Liter. 149
 — literatury polskiej okresu Odrodzenia 12
 — matematyki polskiej w X-leciu 1944—1954 150, 163
 — naukoznawcza 340
 — piśmiennictwa kobiet polskich 32
 — pionierów węgierskich 150
 — polskich druków łwowskich XVI—XVIII w. 31, 36, 158, 176, 295, 297
 — polskich prac orientalistycznych 149, 163
 — polskiego piśmiennictwa rolniczego 50, 207, 255
 — publikacji pracowników nauki Wyższej Szkoły Rolniczej we Wrocławiu za lata 1945—1959 32

- Bibliografia publikacji z lat 1945—1955.
Dziesięciolecie pracy naukowej Wydziału Lekarskiego i Farmaceutycznego Uniw. Poznańskiego oraz Akademii Medycznej w Poznaniu 340-1
- rachunkowości, analizy, kontroli i rewizji 177, 210, 217, 235, 238
- retrospektywna polskiego piśmiennictwa technicznego 34, 167, 191, 200, 242, 255
- walki wyzwoleńczej narodu polskiego przeciw hitlerowskiemu okupantowi 237
- Warszawy. Druki zwarte 55, 58, 220, 257, 303
- wojskowa II wojny światowej 250
- Zawartości Czasopism 30, 33, 41-2, 46, 54, 65, 201, 304, 368, 376-8
- Zawartości Roczników Nauk Rolniczych 220, 255, 362-3
- Bibliograficzny przewodnik po ZSRR 384
- Bibliografie dila Z. Nejedlého 327
- Bibliografija trudov I. P. Pavlova i literatury o nem 47, 319, 325
- Bibliographia Medica Českoslovaca 167
- Bibliographic Index 257
- Bibliographie de Belgique 29
- de la France 28
- der deutschen Bibliographien 189
- sur la Pologne 31
- Biblioteka gminna. Katalog podstawowy 268, 270
- Bielierzewska A., Bibliografia polskiego piśmiennictwa drzewnego 210
- Bieliński J., Stan nauk lekarskich za czasów Akad. Medyko-Chirurgicznej Wileńskiej 47
- Birkenmajer A., Rocznik Wojskowy Królestwa Polskiego 48
- Bittner-Szewczykowa H., Materiały do bibliografii etnografii polskiej 214, 217
- Bojanowska A., Wykaz prac pracowników Biblioteki Uniw. Łódzkiego 340
- Bookforecast 40
- Borowiak J., Kopeć S., Bibliografia puławska 149, 154
- Borowy W., Bibliografia Norwida 60, 317, 324, 327
- Brie G. A. de, Bibliographia philosophica 161
- British National Bibliography 208
- Brudnicki J. Z., Fryderyk Chopin 278-9, 384
- Brunet Ch., Manuel du Libraire 22
- Budzyk K., Bibliografia dzieł prawnych Groickiego 133
- Bibliografia konstytucji sejmowych XVII w. w Polsce 133, 150
- Burbianka M., Śląska bibliografia retrospektywna starych druków 294
- Canadian Index to Periodicals 16
- České Knihy 43
- Chabielska-Sypniewska H., Wierzbicka M., Wiosna Ludów 34
- Chmiel A., Zestawienie przedmiotów zawartych w 52 tomach *Ateneum* 359
- Chmielińska M., Polska bibliografia zielarstwa 51, 149, 159, 191
- Chojnacki W., Niemieckie i polskie bibliografie b. Prus Wschodnich i Pomorza Gdańskiego 46
- , Kowalik J., Bibliografia niemieckich bibliografii dotyczących Polski 46
- Pospieszalski K., Serwański E., Materiały do bibliografii okupacji hitlerowskiej w Polsce 69
- Co, kiedy, jak, dlaczego? Książki popularnonaukowe 272
- Conover H. F., Current national bibliographies 45
- Coulter E. M., Gerstenfeld M., Historical bibliographies 46
- Cumulative Book Index 173, 206
- Cytowska M., Bibliografia druków urzędowych XVI wieku 133
- Czachowska J., Gabriela Zapolska. Monografia bio-bibliograficzna 319
- Przegląd Społeczny 362
- Sygnały 360-2
- , Czachowski A., Wiedza. Nowe Życie. Światło. Kuźnia 360
- Daszkiewicz K., Gąsiorowski J., Polska bibliografia wojskowa 159, 191
- Daszkowski Z., Wykaz bibliografii retrospektywnych opracowywanych w Polsce 385
- Deutsche Bibliographie 13-4, 28, 144
- Nationalbibliographie 14, 28
- Dom Książki. Katalog składowy 156

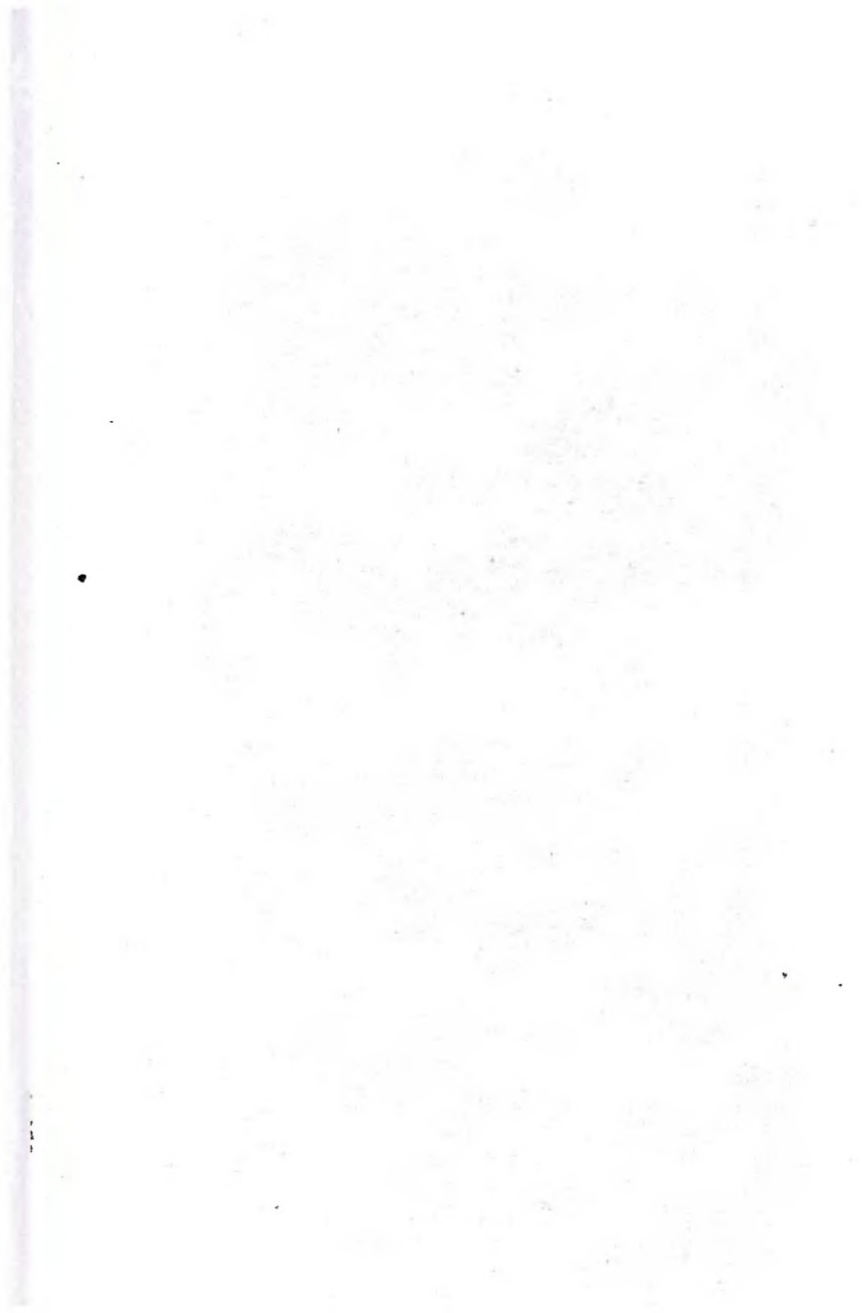
- Dygasieński A., Krytyczny katalog książek dla dzieci i młodzieży 266
- Działalność naukowa Akademii Medycznej w Krakowie 338
- Dziesięć lat Polski Ludowej 163, 384
- Estreicher K., Bibliografia polska 12, 29, 39-40, 43, 67, 132, 231, 345
- Sześćdziesiąt lat pracy J. I. Kraszewskiego 156, 329
- Zestawienie przedmiotów zawartych w 136 tomach Biblioteki Warszawskiej 359
- Eychler B., Wykaz polskich bibliografii nie opublikowanych 66, 291, 385
- Fabisiak S., Co czytać? Przewodnik po książkach z dziedziny przyrody 272
- Fedorko S., Wykaz publikacji pracowników Uniw. M. Curie-Skłodowskiej 161, 190, 340
- Finkel L., Bibliografia historii polskiej 36, 40, 50, 53, 252
- Fleszarowa R., Retrospektywna bibliografia geologiczna Polski 150, 154, 176, 193-4, 196, 247, 252
- Foelles katalog for større købstadbiblioteker 271
- Frieske J., Rymcza-Zalewska D., Ziemie Zachodnie i Północne w polskim piśmiennictwie piętnastolecia 303-4
- Georgi T., Allgemeines europäisches Bücherlexikon 47
- Gesner K., Bibliotheca universalis 39
- Getter M., Wrzesień 1939 287, 384
- Głos 1866—1899. Bibliografia zawartości 184, 360
- Gode bøger 271
- Góra W., Stan badań nad dziejami Polski Ludowej 47
- Górkiewicz M., Bibliografia dotycząca Zakładu Narodowego im. Ossolińskich 155, 192
- Bibliografia publikacji pracowników Akademii Górniczo-Hutniczej 154, 190, 339, 341, 343
- Górski J., Dzieła Marksa w Polsce Ludowej 317
- Grabowska M., Mickiewicziana w czasopiśmie polskich 317
- Graesse J. G. T., Trésor des livres rares 22
- Grodek A., Katalog Biblioteki SGH 67, 171, 257
- Gruszecka J., Wykaz bieżących bibliografii specjalnych w Polsce 386
- Grzegorzczak A., Kasiński L., Bibliografia filozofii w Polsce 252
- Grzegorzczak P., Bibliografia Ruchu Literackiego 359
- Dzieło pisarskie S. I. Witkiewicza 320, 322
- Mickiewicz w przekładach 317
- Problematyka tłumaczeń. Szkice bibliograficzne 46
- Gutry Cz., Bibliografia scalonych spisów zawartości czasopism 69, 111, 345
- Hahn W., Bibliografia bibliografii polskich 44-5, 66-8, 165-6, 175-6, 180, 189, 210, 240, 256, 260
- Bibliografia Słowackiego 15-6, 59, 316, 319-20
- Hanecki M., Neuman B., Czajka J., Służba zdrowia w Polsce 149, 171, 176
- Heintsch K., Bibliografia wydawnictw Zakładu Narodowego im. Ossolińskich 160
- Hirsfeld L., Spis prac naukowych 324
- Hleb-Koszańska H., Kotwiczówna M., Bibliografia utworów J. Lelewela 36, 159, 190, 246, 248, 250, 256, 328-9, 335
- Horodyski B., Bibliografia prac A. Dygasieńskiego 160, 186, 190, 320, 324, 326-8
- Index bibliographicus 45, 167, 186
- Translationum 157, 189, 206
- International Bibliography of Historical Sciences 39
- Jacob L., Bibliographia Gallica universalis 10
- Bibliographia Parisina 10
- Joseph R., Forges J., Biblio-iconographie générale de Ch. Maurras 316, 335
- Kaczanowska J., Bibliografia prac J. Marchlewskiego 160, 316, 321, 324-5, 328-9, 335
- Wykaz polskich bibliografii retrospektywnych nie wydanych drukiem 385
- Karłowicz J., Poradnik dla osób wybierających książki dla dzieci i młodzieży 266

- Karpiński J. J., Bibliografia białowieska 46
- Kartografičeskaja letopis' 29
- Katalog Polskiej Literatury Matematyczno-Przyrodniczej 61, 165, 252
- Prasy Polskiej 68
- rajonnej biblioteki 271
- Kawecka-Gryczowa A., Rostkowska I., Andrzej Frycz-Modrzewski. Bibliografia 150, 244, 249-50, 315, 325, 335-6
- Kaźmierczyk J., Bibliografia śląskich prac archeologicznych 299
- Klemensiewicz Z., Bibliografia ekslibrisu polskiego 37, 154
- Kniźnaja letopis' 28-9
- Komunikat Bibliograficzny. Centralna Biblioteka Wojskowa 58
- Koranyi K., Koranyiowa J., Bibliografia historyczno-prawna 164, 174, 191
- Korbut G., Literatura polska 40
- Kormanowa Z., Materiały do bibliografii polskiego ruchu robotniczego 58, 69, 111-2, 149, 173, 195
- Kosicki J., Kozłowski W., Bibliografia piśmiennictwa polskiego za lata 1944—1953 o hitlerowskich zbrodniach wojennych 57, 64, 59, 152-3
- Kosiek Z., Bibliografia polskich bibliografii gospodarstwa wiejskiego 46
- Kowalska K., Miklaszewska-Mroczkowska A., Benedykt Dybowski 319
- Kozłowski W. M., Co i jak czytać 267
- Wybór książek. Co czytać i z czego się uczyć 267
- Kozubowski F., O wyborze książek dla dorastającej młodz. 266, 268
- Krzyżanowski J., Dzieła Sienkiewicza. Bibliografia 59, 61, 159, 186, 190, 323
- Dzieła Sienkiewicza w przekładach 158, 186, 189, 257, 323, 325
- Piśmiennictwo o H. Sienkiewiczu 61, 166, 186
- Książka radziecka w przekładach polskich 272
- w bibliotece 108, 267, 271, 283
- Książki dla bibliotek 270-1, 283
- Kucharski A. F., Spis bibliograficzny gramatyk i słowników polskich 33
- Kurkowa E., Przegląd treści „Chimery” 361
- Leszczycki S., Winid B., Bibliografia geografii polskiej 191, 199
- Letopis' gazetnych statej 29
- zobrazitel'nogo iskusstva 29
- muzykal'noj literatury 29
- periodičeskich izdanij 29
- recenzij 29
- żurnal'nych statej 29
- Library Literature 59, 173
- Science Abstracts 208
- Lipska H., Bibliografia prac K. Piekarskiego 320, 325
- Literatura Piękna 33, 49, 152-3, 189, 218, 249, 253-4, 271, 276, 286-7, 384
- Londzin J., Bibliografia druków polskich w Księstwie Cieszyńskim 54, 295
- Lasiewicka A., Wykaz bieżących bibliografii specjalnych w Polsce 45, 385
- Maciejewska M. K., Polakowska A., Czasopisma teatralne dziesięciolecia 56
- Majewski K., Bittner H., Materiały do bibliografii archeologii śródziemnomorskiej 163, 191
- Małanowicz H., Bibliografia G. Daniłowskiego 327
- Malcès L. N., Les sources du travail bibliographique 45
- Maleczyński K., Bibliografia historii Śląska 164, 180, 191, 300, 306
- Maliszewski E., Bibliografia pamiętników polskich 12, 33, 171-2
- Małachowska-Staszelis M., Spis bieżących bibliografii w Polsce 386
- Marczak M., Drukarnie i druki tarnobrzezkie 293
- Marks i Engels w Polsce 60, 315, 317
- Materiały do bibliografii dziennikarstwa i prasy w Polsce 62, 250, 261-2
- do bibliografii słowotwórstwa w językach słowiańskich 55
- Melkowski S., Bolesław Prus 243, 287, 384
- Od Puszki do Erenburga 384
- Michalak H., Eliza Orzeszkowa 278, 384
- Michałowski K., Bibliografia K. Szymanowskiego 59
- Opery polskie 156, 231-2
- Mielcarzewicz B., Bibliografia publikacji pracowników naukowych Politechniki Gdańskiej 338

- Miłodrowska K., Tyszyńska Z., Wydajność pracy 177
- Mońka A., Bibliografia do dzieła J. Snia-deckiego „O fizycznym wychowaniu dzieci” 317
- Morawska Z., Katalog rozumowany książek dla dzieci i młodzieży 266
- Morščiner M. S., Pożarskiej N. I., Bibliografija perevodov na inostrannye jazyki proizvedenij N. A. Gogolja 325
- Naudé G. Bibliographia politica 10
- Niecks F., List of the published works of F. Chopin 47
- Nowe Książki 111, 208-9, 230, 289
- Obzor Pol'skoj Techničeskoj Literatury 61, 168, 186
- Pax F., Bibliografia zoologii Śląska 299
- Petzholdt J., Bibliotheca bibliographica 45
- Pianko G., Filologia klasyczna w Polsce 217
- Piekarski K., Bibliografia dzieł J. Kochanowskiego 25, 131, 133, 150, 157, 322-3
- Katalog Biblioteki Kórnickiej. Polonica XVI w. 132-3
- Pieniążek J., Spis przedmiotów zawartych w 80 tomach Przeglądu Polskiego 352, 358
- Pirożek J., Bibliografia geologiczno-gleboznawcza Tatr 51, 155, 160
- Pirożyński M., Co czytać 268
- Pisarska M., Bibliografia polskiego piśmiennictwa leśnego 50, 168, 184
- Piśmiennictwo chemiczne w Polsce Ludowej 242, 253
- Polakowska W., Łódź i region łódzki w nauce polskiej 31, 217, 225-6, 293, 306
- Polish Technical Abstracts zob. Obzor Pol'skoj Techničeskoj Literatury
- Polonica Zagraniczne. Bibliografia 30, 189, 368
- Polska Bibliografia Analityczna 43, 81
- — Lekarska 34, 52, 84, 112, 172-4, 201
- — Literacka 40, 49-50, 62, 82, 195, 207, 239, 242, 254
- — mechaniki 217
- — pedagogiczna 212, 239, 254, 257, 261, 263
- — Prawnicza 152
- Polskie piśmiennictwo chirurgiczne okresu międzywojennego 162
- Poradnik dla Czytających Książki 267
- dla samouków 266-7, 269-70, 272
- Preisner W., Dante i jego dzieła w Polsce 149, 318
- Stosunki literackie polsko-włoskie 153, 203
- Przegląd Bibliograficzny Czasopism Gospodarczych i Społeczno-Gospodarczych 55
- — językoznawstwa słowiańskiego 204
- — Piśmiennictwa Ekonomicznego 55, 110, 220, 255
- — Wydawnictw Gospodarczych 55
- — Zawartości Czasopism Rolniczych i Biologicznych 55
- Naukowej Literatury Rolniczej 50
- Piśmiennictwa o Książce 44, 46, 54, 61, 169, 184, 253, 383
- Przewodnik Bibliograficzny 28-30, 35, 39-41, 46, 54, 65, 67, 88, 97, 209, 329, 367-73
- dla posługujących się piśmiennictwem dla oznaczania zwierząt krajowych 47, 181-2
- literacki i naukowy 267, 271, 283
- Przywecka-Samecka M., Bibliografia prac bibliotecznej Biblioteki Uniw. we Wrocławiu 338-9
- , Reiter M., Bibliografia polskich czasopism śląskich 190, 298
- Radzieckie Piśmiennictwo Lekarskie 154, 190, 196-7
- Rekomendat'nyj katalog sel'skoj i kolchoznoj biblioteki 271
- Rocznik Bibliograficzny Polskich Wydawnictw Ekonomicznych 55
- Rogowski B., Katalog książek naukowych dla bibliotek robotniczych 267
- Katalog naukowy minimalny dla bibliotek robotniczych 267
- Rubakin N., Sredi knig 288
- Rymśa-Zalewska D., Ziemie Zachodnie i Północne w polskiej literaturze pięknej piętnastolecia 300
- Sawoniak H., Bibliografia zagadnień współpracy bibliotek 34
- Schreiber I., Polska bibliografia japo-nologiczna 31

- Schweizer Buch, das
Semkowicz A., Bibliografia utworów A. Mickiewicza 32
- Serwis Prasowy. CIDNT 162
- Simon L., Dramat polski 59
- Slocum J. J., Cahoon H., A bibliography of J. Joyce 316, 329
- Slovenska Bibliografia 168
- Slovenské Knihy 43
- Socjalizm. Zarys bibliograficzny i metodologiczny 267
- Spis książek poleconych do bibliotek szkolnych 268
- prac naukowych W. Sierpińskiego 323, 325
- Staniszewski W., Bibliografia Dodatku do Gazety Lwowskiej 358
- Bibliografia Rozmaitości 358
- Starnawski J., Bibliografia H. Łopacińskiego 321-2
- Stokowa M., Przegląd Społeczny. Społeczeństwo 360
- Stolarzewicz L., Bibliografia mickiewicza 326
- Bibliografia o Krasińskim 326
- Stradecki J., Julian Tuwim 59, 70, 190, 242, 254, 320, 322
- Straus S., Bibliografia tytułów czasopism teatralnych 33, 37, 55-6, 242, 248
- Bibliografia źródeł do historii teatru w Polsce 56, 166, 189, 212, 218, 222, 242, 254
- Strumiłło D., Tygodnik Muzyczny. Pamiętnik Muzyczny Warszawski 358
- Strzemski M., Bibliografia gleboznawstwa polskiego 159, 191, 230
- Suchodolski W., Krytyka 360
- Sukertowa-Biedrawina E., Bibliografia Mazur i Warmii 152-3, 303, 306
- Suligowski A., Bibliografia prawnicza polska XIX i XXI w. 150, 159
- Sydow B. E., Bibliografia F. F. Chopina 16, 59, 61, 64, 71
- Szczepańska I., Maria Konopnicka 384
- Szulc M., Materiały do bibliografii fotografii polskiej 64
- Szweycerowa A., Groszyńska J., Spis polskich biologicznych czasopism 67
- Szymańska M., Bibliografia historii Poznania 217, 220, 237, 300, 303, 306
- Śliwińska I., Roszkowska W., Stupkiewicz S., Adam Mickiewicz 161, 321
- (Z., Bibliografia Pamiętnika Literackiego 351-2, 359-60
- Świerkowski K., Karol Estreicher 32, 320, 324, 326
- Technika dla wszystkich 272
- Terajewicz M., Juliusz Słowacki 384
- Toporowski M., Puszkina w Polsce 231, 317, 335-6
- Wiadomości Literackie 358, 361
- Trocka H., Reiner J., Polskie czasopiśmiennictwo spółdzielcze 251
- Trybalski Z., Bibliografia prawa cywilnego 171, 203
- Typowy katalog pro lidové knihovny 271
- Tyrowicz M., Bibliografia literatury i źródeł drukowanych dotyczących ks. P. Ściegiennego 32
- Tyszyńska Z., Bibliografia z zakresu współzawodnictwa socjalistycznego w ZSRR 34
- Ungdomskatalog 271
- Uniejewska H., Sawoniak H., Bibliografia polskiej myśli ekonomicznej 53, 176
- Urbański J., Materiały do bibliografii zoologicznej Ziemi Lubuskiej i Pomorza Zachodniego 300
- Urzędowy Wykaz Druków 67, 227, 368
- Volpius W., Schiller Bibliographie 323, 325, 335
- Vzorový katalog pro lidové knižnice na Slovensku 271, 285
- W XX rocznicę powstania PPR 272
- Wardęska C., Bibliografia polskich prac z zakresu badań czwartorzędu 153, 191
- Wiktor Z., Bibliografia prac W. Ziembickiego 323
- Winkel B., Stradecki J., Po prostu. Karta 361
- Wisłocki W. T., Bibliografia prac A. Brücknera 185, 324
- Wójcik J., Bibliografia wydawnictw spółdzielczych 177, 238
- Wrzosek A., Bibliografia antropologii polskiej 154, 194-5, 221
- Wybory. Przewodnik bibliograficzny 384
- Wykaz prac zespołu Pracowników Biblioteki Narodowej 153, 185, 204, 339
- Zapowiedzi Wydawnicze 40-1, 290
- Zwolakiewicz H., Materiały do bibliografii polskich publikacji z zakresu folkloru lubelskiego 300

11920